सूचिपत्रम्

सूचिपत्रम्

चैत्रकृत्यरत्नसमुच्चयः

सूचिपत्रम्

वैशाखमासः

सूचिपत्रम्

॥८॥

९॥

भाद्रमासः

सूचिपत्रम्

॥१४॥

प०	पृ०	पं०	सूचिपत्रम्
४५	१	१२	भीष्मपंचकोपाख्यानं समाप्तम्
		१३	अथध्वजारोपणविधानं अथैतत्प्रयोगः
४६	२	७	भीष्मपंचकव्रतविधानप्रयोगः
४७	१	१५	कार्त्ति.शु-द्वादश्यांनीराजनविधानं
४७	२	११	अत्रापिनीराजनशांतिकथा (विधिः
४८	२	१५	चातुर्मास्यव्रतसमापनंवाराहोक्तः प्रबोध
४९	१	११	का.शु-त्रयो॰शिवपूजनव्रतम् १०००
४९	१	१२	अष्टोत्तरनामाभिः सहस्रदीपदानंच
४९	२	११	का॰शु.चतु॰वैकुंठचतुर्दशीहरिपूजनं
४९	२	१४	अत्रब्रह्मकूर्चव्रतं काश्यांविश्वेश्वरयात्रा
५०	२	४	अत्रपाषाणचतुर्दशीव्रतम्
५०	२	८	कार्तिकपौर्णमास्यां कार्त्तिकेयदर्शनं
५०	२	९	का॰पौर्ण-दीपदानेनत्रिपुरोत्सवादिविधा-
५०	२	१६	अत्रकाम्यंवृषोत्सर्गव्रतं कल्पांतरीयोम
			त्स्यावतारः

प०	पृ०	पं०	सूचिपत्रम्
५१	१	२	अथाचारप्राप्ततुलसीपूजनं अथप्रयोगः
५१	१	८	तुलसीविवाहप्रयोगः तुलसीकवचपाठः
५२	२	१	अत्रैवधात्रीपूजाप्रयोगःधात्रीपूजोद्या॰
५३	१	११	धात्रीमाहात्म्यकथात्रिपुरदाहोत्सवमंत्रः
५५	२	७	अत्रकार्त्तिकेयदर्शनं मन्वादि
५६	१	२	क्षीरसागरदानं वृषदानम्
५६	२	८	संतानव्रतं राशिव्रतम्
५६	२	१२	कृत्तिकाव्रतंमनोरथपूर्णिमाव्रतंसौभाग्यव्र.
५७	१	७	कार्तिकव्रतोद्यापनं कार्त्तिकस्नानं पुनरत्रा-
६२	२	६	कपिदानविधानम्
६३	१	३	गोदानविधानं अत्रैवभीष्मपंचकव्रतोद्या-
			पनमपि
६४	२	४	अत्रमामार्कंडेयपुराणदानम्
६४	२	५	सुवर्णगजदानं इतिकार्त्तिकोद्यापनम्
६४	२	४	एवंचातुर्मास्यव्रतोद्यापनमपिज्ञेयम्

सूचिपत्रम्

सूचिपत्रम्

।२५॥

सूचिपत्रम्

२७॥

॥श्रीरणवीरव्रतरत्नाकरः समाप्तः॥

॥ श्रीरघुनाथमुद्रायंत्रालये ॥

लालाशिब्बामल्लाधिकारेफाल्गुणमासोमुद्रितस्समाप्तिमगमत्

संवत् १९४२ ज्यैष्ठ प्र. २६

प०	पृ०	पं०	सूचिसार
५८	१	३	चै-कृ-द्वि- ब्रह्मणःपूजनंकार्यम्
२	१	११	वै. कृ- तृ- प्रीतिदेव्याःपूजनंकंकोलप्राशनंच
३	२	५	श्रा- कृ-तृ-कज्जलीसंज्ञातत्रदेवीपूजनंकज्जलादिसौभाग्यवस्तुसुवासिनीभ्योदेयम्
२	२	१६	भा-कृ-तृ-विशालाक्षीयात्रा
५	१	३	आश्वि.कृ-तृ.वृहद्गौरीव्रतंहस्तगौरीव्रतंच
४	२	१	का-कृ-तृ-गौरीव्रतम्
१	२	३	मा-कृ-तृ-सौभाग्यसुंदरीव्रतम्
१	१	१५	पौ,कृ-तृ-गौरीपूजाव्रतंपुष्यस्नानंच
३	१	१४	मा-कृ-तृ.सौभाग्यसुंदरीव्रतंगौरीपूजनंच
१	२	४	फा.कृ.तृ.गौरीपूजादिकृत्यम्
५८	१	३	चै.कृ.तृ. सौभाग्यसुंदरीव्रतांगतयारतिनामकगौरीपूजोदकप्राशनंच
२	१	१२	वै.कृ. च.संकष्टचतुर्थीव्रतंशतपत्राशनंच

प०	पृ०	पं०	सूचिसार
१	१	१३	ज्यै. कृ. च. गणपतिपूजनंतद्व्रतंचंद्रोदयेऽर्घ्यदानमाम्रप्राशनंच
१३	१	९	आ.कृ.च.संकटचतुर्थीव्रतं हरनंदनगणपतिपूजनंचंद्रार्घ्यदानंच
३	२	७	श्रा.कृ-च. सोमकल्पादिःसंकष्टचतुर्थीव्रतविधिश्च
३	१	२	भा.कृ.च.संकष्टचतुर्थीव्रतकथा वहुलाचतुर्थीव्रतंगोपूजातद्दानंच
७	२	४	आ.कृ.च. संकष्टच.व्र.पितृश्राद्धंपंचाशत्कल्पतृप्तिदम्
४	२	१६	का. कृ. च- करकचतुर्थीव्रतंस्त्रीकर्त्तव्यंतत्कथोद्यापनंच
३	२	१५	मा-कृ-च- तिथीशत्वेनगणपतिव्रतंतत्पूजनंच
२	१	१	पौ-कृ-च.मासचतुर्थीव्रतम्

प०	पृ०	पं०	सूचिसार
२	१	१६	मा-कृ-च-तिलचतुर्थीव्रतंतत्कथाच
१	२	५	फा-कृ-च-विघ्नविनायकव्रतम्
५८	१	३	चै.कृ-च. संकष्टचतुर्थीव्रतंचंद्रोदयेऽर्घ्यदानंपंचगव्यप्राशनंच
२	१	१३	वै.कृ-पं-नागपूजनम्
१	२	१४	ज्यै.कृ-पं.शंखपालनागपूजनम्
१३	१	१०	आ.कृ.पं-नागपूजाव्रतम्
७	२	३	श्रा-कृ-पं-अन्नव्रतंतत्रापितृदेवाद्यर्थमन्न-दानंच
८	१	१	भा.कृ.पं.नागपूजनम्
७	२	५	आ.कृ.पं-श्राद्धंपंचाशत्कल्पसहस्त्रंतृप्तिदंपितृरूपदेवीपूजाच
६	१	१५	का-कृ-पं.नागपूजाव्रतम्
३	२	१६	मा.कृ-पं.गणेशादिनागपूजा
२	१	३	पौ-कृ.पं.नागपूजनंव्रतंच

प०	पृ०	पं०	सूचिसार
३	२	४	मा-कृ-पं-नागपूजादिव्रतम्
१	२	११	फा-कृ-पं-नागपूजादिकृत्यम्
५८	१	६	चै-कृ-पं-काश्मीरदेशीयदेव्याआर्त्तववर्णनम्
२	१	१३	वै.कृ-ष.स्कंदपूजनंव्रतंच
१	२	१४	ज्यै-कृ.ष-स्कंदकुमारार्चाव्रतंच
१३	१	१०	आ-कृ-ष-गुहनामकस्कंदपूजाव्रतंच
१	२	१३	श्रा-कृ-ष.स्कंदपूजनंव्रतंच
८	१	३	भा.कृ-ष-कुशपलाशव्रतंचंद्रषष्ठीव्रतकथोद्यापनंच
७	२	१०	आ-कृ-ष-श्राद्धंषष्टिकल्पसहस्त्रंपितृतृप्तिप्रदंभौमयोगेकपिलाषष्ठीव्रतंतत्कथोद्या-पनंच
६	१	१५	का-कृ-ष-स्कंदपूजा
४	१	१	मा.कृ-ष-भविष्योक्तसूर्यषष्ठीव्रतम्

प०	पृ०	पं०	सूचिसार
२	२	२	वै.कृ.ए-हरिपूजनंव्रतंच
२	१	२	ज्यै.कृ.ए-अपरातत्कथाच
१	२	५	श्रा.कृ.ए. योगिनीतत्कथापुंडरीकाक्षपूजनंच
८	२	३	श्रा-कृ.ए. कामिकाव्रतंस्त्रीभिःकार्यंश्रोतव्याचकथारोहिणीयोगेरोहिणीचंद्रपूजाव्र
३८	२	१	भा.कृ.ए-अजातत्कथाच
२५	१	१३	आ.कृ-ए.इंदिरातत्कथाच
७	२	९	का.कृ-ए.रमातत्कथाच
५	१	१६	मा-कृ.ए.उत्पन्नातत्कथाच
३	१	४	पौ.कृए.सफलातद्व्रतंकथाच
४	१	१२	मा.कृ.ए.षट्तिलातत्कथाच
		३	फा.कृ-ए.विजयातत्कथाच
		३	चै.कृ.ए-पापमोचनीतद्व्रतंतत्कथाच
			ज्यै.कृ.द्वा-हरिपूजाव्रतंच

प०	पृ०	पं०	सूचिसार
२	२	४	श्रा-कृ-द्वा.तिथिभर्तृत्वेनहरिपूजनम्
९	१	११	श्रा-कृ.द्वा-श्रीधरपूजनंकार्य्यम्
३९	१	४	भा-कृ-द्वा.गोवत्सपूजापिष्टमयगोःपूजाच
२६	१	६	आ-कृ.द्वा.संन्यासिनांमहालयश्राद्धंकार्यं
९	१	१	का-कृ-द्वा.गोवत्सपूजाकथाच
९	१	४	मार्ग-कृ-द्वा- कृत्यविशेषाभावेनैकादशीकृत्यमेव
४	२	१	पौ-कृ-द्वा-संप्राप्तिद्वादशीस्वरूपद्वादशीव्र
५	२	८	मा-कृ.द्वा.तिलद्वादशीव्रतम्
३	१	२	फा-कृ.द्वा-हरिपूजादिकृत्यम्
६१	१	१३	चै.कृ.द्वा-वैराजकल्पादिस्तत्रश्राद्धंमहाफलम्
३	१	५	वै-कृ-त्र-गौरीकल्पादिस्तत्रश्राद्धादिकंवि.
२	२	१	ज्यै-कृ-त्र.वटसावित्रीव्रतारंभः
२	२	४	श्रा.कृ-त्र-कामपूजाव्रतंच

सूचिसार

प०	पृ०	पं०	सूचिसार
			अ
२	२	६	ज्यै.अमा. वटसावित्रीव्रतंसौभाग्यस्थिरतार्थंसौभाग्यस्त्रीभिःकार्यंतत्रयमपू- अरुंधतीपू- सुवासिनीपू.उदकुंभाबुदा.व्यजनदा.चंदनदा.त्रिविक्रमपूजनंच
२	२	११	आ-अमा-वर्षसाध्यंपिष्टमयशूलव्रतम्
९	१	१५	आ-अमा-पितृश्राद्धंदानहोमादिकंचवि-
३९	१	१५	भा- अ-कुशाग्रह-अत्रसमंत्रकंकुशोन्मूलनंसंग्रहश्च
२८	२	२	आ.अमा- गजच्छायायोगस्तत्रश्राद्धमनंतफलदं स्त्रीशूद्रादीनांश्राद्धकरणेऽधिकारश्चश्राद्धकालपठनीयोरु.चिस्तवश्च
१४	१	१५	का.अमा.दीपावलिस्तत्कथाकौमुदीव्रतंप्रदोषेदीपप्रज्वालनपूर्वकंलक्ष्मीपूजाप्र-लक्ष्मीसूक्तपाठश्चात्रैवव्रतांरातण्यपि

प०	पृ०	पं०	सूचिसार
९	१	१३	मा.अमा.पितृपूजनंगौरीतपोव्रतंच
१	१	१५	पा.अ. अर्धोदययोगःसचपौषमार्गपोर्णमास्योर्मध्यवर्तिदर्शेभवति
२	१	१४	माघाऽमायामर्धोदययोगस्तत्र सपायसकांस्यपात्रसुवर्णादिदानं स्कंदपुराणोक्तमर्धोदयमाहात्म्यंच तिलपर्वतगोशय्यादिदानंच
२६	१	११	फा-अ-मन्वादिस्तत्रश्राद्धदानादिकृत्यम्
६२	२	४	चै.अ.अत्रश्वभ्योऽन्नदानंमहाफलमियमेवसोमभौमजीवशनिवारेणतत्तन्नामवती.भवतियथासोमवारेणसोमावती तत्कथोद्यापनंचतत्रैवलिखितम्
२	१	९	वै-शु-आरोग्यप्रतिपदा तत्रधातृनामकसूर्यपूजाव्रतंचतिथीशत्वेनवन्हिपूजाऽपि
३	२	१४	ज्यै- शु- प्रति.आरोग्यव्रतंवरुणसूर्यपूजा

		पं०	सूचिसार
			तद्विधानंच
७	२	१५	पौ.शु.तृ.ब्रह्मगौरीव्रतम्
९	२	१२	मा.शु.तृ.सौभाग्यसुंदरीपूजा तद्व्रतं भविष्योत्तरोक्ततद्विधानचद्वयमेव ललितातृतीया ऽत्रैवरसकल्याणिनीव्रतंगौरीतृतीया-व्रतंचात्रैवगुडलवणादिदानम्
२६	१	१४	फा.शु .तृ -कुलसौख्यदातृतीयाव्रतंभूमिकाव्रतं
२३	२	१२	चै-शु- तृ.बालवैधव्यनाशनंव्रतत्रयंतत्कथोद्यापनंचतत्रैवप्रपंचितम्
५	२	१३	वै. शु- च.अनिरुद्धपूजाव्रतमलाबुपात्रदानंच
६	१	७	ज्यै.शु.च.सतीदेवीव्रतम्
३	१	६	आशु- च.रथंतरकल्पादिस्तत्रकल्पादिगणोक्तंश्राद्धदानादिविधेयम्

प०	पृ०	पं०	सूचिसार
३	२	७	श्रा-शु-च.सोमकल्पादिस्तत्रसंकष्टचतुर्थीव्रतविधिः पार्थिवगणेशदूर्वागणेशव्रतपूजाविधिस्तत्कथाचंद्रोदयेऽर्घ्यदानंच
४१	२	१४	भा.शु-च-सिद्धिविनायकव्रतविधानंतत्रचंद्रदर्शनतद्दोषपरिहारार्थं स्यमंतकोपाख्यानं श्राठ्योशिवाचतुर्थीव्रतमपिहर्षणीदेवीपूजनंच
१०	२	१०	आ-शु.च- कपर्दीशविनायकव्रतंतत्पूजा-विधीकथाच
२८	१	९	का-शु-च-नागव्रतम्
१६	१	१३	मा-शु.च- कृच्छ्रचतुर्थीव्रतमत्रैववर्षचतुष्कसाध्यंसर्वार्थसाधकंवरचतुर्थीव्रतम्
८	१	१	पौ-शु-च-विघ्नेशपूजाव्रतम्
१२	१	१५	मा-शु-च,शांतिचतुर्थीवरदचतुर्थीव्रतम्
२७	१	१६	फा.शु. च.ढुंढिराजव्रतंमंगारचतुर्थीव्रतंत

प०	पृ०	पं०	सूचिसार
			दुद्यापनंतत्कथाचसुखचतुर्थीच
२७	१	१६	चै-शु-च-वासुदेवरूपिगणेशपूजाश्राश्रम व्रतं कांचनवासुदेवप्रतिमाऽत्रब्राह्मणाय-देया
५	२	१४	वै-शु.पं-शिवपूजाव्रतंच
६	१	१०	ज्यै.शु.पं.पितृपूजनंतदर्थंश्राद्धदानादिविधेयम्
३	१	६	आ.शु.पं.अत्रदिनेशपूजनंग्रामाद्बहिःपंचवर्णध्वजस्थापनमुपवासव्रतिनाभूमिशयनादिविधेयंवायुपरीक्षणंच
१६	१	१०	श्रा. शु.पं.नागपं-व्रतमत्रद्वारस्थोभयतो गोमयलिखितनागपू.वासुकिकुंडस्नानंविधेयमियंमानवकल्पादेरपि
	२	३	भा.शु-पं-अत्रपंचवर्णलिखितनागपू. तत्र मंत्रो नागदष्टव्रतंच ऋषिपंचमीव्रतविधि

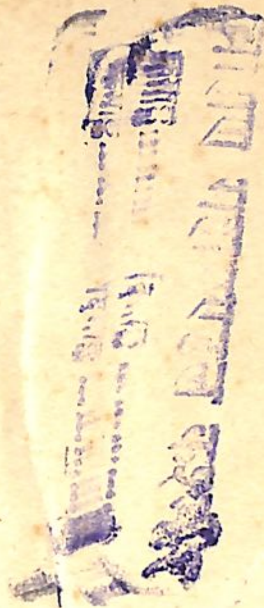
प०	पृ०	पं०	सूचिसार
			स्तत्कथोद्यापनंच
९०	२	६	आ.शु.प-उपांगललिताव्रतं श्रीसूक्तेनपूजाविधानंतत्कथोद्यापनंचशांतिपंचमीव्रतमपि
२८	१	१३	का.शु.पं.जयापंचमीव्रतम्
१७	२	३	मा-शु.पं-नागपं- अत्रनागपूजाविधानं श्रीपंचमीव्रतंच
८	१	२	पौ.शु-पं.मधुसूदनपूजाव्रतम्
१२	२	६	मा.शु,पं-श्रीपं.व्र,वसन्तपं-व्र- रतिकामयोःपूजा-वसंतोत्सवारंभश्च
३१	२	१४	फा.शु-पं-पितृव्रतंनागपूजनंच
२७	१	३	चै-शु-पं-तृतीयादिपंचम्यंतंश्रीव्रतमपरंवर्षसाध्यंश्रीपंचमीव्रतमत्रचन्द्रपूजनंपृथ्वीपूजनंचइदमेवसौभाग्यव्रतंमत्स्यपं- व्र-कल्पादिरपीयम्

प०	पृ०	पं०	सूचिसार
२९	१	१६	का.शु-स.शाकसप्तमीव्रतंतत्रशाकभक्षणं सुसवर्णशाकदानंचाविधेयम्
२०	२	४	मार्ग.शु-स-मित्रसप्तमीव्रतम्
८	१	६	पौ.शु.स-उभयसप्तमीव्रतम्
१३	२	१	मा-शु-स-अचला.त्रिलोचना.जयंती- रथस-रथांकस-आरोग्यस-विशोक- सिद्धार्थका-हेमंस-विजया-अन्नोदकस. वराटिकास- १२ मन्वादिरपीयमत्रतालकदा-रथदा. विधानंउद्यापनकौमुद्युक्तमचलासप्त- विधानंरथसप्तमीकथातद्विधानंच
३२	१	९	का.शु- स-अर्कपुटव्रतंतत्रार्कपत्रैःसूर्यपू०
[illegible]	१	१६	चै.शु-स-अत्राष्टदलकमलसूर्यपूजनमाग्नि प्रतिष्ठापनं तन्नामभिर्होमउद्यापनंचअत्रै वहिरण्यमर्त्तिगोशय्यादिदानं दमनस- अनोदनस- नामसप्तंविष्णुधर्मे.क्तंसूर्य

प०	पृ०	पं०	सूचिसार
			पूजनंच
२	१०	१४	वै.शु.अ.शीतलाष्टमीव्रतंतत्पूजनंच
३	१	१६	ज्यै.शु.अ-शुक्लादेवीव्रतपूजनंच
३	२	३	आ.शु.अ- महिषघ्नचंडपूजाव्रतंचतत्रपु. हरिद्रातोयादिभिरेवकार्यम्
१७	१	५	श्रा-शु-अ-दुर्गाष्टमीतत्पूजाव्रतंच
६८	१	८	भा.शु-अ.ज्येष्ठाष्टमीव्रतं राधाष्टमीव्रतंतत्पूजाविधानंकथानकंचअत्रैवदूर्वाष्ट- दूर्वापू-मंत्रश्च
६७	२	१	आ-शु- अ-तत्कृत्यंअश्वपूजनंलोहाभिसारिकादितत्रविस्तरेणप्रपंचितम्
२९	२	३	का-शु.अ-गोपा ८ तत्रचातुर्वर्ण्येनगोपूजनंकार्यम्
८	१	९	पौशु-अ.दुर्गापूजाव्रतंच
१९	२	१२	मा-शु-अ-भीष्मातत्रभीष्मतर्पणादिविधे-

प०	ए०	पं०	सूचिसार
			घृतकंवलविधिर्माघस्नानोद्यापनं ब्रह्मवैवर्त्तस्कंदपुराणदानंच
४२	२	१	फा- पौ-सूर्यसोमपू. अशोकपू-लक्ष्मीनारायणपूजात्र. होलिकापू-तत्कथातदंतेवसंतमहोत्सवः
५६	१	८	चै.पौ.चित्रायुतामहापू. मंदार्कगुरुवारयोगेमहापुण्यदाऽत्र सर्वदेवानांदमनोत्सवो मन्वादिरपीयमिंद्रपू. निकुंभयात्रात्तणमयपिशाचपू- तदनंतरंब्राह्मणभोजनंवाराहपुराणदानंच

निधिपतिशोधितःसूचिसारः
समाप्तः



श्रीरणविरस्वामीविजयतेतराम्

॥ श्रीरघुनाथमुद्रायंत्रालये ॥
लालाशिब्बामल्लाधिकारे श्रीरणवीरव्रतरत्नाकरग्रन्थस्समाप्तः
सम्वत् १९४२ आषाढ प्र. २९

स्वस्तिश्रीगणेशायनमः ॥ श्रीशंगणेशंसशिवांशिवांच वाग्देवतामर्कमुखांश्चखेटान् श्रुतिस्मृतीनामपिसंप्रणेतॄन्
वंदामहेदेवमुनीश्वरांश्च ॥ १ ॥ विश्वसर्गविसर्गादि तरंगादिययथांबुधौ वितन्यतेयथायस्मिं स्तौवंदेप्रकृतीश्वरौ ॥
२ ॥ सकलदेवगणार्चितपंकजौ निजजनेप्सितदानसुरद्रुमौ कथमपिस्मरतांदुरितापहौ हरिहरौनिजचेतसिसंश्र
ये ॥ ३ ॥ त्वमेषांलोकानांसकलसुखहेतोरुदयसे निहंस्येवध्वांतंप्रतिवसतिनैशांधतमसं रवेर्यावद्भूमीतलकमल
जालांतरभवं तमोनिघ्नन्नेकंहृदयकमलंमेपिकलय ॥ ४ ॥ प्रसन्नतांयानगताभिषेकतस्तथानमम्लेवनवासदुःख
तः मुखांबुजश्रीरघुनायकस्यसा सदास्तुमेमंजुलमंगलप्रदा ॥ ५ ॥ श्रीलावण्येक्षणकृतरुचेरप्रमेयप्रभूते लीलालो
कप्रथितुरभितःसुप्तसर्वात्मशक्तेःयस्मिन्कल्पेप्रथममभवच्छ्वेतवाराहसंज्ञेविष्णोःशेषेशयितुरुदधौनाभिपद्माद्विधाता
॥ ६ ॥ तन्मानसान्मुनिरभूत्प्रथमंमरीचिर्मन्त्रादिसर्वनिगमार्थविचारदक्षः योवेदबोधितविधानविदाविधात्रा कर्म्मो
दितंमुनिभिराकलयांचकार ॥ ७ ॥ तेपेतिदुष्करमसंस्कृतमानसानां सृष्टिंविवर्द्धयिषुरुग्रतमंतपोयः येनोच्यतेसकृदि
यंखलुकाश्यपीसा तस्माद्बभूवभगवानथकश्यपर्षिः ॥ ८ ॥ आशाविभागजनकोऽखिललोकसाक्षी वर्षर्तुमासादिवि
धेरदित्यां हेतुस्ततोधिकतरः समभूद्विवस्वान् दक्षप्रजापतितनूभुविभासमानः ॥ ९ ॥ तस्माज्जातः सूर्यवंशोति
पुण्यो यस्मिन्भूपाः पुण्यपुंजाबभूवुः सर्वान्वक्तुंतांश्चकर्माणितेषां कोस्मिंश्छक्तस्तत्प्रधानान्ब्रुवेहम् ॥ १० ॥ तत्रप्र
सिद्धाः खलुयेनरेंद्रा महेंद्रदुस्साध्यतरार्थसिद्धेः संसाधकाधर्मभृतांवरिष्ठा स्तेषांतुकांश्चित्कृतजान्ब्रवीमि ॥ ११ ॥
रामायणेभारतादौ श्रीमद्भागवतेपिच महाकविनिबंधेषुज्ञेयोवंशस्यविस्तरः ॥ १२ ॥ विवस्वतोभूरियशामनस्वी वै-
वस्वतोनाममनुर्बभूव आद्योनृपाणांमुनिमाननीयो यथाश्रुतीनांप्रणवःपुरस्त्यः ॥ १३ ॥ इक्ष्वाकुरभवत्तस्मात्पुत्रस्त
स्यपुरंजयः इंद्रवाहःककुत्स्थश्च ख्यातोयःकर्मभिस्त्रिभिः ॥ १४ ॥ महेंद्रमास्थायमहोक्षरूपंयःसंयतिप्राप्तपिनाकिलीं

अ०२०
१

लः चकारबाणैरसुरांगनानां गंडस्थलीःप्रोषितपत्रलेखाः ॥ १५ ॥ उत्तंकस्यमुनेर्मुदेकुवलयाश्वोपिक्षितींद्रस्ततःख्या
तस्तत्रचधुंधुमारइतितंधुंधुंनिहत्यासुरंयःसाध्योनसुरैरणेनृपसुतायद्वक्रजाताग्निना दग्धास्तत्क्षणमेकविंशतिसहस्रा
ण्येवाशिष्टास्त्रयः ॥ १६ ॥ सप्तद्वीपवतींप्रशासतिमहींयस्मिन्नृपेदस्यवो भीतस्तेयमपास्यपर्वतगुहावासादशास्याद
यःयस्यक्षेत्रमभूदुदेतितरणिर्यावच्चसंतिष्ठते मांधातासमहीपतिःक्षितितलेलंकारभूतोभवत् ॥ १७॥ वदान्योभूद्धरिश्चं
द्रःसगरःसागरोपमःयेनगंगासमानीतासवभूवभगीरथः १८ ॥एवमन्येपिभूपालाःकृतेऽभूवन्महाबलाः अथैवमेव
भूपालांस्त्रेताजातान्ब्रवीम्यहम् १९ सबभूवतदन्वयेधिजेताऽजितमेतत्त्वविचार्चयेयोत्रातिष्ठन् अजयत्परलोकमप्यु
दारं भुविखट्वांगनृपोमुहूर्त्तमात्रे ॥ २० जातःकुलेतस्यकिलोरुकीर्त्तिः कुलप्रदीपोनृपतिर्दिलीपः अतिष्ठदेकोनश
तक्रतुत्वे शक्राभ्यसूयाविनिवृत्तयेयः ॥ २१ यस्मिन्महींशासतिनर्त्तकीनांनिद्रांविहारार्द्धपथेगतानां वातोपिनास्रंस
यदंशुकानि कोलंबयेदाभरणायहस्तम् ॥ २२ सनंदिनींसमाराध्यगांत्रिरात्रव्रतेनच पुत्रंविश्वस्यजेतारंरघुनामान
माप्तवान् २३ ख्यातोरघुस्तस्यपदंप्रशास्यमहाक्रतोर्विश्वजितःप्रयोक्ता चतुर्दिगावर्जितसंभृतांयोमृत्पात्रशेषामक
रोद्विभूतिम् ॥ २४ ॥ आरूढमद्रीनुदधीन्प्रतीर्णं भुजंगमानांवसतिंप्रविष्टम् ऊर्ध्वंगतंयस्यनचानुबंधि यशःपारि-
च्छेतुमियत्तयालम्॥ २५ ॥ रघुवंशतयावनीप्रसिद्धोरविवंशोप्यधुनापियेनभूयःकुलशब्दवान्सविश्वजेता रघुना-
मासतदात्मजोनृपोजः ॥ २६ ॥ अजोपींदुमतींलब्ध्वाजित्वाशत्रुगणारणे पुत्रेराज्यधुरंन्यस्यपरंनिर्वाणमीयिवान्
॥ २७ ॥ अजसुतोवनिमेकरथेनयो दशदिगंतपयोध्युपलक्षिताम् अजयदप्रतिषिद्धरथागमो दशरथो।वरथोद्धत-
वैरिपः ॥ २८ सईजेपुत्रकामेष्ट्याचतुरात्मानमीश्वरम् तस्याविरासीत्पुत्रत्वेरमेशोमाहिषत्रिये ॥ २९ हत्वाबाल्येवय
सिविकटांताडकांकारयित्वा गाधेःपूज्याध्वरमृषिवधूंशापतोमोचयित्वा भंक्त्वाशंभोर्धनुरवनिजांप्राप्यहत्वाखरादीन्

कृत्वासेतुंदशकमवधीत्सानुजोरामचंद्रः ३० सोपिकृत्वाश्वमेधांस्त्रीन्पुत्रान्दत्त्वाष्टधाधरां साकेतंस्वपुरंनिन्येस्वपदं
चापुनर्भवम् ॥ ३१ ॥ कुशेतरेसप्तरघुप्रवीरा ज्येष्ठंपुरोजन्मतयागुणैश्च चक्रुःकुशंरत्नविशेषभाजं सौभ्रात्रमेषांहि
कुलानुसारि ॥ ३२ ॥ परितापवतींवीक्ष्यनिश्ययोध्यापुरेश्वरीं त्यक्त्वाकुशावतींसद्योभेजेयोध्यापुरींकुशः॥३३॥ एवम
न्येपिभूपालाद्वापरेर्कान्वयोद्भवाःवभूवुस्तिष्ययुगजानानादेशनरेश्वराः॥३४॥ विख्यातश्रीनिजभुजबलोत्सादितारा
तिवर्गोयुद्धाकांक्षीप्रतिदिशमगाद्यःप्रतिद्वंद्व्यभावात् चक्रेभूभृद्गुरुतराशिलाक्षेपणंतोलनंच सोस्मिन्वंशेनिखिलजगती
पालकोमालदेवः॥३५॥ तस्यान्ववायेप्रथितप्रभावः कर्पूरदेवोऽजनिधर्मनिष्ठःराज्ञीषुसप्तस्वापिसुव्रतासु द्वाविंशति
स्तत्तनयावभूवुः॥३६॥ तद्वंशेप्रियसंग्रामोनीतिज्ञोपिनृपोभवत् संग्रामदेवइतियः संज्ञामान्वार्थिकीमधात् ॥ ३७ ॥
अपियत्राविरुद्धधर्मिणीद्वे यमुपाशिश्रयतुश्चशांतिशौर्ये अधुनाप्यवनीतलेध्रुवश्रीर्ध्रुवदेवोधरणीश्वरोवभूव ३८ ॥
तस्याऽपत्यचतुष्टयीस्वमहसाजाज्वल्यमानासभा वेद्यांविश्वहितायसाधुविहितास्वर्लोकपानामिव लोकेष्वागम
पंक्तिरेवरुरुचेसद्वर्णमालोल्लसत् सन्मंत्रादिविधानबोधकुशलाप्रज्ञाहितार्थप्रदा ॥३९॥ तत्राद्योरणजीतदेवधरणी
भृद्येननीतावशे कुल्लूभोटबुसेहराधिपतयोजालंधरेशाश्चये यैत्रैगर्तसुखेतभूमिपतयोमंडीकल्हूरेश्वराःप्रत्यब्दंप्रद
दुः प्रियायनियंतयद्वार्षिकोपायनम् ॥४०॥ तस्यश्रीघनसारदेवइतिचश्रीसूर्तसिंहाभिधः पश्चात्योबलवंतसिंहइ
तियः सोदर्य्यवर्य्योऽत्रमी जेतारोरणदुः सहारिपृतनावीराग्रणीसंहते स्तत्सूनुर्व्रजराजदेवइतियः काश्मीरमन्हा
छिनत् ॥४१॥ योऽभूत्सूरतसिंहवर्मविदितोवीराग्रगण्योबली तस्यप्रौढमतेर्वभूवतनयोगोविप्रसंरक्षकः श्रीजो
रावरसिंहइत्यभिधयाख्यातोभवत्तत्सुतो भूभाग्यायकिशोरसिंहधरणीपालोबलीयान्सुधीः॥४२॥ पुत्रास्त्रयोधिक
रुचोबलिनोवभूवु स्तस्यप्रतापनिधयोरिपुतापदक्षाः ज्येष्ठोजिगायधरणींसगुलाबसिंहःश्रीध्यानसिंहनृपतिश्चसुचे

तासिंहः ॥४३॥ एषाभूपवरत्रयीगुणमयीसर्वात्ममूर्त्तित्रयी देवानांत्रितयीव यात्ममहसापर्य्याप्तलोकत्रयी शक्ती
नांत्रितयीवसाधुसकलासौराज्यधर्मत्रयी साधूनामवनायपुण्यानिचयै स्वैरात्तव्यक्तित्रयी ॥ ४४ ॥ आसीद्यश्चगु
लाबसिंहनृपतिर्भूमंडालाखंडलो भूयोयेनचनिर्ज्जितानिजधराधीशावनिर्यावती तामासाद्यपदातिदुर्गममपिक्ष्माभ
त्पथंवाजिगं रम्यीकृत्यलदाखभोटाविषयाधीशाञ्जिगायोद्धतान् ॥४५॥ देशारूसवनायुपारसमहाचीनार्वचीना
दिकागांधारादितुरुष्कपूर्वविषयायेयावनीयाःपरे रूमाद्याश्चपिशोरकावलमुखायेयारकंदादयो यस्मिन्मंत्रमुपाश्रि
तेसपतयोबिभ्युर्निदेशाश्रिताः४६यंसन्नद्धमभीकमुद्यतमहाखड्गंविलोक्याग्रतो दत्त्वापृष्ठमुपाद्रवन्महदपिम्लेच्छा
धिपानांवलं उक्तंयेनापिशोरखेव्हररणेमत्वेतियत्काबलं मन्येतेनतदाादितत्पुरमापिख्यातांक्षितौकावलं ४७ मोद्राभद्र
तरोवभूवसुचिरंयेनाशतद्रोरलं लावण्योपचितश्रियाजनपदंसंस्पार्धिजातंदिवः यद्वाचोमृतशीलनंसुमनसांसर्वागम
द्योतकं यन्मंत्रंननिजोपिवेदविधिवत्कोन्योनिगूढंजनः४८आदित्सवोलवपुरंसवलांगरेजानीतावशेमातिमतापार्थिये
नतेभ्यःसाम्राज्यशासनमवाप्यदुरापमन्यैस्त्यक्तंहितञ्च सिकतालवतांप्रपेदे ॥४९॥ कृतोनीतिविदायेनपुरारिरपि
नामतःशंकरोदेविकातीर्थपुरमंडलमंडनः ॥ ५० ॥ गंडक्यानर्मदायाश्चगयायाश्रपिसच्छिलाःआनाय्यदेविकादेवी
सर्वदेवमयीकृता ॥५१॥ काशीब्रह्मसरःप्रयागमथुरागंगावनंगव्हरं वृंदाद्यंगजवाजिगोभिरधिकंवासोगृहैर्भूसुरा
न् रत्नाढ्यैर्वलयांगुलीयमुकुटैः केयूरसत्कुंडलैःसन्मान्योत्तमरांकवै सयुवतीञ्छय्याभिरातोषयत् ॥५२॥ शौर्य्यं
यस्यतुरुष्कराजसुभटैरद्यापिजेगीयते धैर्य्यंधीश्चचतुःसमुद्रधरणीपालैरलंस्तूयते औदार्य्यंद्विजराजराजिभिरलंसं
श्लाघ्यतेप्रत्यहं प्रायोयत्प्रकृतिःपरैरपिनिजैरन्यैरभिज्ञैरपि ५३॥ यस्संभाव्यधराधुरंनिजधियावोढुंसमर्थंनिजपुत्रं
श्रीरणवीरसिंहमखिलप्रेमास्पदंसद्गुणैः तस्मिन्नौरसिकेनिधायसकलांराज्यश्रियंसन्मनाध्यायंश्रीरघुनाथमप्रक

टयंल्लोकेनिजात्मज्ञताम् ॥५४॥ सोयंश्रीरणवीरसिंहधरणीपालोगुणीयोधुना शास्तिक्ष्मांससुतःस्वधर्मविधिनाव
र्णाश्रमस्थापकःवीरश्रीविलसद्भुजार्जितमहाराजेतिशब्दोबली क्षात्रोधर्मइवात्मकर्मकलनासंसिद्धयेमूर्त्तिमान्
५५ येनात्मीयकुलप्रधानधरणीपालाप्तराज्याधिका राज्यश्रीःसमुपार्जिताप्रतिदिनंवृद्धिंप्रणीताःश्रियाःआपूर्वा
परदक्षिणोत्तरपयोराशेः समुद्भाविताः सर्वत्रक्षितिपेषुकुंदधवलाः श्लाघ्याः सतांकीर्त्तयः ५६ योसाविंगिलिजा
धिपैरिपुकुलक्ष्माजिद्भिरभ्यर्थितो दिल्लींदृप्ततमैर्निजैरपिबलैरालोक्यरुद्धांपरैः साहाय्येसबलोबलंप्रहितवांस्त
त्प्रीतयेसोऽधिकं तैरप्याप्तमनोरथैरनुसदः संश्लाघ्यतेदीर्घदृक् ५७ प्रातःप्रत्यहमीश्वरार्चनविधिंदानंविधायादरा
द्रामध्यान्हविधेयराज्यरचनाभिज्ञाप्तगोष्ठ्युत्सवः मध्यान्होत्तरमप्युदारधिषणः कृत्वासमाजंपुनःसायंपश्यतियो
न्वहंस्वपृतनाव्यूहंचसांग्रामिकं ५८ आहतान्कालिनाशंखासुरेणैवविभात्यसौ उद्धर्त्तुकामःसन्नद्धोहयग्रीवइवागमा
न् ५९ उद्धृतःकेवलोवेदोहयग्रीवेणनापरं उद्धारयतिविद्वाद्भिःसोपवेदागमानयम् ६० येनाहूयनिबंधकृत्पविशद
ग्रामोर्वराऽऽराम्भूभूषाभिः परितोषिताःसविदुषा सर्वागमज्ञाद्विजाः सौराष्ट्रद्राविडांध्रगुर्जरगयाकाशीकुरुक्षेत्रतः
शास्त्रस्योद्धरणायपंककुहरप्रायेमिमंक्षोः कलौ ६१ नाऽसंस्कृतः कोपिमदीयराष्ट्रेभवेत्त्रिवर्णेष्विति भूरिदत्त्वा ध
नंचतुर्वेदविदोपिविप्राःकाशीपुरीयेनसतोपहूताः ६२ यस्त्रैवर्ण्यविधिंविधित्सुरखिलेराज्येनिजेनैगमंप्रत्याहूयचदुद्ध
वायचतुरोविप्रांश्चतुर्दिनः प्रत्येकंशतमुद्रिकारजतजास्तेषांविधायान्हिकं तेभ्योन्नांवरसंशयादिरहितान्संपाठय
त्यर्भकान् ६३ यःसंध्याःसमुपास्यतामुपदिशत्येवंद्विजैरार्य्यवन्नोधीतायदिपठ्यतांचकुशलावेदेविधेयाःसुताःएभ्यःपुं
सवनादिकाश्रुतिभवासंपाद्यतांसंस्कृतिर्यःकुर्य्यादधिकंप्रियोस्तिससहिमेनोचेदपांक्तोहिसः ॥ ६४ ॥ नकोपिमूर्खो
विषयेमदीयेभवेत्कृतोयेनविदानिदेशः विधायशास्त्राप्रतिशालमेकः सुपंडितास्थापिसुपाठनाय ॥ ६५ ॥ ना

नाशास्त्रश्रौतशैलीसरित्सुनिष्णातायेसंस्कृतप्राकृताब्धौ गोष्ठीतेषांयोर्थसिद्धौविधत्तेप्रातःप्रेम्णाप्रत्यहंपंडितानाम्
६६ तर्कांकैर्नाकिककुलैरसकर्मयुक्तैर्विज्ञैर्भिदग्वरजनैरथशाब्दिकैश्च वैशेषिकैर्बहुविशेषविचारदक्षैःसांख्यैः
सुयोगानिपुणैर्नयनीतिविद्भिः ६७ सद्वैदिकैःपरिलसच्चतुरागमज्ञैर्मीमांसकैर्मिथुनकर्मकलापदक्षैः वेदांतिभिश्च
विधिवद्विदितात्मतत्त्वैः काव्यामृताद्भुतकथाकुशलैःकवीशैः ॥ ६८ पौराणिकैः प्रणयवद्भिरुदारगाथासंकीर्त्तनैर्गं
णितशास्त्रविशारदैश्च अन्यैरुदभ्यासितरीतिमदन्यविद्यापारंगतैरमलकेरलिशाकुनैश्च ६९ मंत्रप्रयोगनिपुणै
रुभयस्वरज्ञैःस्वीयैःसुवर्णवलयांगदकुंडलाढ्यैः आगंतुकैरनुविशद्भिरुषोऽनिशंयत्पूजागृहंविशदनुप्रतिभासतेलम्
७० आलोक्यतेनविदुषाविदुषांसमाजंवर्णान्स्ववर्णविधितः कलिनावधूतान् संचिंत्यचोक्तमखिलाब्दतिथिव्रता
नांधर्मोदयायजगतीक्रियतांप्रबंधः ७१ तस्याज्ञयावीक्ष्यमहानिबंधान्विद्वद्भिरग्र्यैरनुमोदितेन विलिख्यतेश्रीर
णवीरसिंहरत्नाकरोयंशिवशंकरेण ॥ ७२ ॥ दास्यत्येवकरावलंबमभितोरत्नाकरेयेबुधाः येसंतः सततोपकारनिर
तादृष्ट्वापदंमेस्खलत् येतुब्रह्मकुलावमानपटवोहास्यंविधास्यंतिवै तेकुर्वंतुनकुर्वतेकिमहितंदत्ताविवेकोज्झिताः ७३
सद्वेलोविधिसेतुरुत्सवमहोच्छ्वासः प्रकारोद्गमोदानोर्मिव्रतविभ्रमोव्रतकथाकल्लोलकांतांतरः पूर्णोद्यापननौः
सुपर्वणिमहादानादिकल्पद्रुमो भूयाद्धर्मजलांचितोरघुपतेरत्नाकरोयंमुदे ॥ ७४ ॥
अथोच्यतेनिबंधस्यसांक्षिप्तोयमनुक्रमः अत्रादौधर्मरूपस्यप्रथमोरत्नसंग्रहः द्वितीयः कालरूपाख्यस्तृतीयस्तिथि
वेधयुक्यावदेकादशीतुर्येसामान्यतिथिनिर्णयःपंचमेपौर्णमास्यंतःषष्ठमापर्वनिर्णयः सप्तमेपितृयज्ञाष्टिपर्वकालादि
निर्णयःत्रैवर्णिकस्यशूद्रादेश्चोद्यापनमखोष्टमे नवमोवत्सरारंभप्रमुखश्चैत्रकृत्यवान् ततोवैशाखकृत्यानांदशमोरत्न
संग्रहः ज्यैष्ठमासव्रतादीनांविधानंरुद्रसंख्यके प्रोक्तश्चाषाढकृत्यानांद्वादशेव्रतसंग्रहः त्रयोदशेश्रावणस्यव्रतादे

श्चाप्यनुक्रमः ततःप्रौष्ठपदस्यापिविधानंमनुसम्मितं आश्विनस्यव्रतादेश्चविधानंतिथिसंख्यके षोडशेतूर्जमासीय

व्रतादेर्विधिसंग्रहः मार्गमासव्रतादीनांविधिः सप्तदशेखिलः ततश्चाष्टादशेपौषमासस्यविधिसंचयः ऊनविंशेतुमा

घस्यसमस्तविधिरुत्तमः विंशेतपस्यकृत्यानांव्रतादीनांविधिःस्फुटः एकविंशे प्रकृत्याख्येऽधिमासादिसंकीर्णति

थिकृत्यता अधिमासादिसंकीर्णतिथिकृत्यंततोधिके द्वाविंशेसर्वसंक्रांतिपंचांगव्रतसंचयः त्रयोविंशेलक्षपूजावृक्षो

द्यापननिर्णयः चतुर्विंशेतरुसुतसत्यनारायणार्चनं पंचविंशेतुगंगायाधरायांस्थितिनिर्णयः एवमेतत्रसंक्षेपात्कृत्यर

त्नसमुच्चयाः॥ धर्माज्जन्मकुलेशरीरपटुतासौभाग्यमायुर्धनं धर्मेणैवभवंतिनिर्मलयशोविद्यामर्हासंपदःकांतारेषुमहा

भयेषुसततंधर्म्मः परित्रायते धर्म्मः सम्यगुपासितोभवतिहिस्वर्गापवर्गप्रदः १ यन्नागामदभिन्नगंडकतटास्तिष्ठंति

निद्रालवो द्वारेहेमविभूषिताश्चतुरगाहृष्यंतियद्दर्पिताः वीणावेणुमृदंगशंखपणवैःसुप्तस्तुयोबोध्यते तत्सर्वंसुरराजलो

कसदृशंधर्मस्यविस्फूर्ज्जितम् २ यावद्वेदाश्चगंगाचहरिनामजगत्त्रये तावत्सद्धर्मसंबद्धाकीर्त्तिस्तिष्ठतुश्रीमताम् ३

श्रीः॥ अथात्रवक्ष्यमाणव्रताद्यनुष्ठाननिबंधे धर्मादर्थश्चकामश्चमोक्षश्चभरतर्षभेति स्वर्गापवर्गादिपरमपुरुषार्थजन

कत्वेनाऽभ्यर्हितत्वाद्व्रतादीनां तस्य मुख्यतमांगत्वाच्चादौ धर्मोनिरूप्यते तत्रचोदनालक्षणोर्थोधर्मइत्याद्यभियु

क्तस्मृतेःयद्यप्यपूर्वविशेषाएवधर्मास्तथापितज्जनिकासुक्रियास्वपिशिष्टानांप्रयोगइतिताएवनिरूप्यंते तत्रतत्स्वरू

पेमनुः विद्वद्भिःसेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः हृदयेनाभ्यनुज्ञातोयोधर्म्मस्तन्निबोधत एवंरूपःसधर्मइत्येकोयो

गस्तन्निबोधतेति विश्वामित्रः यमार्य्याः क्रियमाणंहिशंसंत्यागमवेदिनःसधर्मोयंविगर्हंतितमधर्मंप्रचक्षते आर्य्याः

शिष्टाःफल तोधर्मनिरूपणेतैत्तिरीयश्रुतिः धर्मोविश्वस्यजगतः प्रतिष्ठालोकेधर्मिष्ठंप्रजाउपसर्पंति धर्मेणपापमप

नुदतिधर्मेसर्वंप्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मंपरमंवदंतिगौतमःवर्णाआश्रमाश्चस्वधर्मनिष्ठाः प्रेत्यकर्मफलमनुभूयततःशेषेणा

ब्र०१० ॥४॥

विष्टादेशजातिकुलरूपाढ्याः श्रुतवित्तसुमेधसोजन्मप्रतिपद्यंतेविष्वंचोविपरीतानश्यंति शेषेणधर्मशेषेणमेधावी
र्ष्यदेशोभारतवर्षादिःजातिर्ब्राह्मणत्वादिःकुलंकठादिरूपंसौंदर्य्यंतदाद्यमौदार्य्यादिएतदंतःविष्वंचःसर्वतोगामिनो
तिनिषिद्धाचाराःअतएवपूर्वोक्तविपरीतानश्यंति उक्तविपरीतफलभाजोभवंतीत्यर्थः धर्मप्रमाणेमनुःवेदोऽखिलोध
र्ममूलंस्मृतिशीलेचतद्विदांआचारश्चैवसाधूनामात्मनस्तुष्टिरेवचस्मृतिविभागेशंखालिखितौस्मृतयोधर्मशास्त्राणिते
षांप्रणेतारोमनुविष्णुयमदक्षांगिरोऽत्रिबृहस्पत्युशन आपस्तंबवसिष्ठकात्यायनपराशरव्यासशंखलितसंवर्त्तगौ
तमशातातपहारीतप्रचेतसादयः आदिपदग्राह्यादेवललोमशजमदग्निप्रजापतिविश्वामित्रपैठीनासिपितामहबौधा
यनछागलेयजावालच्यवनमरीचिकश्यपनारददक्षाःएतेषामेवषट्त्रिंशन्मतमभ्यर्हितम् स्मृत्यंतराणिपुराणेषुतत्रवि
ष्णुपुराणेअष्टादशपुराणानिपुराणज्ञाःप्रचक्षतेब्राह्मंपाद्मंवैष्णवंचशैवंभागवतंतथातथान्यन्नारदीयंचमार्कंडेयंचसप्त
मंआग्नेयमष्टमंचैववभविष्यंनवमंतथा दशमंब्रह्मवैवर्त्तंलैंगमेकादशंतथा वाराहंद्वादशंचैवस्कांदंचात्रत्रयोदशंचतुर्द
शवामनंचकौर्म्मंपंचदशंस्मृतं मात्स्यंचगारुडंचैवब्रह्मांडंचततःपरं कूर्मपुराणेब्राह्मंपुराणंप्रथमंपाद्मंचैवमनंतरंशैवं
भागवतंचैवभविष्यंनारदीयकंमार्कंडेयमथाग्नेयंगारुडंचततःपरं लैंगंतथैववाराहंस्कांदंवामनमेवच कौर्म्मंमात्स्यंच
वैवर्त्तंवायवीयमतःपरं अष्टादशंसमुद्दिष्टंब्रह्मांडमितिसंज्ञितं अत्रविष्णुपुराणवायुपुराणयोःपुराणत्वेविकल्पःनरसिं
हपुराणादीनितदंतर्गतान्येव तदुक्तंमत्स्यपुराणे पाद्मेपुराणेयत्प्रोक्तंनारसिंहोपवर्णनंतदष्टादशसाहस्रंनारसिंहमि
होच्यतेनंदायायत्रमाहात्म्यंकार्त्तिकेयेनवर्णितंनंदापुराणंतल्लोकेनंदाख्यामितिकीर्त्तितं यत्रसांबंपुरस्कृत्यभविष्येपि
कथानकंप्रोच्यतेतत्पुनर्लोकेसांबमेवमुनिव्रताः एवमादित्यसंज्ञेपितत्रैवपरिपठ्यतेकालिकापुराणादीनितत्तदुक्तत्वा
त्तदग्रहणेनगृहीतानितथाचमत्स्यपुराणेअष्टादशभ्यश्चपृथक्पुराणंयत्तुदृश्यतेविजानीध्वंतदेतेभ्यःपुराणेभ्योविनि

गतःमिति चतुर्लक्षैतत्संख्यापूरकमित्यर्थः उपपुराणानिकूर्मपुराणे अन्यान्युपपुराणानिमुनिभिःकथितानितुअष्टादश
पुराणानिश्रुत्वासंक्षेपतोद्विजाःपुराणफलमाप्नोतिव्यासस्यवचनंतथा आद्यंसनत्कुमारोक्तंनारसिंहमनंतरं तृतीयं
पाद्ममुद्दिष्टंकुमारेणप्रभाषितंचतुर्थंशिवधर्माख्यंसाक्षान्नंदिप्रभाषितंदुर्वाससोक्तमाश्चर्यंनारदोक्तमतःपरंकापिलंवा
मनंचैवतथैवोशनसोदितं तथैवविष्णुधर्माख्यंकालिकाह्वयमेवच माहेश्वरंतथासांवंसौरधर्मार्थसंश्रयं पराशरोक्तमप
रंमारीचंभार्गवाह्वयं इदंतुतत्पंचदशंपुराणंकौर्म्ममुच्यते एतानितुतथान्यानिस्मृतिकारेणशिष्टपरिगृहीतानि धर्मशा
स्त्राणि अथशीलंभारते अद्रोहः सर्वभूतानांकर्मणामनसापिवा अनुग्रहश्चज्ञानंचशीलमेतद्विदुर्बुधाः आचारोलौकि
कावगीतः आत्मतुष्टिःनानापक्षसंभवे एकपक्षपरितोषः अत्रैवभट्टाःतेनवैवैदिकानेकधर्मधीसंस्कृतात्मनां आत्मतुष्टेः
प्रमाणत्वंसिद्धंधर्मप्रसिद्धये अथ सकलानुष्ठानोपकारकत्वादत्रपरिभाषानिरूप्यते तत्रजावालः श्रुतिस्मृतिविरोधे
तुश्रुतिरेवगरीयसीअविरोधेसदाकार्य्यंस्मार्त्तंवैदिकवत्सदापंडितेनेत्यर्थः भविष्यपुराणेस्मृत्यर्थयोर्विरोधेतुह्यर्थशा
स्त्रस्यबाधनं परस्परविरोधेतुन्याययुक्तंप्रमाणवत् स्मृतिर्धर्मशास्त्रंअर्थोऽर्थशास्त्रं तेनधर्मशास्त्रस्य मन्वादेरर्थशास्त्रस्य
दंडनीत्यादेर्विरोधे दंडनीत्यादिर्बाध्यतेतस्यधर्मेनभियोगात् तदुक्तंजैमिनिनापि तत्रतत्त्वमभियोगविशेषात्स्यादिति
अर्थशास्त्रयोर्विरोधेनिर्युक्तिकं बाध्यते स्मृतिशास्त्रविकल्पस्तुव्यवस्थासंभवेसति अदृष्टे धर्मशास्त्रेभिन्नविषयेव्यव
स्थासंभवेसतिविकल्पः शास्त्रार्थः यथा अग्नौकरणहोमस्तुकर्त्तव्यउपवीतिना प्राङ्मुखेनैवदेवेभ्योजुहोतीतिश्रुतिःश्रु
तेअपसव्येनवा कार्योदक्षिणाभिमुखेणतु निरूप्यहविरन्यस्मा अन्यस्मैनहिहूयते इतिकात्यायनवचनेनाग्नौकरण
होमेसव्यापसव्यविकल्पउक्तः सच शाखाभेदान्नियतस्मृतिशास्त्रविकल्पस्तु आकांक्षापूरणेसति यथासूत्रंतुकर्त्तव्य
तयाकर्मानुष्ठानेइति कर्त्तव्यांतरेण तदर्थकसूत्रस्यनसमुच्चयः अधिकस्यतु तदर्थस्यसमुच्चयएव सर्वशाखाप्रत्ययमे
कंकर्मेतिन्यायात् मनुःआर्षंधर्मोपदेशंच वेदशास्त्राविरोधिना यस्तर्केणानुसंधत्तेसधर्मंवेदनेतर इति तात्पर्य्यम् भ

विष्णुपुराणे सम्यकसंसाधनंक कर्तव्यमधिकारिणा निष्कामेनयदार्येणकाम्यंकामान्वितेनचत्र्प्राचारयुक्तःश्रद्धा
वान्वेदज्ञोध्यात्मचिंतकःकर्मणांफलमाप्नोतिन्यायार्जितधनश्चयःअधिकारिणेतिशुचिविहितकालजीविनेत्यर्थःत्र्प्रार्य
एसामर्थ्येनावेदुषेत्यर्थःनिष्कामेनेतिएतच्चनित्यपरं मुमुक्षुपरंवान्यायेति तत्क्रियानुष्ठानोपयुक्तधनपरं सामर्थ्यंचवि
हितेकालेशुचिजीविनोःनिषिद्धदेशस्थानुष्ठानक्षमस्य तत्रदेशेयाज्ञवल्क्यः मिथिलास्थःसयोगींद्रःक्षणंध्यात्वाब्रवी
न्मुनीन् यस्मिन्देशेमृगःकृष्ण स्तत्रधर्मान्निवोधत मनुःकृष्णसारोविचरतिमृगोयत्रस्वभावतःसज्ञेयोयाज्ञिकोदेशोम्ले
च्छदेशस्तुतत्परःकालस्तुपर्वादिःस्नातोधिकारीभवतिदैवेपित्र्येचकर्माणि पवित्राणांतथाजप्येदानेचविविधदर्शनेपवि
त्राणांमंत्राणांपवित्रंमंत्रामितीतिनिरुक्तात् भविष्यपुराणेस्नानानामिहसर्वेषांवारुणेनैवमानवः कर्त्तुमर्हतिकर्माणिविधि
वत्सर्वदाद्विजःत्र्प्रसामर्थ्याच्छरीरस्यकालदेशव्यपेक्षया मंत्रस्नानादयःपंचकेचिदिच्छंतिसूरयःअसामर्थ्येवारुण
स्नानसंबंधिशरीरा पाटवंतत्रचअशिरस्कंभवेत्स्नानंस्नानाशक्तौतुकर्मिणांआर्द्रेणवाससावापिदेहिकंमार्जनंविदुः
मनुःप्रभुःप्रथमकल्पस्ययोनुकल्पेनवर्त्तेयत् नसांपरायिकंतस्यजायतेदुर्मतेःफलं सांपरायिकं मार्कंडेयपुराणे
सूर्योदयंविनानैवस्नानदानादयःक्रियाःत्र्प्रग्नौविकरणंचैवक्रतुभावश्चलक्ष्यते अत्रसूर्योदयेन उषःकालोलक्ष्यते
तथाचतद्दिवारात्रौनस्नानं प्रातःस्नात्र्यरुणग्रस्तांप्राचीमवलोक्यस्नायादितिविष्णुवचनात् इदमनुदितहोमांत
रपरं तथाच सदोपवीतिनाभाव्यंसदाबद्धशिखेनच विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिनतत्कृतं सदेत्यनेनाशिखा
बंधनोपवीतधारणयोः पुरुषार्थतोक्ता ततश्चाधारणेप्रत्यवायकल्पनात् सदाधारणेऽकर्मकालेपि धारणोपप
त्तिः तत्कर्मांगतानास्त्येवैतदुक्तं विशिखइतिनतत्कृतंविगुणितेनफलापार्थक्यमित्यर्थः केवलपुरुषार्थत्वेहि
त्र्प्रधारणेहिकर्मसांगमेवनस्यात् पुरुषः परंप्रत्यवायीस्यात् नन्वेवमिति कर्मांगत्वोपदेशप्रयोजनकृत्पु
रुषार्थत्वमुभयथाप्ययुक्तं अतएव पिवतोमेहतश्चैवभुंजतोनुपवीतिनः प्राणायामात्रिषट्कंतु नक्तांत्रि

कयुतंक्रमादितिप्रायश्चित्तमुक्तम् यज्ञोपवीते गोभिलः यज्ञोपवीतंकुरुते सूत्रंवस्त्रंकुशरज्जुमेववाअत्रैवकारेण कुशर
ज्वोर्यज्ञोपवीतानुकल्पयोस्त्रिशरमित्यादिव्यवच्छेदः सूत्रंसूत्रविशेषः कात्यायनः ऊर्ध्वंतुत्रिवृतंकार्य्यंतंतुत्रयमधो
मखं त्रिवृंनचोपवीतंस्यात्तस्यैकोग्रंथिरिष्यते ऊर्ध्वमित्यादिवामावर्त्तवलितंत्रिगुणंकृत्वा तदेवत्रिगुणंसदक्षिणावर्त्तंका
र्यं तदेवत्रिवृतंकार्य्यंतदेवत्रिवृतंत्रिशरंसदेकमुपवीतं तस्यैकोग्रंथिः एकमेककौटिल्यंभ्रमीप्रवरानुसारेणेत्यर्थःमनुः
कार्पासमुपवीतंस्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतंत्रिवृत् शणसूत्रमयंराज्ञोवैश्यस्याविकसूत्रकं त्रिवृत् नवगुणं नववैत्रिवृदितिश्रुतेः
पैठीनसिःकार्पासमुपवीतंस्यात्तत्षट्तंतुकृतंत्रिवृत्ब्राह्मणस्यचक्षौमंराजन्यस्यशाणंवैश्यस्यषडितिनवतंतुभवेल्कौ
शंक्षौमंक्षुमाअतसीतदीयशणकृतंनिगमपरिशिष्टे वाससायज्ञोपवीतंकुरुतेतदभावेत्रिवृताभावेकुशमुंजवालपरिसर
रज्जुभिर्वातदभावेयद्वस्त्राभावे सूत्रविधानं तन्नितंतुकमात्रपरमतोनगोभिलविरोधः वालमत्र गोभिलः शणवल्कलका
र्पासक्षौमवालतृणोद्भवम् सदासंभवतोधार्य्यमुपवीतंद्विजातिभिरिति तृणमुलपादिपारिसरोप्ययमेव संभवत इत्य
भिधानात् पूर्वपूर्वाभावेउत्तरोत्तरविधिःबौधायनःकौशंसौत्रंत्रिवृतंयज्ञोपवीतमानाभेःकौशंकृमिकोशोद्भवंपट्टमयमि
त्यर्थःआनाभेरितितैत्तिरीयपरं तस्यतत्सूत्रकारकत्वात् वाजसनेयिनस्त्वन्यथैवतदुक्तंकात्यायनेनपृष्ठवंशेचनाभ्यां
चघृतंयद्विंदतेकटिंतद्धार्य्यमुपवीतंस्यान्नातिलंबंनचोच्छ्रितमिति इदंचवामस्कंधेधृत्वापरिधेयं वस्त्रेगौतमःवासांसि
क्षौमचीरकुतपाः सर्वेषांकार्पासंवाविकृतंधार्य्यं विकृतमप्येकेरक्तं ब्राह्मणस्य मांजिष्ठहारिद्रेतरयोः शाणंशणमयं
क्षौमंक्षुमाअतसीतत्कृतं चीरंत्वगादिनिष्पन्नंकुतपःपार्वतीयच्छागरोमनिर्मितःअविकृतंरंजनद्रव्यासक्तंरंजनपक्षेतु
ब्राह्मणस्यवृक्षकाषायरक्तं क्षत्रियस्य मांजिष्ठं वैश्यस्यहारिद्रं वसिष्ठः ॥ शुक्लमहतंवासोब्राह्मणस्यहारिद्रं क्षत्रि
यस्यपीतं कौशेयं वैश्यस्य सर्वेषांवा तांतवमरक्तं तांतवंकार्पासं शंखः क्षौममदुकूलसौत्राणिवासां सित्रयाणांव

व्र०र०
॥६॥

र्णानां दुकूलंपट्टवस्त्रं यमः क्षौमकार्पासकुतपाश्चर्मकंवलवल्कलाः सर्वेषांतुभवेच्छुक्लंबासस्तत्परिधानिकं मार्कंडेयपुराणे नचापिरक्तवासाः स्याच्चित्रांवरधरोपिवा नचकुर्याद्विपर्यासंवाससोनचभूषणे विपर्य्यासमुत्तरीयादेर्धरीयत्वं वर्ज्यंचविदशवस्त्रमत्यंतोपहतंचयत् अत्यंतोपहतंसुरादिलिप्तं नरसिंहपुराणे नरक्तमुल्वणंवासोननीलंचप्रशस्यते मलाक्तंचदशाहीनंवर्जयेदंवरंवुधः महाभारते अन्यदेवभवेद्वासः शयनीयेसदैवाहि अन्यद्रथ्यासुदेवानांपूजायामध्यदेवहि वौधायनः यत्किंचिद्विज्यासंयुक्तस्यात्तदरक्तेनैववाससाकुर्य्यात् आपस्तंवः नीलरक्तंयदावासोब्राह्मणोंगेविधारयेत् अहोरात्रोषितोभूत्वापंचगव्येनशुध्यति उषितउपोषितः भृगुः स्त्रीधृताशयनेनीलीब्राह्मणस्यनदुष्यति नृपस्यवृद्धौवैश्यस्यापर्वण्येवंविधारणं कंवलेपट्टवस्त्रेचनीलीरागोनदुष्यति नृपः क्षत्रियः वौधायनः काषायबासाः कुरुतेजपहोमप्रतिग्रहान् नतद्दैवंसंभवतिहव्येकव्येयथाविधिकाषायबासावृक्षत्वगादिनारक्तवासाइतिकल्पतरुः व्यासः आर्द्रवासास्तुयःकुर्य्याज्जपहोमप्रतिग्रहं सर्वंतद्राक्षसंविंद्याद्बहिर्जानुचयत्कृतं वहिर्जानु जान्वोर्वहिः स्थितहस्तोयथानस्यात् वौधायनः होमवेदार्च्चनाद्यासुक्रियास्वाचमनेतथा नैकवासाः प्रवर्त्तेतद्विजवाचनिकेजपे द्विजवाचनिकेस्वस्त्ययनादौ द्विवस्त्रत्वेप्येकवस्त्रत्वमाह शातातपः सव्यादंगात्परिभ्रष्टंकटिदेशेधृतांवरं एकवस्त्रंविजानीयाद्दैवेपित्र्येचवर्जयेदिति स्कंधादधः पतितेउत्तरीयेएकवस्त्रताभवतीत्यर्थः योगियाज्ञवल्क्यः परिधानाद्बहिः कक्षानिबद्धाआसुरीभवेत् धर्म्यैकर्मणिविद्वाद्भिर्वर्जनीयाप्रयत्नतः वहिःकक्षा असंवृतपरिधानोभयांतः असंवृतंपश्चादंचलमित्येवसिष्ठः जपहोमोपवासेषुधौतवस्त्रधरोभवेत् असंवृतः शुचिर्मौनीश्राद्धादौविजितेंद्रियः शातातपः दानमाचमनंहोमोभोजनंदेवतार्चनं प्रौढपादोनकुर्वीतस्वाध्यायंपितृतर्पणं आसनारूढपादस्तुजानुनोर्जंघयोरपिकृतावसक्थिकोयस्तुप्रौढपादः सउच्यते कृतावसक्थिकः कृतपर्य्यंकवंधः कात्यायनः आसीनऊर्ध्वः प्रह्वोवानियमोयत्रयादृशःसदा

सीनेनकर्त्तव्यंनप्रह्वेननतिष्ठता प्रह्वोऽवनतकायः तथाच यत्रादिङ्नियमोनास्तिजपहोमादिकर्मसु तिस्रस्तत्रदिशो
ज्ञेयाऐंद्रीसौम्यापराजिता सौम्याउत्तरा अपराजिता ऐशानी कर्मोपदिश्यतेयत्रकर्त्तुरंगंनचोच्यते दक्षिणस्तत्रकर्त्त
व्यःकर्मणांपारगः करःलघुहरीतः जपेहोमेतथादानेस्व ध्यायेपितृतर्पणे अशून्यंतुकरंकुर्यात्सुवर्णरजतैः कुशैः वहुव
चनमेकस्यसुवर्णस्यरजतसुवर्णैकस्य धारणेप्युपपद्यते सुवर्णादिजातेरवयवावयाविव्यक्ततत्वात् वहुवचनं कपिंजल
न्यायात्त्रित्वपरंअशून्यमित्यादिनासुवर्णरजतकुशत्रयाणांधारणविधानादर्थात्समुच्चयःतत्रदक्षिणकरानामिकायां
सुवर्णधारणंअनामिकायांतद्धार्य्यंदक्षिणस्यकरस्यचेतिहेमधारणप्रकरणस्य देवीपुराणवचनात् रजतधारणमपित
त्रैव तत्समामित्यध्याहारादितिकल्पतरुःरजतधारणमपितत्रैव तर्ज्जन्यांरजतंधार्य्यमितिपठंति केचित्तर्ज्जन्यांरजत
धारणमाहुःतच्चनिर्मूलं कुशेषुकात्यायनःहरितायज्ञियादर्भाःपीतकाः पंचयज्ञियाःसमूला पितृदैवत्याःकल्माषावैश्व
दैविकाः ह्रस्वाः प्रचरणीयाः स्युः कुशादीर्घास्तुवार्हिषः दर्भाःपवित्रमित्युक्तमतः संध्यादिकर्मसु सव्यः
सोपग्रहःकार्योदक्षिणःसपवित्रकःयज्ञियादर्शादियज्ञार्हाः पीतकाःपीतवर्णाः पंचयज्ञार्हाः समूलाःसाग्राःपितृक
र्मदेवकर्म्मसुसाग्राः समूलकाइतिव्रह्मवैवर्त्तपुराणवचनात् कल्माषाश्चित्रवर्णास्तेच वैश्वदेवश्राद्धार्हाः ह्रस्वाअर
त्निन्यूनपरिमाणाः गोकर्णपरिमाणादीर्घाहरिताःश्राद्धेसाग्राः समूलका इतिवायुपुराणात् तेच प्रचरणीयाः प्रच
रणमनुष्ठानं तत्साधनभूतादीर्घाअरत्न्यधिकप्रमाणादर्भाइति यज्ञादौ हरितादयोविशेषविहिताःअतःसंध्यादिषुद
र्भमात्रंपवित्रंशुचि नतुपवित्रलक्षणमेतत् अतइत्यस्यान्वयात् नचात्रापीतिपदान्वयःइत्यतइत्यन्वयविवक्षितत्वात्
अतएवपवित्रलक्षणमाहसएव अनंतर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रंयत्रकुत्रचित् तदेववेपिं
जलिकालक्षणंसमुदाहृतं आज्यस्योत्पवनार्थंयत्तदप्येतावदेवतु अनंतर्गर्भिणमिति गर्भोऽस्यास्तीतिगर्भी अनंतर्ग

भींचएतत्त्रयंत्यक्त्वाचतुर्थंग्राह्यं द्विदलमिति पत्रद्वयमित्यर्थः तेनैताद्दशपत्रद्वयमेकंपवित्रंभवति एवंपिंजल्यपि एवं
व०१० सर्वत्रवैधेकर्मणिवामपाणौकुशत्रयं दक्षिणेनच कुशपत्रद्वयंधार्य्यं जपहोमदानस्वाध्यायपितृतर्पणेषु दक्षिणकरेकुश
॥७॥ त्रयधारणमपिपूर्वलिखितं हारीतवचनादिति याज्ञवल्क्यः कनिष्ठातर्जन्यंगुष्ठमूलान्यग्रंकरस्यतु पितृप्रजापतिब्रह्म
देवतीर्थान्यनुक्रमात मनुः ब्राह्मेणविप्रस्तीर्थेननित्यकालमुपस्पृशेत् कायत्रैदशिकाभ्यांवानपित्र्येणकदाचन उप
स्पृशेत् आचामेत् हारीतःमार्जनार्चनबलिकर्म दैवेन पित्र्यर्थान्पैत्रेण प्रतिग्रहमाग्नेयेन गृह्णीयात् आग्नेयंकरतलम
ध्यंमध्यआग्नेयमितिवचनात् कात्यायनः अक्रियात्रिविधाप्रोक्ताविद्वद्भिःकर्मकारिणां अक्रियाचपरोक्ताचद्वितीयाच
यथाक्रिया अक्रियेति यथोक्तक्रियाविरहः सतुत्रेधा क्रियाविरहात् परोक्ताचरणात् स्वोक्तक्रमविघाताच्च तत्राद्येस
एवाह प्रधानास्याक्रियायत्रनांगंतत्क्रियतेपुनः तदंगस्याक्रियायांतुनावृत्तिर्नापितत्क्रिया तत्क्रियातदंगमात्रक्रिया
सापिनास्ति किंतुतत्रयोगियाज्ञवल्क्योक्तं विष्णुस्मरणमात्रं द्वितीयेत्वाहसएव स्वशाखाश्रयमुत्सृज्यपरशाखाश्रयं
तुयः कर्तुमिच्छातिदुर्मेधामोघंतत्तस्यचेष्टितं इदंतुतत्कर्मणःस्वशाखीयत्वेसतिद्रष्टव्यं अन्यथापारशाखिकमपिग्राह्य
माह सएव यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधियत् विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् यत्रतु स्वशाखायां
स्तोकाभिधानं तदंगाकांक्षापूरकं पारक्यमपि ग्राह्यं तदाह स्मृतिशास्त्राविकल्पस्तु आकांक्षापूरणेसति यत्र कर्मैवसू
त्रेणनवासामान्यविधिनाप्तं किंतु परोक्तंनकार्य्यमित्याह सएव बह्वल्पंवास्वगृह्योक्तंयस्यकर्मप्रकीर्तितं तस्यताव
तिशास्त्रार्थेकृतेसर्वःकृतोभवेदिति तृतीयेत्वाहसएव प्रवृत्तमन्यथाकुर्य्याद्यदिमोहात्कथंचन यतस्तदन्यथाभूतंतत
एवसमापयेत् प्रारब्धंकर्मयतःपदार्थादन्यथाकृतमितिमध्ये स्मर्यते पुनस्ततएवारभ्य शेषंकुर्यादित्यर्थः अन्यथा
करणं यदि कर्मसमाप्तौज्ञातं तदात्वाहसएव समाप्तंयदिजानीयान्मयैतदन्यथाकृतं तावदेवततःकुर्य्यान्नावृत्तिः

सर्वकर्मणइति तावदेवेति अयथाकृतंयत्तन्मात्रमेव करणीयं नतु तदुत्तरपदार्था अपीत्यर्थः इदमपि तदनुष्ठान सुकरत्वेसतिद्रष्टव्यं दुष्करत्वेतु विष्णुस्मरणमितितट्टीका प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् स्मरणादेवतद्वि ष्णोः संपूर्णंस्यादितिश्रुतिः याज्ञवल्क्यस्तु विधिदृष्टंतुयत्कर्मकरोत्यविधिनानरः फलंनकिंचिदाप्नोतिक्लेशमात्रंनुत स्यतत् अत्रयंव्यवस्था अकृतस्यपुनःकरणाद्विष्णुस्मरणाच्च फलाभावः प्रत्यवायाभावश्चसंपद्यते अपिच आसीनः प्राङ्मुखोदर्भपाणिःपत्नीतदुत्तरा मंत्राचांतोवद्धशिखीसर्वकर्मस्वयंविधिः वायुपुराणे क्रियामाचरतेमोहादनाचम्ये हनास्तिकःभवंतिहिवृथातस्याक्रियाःसर्वानसंशयःतथादानंप्रतिग्रहोहोमोभोजनंबलिरेवच सांगुष्ठेनसदाकार्यमसु रेभ्योन्यथाभवेत् एतान्येवतुकर्माणिदानादीनिविशेषतःअंतर्जानुविशेषेणतद्वदाचमनंनृप अंतर्जानु जानुमध्येयथा हस्तौभवेतां तथा कर्तव्यानीत्यर्थः बौधायनः कर्मयुक्तोनरोनाभेरधः स्पर्शंचवर्जयेत् कात्यायनःयथोक्तवस्त्वसं पत्तौग्राह्यंतदनुकारियत् यवानामिवगोधूमाव्रीहीनामिवशालयः ॥ स्वस्तिश्रीरणवीरसिंहधरणीपालोवदान्याग्रणी र्नानाशास्त्रविचारसाररसवित्सद्वृंदसंरक्षकः धर्माधर्मविभागकृद्रघुपतेःपादांबुजार्चारतोजीव्यात्पुत्रकलत्रमित्रसहि तःसंपालयन्क्ष्मांचिरम् १ रणवीरसिंहभूपेशकारिते कृत्यसागरे आद्यःसंपूर्णतामापधर्मरत्नसमुद्गकः १ अत्रैवंस कलपुरुषार्थनिदानभूतंसांगंधर्मंनिरूप्यतस्यच कालनिपतत्वादादौकालस्वरूपंनिर्णयश्चोच्यते कालस्वरूपंच हेमाद्रौकूर्मपुराणे अनादिरेषभगवान्कालोनंतोऽजरोऽमरइत्यादि कालेनैवहिसृज्यंतेसएवग्रसतेपुनः तस्मा- त्कालात्मकंविश्वंसएवपरमेश्वरः विष्णुधर्मोत्तरे अनादिनिधनःकालो रुद्रः संकर्षणःस्मृतःकालनात्सर्वभूता- नांसकालः परिकीर्त्तितः सर्वभूतशमित्वाच्चसरुद्रः परिकीर्त्तित. कर्षणात्सर्वभूतानांसतुसंकर्षणःस्मृतः अनादि निधनत्वेनसमहान्परमेश्वरः तस्यसूक्ष्मातिसूक्ष्मस्येत्यादि यद्यप्यपरिच्छिन्नसंज्ञाकत्वेनास्य दुर्विज्ञानस्य-

क्रियानंगत्वेन ननिर्णेयत्वंतथापिसूर्य्यादिगत्युपाधिपरिच्छिन्नस्यक्रियांगत्वान्निर्णेयत्वमुपपद्यते तस्यसूर्य्यादिग
 तिपरिच्छेद्यत्वं विष्णुधर्मोत्तरेभिहितं तस्यसूक्ष्मातिसूक्ष्मस्यतथातिमहतोद्विज मानसंख्याबुधैर्ज्ञेयाग्रहगत्यनुसा
 रतइति प्रत्यक्षोपलभ्यमानानिमेषक्रियापरिच्छेदश्चतत्रैवदर्शितः लघ्वक्षरसमामात्रानिमेषः परिकीर्तितः अतःसू
क्ष्मतरःकालोनोपलभ्योभृगूत्तम नोपलभ्यंयथाद्रव्यंसूक्ष्मंतुपरमाणुतःद्वौनिमेषौत्रुटिःप्रोक्ताप्राणोदशत्रुटिःस्मृतः
विनाडिकातुषट्प्राणास्तत्षष्ट्यानाडिकास्मृता अहोरात्रंचतत्षष्ट्यानित्यमेवंप्रकीर्त्तितम् ज्योतिःशास्त्रेपिगुर्वक्षरैःखें
दुमितैरसुस्तैःषड्भिःपलैस्तैर्घटिकाखषड्भिरित्यादि विष्णुधर्मोत्तरेत्रिंशन्मुहूर्त्ताश्चतथाअहोरात्रेणकीर्त्तिताः तत्रपं
चदशप्रोक्तारामनित्यंदिवाचराः नक्तंचरास्तथैवंहिमुहूर्त्तादशपंचच उत्तरांतुयदाकाष्ठांक्रमात्संक्रमतेरविःतथातथा
भवेद्वृद्धिर्दिवसस्यमहाभुजदिवसश्चयदारामवृद्धिंसमधिगच्छातितदाश्रितमुहूर्त्तानांतथावृद्धिः प्रकीर्त्तितादिनवृद्धिर्य
थारामदोषाहानिस्तथातथा तदाश्रितमुहूर्त्तानांहानिर्ज्ञेयातथातथा दक्षिणाशांयदारामक्रमादाक्रमतेरविः दिवसस्य
तथाहानिर्विज्ञेयातावदेवतु क्षीयंतेतस्यहानौतुतन्मुहूर्त्तास्तथैवच रात्र्याश्रिताश्चवर्द्धंतेरात्रिवृद्धिस्तथातथायदामेषं
सहस्रांशुस्तुलांचैवप्रवर्त्तते समरात्रिंदिवःकालोविषुवद्द्वयवाचकइति ननुकालोनविधातुंशक्यःविधानापादनयोर
भेदात् कालस्यचानुपादेयत्वात् उच्यते उपादानस्यानुष्ठानरूपत्वेनपुण्यापारत्वाद्विधानस्यवाप्रवृत्तप्रवर्त्तमानान्म
कत्वेनशब्दधर्मत्वान्नविधानोपादानयोरैक्यं अतोविधेयप्राप्तविषयत्वात्प्राप्तकर्मानुवादेनाऽप्राप्तकालासंबंधंविदध
द्यंविधिःस्वरूपतोऽनुपादेयंकालंतद्विशेषणतयास्पृशतीतिभवतिकालस्यविधेयत्वं नन्वस्तुकालस्यविधेयत्वंकर्मा
गत्वनिर्णयस्तुकथं उच्यतेप्रतिपदाद्यधिकरणन्यायेनलाघवादेकस्मादपूर्वमितिनिश्चिते तत्रकर्मणस्तावदेकश्रुत्या
फलभावनाकरणत्वेनिर्णीते यदेकस्मादपूर्वंतदेतरत्तदर्थमितिन्यायेन कालस्यकर्मांगत्वनिर्णयः अतएवगार्ग्येणोक्तं

तिथिनक्षत्रवारादिसाधनंपुण्यपापयोः प्रधानगुणभावेननस्वातंत्र्येणतेक्षमाः प्रधानगुणभावेनप्रधानकर्मांगत्वेनत
स्मात्कालः कर्मांगत्वेननिर्णेयइतिसिद्धं सचकालःसंवत्सरायनर्तुमासपक्षदिवसादिभेदादनेकविधोपि तावत्संक्षेप
तःषोढासंवत्सराऽयनर्तुमासपक्षदिवसश्चेति तत्रसंवत्सरायनाद्यवयवित्वादादौ तन्निर्णयः क्रियते सचसंवत्सरःस
म्यग्वसंत्यस्मिन्मासादयइति संवत्सरशब्देनयोगरुढ्याभिधीयमानोद्वादशमासात्मकःकालविशेषःद्वादशमासा
संवत्सरइति श्रुतेःसचमासत्रैविध्येन चांद्रःसावनःसौरइतित्रिविधःतदुक्तं ब्रह्मसिद्धांतेचांद्रसावनसौराणांमासानां
तुप्रभेदतःचांद्रसावनसौरास्तुत्रयःसंवत्सराअपीति ननुचांद्रःसंवत्सरःकदाचिदधिमासे सति त्रयोदशमासात्मको
भवतितत्कथंसंवत्सरस्यद्वादशमासात्मकत्वमितिचेन्न अधिकमासस्य षष्ठिदिनात्मकमासैकदेशत्वेन माससंख्या
धिक्यानापादकत्वात्षष्ठिदिनात्मकंचतस्योक्तंस्मृत्यंतरे षष्ठ्यातुदिवसैर्मासः कथितोवादरायणैरिति अतोद्वादशम
सत्वमविरुद्धं अस्तित्रयोदशोमासइत्यादिश्रुतिस्तु त्रिंशद्दिनात्मकमासाभिप्रायेण क्वचित्तुज्योतिःशास्त्रे पंचविधत्व
तत्परिमाणंचोक्तं सौरवृहस्पतिसावनशाशधरनाक्षत्रिकाःक्रमेणस्युरिति माधवमतेप्यब्दापंचधा अब्दःपंचविधश्चां
द्रोव्रताद्रौतिलकादिके सुजन्मादौव्रतेसौरोगोसत्रादिषुसावनःत्रयोप्यचार्यसेवादौविकल्प्यंतेनिजेच्छया आयुर्दा
यर्तुनाक्षत्रोवार्हस्पत्योधिवत्सरइतितेनोक्तत्वात् गुरोर्मध्यमराशिभोगेनवार्हस्पत्यःहेमाद्रिस्त्वंत्ययोर्धर्मशास्त्रेऽनुपयो
गात्तिस्रएवविधाआहतत्रचांद्रसंवत्सरस्यतिलकव्रतादावुपयोगोद्रष्टव्यः सौरस्यतुसुजन्मावाप्तिव्रतादावुपयोगः
॥६॥ तद्विधिस्तुहेमाद्रौद्रष्टव्यः सावनस्यतुसत्रादावुपयोगः नाक्षत्रसंवत्सरस्यतुपुष्यस्नानादौनिमित्तत्वेनोपयोगःबा
१०१० र्हस्पत्यसंवत्सरस्योपयोगः स्कांदे द्वारिकामाहात्म्ये सिंहस्थेगुरौगोदावरीयात्राकर्त्तव्या कन्यास्थेद्वारिकायात्राकुं
भस्थेगंगाद्वारयात्रालोकप्रसिद्धा तत्रचांद्रोब्दःषष्टिभेदःतत्राहागर्गःप्रभवोविभवःशुक्लःप्रमोदोथप्रजापतिःआंगिराः

श्रीमुखोभावोयुवाधातेश्वरस्तथाचित्रभानुःसुभानुश्चतारण पार्थिवोऽव्ययःविंशतिर्ब्रह्म विंशत्यावत्सराःपरिकीर्त्तिताः
व०र० २० सर्वजित्सर्वधारीचविरोधीविकृतिःखरःनंदनोविजयश्चैवजयमन्मथदुर्मुखाः हेमलंबोविलंबश्चविकारीशर्वरीप्ल
॥१॥ वःशुभकृच्छोभनःक्रोधीविश्वावसुपराभवौवत्सराविष्णुविंशत्यामुनिभिःपरिकीर्त्तिताः २० प्लवंगःकीलक सौम्य
स्तथासाधारणोमतः विरोधकृतमःप्रोक्तःपरिधाविप्रमाथिनौ आनंदोराक्षसश्चैवनलःपिंगलसंज्ञकाःकालयुक्तश्च
सिद्धार्थीरौद्रोदुर्मतिर्दुंदुभी रुधिरोद्गारिरक्ताक्षीक्रोधनःक्षयकृत्स्मृतः वत्सरारुद्रविंशत्यानामतल्यफलप्रदाः २० त
दानयनं रत्नमालायांश्रीपतिराह शकेंद्रकालःपृथगाकृतिघ्नःशशांकनंदाश्वियुगैःसमेतःशराद्रिवोस्वदुहृतःसलब्धः
षष्ठ्यात्मशेषेप्रभवादयोऽब्दाः एषांफलानि ज्योतिःशास्त्रेज्ञेयानि एतत्प्रारंभक्रममाह श्रीपतिः तपसिखलुयदा-
सावुद्गमंयातिमासि प्रथमलवगताःसन्वासवेवासवेज्यः निखिलजनहितार्थंवर्षवृंदेवरिष्ठःप्रभवइतितदानीं
जायतेऽब्दस्तदानीं यद्यपि ज्योतिषेगुरोर्मध्यमराशिभोगेन प्रभवादीनांमाघादौ प्रवृत्तिरुक्तातथापिप्रभवादीनांचां
द्रत्वमप्यस्ति चांद्राणांप्रभवादीनां पंचकं युगमितिमाधवोक्तेः तानिच युगंभवेद्वत्सरपंचकेनयुगाश्चतेद्वादशवर्ष
ष्ठ्या भवंतितेषामधिदेवताश्चक्रमेणवक्ष्यामिमुनिप्रणीताः विष्णुर्जीवःशक्रोदहनः त्वष्टाहिर्बुध्न्यःपितरःविश्वेसो
मश्चेंद्रज्वलनौनासत्यावंतकश्चभगः इति द्वादशयुगदैवतानि युगस्यपंचवर्षाणांनामान्याहयथाक्रमं सएवसंवत
सरश्चप्रथमोद्वितियः परिवत्सरःतस्मादिडावत्सरश्चचतुर्थश्चानुवत्सरः इद्वत्सरः पंचमश्चफलमेषांयथाक्रम
मिति तेनचांद्राब्दादिश्चैत्रसितेप्रवर्त्तते बार्हस्पत्यस्तुमाघादौ तयोर्नियोगोज्योतिर्निबंध ब्रह्मसिद्धांते व्या
वहारिकसंज्ञोयंकालः स्मृत्यादिकर्मसुयोज्यःसर्वत्र तत्रापिजैवोवानर्मदोत्तरे आर्षिषेणः स्मरेत्सर्वत्रकर्मादौ
चांद्रंसंवत्सरंसदा नान्यंयस्माद्वत्सरादौप्रवृत्तिस्तस्यकीर्तितेति इति संवत्सरनिर्णयः ॥ अथायनम् ॥ तच्च

सौरमृतुत्रयं सौरर्तुत्रितयंप्रादिष्टमयनामितिदीपिकोक्तेः सौरमानमधिकृत्यविष्णुधर्मोत्तरेपि ऋतुत्रयंचायनंस्यादि
ति अयननिरुक्तिस्तुमाधवीये अ नेयात्यनेनऋतुत्रयेणसूर्योदक्षिणा शामुत्तराशांचेत्यृतुत्रयमयनं तथाच वाजसने
यिनःपंचाग्निविद्यायांदक्षिणोत्तरमार्गयो समा नंतियान्षण्मासान्दक्षिणादित्यएतियान्षण्मासानुत्तरादित्यएतीति
केचित्तु चांद्रमानेनायनद्वयमभ्युपगच्छति मार्गशिरमासादिकैस्त्रिभिर्ऋतुभिःकल्पितःकालः षण्मासात्मकमुत्तराय
नं ज्यैष्ठमासादिकैर्दक्षिणायनमिति तत्रप्रमाणंज्योतिःशास्त्रादौमृग्यं तच्चाद्विविधं दक्षिणमुत्तरंचेति कर्कसंक्रांति
मारभ्यदक्षिणं मकरसंक्रांतिमारभ्योत्तरं अनयोर्विनियोगोमदनरत्ने सत्यव्रतेनोक्तः देवतारामवाप्यादिप्रतिष्ठोद
ङ्मुखेरवौ दक्षिणाशामुखेकुर्वन्नतत्फलमवाप्नुयादिति वैखानसःमातृभैरववाराहनारसिंहात्रिविक्रमाःमहिषासुरहं
त्र्यश्चस्थाप्यावैदक्षिणायने अत्रवैशब्दोऽप्यर्थे निषेधप्रतिप्रसवोयं देवविशेषेरत्नमालायां गृहप्रवेशत्रिदशप्रति
ष्ठाविवाहचौलव्रतबंधपूर्वं सौम्यायनेकर्मशुभंविधेयंयद्गर्हितंतत्खलुदक्षिणेचेति इत्ययननिर्णीतम् अथऋतुः हेमाद्रौ
ऋतवश्चषट् हेमंतशिशिरयोःसमासेनपंचषड्वाऋतव पंचर्तवःहेमंतशिशिरयोःसमासेनेतिश्रुतेः प्रयाजानुमंत्रणोप
योगितयाचहेमंतशिशिरयोरेकीकरणं वसंतऋतूनां ग्रीष्मऋतूनां वर्षाऋतूनांशरदृतूनामितिचतुर्णामनुमंत्रणम
भिधाय हेमंतशिशिरावृतूनामितिपंचमस्यानुमंत्रणेद्वयोर्द्वयोपादानात् ऋतुशब्दार्थोमाधवीये ऋतुशब्दऋगतावि
त्यस्माद्धातोर्निष्पन्नइति अशोकपुष्पविकासादि असाधारणलिंगमितिवसंतादिकालविशेषऋतुःतेषवसंतोपक्रमाः
मुखंवाएतदृतूनांयद्वसंतइतिश्रुतेः निरूपिताश्चतेक्रमेणश्रुतौ मधुश्चमाधवश्चवासंतिकावृतू शुक्रश्चशुचि
श्चग्रैष्मावृतू नभश्चनभस्यश्चवार्षिकवृतू इषश्चोर्जश्चशारदावृतू सहश्चसहस्यश्चहैमंतिकावृतू तपश्चतपस्य
श्चशैशिरावृतू अत्रऋतूइतिद्विवचनं ऋत्ववयवमासद्वित्वाभिप्रायेण मध्वादिशब्दाश्चैत्रादिवचनाः तथाचाहुः

त्र०र०
॥१०॥

चैत्रोमासोमधुः प्रोक्तोवैशाखोमाधवोभवेत् ज्यैष्ठमासस्तुशुक्रः स्या दाषाढः शुचिरुच्यते नभोमासः श्रावणः स्यान्नभस्योभाद्र उच्यते इषश्चाश्वयुजोमासः कार्तिकश्चोर्ज्जसंज्ञकः सहोमासोमार्गशिरःसहस्यः पौषनामकः माघमासस्तपः प्रोक्तस्तपस्यः फाल्गुणःस्मृतइति सौरवसंतादयस्तु मीनादिसौरद्वयात्मकावा वौधायनेन मी नमेषयोर्मेषवृषयोर्वावसंतइत्याभिधानात् तदनुसारेणेतरेषामपिद्वैविध्यकल्पना एतेषांचतुर्णांवसंतेब्राह्मणोग्नीनाद धीतेत्यादिवाक्येभ्योवगंतव्यः श्रौतस्मार्तक्रियाःसर्वाः कुर्याच्चांद्रमसर्त्तुषु तदभावेतुसौरर्त्तुष्विवतिज्योतिर्विदांमत मिति त्रिकांडमंडनः हेमाद्रौ यदात्वधिकमासोभवति तदाचांद्रमानेनमासत्रयात्मकोपि कश्चिदृतुःसंपद्यतेतथा चत्रिकांडमंडनेनोक्तं चांद्रमानेयदाचैत्रभासादिमलिनस्तदा शुद्धेपिमलिनेचैत्रेवैशाखेपिवसंतता ननुसैवेयमा यातामासत्रयवसंतता सत्यं गत्यंतराभावात्सैवात्राभ्युपगम्यते मास स्त्रयोवसंतः स्यात्त्वकाद्यमथवांतिमं अत्रो च्यतेविकल्पोहिसौरमासेषुयुज्यते नतुचांद्रेषुयुक्तोसौमलमासानुवर्तिष्वित्याद्युक्त्वा षड्वाऋतवइत्येषाश्रुतिः सप्तमचा रिका तस्मादधिकमासः स्यातेष्वेवर्त्तुषुकुत्राचित् यत्रैषोथभवेन्मासः सऋतुः सत्रिमासिकः यद्वाषष्टिदिनैर्मासए कएवोभयात्मकः अतोत्रापिवसंतत्वंस्यात्तयोरेवमासयोः ॥ इतिवसंतादिषड्ऋतुनिर्णयः ॥ अथमलमासनिर्णयो मदनरत्ने सचमासोमस्यतेपरिमीयतेचंद्रवृद्धिक्षयादिनेतिव्युत्पन्नेन मासशब्देन योगरूढ्याभिधेयःम धवीयेतु त त्रसकारांतंमासि तिप्रातिपदिकंचंद्रवाचितस्यायंकालइतिमासः मासश्चतुर्धा सावनः सौरश्चांद्रोनाक्षत्रश्चेति त्रिंश दिनःसावनः अर्कसंक्रांत्यवधिः सौरः पक्षद्वययुक् चांद्र चंद्रस्यसर्वनक्षत्रभोगेन नाक्षत्रः विष्णुधर्मोत्तरे सर्वक्षप रिवर्त्तैस्तुनाक्षत्रोमासउच्यते एतदुपयोगोनाक्षत्रसत्रेद्रष्टव्यः चांद्रस्तुचित्राद्यन्वितपौर्णमासीयोगाच्चैत्रादिसंज्ञां लभतेपंकजादिशब्दवत् चैत्रादिशब्दायोगरूढाः नक्षत्रेणयुक्तःकालः सास्मिन्पौर्णमासीतिसूत्राभ्यांपाणिनारूढि

बोधकसंज्ञायामित्यभिधानपूर्वकंकात्यायनेन चास्मिन्नेवार्थेचैत्रादिशब्दानांव्युत्पादनात् ननुचैत्र्यादीनांचित्रादि
योगव्यभिचारित्वात्कथंचित्रादियुक्तचांद्रमासवचनत्वंचैत्रादिशब्दानामितिचेन्न चित्रादिपदेनयथायथंचित्रास्वा
त्यादिनक्षत्रद्विकत्रिकोपलक्षणात्तद्योगस्यच सकलचैत्राद्यनुगतत्वेन चैत्रादीनांतदव्यभिचारात् चांद्रोमासोद्वेधा
शुक्लादिरमांतःकृष्णादिः पूर्णिमांतश्च अनयोश्च चांद्रेऽपि शुक्लपक्षादिःकृष्णादिश्चेतिसद्विधेत्युक्त्वादेशभेदेनव्यव
स्थामाहात्रिकांडमंडनःकृष्णपक्षादिकंमासंनांगीकुर्वंतिकेचन येपीच्छंतिनतेषामपीष्टोविंध्यस्यदक्षिणइतिविंध्यस्य
दक्षिणेकृष्णादिनिषेधादुत्तरतोद्वयोरप्यनुगमः तत्रापिशुक्लादिर्मुख्यः कृष्णादिर्गौणःज्योतिर्निबंधेगर्गःपौर्णमास्यव
सानःस्यान्मासो देवऋतुस्तथा दर्शांतौमानुषौह्येतौ विंध्यादुत्तरयाम्यगौ आर्ष्टिषेणःदर्शांतोवैदिकोमासोराकांतः
स्मार्तउच्यते शास्त्रेचैत्रशुक्लप्रतिपद्येवचांद्रसंवत्सरारंभोक्तेःतथाचदीपिकायां चंद्राब्दोमधुशुक्लगप्रतिपदारंभइति
नह्येकृष्णादिंमन्यंतेतेषांसंवत्सरारंभोभिद्यतेअतःशुक्लादिर्मुख्यःकृष्णादिनामलमाससंभवाच्चचांद्रादीनांव्यवस्थो
क्ता हेमाद्रौ ब्रह्मसिद्धांते अमावास्यापरिच्छिन्नोमासःस्याद्ब्राह्मणस्यतु संक्रांतिपौर्णमासीभ्यांतथैवनृपवैश्ययोःअ
त्रब्राह्मणादीनांयत्रकर्मविशेषवचनांतरेण वसंतेब्राह्मणोग्नीनादधीतेत्यादिवन्मासउक्तस्तत्र दर्शांतत्वमात्रंनिय
म्यते नतु सर्वकर्मसुदर्शांतएवेति वृद्धाद्यर्थंसौभरेण महिषादिनिधननियमवद्विधिलाघवाच्चैवर्णिकानांसर्वकर्मसु
मासविशेषविधेः सावनादीनांशूद्रानुलोमादिपरत्वापत्तेश्च ज्योतिर्गर्गः सौरोमासोविवाहादौयज्ञादौसावनः स्मृ
तः आब्दिकेपितृकार्य्यादौचांद्रोमासः प्रशस्यते ऋष्यशृंगः विवाहव्रतयज्ञेषुसौरंमानंप्रशस्यते पार्वणेत्वष्टकाश्रा
द्धेचांद्रमिष्टंतथाब्दिके स्मृत्यंतरे एकोद्दिष्टविवाहादावृणादौसौरसावनौ ज्योतिर्गर्गः आयुर्दायविभागश्चप्रायश्चि
त्तक्रियातथा सावनेनैवकर्त्तव्याशूद्राणांचाप्युपासना विष्णुधर्मे नक्षत्रसत्राण्ययनानिचेंदोर्मासेनकुर्य्याद्भग

णात्मकेनेति ब्राह्मे तिथिकृत्येचकृष्णादिंव्रतेशुक्लादिमेवच विवाहादौतुसौरांदमासकृत्येविनिर्दिशेदिति ॥
इतिशुद्धमासनिर्णयः ॥ अथमलमासनिर्णयः ॥ तत्रैके संक्रांतिरहितश्चांद्रोमासोमलमासः संक्रांतिद्वयवतः क्षयमास
स्यसंग्रहायैकइति सचाद्विविधः अधिमासः क्षयमासश्च तदुक्तंमदनरत्ने काठकगृह्ये यस्मिन्मासेनसंक्रांतिः संक्रांति
द्वयमेववा मलमासः सविज्ञेयोमासः स्यात्तुत्रयोदशइति नसंक्रांतिरित्यनेन अधिमासग्रहणं संक्रांतिद्वयमेवेति क्षय
मासस्य सत्यव्रतोपि राशिद्वयंयत्रमासिसंक्रमेताद्दिवाकरः नाधिमासोभवेदेषोमलमासस्तुकेवलमिति अयंचमास
श्चांद्रएव अतश्चयत्रामावास्याद्वयमध्येसंक्रांतिर्नस्यात्संक्रांतिद्वयंवाभवेत्समलमासइत्यर्थः तदाहगार्ग्यः अमावा
स्याद्वयंयत्ररविसंक्रांतिवर्जितं मलमासः सविज्ञेयोमासः शुद्धास्यउत्तरइति अस्यैव मलिम्लुचइत्यपिसंज्ञा तदुक्तं
ज्योतिः शास्त्रे रविणालंघितोमासश्चांद्रः ख्यातोमलिम्लुचइति चांद्रोपिशुक्लादिरेवविवक्षितः तदुक्तंलघुहारीतेन इं
द्वाग्नीयत्रहूयेतेमासादिःसप्रकीर्तितः अग्नीषोमौस्मृतौमध्येसमाप्तौपितृसोमकौ तमतिक्रम्यतुयदारविर्गच्छेत्कदाचन
आद्योमलिम्लुचोज्ञेयोद्वितीयः प्राकृतः स्मृतः अधिमासस्यमलत्वं अधिकमासत्वात् तदुक्तंगृह्यपरिशिष्टेमलंवदंति
कालस्यमासंकालविदोधिकमिति कालाधिक्यंच विष्णुधर्मोत्तरेदर्शितं सौरेणाब्दस्तुमानेनयदाभवतिभार्गव सावनं
हितदामानंदिनषट्केनपुर्यतेदिनराश्यश्चतारामप्रोक्ताःसंवत्सरेणषट् सौरसंवत्सरस्यांतेमानेनशशिजेनतुएकादशा
तिरिच्यंतेदिनानिभृगुनंदन समाद्वयेसाष्टमासेतस्मान्मासोतिरिच्यते सचाधिमासकः प्रोक्तःप्रोक्तकर्मसुगृह्यतइति
अत्राधिकमासस्य ज्योतिः शास्त्रेः संभवकालउक्तः दिवसस्यहरत्यर्कः षष्टिभागमृतौगतः करोत्येकमहश्छेदंतथै
वैकंचचंद्रमाः एवमर्द्धतृतीयानामब्दानामधिमासकं अस्यार्थः दिवसस्याहोरात्रस्यतिथेर्वा षष्टिभागंदंडात्मकं अ
र्कः प्रतिदिनंहरतिनलंघयति अतऋतौ षष्ट्यहोरात्रैःषष्ठिनाड्याकर्षणात्तिथिरेकासूर्येणाकृष्टाभवति एवमिंदुना
पि चंद्रार्काभ्यामृतुंप्रतिदिनद्वयापकर्षणाद्वर्षेण द्वादश दिनानिलभ्यंते एवंसार्धमब्दद्वयपर्यंतेनाधिमासो

लभ्यते अयंनपुंसकइत्यप्युक्तंज्योतिः शास्त्रे असंक्रांतोहियोमासः कदाचित्तिथिवृद्धितः कालांतरात्समायातिस
नपुंसकउच्यतेनपुंसकत्वंचमासपुंस्त्वप्रयोजकसूर्यस्याभावात् तदपितत्रैवोक्तंवरुणःसूर्योभानुस्तपनश्चंद्रोरविर्गभ
स्तिश्चअर्य्यमहिरण्यरेतोदिवाकरामित्रोविष्णुश्च एतेद्वादशसूर्य्यामाघाद्येषूदयंतिमासेषुनिः सूर्योधिकमासोमलि
म्लुचाख्यस्ततः पापः मासेषुद्वादशादित्यास्तपंतेहियथाक्रमंनपुंसकेधिकेमासिमंडलंतपतेरवेरिति मलिम्लुचत्वंत
स्यकर्मफलचौरैराक्षसादिभिराक्रांतत्वात् तदुक्तंशातातपेनवत्सरांतर्गतःपापोयज्ञानांफलनाशकृत् नैरृतैर्यातुधाना
द्यैःसमाक्रांतोविनाशकैःमलिम्लुचैःसमाक्रांतसूर्यसंक्रांतिवर्जितं मलिम्लुचंविजानीयाद्गर्हितंसूर्यकर्मसुइतिअत्रस्फु
टमानागतासंक्रांतिरेवाधिमासत्वेनग्राह्यानतुमध्यमाअनेनशुक्लप्रतिपदादिदर्शांतादसंक्रांतमासस्यविधिनिषेधोप
योग्यधिमासत्वमधिगम्यतेनचमध्यमानागतसंक्रांतिनियमेनशुक्लप्रतिपदादिदर्शांतःअस्यहिनियतोभवनकालोव
सिष्ठसिद्धांतेदर्शितःद्वात्रिंशद्भिर्गतैर्मासैर्दिनैःषोडशभिस्तथा घटिकानांचतुष्केणपतत्येकोधिमासकइतिएतत्तुसंभवा
र्थंनतुनियमार्थं अन्यथाषोडशादिनाधिकद्वात्रिंशन्मासानंतरंकृष्णपक्षानियमेन शुक्लादित्वभंगापत्तेः तेनन्यूनाधिक
कालेमलमासपातेपिनैवदोषःयान्यपिमासेत्रिंशत्तमेभवेदित्यादीनिवचनानितान्यपिसंभवाभिप्रायेणैव नतुनियमा
भिप्रायेणव्यभिचारस्यस्फुटत्वात् निर्णयामृतेद्विसंक्रांतिमासस्तुमलमासएवनत्वधिमासः तदाहसत्यव्रतःराशिद्वयं
यत्रमासेसंक्रमेतदिवाकरःनाधिमासोभवेदेषमलमासस्तुकेवलं अयंद्विसंक्रांतिमासः क्षयाख्योपितदुक्तंज्योतिःशा
स्त्रे असंक्रांतिमासोधिमासःस्फुटःस्याद्द्विसंक्रांतिमासःक्षयाख्यःकदाचित्क्षयःकार्त्तिकादित्रयेनान्यतःस्यात्तदावर्ष
मध्येधिमासद्वयंचेतिस्फुटःस्फुटमानलभ्यःद्विसंक्रांतिमासोयदाभवति तत्रवर्षमध्येमासत्रयमधिकंभवतितत्रपरोदु
ष्टःआद्यःशुद्धःतदुक्तंतत्रैव एकत्रमासद्वितयंयदिस्याद्वर्षाधिकंतत्रपरोधिमासः त्रयोदशंतुश्रुतिराहवेदेचतुर्दशःक्व।

पिनचास्तितद्दृष्टइति नावालिरपिमासद्वयेऽन्दमध्येतुसंक्रांतिर्नयदाभवेत् प्राकृतस्तत्रपूर्वःस्यादधिमासस्तथोत्तरःप्रा
कृतःशुद्धकर्मार्हइत्यर्थःउत्तरइतिउत्तरएवाधिमासःकर्मार्हइत्यर्थःतथासएव एकस्मिन्नपिवर्षेचद्वौमासावधिमासकौ
अ०१० पर्वोमासःप्रशस्तःस्यादपरस्तुमलिम्लुचइति अयंचत्रयोदशोमासश्चांद्रएव नसौरःतदुक्तं अस्तित्रयोदशोमासएव
॥१२॥ श्रुत्यानिगद्यतेअसौचांद्रोनसौरःस्यान्नास्त्यसौहिचतुर्दशइति यत्तुब्रह्मसिद्धांते चैत्रादर्वाङ्नाधिमासःपरतस्त्वधि
कोभवेत् यत्तुज्योतिःसिद्धांते घटकन्यागतेसूर्येवृश्चिकेवाथधन्विनि मकरेवाथकुंभेवानाधिमासोविधीयतइति तद
वृश्चिकादिचतुष्टयेमलमासेसति पूर्वेतुलाकन्यागतेसूर्येक्षयात्पूर्वभाव्यधिमासस्यकालाधिक्यमात्रनिषेधार्थंनत्वधि
कमावस्य दशानांफाल्गुणादीनांप्रायोमाघस्यचक्वचित् नपुंसकत्वंभवतीत्येषशास्त्रस्यानिश्चयइति हेमाद्रौ विष्णु
धर्मविरोधात् मलमासेष्टकादिनिषेधानुपपत्तेश्च मकरेथवाकुंभेचेतिइष्टार्थप्राप्त्यभावात् अस्यागमनकालउक्तःसिद्धां
तशिरोमणौगतोऽब्ध्यद्रिनंदैर्मितशाककालेतिथीशैर्भविष्यत्यथांगाक्षसूर्यैः गजाद्र्यग्निभूभिस्तथाप्रायशोयंकुवेदेंदु
वर्षैःक्वचिद्गोकुभिश्च १ अस्यार्थः चतुःसप्तत्यधिकनवशत ९७४ वर्षशाककालेक्षयमासोगतःतथा
पंचदशाधिकैकादशशत १११५ वर्षमितेशाकेक्षयमासोभविष्यति तथाषट्पंचाशदधिकद्वादशश
तवर्षमिते १२५६ शाकेभविष्यति अष्टसप्तत्यधिकत्रयोदशशतवर्षमिते १३७८ शककालेभवि
ष्यति अस्यसंभवएकचत्वारिंशदधिकशतवर्षमितकाले १४१ नियतःक्वचिद्गोकुभिश्च एकोनविंशतिव
र्षैरपिसचाप्यानियतएवेतिबोध्यम् एतावद्भिर्वर्षैः क्वचित् पूर्वोत्तरक्षयमासयोर्व्यवधानंभवतीति नतुनियमेन सोयंक्षय
मासोमाससंज्ञाप्रयोजकक्रांतिद्वययुक्तत्वान्मासद्वयात्मकः सएवाग्रेचांहस्पतिसंज्ञकः अस्मात्पूर्वभाव्यसंक्रांति
मासः संसर्पः उत्तरभाव्यसंक्रांतिमासोधिमासः एतदेवाभिप्रेत्योक्तंवार्हस्पत्ये ज्योतिर्ग्रंथे यस्मिन्मासेन

संक्रांतिःसंक्रांतिद्वयमेववा संसर्प्पांहस्पतीमासावधिमासश्चनिंदितइति अत्रपूर्वासंक्रांतद्विसंक्रांतयोः संसर्प्पांह
स्पतिमाससंज्ञकत्वमुत्तरासंक्रांतमासस्याधिमासत्वंक्रमेणाभिधानादवगम्यते संसर्प्पोऽसंक्रांतोपि नमलमासःकिं
तुशुद्धतुल्यःउत्तरएवासंक्रांतोमलमासइत्युक्तंप्राक्॥इतिमलमासस्वरूपनिर्णयः॥अथ ससंक्रांतमासे कश्चिद्विशेष
निर्णयःप्रस्तूयतेतत्रादौतदुपयोगिचैत्रादिलक्षणंतच्च कमलाकरोक्तमेषादिसंक्रांतिपरिसमाप्तामावास्याकत्वमित्या
दि तथाचमाधवमतेज्योतिषवचनं मेषादिस्थेसवितरियोयोमासः प्रपूर्य्यते चांद्रः चैत्राद्यःसज्ञेयःपूर्त्तिद्वित्वेधिमासों
त्यइति नचैततत्तत्पूर्वासंक्रांतेऽव्याप्तमितिवाच्यं षष्टिभिर्दिवसैरित्याद्युक्त्या पृथगेवलक्षत्वात् अतएवमेषादीनांशुद्ध
माससंज्ञांप्रत्येवप्रयोजकत्वंमलमासस्योत्तरमासशेषत्वश्रवणादितिमाधववचःसंगच्छतेयदाभाद्रपदोत्तरमधिकंत
त्राश्विनःततःकार्त्तिकःततोमार्गशीर्षोद्विसंक्रांतःततःपौषःततोमाघः ततःफाल्गुणोऽसंक्रांतस्ततश्चैत्रइतिक्रमः
तदामेषसंक्रांतिपरिसमाप्तामावास्याकत्वंचैत्रत्वमित्येवरीत्या धनुःसंक्रांतिपरिसमाप्तामावास्याकत्वं मार्गशी
र्षकत्वमन्यत्र मार्गशीर्षंप्रसिद्धं तस्यात्रद्विसंक्रांतेरभावात् मार्गशीर्षोलुप्तःअतएवक्षयइतिव्यवह्रियते एवं
सतिमासपक्षतिथिस्पष्टइत्यादिनातत्तन्मासविशेषणपुरस्कारेणविहितप्रत्याब्दिकादीनांसद्यस्कालायाश्चायज्ञाय
रमतामित्यादेरिवलोपप्रसंगः तत्रमृतानामागामिवर्षसांधितत्तन्मासेलोपप्रसंगश्च यदिचमकरसंक्रांतिपरि
समाप्तावास्यकत्वरूपपौषत्वसद्भावेपि रविसंक्रमहानेयोवर्ज्यावर्ज्यविधिःस्मृतः सएवतुद्विसंक्रांतेमलमासेप्यु
दीरितइति काठकगृह्येण पौषप्रयुक्तानामपिलोपप्रसंगः यदिचपूर्वोक्तंतत्तन्मलमासलक्षणं तदुत्तरसंक्रांते
ऽतिव्याप्तमित्युच्यते तदानीं तस्याद्यतिथिकत्वं चैत्रत्वं आद्यातिथिःशुक्लाप्रतिपत् तत्त्वंचप्रतिपदाद्यक्षणाव
च्छेदेनैवेत्येवंपरिपाट्यावृश्चिकस्याद्यातिथिकत्वंमार्गशीर्षकत्वंधनुःस्याद्यतिथिकत्वमितिविभाव्यते तदापौषोलुप्त

इतितत्पुरस्कृतपूर्वोक्तकार्य्यविलोपः अतिदेशेतु मार्गशीर्षपुरस्कृतकार्य्याप्रसंगः नचेष्टापत्तिः प्रत्यवायश्रवणादि
ति अत्रोच्यतेतिथ्यर्द्धेप्रथमेपूर्वोद्वितीयेर्द्धेतदुत्तरः मासाविति बुधैश्चित्यौक्षयमासस्यमध्यगाविति ज्योतिषवचनात्
क्षयमासेद्वयत्वोक्त्यातत्तन्मासप्रयुक्तदोषस्यपरिहृतत्वात् तत्र लक्षणभेदेनान्यतरोमासाविशेषोगौणः मुख्यासंभ
वेगौणपरिग्रहस्यावश्यकेषुअन्यत्रप्रसिद्धेः अतिदेशप्रयुक्तलोपोद्धारस्तुइत्थं तत्राद्याब्दिकस्यमलेपिविहितत्वादे
वनलोपः द्वितीयादेस्तु मलेनान्यगतिः कुर्य्यान्नित्यांमितिकींक्रियामितिकाठकगृह्ये पौषविधानात् मलत्वं
चास्य अंहस्पतित्वात् एवंवार्द्धापनाष्टकादावपियोज्यं तत्रतत्तत्तिथिपूर्वोत्तरार्धयोस्तत्तत्कर्मकालव्याप्तौ
व्याप्तौच एकदेशव्याप्तौवाकर्मकालव्याप्तिशासनमनुसर्त्तव्यं तच्चाब्दिकविषये दर्शंचपौर्णमासंचपितुःसांव
त्सरंदिनं पूर्वविद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यते इतिनारदीयवचनं तद्व्यहव्यापिनीचेत्स्यान्मृताहस्यचसातिथिःपूर्व
विद्धैवकर्त्तव्यात्रिमुहूर्त्तैवयाभवेदिति वृद्धमानवीयं द्यपरान्हव्यापिनीचेदाब्दिकस्ययदातिथिः महतीयत्रतांविद्धां
प्रशंसंतिमनीषिणइति मारीचवचः द्यहेपिव्यापिनीचेत्स्यान्मृताहस्ययदातिथिः पूर्वविद्धाप्रकर्त्तव्यात्रिमुहूर्त्ता
चयाभवेदिति सुमंतुवचः कमलाकरैरप्युक्तं अत्र मृताहस्येत्यनेन कांक्षितमासपक्षइति मृताहत्वलक्ष्यावो
धकवाक्यैकवाक्यतया तत्तन्मासविशिष्टत्वविधिविशेषाभावस्य अपराह्णद्वयेनवाधनात्विशेष्याभावप्रयुक्तविशि
ष्टाभावमादाय तिथ्यंतरेकर्त्तव्यतावोधनवत् विशेषणाभावप्रयुक्तविशिष्टाभावमादायमासांतरेपितद्बाधनात्इदंचा
वश्यकंअन्यथायदाअमाचतुर्विंशतिघटिका प्रतिपत् अष्टादशघटिकातदाप्रतिपत्श्राद्धंमासांतरांतिथ्यंतरसंबंध्यप
राह्णेनस्यात्नचेष्टापत्तिःशिष्टैरनुष्ठीयमानत्वात् अस्यचप्रकृतेरुदाहरणं यदाप्रतिपच्चतुर्विंशतिघटिकाद्वितीयाष्टादश
तदामार्गद्वितीयाश्राद्धंपौषप्रातिपदिकर्त्तव्यंयदातुद्वितीयाऽस्तमानेप्रवृत्तातदात्रिमुहूर्त्ताभावात्पूर्ववाक्याभावात्मार्ग
द्वितीयाश्राद्धंपौषद्वितीयायांत्रिमुहूर्त्तानचग्राह्या परत्रकुतपेहिसेतिवचनात्कर्त्तव्यामित्येवंसर्वत्रसंयोज्यंवार्द्धापनेअ

दित्योदयकालिकी तदभावेयुग्मादिनानिर्णयइति नचेदंव्यर्थं त्रिंशत्तिथिसमूहात्मकमासस्यावयवीभूतयाव त्तिथीनांमार्गशीर्षत्वपौषत्वस्यचसत्वंनिर्वहति तत्रोक्तप्रकारेणान्यतरस्यारोपितत्वात् आरोपितानारोपितयो र्विरोधाभावात् विभागस्वीकारंविनैव सर्वतिथीनां प्रत्येकंतदुभयात्मकत्वोपपादनाद्यकर्तुंशक्यत्वादि तिवाच्यं अत्रमृतस्यजातस्यचाग्रिमवर्षीयतन्मासद्वयेपि आब्दिकश्राद्धवार्द्धापनानुष्ठापनापत्तेः तच्चानि ष्टं अतएवतिथ्यर्द्धेप्रथमेपूर्वोद्वितीयेर्धेतदुत्तरइत्युक्तं अयंभावः मासावित्यकविशेषेणमासद्वय विधिर्य- द्यप्यविशेषेणप्रतीयते तथापि यदग्नयेचप्रजापतयेचसायंजुहोतीत्यनेनमंत्रवर्णप्राप्त विध्यनुवादेनप्रजाप- तिदेवताविधानवन्मुख्यमासानुवादेनपूर्वार्धाद्यवच्छेदकपुरस्कारेण मासांतरतादात्म्यातिदेशोविधीयते मुख्य- मासत्वानुवादावच्छेदकविधानार्थेसमानांतरस्यावच्छेदकत्वंतूत्पत्तिविशिष्ठमिति अवयवांतरेतन्मासत्वाभावः मुख्यमासत्वंयद्यप्यवयवांतरेसंभवति तथापितदकिंचित्करं अतिदिश्यमानधर्मविरुद्धस्याश्रयप्रयुक्तकार्याभावा स्यातिदेशस्वभावसिद्धत्वात् यद्यपि अवच्छेदकभेदेनमासद्वयकल्पकवचनजातस्यकमलाकरेण क्षयंजातपुरस्का रेणाभिधानंकृतं तथापिमाधवेनापिविशेषणंतदुपन्यस्यद्वादशमासःसंवत्सरइत्यादिश्रुतिविरोधपरिहारस्यकृतत्वा त्तदुपलक्षणं अन्यथातिथिपूर्वार्द्धेप्रसूतायाः पौषप्रयुक्तशांत्याद्यापत्तेः मलेसतिप्रसूतकर्णवेधस्य तिथिपूर्वार्द्धे अनुष्ठा नेपिपौषप्रयुक्तप्राशस्त्यापत्तेश्च किंचएकएवयदामासइत्यादिना तिरस्कृतमासद्वयात्मकत्वस्य तिथ्यर्द्धेप्रथमेपूर्वमि त्यादिवचनमंतरेण मासद्वयात्मकविधायकवचनानुपलंभात् अनेनतु अवच्छेदकभेदेनैवतद्विधास्यते उपलंभेवापूर्वो क्तवैचित्र्यसिद्ध्यर्थंएतदेकवाक्यतयाअन्यायत्वाच्च एतच्चाग्रेविस्तरेणवक्ष्यते अतः सर्वत्रावच्छेदकभेदेनैवमासद्वया त्मकत्वस्यगृहीतुमुचितत्वात्संकोचोयुक्तः एतेनमार्गशीर्षगतंचाब्दिकमेकस्मिन्नेवमासेतिथिपूर्वार्द्धादिविभागंविनैव

कार्यमित्याचार्य्योक्तं यथाश्रुतकमलाकराशयवर्णनमात्रंवोध्यं विभागविभागाभावपक्षयोः क्वचित्फलैक्येपिक्व
चित्फलभेदात् तथाहि यदापूर्वदिनेप्रतिपद्घट्योष्टादश ॥ १८ ॥द्वितीयाउत्तरादिने त्रयोविंशतिदंडा ॥ २३ ॥तदा
०२० विभागाभावपक्षे मार्गशीर्षद्वितीयाश्राद्धंपौषद्वितीयाश्राद्धंचपूर्वादिने कृत्स्नापराह्णव्याप्तेः विभागपक्षेतु गतैष्ययोगेन
१४॥ सर्वास्तिथिघट्यः ॥६५॥ तत्रसार्धद्वात्रिंशद्घटिकापर्यंतंमार्गशीर्षःतदुत्तरंपौषः मार्गशीर्षद्वितीयाश्राद्धंपूर्वदिने पौ
षद्वितीयाश्राद्धंतूत्तरादिने एवंवहुशः स्थलेषुवोध्यं अत्रजातानांमृतानांचतत्तत्तिथिपूर्वोत्तरार्धभेदेनाग्रिमवर्षसंवधित
त्न्मासनिर्णयःवर्षेवर्षेतुयच्छ्राद्धंमातापित्रोर्मृतेहनि मासद्वयेपितत्कुर्य्याद्व्याघ्रस्यवचनंयथेतिगालवीयवचनं एक
एवयदामासःसंक्रांतिद्वयसंयुतःमासद्वयगतंश्राद्धंमलमासेपिशस्यते इतिशातातपीयं तत्प्राक्संज्ञय'धिमासकोयदि
भवेत्तत्रत्यसांवत्सरं तास्मिन्शुद्धतयाक्षयेपिवचनात्कुर्य्याद्द्वयोः कोविद इतिदीपिकावचनं चैकमूलकत्वकल्पनानु
रोधात् क्षयव्यवहितपरं परंतुवक्ष्यमाणप्राकृतत्वविषयं तस्मिन्शुद्धतयेत्युक्तेः वटेश्वरीयचालनप्रकारोपिनात्र
तथाहि मासः संक्रांतिहीनोधिक इतिकथितः शीघ्रवक्रप्रचारैः संसर्पोंहस्पतिःस्यात्समविषमतयाचालनंतत्क्षय
स्यपूर्वैश्चंद्रार्कयोगैर्विरहितरविसंक्रांति तश्चालनंस्याद्वक्रश्चार्कोधिमासेयदिनचलतितदामासयुग्मात्रिचिंत्यामितित
द्वचनं माधवाचार्य्यैर्लिखितं अस्यार्थः संक्रांतिशून्यः आधिकः अध्यारूढशब्दात्त्वनुत्तरपदलोपश्चेति आधिक
मितिसूत्रेणनिपातः शीघ्रवक्रप्रचारैः शीघ्रप्रचारैर्वक्रप्रचारैरित्यर्थःशीघ्रप्रचाराधिकदिनोल्लंघनं वक्रप्राचारान्न्यू
नादिनोल्लंघनं तत्रपूर्वेणसंसर्पःद्वितीयेनअंहस्पतिःतद्विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं तयोर्मध्यइत्यर्थः क्षयस्यैवचालनंकर्त
व्यमितिशेषःतच्चसमविषमतारूपंविशेषणेतृतीया तत्रसमत्वंकृतेपिचालनेपूर्वमासापरित्यागःविषमत्वं तत्त्यागःकैः
कर्त्तव्यमित्याशंकायां पूर्वैरित्यादिक्षयात्पूर्वभाविभिरित्यर्थःचांद्रदिवसैरर्कदिवसैरस्य अध्याहृतंकर्तव्यमित्यनेना
न्वयःक्वकर्तव्यमित्याशंकायामाहाविरहितेतिविरहितारविसंक्रांतिर्यत्रास्मिन्नर्थे सप्तम्यंतारासिःयच्चालनमुक्तंतत्त्र

तत्पर्यंतंवास्यादित्यनेनान्वयः सचक्वचिदव्यवहितः क्वचिदेकेनव्यवहितः क्वचिद्द्वाभ्यां तच्चसाक्षात्परंपरयावा यदि वक्रअर्कः पूर्वोक्तविषमचालनेवैषम्यसिद्ध्यर्थमाह अर्कमासेइतिससंक्रांतेइत्यर्थः तच्चद्विसंक्रांते एकसंक्रांतेवान चलतितत्रैवास्थिरंभवतीत्यर्थः मासयुग्मंतदाअस्यतदेत्यादिशेषः तिथिपूर्वार्धेएकः अपरार्धे एकइतिमासद्वयंवोध्यं प्रकृते अनयारित्याधनुः स्थोऽर्को यद्यपिपूर्वत्रचलति तथापि वृश्चिकस्थोर्कोनचलतीतिसाक्षात्परंपरयावा असंक्रांत पर्यंतंचालनंनसंभवतीति क्षयादव्यवहितसंक्रांतोपिमाधवाद्येमाद्रेश्चसंभाव्यते क्षयादेकेनद्वाभ्यांवाव्यवहितस्तुधर्म शास्त्रेचोदाहृतएव तत्रक्षयसामान्यलक्षणंतु द्विसंक्रांतित्वमात्रं तदुक्तंज्योतिःसिद्धांते असंक्रांतिमासोधिमासः स्फु टःस्याद्द्विसंक्रांतिमासःक्षयाख्यःकदाचित् क्षयःकार्त्तिकादित्रयेनान्यतः स्यात्तदावर्षमध्येधिमासद्वयंचेति तन्नियत सहचारि रूपंतु तत्पूर्वमासत्रयान्यतमासंक्रांतित्वेसतिउत्तरमासत्रयान्यतमासंक्रांतित्वं अत्रवर्षमध्येधिमासद्वयंचेति तुवैश्वानराधिकरणन्यायेनावयुत्यानुवादः अन्यथा द्व्यंगेंद्रशाकेक्षयमासत्रासीत्तताश्विखाष्टी १६०३ प्रमितेतुभा वी वेदार्णवात्यष्टि १७४४ युतेयगोन्योभविष्यतिखाष्टधृतिप्रमेन्यइति ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धप्राकृतक्षयेअव्याप्त्यापत्तेः मासद्वयेब्दमध्येतुसंक्रांतिर्नयदाभवेत् प्राकृतस्तत्रपूर्वस्स्यादधिमासस्तथोत्तरइतिजावाल्याद्युक्तप्राकृतत्वमपि प्रकृते नास्ति अब्दमध्येइत्युक्तेः नचेदमपिपूर्ववदवयुत्यनुवादः यस्मिन्मासेनसंक्रांतिः संक्रांतिद्वयमेववा संसर्पाहस्प तीमासावधिमासश्चनिंदित इतिवचनविहितस्य त्रयाणांनिंदितत्वस्यवैयर्थ्यापत्तेः नचैवंसंसर्पइतिसमाख्यावलादत्र निंदितत्वानन्वयइतिवाच्यं तस्याः सर्वतोदुर्बलत्वाद्वाक्यादिप्रमाणप्राप्ततदन्वयस्यबाधायोगात् नच साचरितार्था पूर्वोक्तप्राकृतत्वेनवाधितानन्वयस्थलेचारितार्थ्यादितिप्रकृतमलप्रयुक्तदानादितुत्रिष्वपिमासेषुअनुष्ठेयं अत्राश्विनपूर्वा संक्रांतस्यमलत्वं यद्यपि न कालाधिक्यप्रयुक्तं अन्यासंक्रांतवत्तथापि वत्सरांतर्गतः पापोयज्ञानांफलनाशकृत्

नैर्ऋतैर्यातुधानाद्यैः समाक्रांतो विनाशकैः मलिम्लुचैः समाक्रांतं रविसंक्रांतिवर्जितं । मलिम्लुचं विजानीयात्सर्वकर्मसु गर्हितं इति माधवकृते शातातपोक्तं द्रष्टव्यं क्षयस्य अंहस्पतित्वात् एक एव यदा मासः संक्रांतिद्वयसंयुतः मासद्वयगतं श्राद्धं मलमासेऽपि शस्यत इत्यत्र मल इत्यस्य क्षयमास इति हेमाद्रिणा व्याख्यातत्वाच्चेति प्रकृते आद्याब्दिकम संक्रांतिद्वितीयाद्याब्दिकं तु शुद्ध एव एवं दौहित्रप्रातिपच्छ्राद्धं नवरात्रदुर्गोत्सवादिषु शुद्ध एवेति न चेदं सर्वं ग्रंथकारैर्नोक्तमिति वाच्यं तत्र किमेवमानुपूर्व्यां नोक्तमुत तात्पर्यतो नोक्तं नाद्यं अनुपूर्वभेदस्याऽकिंचित्करत्वात् न द्वितीयं माधवादितात्पर्यपर्यवसितत्वादितिदिक् ॥ अथ प्रसंगादेकाब्दवत्यसंक्रांतद्वये पूर्वस्य प्राकृतत्वे तत्र कर्त्तव्याकर्त्तव्यनिर्णयः तत्र प्राकृते तदुत्तरस्मिन्मासे चाब्दिकं नवरात्रादिकं चावृत्त्यानुष्ठेयं न तु सकृत्करणेन शास्त्रस्य कृतार्थत्वमिति न्यायस्य वसंते ब्राह्मणोऽग्नीनादधीतेत्यादौ वीप्साश्रवणात् अस्य हि मासपक्षतिथिस्पृष्टेत्यनेनैकवाक्यता तथा च तस्मिंस्तस्मिन्वर्षे असति प्रतिबंधके प्रतियोगिव्यधिकरणतदनुष्ठानाभावस्य प्रत्यवायप्रयोजकत्ववत् तदंतर्गततत्तन्मासे तत्तत्पक्षे तत्तत्तिथिव्यक्तौ च तादृशाभावस्य प्रत्यवायप्रयोजकत्वमन्यत्र प्रसिद्धं तस्यात्रापि सत्त्वेनाहरहः संध्यामुपासीतेत्यादिवदावृत्तेर्न्याय्यत्वात् न चाश्विनत्वपुरस्कारेणाविहितानामुत्तरत्र काम्यतुलादीनां तु प्राकृते इति वैचित्र्यं जातिदैशिकोपदेशिककृतं वक्तुं शक्यं षष्टिभिर्दिवसैरित्यादिना एकमासत्वपक्षे मुख्यतमैकमाश्विनत्वं तदंशे उक्तन्यायस्य संचार एव नास्ति किंतु शुद्धत्वांशे स वक्तव्यः तत्र तुलादीनामपि काम्यं कर्म न किंचनेति निषेधात् शुद्धत्वापेक्षायां उक्तन्यायसंचारेणोत्तरत्रैवानुष्ठाने प्राकृतत्वस्य वैयर्थ्यापत्त्या विनिगमनाविरहस्योभयत्र तुल्यत्वात् षष्टिभिर्दिवसैरित्यस्याभावेन तत्पूर्वस्यासंक्रांतस्याश्विनत्वादिकं तु आश्विनत्वपुरस्कारेण विहितानां दुर्गास्थापनादीनां मलमासप्रकरणे निषेधोज्ञापकात्सिद्ध्यतितच्च यदा प्राकृतत्वं तदा तत्र प्राकृते तेषामनुष्ठानं विनानोपकारकत्वादिति तत्रोत्तरत्र चानुष्ठानावृत्तिः

काम्यतुलादानादेस्तु सकृदनुष्ठानेनकामनासिद्धेः उक्तन्यायसंचारे उत्तरत्रैवानुष्ठानंयुक्तं प्राकृतत्वंतु ज्ञापकसिद्धाधि
नत्वपुरस्कारेणविहितकार्य्यसंपादनेनकृतार्थमितिभाति यदातु द्विसंक्रांतादव्यवहितपूर्वोऽसंक्रांतः संभाव्यते उत्त
रस्त्वसंक्रांतः एतदुभयमानवत्सरांतर्गतस्तदातस्यप्राकृतत्वंनिर्विवादं उत्तरशेषत्वंच तथा तत्रोत्तरस्यतिथ्यर्द्धेप्रथमेइ
त्यनेनविभागेन मासद्वयात्मकत्वंवाक्यांतरेणविभागेनोभयात्मकत्वंवा तत्रान्यतरोमासोगौणः अन्यतरो मुख्यः त
त्रमुख्यशेषत्वेमुख्यप्रयुक्तकार्य्याकार्य्यैस्तः उभयशेषत्वे उभयप्रयुक्तकार्य्याकार्य्यैस्तः प्राकृतत्वंच स्वोत्तरवृत्तिधर्मव
त्त्वमुपदिश्यते अथवा स्वोत्तरवृत्तिशुद्धत्वं अथवाक्षयानधिकरणवत्सरांतर्गतस्वस्थानापन्नमासवृत्तिशुद्धत्ववा आद्ये
स्वस्वोत्तरयोरुभयोरपिमलेनन्यगतिः कुर्यादिति उभयत्रश्राद्धादिप्राप्तौनदीपिकावचनमवकाशमर्हति द्वितीयेपि स्वो
त्तरत्रशुद्धत्वाभावात्पूर्ववदेवनावकाशमासादयेत् तृतीयेतु शुद्धत्वात् तत्रैवोभयशेषत्वपक्षे मासद्वयप्रयुक्तंश्राद्धादि
नतु क्षयेऽनन्यगतेरभावात् क्षयवचनादित्यस्यानवसरः एकएवेत्यत्रहेमाद्रिव्याख्यानंतु मलेनन्यगतिमित्येतन्मूलक
मितिनात्रसंचरति यदिस्वोत्तरासंक्रांतोभिन्नवत्सरांतर्गतस्तदा प्राकृतत्वमेवनास्तीति मलेनन्यगतिःकुर्य्यादित्येतन्मा
त्रविषयः एवंचमुख्यशेषत्वपक्षे तृतीयंप्राकृतत्वं गृहीत्वाऽव्यवहितदीपिकावचनस्यावकाशोवाच्यः तथाचात्यल्प
विषयतातदपेक्षयाव्यवहिताव्यवहितसाधारण्यंयुक्तं किंचयत्रोत्तरोमुख्यःतत्रतच्छेषत्वात् अस्य तत्प्रयुक्तमत्रस्यात्
पूर्वप्रयुक्तंक्षयेस्यादितिव्यत्ययरूपंविरुद्धमापद्येत ततोदीपिकावचनं व्यवहितविषयमितियुक्तं किंच तत्प्रागित्य
स्यपद्यव्यवहितएवप्रवृत्तिः स्यात्तर्हि संगत्यस्यवैयर्थ्यंस्यात् कृतेतुतस्मिंस्तत्प्राचः संगीतिपदात्तत्पुरुषेण एकव्य
वहितस्यैवग्रहणीयादितिव्यवहितमेव प्राक्संगिग्रहणंतु स्पष्टार्थं अत्रशुद्धतयेतिप्राकृतत्वमूलकं नत्वनन्यगतिमूलं
तथासति तस्मिन्क्षयेवचनादित्येववदेत् नतुशुद्धतयेति एतेनप्राकृतत्वमपि अनन्यगतिमूलकमित्यपास्तं किंच

०२० तस्यतन्मूलकत्वे तत्रत्वब्दमध्येइत्यादेर्वैयर्थ्याच्च माधवप्रभृतिभिरनन्यगतिकं क्षयेऽव्यवहितमेव उदाहरणद्वयमुक्त्वा
१६॥ प्राकृतत्वोक्तेश्च क्षयादन्यत्रव्यवहितस्तुसंभावितःप्रकृते प्राकृतत्वाभावस्तु द्वितीयासंक्रांतस्यभिन्नाब्दप्रवृत्तित्वात्सहजत
एवसिद्धइति तदर्थमेवायं प्रयासोमहतोवंशस्तंभादितिन्यायमनुसरतीतिदिक् उभयात्मकत्वंतुतिथिपूर्वार्द्धादिविभा
गेनैवसर्वत्रबोध्यं नत्वविभागेन तथाहि नतावत्प्रकृतेमुख्ये मार्गशीर्षपौषातिदेशः आरोपितानारोपितयोर्विरोधाभा
वेनोभयसमावेशेपि अतिदिश्यमानधर्मविरुद्ध इतिन्यायेन मार्गशीर्षकार्यासिद्धेः नचोभयत्वेनातिदेशः उभयता
वच्छिन्नोद्देश्यकहेमंतशिशिरयोरित्यादिविहितमासद्वयात्मकं ऋतूद्देश्यकादिकमेवातिदिश्यते नतु मार्गशीर्षाद्यव
च्छिन्नोद्देश्यकप्रत्याब्दिकं नचमार्गशीर्षत्वपौषत्वएतदुभयवदतिदेशःतथासत्यपि उभयत्वावच्छिन्नावच्छेदकताकोद्दे
श्यताकार्यादेरेवातिदेशेनासिद्धिःस्यात् नतुनिरवच्छिन्नपौषत्वादिनिष्ठावच्छेदकताकोद्देश्यताकप्रत्याब्दिकादेरिति ति
थ्यर्द्धेप्रथमेइत्यनेनयोयत्रनास्तिसचेत्पूर्वः तस्य तिथिपूर्वार्द्धे अतिदेशः योयत्रनास्तिसचेदुत्तरःतस्य तिथ्युत्तरार्द्धेतिदे
शः मासाविति तु लक्ष्यभेदाभिप्रायकं अतिप्रसंगस्तु अतिदिश्यमानेतिन्यायेन वारणीयः रात्रौश्राद्धप्रसंगस्तु पूर्वं
वारितएव कार्त्तिकादिषुमासेषुयदिस्यातांमलिम्लुचौ सर्वकर्महरःप्रोक्तःपूर्वस्तत्रमलिम्लुच इतिवचनंतु यथाश्रुतमेव
प्रकृतानुपयोगि यदिच कार्त्तिकादिमासेषुक्षयेसतिमलिम्लुचौस्यातामित्यर्थः तदा प्रकृतोपयोगेपिकार्त्तिकादिव्यि
त्यव्यावर्त्तकं किंच पूर्वएवसर्वकर्महरइत्येवनियमाकारे उत्तरस्य सर्वकर्महरत्वाभावःसिद्ध्यति पूर्वःसर्वकर्महरएवेत्येत
स्यापिनियमस्यसंभवात् एतत्फलंतु पूर्वस्मिन्दिनाधिक्यप्रयुक्तमलत्वस्योत्तरत्र यथासद्भावस्तद्वद्भावेनाऽस्यकर्मार्ह
त्वप्राप्तेऽनेनपूर्वोक्तमलिम्लुचाधिष्ठितस्वरूपमलत्वव्यवस्थापनं तस्यापि यत्रप्राकृतत्वंतत्रतेनापहारइतिवचनांतरावि
रोधइत्यलं अथास्यकालदोषवत्त्वान्मलमासमात्रे वर्ज्यावर्ज्यनिर्णयः तत्र सत्यव्रतः मलिम्लुचस्तुयोमासःसमासः

पापसंज्ञितः वर्जितःपितृदेवाभ्यांसर्वकर्मसुवर्जयेदितिवापाठःसाधुः मनुःएकराशिस्थितेसूर्य्येयदादशद्वयंभवेत् हव्य
कव्यक्रियाहंतातदाज्ञेयोधिमासकः शातातपः वत्सरांतर्गतःपापोयज्ञानांफलनाशकृत् नैर्ऋतैर्यातुधानाद्यैःसमाक्रां
तोधिमासकःमलिम्लुचेःसमाक्रांतंसूर्यसंक्रांतिवर्जितं मलिम्लुचंविजानीयाद्गर्हितंसर्वकर्मसु गृह्यपरिशिष्टे मलिम्लु
चस्तुमासोवैमलिनः पापसंभवः गर्हितःपितृदेवेभ्यःसर्वकर्मसुतंत्यजेत् ब्रह्मसिद्धांते यदाशशीयातिगभस्तिमंडलंदि
वाकरःसंक्रमणंकरोत्यनु तदाधिमासःकथितोविरंचिनाविवाहयात्रोत्सवयज्ञदोषकृत् सिनीवालीमतिक्रम्ययदासंक्र
मतेरविः भानुनालंघितोमासोह्यनर्हःसर्वकर्मसु ज्योतिःशास्त्रांतरे सवितृमंडलमेतियदाशशीतदनुसंक्रमणंकुरुतेर
विः मखमहोत्सवनाशकरस्तदामुनिवरैःकथितोधिकमासकः पैठीनसिः श्रौतस्मार्त्तक्रियाःसर्वाद्वादशस्वेवकीर्त्तिताः
त्रयोदशेतुताःसर्वानिष्फलाइतिकीर्तिताः तस्मात्त्रयोदशेमासिनकुर्यात्ताःकथंचन कुर्वन्ननर्थमेवाशुकुर्य्यादात्मविना
शनमिति त्रयोदशत्वंच संक्रांतियुक्तद्वादशमासापेक्षया अत्रनिष्फलाइत्यभिधानात्फलकामनयाप्रवृत्तकर्मनिषिध्यत
इतिगम्यते तथाचस्मृत्यंतरम् इष्ट्यादिसर्वंकाम्यंतुमलमासेविवर्जयेदिति यद्यपि पूर्ववचनेषुसर्वकर्मकर्त्तव्यतानिषेधो
मलमासेप्रतीयते तथापि नकुर्यादधिकेमासिकाम्यंकर्मकदाचन मलंवदंतिकालस्यमासंकालविदोधिकं नकुर्याद
धिकेमासिकर्माकर्मकथंचन मुक्त्वानैमित्तिकंकर्मतद्धितत्रैवकीर्त्तितमित्यादिशंखसुमंतुवचनेभ्योनित्यनैमित्तिकेकुर्य्या
त्प्रयतःसन्मलिम्लुचइत्यादिप्रतिप्रसववचनेभ्यश्च काम्यानामेवसः तत्रशंखवचने कर्माकर्मशब्देन काम्यंकर्मोच्य
तेतद्धिफलकामैःक्रियमाणत्वात्कर्मतदकामैरक्रियमाणत्वादकर्म कर्मचतदकर्मचेतिकर्मधारयः नित्यनैमित्तिकानां
तुकरणमेव नित्यनैमित्तिकेकुर्याच्छ्राद्धंकुर्यान्मलिम्लुचे तिथिनक्षत्रवारोक्तकाम्यंनैवकदाचनेति जाबालिवचनात्
तदप्यगतिकानामेव अनन्यगतिकंनित्यंकुर्य्यान्नैमित्तिकंतथेतिस्मरणात् मलेऽनन्यगतिंनित्यंकुर्य्यान्नैमित्तिकींक्रिया

मितिकाठकवचनात् अनन्यगतिकंचयस्यनित्यस्यमुख्यकालातिक्रमेजघन्यस्यकालांतरस्याननुज्ञातत्वादस्यतल्लोपे प्रायश्चित्तंप्रसज्येत तत् मलमासेकाम्यनिषधोप्यारंभसमाप्तिविषयएव असूर्यानामयेमासानैतेषुममसंमतः व्रतानांचैवयज्ञानामारंभश्चसमापनमिति ब्रह्मसिद्धांतवचनात् प्रारब्धासमाप्तंतुकाम्यकर्म मलमासेपि भवत्येव प्रारब्धं कर्मयत्किंचित्ततुकार्य्यंमलिम्लुच इतितत्रैवोक्तत्वात् चातुर्मास्यव्रतारंभानंतरंतत्समाप्तिकालादर्वाङ्मध्यपतितेऽधिमासे अधिमासनिपातेपिह्येषएवविधिक्रम इतिवचनेन तद्व्रतस्याभ्यनुज्ञादर्शनेन काम्यकर्मांतरेष्वित्यपितथाकल्पयितुमुचितत्वात् आवश्यकंतु काम्यकर्ममलमासेप्यारभ्यकर्त्तव्यं यथातीव्रज्वराद्यभिभवे तद्व्यावृत्त्यर्थं श्रीरुद्रजपाद्यनुष्ठानंमलमाससमाप्तिवीक्षायामनर्थप्रसंगात् तदाहमरीचिःरोगेचालभ्ययोगेचसीमंतेपुंसवेपिच यद्दानादिसमुद्दिष्टं पूर्वत्रापिनदुष्यतीति पूर्वत्रापि मलमासेपीत्यर्थः तथाभिचरतःप्रतिचरतश्चेष्ट्यादिकमप्यग्नावैष्णवमेकादशकपालंनिर्वपेदभिचरन्निति प्रतिवैपरस्तादभिचरंतिइत्यादिवाक्यविहितंतदप्यावश्यकत्वात्तत्रकार्य्यमेव तथाराजद्रोहादिनापमृत्योःप्रसक्तस्तत्रयोमृत्योर्बिभियात्तस्माएतांप्राजापत्यांशतकृष्णलांनिर्वपेदित्यादिना विहितेष्टिरपिकर्त्तव्यैव कृष्णलाःसुवर्णशकलानि यवत्रयपरिमितानियस्यां निर्वपणीयानिसेष्टिःशतकृष्णला तथा यदावृष्ट्यभावात्सस्यानि शुष्यंति मलमासश्चागतस्तदा कारीर्यां वृष्टिकामोयजेतेतिविहितेष्टिरपि न कालविलंबंसहते एवंस्मार्त्तान्यप्यावश्यकान्युदाहरणीयानि अनन्यगतिकानितुनित्यानि गृह्यपरिशिष्टउदाहृतानि अवषट्कारहोमाश्चपर्वचाग्रयणंतथा मलमासेपिकर्त्तव्यंकाम्याइष्टीर्विवर्जयेदिति अवषट्कारहोमा अग्निहोत्रवैश्वदेवादयः पर्वदर्शपौर्णमासौपार्वणस्थालीपाकश्च आग्रयणकर्त्तव्यताचपुराणालाभे तल्लाभेत्वकर्त्तव्यतैव अनेनैवाभिप्रायेण पैठीनसिनापि संक्रांतिरहितेमासिकुर्य्यादाग्रयणंनवेतिविकल्प उक्तः नैमित्तिकान्यपि कानिचिदावश्यकानि नियमेनदर्शितानि चंद्रसूर्यग्रहेस्नानंश्राद्धदान

जपादिकं काय्र्याणिमलमासेपि।नित्यंनैमित्तिकंतथेतिस्मृत्यंतरे चंद्रसूर्यग्रहेचैवमरणेपुत्रजन्मनि मलमासेपिदेयंस्या

द्दत्तमक्षयतांव्रजेदिति चंद्रसूर्यग्रहणंचकपिलषष्ठ्याद्यलभ्ययोगानामप्युपलक्षणं गत्यंतरयुतानितुनित्यनैमित्तिकान्य

पितत्रनकाय्र्याणि तान्यपिकानिचित्काठकगृह्यपरिशिष्टेदर्शितानि सोमयागादिकर्माणिनित्यान्यपिमालिम्लुचे षष्ठी

न्याग्रयणाधानचातुर्मास्यादिकान्यपि महालयाष्टकाश्राद्धोपाकर्माद्यपिकर्मयत् स्पष्टमास।विशेषाख्याविहितंवर्जयेन्म

लेइतिसोमयागोवसंतेविहितस्तस्यमलमासेवर्जनेपिशुद्धेमासेऽनुष्ठानेवसंतेऽननुष्ठितिसंभवात्सगतिकत्वंषष्ठीष्टिःकाठ

कशाखादौप्रसिद्धा पुत्रेष्टिरित्यन्यत्रपाठःतत्रपुत्रगतपूतत्वादिफलार्थइष्टिरेवतस्यानैमित्तिकत्वात् निमित्तानंतरंकरणे

प्रसक्तेपिप्रोपविरोधान्निमित्तानंतर्यंबाधनशौचकालरूपांगोपसंग्रहव्यवस्थापनेनाशौचापगमेनानुष्ठानमिवमलमासे

प्यतीतेसत्यनुष्ठानंतस्यन्याय्यत्वादुपपद्यतइतिसगतिकाजातेष्टिर्मलमासे न क्रियते हेमाद्रौपुष्टीतिपाठः तत्रापि पुत्रपु

ष्ट्यर्थत्वात्पुत्रेष्टिरेव अन्यस्या ईदृश्या इष्टेरदर्शनात् महालयोभाद्रपदस्यापरपक्षः अतएवानावश्यक।निषेधोगृह्यपरि

शिष्टे मलंवदंतिकालस्यमासंकालविदोधिकं नेहेतात्रविशेषेज्यामन्यत्रावश्यकाद्विधेरिति यच्च प्रवृत्तंमलमासात्प्रारब्धत्

काम्यमसमापितं आगतेमलमासेपितत्समाप्यमसंशयमिति मलमासेपिकाम्यकर्मणःसमाप्तिप्रतिपादकंकाठकगृह्यं

तत्सावनमानोपजीविकृच्छ्रचांद्रायणादिविषयमितिकेचित् हेमाद्रिस्तु प्रवृत्तंमलमासात्प्रागिति समाप्त्यभ्यनुज्ञानंम

लमासात्प्र।गारब्धस्यानियतकालस्यापि असूर्याइति समाप्तिनिषेधस्तु मोहात्तत्रैवप्रक्रांतस्यकाम्यस्यमलमासेसमा

पनेदोषातिशयद्योतनार्थइत्याह तदयुक्तं प्राक्प्रवृत्तस्याप्यनियतकालस्यसमाप्तेःसुगतित्वेनमलमासेनुचितत्वात्प्रति

प्रसवस्याप्यगतिकविषयत्वात् मलमासेप्यनुवर्त्तनेनच प्रयोगप्राशस्त्याभावभंगाभावात् प्रवृत्तेतिवचनस्यनियतका

लकर्मरूपविषयांतरसत्त्वादिति तदेतदपानरमणीयं प्रवृत्तवचने नियतकालानियतकालसाधारणशब्देनाभिधानात्

१२० असूर्य्यां इति वचनं व्यवस्थार्थं येमलमासप्रारब्धस्यैव समाप्तिस्तत्रनिषिध्यत इत्यत्राप्येवकारस्याप्यनर्थकत्वेन तुश
१८॥ ब्दस्य चानुवृत्तिद्योतकत्वेन सर्वसंमतार्थकृते नैवव्याख्यातुं शक्यत्वाच्चेति तस्मादावश्यकमेवकाम्यं अनन्यगतिकानिनि
त्यनैमित्तिकानिचकर्माणिमलमासआरंभणीयानिसमापनीयानिच सावनमाससाध्यानिचकाम्यान्यपिप्रारब्धव्यानि
समापनीयानि तदितरेषांत्वारंभःसमाप्तिश्चनकर्त्तव्यौ अनुवर्त्तनमात्रंतुकर्त्तव्यमिति एवंसामान्यतोवर्ज्यावर्ज्यविवेकासि
द्धे विशेषतोवर्ज्यावर्ज्याणि संगृह्यप्रदर्श्यंते तत्रपुंसवनसीमंतोन्नयनजातकर्मान्नप्राशनांतानिकर्माण्येतत्सर्वंनिमित्तिका
भ्युदयिकश्राद्धंचंद्रसूर्यग्रहप्रयुक्तस्नानश्राद्धदानजपादिकंरोगशांत्यर्थंकर्माधोदयाद्यलभ्ययोगनिमित्तश्राद्धदानव्रतादि
कमंत्येष्टिदहनोदकदानपिंडदानास्थिसंचयननवश्राद्धैकादशाहिकवृषोत्सर्गषोडशश्राद्धसपिंडीकरणानि मघात्रयो
दशाश्राद्धसंध्यावंदनाग्निहोत्रातिपातगोवधादिनिमित्तप्रायश्चित्तमग्निनाशादिनिमित्तकं पुनराधानप्रतिमादिसंस्कार
नाशहेतुकाः पुनःप्रतिष्ठापूर्वदृष्टतीर्थश्राद्धगजच्छायाश्राद्धादीनिनिमित्तवशान्मलमासेपिकर्त्तव्यानि तथाचस्मृतिसंग्रहे
जातकर्मचपुंसूतिः सीमंतोन्नयनंव्रतं मलिम्लुचेपिकुर्वीतनिमित्तंयदिजायते पुंसूतिःपुंसवनं व्रतशब्देन अलभ्ययोगादि
निमित्तकव्रतानानावश्यकप्रायश्चित्तरूपकृच्छ्रचांद्रायणादीनांचग्रहणं यमः गर्भेवार्धुषिकेभृत्येश्राद्धकर्मणिमासिके स
पिंडीकरणेनित्येनाधिमासंविवर्जयेत् तीर्थस्नानंजपोहोमोयवव्रीहितिलादिभिः जातकर्मांत्यकर्माणिनवश्राद्धंतथैवच
मघात्रयोदशीश्राद्धंश्राद्धान्यपिचषोडश चंद्रसूर्यग्रहेस्नानंश्राद्धदानजपादिकं कार्याणिमलमासेपिनित्यंनैमित्तिकंत
थेति गर्भेगर्भसंस्कारे पुंसवनादौ वार्धुषिकेतत्कृत्येवृद्धिग्रहणे भृत्येन तत्कृत्येभृतिग्रहणे मासिकं श्राद्धकर्मामावास्या
श्राद्धं षोडशश्राद्धानांपृथगुपादानात् नित्यंनित्यदानं होमोत्रोपासनहोमः यवव्रीहितिलादिभिरित्यग्निहोत्रहोमोवि
हितकरणद्रव्योपादानता अंत्यकर्माणिदहनोदकपिंडदानास्थिसंचयनादीनि कालादर्शकारेपि द्वादशाहःसपिंडांतं

कर्मग्रहणजन्मनोः सीमंतपुंसवे श्राद्धद्वावेतौ जातकर्मच रोगेशांतिरलभ्येचयोगे श्राद्धंव्रतानिच प्रायश्चित्तंनिमित्त
स्यवशात्पूर्वंपरत्रवा अब्दोदकुंभमन्वादिमहालययुगादिषु श्राद्धंदर्शेप्यहरहः श्राद्धमूनाब्दमासिकं मलिम्लुचान्यमासे
षुमृतानांश्राद्धमाब्दिकं श्राद्धंतुपूर्वंदृष्टेषुतीर्थेष्वेवंयुगादिषु मन्वादिषुतुयद्दानंदानंदैनंदिनंचयत् तिलगोभूहिरण्यानांसं
ध्योपासनयोःक्रियाः पर्वहोमश्चाग्रयणंसाग्नेरिष्टिश्चपर्वणोः नित्याग्निहोमाश्चबलिर्देवतातिथिपूजनं स्नानंचस्नानावि
धिनाअभक्ष्यापेयवर्जनं तर्पणंचनिमित्तस्यनित्यत्वादुभयत्रच अनित्यमनिमित्तंचदानंचमहदादिकं अग्न्याधाना
ध्वरापूर्वतीर्थयात्रामरेक्षणं देवारामतडागादिप्रतिष्ठामौंजिबंधनं आश्रमस्वीकृतिःकाम्यवृषोत्सर्गश्चनिष्क्रमः राजा
भिषेकःप्रथमश्चूडाकर्मव्रतानिच अन्नप्राशनमारंभोगृहाणांचनिवेशनं स्नानंविवाहोनामातिपन्नंदेवमहोत्सवं व्रतारं
भसनाम्नाचकर्मकाम्यंचपाप्मनः प्रायश्चित्तंतुसर्वस्यमलमासेविवर्जयेत् उपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्रदमनार्पणं अवरो
हश्चहेमंतःसर्पाणांबलिरष्टकाः ईशानस्यबलिर्विष्णोःशयनंपरिवर्त्तनं दुर्गेंद्रस्थापनोत्थानंध्वजोत्थानंचवज्रिणः पू
र्वत्रप्रतिषिद्धानिपरत्रान्यच्चदैविकमिति अत्रद्वादशाहइत्यारभ्यनित्यत्वादुभयत्रचेत्यंतेन ग्रंथेन कर्त्तव्यसंग्रहः अनि
त्यमनिमित्तंचेत्यारभ्यवर्जयेदित्यंतेनवर्ज्यसंग्रहः उपाकर्मेत्यारभ्यान्यच्चदैविकमित्यंतेनमलमासवर्जितानांशुद्धमासे
वश्यकर्तव्यत्वेनसंग्रहः अत्रगर्भेत्यादीनिसाक्षिवचनान्युदाहृतानिद्वावेतौजातकर्मचेत्यत्रएतौपुंसवनसीमंतौ एतच्चग
र्भाधानाद्यन्नप्राशनांतसंस्कारोपलक्षणं तदुक्तंदीपिकायां गर्भाधानमुखंचचौलविधितःप्राग्जातयागंविना कृच्छ्रेष्वा
ग्रयणंगजेंद्रपुरतश्छायामघानंगयोःतीर्थेदुक्षययोश्चपित्र्यमधिकेमास्येवमाद्याचरेदिति स्मृतिसंग्रहेपि यागादिकं
मासिकंचश्राद्धंचापरपाक्षिकं मन्वादिकंतैर्थिकंचकुर्य्यान्मासद्वयेपिचेति अपरपाक्षिकंप्रतिकृष्णपक्षविहितंश्राद्धं न
तु महालयापरपक्षश्राद्धंतन्निषेधस्याग्रेवक्ष्यमाणत्वात् मत्स्यपुराणे दर्शेचाहरहः श्राद्धंदानंचप्रतिवासरं गोभूतिल

हिरण्यानांमासेपिस्यान्मलिम्लुचइति व्यासः जातकर्मणियच्छ्राद्धंदशश्राद्धंतथैवच मलमासेपितत्कार्य्यंव्यासस्य
वचनंयथेति यत्तु संवत्सरातिरेकेणमासोयःस्यान्मलिम्लुचः तस्मिंस्त्रयोदशेश्राद्धंनकुर्य्यादिंदुसंक्षय इत्यृष्यशृंगवच
नंगौडग्रंथेषुलिखितं तत्कार्त्तिकादिमासविशेषसंवद्ध,मावास्याविहितफलविशेषार्थश्राद्धपरं स्पष्टमासविशेषाख्यं
विहितंवर्ज्जयेन्मले इत्येतदेकवाक्यत्वात्सर्वकामार्थविहितकाम्यश्राद्धविषयंच नकुर्य्यादधिकेमासिकाम्यंकर्मकदा
चनेति स,भान्यवचनेन तस्यापिनिषेधात् केचित्तुनकुर्य्यादिंदुसंक्षयइतिप्रमादपाठः नकुर्य्यान्नोपतिष्ठतइतिवहु
ग्रंथदृष्टपाठोज्यायानित्याहुः स्मृत्यंतरे श्राद्धजातकनामानिसंस्काराश्चैवसव्रताः मलिम्लुचेपिकर्त्तव्याइष्टीः
काम्याश्चवर्जयेदिति संस्कारा अन्नप्राशननिष्क्रमणादयः जनार्दनशयनादारभ्योत्थापनं यावद्धुत्वाग्निंधारणपार
णादिकं करिष्यामीतिसंकल्पसहिताःसव्रताःकाम्याअपि इष्टिग्रहणं काम्यपशुबंधादिकर्मोपलक्षणं सर्वेषामपि
काम्यानामावश्यकत्वेनवर्जनीयत्वात् हारीतोपि अधिमासेनकर्त्तव्यंश्राद्धमाभ्युदयंतथा तथैवकाम्यंयत्कर्मेतियत्का
म्यंकर्मेष्ट्यादिकंतत् मलमासे न कर्त्तव्यमित्यर्थः गभस्तिः एकोद्दिष्टंतुयच्छ्राद्धंतन्नैमित्तिकमुच्यते तत्कार्य्यंपूर्वमासे
चकालाधिक्येपिधर्मतइति गौतमोपि जातकर्मणियच्छ्राद्धंनवश्राद्धंतथैवच ग्रहणेपुंसवादौचतत्पूर्वत्रपरत्रचेति निमि
त्तवशादितिवाक्यशेषःआदिशब्दात्सीमंतादिसंस्काराणामलभ्ययोगादीनांचोपसंग्रहःमरीचिः रोगेचालभ्ययोगेचसी
मंतपुंसवेपिच यद्दानादिसमुद्दिष्टंपूर्वत्रापिनदुष्यतीति ज्योतिःशास्त्रे तत्रदत्तमदत्तंचहुतंचाहुतमेवच सुजप्तमप्यजप्तंस्या
न्नोपवासःकृतोभवेत् नयात्रांनविवाहंतुनचवास्तुनिवेशनं नप्रतिष्ठांचदेवानांप्रासादग्रामभूरुहामिति प्रजापतिरपि
उपाकर्मचहव्यंचकव्यंपर्वोत्सवंतथा उत्तरेनियतंकुर्य्यात्पूर्वेतन्निष्फलंभवेत् अन्यत्रापि अवरोहश्चहेमंतःसर्पाणांबलि
रष्टकाः ईशानस्यबलिर्विष्णोःशयनंपरिवर्त्तनं प्रायश्चित्ततुसर्वस्यमलमासेविवर्जयेत् गार्ग्यः अपूर्वदेवतांदृष्ट्वाशुचः

स्युर्नष्टभार्गवे मलमासेत्वनावृत्तस्तीर्थयात्रांविवर्जयेत् शातातपोपि अस्तंगतेगुरौशुक्रेवृद्धेबालेमलिम्लुचे व्रतारंभा पवर्गंचनकुर्य्यान्मौंजिबंधनमिति गार्ग्योपि नामान्नप्राशनंचौलंविवाहंमौंजिबंधनं निष्क्रमंजातकर्मादिकाम्यंवृषवि सर्जनं अस्तंगतेगुरौशुक्रेबालेवृद्धेमलिम्लुचे उद्यापनमुपारंभंव्रतानांनैवकारयेदितिनामोतिस्वकालेऽकृतनामविषयं तदाहगार्ग्यः नामकर्मचजातेष्टिंयथाकालंसमाचरेत् अतिपातेनकर्तव्यंप्रशस्तेमासिपुण्यभइति वासिष्ठोपि वापीकू पतडागादिप्रतिष्ठांयज्ञकर्मच नकुर्य्यान्मलमासेपिमहादानव्रतानिचेति मरीचिरपि गृहप्रवेशगोदानस्थानाश्रमम होत्सवान् नकुर्य्यान्मलमासेपिशुक्रगुर्वोरुपप्लवइति पराशरः अग्न्याधेयप्रतिष्ठांचयज्ञदानव्रतानिच वेदव्रतवृषो त्सर्गचूडाकरणमेखलाः मांगल्यमभिषेकंचमलमासेविवर्जयेत् अस्यापवादःचंद्रसूर्यग्रहेचैवमरणेपुत्रजन्मनि मल मासेपिदेयस्यादत्तमक्षय्यकारकमिति। अग्न्याधेयप्रतिष्ठांचेत्यत्रानावश्यकत्वेसतीतिशेषोद्रष्टव्यः तेनमलमासेपिप्राय श्चित्तभूतमग्न्याधेयमग्न्यनुगत्यनंतरकर्तव्यंनप्रतिषिध्यते एवं प्रतिमासंस्कारनाशे पुनःप्रतिष्ठानप्रतिषिध्यते कौथ मिः अब्दमंबुघटंदद्यादन्नंचापिसुसंस्कृतं संवत्सरेविवृद्धेपिप्रतिमासंचमासिकमिति तथाच त्रिंशत्सोदकुंभाअन्न दानानि एकंमासिकंचतदधिकंभवतीत्यर्थः अतएववसिष्ठः संवत्सरमध्येयद्यधिमासोभवेन्मासिकार्थंदिनमेकंवर्द्धये दिति यत्तु ज्योतिःपराशरेणोक्तं उपाकर्मतथोत्सर्गप्रसवाहोत्सवाष्टकाः मासवृद्धौपराःकार्य्यावर्जयित्वातुपैतृकं पराः कार्य्याउत्तरेमासिकार्य्याइत्यर्थःतत्रप्रसवाहोत्सवशब्देनजातेष्टिरेवगृह्यते नपुनराभ्युदयिकंजातकर्मचतयोरपिग्रहणे श्राद्धजातकनामानीत्यादिस्मृतिविरोधापत्तेः पैतृकग्रहणमावश्यकविषयंनतुकेवलसांवत्सरिकविषयं अमावास्यादि श्राद्धस्यापि मलमासेविधानात् काठकगृह्येपि प्रेतमाल्यादिमारभ्यश्राद्धंनैमित्तिकादृते मघात्रयोदशीश्राद्धंप्रत्युप स्थितिहेतुकं अनन्यगतिकत्वेनकर्तव्यंस्यान्मलिम्लुच इति प्रत्युपस्थितिहेतुकमित्यनेन संध्यावंदनाद्यतिपात

निमित्तप्रायश्चित्ताग्निनाशादिनिमित्तपुनराधानादेरुपसंग्रहः वृहस्पतिः नित्यनैमित्तिकेकुर्य्यात्प्रयतः सम्मलिम्लुचे
तीर्थश्राद्धंगजच्छायाप्रेतश्राद्धंतथैवच अत्रगजस्ययापूर्वस्यांदिशिछाया सा गजच्छाया परमान्नंतुयोदद्यात्पितॄणांमधु
नासह छायायांतुगजेंद्रस्यपूर्वस्यांदक्षिणामुख इति विश्वामित्रोक्ता मुख्याग्राह्या नतुयदेंदुःपितृदैवत्येहंसश्चैवकरेस्थि
तः याम्यातिथिर्भवेत्सापिगजच्छायाप्रकीर्त्तितेतितेनैवोक्ता पारिभाषिकी मलमासे तदसंभवात् मघायुक्तत्रयोदश्यां
करेहस्तेचसूर्यस्यावस्थानेसतिभाद्रमासेकन्यासंक्रांतिरवश्यंभावेन तस्यमलमासेत्यागसंभवात् नागरखंडे नभोवा
थनभस्योवामलमासोयदाभवेत् सप्तमःपितृपक्षःस्यादन्यत्रैवतुपंचमइति तत्रआषाढीमवधिंकृत्वासप्तमपंचमौद्रष्ट
व्यौ आषाढ्याः पंचमे पक्षइतिवचनात् आषाढमासांतर्गतभागे कर्कसंक्रांतौ नभसोऽधिकमासत्वं श्रावणमास
स्यांतभागे सिंहसंक्रांतौनभस्यस्याधिकमासत्वं तयोरुभयोरपि पक्षयोः कन्यायां वर्त्तमानेसवितरि यःकृष्णपक्षः
ससप्तमोभवति असतिद्विविधेअधिमासेतुपंचमः देवलः अर्केनभस्येकन्यास्थेश्राद्धपक्षःप्रकीर्त्तितः सिनीवाली
मतिक्रम्ययदाकन्यांव्रजेद्रविः तदाकालस्यवृद्धत्वादतीतेचापितत्क्रियेति अतीतेपंचमपक्षमतिक्रांते एवंच यत्कैश्चि
दुक्तं कन्यासंक्रांतिनिमित्तानां श्राद्धानां षोडशादिवसेषुनैमित्तिकस्यचश्राद्धस्यमलमासेनिषेधाभावात्तानिकार्य्याणि
तदुक्तं प्रजापतिना मुक्त्वानैमित्तिकंश्राद्धमिति ब्रह्मसिद्धांते सूर्येणलंघितोमासोनकर्मण्यःस्मृतोबुधैः तस्मात्तत्रन
कुर्वीतश्राद्धंनैमित्तिकादृते निमित्तत्वं श्राद्धंप्रति कन्यासंक्रांतेः पुराणोक्तं कन्यांगतेसवितरियान्यहानितुषोडश क्रतु
भिस्तानितुल्यानिपितॄणांदत्तमक्षयमिति तन्निरस्तं कार्ष्णाजिनिः नभस्यस्यापरेपक्षेतिथिषोडशकस्तुयः कन्याग
तान्वितश्चेत्स्यात्सकालःश्राद्धकर्मणि प्रशस्तइतिशेषः यत्तु जातूकर्ण्यवचनम् आषाढीमवधिंकृत्वायः स्यात्पक्ष
स्तुपंचमः श्राद्धंतत्रप्रकुर्वीतकन्यांगच्छतुवानवा तत्पूर्वदर्शितवाक्यनिचयपर्य्यालोचनयापक्षोपक्रमाभिप्रायं तथाच

काष्णाजिनिः अतेवायदिवामध्येयत्रकन्यांरविर्व्रजेत् पक्षस्तुपंचमः पूज्यःश्राद्धषोडशकंप्रति तेन कन्यांगतेस
वितरिइत्यादिपुराणवचनंपक्षमध्येयस्मिन्नहनि कन्यासंक्रमणेसति प्रतिपदादिषोडशान्यहानि उपादेयानि इत्ये
वंव्याख्येयं नतुसंक्रमणात्पूर्वाणि हेयानीत्येवंशुद्धमासमृतस्यप्रथमाब्दिकं मलमासमृतानां प्रत्याब्दिकश्राद्धंच
तत्संबंधिमासेमृतस्यप्रथमाब्दिकश्राद्धंचतत्संबंधिमासस्य मलमासत्वे मलमासएव कार्य्यं तदाह वृद्धवसिष्ठः असं
क्रांतेपिकर्त्तव्यमाब्दिकंप्रथमंसुतैः तथैवमासिकंश्राद्धंसपिंडीकरणंतथेति यमः आब्दिकंप्रथमंयत्स्यात्तत्कुर्वीतमलि
म्लुचे त्रयोदशेतुसंप्राप्ते कुर्वीतपुनराब्दिकं द्वितीयादिवार्षिकंत्रयोदशेमासेसमाप्तेसति चतुर्दशप्रवेशदिनेकुर्वीतेत्यर्थः
लघुहारीतोपि प्रत्यब्दंद्वादशेमासिकार्य्यापिंडक्रियासुतैः क्वचित्त्रयोदशेपिस्यादाद्यंमुक्त्वातुवत्सरमिति द्वादशेमा
स्यतीतेऽनंतरदिने क्वचिन्मृतिमासे मलिनेत्रयोदशेतीतेऽनंतरदिनेपि स्यात् किंत्वाद्यंवत्सरंमुक्त्वाआद्यवत्सरानंतर
मृतिमासएव मलिनेतुद्वादशेतीतेऽनंतरदिन एवेत्यर्थः अत्रयमः संवत्सरस्यमध्येतुयदि स्यादधिमासकः तदात्रयोद
शेमासिक्रियाप्रेतस्यवार्षिकी इतिविष्णुधर्मोत्तरात् त्रयोदशेऽतीतेवार्षिक्यूनाब्दिकसपिंडीकरणरूपा मासपक्षति
थिस्पृष्टेयोयस्मिन्म्रियतेहनि प्रत्यब्दंतुतथाभूतंक्षयाहंतस्यतंविदुरितिव्यासवचनाच्च अन्यथाकार्त्तिकमृतस्याश्विनेप्र
थमाब्दिकप्रसंगः प्रथमवर्षेऽधिमासपातेऽधिकमासिकाविधानाच्च यद्वा षष्ट्यातुदिवसैर्मास इतिवचनाच्छुद्धा
शुद्धमासयोरेकमासत्वमभिप्रेत्यतत्रापिद्वादशेऽतीतेएवाब्दिकं एतादृशव्यवहारोपपादनार्थमेकमासत्वाभिधानात्
तेनमलमासमृतानांकालक्रमेणयदाकदाचिन्मृतिमासएवमलमासस्तदानींतनमाब्दिकं यदाच मृतिमासात्त्रयोदश
एवमलमासस्तदा प्रथमाब्दिकंच मलमासएव मलमासेमृतानांतुयच्छ्राद्धंप्रतिवत्सरं मलमासेतुकर्त्तव्यंनान्येषांतुक
दाचनेति भृगुवचनेन आब्दिकंप्रथमंयत्स्यात्तत्कुर्वीतमलिम्लुचइतिस्मरणेनच मलमासएवकर्त्तव्यं शुद्धमासमृतानां

०॥

द्वितीयाद्याब्दिकंतु तन्मासेऽधिकेसतिशुद्धमास एवकर्त्तव्यमिति पैठीनसिरपि मलमासेपिकर्त्तव्यंश्राद्धंयत्प्रतिवत्सरं सांवत्सरंनवर्द्धेतश्राद्धंतत्रमृतेहनि अत्रपूर्वार्द्धं मलमासमृतविषयं मलमासेशुद्धमासमृतप्रत्याब्दिकश्राद्धनिषेधात् मलमासेपीत्यपिरवधारणे उत्तरार्द्धंशुद्धमासमृतप्रथमाब्दिकाविषयं सांवत्सरंप्रथमाब्दिकं नवर्द्धेतनोभयत्रकरणीयं किंतु तत्रमलमासेकर्त्तव्यमित्यनुषज्यते यत्तुसत्यव्रतः वर्षेवर्षेतुयच्छ्राद्धंमातापित्रोर्मृतेहनि मलमासेनतत्कार्य्यं व्याघ्रस्यवचनंयथेति तद्द्वितीयाब्दादिवार्षिकविषयं आब्दिकंप्रथमंयत्स्यात्तत्कुर्वीतमलिम्लुचइतिपूर्वोक्तवचनात् ते नद्वितीयादिशुद्धमासएव पृथ्वीचंद्रोदये दिवोदासीये मदनपारिजातेचैवं अत्रकेचित् मलमासेसांवत्सरिकंश्राद्धंकृत्वापुनस्तदुत्तरमासेतदेवावर्त्तनीयं आब्दिकंप्रथमंयत्स्यादितिपूर्वोक्तयमवचनात् अत्रच त्रयोदशेतुसतिचतुर्दशमासप्रवेशाद्दिनेपुनराब्दिकंकुर्वीतेत्यर्थः सांवत्सरंनवर्द्धेतेत्यस्यायमर्थः नवर्धेतनविच्छिद्येतेति तेनैतदेवमासद्वयेपिश्राद्धमनुष्ठयमितिप्रतिपादयतीतितदसत् उभयत्रश्राद्धानुष्ठानेप्रमाणाभावात् यमवचनस्यतु प्रथमाब्दिकद्वितीयाद्याब्दिकाविषयत्वेनव्यवस्थापितत्वात् नवर्द्धेतेत्यस्यनाविच्छिद्येतेत्यर्थकत्वेक्लिष्टत्वापत्तेश्च यत्तु वृद्धवसिष्ठः श्राद्धीयाहनिसंप्राप्तेह्यधिमासोभवेद्यदि मासद्वयेपिकुर्वीतश्राद्धमेवंनमुह्यति यच्चव्यासः उत्तरेदेवकार्य्याणिपितृकार्य्याणिचोभयोरिति तन्मासिकाब्दविषयं योगादिकंमासिकंचश्राद्धंचापरपाक्षिकं मन्वादिकंतैर्थिकंचकुर्य्यान्मासद्वयेपिचेतिचंद्रिकोक्तेः तैर्थिकंतीर्थश्राद्धंयच्चमासद्वयेपितत्कार्य्यमितित्रिस्थलीसेतौभट्टाः केचित्तु प्रतिमासंमृताहेचश्राद्धंयत्प्रतिवत्सरं मन्वादौचयुगादौचतन्मासोरुभयोरपि इतिमरीचिवचनात् वर्षेवर्षेतुयच्छ्राद्धंमातापित्रोर्मृतेहनि मासद्वयेपितत्कुर्य्याद्व्याघ्रस्यवचनंयथेति गालवोक्तेश्च प्रत्याब्दिकंमासद्वयेपिकार्यमित्याहुः तत्तुच्छंप्रतिमासंमृताहेक्रियमाणं मासिकंप्रतिसंवत्सराक्रियमाणं कल्पादिश्राद्धमितिमरीचिवचसोमदनरत्नेव्याख्यानात् गालवीयस्यच मासद्वयात्मके

क्षयमासइतिमाधवेनव्याख्यानात् अतएवकौथुमिः अधिमासेनकर्तव्यंश्राद्धंसांवत्सरादिकं वर्षवृद्ध्याभिषेकादिकर्त्त
व्यमधिकेनत्विति यदपिनिर्णयामृते पूर्वोक्तकालादर्शवचनान्मलमासेश्राद्धदिनस्यवंध्यत्वनिरासार्थंपित्र्युद्देशेनब्राह्म
णान्भोजयित्वा शुद्धमासेसपिंडकंश्राद्धंकुर्यात् पिंडवर्जमसंक्रांतेसंक्रांतेपिंडसंयुतं प्रतिसंवत्सरंश्राद्धमेवंमासद्वयेपिचे
तिवृद्धपराशरोक्तेरिति तदपिचिंत्यं पूर्वोक्तवचनस्य क्षयपूर्वभाव्यधिकमासविषयत्वात् तत्रहिमासद्वयेश्राद्धमुक्तम् तथा
चसत्यतपाः एकएवयदामासः संक्रांतिद्वयसंयुतः मासद्वयगतंश्राद्धंमलमासेऽपिशस्यते मासद्वयगतं पूर्वापरसंक्रां
तिगतंक्षयमासगतंच मलमासेक्षयमासे अपिशब्दात्पूर्वाधिमासेचेति हेमाद्रिर्दीपिकायामपि तत्प्राक्संज्ञयधिक
मासोयदिभवेत्तत्रत्यसंवत्सरं तस्मिन्शुद्धतयाक्षयेचवचनात्कुर्य्याद्द्वयोः कोविदइति कालादर्शेऽपि कथंचिदेतद्विष
यतयैवव्याख्येयइत्याह एवंमलमासेवर्ज्यावर्ज्यनिर्णयेकृते क्षयमासेऽपि मलमासत्वान्मलमासनिषेधप्राप्तौ रविसंक्रम
हीनोयोवर्ज्यावर्ज्यविधिः स्मृतः सएवतुद्विसंक्रांतौमलमासेप्युदीरितइतिकाठकगृह्यवचनादधिमासप्रयुक्तनिषेधप्राप्तौ
चविशेषोऽभिधीयते अत्रकाम्यव्रतादिकर्मणांप्रथमारंभमेवनकुर्य्याद्द्वितीयाद्यारंभसमाप्तिंचकुर्य्यादेव अन्यथापौषमा
र्गशीर्षयोः क्षयमासांतःपाते चातुर्मास्यव्रतानामसमाप्तिः प्रसज्येत प्रारब्धकर्मणामसमाप्तौपुनरनारंभेचसंकल्पवि
रोधः स्वारंभानियमेदोषश्चासमाप्तौस्यादितिकात्यायनवचनविरोधश्च अधिमासेशुद्धमासांतरसद्भावादारंभसमाप्त्यो
स्तत्रोपपत्तेरधिमासे तयोः प्रतिषेधे न कश्चिद्विरोधः प्रथमारंभोपिक्षयशुद्धमासांतराभावात्कस्मान्नस्यादितिचेन्न न
कुर्य्यान्मलमासेतुमहादानव्रतादिकंचेतिवचनविरोधात् अस्यच प्रथमारंभव्यतिरिक्तारंभसमाप्त्यादिनिषेधपरत्वे
संकल्पविरोधस्योक्तत्वात् काम्यव्रतादीनां क्षयमासे प्रथमारंभनिषेधपरत्वेऽविरोधाच्चेति नन्वेवंसति यदिकार्त्तिकेऽ
धिमासोभवतितदाकार्त्तिकव्रतानांशुद्धाश्विनएवारंभः शुद्धकार्त्तिकेचसमाप्तेर्मासोपवासव्रतस्यापि मासद्वयएवानुष्ठानं

प्राप्नोति तन्नाऽशंक्यं उच्यते यदीह मासोपवासव्रतस्याश्विने प्रारंभविधानं शुद्धकार्त्तिके च समाप्तिविधानं स्यात्स्यादेवं नत्वेवमस्ति किंत्वस्याश्विनशुक्लद्वादश्यामारंभमभिधायोपरितनशुक्लद्वादश्यां समाप्तिर्विष्णुरहस्येऽभिहिता आश्विनस्यामलेपक्षे एकादश्यामुपोषितः व्रतमेतत्तु गृह्णीयाद्यावत्त्रिंशद्दिनानितु अन्यूनाधिकमेवंतुव्रतं त्रिंशद्भिर्दिनैःकृतं कृत्वा मासोपवासंतुसंयतात्माजितेंद्रियः ततोऽर्चयेत वैपुण्यं द्वादश्यांगरुडध्वजं पूजयेत्पुष्पमालाभिर्गंधपुष्पविलेपनैः वस्त्रदानादिभिश्चैव भोजयेच्च द्विजोत्तमान् दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य विसर्जयेत् अतः शुद्धाश्विनशुक्लद्वादश्यामेव तद्व्रतमारभ्योपरितनकार्त्तिकशुद्धद्वादश्यां समापनीयं मासद्वयमनुष्ठेयं मासोपवासव्रतस्य च काम्यत्वात्काम्यस्य च मलमासात्प्रागारब्धस्य मलमासेऽपि समाप्तिविधानान्न कश्चिद्दोषः मासद्वयसंबंधीनि क्षयाहादिश्राद्धान्यपि क्षयमास एव कर्त्तव्यानि तदाह सत्यव्रतः एक एव यदा मासः संक्रांतिद्वयसंयुतः मासद्वयगतं श्राद्धं मलमासेऽपि शस्यत इति एवं मासद्वयसंबंधीन्यन्यान्यपि कर्माणि तत्रैवानुष्ठेयान्यगतिकत्वात् मासद्वयगतं कर्म तत्र कुर्य्याद्विनिर्णयः एकस्मिन्मासि मासौ द्वौ यदा स्यातां तदा द्वयोः तावेव पक्षौ ता एव तिथयस्त्रिंशदेव हीति स्मृत्यंतरवचनाच्च क्षयमासस्य मासद्वयात्मकेन क्षयमासे यावती या तिथिस्तस्याः पूर्वार्धे मृतस्य जातस्य च क्रमेण वर्षांतरे क्षयाहश्राद्धं वार्द्धापनोत्सवं च क्षयमासांतर्गतपूर्वमाससंज्ञिके कुर्य्यात् तदुक्तम् तिथ्यर्द्धे प्रथमे पूर्वो द्वितीयेऽर्धे तथोत्तरः मासाविति बुधैश्चिंत्यौ क्षयमासस्य मध्यगाविति इदं च क्षयमासतिथिपूर्वोत्तरार्द्धयोः क्रमेण पूर्वोत्तरमाससंबंधित्वस्य व्यवस्थापकं वचनं क्षयमासकर्त्तव्यमासद्वयसंबंधिश्राद्धव्रतादिविषयं अपराह्णादिकालविधायकानेकवचनबाधप्रसंगात् तस्मात्कार्त्तिकमार्गशीर्षयोःक्षयमासांतःपाते कार्त्तिकसंबंधीनि मार्गशीर्षसंबंधीनि यानि श्राद्धव्रतादीनि यस्मिन्पक्षे यस्यां तिथौ यस्मिन्नपराह्णादिकाले विहितानि तानि क्षयमासे तत्रैव कर्त्तव्यानि एवं क्षयमासांतरेऽपि द्रष्टव्यं ततश्च कार्त्तिकशुक्लप्रतिपत्प्रयुक्तं पितृक्षयाहैकोद्दिष्टं मार्गशुक्ल

प्रतिपत्प्रयुक्तमातृक्षयाहैकोद्दिष्टंचक्षयमासशुक्लप्रतिपदिमध्यान्हएवकर्त्तव्यं एवमन्यान्यपीतिदिक् अत्रसौरमानेन तु
लावृश्चिकधनुषांमध्येएकतरराशिसंक्रांतिवशेन तत्पूर्वोत्तरसौरमासयोः शुक्लकृष्णपक्षौद्वावेवशिष्येते द्वौचक्षीयेते एवं
क्षयमासव्यवस्था पूर्वाचार्य्यैः कृतादृश्यते अथात्र यानिमलमासेवर्ज्यानितानिसर्वाण्यपिशुक्रास्तादावपिप्रसंगाद्वर्ज्या
न्युच्यंते तथाचोक्तं बालेवायदिवावृद्धेशुक्रेचास्तमुपागते मलमासइवैतानिवर्जयेद्देवदर्शनमिति अत्रकेचित् मलमा
सइवेति सिद्धवदृष्टांतीकरणान्यथानुपपत्त्यामलमासेप्रथमदेवदर्शननिषेधः सिद्धः अपरेतु मलमासइवेत्युत्तरवचनो
पात्ताग्न्याधेयादिष्वेवयोजयंति यथामलमासेचंद्रसूर्यग्रहणादिकालव्यतिरेकेणतेषांनिषेधस्तथैवशुक्रबाल्यादिष्वपि
यथास्यादिति तस्मिन्पक्षे मलमासेदेवतादर्शनस्य न प्रतिषेधः वस्तुतस्तु अपूर्वदेवतांदृष्ट्वाशुचः स्युर्नष्टभार्गव इत्य
त्रोत्तरार्धगतमलमासेपीन्यन्वयेनमलमासेऽपूर्वदेवतादर्शननिषेधोयुक्तएवेति लल्लोपि नीचस्थेवक्रसंस्थेऽप्यतिचर
णगतेबालवृद्धास्तगेवा संन्यासोदेवयात्राव्रतनियमविधिःकर्णवेधस्तुदीक्षा मौंजीबंधोथचूडापरिणयनविधिर्वा
स्तुदेवप्रतिष्ठा वर्ज्याःसद्भिःप्रयत्नात्त्रिदशपतिगुरौसिंहराशिस्थितेचेति नीचस्थोमकरस्थः दीक्षा यागदीक्षा आगम
दीक्षाच तथा उद्यानचूडाव्रतबंधदीक्षाविवाहयात्राचवधूप्रवेशः तडागकूपत्रिदशप्रतिष्ठावृहस्पतौसिंहगतेनकुर्य्या
त् दिवोदासीये गुर्वादित्येगुरौसिंहेनष्टेशुक्रेमलिम्लुचे गृहकर्मव्रतंयात्रांमनसापिनाचिंतयेत् अस्यापवादस्तत्रै
वत्राह्मे मुंडनंचोपावसंचगौतम्यांसिंहगेगुरौ कन्यागतेतुकृष्णायांनतुतत्तीरवासिनां तथा आद्यासागौतमीगंगाद्विती
याजाह्नवीस्मृता सर्वतीर्थफलंस्नानाद्गौतम्यांसिंहगेगुरौ शुक्रादीनामस्तउक्तोब्रह्मसिद्धांते रविसंयुतिरन्येषांग्रहा
णामस्तउच्यते ततोर्वाग्वार्द्धकंमौढ्याद्रूर्ध्वंबाल्यंप्रकीर्त्तितमिति वार्धकबाल्ययोर्मानमपि तत्रैव पक्षंप्राग्दिशिवृद्ध
त्वंपश्चात्पंचदिनंकवेः शैशवंप्राक्तुपंचाहंपश्चाद्दशदिनंस्मृतं शैशवंवार्द्धकंपक्षंप्राक्पश्चाच्चवृहस्पतेरिति कविः शुक्रः

संहिताप्रदीपे स्यात्सप्तरात्रंगुरुशुक्रयोश्चबालत्वमन्हादशकंचवार्धे वृद्धौसितेज्यावशुभौशिशुत्वेशस्तौयतस्तावुप
चीयमानौ वृत्तशते बालः शुक्रोदिवसदशकंपंचकंचैववृद्धः पश्चादन्हांत्रितयमुदितःपक्षमैंद्यांक्रमेण जीवोवृद्धः
शिशुरपितथापक्षमन्यैः शिशूतौ वृद्धौप्रोक्तौदिवसदशकंप्राग्दिनान्यष्टबालः पश्चादस्तेपंचदिनानिवृद्धः पूर्वो
दये दिनत्रयंबालःपरोदये दिनत्रयंबालः पूर्वास्ते दशादिनानिवृद्धइत्यर्थः जीवोगुरुस्तुपंचदशदिनान्युभयत्रैवेति अ
न्यत्रान्यथोक्तं प्राक्पश्चादुदितः शुक्रः पंचसप्तदिनंशिशुः विपरीतंतुवृद्धत्वंतद्वदेवगुरोरपीति रत्नमालायामपि
प्रागुद्यतःशिशुरहास्त्रितयंसितःस्यात्पश्चाद्दशाहमथपंचदिनानिवृद्धः प्राच्यांतुपक्षममरेंद्रगुरोस्तुपक्षंप्रागप्यवाग
पिवदंतिवसिष्ठमुख्याः अत्रविशेषः पक्षंवृद्धोमहास्तेतुबालश्चात्रदशाहिकः पादास्तेतुदशाहानिवृद्धोबालोदि
नत्रयं महास्तपादास्तलक्षणं तु द्वात्रिंशद्दिवसाश्चास्तेसमहान्परिकीर्त्तितः न्यूनाः पादास्ते अत्रव्यवस्थामाह
मिहिरः वहवोदर्शिताःपक्षायेबाल्येवार्धकेपिवा ग्राह्यास्तत्राधिकाः शेषादेशभेदाद्भुतापदीति देशभेदश्चगार्ग्येणद
र्शितः शुक्रोगुरुःप्राक्पराक्बालोविंध्येदशावंतिषुसप्तरात्रं वंगेषुहूणेषुचपंचषट्चशेषेतुदेशेत्रिदिनंवदंतीति वृद्ध
त्वमप्येतत्प्रमाणंद्रष्टव्यं सिंहस्थेगुरौविशेषमाहमांडव्यः श्रुतिवेधजातकान्नप्राशनचूडादिकंसर्वं रविभवनस्थेजीवे
कार्य्यंवर्ज्योविवाहस्त्विति तथा रविक्षेत्रगतेजीवेजीवक्षेत्रगतेरवौ वर्जयेत्सर्वकर्माणिव्रतस्वस्त्ययनानिच तथा
गुर्वादित्येगुरौसिंहेशुक्रेचास्तमुपागते त्यजेद्यानंमहादानंव्रतंदेवविलोकनं लल्लः गुरुक्षेत्रगतोभानुर्भानुक्षेत्रगतोगुरुः
गुर्वादित्यःसविज्ञेयः सर्वकर्मसुगर्हितः शौनकः एकराशिगतौभानुजीवौस्यातांयदापुनः व्रतबंधविवाहादिशुभं
कर्माखिलंत्यजेत् राजमार्त्तंडे यात्रांचूडांविवाहंश्रुतिविवरविधिंशंखपद्मप्रवेशं प्रासादोद्यानहर्म्यंसुरनरभवनारंभवि
द्याविधानं मौंजीबंधप्रतिष्ठांमणिकनकरदाधारणंकुर्वतेये मृत्युःसिंहास्थितेज्येगुरुदिनकरयोरेकराशिस्थितौच तथा

गुर्वादित्येगुरौसिंहेनष्टेशुक्रेमलिम्लुचे यान्यायनेहरौसुप्तेसर्वकर्माणिवर्जयेत् सिंहस्थेगुरौविशेषमाह शातातपः
माघ्यांयदिमघानास्तिसिंहेगुरुरकारणं अन्यत्रापि मघाऋक्षंपरित्यज्ययदासिंहेगुरुर्भवेत् तदाचेत्कन्यकाऊढासुभ
गासुप्रियाभवेत् तथा माघीमघर्क्षसंयुक्तामघायांचगुरुर्भवेत् महामाघस्तदाप्रोक्तोत्रतोद्वाहौपरित्यजेत् वृद्धगार्ग्यः
मीनेधनुषिसिंहेचस्थितेसप्ततुरंगमे क्षौरकर्मनकुर्वीतविवाहंगृहकर्मच तथा वापीकूपतडागयागगमनंक्षौरप्रतिष्ठाव्र
तं विद्यामंदिरकर्णवेधनमहादानंवनासेचनं तीर्थस्नानविवाहदेवभवनमंत्रादिदेवेक्षणं दूरेणैववर्जिजीविषुःपरिहरेद
स्तंगतेभार्गवइति लल्लोत्रपुनर्विशेषमाह उपप्लवेशीतलभानुभान्वोरर्धोदयेवाकपिलाख्यषष्ठ्यां सुरासुरेज्यास्तमयेचती
र्थयात्राविधिःसंक्रमणेचशस्तः गुरुशुक्रास्तमयादिनिषिद्धकालेग्रहणादौनदोषइत्यर्थः वसिष्ठः अतिचारगतोजीवस्तं
राशिंनैतिचेत्पुनः लुप्तसंवत्सरोज्ञेयःसर्वधर्मवहिष्कृतः अस्यापवादः वृषेमेषझषेकुंभेयद्यतीचारगोगुरुःनतत्रकाललो
पःस्यादित्याहगालवोमुनिरिति राजमार्त्तंडेत्वन्येषांवाधकांतर्भूतत्वेनाभिमतः संध्याकालोऽपि पृथगुक्तः भवेत्संध्या
गतःपश्चादंतमेष्यन्दिनत्रयं दिनानिपंचपूर्वेणतत्कृतेकर्मवर्जयेत् बालवृद्धेचसंध्यांशेचतुःपंचत्रिवासरान् जीवेचभा
र्गवेचैवविवाहादिषुवर्जयेत् बालेवृद्धेचसंध्यायांनष्टेचभृगुनंदने दुर्गताचासतीवंध्यामृत्युयुक्ताफलंक्रमात् बाल्येच
दुर्भगानारीवृद्धेनष्टप्रजाभवेत् नष्टेचमृत्युमाप्नोतिसर्वमेतद्गुरावपीति अत्र चतुःपंचाद्यल्पकालकथनमापद्विषयं यस्तु
दक्षिणायने चातुर्मास्येच कर्मनिषेधः समयेषूदगयननियमस्तद्विषयः काम्ययज्ञादिविषयश्च यथा विष्णुधर्मोत्तरे
शेतेचचतुरोमासान्यावद्भवतिकार्त्तिकः विशिष्टानप्रवर्त्ततेतदायज्ञादिकाःक्रियाः नाभिषेक्योनृपश्चैत्रेयावद्भवतिकार्त्ति
कःभविष्योत्तरेपि सुप्तेवापिजगन्नाथेकेशवेगरुडध्वजे निवर्त्ततेक्रियाःसर्वाश्चातुर्वर्ण्यस्यभारत ताश्च विवाहव्रतबंधा
दिचूडासंस्कारदीक्षणं गृहयज्ञप्रवेशादिदानार्चनप्रतिष्ठितिः पुण्यानियानिकर्माणिवर्जयेद्दक्षिणायनइतिसर्वास्तत्र

परिगणिताः भोजराजीये सुप्तेहरौ प्रकटशेषफणोपधाने लक्ष्मीकराबुजपरिभाजितपादपद्मे मीनेरवौ धनुषिचास्त मितेचशुक्रे वास्तुक्रियाविधिरसौमुनिभिर्निषिद्ध इति एवंगुर्वंतिचारसिंहस्थमकरस्थगुरुकेत्व। द्यद्भुतेतरसप्ताहादिसर्वे षां शुभानामावश्यकर्मणां अकालदृष्ट्याद्युत्तरैकाहादिषुच परिगणितानामेवयात्रादीनांनिषेधस्तत्रज्योतिःशास्त्रवचने भ्योज्ञेयइत्यलमन्यथाप्रसक्तानुप्रसक्तचिंतया प्रकृतमनुसरामः यदुक्तमनावृत्ततीर्थस्नानमनादिदेवतादर्शनंमलमासा दौनकर्त्तव्यमिति तस्यगयायांप्रतिप्रसवोवायुपुराणे गयायांसर्वकालेषुपिंडंदद्याद्विचक्षणः अधिमासेजन्मदिनेअस्ते चगुरुशुक्रयोःनत्यक्तव्यंगयाश्राद्धंसिंहस्थेपिबृहस्पतौइति अत्र श्राद्धस्ययात्रापूर्वकत्वाद्गयांप्रतियात्रापिननिषिद्धेत्य र्थःतथा गोदावर्य्यांगयायांचश्रीशैलेग्रहणद्वये सुरासुरगुरूणांचमौढ्यदोषोनविद्यते ग्रहणद्वये तन्निमित्तिककुरुक्षेत्रक यात्रादावित्यर्थः अस्तादेरपवादःकाशीखंडे नग्रहास्तोदयकृतोदोषोविश्वेश्वरालये सदासौम्यायनंतत्रसदातत्रमहोद यइतिएतानिकाशीस्तुतिपराणीतिमयूखे तत्रएतेषांकाशीस्तुतिपरत्वेपिउपरिहिदेवेभ्योधारयतीतियावत् बलवत्तरबा धकासत्त्वेविधिकल्पकत्वस्ययुक्तत्वादित्यलंबहुपल्लवितेन इतिश्रीमन्महाराजाधिराजरघुवंशतिलकश्रीरणवीरसिंह महाराजकारिते कृत्यरत्नाकराभिधेये धर्मोदयनिबंधेऽधिमासक्षयमासभेदद्वयात्मकमलमासनिर्णयः

॥ अथासंक्रांतिमासानिर्णयप्रसंगात् संक्रांतिनिर्णयश्चोच्यते ॥

तत्रमेषादिद्वादशराशिपुक्रमेणसंचरतःसूर्यस्य पूर्वस्माद्राशेरुत्तरराशौसंक्रमणंप्रवेशःसंक्रांतिशब्देनोच्यते तास्तुरा शिसंख्यानुक्रमेण द्वादशप्रसिद्धाः तासांसंज्ञाअपि द्वादशैव तदाहवसिष्ठः अयनेद्वेविषुवतीचतस्रःषडशीतयः चतस्रो विष्णुपद्यश्चसंक्रांत्योद्वादशस्मृताः झषकर्कटसंक्रांतीद्वेतूदग्दक्षिणायने तुलामेषौविषुवतीतयोर्मध्येतनोपराःवृष वृश्चिककुंभेषुसिंहेचैवयदारविः एतद्विष्णुपदंनामविषुवादधिकंफलमिति कन्यायांमिथुनेमीनेधनुष्पाणौरवेर्गतिः

षडशीतिमुखाः प्रोक्ताः षडशीतिगुणाः फलैः दीपिकायामपि हर्य्यंघ्रिर्वृषसिंहवृश्चिकघटेष्वर्कस्ययः संक्रमः कन्यामीन धनुर्नृयुक्षुषडशीत्याख्यस्तुलामेषयोः प्रोक्तंतद्विषुवंद्वयेयनमुदक्कर्काटकेदक्षिणामिति हर्य्यंघ्रिर्विष्णुपदं नृयुक्मिथुनं आसामेव संक्रांतीनां वारभेदेननामभेदोरत्नमालायां घोराख्वोध्वांक्ष्यमृतद्युतौचसंक्रांतिरारेचमहोदरीस्यात् मंदा किनीज्ञेचगुरौचमंदामिश्राभृगौराक्षसिकार्कपुत्रे इति तत्फलान्यपि तत्रैव आसुच पुण्यकालउक्तः त्रिचतुःपंचसप्ताष्ट नवद्वादशएवच क्रमेणघटिकाह्येतास्तत्पुण्यंपारमार्थिकामिति आसुचस्नानादिकमुक्तं नागरखंडे रवेःसंक्रमणंराशौ संक्रांतिरितिकथ्यते स्नानदानजपश्राद्धहोमादिषुमहाफला हेमाद्रौविष्णुधर्मे श्राद्धंसंक्रमणेभानोःप्रशस्तंपृथिवीपते संवर्त्तः अमावास्याद्वादशीचसंक्रांतिश्चविशेषतः एताःप्रशस्तास्तिथयोभानुवारस्तथैवच अत्रस्नानंजपोहोमोदेवता नांचपूजनं उपवासस्तथादानमेकैकंपावनंस्मृतमिति देवीपुराणे विषुवेषुचयज्ञसंदत्तंभवतिचाक्षयं एवंविष्णुपदेचै वषडशीतिमुखेषुच भरद्वाजः षडशीत्यांतुयद्दत्तंयद्दत्तंविषुवद्वये दृश्यतेसागरस्यांतस्तस्यांतोनैवदृश्यते वसिष्ठःअयने कोटिपुण्यंचलक्षंविष्णुपदेफलं षडशीतिसहस्रंतुषडशीत्यांस्मृतंबुधैःशतमिंदुक्षयेदानंसहस्रंतुदिनक्षये विषुवेशतसा हस्रंव्यतीपातेत्वनंतकमिति स्कांदेनागरखंडे यएतेतेमयाप्रोक्ताःकालाःसंक्रांतिपूर्वकाःनैतेषुविद्यतेविघ्नोयतश्चाक्षयसं ज्ञिताःअश्रद्धयापियद्दत्तंकुपात्रेभ्योपिमानवैः अकालेऽपिचतत्सर्वंसत्यमक्षयतांव्रजेत् अत्र स्नानाकरणेदोषमप्याहहे माद्रौशातातपः रविसंक्रमणेप्राप्तेनस्नायाद्यस्तुमानवःसप्तजन्मानिरोगीस्यान्निर्धनश्चप्रजायते संक्रांतौयानिदत्तानि हव्यकव्यानिदातृभिः तानिनित्यंददात्यर्कःपुनर्जन्मनिजन्मनीति पापक्षयकामस्य संक्रांतिनिमित्ताहोरात्रोपवासो ऽयनविषुवयोस्त्रिरात्रोपवासश्च विहितोवसिष्ठेन उपोष्यैवंतुसंक्रांतौस्नातोयोभ्यर्चयेद्धरिं प्रातःपंचोपचारेणसकाम्यंफ लमश्नुते इति हरिं सूर्य्यं वृद्धवसिष्ठः अयनेविषुवेचैवत्रिरात्रोपोषितोनरः स्नात्वायस्त्वर्चयेद्भानुंसर्वकामफलंलभेत्

माणत्वात् तथाच सामान्येनानध्यायप्रकरणे हेमाद्रौ अह्निचेद्रात्रियुग्मंस्याद्रात्रौचेद्वासरद्वयं संक्रांतिःपक्षिणीज्ञेया दानाध्ययनकर्मस्वित्यादिवाक्यएव सामान्येन कालविधानात् माधवोक्तावपिनदूषणोद्भावनंयुक्तं इदंच सामान्यतः सर्वसंक्रांतिविषयं विशेषस्तूच्यते कर्कटेपूर्वास्त्रिंशन्नाड्यःपुण्याः मकरेतु माधवमते पराविंशतिनाड्यःपुण्याः तदाहवृद्धवसिष्ठः अतीतानागतेपुण्येद्वेउदग्दक्षिणायने त्रिंशत्कर्कटकेनाड्योमकरेविंशतिःस्मृताइति हेमाद्रिमतेतु मकरसंक्रांतौचत्वारिंशद् घटिकाः पुण्यकालः तदुक्तंब्रह्मवैवर्त्ते त्रिंशत्कर्कटकेनाड्योमकरेतुदशाधिकाः भविष्यंत्ययनेपुण्याअतीतेचोत्तरायणे दशाधिकाश्चत्वारिंशादित्यर्थः बृहस्पतिः अयनेविंशतिःपूर्वामकरेविंशतिःपराः वसिष्ठः मध्येतुविषुवेपुण्यंप्राग्विष्णौदक्षिणायने षडशीतिमुखेपुण्यमतीतेचोत्तरायणइति मध्ये उभयतइत्यर्थः विष्णौ विष्णुपदेपुण्यमितिचतुर्ष्वप्यनुषंगः प्रागित्यस्य दक्षिणायनइत्यनंतरमपि यत्तुनव्यैरुक्तं अत्रचशब्दादुत्तरायणेनागतेपुण्यमिति हेमाद्रिः तत्रमानंमृग्यामिति तन्न हेमाद्रौ संक्रांतिसामान्यकालाभिप्रायेण तथाभिधानात् अतीतानागतेपुण्येद्वेउदग्दक्षिणायने उत्तरेत्वयनेपुण्यमतीतेचोत्तरायणइतिवसिष्ठवचनं पूर्वार्द्धेनोदग्दक्षिणायनयोरतीतानागतकालस्य पुण्यत्वमभिधायोपात्तस्योत्तरार्द्धशेषस्यातीतेचोत्तरायणइत्यस्यानागतपुण्यत्वबोधकेनैवसार्थक्यात् हेमाद्रौतथैवव्याख्यानाच्च विषुवयोस्तु प्राक्पश्चाद्दशनाड्यः पुण्यायथासएवाह वर्त्तमानेतुलामेषेनाड्यस्तूभयथादशेति विष्णुपदीषुतुप्राक्षोडशपश्चाच्चषोडशनाड्यःपुण्याः तदाहवृद्धवसिष्ठः पुण्यायांविष्णुपद्यांतुप्राक्पश्चादपिषोडशेति षडशीतिषु पश्चात् षष्टिनाड्यःपुण्याः तदाह वृद्धवसिष्ठः षडशीत्यांव्यतीतायांषष्टिरुक्तास्तुनाडिकाः पुण्याख्याविष्णुपद्याश्चप्राक्पश्चादपिषोडश स्मृत्यर्थसारेतु षडशीतिमुखेपश्चात्षोडशघटिकाःपुण्याइत्युक्तं अत्र हेमाद्रिःषडशीतिमुखानांचतसृणामेकैकस्याः पंचदशपंचदशपंचदशपंचदशेतिमिलित्वाषष्टिनाड्यःपुण्याइत्यर्थः तथाचस्कांदे

षडशीतिमुखेऽतीतेनाड्यःपंचदशस्मृताइति कालतत्त्वविवेचनेतुपरमार्थतस्त्वष्टिरितिपाठः अष्टिःषोडश तच्छंदसः षो डशाक्षरत्वात् विष्णुपद्याःपराःषोडशघटिकाःपुण्यतमाइतिव्यवस्थाद्रष्टव्या याम्यायनेविष्णुपदेतथादौ दानाद्य नंतंविषुवेतुमध्ये वदंत्यतीतेषडशीतिवक्रेमहर्षयःखल्वयनेचसौम्ये षडशीतिमुखेऽतीतेवृत्तेचविषुवद्द्वय इत्यादिलौ गाक्षाद्यनेकवचनेपूर्वकालस्यपुण्यत्वप्रतिपादनात् क्वचिदतीतेविषुवद्द्वयइतिपाठः कन्यायांमिथुनेचैवमीनेधनुषिच द्विजाः घटिकाःषोडशज्ञेयाःपरतःपुण्यदायिकाः वृषभेवृश्चिकेचैवसिंहेकुंभेतथैवच पूर्वमष्टमुहूर्त्तंतुग्राह्यंस्नानजपादिषु इतिवृहन्नारदीयवचनात् यमः विष्णुपद्यांधनुर्मीननृयुक्कन्यासुवैयदा पूर्वोत्तरगतंरात्रौभानोःसंक्रमणंभवेत् पूर्वाह्णे पंचनाड्यस्तुपुण्याःप्रोक्तामहर्षिभिः अपराह्णेचपंचैवश्रौतेस्मार्त्तेचकर्मणीति नृयुक् मिथुनं स्कांदे धनुर्मीनावतिक्रम्य कन्यांचमिथुनंतथा पूर्वापरविभागेनरात्रौसंक्रमतेरविः दिनांतेपंचनाड्यस्तुतदापुण्यतमाःस्मृताः उदयेचतथापंचदैवे पित्र्येचकर्मणीति ननुसंक्रांतसामान्यविषयत्वेनपश्चादधश्चत्रिंशन्नाड्यः पवित्राइत्युक्तं वाक्यांतरेतु षोडशादीनां पुण्यत्वमुक्तमिति परस्परविरोधइतिचेन्न त्रिंशन्नाडीनांपुण्यत्वंषोडशादीनां तदपेक्षया सन्निहितत्वात्पुण्यतरत्वं त तोपिसन्निहितानांपुण्यतमत्वमितिविरोधपरिहारात् तदाहवसिष्ठः यायाःसन्निहितानाड्यस्तास्ताःपुण्यतमाःस्मृताः इतिसंक्रांतीनांपूर्वोत्तरकालौपुण्यतयानिर्णीतौ ताश्चसंक्रांतयः कदाचिदन्हिभवंति कदाचिद्रात्रौभवंति तद्भेदादनुष्ठा नभेदमाह वृद्धवसिष्ठः अन्हिसंक्रमणेपुण्यमहःकृत्स्नंप्रकीर्तितं रात्रौसंक्रमणेपुण्यंदिनार्द्धंस्नानदानयोः अर्द्धरात्रादध स्तस्मिन्मध्यान्हस्योपरिक्रियाः ऊर्द्ध्वंसंक्रमणेचोर्द्ध्वमुदयात्प्रहरद्वयमिति अर्द्धरात्रात्पूर्वरात्रौसंक्रमेपूर्वदिनार्द्धोत्तरं पुण्यंअर्द्धरात्रादूर्ध्वंसंक्रमेउत्तरदिनपूर्वार्द्धेपुण्यंस्नानदानादियोग्यमित्यर्थः तथाच आसन्नसंक्रमंपुण्यंदिनार्द्धंस्नानदान योरिति यदासंपूर्णे अर्द्धरात्रे संक्रांतिःस्यात्तदादिनद्वयंपुण्यं तदाह वृद्धवासिष्ठः संक्रमस्तुनिशीथेस्यात्षड्यामाः

पूर्वपश्चिमाः संक्रांतिकालेविज्ञेयास्ततः स्नानादिकंचरेदिति ज्योतिर्वासिष्ठेऽपि पुण्यंचैवार्द्धरात्रेतुयदासंक्रमतेरविः त
२० दादिनद्वयंपुण्यंमुक्त्वामकरकर्कटाविति मकरकर्कटयोस्तु विशेषोवक्ष्यते गार्ग्यः कालेन्यूनेर्द्धरात्रेतुयदासंक्रमणंभवे
७॥ त् तदहः पुण्यमिच्छंतिगर्गगालवगौतमाः देवीपुराणे संपूर्णेचार्द्धरात्रेचेदुदयास्तमयेऽपिच मानार्द्धंभास्करेपुण्यम
पूर्णेशर्वरीदले संपूर्णेऽर्द्धरात्रे निशीथइत्यर्थः उदयः प्रातःसंध्या अस्तमयः सायंसंध्या मानार्द्धं प्रहरद्वयं अस्त
मयेपूर्वदिनप्रहरद्वयंउदयेतूत्तरदिनप्रहरद्वयं प्रत्यासत्तेः संपूर्णेऽर्द्धरात्रेदलद्वयसंधौसंक्रमणे उभयोः पूर्वोत्तरदिनयो
रुत्तरपूर्वार्द्धे पुण्ये अपूर्णेशर्वरीदले सायंप्रातः संध्योरुत्तरपूर्वभागयोरित्यर्थः योगेनलक्षणयावा भास्करोदिवसः दे
वीपुराणे अर्द्धरात्रेतुसंपूर्णेदिवापुण्यमनागते संपूर्णेचोभयोर्ज्ञेयमतिरेकेपरेहनि अत्रसंपूर्णार्द्धरात्रशब्देनसायंसं
ध्या निशीथपूर्वभागश्चगृह्यते तत्रसंक्रमणे नविद्यते आगतंआगमनंयस्यतत् अतीतमित्यर्थः नपुंसकेभावेक्तः एव
मर्द्धरात्रसंक्रमणेदिनद्वयस्यार्द्धस्यविकल्पेनग्राह्यत्वेप्राप्तेव्यवस्थाकृता देवीपुराणे आदौपुण्यंविजानीयाद्यद्यभिन्ना
तिथिर्भवेत् अर्द्धरात्रेव्यतीतेतुविज्ञेयमपरेहनीति अर्धरात्रसंक्रमणे यदि संक्रमकालीनायास्तिथेः पूर्वदिवसोत्तरा
र्द्धवर्त्तिनीतिथ्यभिन्नाभवतितदापूर्वदिनोत्तरार्द्धंग्राह्यं यदिभिन्नाभवतितदापूर्वदिनार्धंनग्राह्यं किंतु परदिनपूर्वार्द्धमित्य
र्थात्सिद्धम् अर्द्धरात्रेव्यतीतेतुसंक्रमणेतत्कालीनातिथिभिन्नत्वेऽपि परदिनपूर्वार्द्धमेवपुण्यमित्यर्थः यदात्वर्धरात्रसंक्र
मणेतत्कालीनातिथेर्दिनद्वयेपिभवेत्तदाविष्णुपद्यां पूर्वदिनोत्तरार्द्धंग्राह्यं षडशीतिमुखेतूत्तरदिनपूर्वार्द्धंग्राह्यं विषुवे
तुपूर्वदिनार्धमुत्तरदिनार्द्धंचग्राह्यं कौस्तुभेतु दिनद्वयवृत्तितिथ्यभेदेऽपि अयनव्यतिरिक्तसर्वसंक्रांतिषु पूर्वदिनार्धमेवपु
ण्यमित्युक्तं मकरस्यतुरात्रौसंक्रमेपरदिनंपुण्यं कर्कटस्यतुरात्रौसंक्रमेपूर्वदिनंपुण्यं अतएवगार्ग्यः यदास्तमनवे
लायांमकरंयातिभास्करः प्रदोषेवार्द्धरात्रेवास्नानंदानंपरेहनि अस्तमयवेलायांअस्तमयसन्निहिते तदुत्तरकाले

प्रदोषेपूर्वरात्रे भविष्योत्तरेऽपि कार्मुकंतुपरित्यज्यमृगंसंक्रमतेरविः पुनस्तत्रैव मिथुनात्कर्कसंक्रांतिर्यदिस्याद्ंशुमालि
नः प्रभातेवानिशीथेवा कुर्यादहनिपूर्वतः एवंमकरकर्कटयोरात्रौसंक्रमेपूर्वोक्तवचनानियमेन दिवैवस्नानदानादिकर्त्तव्य
ताप्रतिपादिता इदानींरात्रावपितत्रस्नानदानादिकर्त्तव्यताप्रतिपादकानिवचनानिलिख्यंते भविष्यपुराणेरात्रौस्नानंन
कुर्वीतदानंचैवविशेषतः नैमित्तिकंतुकुर्वीतस्नानंदानंचरात्रिषु वृद्धवसिष्ठः पुत्रजन्मनियज्ञेचतथासंक्रमणेरवेःराहोश्चदर्श
नेस्नानंप्रशस्तंनान्यथानिशि अयनेविषुवेतुअनध्यायेविशेषः स्मृत्यंतरे अह्निचेद्रात्रियुग्मंस्याद्रात्रौचेद्वासरद्वयं संक्रां
तिःपक्षिणीज्ञेयादानाध्ययनकर्मसुदानंवेददानंअध्यापनमितियावत् अन्यत्रापि निशाद्वयंदिवारात्रौसंक्रमेवासरद्वयंअ
नध्यायंप्रकुर्वीतअयनेविषुवेतथेति संक्रांतिवत्तदयनेपुण्यकालमाहजाबालिः संक्रांतिषुयथाकालस्तदीयेष्वयनेतथा
अयनेविंशतिःपूर्वामकरेविंशतिःपराइतिअयनेमकरायनेपूर्वाःपुण्यतमाःमकरेमकरसंक्रांतौतुपराःपुण्यतमाइत्यर्थःमाध
वोपि मकरव्यतिरिक्तैकादशसंक्रांतिसंबंधिनित्वयनेसंक्रांतिवत्पुण्यमिति आदित्यस्यराशिसंक्रमवत् नक्षत्रसंक्रमेऽपि
स्नानदानादिकंकार्य्यं तदाहजैमिनिः नक्षत्रराश्योरविसंक्रमेस्युरर्वाक्पश्चात्परिसेंदु ॥ १६ ॥ नाड्यः पुण्यास्तथैं
दोस्त्रिधराश्चलैर्युगे एकैवनाडी ॥ १।३ मुनिभिःशुभोदिता नाड्यश्चतस्रःसपलाः ॥४।४ ॥ [कुजस्यबुधस्यतिस्रोमनवः
पला ॥ ३।१४ ॥ नि सार्द्धाश्चतस्रःपलसप्तयुक्ता ॥ ४।३७ ॥ गुरोश्चशुक्रस्यपला ॥ ४।४ ॥ ॥ श्चतस्रः द्विनागना
ड्यःपल ॥ ८२।०७ ॥ सप्तयुक्ताः शनैश्चरस्याभिहिताःसुपुण्याः आद्यंतमध्येजपदानहोमंकुर्वन्नवाप्नोतिसुरेंद्रधाम
ग्रहांतरस्ययदासंक्रमस्तदैवपुण्यकालः नतुदिवैव तत्रापवादाभावात् गार्ग्यःयस्यजन्मर्क्षमासाद्यरविसंक्रमणंभवेत्
तन्मासाभ्यंतरेतस्यवैरक्लेशधनक्षयाः तगरसरोरुहपत्रैरजनीसिद्धार्थलोध्रसंयुक्तैः स्नानंजन्मर्क्षगतेरविसंक्रमणेनृणां
शुभदं अथसंक्रांतिकृत्यं हेमाद्रौ अयनादौसदादेयंद्रव्यमिष्टंगृहेषुयत् षडशीतिमुखेचैवविमोक्षेचंद्रसूर्ययोः ब्रह्म

पुराणे शुक्लपक्षेतुसप्तम्यांयदासंक्रमतेरविः महाजयातदासावैसप्तमीभास्करप्रिया स्नानंदानंजपोहोमःपितृदेवादि
।०२० पूजनं सर्वकोटिगुणंप्रोक्तंतपनेनमहौजसा अस्यांघृतपयोभ्यांरविंस्नात्वा अश्वमेधफलंप्राप्य सूर्यलोकतांयातीत्यादि
२८॥ तत्रैवोक्तं अथसंक्रांतिविशेषदानानितिथितत्त्वे ददातियोहिमेषादौसक्तूनंबुघटान्वितान् पितृनुद्दिश्यविप्रेभ्यःसर्व
पापैः प्रमुच्यते मेषादौ मेषसंक्रमणे हेमाद्रौ विश्वामित्रः मेषसंक्रमणेभानोर्मेषदानंमहाफलं वृषसंक्रमणेदानंग
वांप्रोक्तंतथैवच वस्त्रान्नदानपानानिमिथुनेविहितानितु घृतधेनुप्रदानंतुकर्कटेपरिशस्यते ससुवर्णंछत्रदानंसिंहे
चविहितंसदा कन्याप्रवेशेवस्त्राणांसुरभीणांतथैवच तुलाप्रवेशेधान्यानांवीजानामेवचोत्तमं कीटप्रवेशेवस्त्राणांवेश्म
नांदानमेवच कीटोवृश्चिकः धनुः प्रवेशेवस्त्राणांधानानांचमहाफलं झषप्रवेशेदारूणांदानमग्नेस्तथैवच कुंभप्रवे
शेदानंतुगवामंबुतृणस्यच मीनप्रवेशेस्थानानांमाल्यानामपिचोत्तमं दानान्यथैतानिमयाद्विजेंद्राः प्रोक्तानिकालेतुनरः
प्रदत्त्वा प्राप्नोतिकामंमनसेप्सितंचतस्मात्प्रशंसंतिहिकालदानं धेनुंतिलमयींराजन्दद्याच्चैवोत्तरायणे सर्वान्कामा
नवाप्नोतिविंदतेपरमंसुखं विष्णुधर्मोत्तरे उत्तरेत्वयनेविप्र वस्त्रदानंमहाफलं तिलपूर्णमनड्वाहंदत्त्वारोगैर्विमुच्यते मं
गलकृत्येज्योतिर्निबंधेनारदः त्याज्याः सूर्यस्यसंक्रांतेः पूर्वतः परतस्तथा विवाहादिषुकार्येषुनाड्यः षोडशषोडशे
ति एतत्पुण्यकालोपलक्षणं भानोःसंक्रांतिभोगश्चकुलिकश्चार्द्धयामकइति ज्योतिःप्रकाशे वर्ज्येषुसंक्रांतिभोगस्य
परिगणनात् अथसंक्रांतीनांफलविशेषकथनायपुनरपिताएवसंज्ञाज्योतिषकल्पतरौ विषुवन्मेषतुलयोरयनंमकरे
रवौकुलीरेच षडशीतिर्द्विशरीरेविष्णुपदीसुस्थिरेराशौ अथ मेषविषुवत् पुरुषचक्रं शीर्षेसप्तमुखेत्रीणिहृदयेपंचचैव
हि हस्तयोःपादयोस्त्रिस्त्रिरेतद्विषुवलक्षणं रविसंक्रांतिनक्षत्रं मुखे दत्त्वा स्वजन्मनक्षत्रं यत्र पतति तदंगजं
फलं ब्रूयात् तद्यथा कपालेभूपालस्तदनुवदनेपंडितवरोधनाध्यक्षोवक्षस्यथवरवधूर्दक्षिणकरे करेवामेभिक्षाप्यट
विगमनंदक्षिणपदेपदेवामेमृत्युर्भवतिनिजनक्षत्रपतनात् अथ तुलापुरुषः रसशरब्रह्मानन













दशनेत्रंशिरमुखंहृदयकरचरणेषुमानैर्वरंवहुसुखलाभंभोगंत्रासंतुलविषुवेच अथोत्तरायणपुरुषः। कपालेहरनेत्राणिव दनेचत्रयंतथा हस्तयोश्चद्वयंदद्यात्स्कंधयोश्चद्वयंद्वयंहृदयेशरसंयुक्तंनाभावेकंतथागुदे पादयुग्मेवसून्दद्यादुत्तरायणपुरुषे अर्थलाभोमिष्टपानमैश्वर्यंस्थानमानता अनुपद्रवसौख्यंचकिंचिल्लाभश्चनाभितः ईहितंचतथागुह्यप्रवासश्चपदद्वये। दक्षिणायनपुरुषः। शीर्षेत्रीणिमुखेत्रीणिहृदयेपंचकंतथा हस्तेपादेकलामाहुर्दक्षिणायनमीरितं फलमेतस्योत्तरायणपुरुषवत्। अथषडशीतिपुरुषः मुखेचैकंकरेपंचपदयुग्मेद्वयंद्वयं क्रोडेबाणास्तथावेदाःकरेसप्तपिपंचच द्वयंद्वयं तथानेत्रेमस्तकेशिवलोचनं एकंभंचतथागुह्येषडशीतिमुखेश्रुतिः मुखेदुःखंकरेलाभःपादयोर्भ्रमणंभवेत् कांतासौ

ख्यंहृदिज्ञेयंवामहस्तेचबंधनं सन्मानंनेत्रयोश्चैवशीर्षेचाधिक्यमायुषः गुह्येचैवतथामृत्युःषडशीतिफलश्रुतिः। अथ
विष्णुपदीपुरुषः ऋक्षेसंक्रमणंयत्रतद्वक्त्रेविनियोजयेत् चत्वारिदक्षिणेबाहौत्रीणित्रीणिपदद्वयेचत्वारिवामहस्तेचहृद
येपंचनिर्दिशेत् अक्ष्णोर्द्वयंद्वयंप्रोक्तंनाभौद्वेचैकंगुदे रोगोभोगस्तथाध्वाचबंधनंभ्रममेवच ऐश्वर्यंराजपूजाचत्र
पमृत्युरितिक्रमात्। इतिद्वादशराशीनांसंक्रांतिफलानि । यस्मिन्नृक्षेरविसंक्रमणंस्यात्तन्नक्षत्रंएकांकादियथास्थानेद
त्वायस्यजन्मनक्षत्रंयदंगेपततितदंगफलंगोचरेजातकेचतस्मैब्रूयात्। अत्रचक्रसारःसंक्रांतिमात्रेप्रोक्तः चक्रंसारंविलि
ख्यग्रहपतिरयनंसंक्रमेचेत्करोतियस्मिन्नृक्षेतदृक्षंमरणभयकरंशूलपार्श्वेर्थलाभः सौख्यंस्याच्चक्रगर्भेजयधनविभुता







राजसन्मानलाभः यस्मिन्नृक्षेरविसंक्रमणंउत्तरेवादक्षिणायनेवाभवेत् तन्नक्षत्रंप्रथमंशूलेदत्वाततोवचनानुसारेणफ
लंब्रूयादिति इतिषट्संज्ञोक्तिद्वादशसंक्रांतिपुरुषफलज्ञानम् ॥ अथचंद्रपुरुषः जन्मराशेश्चनक्षत्रान्नक्षत्रंवर्तमानकं
गणयेद्गणकः प्राज्ञश्चंद्रस्यैवशुभाशुभं षडास्येपृष्ठकेषट्चत्रयंबाहौत्रयंगुदे त्रयंपादेत्रयंकंठेदद्याद्ज्ञेयंशुभाशुभंमुखे
हानिश्चविज्ञेयाधनलाभोहिपृष्ठके हस्तेराजभयंराजसन्मानंगुह्यकेभवेत् स्थानभ्रंशोभवेत्पादेकंठेसर्वसुखंभवेत् अथ
त्रिकोणचक्रंसंक्रमणेज्ञेयं कोणेत्रयंषट्चमध्येत्रिरावृत्यायथाक्रमं संक्रमर्क्षपरंज्ञात्वागणयेज्जन्मभावधि प्रथमेकोणे
संक्रमनक्षत्रंदत्वाक्रमेणत्रिरावृत्यायत्रजन्मनक्षत्रंपतितितत्फलंब्रूयात् प्रवासोभोगलाभश्चज्वरोग्निस्तापसंपदौ।वि
जयोमृत्युरर्थाप्तिः फलमेतद्यथाक्रमं अथसूर्यादीनांगोचरफलानिज्योतिःशास्त्रे सूर्यःशत्रुभयंशशीसदशनंभौमो
विवादंक्रणं सौम्योवंचनमंगिरामतिधनभ्रंशंभयंवैरितः हर्षंदैत्यपुरोहितोधनहतिंदैन्यंचसूर्यात्मजो राहुर्वित्तहतिं
करोतिनिधनंचेज्जन्मराशिंगतः १ सूर्योमित्रजनैःकलिंहिमरुचिःक्लेशक्षयंभूमिजो धर्मार्थक्षयमिंदुजोवहुसुखंलाभं
सदासर्वतः जीवोज्ञानसुखंतपश्चवहुधाभोगंभृगोरात्मजो राहुःसूर्यसुतश्चवित्तहरणंयातोविधत्तेधने ॥ २ ॥ भानुर्भू
रिधनंशशीरिपुकुलभ्रंशंकुजोर्थागमं स्थानप्राप्तिधनंस्थिरंशशिसुतःसंतापमंतर्गतं जीवोबंधुविदेशयानविभवध्वं
संसितोरिक्षयंसौरिर्भूरिधनंतमश्चकुरुतेनित्यंतृतीयस्थितः ३ सूर्योदुःखपरंपरांहिमरुचिःसूक्ष्मामयंक्ष्मासुतःशत्रो
र्वैभववर्धनंशशिसुतोलाभंप्रसादंयशः जीवोवुद्धिहतिंभृगुर्वहुविधाःपूजादिकाःसंपदः सौरिर्वित्तहतिंतमोरिपुभयंकुर्या
च्चतुर्थगतः ४ सूर्यःशोकवियोगरोगममृताधारश्चकार्यक्षयं भौमश्चचलताशुबंधनहतिंरोगंवुधोवैशसं जीवोज्ञानध
नात्मजान्भृगुसुतः पुष्टिंतथास्त्रीरतिं शौरिर्बंधुशुचिंतमोरिपुभयंकुर्याद्गतःपंचमे ५ भास्वान्वैभवमुत्तमंहिमरुचिश्चित्तप्र
सादंपरंभौमोवैरिविमर्दनंशशिसुतोमानंयशःसन्मतिंजीवः शत्रुसमृद्धिमर्थमतुलंशुक्रोविषादंशनिर्वित्तंशत्रुहतिंतमोबहु

धनषष्ठकरोतिस्थितः ॥ ६ ॥ उद्योगंदिननायकोहिमकरःस्त्रीरत्नवित्तोदयंभौमोदुःखहतिंशुचःशशिसुतोरोगंभयंभूपतेः
जीवःकांचनमानवाप्तिविभवंशुक्रोरुजंसूर्यजो राहुश्चापिविदेशयानमरणंकुर्याद्गतःसप्तमे ७ भानुःशोकवियोगरोगम
मृताधारोभृशंवैभवंभौमः प.रकवै.रिभीतिमतुलांसौम्यः सुखंसर्वतः स्थानत्यागमथेगुरुर्भृगुसुतः पुत्रार्थलाभं
शनिः पातश्चापिधनक्षयंनृपभयंयातोविधत्तेष्टमे ॥ ८ ॥ सूर्योवित्तविनाशनंहिमकरोरोगंभयंभूमिजो भीतिंवै
रिनृपाद्भयंशशिसुतस्तापंसदासर्वतः जीवोमानधनाभिवृद्धिविभवंशुक्रोर्थलाभंशनि र्विद्वेषंस्वजनैस्तमश्चिररुजं
कुर्य्याद्गतोधर्मभे ॥ ९ ॥ सूर्योर्थापचयंगणाधिपतितांचंद्रःसमृद्धिंपरां भौमःख्यातिमनुत्तमांशशिसुतःशांतिपरांसं
पदं जीवोत्रांधववित्रहंनृपभयंशुक्रःसुमित्रक्षयं सौरिर्व्याधिविनाशनंविधुरिपुर्वित्तंविधत्तेखगः ॥ १० ॥ भानुर्वै
भवमुत्तमांहिमरुचिर्मिष्टान्नपानंकुजः ख्यातिंचंद्रसुतोर्थलाभमतुलंजीवःपरांनिर्वृतिं शुक्रोगीतकवित्वधर्मकुतुकंसौ
रिःपरांसंपदं । राहुर्वैरिविमर्दनंवहुविधंकुर्य्यात्सदैकादशे ॥ ११ ॥ भानुर्बंधुवियोगशोकममृताधारोभयंभूमिजो बंधं
चंद्रसुतोधनात्मजयशोधर्मान्गुरुःक्लिष्टतां शुक्रः सौख्यमहर्निशंवहुधनंसौरिर्विदेशस्थितिं राहुर्ज्ञानविलोपनंवहुशु
चःकुर्य्याद्गतोद्वादशे ॥ १२ ॥ अस्यापवादः पशुपतिसंज्ञायां सुहृद्गतःस्वोच्चगतोपिवास्यान्मित्रेक्षितोवास्वगृहे
गतोवा अनिष्टसंस्थोपिध्रुवंनराणांसर्वोग्रहः श्रेष्ठफलंददाति ॥ १३ ॥ इतिगोचरफलम् अथगोचरफलप्र
संगादेतेषांग्रहाणामनिष्टफलपरिहारार्थमुपचारोज्योतिःशास्त्रे येचांवरस्थाः खलगोचराद्यैर्दशाक्रमाद्यैरशुभाभवं
ति दानादिनातेचयथाप्रसन्नाभवंतिदानादिविधिंप्रवक्ष्ये ॥ १ ॥ कौशेयंत्वथहेमताम्रकलशंचोर्णांबरंकुंकुमं मा
णिक्यंचगुडप्रवालममलंमध्वेलयावः क्षितिं प्रावारासनरक्तचंदनघृतंगोधूमनानाफलं सूर्यायब्यजनंचरक्तवसनं
धेनुंसवत्सांगृहम् ॥ २ ॥ इतिसूर्यस्य शंखस्फाटिकमौक्तिकंगजमदंवज्रंधनुस्तंडुला दुग्धंदुग्धविकारपट्टवसनं
क्षौद्राज्यरौप्यंफलं कर्पूरंसितवस्त्रपांडुवृषभंकस्तूरिकाचंदनंप्रावारंलवणेक्षुगांचतुरगंचंद्रायदद्यात्सुधीः इतिचंद्रस्य

॥ २ ॥ ताम्रंचामरमायुधंक्षितिगुडंकौशेयरक्तांबरं तिक्तंरक्तमहोक्षरक्तकुसुमंगोधूमकंकुंकुमं प्रावारंचमसूरिकां मृगमदंस्वर्णफलंविद्रुमं वक्रायप्रवदंतिचासनमथोगोरक्तकंकंबलं इतिभौमस्य ॥ ३ ॥ दासीदासमहीफलानि तुरगंगारुत्मकंगोघृतं मुद्गाचामरतंडुलायुधगजंकांस्यंगृहंहाटकं कर्पूरंहरिचंदनंमरकतंचेन्नागदंतासनंदूर्वाभास्व रपट्टसंमृगमदंसौम्यायदेयंमुदा इति बुधस्य ॥ ४ ॥ नागोनागमदंनृयानकनकंकौशेयपीतांबरं छत्रंचामर पुष्परागतुरगंक्षोणीगृहंशर्करा पीतान्नंरजनीचमौक्तिकफलंरौप्यंचकस्तूरिका क्षौद्रंगोयुगलोर्णवस्त्रलवणंसंदीयतेवै गुरोः इतिजीवस्य ॥ ५ ॥ वज्रंगोक्षितितंडुलाश्वरजतंशुभ्रांवरंमौक्तिकं कस्तूरीसितचंदनंसितहयः प्रावारसू र्णाविकं कौशेयाम्लकगंधपुष्पकमथोगंत्रीरथंकंबलं शालिग्रामशिलांचगांचरजतंशुक्रायदद्यान्मुदे इतिशुक्रस्य ॥ ६ ॥ माषान्नंक्षितिमिंद्रनीलमहिषीदासःपतत्रीशिला स्तैलंलोहधराश्वसीसकरभोदासः कुलत्थास्त्रपुः स्यान्माषान्नमुपानहौमृगमदंगांकृष्णवर्णांतथा मंदायप्रवदंतिषोडशमहादानानिसत्कंबलं इतिशनेः ॥ ७ ॥ गोमे दंतिलकांस्यपात्रमहिषींतैलंतथाकंबलं राजावर्त्तगजोष्ट्रदासमहिषीकौशेयनीलांवरं दासीहिंगुफलास्त्रकार्मुकशरः शय्यासनंगोमही दानंदेयमुपानहौसतुरगंदैत्यस्यतुष्ट्यैसदा इतिराहोः ॥ ८ ॥ केतोर्दानमुदीरितं हिलवणंकौशेय नीलांबरं वैदूर्य्यंतिलकंबलोर्णवसनंसद्गंधतैलासनं कस्तूरीहरिचंदनंदशविधंगांदांतिदंतंहयं खट्वांगायुधमम्लकं चमहिषींदासींचदासंफलं इतिकेतोः ॥ ९ ॥ इतिनवग्रहदानानि । सौरमासस्वरूपेणाखिलसंक्रांतिनिर्णयः । सां गोपांगंचतत्कृत्यंसप्रसंगनिरूपितं अथपक्षोनिर्णीयते तत्रपक्षशब्दः पक्षपरिग्रहे इत्यस्माद्धातोर्निष्पन्नोदेवकार्या र्थंपितृकार्यार्थंपरिगृह्यते यः कालविशेषस्तंवदंति अथवाचंद्रस्यपंचदशकलामापूरणंक्षयोवापरिगृह्यते यत्रसप. क्षः सचाद्विविधः शुक्लः कृष्णश्चचंद्रकला वृध्युपलक्षितः शुक्लः चंद्रकलाक्षयोपलक्षितः कृष्णः एतौशुक्लकृष्णप

क्षौपूर्वापरपक्षावित्युच्येते पक्षौपूर्वापरौशुक्लकृष्णौमासस्तुतावुभावित्यमरसिंहेनाभिधानात् शुक्लपक्षश्चापूर्यमाण.
०२० इत्युच्यते अनयोश्चविनियोगोज्योतिःशास्त्रादौदर्शितः उभौनियुक्तौखलुशुक्लकृष्णौशुभाशुभेकर्मणितौप्रशस्ता
३१॥ वित्यादिभिः इतिपक्षानिर्णयः॥ अथदिवसानिर्णयः सचतुर्विधः चांद्रसौरसावननाक्षत्रभेदात् एतेषांस्वरूपमुक्तं
विष्णुधर्मोत्तरे तिथिनैकेनदिवसश्चांद्रेमानेप्रकीर्तितः अहोरात्रेणचैकेनसावनोदिवसः स्मृतः आदित्यभागभोगे
नसौरोदिवसउच्यते चंद्रनक्षत्रभोगेननाक्षत्रोदिवसःस्मृतइति तिथिभागयोर्लक्षणंतत्रैवदर्शितं त्रिंशांशश्चतथारा
शेर्भागइत्यभिधीयते आदित्याद्विप्रकृष्टस्तुभागद्वादशकंयदा चंद्रमाःस्यात्तदारामतिथिरित्यभिधीयतइतिदिवसानि
र्णयः। अथतिथिनिर्णयः। तत्रातिथिशब्दस्तनोतेर्धातोर्निष्पन्नः तनोतिविस्तारयति वर्द्धमानांक्षीयमाणांचंद्रकलामे
कांयः कालविशेषः यद्वायथोक्तकालपात इतितिथिः तदुक्तंसिद्धांतशिरोमणौ तन्यंतेकलयायस्मात्तास्तस्मात्ति
थयः स्मृताइति एतदभिप्रेत्यस्कांदेपठ्यते अमाषोडशभागेनदेविप्रोक्तामहाकला संस्थितापरमामायादेहिनांदे
हधारिणी अमादिपौर्णमास्यंतायाएवशशिनःकलाःतिथयस्ताः समाख्याताः षोडशैववरानन इति अयमर्थः
यामहामायाधारशक्तिरूपादेहिनांदेहधारिणी संस्थितासाचंद्रमंडलस्यषोडशभागेनपरिमिताचंद्रदेहधारिणी अ
मानाममहाकलेति प्रोक्ताक्षयोदयरहितानित्यानित्यसंज्ञकैव इतराअपिपंचदशकलादिवसव्यवहारोपयोगिन्यः
क्षयोदयवत्यः पंचदशतिथयोभवंति तेनतिथयः षोडशेतिविरुद्धवचनं श्रुतिरपि तस्यरात्रयएवपंचदशकलाध्रु
वैवास्यषोडशकलेति एवंसत्यत्रसामान्यविशेषरूपेणातिथिद्वैविध्यमुक्तंभवति तत्रेयममेत्युक्ताक्षयोदयवर्जिताध्रुवा
षोडशीकलातद्युक्तः कालस्तिथिसामान्यरूपस्त्ववशिष्टावृद्धिक्षयोपेताः पंचदशकलास्ताभिर्निविष्टाः कालवि
भागास्तिथिविशेषास्तासांपंचदशानामेकैकांकलांवन्ह्यादयः प्रजापत्यंताः पंचदशदेवताः क्रमेणापिबंति त

त्रवह्निरेकांपिबतिप्रथमेत्युच्यते तथामुक्तः कालः प्राथम्यवाचिनाप्रतिपच्छब्देनाभिधीयते एवंचद्वितीयादिपंच
दश्यंतानांनामान्यवगंतव्यानिताएताः कृष्णपक्षतिथयोभवंति पुनश्चताः पीताः कलाअनेनैवक्रमेणवह्न्यादिदेव
ताभ्योनिर्गत्यचंद्रमंडलंपूरयंति ताभिर्युक्ताः कलाविशेषाः शुक्लपक्षगताः प्रतिपदाद्यास्तिथयोभवंति वह्न्यादि
देवतानांकलापानंसोमात्तृप्तिविषये प्रथमांपिबतेवह्निर्द्वितीयांपिबतेरविः विश्वेदेवास्तृतीयांतुचतुर्थींसलिलाधिपः
पंचमींचवषट्कारः षष्ठींपिबतिवासवः सप्तमीमृषयोदिव्यामष्टमीमजएकपात् नवमींकृष्णपक्षस्य यमः प्राश्नाति
वैकलां दशमींपिबतेवायुः पिबत्येकादशींपुमान् हेमाद्रौतु रुद्राएकादशींकलामितिपाठः द्वादशींपितरः सर्वेसमं
प्राश्नंतिभागशः त्रयोदशींधनाध्यक्षः कुबेरः पिबतेकलां चतुर्दशींपशुपतिः पंचदशींप्रजापतिः सनिष्पीतः क
ह्लाशेषश्चंद्रमानप्रकाशते कलाषोडशिकायातुअपः प्रविशतेतदा अमायांतुसदासोमओषधीः प्रतिपद्यते तमौष
धिगतंगावः पिबंत्यंबुगतंचयत् तत्क्षीरममृतंभूत्वामंत्रपूतंद्विजातिभिः हुतमग्निषुयज्ञेषुपुनराप्याययतेशशी दिने
दिनेकलावृद्धिः पौर्णमास्यांतुपूर्णतेति ॥ इतितिथिशब्दार्थनिर्णयः ॥ स्वस्तिश्रीरणवीरसिंहधरणीपालोवदान्याग्र
णीर्नानाशास्त्रविचारसाररसवित्सद्वृंदसंरक्षकः धर्माधर्मविभागकृद्रघुपतेःपादांबुजार्चारतोजीव्यात्पुत्रकलत्रमित्रसहितः
संपालयन्क्ष्मांचिरम् ॥ १ ॥ रणवीरसिंहभूपेनकारितेकृत्यसागरे द्वितीयः परिपूर्णोयंकालरत्नसमुद्गकः ॥ २ ॥
इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीरणबीरसिंहकारितेकृत्यरत्नाकरेसंवत्सरादिकालनिर्णयः समाप्तः ॥ २ ॥ * ॥
अथसामान्यतः सर्वासांतिथीनांनिर्णयः तिथिर्द्वेधासंपूर्णाखंडाच तत्रसंपूर्णाः स्कंदपुराणेदर्शिताः प्रतिपत्प्रभृ
तयः सर्वाउदयादुदयंरवेः संपूर्णाइतिविख्याताइतिज्योतिः सिद्धांते सर्वाह्येताश्चसंपूर्णाश्चोदयादुदयंस्थिताः ष
ष्टिघटिकात्मिकासंपूर्णातिथिरितिनारदीये अथघटिकासाधनं निर्णयामृतेमहाभारतेनिरूपितं कर्षेणाप्यधिकैः ष

व्र०र०
॥३२॥

द्भिः पलैस्ताम्रस्यभाजनं त्रिंशदंगुलविस्तारमुच्छ्रितंचतुरंगुलं स्वर्णमाषेणकृत्वाष्टचतुरंगुलकाष्ठिका मध्यभागेतथा विद्धेनाडिकाघटिकास्मृता तद्रंध्रेणांभसाप।त्रंयावत्कालेनपूर्यंते सकालोनाडिकातस्याः षष्ठिभागोविनाडिका नाडिद्वयंमुहूर्तस्तुतेपंचदशवासरः एवंरात्रिस्तथापक्षमासर्त्वयनवत्सराः ॥ इति ॥ स्वर्णमाषादिमानं चागस्त्येनोक्तं यवःस्यात्सर्षपैः षड्भिर्गुंजाचस्यात्रिभिर्यवैः गुंजाभिः पंचभिश्चैकोमाषकः परिकीर्तितः भवेत्षोडशभिर्माषैः सुवर्णस्तैः पुनः स्मृतं ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारः पंचवापिप्रकीर्तितमिति कर्षस्तुपलस्यचतुर्थोभागः तदुक्तं त्रिकांड्यां मानंतुलांगुलप्रस्थैर्गुंजापंचाद्यमाषकाः तेषोडशाक्षः कर्षोस्त्रीपलंकर्षचतुष्टयमिति असंपूर्णातिथि र्दिनद्वयसंबंधिनीखंडा तस्यांदिनद्वयसंबंधिन्यांसत्यां व्रताद्यनुष्ठानेपूर्वापरावोपादेयेत्यादिसंदेहे निर्णयःक्रियते तत्रप्रतिपदाद्याः सर्वाःखंडास्तिथयोमध्याह्नादिकालविशेषे विहितेष्वेकभक्तादिषुयस्मिन्यस्मिन्दिनेतत्रतत्रतत्कालव्यापिन्योलभ्यंते तत्तद्दिनगताएवग्राह्याः कर्मणोयस्ययःकालस्तत्कालव्यापिनीतिथिः तया कर्माणिकुर्वीतह्रासवृद्धीनकारणमिति वृद्धगार्ग्यवचनात् गार्ग्यः निमित्तकालमादायवृत्तिर्विधिनिषेधयोः विधिः पूज्यतिथौतत्रनिषेधःकालमात्रके तिथीनांपूज्यतानामकर्मानुष्ठानयोग्यता निषेधस्तुनिवृत्त्यात्माकालमात्रमपेक्षते इति नचकेवलंवाचनिकएवायमर्थः किंतुन्यायोपीतिनिषेधस्त्वित्यनेनसूचयति तथाहि विधिषुविधेयानुष्ठानरूपाभ्युदयहेतुत्वंप्रमेयं सकृदनुष्ठानादेवत्वभ्युदयसिद्धस्तिथिद्वैधेकुत्रानुष्ठेयमितिविधेयेजायतेसंदेहः निषेधेषुतुकालविशेषेकर्मविशेषस्यानुष्ठानस्यानर्थहेतुत्वंप्रमेयं यदाकदाचिदपितत्कालेतत्कर्मानुष्ठानेऽनर्थप्रसंगात्सदैवतत्कालेतद्वर्ज्यंभवतीतिनास्तिसंदेहः नन्वेववचनात्तत्रागतश्चकालविशेषः प्रागुक्तसर्वनिषेधानांतावत्कालिकत्वसिद्धौ अभ्यंगमैथुनदंतधावननिषेधेषु पुनस्तात्कालिकत्ववचनंकिमर्थमभ्यंगेचोदधिस्नानेदंतधावनमैथुने जातेचमरणेचैवतत्कालव्या

पिनीतिथिरिति सत्यं विधेयकर्मविशेषएवसाकल्यापवादार्थैतस्मिन्वचनेनिषेध्यानांकेषांचिदुपादानं दृष्टांतत्वेनज न्ममरणयोरनुष्ठेययोः साकल्यवचनंप्रवर्त्ततेयेनतदपवादः साकल्यवचनेस्नानदानजपादिष्वित्यादिवचनेतदर्थेकेन दानाध्ययनकर्मस्विति बहुवचनेनचानुष्ठेयानामेवकर्मणांग्रहणात् अतएवनिषेध्यानामप्यल्पसादृश्यात्तत्रानुपादानं न चजननमरणाभ्यांतन्निमित्तकस्यानुष्ठेयकर्मणिएवोपादानं तन्निमित्तकश्राद्धादौसाकल्यस्येष्टत्वादेवतदपवादसंभवात् त स्माज्जननमरणयोस्तद्वन्निषेध्यानामपिदृष्टांततयैवतत्रोपादानं अतएवतिथिविशेषाधिकरणकोपात्तादिनिमित्तानांसक लनिषेध्यानांचोपलक्षणमेवनग्रहणमिति नतुयुग्मादिवाक्यविरोधात् कथमयंनिर्णयः तथाहि युग्माग्नियुगभूता नांषएमुन्योर्वसुरंध्रयोः रुद्रेणद्वादशीयुक्ताचतुर्दश्याचपूर्णिमा प्रतिपद्यप्यमावास्यातिथ्योर्युग्मंमहाफलं एतद्व्यस्तं महादोषंहंतिपुण्यंपुराकृतमितिनिगमवचनं युग्मंद्वितीया अग्निस्तृतीया ॥ १ ॥ युगंचतुर्थी भूतंपंचमी ॥ २ ॥ षट्षष्ठी मुनिः सप्तमी ॥ ३ ॥ वसुरष्टमी रंध्रंनवमी ॥ ४ ॥ रुद्रएकादशी द्वादशी ॥ ५ ॥ अत्रद्वितीयातृती येत्येकंयुग्मं अत्रद्वितीयादिप्रतिपदांतासुक्रमेणद्वयोर्द्वयोस्तिथ्योः परस्परमेवयुग्मं अक्षय्यफलं नपुनर्व्यस्तं तिथ्यंतरयुग्ममित्यर्थः अस्मिन्युग्मसप्तके पूर्वातिथिरुत्तरतिथिविद्धाग्राह्या उत्तरातुपूर्वविद्धेत्यर्थः ततश्चानेनव चनेन अमावास्याविद्धाप्रतिपत्सर्वदाग्राह्येतिविधीयते कर्मणोयस्ययः कालइत्यनेनतु द्वितीयायुतायाः प्रतिपदः कर्मकालव्यापित्वेसाग्राह्येत्युच्यतेइत्यनयोर्विरोधः तथा खर्वोदर्पस्तथाहिंसा त्रिविधंतिथिलक्षणं खर्वदर्पौपरौ पूज्यौहिंसास्यात्पूर्वकालिकीतिव्याघ्रोशनसोर्वाक्यं खर्वस्तिथेःसाम्यं दर्पोवृद्धिः हिंसाक्षयः एतेवृद्धिसाम्यक्षयाः पूर्व तिथ्यपेक्षया यथा एकापूर्वाह्णेमध्याह्नादधिकावर्तते अन्याप्यन्यस्मिन् तथैवपूर्वातिथेरधिका खर्वः समातिथिः पूर्व दिनेमध्यान्हव्यापिनी अन्याप्यन्यास्मिन्तावत्येवेति हिंसातिथेर्ह्रासः तद्योगात्तिथिरपिहिंसेत्युच्यते यथाएकापूर्वदि

नेमध्याह्नान्न्यूनाऽन्याप्यन्यस्मिन्नतथैवपूर्वातिथेन्यूनेति ततश्चवृद्धिसाम्ययोरुत्तराग्राह्याह्नयोस्तुपूर्वेत्यर्थः प्रतिपादके
नानेनकर्मकालव्यापिन्येवतद्विपरीतातिथिर्ग्राह्येतिप्रतिपादकस्यकर्मणोयस्येत्येवमादेर्विरोधइति तथा शुक्लपक्षेतिथि
र्ज्ञेयायस्यामभ्युदितोरविः कृष्णपक्षेतिथिर्ग्राह्यायस्यामस्तमितोरविरितिमार्कंडेयवचनेनापिविरोधः तस्मात्परस्पर
वचनविरोधात् कथंपूर्वोक्तनिर्णयइतिचेत् उच्यते तत्रखंडातिथिः पंचधाभवति अन्यतरस्मिन्नेवदिनेसकलकर्मका
लव्यापिनी १ अन्यतरस्मिन्नेवदिनेकर्मकालैकदेशव्यापिनी २ दिनद्वयेपिसकलकर्मकालव्यापिनी ३ दिनद्वयेपि
कर्मकालैकदेशव्यापिनी ४ तत्रव्याप्तौप्रकारद्वयंसाम्यंचेतिदिनद्वयेपिकर्मकालसंबंधरहिताचेति ५ तत्राद्यपक्षद्वयेव्र
तदानादावेकोद्दिष्टादिश्राद्धेचकर्मणोयस्ययः कालइत्यनेनैवनिर्णयः नतुयुग्मवाक्यादिभिः १ तत्रहियुग्मवाक्येन
निर्णयेकदाचिदमावास्यादिविद्धाः कर्मकालव्यापिन्यः प्रतिपदादितिथयोग्राह्याः स्युःतथाखर्वदर्पवाक्येनात्रनिर्ण
येकदाचित्तिथिवृद्धौकर्मकालव्यापिन्युत्तरविद्धाग्राह्यास्यात् ॥ तथाच तत्कर्मविशेषप्रतिपदादितिथिविधायकानेकवा
क्यबाधः स्यात् संभवतिचबाधबाधकल्पनमयुक्तं तृतीयपंचमपक्षयोस्तुयुग्मवाक्येनखर्वदर्पवाक्येननिर्णयः पूर्वोक्त
दोषाभावात् तत्राप्येवंव्यवस्थायुग्मादिवाक्यंव्रतदानादिविषयमेव द्वितीयादिकयुग्मानांपूज्यतानियमादिषुएकोद्दिष्टा
दिवृद्ध्यादौह्रासवृद्ध्यादिचोदनेतिव्यासोक्तेः नियमादिषुव्रतदानादिदैवकर्मसु एकोदिष्टादीत्यादिशब्देनाभ्युदयि
कव्यतिरिक्तश्राद्धग्रहणंवृद्ध्यादिशब्देनाभ्युदयिकश्राद्धग्रहणं चतुर्थपक्षे यदादिनद्वयेपिकर्मपर्याप्तकालव्यापिनीत
दायुग्मादिवाक्येननिर्णयः एकस्मिन्नेवदिनेकर्मपर्याप्तकालव्यापिनीतदासैवग्राह्याविहिततिथिलाभात् यदोभयत्रा
पिनकर्मपर्याप्तकालसंबद्धाकिंतूभयत्रापिकर्मकालैकदेशसंबाधिनी तत्रन्यूनाधिक्येऽधिककालव्यापिनीग्राह्यानान्या
योयस्यविहितः कालः कर्मणस्तदुपक्रमे तिथिर्याभिमतासातुकार्य्यानोपक्रमोज्झितेतिबौधायनवचनात् स्कांदेपि

योयस्यविहितः कालः कर्मणस्तदुपक्रमे विद्यमानेभवेदंगनेोज्झितोपक्रमेणतु सर्वथाकर्मकालव्याप्त्यभावेतुकर्मो
पक्रमकालगैवग्राह्या कर्मोपक्रमकालगातुकृतिभिर्ग्राह्यानयुग्मादर इतिदीपिकोक्तेरितिनिर्णयसिंधौ अतएवयांति
थिंसमनुप्राप्यउदयंयातिभास्करः सातिथिः सकलाज्ञेयास्नानदानजपादिषु यांतिथिंसमनुप्राप्यअस्तंयातिदिवाक
रः सातिथिः सकलाज्ञेयास्नानदानादिकर्मस्वित्यादीनिदेवलवचनानि दिनद्वयेपिकर्मकालव्यापितिथ्यभावेयुग्मा
दिवाक्यविहिततिथेः संपूर्णत्वंप्रतिपादयंति इदंच उदयास्तमयकालिकातथेः संपूर्णत्वाभिधानं यदोदयादूर्द्ध
मुहूर्त्तत्रयं मुहूर्त्तद्वयंवाविहितातिथिर्भवति अस्तमयात्प्राक् मुहूर्त्तत्रयं तदावगंतव्यं तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे उदि
तेदैवतंभानोःपित्र्यंचास्तमितेरवौ त्रिमुहूर्त्तात्रिरह्नश्चसातिथिर्हव्यकव्ययोरिति भानावुदितेसत्यह्नोमुहूर्त्तद्वयंदैवतं अ
स्तमितेतत्पूर्वकालीनमह्नोमुहूर्त्तत्रयंपित्र्यंअतस्तत्कालव्यापिनीतिथिर्हव्यकव्ययोर्ग्राह्या सातिथिस्तदहोरात्रंयस्या
मभ्युदितोरविः वर्धमानस्यपक्षस्यह्रासस्त्वस्तमयेस्थिता त्रिमुहूर्त्तानकर्त्तव्यायातिथिः क्षयगामिनी द्विमुहूर्त्तापिक
र्त्तव्यायातिथिर्वृद्धिगामिनीति दक्षवचने द्विमुहूर्त्ताग्रहणं उदयसंबंधिन्यामेव अस्तगायाश्चत्रिमुहूर्त्तायाएवग्राह्य
त्वात् तदुक्तंस्कंदपुराणे यांतिथिंसमनुप्राप्ययात्यस्तंपद्मिनीपतिः सातिथिस्तद्दिनेप्रोक्तात्रिमुहूर्त्तानसाभवेदिति अ
त्रत्रिमुहूर्त्तानेतिदक्षवचनात् ह्रासवृद्धिवशेनतिथिनिर्णयः आमश्राद्धविषयः तस्यास्तुत्रिमुहूर्तायाः क्षयवृद्धित्वंका
र्यमिति स्कांदवचनं व्रतादिविषयं द्वितीयादिकेव्यासनिगमवचनात् यानितु व्रतोपवासस्नानादौघटिकैकापिया
भवेत् उदयेसातिथिर्ग्राह्याविपरीतातुपैतृके आदित्योदयवेलायांयास्तोकापितिथिर्भवेत् पूर्णाइत्यवगंतव्याप्रभूतानो
दयंविनेत्यादीनिस्कंदपुराणेबौधायनवचनानि मुहूर्त्तत्रयादल्पकालव्यापिन्यामपितिथौसंपूर्णत्वप्रतिपादकानि
तानिवैश्वानराधिकरणन्यायेनावयुत्यानुवादरूपतयात्रिमुहूर्त्तव्याप्ततिथिप्रशंसापराणि युग्मवाक्यादिनिर्णयस्तु

तिवचनान्मध्याह्नोत्तरदलेपटोदग्धइतिवत् तत्रस्वतंत्रमेकभक्तं यस्यांतिथौविहितंतस्यांमध्याह्नोत्तरदलव्यापिन्यां कर्त्तव्यंदिनद्वयेपितद्व्यापिन्यांयुग्मवाक्यान्निर्णयः दिनद्वयेपिमुख्यकालास्पर्शेपूर्वैवग्राह्या गौणकालव्यापित्वात् तस्यामप्येकभक्तं मुख्यकालएवकर्त्तव्यं तिथ्यादिषुभवेद्यावान्ह्रासोवृद्धिः परेहनि तावान्ग्राह्यस्तुपूर्वेद्युरदृष्टोपि स्वकर्मणीतिवचनेन पूर्वतिथेरपि तावतोह्रासस्यकल्पनेनमुख्यकालेपिएकभक्तादितिथिसंभवात् केचित्तु तिथ्यां परस्थाघटिकाश्चयाःस्युर्न्यूनास्तथैवाभ्यधिकाश्चतासां अर्द्धंवियोज्यंचतथाप्रयोज्यंह्रासेचवृद्धौप्रथमेदिनेस्यात् इति लौगाक्षिवचनेनोत्तरतिथिह्रासार्द्धस्यपूर्वतिथौ योजनान्मुख्यकालेतत्संभवमाहुः दिनद्वयेमुख्यकालैकदेशस्य तुल्यकालव्याप्तौपूर्वैवग्राह्या गौणकालस्याप्यिव्यापनात् यदाचैकामुख्यकालैकदेशमधिकंव्याप्नोति तदाधिक मुख्यकालव्यापित्वेनसैवग्राह्या अयंनिर्णयः स्वतंत्रैकभक्तविषयः अन्यगतस्त्वेकभक्तंप्रधानव्रतेनमध्याह्नेपूजये न्नृपेत्यादिवचनान्मुख्यकालानुरोधेगुणविरोधेचतादर्थ्यादितिन्यायेनमुख्यकालात्प्रच्युतमपिगौणकालेकर्त्तव्यं यथाद क्षिणायनेष्टिः प्रधानसोमयागानुरोधेनेष्टिकालात्पर्वणः प्रच्युताकालांतरेक्रियते उपवासप्रतिनिधिरूपंत्वेकभ क्तमुपवासदिनेमध्याह्ने उपवासतिथेःसद्भावेऽसद्भावेपिवातत्रैवकर्त्तव्यं तिथिर्यथोपवासेस्यादेकभक्तेपिसातथेतिसुमंतु वचनात् ॥ इतिश्रीरघुवंशतिलकश्रीमहाराजरणवीरसिंहकारितेकृत्यरत्नाकरेएकभक्तकालनिर्णयः ॥

अथनक्तकालनिर्णयः ॥

नक्तंनामाहरशनंवर्जयित्वारात्रौभोक्तव्यमितिनियमाद्दिवारात्रिव्रतं तस्मादेतद्दिवारात्रिव्यापिन्यामेवतिथौकर्त्तव्यं तदुक्तंस्कंदपुराणे दिवारात्रिव्रतंयत्तुएकमेवतिथौस्मृतं तस्यामुभयव्यापिन्यांकुर्यादेवव्रतंव्रती अत्रोभयव्यापिन्या

अलाभेप्रदोषव्यापिन्यांकार्य्यं तदाहवत्सः प्रदोषव्यापिनीग्राह्यातिथिर्नक्तव्रतेसदा एकादशींविनासर्वाः शुक्के
कृष्णसमाःस्मृताः एकादश्युपवासप्रतिनिधिरूपंनक्तमेकादश्युपवासदिनएवकार्य्यं नतत्रैकादश्याः प्रदोषव्या
पित्वापेक्षेत्यर्थः प्रदोषपरिमाणंस्कंदपुराणेप्रोक्तम् उदयात्प्राक्तनीसंध्याघटिकात्रयमिष्यते सायंसंध्यात्रिघटिका
अस्तादुपरिभास्वतः प्रदोषस्त्रिमुहूर्त्तःस्याद्रवावस्तंगतेसतीति व्यासोपि त्रिमुहूर्त्तःप्रदोषः स्याद्भानावस्तंगते
सति नक्तंतत्रप्रकर्त्तव्यमितिशास्त्रस्यनिश्चयइति विश्वादर्शे प्रदोषोस्तमयादूर्ध्वंघटिकात्रयमिष्यते ॥ अस्य
चनक्तस्यकालद्वयंभविष्यपुराणेदर्शितं मुहूर्त्तोनदिनंनक्तंप्रवदंतिमनीषिणः नक्षत्रदर्शनान्नक्तमहंमन्येगुणाधिकमि
ति अत्राधिकारिभेदेनव्यवस्थामाहदेवलः नक्षत्रदर्शनान्नक्तंगृहस्थस्यबुधैःस्मृतं यतेर्दिनाष्टमेभागेतस्यरात्रौनि
षिध्यतइति स्मृत्यंतरेपि नक्तंनिशायांकुर्वीतगृहस्थोविधिसंयुतः यतिश्चविधवाचैवकुर्यात्तत्सदिवाकरं सदिवाकरं
तुतत्प्रोक्तमंतिमेघटिकाद्वये निशानक्तंतुविज्ञेयंयामार्धंप्रथमेसदेति इत्थंव्यवस्थानक्तकालद्वयस्यमाधवेनोक्ता मदनर
त्नेतुप्रकारांतरेणव्यवस्थोक्ता अयंचप्रदोषेनक्तव्रतस्यमुख्यकालः अस्तमयात्प्राचीनोमुहूर्त्तोनकल्पः मुहूर्त्तोनंदिनं
नक्तमितिभविष्यपुराणे शिवेननक्षत्रदर्शनोत्तरप्रदोषकालस्याहंमन्यइतिस्वाभिमतत्वेनाभिधानात् इतरस्यतुपरा
भिमतत्वेनाभिधानाद्गौणत्वस्याभिप्रेतत्वात् अत्रवचनेननक्षत्रदर्शनादितिल्यप् लोपेपंचमी अतश्चनक्षत्रदर्शनंप्रा
प्यनक्तंविहितभोजनंविधेयमित्यर्थः अतथात्वेपरत्रस्यादर्वागस्तगतेहिसेतिजाबालिवाक्येदिनद्वयेपि प्रदोषव्याप्त्य
भावेसायाह्नव्याप्तेराश्रयणाच्च यदानक्ततिथिःपूर्वदिनेप्रदोषंव्याप्नोति अपरदिनेअस्तमयादर्वाचीनांत्रिमुहूर्त्तंव्याप्नोति
किंचिद्वास्पृशति तदापूर्वत्रैवनक्तंकार्य्यं तदुक्तंजाबालिना अहःसुतिथयःपुण्याःकर्मानुष्ठानतोदिवा नक्तंव्रतेषुसर्वेषुरा
त्रियोगःप्रशस्यतइति यदानक्ततिथिःपूर्वापरयोरह्नोःप्रदोषंव्याप्नोति तदापरैवग्राह्यादिवारात्रिव्यापित्वात् तदाहजा

बालिः यदिस्यादुभयोरह्नोःप्रदोषव्यापिनीतिथिः तदोत्तरत्रनक्तंस्यादुभयत्रापिसायत इतिदिवारात्राववपीत्यर्थः यत्तु
कूर्मपुराणे प्रदोषकालस्यअस्तमयात्प्राचीनमुहूर्त्तत्रयस्यनक्तकालत्वाभिधानं प्रदोषव्यापिनीयत्रत्रिमुहूर्त्तादिवायदि
तदानक्तव्रतंकुर्यात्स्वाध्यायस्यानिषेधवत् तन्मुख्यगौणसाधारण्येनावगंतव्यं यत्तुभविष्यपुराणादादितोप्यल्पकाल
ग्रहणम् तदऽमुख्यकालेपितत्प्राशस्त्यायेति तेनास्यनविरोधःननुउदयात्प्राक्तनीसंध्याघटिकात्रयमुच्यतेसायंसंध्या
त्रिघटिकाअस्तादुपरिभास्वत इतिस्कंदपुराणे संध्याया घटिकात्रयात्मकत्वाभिधानात्तस्यांच चत्वारीमानिकर्माणि
संध्यायांपरिवर्जयेत् आहारंमैथुनंनिद्रांस्वाध्यायंचचतुर्थकमितिवचनेनभोजनप्रतिषेधात्कथंनक्षत्रदर्शनानंतरंनक्त
भोजनविधानमितिचेन्न भोजनानिषेधस्यमुख्यसंध्याकालसंबंधेनैववक्तुंशक्यत्वात् गौणात्रिघटिकात्मकसंध्यात्रयेका
रणाभावात् संध्यानामदिनरात्र्योःसंधौविहितासंध्योपासनादिक्रियासंधिश्चखंडमार्त्तंडमंडलोपलब्धिसमयः तस्या
ल्पत्वात् क्रियायाश्चविस्तृतत्वेनतावतिकालेकर्त्तुमशक्यत्वान्मुख्यार्थबोधेसतिसंध्यासंबंधनसंधिसंबंधः पूर्वापर क्रि
यापर्याप्तःकालोलक्ष्यते यायाःसन्निहितानाड्यस्तास्ताःपुण्यतमामता इतिसंक्रांतिकालवत् अतश्चसर्वलोकप्रसिद्धः
खंडमार्त्तण्डमंडलोपलब्धादितारकोदयांतोमुख्यः सायंसंध्याकालः तथाच याज्ञवल्क्यः प्रातःसंध्यांसनक्षत्रांसायंसं
ध्यांसभास्करांजपन्नासीतसावित्रींप्रत्यगातारकोदयात् पूर्वांसंध्यांसनक्षत्रांतिष्ठेदासूर्यदर्शनात् स्मृत्यंतरेच नक्षत्रदर्श
नात्संध्यासायंतत्परतःस्थितं तत्परारजनीज्ञेयारात्रिधर्मान्विवर्जयेदितित्रिघटिकात्मकसंध्याकालस्तु दैवादकृतानांसं
ध्योपासनादीनांघटिकात्रयपर्यंतंकर्त्तव्यताभ्यनुज्ञानार्थः संध्यागर्जितादिनाविहितानध्यापनादिपरश्चहेमाद्रौमदनर
त्नेच अस्तुवाघटिकाद्वयंसंध्याशब्दार्थः तथापिनतत्रनिषेधः तस्यरागप्राप्तभोजनविषयत्वात् यत्तुनिर्णयसिंधौ गौ
डास्तु प्रदोषोस्तमयादूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यते इतिवत्सोक्तःप्रदोषःसंध्याच दिनरात्र्योःसंधौमुहूर्त्तः अर्द्धार्कास्तम

तन्न अस्तसंध्यावं
यात्संध्याऽव्यक्तीभूताननतारकेतियावत् तेजोपरिहानिवशाद्भानोरर्द्धोदयंयावदितिवराहोक्तेरित्याहुः तन्न अस्तसंध्यावं
दनानध्यायादिपरत्वादिति तत्प्रागल्भ्यविजृंभितं शिवपूजनेनक्तभोजनेचतस्यैवप्रदोषकालस्यसर्वत्रविहितत्वात् य
दप्युक्तंमदनरत्ने नक्तरूपवेधत्वाद्रागप्राप्तभोजनगोचरोनिषेधइति तन्न विधेर्निषेधाविरोधात् अन्यथाकपिंजलानि
त्यत्रत्रिभ्योऽधिकानांहिंसनंस्यादितितत्सर्वंविधिसृष्टनिषेधानवकाशादितिमीमांसाविरोधात् घटिकाद्वयत्रयप्रदोषप्र
तिपादकमाधवग्रंथविरोधाच्चोपेक्ष्यं कालतत्त्वविवेचनेपि घटिकात्रयसंध्याग्रहणेपिवेधनक्तभोजनेनक्षत्रदर्शनानं
तरं घटिकात्रयमध्येपिक्रियमाणेनदोषःतद्विषयत्वेतु विधिप्राप्तेनिषेधप्रवृत्तौविहितनिषिद्धत्वेनादृष्टदोषदुष्टविकल्पा
पत्तेरिति अनेनैवन्यायेनादित्यवारसंक्रांत्यादिषुरात्रिभोजनानिषेधस्यरागप्राप्तविषयादष्टम्यादिनक्तव्रतंरविवारादि
योगेपिरात्रावेवकर्त्तव्यं यदादिनद्वयेपिनप्रदोषसंबंधःतदोत्तरदिनेसायाह्नेकर्त्तव्यं तदुक्तंस्कांदे प्रदोषव्यापिनीनस्या
द्दिवानक्तंविधीयते आत्मनोद्विगुणच्छायामतिक्रामतिभास्करे तन्नक्तंनक्तमित्याहुर्ननक्तंनिशिभोजनं एवंज्ञात्वाततो
विद्वान्सायाह्नेतुभुजिक्रियां कुर्य्यान्नक्तव्रतीनक्तफलंभवतिनिश्चितमिति अतथात्वेपरत्रस्यादित्याद्युक्तमेवत्रवाशिष्टेषु
पक्षेष्वेकभक्तवन्निर्णयोद्रष्टव्यः सौरनक्तमपियत्सप्तमीरविवारादौविहितंतत्सायाह्नएवकर्त्तव्यं तदुक्तंसुमंतुना त्रिमुहू
र्त्तस्पृगेवाह्निनिशिचैतावतीतिथिः तस्यांसौरंचरेन्नक्तमहन्येवतुभोजनमिति कूर्मपुराणेपि नरस्यद्विगुणच्छायामति
क्रामतिभास्करः तदासौरंचरेन्नक्तंननक्तंनिशिभोजनमिति भविष्यपुराणेपि येत्वादित्यदिनेब्रह्मन्नक्तंकुर्वंतिमानवाः
दिनांतेतेतुभुंजीरन्निषेधोरात्रिभोजनइति हरिनक्तेविशेषःस्कांदे उदयस्थासदापूज्याहरेर्नक्तव्रतेतिथिरिति अन्यनक्ते
तु संक्रांत्यादावपिरात्रावेवनिषेधस्यरागप्राप्तभोजनगोचरत्वेनवेधवाधकत्वात् यानितु यदातुद्विगुणांछायांकुर्वंस्तपति
भास्करःतत्रनक्तंविजानीयान्ननक्तंनिशिभोजनमित्यादीनिसौरधर्मादिवचनानिदिवानक्तविषयाणि तानियथायथंदिन

अ०२० ॥३७॥

द्वयेपिप्रदोषव्याप्त्यभावविषयाणियतिनक्तविषयाणिवाद्रष्टव्यानि अत्रमाधवः येत्वादित्यदिनेत्रह्मन्निति भविष्यपुराण मधिकृत्य अस्मिंश्चदिवानक्तभोजनेउत्तमोंतिममुहूर्तोमध्यमउपांत्यः ततःप्राचीनोजघन्यः एवंचसत्यंतिमभागात्रिभा गमुहूर्त्तवचनान्युपपद्यंतेरात्रिभोजनेपि घटिकात्रयमुत्तमःकालः घटिकाषट्कंमध्यमःकालः एतदेवाभिप्रेत्यवचनंस्म र्यते प्रदोषोस्तमयादूर्ध्वंघटिकात्रयमिष्यते त्रिमुहूर्त्तःप्रदोषःस्याद्रवावस्तंगतेसतीतिच निशीथपर्यंतोजघन्यःकालः नक्तंप्रकुर्वीतइतिसामान्येनाभिधानादिति कालतत्त्वविवेचनकारस्तु मुख्यकालेपि त्रिमुहूर्त्तात्मकेआद्यंमुहूर्त्तद्वयंमु ख्यतरं निशानक्तंतुविज्ञेयंयामार्धेप्रथमेसतीतिस्मृत्यंतरादित्युक्तवंतः अनेनैवन्यायेनसौरनक्तेतुसाम्येनवैषम्येणवा दिनद्वयेप्रदोषैकदेशव्याप्तौपरेद्युरेवनक्तंकार्य्यंसायंकालस्यमुख्यतिथिव्याप्तत्वात् सायंकालदेशव्याप्तौपूर्वातिथिर्ग्रा ह्या प्रदोषकालस्यगौणस्यतुतिथिव्याप्तत्वात् एकभक्तनक्तयोरेकस्मिन्दिनेप्रसक्तौएकभक्तप्राथम्यात् एकभक्तंमुख्य कालएवानुष्ठेयं नक्तंतुद्वितीयदिने नातिथिः सायंकालेगौणसत्त्वेद्वितीयदिनेअनुष्ठेयम् द्वितीयदिनेगौणकालेपितिथे रसत्त्वेतुभार्यापुत्रादिना तद्दिनेकार्य्यमितिनक्तकर्तुर्नियमोव्यासेनदर्शितः मदनरत्ने हविष्यभोजनंस्नानंसत्यमाहार लाघवम् अग्निकार्य्यमधःशय्यांनक्तभोजीषडाचरेदिति ॥

इतिश्रीमन्महाराजरणवीरसिंहकारितेकृत्यरत्नाकरेनक्तकालनिर्णयः ॥

॥ अथायाचितनिर्णयः मदनरत्ने निर्णयामृतेच ॥

नविद्यतेयाचितंयस्मिन्नभ्यवहरणेतदयाचितं अहोरात्रेयाचितमन्नंनभोक्ष्येइत्येवंरूपोऽयाचितोऽन्नभोजनाभावविषयः संकल्पइतियावत् अतएवप्राजापत्यकृच्छ्रप्रकरणेगौतमेनोक्तम अथापरंत्र्यहंनकंचनयाचेतेति अभ्यवहरणंचभक्ष्य

भोज्यलेह्यपेयचोष्यभेदेनपंचविधं तत्रदंतैरेवावखंड्यावखंड्ययन्निगीर्यतेतद्भक्ष्यंदंतावखंडनमंतरेणमुख व्यापारेणै वयन्निगीर्य्यतेतद्भोज्यम् जिह्वयागृहीत्वायदंतर्गिल्यतेतल्लेह्यं पेयंपयोजलादिप्रसिद्धं चोष्यंनामयद्द्रव्यांतर्गतसारंरसं मुख व्यारेणैवगृहीत्वांतर्गिल्पते असारमन्यत्त्यज्यतेतत् यथाम्रफलेक्षुदंडादितत् अस्यचोपवासवदहोरात्रसाध्य त्वादयाचितंतच्चतिथेर्दिवारात्रियोगित्वे तस्यामेवानुष्ठानम् दिवारात्रिव्रतंयच्चेतिस्कंदपुराणवचनात् यदातुतिथिरे- कस्मिन्दिनेदिवैव अन्यस्मिन्रात्रावेवतदहव्यापिन्येवग्राह्या अहस्सुतिथयःपुण्याइतिजाबालिवचनात् अया चितान्नलाभेतु दिवारात्रौवा अनिषिद्धकालेसकृद्भोजनंकर्त्तव्यंतथैवशिष्टाचारात् अलाभेतूपवासएव तत्रापि या चितान्नभोजनपरित्यागनिर्वाहान्नलोपःअत्रमाधवः अयाचितशब्दस्यअर्थद्वयंप्रतिषेधः पर्य्युदासश्च प्रतिषेधपर्य्यु दासयोः प्रतिषेधपक्षंप्राजापत्यकृच्छ्रव्याख्यानेगौतमोव्याजहार अथापरंत्र्यहंनकंचनयाचेतेति पर्य्युदासंत्वहस्प तिर्व्याजहार त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितं त्र्यहंपरंचनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्विजइति स्मृत्यंतरेपि अयाचिताशीमितभुक् परांसिद्धिमवाप्नुयादिति मितभोजित्वं दशग्रासमात्रं तदुक्तंचतुर्विंशतिमते प्रात स्तुद्वादशग्रासान्नक्तेपंचदशैवतु अयाचितेतुद्वौचाष्टौप्राजापत्योविधिःस्मृतइति तच्चभोजनद्रव्यंपरकीयप्रयत्नो पनीतं अयाचिताहृतंग्राह्यमपिदुष्कृतकर्मणां अन्यत्रकुलटाषंडपतितेभ्यस्तथाद्विषइति ॥ याज्ञवल्क्यवचनात् ॥ तथायतिधर्मेपूशनाः भिक्षाशनमनुद्योगात्प्राक्केनाप्यनिमंत्रितंअयाचितं तुतद्भैक्ष्यंभोक्तव्यंमनुरब्रवीत् यदिप्र तिषेधः यदिवापर्य्युदासः उभयथाप्येकभक्तादिवन्नकालोविशेषणीयः प्रतिषेधकालविशेषानपेक्षणात् पर्य्यु दासेपराधीनत्वात् असतितुकालविशेषविधौकर्मकालव्याप्तिवचनमत्रप्रवर्त्तते किंतु युग्मवाक्येनैवनिर्णयइति यत्तुमयूखे अयाचितेविशेषवचनाभावादुपवासानिर्णयइति केचित् तन्न एकभक्तायाचितयोर्द्वयोर्विंशद्घटिका

वाधि सातिथिः सर्वदाज्ञेयानक्तेसायाह्नसंगतेति शार्ङ्गधरीयेनारदोक्तेरिति तच्चिंत्यं एतद्वचनस्यहेमाद्र्यादिनिबंधादावदर्शनात् निर्मूलत्वं इत्ययाचितकालनिर्णयः ॥ एकभक्तादिव्रतानांखंडतिथौप्रारंभसमाप्त्योःप्रतिषिद्धत्वात्खंडास्वरूपमभिधीयते निर्णयामृते यातिथिरुदयादारभ्यदिनार्द्धव्यापिनीनस्यात्साखंडा तस्यांव्रतानांप्रारंभसमाप्तिंचनकुर्य्यात् तदाहसत्यव्रतः उदयस्थातिथिर्याहिनभवेद्दिनमध्यगा साखंडानव्रतानांस्यादारंभोनसमापनमिति अखंडायांतुप्रारंभसमाप्तीआह वसिष्ठः अखंडवर्त्तिमार्त्तंडाद्याह्यखंडाभवेत्तिथिःव्रतप्रारंभणंतस्यामनष्टेगुरुशुक्रयोरिति नन्वत्रवचने समाप्तिपदाश्रवणात् तत्रसमाप्तिःकर्त्तव्येतिकुतोवगम्यते इतिचेत्सत्यं खंडतिथौनिषेधवलादेवाखंडतिथौविधानंप्राप्तं भावाभावौविहायतृतीयावस्थायाःक्वचिददर्शनादिति । इतिखंडतिथिस्वरूपनिर्णयः । अत्रैवप्रसंगात् नक्षत्रगामिनाक्षत्रं दिनद्वयेप्यस्तमयकालव्यापिभवति तदार्धरात्रादर्वाक्चंद्रेणयुक्तेनक्षत्रेकार्य्यं तदुक्तंविष्णुधर्मोत्तरे उपोषितव्यंनक्षत्रंयस्मिन्नस्तमियाद्रविःयुज्यतेयत्रैवतारानिशीथेशशिनासेर्ह्हति अत्रनिशीथशब्देनार्धरात्रादर्वाचीनःकालोलक्ष्यते अन्यथामुमंतुवचनविरोधःस्यात् यदुक्तं यदार्द्धरात्रादर्वाक्नक्षत्रंप्राप्यतेतिथौतन्नक्षत्रव्रतंकुर्य्यादतीतेपारणंतथेति नक्षत्रोपवासेयातिथिः सैवनक्षत्रविहितनक्तैकभक्तयोरपिग्राह्या तदुक्तंस्कंदपुराणे तत्रैवोपवसेद्दक्षेयन्निशीथादधोभवेत् उपवासेयद्दक्षंस्यात्तथानक्तैकभक्तयोरिति इतिनक्षत्रव्रततिथिनिर्णयः अथतस्याएवतिथेर्दानहोमव्रतादिषुफलस्यतारतम्यविज्ञानार्थंदैवमानुषराक्षसकालात्मकविभागनिर्णयःप्रोच्यते एतेषांचपूर्वाह्णः कालोदैविकःपूर्वाह्णोवैदेवानामितिश्रुतेः तथाच पूर्वाह्णोदैविकःकालोमध्याह्नश्चापिमानुषः अपराह्णः पितॄणांचसायाह्नोराक्षसःस्मृतइतिव्यासवचनाच्च तेनैतानिहोमदानार्चनादीनिपूर्वाह्णव्यापिन्यांतिथौकार्य्याणि अतएवयाज्ञवल्क्यः ॥ पौर्वाह्णिकास्तुतिथयोदेवकार्य्येफलप्रदाइति नन्वेकस्मिन्दिनेतिथिद्वयविहितस्यैकभक्तादेःकथमनुष्ठानं यस्यदान

होमैकभक्तादेर्मिथोनविरोधस्तत्क्रमेणतत्रानुष्ठेयं तत्रैकंस्वयंकृत्वाऽन्यद्भार्यादिनाप्रतिनिधिनाकारयेदितिमाधवमद
नरत्नादयः यत्रतुचतुर्दश्यादौ एकभक्तादिनाह्निभोजनंप्राप्तं भूताष्टम्यांदिवाभुक्कारात्रौभुक्कातुपर्वाणि एकादश्याम
होरात्रंभुक्काचांद्रायणंचरेदिति तन्निरोधश्चतत्रैकभक्तादेर्वैधत्वाद्दिवैवभोजनं निषेधस्तुरागप्राप्तभोजनविषयःतच्चभो
जनमुपवासानिषेधेत्विवितिवचनादनुकल्पेनकार्य्यं एवंचतुर्दश्यांशिवरात्रिव्रतपारणायापिवैधत्वाद्दिवैवभोजनं एवमष्ट
म्यादौनक्तव्रतेसंक्रांत्यादौरवौसंकटचतुर्थ्यांरात्रौभोजनं यत्रत्वष्टम्यांदिवाभुजिनिषेधः संक्रमेचरात्राविवितिनिषेधद्वयं
तत्रोपवासःकार्य्यः यद्यपिपुत्रिणउपवासोपिनिषिद्धः तथाप्युपवासनिषेधेतुकिंचिद्भक्ष्यंप्रकल्पयेदितिवचनात् किंचि
द्भक्षयित्वोपवासःकार्य्यः यत्तुनिर्णयसिंधौचांद्रायणमध्येएकादश्यादौतुभोजनं कार्य्यमेवचांद्रायणस्यकाम्यत्वेननित्य
बाधकत्वादित्युक्तं तन्मृग्यं फलाद्यशनेनापिचांद्रायणव्रतसंपत्तौएकादश्यांभोजनंनिषेधवाक्यानामानंत्यत्वेन बाधानौ
चित्यात् ॥ इतिश्रीरघुवंशतिलकश्रीमहाराजरणवीरसिंहकारितेकृत्यनिबंधेसखंडखंडाविद्धाविद्धतिथिनिर्णयेहोमादि
कालनिर्णयः ॥ १ ॥ स्वस्तिश्रीरणवीरसिंहधरणीपालोवदान्याग्रणीर्नानाशास्त्रविचारसा
रसवित्सद्वृंदसंरक्षकः धर्माधर्मविभागकृद्रघुपतेःपादांबुजार्चारतो जीयात्पुत्रकलत्रमित्रसहितःसंपालयन्क्ष्मां
भृशम् ॥ १ ॥
रणवीरसिंहभूपेनकारितेकृत्यवारिधौ तिथिरूपलसत्कांतिस्तुरीयोरत्नसंग्रहः ॥ २ ॥
॥ ४ ॥
अथप्रतिपदादिसामान्यनिर्णयः प्रस्तूयते
अत्रनिर्णयोनामविप्रतिपन्नानांवाक्यानांपरस्परविरोधपरिहारः तदेवतत्त्वदर्शनमुच्यते तदुक्तम् तत्त्वेविप्रतिपन्नानां

वाक्यानामितरेतरं विरोधपरिहारोऽत्रनिर्णयस्तत्त्वदर्शनामिति तत्रादौशुक्लप्रतिपदः संवत्सरादित्वप्रसिद्धेस्तावदादौ
१०२० तस्याएवनिर्णयःप्रतिपाद्यते अथसामान्यतःशुक्लाकृष्णा शुक्लायाप्रतिपत्तस्याध्यानं हेमाद्रौ तिथयोह्यधुनोच्यंतेप्र
॥३१॥ तिपद्द्विभुजारुणा मेषगाशक्तिपात्रासासितपक्षादिमामतेति अथकृष्णप्रतिपद्ध्यानं धूसराकृष्णपक्षाद्याभासस्सं
स्थाचतुर्मुखा अक्षसूत्रंध्रुवंपुस्तंपात्रंधत्तेचतुर्भुजेति अथात्रप्रतिपत्सामान्यतोनिर्णीयते अस्याश्चनामनिरुक्तिर्भ
विष्योत्तरे तिथीनांप्रवरायस्माद्ब्रह्मणासमुदाहृता प्रतिपद्यापदेपूर्वेप्रतिपत्तेनसोच्यतइति तत्रशुक्लप्रतिपदमा
वास्यायुतैवकार्य्या युग्माग्नीत्यादिवचनात् पैठीनसिनाप्युक्तं पंचमीसप्तमीचैवदशमीचत्रयोदशी प्रतिपन्नवमीचैव
कर्त्तव्यासंमुखीतिथिरिति संमुखीसायाह्नव्यापिनीतिनिर्णयामृतोक्तोर्थःप्रामादिकः उत्तरवचनविरोधात् हेमाद्रि
विरोधाच्च संमुखीपूर्वविद्धेतियुक्तं सापियदापंचधाविभक्तस्याह्नश्चतुर्थभागव्यापिनीतदैवपूर्वविद्धाग्राह्या तदभावे
सायाह्नव्यापिनीग्राह्येतिमाधवमतं तदभावेतुसायान्हव्यापिनीपरिगृह्यतामित्युक्तेः अपराह्णोत्तरकालेप्रवृत्तावुत्तरवि
द्धैवग्राह्येति मदनरत्ने प्रतिपत्संमुखीकार्यायाभवेदपराह्णिकीतिस्कंदपुराणवचनात् नन्वेतद्वचनंप्रतिपन्मात्रविषय
मस्तु विशेषाश्रवणात् नचप्रतिपत्सद्वितीयास्यादितिवचनविरोधः तेषामपराह्णिकान्यप्रतिपद्विषयत्वेनोपपत्तेरि
तिचेन्न अस्यकृष्णप्रतिपद्विषयत्वेन वचनांतराप्राप्तस्यपूर्वविद्धत्वस्यापराह्णिकत्वस्यचविधेयत्वेगौरवापत्तेः शुक्लप्र
तिपन्मात्रविषयत्वेतु तस्य वचनांतरेणपूर्वविद्धत्वस्यान्यताभावादपराह्णिकमात्रस्यविषयत्वेनगौरवम् यत्तु प्रति
पत्सद्वितीयास्याद्द्वितीयाप्रतिपद्युतेत्यापस्तंबवचनं तत्कृष्णप्रतिपद्विषयं अपराह्णोत्तरकालप्रवृत्तशुक्लप्रतिपद्वि
षयंच पूर्वोदाहृतवचनविरोधात् तस्मादापराह्णिकीशुक्लप्रतिपत्पूर्वैवग्राह्या अन्याशुक्लप्रतिपदुत्तरैवेति मदनरत्ना
दिसिद्धांतः कृष्णातूत्तराकृष्णानूत्तरतोखिलेतिदीपिकोक्तेः कृष्णापिपूर्वेत्यनंतभट्टइतिनिर्णयसिंधौ उभयथातु शुक्ल

कृष्णप्रतिपत्पूर्वैवग्राह्या प्रतिपत्पंचमीचैवउपोष्यापूर्वसंयुतेतिजाबालिवचनात् प्रतिपत्पंचमीभूतसावित्रीवटपूर्णिमा
नवमीदशमीचैवनोपोष्याःपरसंयुताइतिब्रह्मवैवर्त्तवचनेनच द्वितीयापंचमीचैवदशमीचत्रयोदशी चतुर्दशीचोप
वासेहन्युःपूर्वोत्तरेतिथी उपवासेसप्तमीतुवेधाद्वेत्युत्तरंदिनमितिवृद्धवसिष्ठवचनेनच द्वितीयाविद्धायाअनुपोष्यत्वाभि
धानाच्च वेधश्चपैठीनसिनासर्वासुतिथिषुसामान्यतोदर्शितः पक्षद्वयेपितिथयस्तिथिंपूर्वांतथोत्तरां त्रिभिर्मुहूर्त्तैर्विध्यं
तिसामान्योयंविधिःस्मृतइति उदयानंतरंस्थितात्रिमुहूर्त्तापूर्वातिथिर्विध्यति अस्तमयात्प्राक्स्थिता त्रिमुहूर्त्तोत्तरा
तिथिःपूर्वतिथिंविध्यतीत्यादिपूर्वमुक्तमेव निषिद्धपूर्वतिथिवेधस्तूपवासविषये स्वल्पोऽपि त्याज्यः तथाच स्मृत्यंतरे
घटिकामात्रवेधोपिदूषयत्युत्तरांतिथिंषट्त्रिंशन्मतेपि घटिकार्द्धस्त्रिभागोवास्वल्पोवादूषयेत्तिथिंपंचगव्यघटंपूर्णंसुराया
बिंदुकोयथेति इदंचवाक्यमुपवासस्यदूषकमितिनिषेधाभिधानात् अतएवबौधायनेनाप्युपवासातिथेरुदयकाली
नत्वनियमउक्तःउदयेतूपवासस्यनक्तस्यास्तमयेतिथिरिति भविष्योत्तरपुराणे व्रतोपवासनियमेघटिकैकायदाभवेत्
सातिथिःसकलाज्ञेयापित्रर्थेचापराह्णिकीति पाद्मस्कांदयोरप्येवं यदातूत्तरदिने उपवासातिथिःस्वल्पापिनलभ्यते
तदानिषिद्धापूर्वातिथिविद्धाप्युपोष्या तथाचऋष्यशृंगः अविद्धानिनिषिद्धैश्चेन्नलभ्यंतेदिनानितु मुहूर्तैःपंचभिर्विद्धाग्रा
ह्यैवैकादशीतिथिः तदार्धविद्धान्यन्यानिदिनान्युपवसेन्नरइति अरुणोदयमारभ्यपंचमुहूर्त्तकोवेधः सूर्योदयमारभ्य
सार्द्धमुहूर्त्तद्वयवेधोपिज्ञातव्यः अविद्धानामलाभेतुपयोदधिफलानिवा सकृदेवाल्पमश्नीयात्तूपवासस्ततोभवेदिति अ
थसिद्धविरुद्धादिकंलिख्यते इयंशुक्रवारेणसिद्धोच्यते तदुक्तम् शुक्रेणप्रतिपत्षष्ठ्यैकादशीचत्रयोदशी सिद्धाभ
गोत्तराषाढाहस्तश्रवणरेवती अत्रसर्वाणिशुभकर्माणिसिद्ध्यंतीति भौमवारेणेयंविरुद्धा तदुक्तम् कुजेतुवैश्वदेवार्द्राप्र
तिपत्पूर्वभादित्यादि बुधवारयुक्ताचेत्संवर्त्तकयोगोभवति बुधेधनिष्ठाभरणीप्रतिपच्चविवर्जयेत् अत्र तिथिपत्वेन

वह्निः पूज्य अस्यां योगिनीसांमुख्यात्पूर्वस्यां यात्रात्याज्या इतिप्रतिपत्सामान्यानिर्णयः अथद्वितीयानिर्णीयते तत्रादौ
अ०२० शुक्लकृष्णाद्वितीयाध्यानं हेमाद्रौ द्वितीयाहंसगाशुद्धापात्रपुस्तकधारिणी कृष्णाचकुमुदाभासावृक्षस्थासाक्षकुंडिकेति
॥४०॥ अथद्वितीयासामान्यनिर्णयः तत्रकृष्णापूर्वाशुक्लोत्तरेतिहेमाद्रिः कृष्णाद्वितीयादिमा पूर्वाह्णेयदिसासितातुपरतःस
र्वैतिदीपिकोक्तेः साद्वितीयापरोपोष्या पूर्वविद्धाततोन्यथेतिस्मृत्यंतरं एकादश्यष्टमीषष्ठीद्वितीयाचचतुर्दशी त्रयोदशी
आमावास्याउपोष्याःस्युःपरान्विता इतिविष्णुधर्मोत्तराच्च मदनरत्नेपि शुक्लद्वितीयापराग्राह्यायुग्माग्नीतिवचनात् कृ
ष्णाद्वितीयातुपूर्वविद्धैवग्राह्या द्वितीयाप्रतिपद्युतेत्यापस्तंववचनात् प्रतिपत्संमुखीकार्याद्वितीयाद्विजसत्तमेति ब्रह्मवै
वर्त्तवचनाच्च प्रतिपत्संमुखीप्रतिपत्संगतातद्विद्धेत्यर्थः इत्युक्तं नन्वेतेषुवचनेषुद्वितीयामात्रश्रवणात्कथंद्वितीयाविशेष
विषयत्वमेषामितिचेदुच्यते युग्मवाक्येप्रतिपदोऽमावास्यायुक्तत्वासंभवाच्छुक्लप्रतिपदोऽमावास्यायुक्तायायुग्मवाक्ये
प्राशस्त्यमुक्तंतथाच शुक्लप्रतिपद्द्वितीयायुग्ममेतच्छस्तमितिदोषानभिधानेननिषिद्धत्वाभावान्निगमवाक्यस्यविषयः
एवंचप्रतिपत्सद्वितीयेत्यादिवाक्यस्यशुक्लप्रतिपद्द्वितीयातृतीयायुग्मविषयत्वेनिगमवाक्यविरोधः निगमवाक्यस्य
चद्वितीयाविषयत्वेनिरवकाशादापस्तंबवचनविरोधइतियथोक्तविषयत्वमेवांगीकर्त्तव्यं इतिद्वितीयासामान्यनिर्णयः
वृहस्पतिवारयुक्तद्वितीयासुविधिपूजनमुक्तं ब्रह्मपुराणे वृहस्पतौद्वितीयायांविधिवद्विधिपूजनं कृत्वानक्तंसमश्नीयाल्ल
भतेभूतिमुत्तमामिति विधिर्ब्रह्मातत्पूजनंचगायत्र्यापौराणमंत्रेणवा अस्यानक्तव्रतविशेषेतुतत्कालव्यापिन्येवद्वितीया
ग्राह्येतिसिद्धांतः अत्रसिद्धविरुद्धादिकं द्वितीयाबुधवारेणसिद्धा ज्योतिषे वुधवारेद्वितीयाचद्वादशीसप्तमीपुनः मृगोनु
राधाहस्तश्चकृत्तिकासिद्धिदायिकेति अत्रकार्य्यारंभःसिद्धोभवति इयंशुक्रवारेणविरुद्धा अत्रशुभकार्य्यंनकार्य्यम् भा
र्गवेरोहिणीज्येष्ठाद्वितीयासप्तमीपुनः पुष्योमघातथाश्लेषासर्वकार्येषुवर्जिताइति अथात्रद्वितीयायांवैवाहिकंकर्मभूषण

कर्मरथादीनांकर्ममार्गगमनंव्रतारंभंपौष्टिकंकर्मचकुर्वीततदुक्तंभास्करेण व्रतपौष्टिकेद्वितीयाद्वादश्योःसप्तमीषुकुर्वीत
पत्न्युद्वहनगृहासनशयनशकटयानाश्वकर्माणीति द्वितीयायांविट्क्षत्रियशूद्रैर्मलापहंस्नानंनकर्त्तव्यंतदुक्तंभास्करेण
त्रयोदश्यांद्वितीयायांदशम्यांचविशेषतःशूद्रा विट्क्षत्रियाः स्नानंनाचरेयुः कथंचनेतिस्नातुस्तनूजान्दशमीत्रयोदशीति
द्वितीयाद्वितयंतिहं अत्रमलापहस्नाननिषेधएव ननित्यनैमित्तिककाम्यवाधःअत्रोत्तरस्यांदिशियाम्नानकार्य्या धनु
र्मीनस्थेरवौद्वितीयादग्धाभवति इतिद्वितीयानिर्णयः॥ अथतृतीयानिर्णयःतत्रादौ शुक्लाकृष्णाभेदेन तृतीयाध्यानम्
तृतीयावृषगागौरीशूलपात्रधरासिता तृतीयाताक्ष्यगानीलाशंखपात्रधराद्विदोः द्विभुजाइत्यर्थःतृतीयारंभाव्यति
रिक्ताचतुर्थीयुतैवोपोष्या एकादश्यऽष्टमीषष्ठीपौर्णमासीचतुर्दशी अमावस्यातृतीयाचताउपोष्याःपरान्विता इतिवि
ष्णुधर्मोत्तरवचनं युग्मवाक्यंरंभाव्रतविषयंरंभाख्यांवर्जयित्वातुतृतीयांद्विजसत्तम अन्येषुसर्वकार्य्येषुगणयुक्ताप्रश
स्यत इतिब्रह्मवैवर्त्तात् गणयुक्ताचतुर्थीयुक्ता आपस्तंवोऽपि चतुर्थीसंयुतायाचसातृतीयाफलप्रदा अवैधव्यकरीस्त्री
णांपुत्रसौभाग्यदायिनीतिअस्यांद्वितीयावेधनिषेधोब्रह्मवैवर्त्तेद्वितीयांशेषसंयुक्तांयाकरोतिविमोहिता सावैधव्यमवा
प्नोतिप्रवदंतिमनीषिणः दीपिकायामपिरंभांविहायोत्तरतस्तृतीयामित्यादि अयंचद्वितीयावेधःस्वल्पोऽपिगौरीव्रते
वर्ज्यो नमुहूर्त्तत्रयपरिमितएवअतएवमदनरत्नेस्कंदपुराणेकलाकाष्ठापिवाचैवद्वितीयासंप्रदृश्यतेसातृतीयानकर्त
व्यकर्त्तव्यागणयंयुतेतितेनैतेषुगौरीव्रतेषुत्तरादिनेस्वल्पापितृतीयाग्राह्यानत्रिमुहूर्तत्वकर्मकालव्याप्त्वाद्यादरःमुहूर्त
मात्रसत्वेऽपिदिनेगौरीव्रतांतरेशुद्धाधिकायामप्येवंगणयोगप्रसंसनादितिमाधववचनात्यदातूत्तरदिनेस्वल्पापिनल
भ्यतेतदाद्वितीयाविद्धापिग्राह्यातदाचवृद्धवसिष्ठःएकादशीतृतीयाचषष्ठीचैवत्रयोदशीपूर्वविद्धापिकर्तव्यायदिनस्या
त्परेहनीतिरंभाव्रतविषयेतुपूर्वैवग्राह्या कृष्णाष्टमीवृहत्तपासावित्रीवटपैत्रिकी अनंगत्रयोदशीरंभाउपोष्याःपूर्वसंयु

ता इतिनिगमवचनात् एवंचसर्वाणितृतीयाव्रतानिचतुर्थीयुतायामेवकार्य्याणीतिसिद्धांतःपक्षद्वयगतास्वपितृतीयासु
॰र॰ तिथीशत्वेनगौरीपूज्या तदुक्तं चतुर्थीगणनाथस्यगौर्य्यास्तत्पूर्ववासरइति अत्रसिद्धविरुद्धादिकंलिख्यते तृतीया
४१ भौमवारेणासिद्धा तदुक्तं भौमेषष्ठीतृतीयास्यादष्टमीचत्रयोदशी मूलाश्विनीमृगोऽश्लेषासिद्धाउत्तरभाद्रपात्तृतीयाबु
धवारेणाविरुद्धा बुधेधनिष्ठाभरणीदास्रमूलसमन्विता तृतीयानवमीप्रातिपद्रेवतीभिर्विवर्जितेति विरुद्धयोगेषुशुभंक
र्मनकार्य्यं अत्रकृत्यानि जयासुसंग्रामवलोपयोगिकार्य्याणिसिद्ध्यंतिविनिर्मितानीति तृतीयायामाग्नेय्यांयोगिन्योव
सत्यतस्तत्संमुखीयात्रानकार्य्याइतितृतीयाप्रकरणं अथचतुर्थीनिर्णीयते तत्रादौशुक्लाकृष्णाभेदेनचतुर्थीध्यानं नीलो
त्पलदलश्यामाचतुर्थीमूषकस्थिता परशुंविभ्रतीपात्रंपीतवस्त्राहिसंयुता १ चतुर्थीकज्जलाभासामाहिषस्थाचतुर्भुजा ध
त्तेक्षमालिकांदंडचतुर्थीयाचदंष्ट्रिणीति २ साचतुर्थीतिथिर्गणेशकुंडचतुर्थीवहुलाव्रतव्यतिरिक्तेषुपंचमीयुतैवग्राह्या
तथाच गणेशकुंडवहुलाव्यतिरिक्ताःप्रकीर्तिताः चतुर्थीपंचमीविद्धादेवतांतरयोगतइतिमदनरत्ने ब्रह्मवैवर्त्तवचना
त् युग्मभूतानीतियुग्मवाक्यात् एकादशीतथाषष्ठीअमावास्याचतुर्थीकाउपोष्याःपरसंयुक्ताःपराःपूर्वेणसंयुताइति
वृद्धवासिष्ठोक्तेश्च गणेशव्रतेचतुर्थीतृतीयायुतैवोपोष्या चतुर्थीगणनाथस्यमातृविद्धाप्रशस्यत इतिवृहस्पत्युक्तेः हेमा
द्रौब्रह्मवैवर्त्तेपि चतुर्थीसहितायातुसातृतीयाफलप्रदाचतुर्थीचतृतीयायांमहापुण्यफलप्रदा कर्तव्याकृतिभिर्वत्सगण
नाथसुतोषिणीति गणनाथंसुतरांतोषयतीत्यर्थः तथाचस्कंदपुराणे कृष्णाष्टमीचतुर्थीचसावित्रीवटपैतृकीशुक्लत्रयोद
शीरंभानोपोष्याःपरसंयुताःअत्रापिचतुर्थीगणेशचतुर्थ्येववेदितव्याअन्यथायुगभूतानामिति निगमवाक्यविरोधः
स्यात् नाथचतुर्थीतुमध्याह्नव्यापिनीग्राह्येतिनिर्णयामृतेमाधवीये चतुर्थीगणनाथस्यमातृविद्धाप्रशस्यतेमध्याह्न
व्यापिनीचेत्स्यात्परतश्चपरेहनीतिवृहस्पतिवचनात् प्रातःशुक्लतिलैःस्नात्वामध्याह्नेपूजयेन्नृपेतितत्कथाभिधानाच्च

तनपेरादिने तथात्वेपरा अन्यथापूर्वैवेत्युक्तं जयाचयदिसंपूर्णाचतुर्थीसंयुतायादि सजयाचैवकर्त्तव्यानागवि
ह्वांनकारयेदितिवचनात् एवंभाद्रशुक्लचतुर्थ्यपिमध्यान्हव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतथात्वेमातृयोगस्यसत्त्वात्पूर्वैवेति
केचित् अन्येतुपूर्वदिने मुहूर्त्तत्रयादिरूपस्य तृतीयायोगस्याभावात् परादिने माधवोक्तमध्यान्हव्यापित्वासत्त्वात्सं
पूर्णत्वाच्चपरेत्याचक्षते दिनद्वयेतदभावेतुगौरीव्रतेपूर्वैवेतिनिर्णयसिंधौ अयमेव पक्षोज्यायान् योयस्यविहितः कालः
कर्मणस्तदुपक्रमे तिथिर्याभिमतासातुकार्य्यानोपक्रमान्वितेति बौधायनवचनात् कर्मोपक्रमकालगातुकृतिभिर्ग्रा
ह्यानयुग्मादर इतिनिर्णयदीपेलक्षः उपक्रमस्तु तैलाभ्यंगंप्रकुर्वीतरात्रौपूजांसमाचरेदित्यत्रोक्तः विशेषस्तत्र
त्यकृत्यनिर्णयेवक्ष्यते अथसिद्धविरुद्धादिकं चतुर्थीशनिवारेणासिद्धा जीवेनाविरुद्धा शनौचतुर्थीनवमीचतुर्दश्यथरो
हिणी शततारास्वातिमघाभाग्यंचैवतुसिद्धयइति जीवेष्टमीचतुर्थीचआर्द्राचोत्तरफाल्गुनी रोहिणीवारुणंचैचविरुद्धं
मृगशीर्षकामिति अत्रकृत्यमुच्यते शत्रुवधाग्निविषप्रयोगाद्यनिष्टं कर्मचतुर्थ्यादिरिक्तातिथिषुकार्यं तदुक्तंभास्वरेण
चतुर्थ्यांचचतुर्दश्यांनवम्यांमुष्कमर्दनं दमनंवंधनंभेदमाभियोगाभिचारकं विषाग्निसंप्रयोगंचकुर्वीतकपटानिचेतिच
तुर्थ्यांनैर्ऋतेयोगिन्यःप्रतिवसंति अतस्तत्संमुखीयात्रातत्रनकर्त्तव्या क्रमात्पूर्वोत्तराज्ञेयानैर्ऋत्यइत्युक्तत्वात् रवि
भौमशनीनामन्यतमेक्रूरग्रहेकर्कटस्थेसतिचतुर्थीशुभकार्येषुवर्जिता आद्याश्चतस्त्रइत्युक्तत्वात् सूर्येवृषकुंभस्थितेस
तिचतुर्थीदग्धाभवतीति ॥ इतिश्रीरणवीरसिंहमहाराजकारितेकृत्यरत्नाकरेचतुर्थीनिर्णयप्रकरणम् ॥ ॥ ॥ ॥

॥ अथपंचमीनिर्णीयते ॥

तत्रादौशुक्लकृष्णपंचमीध्यानम् ग्राहस्थाचंद्रगौरासापंचमीसाक्षकुंडिकेति १ पंकजस्थाप्रवालाभाफणामस्तकभूष

णा शंखमुद्रांतथापाशांबिभ्राणापंचमीमता पंचम्योमाधवमतेसर्वाश्चतुर्थीयुताःकार्याःचतुर्थीसंयुताकार्य्यापंचमीपर
यानतु दैवेकर्मणिपित्र्येचशुक्लपक्षेतथासितइतिहारीतोक्तेः स्कंदपुराणेपि पंचमीचतुर्थीसहिताविभोइति तथापद्म
पुराणभविष्योत्तरपुराणयोः पूर्वोत्तराविद्धाविषयौविधिनिषेधौस्मर्यैतेपंचमींचचतुर्थ्यांतुषष्ठ्यायुक्तांनकारयेदितिमदन
रत्ने पूर्वविद्धाग्राह्येत्युक्तं युगभूतानामितियुग्मवचनात् पंचमीसप्तमीचैवदशमीचत्रयोदशी प्रतिपन्नवमीचैवकर्तव्या
संमुखीतिथिरितिपैठीनसिवचनाच्च स्कंदोपवासव्रतेतु माधवमतेप्युत्तराकार्य्या स्कंदोपवासेस्वीकार्य्यापंच
मीपरसंयुतेतिजाबालिवचनात् ब्रह्मवैवर्त्तात् मदनरत्नेनिर्णयामृतेच स्कंदोपवासपंचमीव्यतिरिक्तासर्वापिपंच
म्युपवासेपूर्वविद्धैवग्राह्या प्रतिपत्पंचमीचैवउपोष्यापूर्वसंयुतेतिजाबालिवचनात् नागव्रतेतुपंचमीपराविद्धाग्राह्या
तदुक्तंस्मृत्यंतरे श्रावणेपंचमीशुक्लासाप्रोक्तानागपंचमी तांपरित्यज्यपंचम्यश्चतुर्थीसहिताहिता इतिहेमाद्रिमतेतुकृ
ष्णापूर्वापरासिताइति दीपिकायामपि कृष्णापूर्वयुतासितापरयुतास्यात्पंचमीति यत्तु पंचमीतुप्रकर्तव्याषष्ठ्यायुक्तातु
नारदेत्यापस्तंबीये तन्नागपूजाविषयमित्यनंतभट्टनिर्णयामृतादयः चमत्कारचिंतामणौच पंचमीनागपूजायांका
र्य्याषष्ठीसमन्विता तस्यांतुतुषितानागाइतरासचतुर्थिकेतिनागपूजायांपरैवेति अथपंचम्यासिद्धविरुद्धादिकं पंचमी
गुरुवारेणसिद्धा गुरौदशमिपंचम्यौपौर्णमासीविशाखिका भाग्यानुराधासिद्धाःस्युस्तथापुष्यपुनर्वसूइति भाग्यं
पूर्वाफाल्गुनी पंचमीशनिवारेणनिषिद्धा सौरेहस्तोत्तराषाढारेवतीचित्रयासह पंचमीचैवषष्ठीचअर्यम्णासहवर्जिते
तिपंचम्यादिपूर्णातिथपुमांगल्यविवाहयात्रापौष्टिकादिशांतिककर्माणिकार्याणि तथाचश्रीपतिःपूर्णासुमांगल्यवि
वाहयात्रासपौष्टिकंशांतिककर्मकार्य्यं सदैवदर्शेपितृकर्ममुक्त्वानान्यद्विदध्याच्छुभमंगलादि पौष्टिकंनामायुर्वृद्ध्यर्थं
क्रियमाणंहोमादिकंकर्म शांतिकंग्रहोत्पातादिशांतयेक्रियमाणं शुभंशांतिकादिमंगलंविवाहादिइयंपंचमीरवि

भौमशनीनामन्यतमेक्रूरग्रहे मेषादिराशिचतुष्टयस्थितेदुष्टाभवति अत्रचदक्षिणस्यांयोगिनीसांमुख्यात्यात्रानका
र्यापक्षद्वयगतासुसर्वासुपंचमीषुतिथिपत्वेननागाःशेषादयःपूज्याःउक्तंच शेषादीनांफणीनांचपंचम्यांपूजनंभवेदिति
श्रीमन्महाराजरणवीरसिंहकारितेकृत्यरत्नाकरेपंचमीसामान्यानिर्णयप्रकरणम् ॥
अथषष्ठीसामान्यानिर्णयः तत्रादौशुक्लकृष्णभेदेनषष्ठीध्यानम् हेमाद्रौ मयूरगारुणाषष्ठीपात्रकुक्कुटधारिणी १ कृष्णप
क्षे त्र्यक्षामयूरगारक्ताशशिकुक्कुटधारिणी एकास्याद्द्विभुजाषष्ठीरक्तवस्त्रासुभूषणा नीलकुंडलकंठासाजटाखड्गेंदु
भूषिताइति शुक्लपक्षेषष्ठीतिथिरुपवासव्रतादिषुस्कंदव्रतातिरिक्तेषुसप्तमीयुतैवग्राह्या षण्मुन्योरितियुग्मवाक्यात्
बृहस्पतिनाप्युक्तं एकादश्यष्टमीषष्ठीद्वितीयाचचतुर्दशी अमावास्यातृतीयाचताउपोष्याःपराश्रिताइति स्मृतिसमु
च्चयाविष्णुधर्मोत्तरयोरप्येवमेव स्कांदेपि नागविद्धानकर्त्तव्याषष्ठीचैवकदाचन सप्तमीसंयुताकार्य्याषष्ठीधर्मार्थचिंत
कैरिति नागविद्धातुयाषष्ठीशिवविद्धातुसप्तमी दशम्येकादशीविद्धानोपोष्याःस्युःकथंचनेति शिवरहस्यसौरपुराण
वचनेनपूर्वविद्धायानिषेधाच्च अत्रपंचमीवेधःषण्मुहूर्त्तात्मकोज्ञेयःतथाचमाधवीयेस्कंदपुराणे नागोद्वादशनाडीभिर्दि
क्पंचदशभिस्तथा भूतोष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरांतिथिमितितेनषण्मुहूर्त्तन्यूनपंचमीयोगे पूर्वैवोपोष्या तदुक्तंस्कंद
पुराणे कृष्णाष्टमीस्कंदषष्ठीशिवरात्रिश्चतुर्दशी एताःपूर्वयुताःकार्यास्तिथ्यंतेपारणंभवेदिति अस्यांसप्तमीभानुयोगे
पद्मकाख्योयोगउक्तोनिर्णयामृते षष्ठीचसप्तमीयोगोवारेचेदंशुमालिनः योगोऽयंपद्मकोनामसूर्यकोटिग्रहैःसमइ
९३ ति अत्रस्नानदानादिकृतमक्षयफलदंभवतीति सर्वेष्वपिमासेषुविशेषादयंयोगोवोद्धव्यइतिनिर्णयसिंधौ अचलास
पृ०५० प्तम्यामित्यन्ये अस्यामेवरविवासरयोगेलोलार्कयात्रोक्ताकाशीखंडे कृतानियानिपापानिनरैःसंवत्सरादपि तत्स्यं
तिक्षयतस्तानिषष्ठ्यर्केलोलदर्शनादितिवार्षिकयात्राप्युक्ता तत्रैव मार्गशीर्षस्यसप्तम्यांषष्ठ्यांवारविवासरे विधाय

व्र०र०
४३

वार्षिकींयात्रांनरःपापात्प्रमुच्यतइति षष्ठीव्रतानां विशेषकृत्यंचैत्रादितोवक्ष्यते अथात्रषष्ठ्यांसिद्धाविरुद्धादिकमुच्यते शुक्रेणप्रतिपत्षष्ठीतिप्रातिपान्निर्णयेप्रोक्तंप्राक्भौमेनापिसिद्धा भौमेषष्ठीतृतीयास्यादितिचोक्तमेव षष्ठीशनिवारेणाविरुद्धा तदुक्तं सौरेहस्तोत्तराषाढेरेवतीचित्रयासह पंचमीचैवषष्ठीचअर्यम्णासहवर्जितेति षष्ठ्यांशनिवारेणक्रकचाभिधोयोगः तदुक्तंरत्नमालायां तिथेश्चवारस्यचयत्रसंख्ययात्रयोदशस्युर्मिलनेकृतेसति स्मृतःसयोगःक्रकचाभिधानकोविवर्जनीयःशुभकर्मसुध्रुवमिति अत्रदंतकाष्ठंतैलाभ्यंगस्नानंचनिषिद्धं यथा दंतकाष्ठेकुलद्रव्यज्ञातिनाशो यथाक्रमं जायतेषष्ठ्यमावास्याप्रतिपत्सुकृतेसति तथाचरत्नमालाया षष्ठीषुतैलंपलमष्टमीषुक्षौरक्रियांचैवचतुर्दशीषुस्त्रीसेवनंनष्टकलासुपुंसामायुःक्षयार्थंमुनयोवदंतीति अत्रदंतकाष्ठादिनिषेधस्तात्कालिकातिथ्यामेव तदुक्तंस्नानेचाभ्यंजनेचैवदंतधावनमैथुने तिथिस्तात्कालिकीग्राह्यातथामरणजन्मनोरिति अत्रषष्ठीषुतैलंतिलतैलमेवनिषिद्धं नतुसर्वतैलं तदुक्तंस्मृतिसमुच्चये यत्रतैलंनिषिद्धंस्यात्तिलतैलंनिषिध्यते अभ्यंगायनिषेधेतुसार्षपादेरपीष्यतइति पुष्पयुक्तेषुसर्वथाप्यऽनिषेधः सार्षपंगंधतैलंचयत्तैलंपुष्पवासितं अन्यद्रव्ययुतंतैलंनदुष्यतिकदाचनेतिप्रचेतोवचनात् रविभौमशनीनामेकतमेक्रूरग्रहेसिंहास्थितेषष्ठीदुष्टाभवति पराःपरेषामित्युक्तत्वात् तथाकर्कमेषस्थेसूर्येषष्ठीदग्धाभवति तत्रशुभकर्मनकार्य्यं षष्ठ्यां पश्चिमेयोगिनीसांमुख्याद्यात्रा न कार्या इतिसर्वषष्ठीनिर्णयः इतिश्रीरघुवंशतिलकश्रीमहाराजरणवीरसिंहकारितेकृत्यरत्नाकरेषष्ठीसामान्यनिर्णयः ॥

अथसप्तमीसामान्यनिर्णयः ॥ तत्रादौशुक्लकृष्णभेदेनसप्तमीध्यानम् ताम्रवर्णाजपाभासाहयस्थासप्तमीमतेति कृष्णपक्षे नीलकुंतलकंठासाजटाखड्गेंदुभूषिता इभस्थासप्तमीगौरीद्विभुजावज्रपात्रिणी हेमाद्रौ शुक्लपक्षेसप्तमीतिथिरुपवासादिषुषष्ठीयुतैवग्राह्या युग्मवक्यात्षष्ठीयुतासप्तमी

चेत्कर्त्तव्यासाचसर्वदा षष्ठीचसप्तमीयत्रतत्रसन्निहितोहरिरितिमदनरत्नादयः स्कंदवचनात् षष्ठ्येकादश्यमाव-
स्यापूर्वविद्धातथाष्टमी सप्तमीपरविद्धाचनोपोष्यांतिथिपंचकमितिस्कंदपुराणवचने परविद्धायाःसप्तम्याउपवासे-
निषेधाच्च अत्रमाधवःयदापूर्वेद्युरस्तमयपर्यंताषष्ठी परेद्युस्तिथिक्षयेणास्तमयादर्वागष्टमी त्रिमुहूर्त्ता तदापूर्वविद्धा
यात्रालाभादुत्तरविद्धायाश्चप्रातिषिद्धत्वात्कुत्रानुष्ठानमितिचेत् निषेधमुल्लंघ्याप्युत्तरविद्धायामितिब्रूमः यद्यप्यस्मि
न्नर्थेवचनंनोपलभ्यते तथापिशेषिलोपस्यान्याय्यत्वादुत्तरविद्धागौणकालत्वेनस्वीकार्य्येति इतिसप्तमीसामान्यनि
र्णयः अथसप्तम्यांसिद्धाविरुद्धादिकमुच्यते सप्तमीबुधवारेणसिद्धा तदुक्तम् बुधवारेद्वितीयाचद्वादशीसप्तमीपुनरि
ति सप्तम्यांरविवारेणसंवर्त्ताख्योयोगोविरुद्धोभवतिसप्तम्यांदिनकरवासरोयदिस्याद्वारश्चेत्प्रतिपदिचेंदुनंदनस्य
संवर्तोमुनिभिरुदीरितःसयोगःसंत्याज्यःशुभसुखकांक्षिभिःप्रयत्नादिति सप्तमीरवियोगादिविरुद्धयोगेषु कश्चि
यथाविरुद्धयोगास्तिथिवारजातानक्षत्रवारप्रभवाश्चयेच हूणेषुवंगेषुखशेषुवर्ज्याअन्येषुदेशेषुनतेविद्विशेषोलिख्यते
रुद्धाइति सप्तम्यांचद्वितीयायांव्रतपौष्टिकादिकर्मकार्य्यं व्रतपौष्टिकेद्वितीयासप्तमीद्वादशीसप्तमीषु कुर्वीतेत्यु
क्तत्वात् सप्तम्यामामलकस्नानंलक्ष्मीनाशनकरम् तदुक्तंसप्तम्यनिंदुनवमीषुचसंपदिच्छुःस्नायात्कदाचिदपिनाम
लकैर्मनुष्यःरविभौमशनीनामन्यतमेक्रूरग्रहेकन्याराशिस्थितेसप्तमीशुभकर्मसुनिषिद्धा तदुक्तं पराःपरेषामित्या
दिसप्तम्यांवायव्यांयेःगिनीसांमुख्याद्यात्रानकार्य्या वायव्येशानयोरित्युक्तत्वात् इतिश्रीमन्महाराजरघुवंशति
४४ लकश्रीरणवीरसिंहकारितेकृत्यरत्नाकरेसप्तमीसामान्यनिर्णयप्रकरणम्

४०५० अथाष्टमीनिर्णीयते

तत्रशुक्लाष्टमीध्यानम् घंटापात्रधरागोस्थागोक्षीरधवलाष्टमी अथकृष्णाष्टमीध्यनं प्रेतगाचाष्टमीरक्ताकृष्णग्रीवासि

अ०र०
४४

तांशुका अक्षंखेटंतथाखड्गंपात्रंधत्तेचतुर्भुजेति अष्टमीतिथिःसर्वमतेपूर्वासितापरा व्रतमात्रेऽष्टमीकृष्णापूर्वाशुक्ला
ष्टमीपरेतिमाधवोक्तेःपरयुक्शुक्लाष्टमी पूर्वयुक्कृष्णेतिदीपिकोक्तेश्चशुक्लपक्षेऽष्टमीचैवशुक्लपक्षेचतुर्दशीपूर्वविद्धानक
र्तव्याकर्तव्यापरसंयुतेतिकृष्णपक्षेऽष्टमीचैवकृष्णपक्षेचतुर्दशीपूर्वविद्धैवकर्तव्यापरविद्धानकुत्रचित् उपवासेषुराजेंद्र
एषधर्मस्सनातनइतिनैगमाच्च हेमाद्रिमाधवनिर्णयसिंधुकालविवेचनप्रवृतिसर्वमतेकृष्णाष्टम्युपवासादिषुपूर्वविद्धैवे
तिसिद्धांतःमदनरत्नेतूपवासेषुपक्षद्वयेऽप्यष्टमीपरयुतैवग्राह्या उपवासेसप्तमीतुवेधाद्वत्युत्तरंदिनं पक्षयोरुभयोरेष
उपवासाविधिःस्मृतइतिनारदीयवचनेनपक्षद्वयेऽपिसप्तमीविद्धायानिषेधात् एकादश्यष्टमीषष्ठीतिपूर्वोदाहृतभृगुव
चनाच्चेतिनिगमवचनमुपवासग्रहणेरुद्रोपवासविषयं रुद्रव्रतेषुसर्वेषुकर्तव्यासंमुखीतिथिःअन्येषुव्रतकल्पेषुयथोद्दि
ष्टमुपावसेदितिस्मृत्यंतरवचनान्नतेनास्यविरोधःशक्तिपूजायांत्वष्टमीरात्रिव्यापिनीग्राह्या तदुक्तंदेवीपुराणे निशायां
पूजितादेवीवैष्णवीपापनाशिनी तस्मात्सर्वप्रयत्नेनअष्टम्यांनिशिपूजयेदिति अतएवदुर्गाभक्तितरंगिण्यामपि रा-
त्रिपूजायामष्टमीरात्रिव्यापिनीग्राह्येत्युक्तं कालव्यापिशास्त्रात् शुक्लपक्षेपूर्वविद्धादरेण कृष्णपक्षेविचाराभावाच्च
दिनद्वयेरात्रिव्याप्तावधिकरात्रिव्यापिनीग्राह्या तुल्यव्याप्तावुत्तरैव प्रातरारभ्यकालपर्यंतंसद्भावात् शिवार्चनचं
द्रिकायांकुलार्णवे नित्यार्चनंदिवाकुर्य्याद्रात्रौनैमित्तिकार्चनमित्यभिधानाच्चेति इत्यष्टमीसामान्यनिर्णयःअथाष्टमीकृ
त्यानि तत्रसर्वास्वष्टमीषुभैरवयात्रोक्ताकाशीखंडे अष्टम्यांचचतुर्दश्यांरविभूमिजवासरेयात्रांचभैरवींकृत्वानरःपापा
त्प्रमुच्यते इति तत्रैव अष्टम्यांचचतुर्दश्यांभौमवारेविशेषतःसंपूज्यसततंकाश्यांदुर्गामार्तिविनाशिनीमिति इत्यष्टमी-
मात्रसामान्यकृत्यम् अथासिद्धाविद्धादिकमुच्यते अष्टमीभौमेनासिद्धा भौमेषष्ठीतृतीयास्यादष्टमीचत्रयोदशीतिइयंगु
रुवारेणाविरुद्धा यथाजीवेष्टमीचतुर्थीचेति अत्रसंग्रामवलोपयोगीनिकार्य्याणिकुर्य्यात् यथा जयासुविदधातिशुवल

काय्र्याणिनिर्वृतइति अत्रतैलस्नानंमांसभक्षणंनारिकेलभक्षणंचनिषिद्धं यथा नार्कारवारेनचसंक्रमेचनवैधृतौनव्यति
पातयोगे नपक्षमध्येपिनविष्टिपष्ठ्योरभ्यंगइष्टोनचपर्वसूक्तः पक्षमध्येऽष्टम्यांपलमष्टमीषुच अष्टम्यादिषुनाद्यादिष्टग
तीच्छुःकदाचिदपिविद्वान् शीर्षकपालांत्राणिनखचर्मतिलानिचक्रमशइति अयमर्थः अष्टम्यांशीर्षंनारिकेलंनाद्यात्
नवम्यांकपालंअलाबुफलं दशम्यांआंत्रंनालीशाकमितिनिर्णयामृते पटोलमितिहेमाद्रिः एकादश्यांनखान्शणपुष्पा
णीतिनिर्णयामृते निष्पावानितिहेमाद्रिः निष्पावशब्देनवल्लाःभाषायांवालाइतिप्रसिद्धाःशिंबीफलानिवा द्वादश्यांच
र्मबिल्वफलं पोतीत्यपिपत्रशाकविशेषसंज्ञा त्रयोदश्यांतिलंवृंताकमित्यर्थः एतेषांभक्षणंप्राण्यंगशीर्षादिभक्षणतुल्य
मितिभावः तथाष्टम्यांदिवानभोक्तव्यं तदुक्तं भूताष्टम्योर्दिवाभुक्त्वारात्रौभुक्त्वातुपर्वणि एकादश्यांदिवारात्रौभुक्त्वाचांद्रा
यणंचरेत् तत्रपर्वाणि चतुर्दश्यष्टमीचैवअमावास्याचपूर्णिमा पर्वाण्येतानिराजेंद्ररविसंक्रांतिरेवच अत्रअष्टमीद्वयम
ष्टमीत्वेनचतुर्दशीद्वयंचतुर्दशीत्वेनैकीकृत्य अमावास्यापूर्णिमासंक्रांतिश्चेति एवंपंचपर्वाणि अत्रसर्वेषांपर्वत्वेनोक्त्वा
द्भूताष्टम्योरपि पर्वत्वेतयोः पूर्ववाक्येपृथगुपादानं गोवलीवर्दन्यायेन यद्वा शुक्लाष्टमीकृष्णचतुर्दशीचदर्शोथराका
रविसंक्रमश्चेतिग्रंथांतरे शुक्लकृष्णचतुर्दश्योरेवपर्वत्वाभिधानात् कृष्णाष्टमीशुक्लचतुर्दश्योरपिदिवाभोजननिषेधप्रा
प्त्यर्थं पर्वणीत्युक्त्वाभूताष्टम्योःपुनर्वचनं अथपर्वसुनिषिद्धानि स्त्रीसंभोगतैलाभ्यंगमांसभक्षणक्षौरदंतकाष्ठवीरुत्तरु
च्छेदनकुशच्छेदनानिवर्ज्याणीतिहेमाद्रिः पक्षद्वयगतासुसर्वास्वष्टमीषुतिथित्वाच्छिवःपूज्यः अष्टम्यांचचतुर्दश्यामि
त्याद्युक्तमेव अष्टमीदशमीक्रूरग्रहेतुलास्थितेसातिशुभकार्येषुवर्ज्या।मिथुनकन्यागतेरवावष्टमीदग्धाभवति अष्टम्यामै
शान्यांयात्राविशेषतोनकार्य्या इत्यष्टमीसामान्यनिर्णयः ॥ इतिश्रीरघुवंशतिलकश्रीमहाराजरणवीरसिंह
कारितेकृत्यरत्नाकरेअष्टमीसामान्यनिर्णयप्रकरणम् ॥ (*) (*) ॥

अथनवमीनिर्णयः तत्रादौशुक्लकृष्णनवमीध्यानम् नवमीसिंहगाशुभ्रापाशपात्रधराशुभा इति कृष्णा अक्षंखड्गं तथाखेटंपात्रंधत्तेचतुर्भुजा सर्पगानवमीनीलादंष्ट्रिणीपात्रतर्जनी इयंसर्वमतेउपवासादिष्वष्टमीयुतैवग्राह्या वसुरंध्र योरितियुग्मवाक्यात् अष्टम्यानवमीविद्धाकर्त्तव्याफलकांक्षिभिः नकुर्य्यान्नवमींतातदशम्यांतुकदाचनेति ब्रह्मवैवर्त्त वचनाच्च नवम्येकादशीचैवदशविद्धायदाभवेत् तदावर्ज्याविशेषेणगंगांभः सुरयायथेतियमपुराणाच्च इतिनवमीसामा न्यनिर्णयः ॥ अथात्रासिद्धविरुद्धादिकं नवमीशनिवारेणसोमवारेणचासिद्धा तदुक्तं शनौचतुर्दशीनवमीति सोमेतुनव मीपुष्यःश्रवणोरोहिणीमृगः एतानिसर्वदावत्ससिद्धिदानिस्वकर्मस्विति बुधवारेणचाविरुद्धा तृतीयानवमीत्याद्युक्तमे वनवम्यांशत्रुवधवंधनाद्युग्रकर्मकार्य्यं चतुर्थ्याचचतुर्दश्यांनवम्यांचारिमर्दनमित्यादि अत्रामलकस्नानंनकार्य्यमित्या द्युक्तमेव सप्तम्यान्निंदुनवमीषुचेत्यादि अत्रदंतकाष्ठमपिवर्ज्यमुक्तंव्यासेन प्रतिपत्पर्वषष्ठीषुनवम्यांहरिवासरे दंतानां काष्ठसंयोगोदहत्यासप्तमंकुलमिति अत्रयोगिनीनांसंमुख्यात्पूर्वदिशियात्रानकार्य्या वृश्चिकस्थेक्रूरग्रहेनवमीदश मीचाशुभाभवतिपराःपरेषामित्यादि नवम्यांतुगीफलमपिनभक्ष्यमिति इतिश्रीमन्महाराजरणवीरसिंहकारितेकृत्य

॥ रत्नाकरेनवमीसामान्यनिर्णयप्रकरणम् ॥

॥ अथदशमीनिर्णीयते ॥

तत्रक्रमेणशुक्लकृष्णदशमीध्यानं हेमाद्रौ वीरमित्रोदयेच सिंहासनस्थिताशुभ्रादशमीपीतकुंतला ज्ञानमु द्राभयाचेयंपीतवस्त्राब्जमालिनी ॥ १ ॥ कृष्णवर्णालुलायस्थादशमीदंडपात्रिणीतिसापूर्वविद्धैवग्राह्या ॥ तथा च स्कंदपुराणे ॥ दशमीचप्रकर्त्तव्यासदुर्गाद्विजसत्तमेति यदा दिनद्वये कर्मकालव्यापिनी तदा पूर्वा परावेति हेमाद्रिः संपूर्णादशमीकार्य्यापूर्वयापरयाथवा युक्तानदूषितायस्मादतः सासर्वतोमुखीत्यंगिरोवचनात्

कृष्णापूर्वोत्तरा शुक्लादशम्येवंव्यवस्थितोतिमाधवः मदनरत्ननिर्णयामृतनिर्णयसिंधुषुतूपवासादिषुनवमीविद्धैवग्राह्या
तदुक्तंपैठीनसिना पंचमीसप्तमीचैवदशमीचत्रयोदशी प्रतिपन्नवमीचैवकर्त्तव्यासंमुखीतिथिरिति आपस्तंबोपिदशमी
तुप्रकर्त्तव्यासदुर्गाद्विजसत्तमेति यत्तुसंपूर्णादशमीकार्य्येत्स्यंगिरोवचनं ततूनवमीयुक्तायाअलाभे उदयकालव्यापिनी
ग्राह्येत्येवपरं अथवा एकादशीव्रतांगत्वेनक्रियमाणंदशम्यामेकभक्तादिपरं यत्तुनंदाविद्धेतिकूर्मपुराणवचनमुत्तरवि
द्धानिषेधकं तत्कृष्णपक्षविषयमितिकालतत्त्वविवेचने अत्रकेचित् यत्तुहेमाद्रिः दिनद्वयंकर्मकालव्यापित्वाभावेऐ
च्छिकोविकल्पइत्याह तत्राशास्त्रतोव्यवस्थासंभवे ऐच्छिकस्वायोगादित्पूचु तन्मृग्यं दिनद्वयेहेमाद्रिणाकर्मकालव्या
प्त्यभावे ऐच्छिकविकल्पाभिधानेनानुक्तोपलंभप्रसंगात् इतिदशमीसामान्यनिर्णयः ॥ अथदशमीकृत्यानि तानिचैत्र
शुक्लादितोवक्ष्यंते अथात्रसिद्धविरुद्धादिकंलिख्यते दशमीगुरुवारेणसिद्धा यथा गुरौदशमीपंचम्याविति दशम्यां
भौमवारेणक्रकचयोगः दशम्यांपंचम्यांयन्मंगलंयंविवाहयात्रादिकार्य्यमेव वृश्चिकस्थेसूर्येदशमीदग्धाभवति दश
म्यांक्षत्रियादित्रयोवर्णा अभ्यंगस्नानं न कुर्य्युः उक्तंच त्रयोदश्यांद्वितीयायांदशम्यामित्यादिप्रागुक्तं अत्रनालीशाकं
नाद्यात् उक्तंच शीर्षकपालांत्राणि इति दशम्यामुत्तरदिशिगमनं योगिनीसांमुख्यान्नकुर्यादितिदशमीसामान्यनिर्ण
यः इतिश्रीमहाराजरणवीरसिंहकारितकृत्यरत्नाकरेदशमीसामान्यनिर्णयः ॥

अथैकादशीनिर्णीयते ॥

तत्र शुक्लकृष्णैकादशीध्यानं एकादशीवृषस्थातुनीलशुभ्रात्रिशूलिनी ताम्रवर्णावृषारूढापत्रखेटासिपंकजा १ एका
दशीमहांगस्था तुलाकर्तरिकायुता सिंहाननारुणगलातुंदिनीलासिनीपरेति अथैकादशीमहिमाहेमाद्रौ तत्त्वसागरे मा
तेवसर्वबालानामौषधंरोगिणामिव रक्षार्थंसर्वलोकानांनिर्मितैकादशीतिथिः तथा एकादश्युपवासीयःसधन्यःसच

व्र०र०
॥४६॥

बुद्धिमान् तथा एकादशींपरित्यज्ययोन्यद्व्रतमुपासते सकरस्थंमहारत्नंत्यक्त्वालोष्टंहियाचते तथा एकामेकादशीं चापिसमुपोष्यजनार्दनं कामेनापिसमभ्यर्च्यसंसारान्मोक्षमाप्नुयात् तोयेनापिसमभ्यर्च्येतिवापाठः प्रसंगादथवादं भाल्लोभाद्वात्रिदशाधिपं एकादश्यांनमस्कृत्वासंसाराद्विप्रमुच्यते संसाराख्यान्महाव्याधेर्दुःखिनांसर्वदेहिनां एकादश्युपवासोयंनिर्मितःपरमौषधं संसारोरगदष्टानांनराणांपापकर्मणां एकादश्युपवासेनसद्यएवसुखंभवेत् नारदीयपुराणेवासिष्ठः एकादश्याःसमुत्थेनवह्निनापातकेंधनं भस्मतांयातिराजेंद्रअपिजन्मशतोद्भवं तावत्पापानिदेहेस्मिंस्तिष्ठंतिमनुजाधिप यावन्नोपवसेज्जंतुःपद्मनाभदिनंशुभं अश्वमेधसहस्राणिवाजपेयशतानिच एकादश्युपवासस्य कलांनार्हंतिषोडशीं एकादशेंद्रियैःपापंकृतंयद्भवताप्रभो एकादश्युपवासेनतत्सर्वंविलयंव्रजेदित्यादि हेमाद्रौद्रष्टव्यं ब्रह्मवैवर्त्ते सर्वप्रायश्चित्तमिदंसंसारोत्तारकारकं एकादशीव्रतंविप्रकुर्वन्मुक्तिमवाप्नुयात् नरोदिनैर्यद्दशभिश्चतुर्भिश्चकरोत्यघं उपोष्यपंचदशमंदिनंविष्णोर्हिमुच्यते कलावस्मिन्निमग्नानामहिंसापावितात्मनां एकादशींविनाविप्रनसंसाराद्विमोक्षणं पद्मपुराणे एकतःपृथिवीदानमेकतोहरिवासरः नसमःकविभिःप्रोक्तोवासरोह्यधिकोमतः भविष्यत्पुराणे एकाविष्णुमयीशक्तिरनंताह्यक्षयास्थिता सत्येनान्याप्रद्रष्टव्यामुख्याचैकादशीसतीतिसनत्कुमारप्रोक्तम् कृत्वापापसहस्राणिब्रह्महत्याशतानिवै एकादशींनरोभक्त्यासमुपोष्यशुचिर्भवेत् देवीरहस्यस्कंदपुराणयोः पापंच त्रिविधंप्रोक्तंपातकंचोपपातकं लघुपातकसंज्ञंचमहापातकमेवच प्रकीर्णकंचतत्सर्वमेकादश्यामुपोषणात्तुविलयंयाति तोयस्थंयथामृण्मयभाजनं सौरधर्मेषु एकतश्चाग्निहोत्रादिद्वादशीमेकतःप्रभुः तुलयातोलयत्तत्रद्वादशीचाविशिष्यते देवीरहस्ये गायत्रीहयथासर्वपापपंजरभेदिनी एकादशीतथासर्वपापपंजरभेदिनी स्कंदपुराणेपि अभोज्यभोजनाज्जातमगम्यागमनाच्चयत् अयाज्ययाजनाद्यच्चअभक्ष्याणांचभक्षणात् अस्पृश्यस्पर्शनाद्यच्चपरवित्तापहारतःज्ञाता

ज्ञातकृतंयच्चपातकंचोपपातकं तत्सर्वंविलयंयातिएकादश्यामुपोषणात् वैष्णवतंत्रे एकादशीमहापुण्याविष्णोरीशस्य वल्लभा तस्यामुपोषितोयस्तुद्वादश्यांपूजयेद्धरिं तस्यपापानिनश्यंतीत्यादि स्कंदभविष्यत्पुराणयोः येद्वादशीमुपवसंत्यनिलांबुभक्ष्यायेवाङ्मयैस्सुकुसुमैर्हरिमर्चयंति तेधौतपांडुरपयोनिधिराजहंसाः संसारसागरजलस्यतरंतिपारं रुद्रपुराणे यः करोतिनरोभक्त्याएकादश्यामुपोषणं सयातिविष्णुसालोक्यंयातिविष्णोःसरूपतां विष्णुपुराण ॐकारःसर्वदेवानांयथैवाद्यःप्रपूजितः तथासर्वव्रतानांतुद्वादशीव्रतमुत्तमम् इत्येकादशीमहिमा तत्रैकादश्युपवासोद्वेधा निषेधपरिपालनात्मकोव्रतरूपश्च तत्राद्यः नशंखेनपिबेत्तोयंनखादेत्कूर्मसूकरौ एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपीति क्रमो देवलाद्युक्तः अग्निपुराणेऽपि गृहस्थोब्रह्मचारीचह्याहिताग्निस्तथैवच एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपीत्यादि व्रतरूपस्तुब्रह्मवैवर्त्ते प्राप्तेहरिदिनेसम्यग्विधायनियमंनिशि दशम्यामुपवासश्चप्रकुर्य्याद्वैष्णवंव्रतमिति शिवधर्मेपि वैष्णवोवाथशैवोवाकुर्यादेकादशीव्रतं इदंशिवभक्तादिभिरपिकार्य्यमित्युक्तं सौरपुराणेऽपि वैष्णवोवाथशैवोवासौरोप्येतत्समाचरेदिति सोपिद्वेधा नित्यःकाम्यश्च उपोष्यैकादशींनित्यंपक्षयोरुभयोरपीति पक्षेपक्षेप्रकर्त्तव्यमेकादश्यामुपोषणमिति नारदोक्तेश्चनित्यता यदीच्छेद्विष्णुसायुज्यंस्थिरांसंततिमात्मनः एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपीतिकौर्मादिषुफलश्रुतेश्चकाम्यता उपोष्यमेकादशीव्रतंच गृहस्थातिरिक्तानामेवनित्यं गृहस्थस्यतुशुक्लायामेवव्रतंनित्यं नकृष्णायां एकादश्यांनभोक्तव्यंपक्षयोरुभयोरपि वनस्थयतिधर्मोयंशुक्लामेवसदागृहीति देवलोक्तेः नचानेननिषेधकलनमेव वनस्थयतिविषयेउपसंह्रियते नतुव्रतमितिवाच्यं अस्यपर्य्युदसितविधिपरत्वात् अन्यथा पूर्वोक्तपुराणवचनेनिषेधपालने गृहस्थाधिकारोक्तिविरोधःस्यात् निषेधेनिवृत्तमात्रफलकत्वेननाविशेषानपेक्षणात् उपसंहारायोगात् अभावस्यधर्मत्वाभावाच्च तस्मादेनेनसर्वेषामेवैकादशीव्रतविधायिनांसामान्यवाक्यानांवनस्थ

ग०१०
१४७॥

यातिविषये उपसंहारान्न गृहस्थस्य कृष्णायांनित्यव्रतसमाप्तिः कथंतर्हिसंक्रांत्यामुपवासंचकृष्णैकादशवासरे चंद्रसू
र्यग्रहे चैवनकुर्यात्पुत्रवान्गृहीतिनारदादिवचनेषुकृष्णानिषेधः प्राप्तभावादितिचेच्छ्रूयतां शयनीबोधिनीमध्येया
कृष्णैकादशीभवेत् सैवोपोष्यागृहस्थेननान्याकृष्णाकदाचनेति पाद्मे गृहस्थस्यआषाढीकार्त्तिकीमध्यस्थायाकृष्णावि
हितापुत्रवतोननिषिध्यते अन्यकृष्णायांतुनविधिःसर्वविधीनांवनस्थयतिषूपसंहारात् शयन्यादिवाक्यंतुपुत्रिगृहस्थगो
चरमित्यनंतभट्टहेमाद्यादिग्रंथाःदीपिकायामपि असितात्वंशयनीबोद्धांतरस्थाप्यथोनस्यात्तन्मज्जिनोतोतिमदनरत्ने
भविष्येपि यथाशुक्लातथाकृष्णाद्वादशीमेसदाप्रिया शुक्लागृहस्थैःकर्त्तव्याभोगसंतानवर्द्धिनीमुमुक्षुभिस्तथाकृष्णासाका
म्यागृहिणांभवेत् पुत्रवांश्चसभार्य्यश्चबंधुयुक्तस्तथैवच उभयोःपक्षयोःकाम्यंव्रतंकुर्य्यात्तुवैष्णवमितिनारदोक्तेःएतत्स
र्वंकालादर्शेउक्तं विधवायावनस्थस्ययतेश्चैकादशीद्वयेउपवासोगृहस्थस्यशुक्लायामेवपुत्रिणः भुजेर्निषेधःकृष्णायांसि
द्धस्तस्यततोव्रतइति प्राच्यास्तुवैष्णवगृहस्थानांकृष्णापिनित्या नित्यंभक्तिसमायुक्तैर्नरैर्विष्णुपरायणैः पक्षेपक्षेचकर्त्त
व्यमेकादश्यामुपोषणं सपुत्रश्चसभार्यश्चसजनोभक्तिसंयुतः एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपीतिनारदोक्तेरित्याहुः
अत्रपुत्रशब्दश्चापत्यमात्रवचनः नारायणवृत्तौ पुमांसएवमेपुत्राजायेरन्नित्यत्रापत्यमात्रत्ववाचित्वोक्तेः जनयेद्बहुपुत्रा
नितिलिंगात् पौत्रोमातामहस्तेनेतिमनूक्तेःपुत्र्याअपत्यमित्यर्थेतुस्त्रीभ्योढकिपौत्रेयइत्यापत्तेःपुमान्पुत्रोजायतइतिचउ
पवासनिषेधविशेषोवायवीयेउक्तः उपवासनिषेधेतुभक्ष्यंकिंचित्प्रकल्पयेत् नदुष्यत्युपवासश्चउपवासफलंभवेत् भक्ष्यं
चतत्रैवोक्तं नक्तंहविष्यान्नमनोदनंवाफलंतिलाक्षीरमथांबुचाज्यं यत्पंचगव्यंयदिवापिवेयुः प्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरंचेत्यु
क्तं अत्रोपवासेनिषेधव्यवस्थांपुनराहमत्स्यपुराणे एकादश्यांतुकृष्णायामुपोष्यविधिवन्नरः पुत्रानायुःसमृद्धिंचसायुज्यं
चैवगच्छतितिदिनद्वयेपिपुत्रवतोगृहस्थस्योपवासोनिषिद्धः मदनरत्नेव्यासःएकादशीपुनष्टासुरवौसंक्रमणेतथा पारणंचो

पवासंचनकुर्य्यात्पुत्रवान्गृहीदिनक्षयेतुसंप्राप्तेनोपोष्यादशमीयुता यदीच्छेत्पुत्रपौत्राणामृद्धिंसंपदमात्मनः मत्स्यपुरा
णेपि दिनद्वयेर्कसंक्रांतौग्रहणेचंद्रसूर्ययोः उपवासंनकुर्वीतपुत्रपौत्रसमान्वित इति दिनक्षयलक्षण पद्मपुराणे द्वौतिथ्यं
तावेकवारेयस्मिन्स्यात्तद्दिनक्षयइति वसिष्ठोपि एकास्मिन्सावनेत्वाह्नितिथीनां त्रितयंभवेत् तदादिनक्षयःप्रोक्तस्तत्रसाह
स्त्रिकंफलमिति फलमत्रपुत्रवतउपवासव्यतिरिक्तविषयमितिद्रष्टव्यं अत्रत्रिस्पृग्वर्णनंविष्णुधर्मोत्तरे प्रथमकांडेशं
करगीतासुशंकरवाक्यम् दिवागतातुदशमीव्यतीतास्यात्तिथिर्द्विज रात्रिशेषेतथान्याचभविष्यांस्पृशतेतिथिं तिथित्र
तयसंस्पर्शादहोरात्रभृगूत्तम त्र्यहस्पृक्साविनिर्दिष्टापुण्यास्तास्तितयःस्मृताः तत्रोपोष्यशिरःस्नातैःकर्त्तव्यंदेवतार्चनं
जपंहोमंतथादानंकामयद्भिर्महत्फलं कर्मणांपरिशेषाणामकर्मण्यंचतद्दिनं श्रीविष्णुप्रीतयेरामब्राह्मणांस्तत्रभोजयेदि
तिवाक्यात्तुवैष्णवैर्गृहस्थैर्विष्णुप्रीतयेपूर्वैवकार्येति तस्योपवासनिषेधःउपवासनिषेधेपिभक्ष्यंकिंचित्प्रागुक्तमेव भक्ष्यं
चविद्वाविषयेवश्यमुक्तं अविद्वानामलाभेतुपयोदधिघृतानिच सकृदेवाल्पमश्नीयादुपवासफलंभवेत् भक्ष्यंच नक्तंहवि
ष्यान्नमित्यादि अथैकादशीनिर्णीयतेसाचद्विविधाशुद्धाविद्धाचयासंपूर्णासाशुद्धा अथोपवासानुष्ठानासिद्ध्यर्थंशुद्धविद्धादि
भेदेनैकादश्याअष्टादशभेदाउच्यंते षष्टिघटयः ६०॥ समता ॥१॥ षष्टितोन्यूनाश्चेद्घटयस्तदान्यूनता ॥२॥ षष्टितो
ऽधिकाश्चेत्तदाऽधिकताज्ञेया ॥ ३ ॥ अत्रशुद्धैकादशी समन्यूनताऽधिक्ययोगात्त्रिविधाभवति सात्रिधापि द्वादशीसा
म्यन्यूनताधिक्ययोगात्प्रत्येकंत्रिधाभवति एवंनवभेदाभवंति तेयथा शुद्धसमैकादशी ॥ ६० ॥ द्वादशी ॥ ६० ॥
समा १ ॥ शुद्धसमैकादशी ६०द्वादशी ५९ । ५८ । ५७ न्यूना २ शुद्धसमैकादशी ६० द्वादश्य ६१ । ६२ । ६३
धिका ३ ॥ शुद्धन्यूनैकादशी ५९ । ५८ । ५७ द्वादशी ६० समा ४ ॥ शुद्धन्यूनैकादशी ५९ । ५८ । ५७ द्वादशी
५९ । ५८ । ५७ । न्यूना५ ॥ शुद्धन्यूनैकादशी ५९ ५८ । ५७ द्वादश्य ६१ । ६२ । ६३ धिका ६ ॥शुद्धाधिकैकादशी

६१।६२।६३ द्वादशी ६० समा ७ ॥ शुद्धाधिकैकादशी ६१।६२।६३ द्वादशी ५९।५८।५७ न्यूना ८ ॥ शुद्धाधिकैकादशी ।६१।६२।६३ द्वादश्य ।६१।६२।६३ धिका ९ ॥ एवंदशम्याविद्धापिसाम्यन्यूनताधिक्ययोगात्रिधाभवति साविद्धापिद्वादश्याःसमन्यूनाधिक्ययोगात्प्रत्येकंत्रिधा भवति एवंनवभेदाः तेपियथा दशम्याविद्धैकादशीसमा ६०द्वादशी ६० समा १ दशम्याविद्धैकादशीसमा ६० द्वादशी ५९।५८।५७ न्यूना २ ॥ दशम्याविद्धैकादशीसमा ६० द्वादश्य ६१।६२।६३ धिका ३ ॥ दशम्याविद्धैकादशीन्यूना ५९।५८।५७ द्वादशी ६० समा ४ ॥ दशम्याविद्धैकादशीन्यूना ५९।५८।५७ द्वादशी ५९।५८।५७ न्यूना ५ ॥ दशम्याविद्धैकादशीन्यूना ५९।५८।५७ द्वादश्य ६१।६२।६३ धिका ६ ॥ दशम्याविद्धैकादश्यधिका ६१।६२।६३ द्वादशी ६० समा ७ ॥ दशम्याविद्धैकादश्यधिका ६१ ६२।६३ द्वादशी ५९।५८।५७ न्यूना ८ ॥ दशम्याविद्धैकादश्यधिका ६१।६२।६३ द्वादश्य ६१।६२।६३ धिकाचेति ९ ॥ एवंमिलित्वाऽष्टादशभेदाभवंति तत्रतावद्दशमीविद्धायावैष्णवैस्त्याज्या सदशमीवेधः प्रपंच्यते दशमीवेधस्त्रिविधः ॥ अरुणोदयवेधः सूर्योदयवेधः पंचदशनाडीवेधश्चेति तत्रारुणोदयवेधोभविष्यपुराणे ॥ अरुणोदयवेलायांदिशागंधोभवेद्यदि दुष्टंततुप्रयत्नेनवर्जनीयंनराधिपेति दिशागंधःदशमीसंबंधः गारुडेऽपि दशमीशेषसंयुक्तायदिस्यादरुणोदयः नैवोपोष्यंवैष्णवेनतद्दिनैकादशीव्रतमिति वैष्णवलक्षणंच स्कांदे परमापदमापन्नोहर्षेवासमुपस्थिते नैकादशींत्यजेद्यस्तुयस्यदीक्षास्तिवैष्णवी समात्मासर्वभूतेषुनिजाचारादविप्लुतः विष्णवर्पिताखिलाचारःसहिवैष्णवउच्यतइतिवचनोक्तएववैष्णवइतिसिद्धंस्मृत्यंतरेपि वैखानसाद्यागमोक्तदीक्षायुक्तोपि वैष्णवइतितन्न यद्यपिपित्रादेरागमदीक्षायांतन्मात्रस्यैव वैष्णवत्वं नतत्पुत्रादेस्तथाऽपि पारंपर्य्यप्रसिद्धमेववैष्णवत्वं

स्मार्त्तत्वंचमन्यंतेवुधाःतत्त्वसागरेभविष्येयथाशुक्लातथाकृष्णायथाकृष्णातथेतरा तुल्येतेमन्यतेयस्तुसवैवैष्णवउच्यत
इति अरुणोदयप्रमाणंतुस्कंदनारदाभ्यामुक्तं उदयात्प्राक्चतस्त्रस्तुघटिकाअरुणोदयइति हेमाद्रौ चतस्त्रोघटिकाः
प्रातररुणोदयउच्यते यतीनांस्नानकालस्तुगंगांभःसदृशःस्मृतइति तथा निशिप्रांतेतुयामार्द्धेदेववादित्रवादने सार
स्वतानध्ययनेचारुणोदयउच्यते तथा अरुणोदयवेधस्तुसार्धंतुघटिकात्रयमिति एतेषांसर्वेषांवचनानांरात्रिमानह्रा
सवृद्धिभ्यां मुहूर्तद्वयपरतैव उदयात्प्राक्यदाविप्रमुहूर्त्तद्वयसंयुतेति आदित्योदयवेलायाःप्राक्मुहूर्तद्वयान्विता संपूर्णै
कादशीनाम तत्रैवोपवसेद्व्रतीति गारुडे सौरधर्मादिवचनम् यच्चभविष्ये आदित्योदयवेलायाःप्राङ्मुहूर्तद्वयान्विता
एकादशीतुसंपूर्णाविद्धान्यापरिकीर्त्तितेति तदप्युपसंहारन्यायेन दंडचतुष्टयपरमेव हेमाद्रावप्येवं यत्तुब्रह्मवैवर्त्ते च
तस्त्रोघटिकाप्रातररुणोदयनिश्चयः चतुष्टयविभागोत्रवेधादीनांकिलोदितः अरुणोदयवेधःस्यात्सार्द्धंतुघटिकात्रयं अ
तिवेधोद्विघटिकःप्रभातदर्शनाद्रवेः महावेधोपितत्रैवदृश्यतेर्कोनदृश्यते तुरीयस्तत्रविहितोयोगःसूर्योदयेवुधैरिति
तदप्यवयवद्वारारुणोदयवेधविशेषपरमेवेतिमाधवीये मदनरत्नेच अन्यस्तूदयवेधः तथान्येपिवेधाहेमाद्रौ माधवी
येगारुडेच उदयात्प्राक्त्रिघटिकाव्यापिन्येकादशीयदा संदिग्धे कादशीनामवर्ज्येयंधर्मकांक्षिभिः उदयात्प्राङ्मुहूर्त्ते
नव्यापिन्येकादशीतुया संयुक्तैकादशीनामवर्ज्येयंधर्मकांक्षिभिः हेमाद्रौ रात्रेरंत्याष्टमभागेप्यरुणोदयउक्तः निशा
प्रांतेतुयामार्द्धइत्यादि अत्रैके एतेषांसर्वपक्षाणां मुहूर्तद्वयेनक्रोडीकारान्निशःप्रांतइतिवचनाच्च रात्रिमानवशात्सार्द्ध
त्रिदंडादयोऽनेकेऽरुणोदयाः हेमाद्रिः सार्द्धत्रिघटिकारूपोक्तिरष्टाविंशतिघटीमानरात्रिविषया महत्तरायास्तुरात्रेरं
तेचतस्त्रोघटिकाइत्युक्तमाहुः अतोऽरुणोदयशब्दस्यानेकार्थत्वापत्तेः नचमुहूर्तद्वयमर्थः दंडद्वयैकमुहूर्तादिवेधानांतथा
प्यनुपपत्तेः नहितेषांयामार्द्धत्वमरुणोदयतैवास्ति मुहूर्तद्वयस्ययामार्द्धस्यचचतस्त्रोघटिका इत्यनेनैवोपसंहाराच्च न

०२० दर्थः नचसार्द्धचघटिकात्रयमित्यनेनापितदापत्तिः शक्या तेनचतुर्दंडवेधस्यैवचतुर्थदंडेघटिकादशमीसत्त्वेहिवेधस्त
४१॥ दर्थः द्विघटिकादौतद्योगाच्च यच्चमतं कियताऽरुणोदयइत्यपेक्षायांसार्द्धघटिकातोन्यूनदशमीसत्त्वेनदोषइतियत्त
तुच्छं द्विदंडादावपितदापत्तेः दशमीशेषसंयुक्तोयदिस्यादरुणोदयःनैवोपोष्यंवैष्णवेनतद्दिनैकादशीव्रतमिति गारुडभ
विष्येचयोगमात्रनिषेधात् नारदीयेपि लववेधपिरा जेंद्रदशम्येकादशींत्यजेत् सुरायाविंदुनास्पृष्टंगंगांभइवनिर्मलं स्कां
देपि कलाकाष्ठादिगत्यैवदृश्यतेदशमीविभो एकादश्यांनकर्त्तव्यंव्रतंराजन्कथंचनेति माधवोप्याहसोयंकलादिवेधोऽरु
णोदयवेधेसूर्योदयवेधेचसमानइतिनिगमेपि सर्वप्रकारवेधोयमुपवासस्यदूषकइति अतएवमाधवेनारुणोदयार्द्धदंडेऽ
ल्पदशमीस्पर्शेसंदृक्ता कृत्स्नघटिकायोगेसंदिग्धामुहूर्त्तव्याप्तौसंयुक्ता उदयेसंकीर्णाप्युक्ता अरुणोदयवेलायांदशमीय
दिसंयुता संदृक्तैकादशींतांतुमोहिन्यैदत्तवान्प्रभुरितिगोभिलाद्युक्तेः पूर्वोक्तगारुडादेश्चसामान्यतोविशेषतश्चारुणोदय
वेधोनिषिद्धःयत्त्वष्टमभागोरुणोदयइति हेमाद्रिणोक्तं यच्चमहत्तराराात्रिरितितत्परंस्वयमेवदूषितं अंतेप्युक्तंवेधतारतम्यं
चदेशतारतम्यादुपपद्यतइति दोषतारतम्यंचप्रायश्चित्ततारतम्यादवगम्यतेतच्चोक्तंहेमाद्रौस्मृत्यंतरेअज्ञानाद्यदिवामो
हात्कुर्वन्नेकादशींनरः दशमीशेषसंयुक्तांप्रायश्चित्तमिदंचरेत् कृच्छ्रपादंनरश्चीर्त्वागांचदद्यात्सवत्सकांसुवर्णस्याढकंदेयं
तिलद्रोणसमन्वितं विधानांतरं तत्रैव ब्राह्मणान्भोज्यत्रिंशच्चगांचदद्यात्सवत्सकां धरणस्यार्द्धकंदेयंतिलहोममथापिवेति
अत्रवेधतारतम्याद्व्यवस्थेतिहेमाद्रिः वैष्णवैःशंकरस्वामिनाजितैस्तज्जितैस्तत्कालेपुराणवाक्यालाभादेवभ्रष्टमतप्रवृत्तै
रंकितैः पश्चात्पुराणेषुतत्तत्स्थलेषुस्वस्वोपयोगीनिवाक्यानिप्रकल्प्यस्वेच्छाचारीयंमतंक्षिप्तं तत्रत्यान्येववाक्यानीति
ज्ञायंते सुवर्णाढकदानस्यैकादश्यर्थंराज्ञोप्यसमर्थत्वात् एतत्करणेभीत्युत्पादकत्वाच्चाऽसत्निशाप्रांतेसत्यपिदोषाधि
क्यार्थमेव तस्माच्चचतुर्घटिकात्मकएवारुणोदयइतिसिद्धंतेनषट्पंचाशद्दंडानंतरंदशमीप्रवेशेअरुणोदयवेधउक्तोभवति

श्रंत्योपितत्रैवकण्वेनोक्तः उदये।परिविद्धातुदशम्येकादशी।यदि दानवेभ्यःप्रीणनार्थंदत्तवान्पाकशासनइति स्मृत्यंतरे
पि दशम्याःप्रांतमादाययदोदेतिदिवाकरः तेनस्पृष्टंहरिदिनंदत्तंजंभासुरायत्विति तत्रारुणोदयवेधोवैष्णावविषयः
तद्वाक्येषुवैष्णवग्रहणात् तत्स्वरूपंतुमाधवीयेस्कांदे वैष्णवलक्षणमुक्तंप्राक् केचित्तुदशम्यांनवमीवेधमपित्यजंतितत्र
मूलंमृग्यं उदयवेधस्तुपरिशेषाद्वैष्णवगोचरः अरुणोदयवेधस्तुवेधः सूर्योदयेतथा उक्तौद्वैदशमीवेधौवैष्णवस्मार्त
योःक्रमात्इत्यादिवाक्यैः स्मार्त्तस्यविधेरेवस्मृत्यंतरवाक्यानांपूर्वोक्तानांपूर्वानुमितिसिद्धिरिति हेमाद्रिस्तु केषांचिद
र्धरात्रेपिदशमीवेधमाह अर्धरात्रेतुकेषांचिद्दशम्यावेधइष्यते कपालवेधइत्याहुराचार्य्यायेहरिप्रियाः नतन्ममनमते
यस्मात्त्रियामारात्रिरिष्यते इतिब्रह्मवैवर्त्तात् अस्यार्थः अनद्यतनेऽतीतेलङित्यत्रातीतायारात्रेःपश्चिमयामद्वयमागा
मिन्याराात्रेः पूर्वयामद्वयंदिवसश्चसकलः एषोऽद्यतनः इत्युक्तंमहाभाष्ये वर्तमानःकालः एकादश्यहोरात्रउपोष्यः
तन्मध्येदशमीप्रवेशेविद्धासात्याज्या अतएवहेमाद्रौ दशम्याःसंगदोषेणअर्धरात्रात्परेणतु वर्जयेच्चतुरोयामान्दिव
सस्यउपोषणइति स्वमतेतुरात्रेस्त्रियामत्वात् प्रहरत्रयपूर्वशेषः तेनचतुर्थप्रहरएववेधोयुक्तः सोप्यरुणोदयएव
सूर्योदयंविनानैवस्नानदानादिकक्रमइति मार्कंडेयपुराणवचनात् प्रत्यूषोहर्मुखंकल्य इतिकोशादरुणोदयमारभ्य
सूर्यांशुप्रवृत्तेस्तत्रैवनिषेधः तेनमतभेदाद्व्यवस्थेतिकेचित् कैमुत्तन्यायेनारुणोदयवेधस्यैवस्तुतिरितितुमाधवःयत्तुदि
कूपंचदशभिस्तथेतिवेधः सउपवासातिरिक्तविषयइतिमाधवः सर्वप्रकारवेधोयमुपवासस्यदूषकः सार्द्धसप्तमुहू
र्तैस्तुयोगोयंवाधतेव्रतमितिनिगमादित्यलं माधवमतेवैष्णवैररुणोदयविद्धात्याज्यायदात्वेकादश्येवशुद्धाद्वादशीवो
भयंवातदापरोपोष्या एकादशीद्वादशीवाधिकाचेत्त्यज्यतद्दिनं पूर्वंग्राह्यंतूत्तरंस्यादितिवैष्णवनिर्णयइतिमाधवो
क्तेः स्मार्त्तैस्तुसूर्योदयविद्धात्याज्या यदात्वेकादशीशुद्धासतीवर्धतेद्वादशीचसमान्यूनावातदागृहस्थैः पूर्वायतिभि

रुत्तराकार्य्या प्रथमेहनिसंपूर्णाऽव्याप्याहोरात्रसंयुता द्वादश्याचतथातातद्दश्यतेपुनरेवच पूर्वाकार्य्यागृहस्थैश्चयति
भिश्चोत्तराविभो इतिस्कांदोक्तेः वर्द्धमानोप्याह उभयवृद्धौतुशुद्धायांवासर्वेषांपरैव संपूर्णैकादशीयत्रप्रभातेपुनरेव
सा सर्वैरेवोत्तराकार्य्यापरतोद्वादशीयदीति नारदोक्तेः द्वादशीमात्रवृद्धौशुद्धायांपरैव नचेदेकादशीविष्णौद्वादशीपर
तःस्थिता उपोष्यैकादशीतत्रयदीच्छेत्परमंपदामिति नारदोक्तेः द्वादशीमात्रवृद्धौतुशुद्धाविद्धेव्यवस्थिते शुद्धापूर्वो
त्तराविद्धास्मार्त्तनिर्णयईदृशइति माधवोक्तेः मदनरत्नेप्येवं यत्तु विद्धाप्यविद्धाविज्ञेयापरतोद्वादशीनचेत् अविद्धापि
चविद्धास्यात्परतोद्वादशीयदीति हेमाद्रौपाद्मवचनं तदेकादश्यावृद्धौज्ञेयं तदुक्तंमाधवेन एकादशीद्वादशीचेत्युभये
वर्द्धतेयदा तदापूर्वदिनंत्याज्यंस्मार्त्तैर्ग्राह्यंपरंदिनमिति विद्धैकादश्यांद्वादशीमात्रवृद्धौच सर्वेषांपरैव तत्रचैकाद
शीमात्रवृद्धौगृहिणः पूर्वायतेरुत्तरेतिपूर्वोक्तपाद्मोक्तेः एकादशीविवृद्धाचेच्छुक्लेकृष्णेविशेषतः उत्तरांतुयतिःकुर्य्यात्पू
र्वामुपावसेद्गृहीतिप्रचेतसोक्तेः एतच्छुद्धाविशुद्धातुल्यमितिमाधवः त्रयोदश्यांनोपलभ्येद्द्वादशीयदिकिंचन उपोष्यै
कादशीतत्रदशमीमिश्रितापिचेतिस्कांदात् अविद्धानिनिषिद्धेश्चेन्नलभंतेदिनानितु मुहूर्त्तैःपंचभिर्विद्धाग्राह्याचैका
दशीतिथिरिति ऋष्यशृंगोक्तेः मुहूर्त्तपंचकमरुणोदयमारभ्यज्ञेयं अन्यथोत्तरेह्निएकादश्यभावासंभवात् तथाचस
एव सर्वत्रैकादशीकार्य्याद्वादशीमिश्रितानरैः प्रातर्भवतुवामाभूद्यस्मान्नित्यमुपोषणमिति यद्यपिहेमाद्रिणाशुद्धसमा
शुद्धन्यूनाधिकद्वादशिकाचेत् सर्वेषांपरैवेत्युक्तं तदपिवैष्णवविषयं स्मार्त्तानांपूर्वैवेत्यविरोधः हेमाद्रिमतेत्युच्यते तत्र
शुद्धाविद्धाद्वयानंदात्रेधान्यूनसमाधिकैः षट्प्रकारापुनस्त्रेधाद्वादश्यूनसमाधिकैरित्यष्टादशैकादशीभेदाः तत्रशुद्धाधिका
न्यूनद्वादशिकाशुद्धाधिकासमद्वादशिकाचसकामैः पूर्वानिष्कामैरुत्तराकार्य्या प्रथमेहनिसंपूर्णेतिपूर्वोक्तस्कांदात् ऊ
नद्वादशिकायांतु विष्णुप्रीतिकामैरुपवासद्वयंकार्य्यं संपूर्णैकादशीयत्रप्रभातेपुनरेवसा लुप्यतेद्वादशीयस्मिन्नुपवासः

कथंभवेत् उपोष्येद्वैतिथीतत्रविष्णुप्रीणनतत्परैरिति वृद्धवसिष्ठोक्तेः शुद्धन्यूनाशुद्धसमाविद्धसमावाधिकद्वादशीकाचेत्
सर्वैषांपरैवेति हेमाद्रिः मदनरत्नेतु शुद्धाधिकापरासंपूर्णैकादशीयत्रेतिपूर्वोक्तेः अन्यापूर्वा शुद्धायदासमाहीनाए
कादशीमुपवसेन्नशुद्धांवैष्णवीमर्पातिस्कांदात् शुद्धाएकादशीउत्तराद्वादशी.नचैवैकादशीविष्णाविति नारदोक्तेश्च
यत्तुअविद्धापिचविद्धास्यादितिपाद्मे तच्छुद्धाधिकपरं यत्तु संपूर्णैकादशीत्याज्यापरतोद्वादशीयदि उपोष्याद्वादशी
शुद्धाद्वादश्यामेवपारणमित्यादि तद्वैष्णवपरं स्मार्त्तानांतुपूर्वैवेत्युक्तं विद्धन्यूनासमद्वादशिकातुमुमुक्षूणांपरा अन्ये
षांपूर्वा पुत्रवतोपिपूर्वैतिमदनरत्ने विद्धसमासमद्वादशिकोनद्वादशीकातु मुमुक्षुभिःपराऽन्यैःपूर्वाकार्या दशमीमिश्रि
तापूर्वाद्वादशीयदिलुप्यते शुद्धैवद्वादशीराजन्नुपोष्यामोक्षकांक्षिभिरितिव्यासोक्तेः मोक्षकांक्षिग्रहणादन्येषांपूर्वैव
तत्रैकादशीकार्य्याद्वादशीमिश्रितानरैः प्रातर्भवतुवामावायतोनित्यमुपोषणमितिपाद्मोक्तेः विद्धाधिकासमद्वादशि
कासर्वैषांपरैव पारणाहेनलभ्येतद्वादशीकलयापिचेत् तदानींदशमीविद्धाप्युपोष्यैकादशीतिथिरिति ऋष्यशृंगो
क्तेश्च माधवमतेतु अत्रगृहिणांपूर्वायतेरुत्तरा विद्धाधिकान्यूनद्वादशिका मोक्षपापक्षयविष्णुप्रीतिकामैः पराका
र्य्या गृहस्थेनतुनक्तंकार्य्यं एकादशीद्वादशीचरात्रिशेषेत्रयोदशी उपवासंनकुर्वीतपुत्रपौत्रसमन्चिताइति कौर्म्यै दि
नक्षयेउपवासनिषेधात् दशम्येकादशीविद्धाद्वादशीचक्षयंगता क्षीणासाद्वादशीज्ञेयानक्तंतुगृहिणःस्मृतामितिवृद्ध
शातातपोक्तेश्च गृहिणःपूर्वत्रोपवासःएकादश्याःशुद्धन्यूनत्वेशुद्धसमत्वेवाद्वादश्यान्यूनसमत्वयोरेकादश्यामुपवासःया
नितु दशम्यनुगताहंतिद्वादशद्वादशीफलं धर्मापत्यधनायूंषित्रयोदश्यांतुपारणमिति कौर्म्यादीनांदशमीवेधेत्रयोदशी
पारणयोर्निषेधकानिविहिताभिन्नपराणि अत्रमूलवचनानितद्व्यवस्थाचाकरेज्ञेयायत्तुकालेहेमाद्रौ बहुवाक्यविरोधेनसं
देहोजायतेयदा द्वादशीतुतदाग्राह्यात्रयोदश्यांचपारणमितिमार्कंडेयोक्तेः संदिग्धेषुचवाक्येषुद्वादशींसमुपोषयेत् तथा

विवादेषुचसर्वेषुद्वादश्यांसमुपोषणं पारणंतुत्रयोदश्यामाज्ञेयमामकीमुनेरितिपाद्मोक्तेश्च वेधसंदेहेज्योतिर्विदांविप्रति
पत्तौचापराकार्य्येत्युक्तं तद्वैष्णवविषयमित्यलंवहुप्रपंचितेन अत्रोपयुक्तंकिंचिदुच्यते तत्रदशम्येकादशीयोगेदशमी
मध्यएवभोजनंकार्य्यमेकादश्यांनभुंजीतेतितस्याएवनिषिद्धत्वात् निषेधस्तुनिवृत्त्यात्मककालमात्रमपेक्षत इति देव
लोक्तेश्च केचित्तु एकादशीव्रतांगत्वेनपूर्वेद्युरेकभक्तविधानाद्विविरुद्धेचनिषेधानवकाशान्नकाम्यव्रतांगेभोजननिषेधः
प्रवर्त्तते तेनैकादशीमध्येपूर्वदिनमित्याहुःअत्राधिकारी माधवीयेकात्यायनेनोक्तःअष्टवर्षाधिकोमर्त्योह्यशीतिन्यूनव
त्सरःएकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपीतिभविष्ये व्रह्मचारीचनारीचशुक्लामेवसदागृहीति यत्तुविष्णुःपत्यौजीवतिया
नारीउपोष्यव्रतमाचरेत् आयुष्यंहरतेभर्त्तुर्नरकंचैवगच्छति इतिभर्त्रननुज्ञाविषयमितिप्राग्गुक्तं उपवाससामर्थ्येतु मा
र्कंडेयकौर्म्मयोः एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच उपवासेनदानेननर्निद्वादशिकोभवेत् अत्रैकभक्तयोर्मध्यउपवा
सव्रतंचरेदिति एकभक्तादिषु उपवासशब्दस्तद्धर्मातिदेशार्थः तेनतत्प्रयुक्ताःसर्वेधर्माः तत्स्थानापन्नेनक्तादावपिभ
वंति संकल्पनेत्र्यैकभक्तादिपदेनोहःकार्य्यइतिमदनरत्ने तथाऽसामर्थ्येप्रतिनिधिनाकारयेदितिप्रागुक्तं व्रताकरणे
प्रायश्चित्तमाह माधवीयेकात्यायनःअर्कपर्वद्वयेरात्रौचतुर्दश्यष्टमीषुवा एकादश्यामहोरात्रेभुक्त्वाचांद्रायणंचरेदिति अथ
काम्यव्रतविधिःलघुनारदीये दशम्यादिदिनेयत्तुत्रिदिनंपरिवर्जयेत् गंधतांवूलपुष्पादिस्त्रीसंभोगंमहायशाःतत्र दश
म्याविधिःकौर्म्मे कांस्यमांसमसूरांश्चचणकान्कोरदूषकान् शाकंमधुपरान्नंचत्यजेदुपवसन्स्त्रियम् तथा शाकंमांसं
मसूरांश्चपुनर्भोजनमैथुनं द्यूतमत्यंवुपानंचदशम्यांवैष्णवस्त्यजेत् मदनरत्ननारदीये अक्षारलवणाः सर्वेहविष्यान्न
निषेविणः अवनीतल्पशयना स्त्रियाः संगमवर्जिताः अथव्रतघ्नान्याह हेमाद्रौदेवलः असकृज्जलपानाच्चसकृत्तांवूल
भक्षणात् उपवासःप्रणश्येतदिवास्वापाच्चमैथुनात् अत्राशक्तौमदनरत्नेदेवलः अत्ययेचांवुपानेननोपवासःप्रणश्यति

अत्यये प्राणात्ययकष्टे वर्ज्याण्याहविष्णुः गात्राभ्यंगंशिरोभ्यंगंतांबूलंचानुलेपनं व्रतस्थोवर्जयेत्सर्वंयच्चान्यत्र
निराकृतं प्रायश्चित्तमुक्तंनिर्णयामृतसंग्रहे स्तेनाहिंसकयोःसख्यंकृत्वास्तैन्यंचाहिंसनं प्रायश्चित्तंव्रतेकुर्य्याज्जपेन्नाम
शतत्रयं मिथ्यावादेदिवास्वापेवहुशोंबुनिषेवणे अष्टाक्षरंव्रतीजप्त्वाशतमष्टोत्तरंशुचिः ओंनमोनारायणायेतिमंत्रोष्टाक्ष
रईरितः तत्रैवपैठीनासिः तांबूलचर्वणेस्त्रीसंभोगेमांसानिषेवणे व्रतभंगोनचेत्कुर्यात्कृष्णाद्व्रतवर्जनमिति संभोगेऋतु
कालादन्यत्र रेतःसेकात्मसंभोगमृतेनात्रक्षयःस्मृतइति दंतकाष्ठवर्जनंहेमाद्रौवसिष्ठः उपवासेतथाश्राद्धेनकुर्य्याद्दं
तधावनं दंतानांकाष्ठसंयोगोदहत्यासप्तमंकुलामिति काष्ठग्रहणान्मृल्लोष्ठकाद्यनिषेधइतिहेमाद्रिः विष्णुरहस्ये श्रा
द्धोपवासदिवसेखादित्वादंतधावनं गायत्र्याशतसंपूतमंबुप्राश्यविशुध्यतीति निर्णयामृतेव्यासः वर्जयेत्पारणेमांसं
व्रताहेप्यौषधंसदेति एकादश्यांश्राद्धप्राप्तौकात्यायनः उपवासोयदानित्यःश्राद्धंनैमित्तिकंभवेत् उपवासंतदाकुर्यादा
घ्रायपितृसेवितं मातापित्रोःक्षयेप्राप्तेभवेदेकादशीयदि अभ्यर्च्यपितृदेवांश्चआजिघ्रेत्पितृसेवितामिति हेमाद्या
दिसर्वनिबंधेष्वप्येवम् एतेनैकादशीनिमित्तकंश्राद्धंद्वादश्यांकार्यमितिवदंतःपरास्ताः किंचमहालये सपक्षःसकलः
पूज्यः श्राद्धषोडशकंप्रतीति श्रुतं षोडशकत्वंचैकादश्यांचमन्वादिश्राद्धंच क्षयाहात्परिज्ञानेचतत्पक्षेकादश्यां
बिहितंश्राद्धंवाधितमेवस्यात् यदपिस्मृतिचंद्रिकायांपठंति अन्नाश्रितानिपापानितद्भोक्तुर्दातुरेववा मज्जंतिपित
रस्तस्यनरकेशाश्वतीःसमाः इतितस्यापिरागप्राप्तभुजिगोचरस्य वैधेश्राद्धंकृतवतांमहत्साहसमित्यलं एकादश्यांतु
यःपित्र्येदिनेचश्राद्धनिश्चयात् जलपिंडंविनादानंकृत्वानरकमाव्रजेदिति लघुनारदीयेएकादश्यांश्राद्धनिषेधः समा
तापितृभिन्नविषयः पूर्ववाक्येतदग्रहणात् यद्वाश्राद्धनिश्चयः श्राद्धेप्रतिग्रहः अथव्रतघ्नान्याह मदनरत्नेदेवलः स
र्वभूतभयंव्याधिःप्रमादोगुरुशासनं हविर्ब्राह्मणकाम्याचगुरोर्वचनमौषधं नारदीये अनुकल्पोनृणांप्रोक्तःक्षीणानांव

रवाणीनि फलंमूलंपयस्तोयमुपभोज्यंभवेच्छुभे नत्वेवभोजनंकैश्चिदेकादश्यांबुधैःस्मृतं अस्यापवादः शयनेचमदु
त्थानेमत्पार्श्वपरिवर्त्तने नरोमूलफलाहारीहृदिशल्यंममार्पयेत् इदंचातिसंकष्टविषयं व्रतेत्वविरोधिनोनिर्णयामृते
सर्वव्रतेषुज्ञेयाः तत्रैकादश्यांसंकल्पः गृहीत्वोदुंबरंपात्रंवारिपूर्णमुदङ्मुखः उपवासंतुगृह्णीयाद्यद्वावाचाभिधारयेत्
इति माधवीयेवराहोक्तेःमंत्रस्तुविष्णूक्तः एकादश्यांनिराहारःस्थित्वाहमपरेहनि भोक्ष्यामिपुंडरीकाक्षशरणंमेभवाच्यु
तेति शैवादीनांतुसौरागमे सावित्र्याप्यथवानाम्नासंकल्पंतुसमाचरेत् शिवादीनांगायत्र्योयजुर्वेदेप्रसिद्धाःवाराहे इ
त्युच्चार्य्यंततोविद्वान्पुष्पांजलिमथार्पयेत् ततस्तुजलंपिवेत् अष्टाक्षरेणमंत्रेणात्रिर्जपेदाभिमंत्रितं उपवासफलप्रेप्सुः
पिवेत्पात्रगतंजलमिति कात्यायनेनोक्तेः मध्यरात्रेउदयेवादशमीवेधेरात्रौसंकल्पइतिमाधवः दशम्याःसंगदोषेण
अर्धरात्रपरेणतु वर्जयेच्चतुरोयामान्संकल्पार्चनयोःसदा विद्धोपवासेनत्वेतद्दिनंत्यक्त्वासमाहितः रात्रौसंपूजयेद्विष्णुं
संकल्पंचतदाभवेत् इतिनारदीयोक्तेः तत्रैवपूजामाभिधाय देवस्यपुरतःकुर्य्याज्जागरंनियतोव्रती द्वादश्यांनिवेदनसं
कल्पउक्तः कात्यायनेन अज्ञानतिमिरांधस्यव्रतेनानेनकेशव प्रसादसंमुखोदेवज्ञानदृष्टिप्रदोभवेतिनारदीये ब्राह्म
णान्भोजयेच्छक्त्याद्याद्दैदक्षिणांततः स्कांदे कृत्वाचैवोपवासंतुयोश्नातिद्वादशीदिने नैवेद्यंतुलसीमिश्रंहत्याकोटि
विनाशनं द्वादश्यांचवर्ज्यान्याहवृहस्पतिः दिवास्वापंपरान्नंचपुनर्भोजनमैथुनं क्षौद्रंकांस्यामिषंतैलंद्वादश्यामष्टवर्जये
त् हेमाद्रौब्रह्मांडपुराणे पुनर्भोजनमध्यायोभारआयासमैथुने उपवासफलंहन्युर्दिवानिद्राचपंचमी स्कांदे परान्नं
कांस्यतांबूलंलोभंवितथभाषणंवर्जयेदितिशेषः विष्णुधर्मेषु असंभाष्याह्निसंभाष्यतुलस्यतसिकादलं आमलक्याः
फलंवापिपारणेप्राश्यशुद्ध्यति वृहन्नारदीये रजस्वलांचचंडालंमहापातकिनंतथा सूतिकांपतितंचैवउच्छिष्टंरजका
दिकं व्रतादिमध्येशृणुयाद्यद्येषांध्वनिमुत्तमः अष्टोत्तरसहस्रंतुजपेद्वावेदमातरं एतद्व्रतंसूतकेपि कार्य्यम् सूतकेमृतके

केवापिनत्याज्यंद्वादशीव्रतमिति तत्रत्यक्तंदानादिसूतकांतेकार्य्यं सूतकांतेनरःस्नात्वापूजयित्वाजनार्द्दनं दानंदत्वा विधानेनव्रतस्यफलमश्नुत इतिमात्स्योक्तेः एतद्रजोदर्शनेपिकार्य्यं एकादश्यांनभुंजीतनारीदृष्टेरजस्यपीतिपुलस्त्योक्तेः अथयदाद्वादश्यांश्रवणर्क्षंतदाशुद्धामप्येकादशींत्यक्त्वातत्रैवोपवासःकार्य्यः शुक्लावायदिवाकृष्णाद्वादशीश्रवणान्विता तयोरेवोपवासश्च त्रयोदश्यांचपारणमितिनारदीयोक्तेः एतेचनियमाःकाम्यव्रतेनियताःनित्यव्रतेसतिसंभवेकार्य्याः शक्तिमांस्तुपुनःकुर्य्यान्नियमंसविशेषणमितिकात्यायनोक्तेः अशक्तौतुमाधवीयेब्रह्मवैवर्त्ते इतिविज्ञायकुर्वीतावश्यमेकादशीव्रतं विशेषनियमाशक्तोहोरात्रोपोषितोभवेत् अथप्रसंगादष्टौमहाद्वादश्यः तत्रशुद्धाधिकैकादशीयुताद्वादशीउन्मीलनीसंज्ञा ॥ १ ॥ द्वादश्येवशुद्धाधिकावर्द्धतेचेत् सावंजुली ॥ २ ॥ वासरत्रयस्पर्शिनीत्रिस्पृशा ॥ ३ ॥ अग्रेपर्वणःसंपूर्णाधिकत्वेपक्षवार्द्धिनी ॥ ४ ॥ पुष्यर्क्षयुताजया ॥ ५ ॥ श्रवणयुताविजया ॥ ६ ॥ पुनर्वसुयुतापापनाशिनी ॥ ७ ॥ फाल्गुनशुक्लाआमलकी ॥ ८ ॥ सैवआमर्दकी अथद्वादशद्वादश्योजयंतीसंज्ञकाः ॥ १२ ॥ ताश्चसर्वाद्वादशमासेषुक्रमशोवक्ष्यंते तासामनुष्ठानविशेषोपितत्रैवोच्यते एताभ्यश्चान्येपिद्वादशीभेदाविशेषास्तेपिकृत्यविस्तारएववक्ष्यंते एताःसर्वाअपिपापक्षयमुक्तिकामोयथासंभवमुपवसेत् अत्रमूलंहेमाद्रौज्ञेयं एकादशीद्वादश्योरेकत्वेचोपवासः पार्थक्येतुशक्तस्योपवासद्वयं तथा एकादशीमुपोष्यैवद्वादशींसमुपोषयेत् इतिविष्णुरहस्यात् अशक्तौतुद्वादश्यामेव एकामेकादशींस्तुत्वाविष्णुंचसमुपोषयेत् पूर्ववासरजंपुण्यंसर्वंप्राप्नोत्यसंशयमिति तत्रैवोक्तेः यदात्वल्पाद्वादशीतदोक्तंमात्स्ये यदाभवतिस्वल्पापिद्वादशीपारणादिने उषःकालेद्वयंकुर्य्यात्प्रातर्मध्याह्निकंतदा नारदीये अल्पायामपिराजेंद्रद्वादश्यामरुणोदये स्नानार्चनक्रियाकार्य्यादानहोमादिसंयुताइति संकटेतुमाधवीयेदेवलः संकटेविषमेप्राप्तेद्वादश्यांपारयेत्कथं अद्भिस्तुपारणंकुर्य्यात्पुनर्भुक्तेनदोषकृदिति संकटे त्रयोदशीश्राद्धप्रदोषादौ अत्र

केचिदाहुः अपकर्षवाक्यानिन्यूनाधिकाहिताग्निविषयाणि अग्निहोत्रादीनां श्रौतत्वेनापकर्षायोगादिति द्वादश्यांचप्र थमपादमतिक्रम्यपारणंकार्य्यं द्वादश्याःप्रथमःपादोहरिवासरसंज्ञितः तमतिक्रम्यकुर्वीतपारणंविष्णुतत्परइति नि र्णयामृते मदनरत्नेच विष्णुधर्मोक्तेः अत्रकेचित्संगदंते यदाभूयसीद्वादशीतदापिमुहूर्त्तत्रयेपारणंकार्य्यम् सर्वेषामुप वासानांप्रातरेवहिपारणमितिवचनादितिनिर्णयसिंधौ तत्रैवोक्तं वस्तुतस्तुवहूनांकर्मकालानामपिनाकारणंवाधापन्ने प्रागुक्तवचनैश्चाल्पद्वादश्यामेवापकर्षविधानादपराह्णएवकार्यमिति प्रातःशब्दस्तुसायंप्रातर्द्विजातीनामशनंश्रुतिचो दितमितिवचनादपराह्णवाच्यप्युपपन्नः नचवाक्यवैयर्थ्यंपुनर्भोजनात्सायंपारणनिवृत्त्यर्थत्वात्तस्येत्याहुः ऽस्मादिन एकादश्युपवासातिक्रमेऽपराह्णे वाराहे एकादशीविस्तुताचेत्परतोद्वादशीस्थिता उपोष्याद्वादशीतत्रयदीच्छेत्परमं पदमिति अत्राविरोधिनोनियमाः सर्वव्रतेषुबोद्धव्याः अन्येचनवरात्रेवक्ष्यंते इतिदिक् अथैकादश्यांसिद्धविरुद्धा दिकंलिख्यते एकादशीशुक्रवारेणसिद्धा यदुक्तं शुक्रेणप्रतिपत्षष्ठीएकादश्यपिसिद्धिदाइति चंद्रेचित्रोत्तराषाढापू र्वाषाढाविशाखिका एकादशीत्रयोदश्यौनष्टयोगाः प्रकीर्त्तिताइत्ति एकादश्यांनर्त्तनादिकार्य्यं नंदासुनर्त्तनंक्षेममिति त्युक्तमेव एकादश्यांशणपुष्पाणिनखादेत् तत्रोक्तमेव नखचर्मतिलानिति सर्वास्वेकादशीषुतिथिपत्वेनाशिवःपूज्यः तदुक्तं एकादश्यांशिवस्यचेति स्वस्तिश्रीरणवीरसिंहधरणीपालोवदान्याग्रणीर्नानाशास्त्रविचारसाररसविस्सद्वृंद संरक्षकः धर्माधर्मविभागकृद्रघुपतेःपादांबुजार्चारतोजीव्यात्पुत्रकलत्रमित्रसहितःसंपालयन्क्ष्मांचिरम् १ रण वीरसिंहभूपप्रकारितेकृत्यसागरे एकादश्यामभूदत्रपंचमोरत्नसंग्रहः २ अथद्वादशीसामान्यनिर्णयः तत्रादौकृ ष्णशुक्लद्वादशीध्यानम् द्वादशीगरुडारूढामेघवर्णाचपात्रिणी द्वादशीशुक्लवस्त्रेयंनीलकुंतलभूषितेति द्वादशीतूपवा सादिषुपक्षद्वयेप्येकादशीयुतैवग्राह्या रुद्रेणद्वादशीयुक्तेतियुग्मप्राधान्यात् द्वादशीतुप्रकर्त्तव्याएकादश्यायुताप्रभो

सदाकार्य्यातुविद्धैर्विष्णुभक्तैश्चमानवैरितिस्कांदवचनाच्च दानार्चनादिविशेषकृत्येपूर्त्तेरेति इतिद्वादशीसामान्य
निर्णयः अथसिद्धविरुद्धादिकंलिख्यते द्वादशीबुधवारेणयुक्तासिद्धा तच्चोक्तं बुधवारेद्वितीयाचसप्तमीद्वादशीतिच
रविवारेणक्रकचाख्योयोगोविरुद्धोभवति तदुक्तम् सूर्य्येविशाखाभरणीद्वादशीचचतुर्दशी मघानुराधाज्येष्ठाचवर्ज
नीयाप्रयत्नतइति द्वादश्यांव्रतपौष्टिकादिकार्य्यं तच्चोक्तं व्रतपौष्टिकेद्वितीयाद्वादश्योरिति अत्रविल्वफलंनभक्षयेत्
नखचर्मतिलानिचेत्यादि पूर्वमेवोक्तत्वात् तुलामकरस्थेसूर्य्येद्वादशीदग्धाभवति द्वादश्यांयोगिनीसांमुख्यान्नैर्ऋत्यां
दिशियात्रानकार्य्या सर्वास्वपिद्वादशीषुतिथिपत्वेनविष्णुरर्चनीयः इतिद्वादशीसामान्यनिर्णयप्रकरणम् अथत्र
योदशीसामान्यनिर्णयः तत्रकृष्णशुक्लत्रयोदशीध्यानं चापवाणधरागौरीमकरस्थात्रयोदशीति अशोककलिका
वाणचापपात्रात्रयोदशी मंचासनस्थिताश्यामाहरिद्रस्त्रामदालसा गदापात्रधरागौरीनिधिस्थास्यात्त्रयोदशीति शु
क्लात्रयोदशी सर्वमतेपूर्वाग्राह्या त्रयोदशीप्रकर्त्तव्याद्वादशीसहितामुने भूतविद्धानकर्त्तव्यादर्शःपूर्णाकथंचन वर्ज
नीयामुनिश्रेष्ठसावित्रीव्रतउच्यतइति ब्रह्मवैवर्त्ते पूर्वविद्धाविधानादुत्तरविद्धानिषेधाच्च त्रयोदशीकर्त्तव्यायाभवेदाप
राह्निकीति स्कांदाच्च आपराह्निकीपूर्वविद्धेत्यर्थः पंचमीसप्तमीचैवदशमीचत्रयोदशी प्रतिपन्नवमीचैवकर्त्तव्यासंमु
खीतिथिरितिपैठीनसिवचनाच्च एतानिशुक्लत्रयोदशीविषयाणि यद्यप्यत्रशुक्लपक्षबोधोनास्ति तथापिकृष्णत्रयोद
श्याःपरविद्धतायावाचनिकत्वात् विद्धतायाःशुक्लपक्षाविषयत्वंपरिशिष्यते कृष्णत्रयोदश्याः परविद्धत्वमुक्तं निगमे
षष्ठ्यष्टमीअमावास्याकृष्णपक्षेत्रयोदशी एताःपरयुताःपूज्याःपराःपूर्वयुतास्तथेति तस्मात्तुशुक्लात्रयोदशीपूर्वयुताकृ
ष्णात्रयोदशीपरयुतेतिसिद्धं शुक्लत्रयोदशीपूर्वापराकृष्णात्रयोदशीतिमाधवोक्तेश्च त्रयोदशीतिथिःपूर्वासितेपश्चादि
तिदीपिकोक्तेश्च यदातुकृष्णपक्षेपरविद्धानलभ्यते तदापूर्वविद्धाग्राह्या तदाहवसिष्ठः एकादशीतृतीयाचषष्ठीचैव

त्रयोदशी पूर्वविद्धातुकर्त्तव्यायदिनस्यात्परेहनीति उपवासेप्ययमेवानिर्णयः एकादश्यष्टमीषष्ठीद्वितीयाचचतुर्दशी त्रयोदशीअमावास्याउपोष्याःस्युःपरान्विताः द्वितीयापंचमीवेधाद्दशमीचत्रयोदशी चतुर्दशीचोपवासेहन्युःपूर्वोत्तरेतिथी इतिवृद्धवसिष्ठवचनयोर्मिथोविरोधेपूर्वोक्तनिगमवचनेनक्रमेणकृष्णशुक्लत्रयोदशीविषयत्वेनव्यवस्थापनात् इतिसामान्यत्रयोदशीनिर्णयः अथसिद्धविरुद्धादिकंलिख्यते त्रयोदशीभौमवारेणसिद्धा तदुक्तं भौमेषष्ठीतृतीयास्याद्दशमीचत्रयोदशीति सोमेनतुविरुद्धा त्रयोदश्यांक्षत्रियादिभिर्मलापहस्नानंनकार्य्यम् तदुक्तं स्नातुर्जनस्यदशमीतनयांस्त्रयोदशीत्यादिमलापहस्नानंनिषिध्यतइत्याद्युक्तमेव त्रयोदश्यांदक्षिणदिशि योगिनीसांमुख्याद्यात्रानकार्या क्रूरग्रहेकुंभस्थितेत्रयोदशीशुभकार्य्येषुवर्ज्या त्रयोदश्यांवृंताकानिनभक्षयेत् ॥

इतिश्रीमहाराजरणवीरसिंहरत्नाकरेत्रयोदशीतिथिसामान्यनिर्णयप्रकरणम् ॥

अथचतुर्दशीनिर्णीयते तत्रकृष्णचतुर्दशीध्यानम् अब्जस्थापाटलाभासाफलपात्रसुशमृता नीलकंठींद्रगोपाभलोचनेयंचतुर्दशी अथशुक्ला खड्गभल्लधरानीलकुनल्लाशुभ्रभूषणा द्विभुजातुरगारूढाकृष्णवर्णाचतुर्दशी चतुर्दशीतुशुक्लापराग्राह्या चतुर्दश्याचपूर्णिमेति युग्मवाक्यात् एकादश्यष्टमीषष्ठीपौर्णमासीचतुर्दशी अमावास्यातृतीयाचउपोष्याःस्युःपरान्विता इतिवृहस्पतिवाक्याच्च शुक्लाचतुर्दशीग्राह्यापरविद्धासदाव्रत इतिव्यासवाक्याच्च कृष्णचतुर्दशीपूर्वविद्धैवकर्त्तव्या पूर्वविद्धैवकर्त्तव्यापरविद्धानकुत्रचित् उपवासादिकार्येषुएषधर्मःसनातन इत्यापस्तंबवचनात् मदनरत्नादिषुतु उपवासेतुशुक्लकृष्णेपरएवग्राह्यो तदाहवसिष्ठः एकादश्यष्टमीषष्ठीउभेपक्षेचतुर्दशी अमावास्यातृतीयाचउपोष्याःस्युःपरान्विताइत्युक्तं हेमाद्रौतु यदातुशुक्लकृष्णचतुर्दश्यौपूर्वदिनापराह्णंव्याप्नुतस्तदात्रयोदशीयुतेएवग्राह्ये तथाचस्कंदपुराणे चतुर्दशीतुकर्त्तव्यात्रयोदश्यायुताविभो ममभक्तैर्महाबाहोभवेद्याचापराह्णिकी

दर्शविद्धानकर्त्तव्याराकाविद्धाकदाचनेति मदनरत्नकालतत्त्वविवेचनयोस्तु शैवव्रतेपक्षद्वयगतायाअपिचतुर्दश्याअ
पराह्णिक्याः पूर्वविद्धानभिधायकमिदंवाक्यमुपन्यस्तं ममभक्तैरितीश्वरोक्तिलिंगात् यदाचापराह्णंनव्याप्नुत
स्तदापरयुतेग्राह्ये अष्टम्येकादशीषष्ठीकृष्णपक्षेचतुर्दशी अमावास्यातृतीयाचकर्त्तव्यापरसंयुतेतिब्रह्मवैवर्त्तवचनात्
यत्तूपवासादिकार्येष्वित्यापस्तंबवचने उपवासेकृष्णचतुर्दश्याःपूर्वविद्धत्वाभिधानं तद्रुद्रोपवासविषयमिति तत्रैव
प्रपंच्यते इतिचतुर्दशीसामान्यनिर्णयः अथसिद्धविरुद्धादिकालिख्यते चतुर्दशीशनिवारेणसिद्धा रविवारेणविरु
द्धा सूर्येविशाखाभरणीत्युक्तमेव अत्रशत्रुवधादिकंकार्य्यं तदुक्तं चतुर्दश्यांचतुर्थ्यांचनवम्यांचारिमर्द्दनमिति अत्रक्षौ
रंयात्रांचवर्जयेदिति अत्रविशेषतोयोगिनांसांमुख्यात् वायव्येयात्रानकार्य्या अत्रपर्वत्वाद्दंतधावनंवर्ज्यं अत्रसर्व
चतुर्दशीषुतिथीशत्वाच्छिवःपूज्यः इतिश्रीमन्महाराजरणवीरसिंहरत्नाकरेचतुर्दशीसामान्यनिर्णयप्रकरणम् ॥
अथपौर्णमासीनिर्णीयते तत्रादौपौर्णमासीध्यानम् शशिगापूर्णिमाशुभ्रामौक्तिकाभरणान्विता सुधापूर्णघटाधारावा
मदक्षिणबाहुकेति पौर्णमासीतु वटसावित्रीव्यतिरिक्तसर्वव्रतेषुपराग्राह्या भूतविद्धेनकर्त्तव्येदर्शपूर्णेकदाचन वर्जयि
त्वामुनिश्रेष्ठसावित्रीव्रतमुत्तममिति ब्रह्मवैवर्त्तात् पूर्वविद्धास्वकर्त्तव्यासावित्रीव्रतिभिर्नरैः पौर्णमासीमहीपालपरैव
निगमेमतेतिमाधवीयेपद्मपुराणवचनाच्च सावित्रीव्रतमंतरेपौर्णमास्यःपराइतिदीपिकोक्तेश्च उपवासेपरैव एकादश्य
ष्टमीषष्ठीपौर्णमासीचतुर्दशी अमावास्यातृतीयाचताउपोष्याःपरान्विता इतिनिर्णयामृतधृतवचनात् यत्तु षष्ठ्येकाद
श्यमावास्यापूर्वविद्धातथाष्टमी पूर्णिमापरविद्धाचनोपोष्यंतिथिपंचकमिति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणवचनं चतुर्दश्याचपू
र्णिमेतियुग्मवाक्यं तत्सावित्रीव्रतविषयं पूर्वोदाहृतैकादश्यष्टमीति वचनविरोधात् सावित्रीव्रतेतुपूर्वैवग्राह्या
प्रतिपत्पंचमीभूतःसावित्रीवटपूर्णिमा नवमीदशमीचैवनोपोष्याः परसंयुताइति ब्रह्मवैवर्त्तेपरविद्धायानिषेधात्

यदा चतुर्दश्यष्टादशनाडिकाभवति तदासावित्रीव्रतमपितत्रपरित्याज्यं भूतोष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरांतिथिमि
तिस्मृतेरिति माधवः अन्यास्मिन्विषयेऽष्टादशनाडीवचनस्यवर्जयित्वेति विशेषवचनेनबाधाद्भूतविद्धैवग्राह्येति
निर्णयसिंधौ सावित्रीव्रतंज्यैष्ठपूर्णिमायांवक्ष्यते सर्वास्वपिपूर्णिमासुअमावास्यावच्छ्राद्धंनित्यं अमावास्याव्यती
पातपौर्णमास्यष्टकासुच विद्वांछ्राद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यत इतिपितामहेन अकरणेप्रत्यवायोक्तेः तच्चापिंडकं
कार्य्यं तदुक्तं निर्णयप्रदीपेगर्गेण पौर्णमासीषुसर्वासुनिषिद्धंपिंडपातनं वर्जयित्वाप्रौष्ठपदींयथादर्शस्तथैवसेति
इतिसामान्यपौर्णमासीनिर्णयः अथसिद्धविरुद्धादिकंलिख्यते पूर्णिमागुरुवारेणसिद्धा गुरौदशमीपंचम्यौपू
र्णमासीति पंचमीवद्विवाहयात्रोत्सवंकार्य्यं अत्रापितिथिपत्वाच्चंद्रःपूज्यः तदुक्तं पर्वणींदोर्भवेत्पूजेति क्रूरग्रहधन
राशिस्थचतुष्केपूर्णिमाऽशुभाभवतिपूर्णिमायांयोगिनीसांमुख्यादैशान्यांयात्रानकार्य्या ॥ ॥ स्वस्ति श्रीरणवीरसिंह
धरणीपालोवदान्याग्रणीर्नानाशास्त्रविचारसाररसवित्सद्वृंदसंरक्षकः धर्माधर्मविभागकृद्रघुपतेःपादांबुजार्चारतोजी
यात्पुत्रकलत्रमित्रसहितःसंपालयन्क्ष्मांसदा १ रणवीरसिंहभूपेनकारितेकृत्यवारिधौ सामान्यनिर्णयोजातःपौर्ण
मासीतिथेरयम् २ इतिश्रीरणवीरसिंहरत्नाकरेपौर्णमासीसामान्यनिर्णयः अथव्रताद्युपयुक्तोऽमावास्यासामान्यनि
र्णयः प्रपंच्यते तत्रादावमावास्याध्यानम् खड्गभल्लधरानीलकुंतलांशुकभूषणा अमावास्याचध्यातव्याद्विदोर्मरक
तप्रभा द्विदोर्द्विभुजा दर्भासनस्थिताचेयंदर्भपिंडधराकृशेति उपवासादिष्वमावास्याप्रतिपद्युतैवग्राह्या प्रतिपद्यमा
वास्येतियुग्मवाक्यात् अमावास्यातृतीयाचताउपोष्याःपरान्विताइतिस्मृतेश्च पद्मपुराणेपि षष्ठ्यष्टमीतथादर्शःकृष्ण
पक्षेत्रयोदशी भूतविद्धाप्यमावास्यानग्राह्यामुनिपुंगव उत्तरोत्तरविद्धास्ताःकर्त्तव्याःकाठकश्रुतेरिति सावित्रीव्रतेतु
पूर्वविद्धैवग्राह्या तथाचस्कंदपुराणे भूतविद्धासिनीवालीनतुतत्रव्रतंचरेत् वर्जयित्वातुसावित्रीव्रतंतुशिखिवाहनेति

भूतविद्धेनकर्त्तव्येदर्शपूर्णेकदाचन वर्जयित्वामुनिश्रेष्ठसावित्रीव्रतमुत्तममितिनिर्णयसिंधौ ब्रह्मवैवर्त्तोक्तेश्च इत्थमेव
मदनरत्नहेमाद्रिप्रभृतयःमाधवीयेतुविशेषःयदाचतुर्दश्यष्टादशनाडिकाभवति तदासावित्रीव्रतमपित्रपरित्याज्यंभूतो
ष्टादशनाडीभिरितिवाक्यात् अमायांयोगविशेषाणिअपरार्केव्यासःअमावास्याभवेद्वारोयदाभूमिसुतस्यवै जाह्नवीस्ना
नमात्रेणगोसहस्त्रफलंलभेत् तथा अमातुसोमवारेणरविवारेणसप्तमी चतुर्थीभौमवारेणाविषुवत्सदृशंफलं तत्रैवव्यासः
सिनीवालीकुहूर्वापियदिसोमादिनेभवेत् गोसहस्त्रफलंतेनदत्तंचेन्मौनिनाकृतं हेमाद्रौवृहन्मनुः श्रवणाश्विधनिष्ठार्द्रा
नागदैवतमस्तके यद्यमारविवारेणव्यतीपातःसउच्यते नागदैवतमश्लेषा शिरोमृगशिरा अत्रश्राद्धंनित्यं अमावा
स्याव्यतीपातपौर्णमास्यष्टकासुच विद्वान्श्राद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यत इतिपितामहोक्तेः श्राद्धीयाऽमावास्यानिर्ण
यस्त्वग्रेवक्ष्यते अस्याश्चपर्वत्वात्प्रसंगेनान्यान्यपिपर्वाण्यत्रैवप्रदर्श्यंते तथाचाविष्णुपुराणे चतुर्दश्यष्टमीचैवअमावा
स्याचपूर्णिमा पर्वाण्येतानिराजेंद्ररविसंक्रांतिरेवचेति अमाश्राद्धप्रसंगतः षण्णवतिश्राद्धकालानाह तेषामयंसं
ग्रहः अमा १२ मनु १४ युग ४ संक्रांति ॥ १२ ॥ वैधृति ॥ १३ ॥ पात ॥ १३ ॥ महालयाः ॥ १६ ॥ अ
न्वष्टक्यंच ॥ ४ ॥ पूर्वेद्युः ॥ ४ ॥ वृद्धिः ॥ १ ॥ क्षयाहः ॥ १ ॥ त्रिस्पृक् ॥ १ ॥ षण्णवत्यष्टकास्तथेति अत्रपिं
डदानविधिनिषेधादिःप्रागुक्तः अत्रकृत्यविशेषोहेमाद्रौ सावित्रान्छालिहोमांश्चकुर्य्यात्पर्वसुनित्यशइति सावि
त्रान्सावित्रीदैवतान् अस्मिंश्चहोमेगायत्रीमंत्रः अथसिद्धविरुद्धादिकंलिख्यते अमावास्यागुरुवारेणसिद्धा शनिवा
रेणविरुद्धा अत्रैशान्यांयोगिनीसांमुख्याद्यात्राविशेषतोन्यत्रापिनकार्य्या अस्यांस्त्रीसेवनंनकार्य्यं अथप्रतिपदादिद
र्शांतासुपर्वतिथिषुवह्न्यादयोदेवताःप्रत्येकंपूज्यत्वेनाभिहितास्तेच रत्नमालायामुक्ताः वह्निर्विरंचिर्गिरिजागणेशो
नागोविशाखोदिनकृन्महेशः दुर्गांतकोविष्णुहरीस्मरश्चशर्वः शशीचेतिपुराणदृष्टाः कालादर्शेपि अग्निर्विरंचिरि

श्र०२० त्याद्युक्ताःरत्नमालायामेकादशीद्वादश्योर्विष्णुरेवदेवतोक्तःकालादर्शेएकादश्याःशिवोद्वादश्याविष्णुरितीयान् विशेषः
॥ ५६ ॥ श्रासांप्रतिपदादिपंचदश्यंतानांतिथीनांत्रिरावृत्त्या नंदाचभद्राचजयाचरिक्तापूर्णातिसर्वास्तिथयःक्रमात्स्युः कनिष्ठम
ध्यादिफलास्तुशुक्लेकृष्णेभवंत्युत्तममध्यहीनाः अथप्रतिपदादिसर्वतिथिषुसामान्यतःप्रत्येकंवर्ज्यवर्गमुक्तं मुहूर्तदीपि
कायां कूष्मांडंबृहतीफलानिलवणंवर्ज्यंतिलाम्लंतथा तैलंचामलकंदिनप्रसवनंशीर्षकपालांत्रकं निष्पावाश्चमसूरि
काफलमथोवृंताकसंज्ञंमधुद्यूतंस्त्रीगमनंक्रमात्प्रतिपदादिष्वेवमाषोडशेति अथतिथिसामान्यनिर्णयप्रसंगात्कल्पा
दितिथयोप्युच्यंते मत्स्यपुराणे कल्पानुकीर्त्तनंवक्ष्येसर्वपापप्रणाशनं यस्यानुकीर्त्तनादेववेदपुण्येनयुज्यते प्रथमः
श्वेतकल्पस्तु ॥ १ ॥ द्वितीयोनीललोहितः ॥ २ ॥ वामदेवस्तृतीयस्तु ॥ ३ ॥ तुरीयस्तुरथंतरः ॥ ४ ॥ रौरवःपंच
मःप्रोक्तः ॥ ५ ॥ षष्ठःप्राणइतिस्मृतः ॥ ६ ॥ सप्तमोथबृहत्कल्पः ॥ ७ ॥ कंदर्पश्चाष्टमः स्मृतः ॥ ८ ॥ साध्योथन
वमःप्रोक्तः ॥ ९ ॥ ईशानोदशमःस्मृतः ॥ १० ॥ ध्यानएकादशःप्रोक्त ॥ ११ ॥ स्तथासारस्वतःपरः ॥ १२ ॥ त्र
योदशउदानस्तु ॥ १३ ॥ गारुडोथचतुर्दशः ॥ १४ ॥ कौर्मःपंचदशःप्रोक्तः ॥ १५ ॥ पौर्णमास्यःप्रजापतेः ब्राह्मणः
कौर्मकल्पस्यैवपौर्णमास्यइतिसंज्ञांतरं षोडशोनारासिंहस्तु ॥ १६ ॥ समानस्तुततोपरः ॥ १७ ॥ आग्नेयोऽष्टादशः
प्रोक्तः १८ सोमकल्पस्ततोपरः १९ वैकुंठाख्यस्ततःप्रोक्तः २० लक्ष्मीकल्पस्ततःपरः २१ मीनकल्पस्ततःप्रोक्त
२२ स्तत्पुमानितिचापरः २३ चतुर्विंशस्ततःप्रोक्तःसावित्रीकल्पसंज्ञकः २४ पंचविंशत्तमोघोरो २५ वाराहश्चततः
परः २६ सप्तविंशस्तुवैराजो २७ गौरीकल्पस्ततःपरं २८ माहेश्वरस्ततःप्रोक्तस्त्रिपुरंयत्रघातितं २९ पितृकल्पस्त
तःप्रोक्तोयाकुहूर्ब्रह्मणःस्मृता ३० इत्ययंब्रह्मणोमासःसर्वपापप्रणाशनः आदावेवहिमाहात्म्यंयस्ययस्मिन्विधीयते
तस्यकल्पस्यतन्नामविहितंब्रह्मणापुरा यस्तुदद्यादिमान्कृत्वाहैमान्पर्वणिपर्वणि ब्रह्मविष्णुपुरेकल्पंपूजितोमुनिभि

र्वसेत् अत्रश्राद्धादिमहाफलमित्युक्तं हेमाद्रौनागरखंडे अथकल्पादयः पुण्याः कथ्यंतेतिथयःशुभाः यासुश्राद्धेकृते
तृप्तिःपितॄणामक्षयाभवेत् चैत्रशुक्लप्रतिपदिश्वेतकल्पःपुराभवत् १ तस्यशुक्लत्रयोदश्यामुदानःसमजायत २ कल्प
स्तुनारसिंहाख्यःकृष्णायांप्रतिपद्यभूत् ३ अथकृष्णत्रयोदश्यांगौरीकल्पोऽपिकल्पितः ४ वैशाखस्यद्वितीयायांशुक्ला
यांनीललोहितः ५ चतुर्दश्यांतुशुक्लायांप्रवृत्तोगारुडाभिधः ६ समानस्तुद्वितीयायांकृष्णायामुदपद्यत ७ महेश्वर
श्चतुर्दश्यांकृष्णपक्षेसमागमत् ८ ज्येष्ठशुक्लद्वितीयायांवामदेवस्यसंभवः ९ पौर्णमास्यांतुतस्यैवकौर्मःप्रववृतेनृप १०
कृष्णपक्षेद्वितीयायामाग्नेयःसमपद्यत ११ पंचदश्यांतुकृष्णायांपितृकल्पःसमागमत् १२ शुक्लांचतुर्थींचाषाढेप्राप्यरा
थंतरोभवत् १३ चतुर्थ्यांतस्यकृष्णायांसोमकल्पःसमापतत् १४ श्रावणेशुक्लपंचम्यांरावणःसमवर्त्तत १५ तस्यैवशु
क्लपंचम्यांसमानःप्रत्यपद्यत १६ षष्ठ्यांप्रौष्ठपदींशुक्लांप्राप्यप्राणाभिधोभवत् १७ सितेतरायांषष्ठ्यांतुतस्यतत्पुरुषाह्व
यः १८ बृहत्कल्पस्तुसप्तम्यांशुक्लायामाश्विनस्यतु १९ कृष्णायामपिवैकुंठःप्रविवेशविशांपते २० कार्त्तिकस्यासि
ताष्टम्यांकल्पःकंदर्पसंज्ञकः २१ असितायांपुनर्जज्ञेलक्ष्मीकल्पस्यकल्पना २२ मार्गेशुक्लनवम्यांतुकल्पःसद्योभ्यप
द्यत २३ असितायांवसावित्रीकल्पःप्रारंभमभ्ययात् २४ पौषेदशम्यांशुक्लायामीशानःप्रादुरासह २५ असिताया
मघोरस्यकल्पस्योपक्रमोभवत् २६ एकादश्यांतुशुक्लायांमाघेव्यानःप्रजज्ञिवान् २७ तस्यामेवतमिस्रायां
वाराहःसमपद्यत २८ सारस्वतस्तुद्वादश्यांशुक्लायांफाल्गुनस्यच २९ कृष्णायामपिवैराजो विरराजमहामनाः
३० एताअमांतमासाभिप्रायेण ज्ञेया इतित्रिंशदमीकल्पास्तिथयः परमेष्ठिनः तासुश्राद्धेकृतेपुण्यमाकल्प
स्थायिकल्पतइति एतत्कर्त्तुमसमर्थंप्रतिमात्स्ये ब्रह्मणोयद्दिनादर्वाक्कल्पस्यादिःप्रकीर्त्तितः वैशाखस्यतृतीया
वाकृष्णायाफाल्गुनस्यच पंचमीचैत्रमासस्यतस्यैवान्यातथापरा तस्यचैत्रस्यैवपराकल्पादिरित्यर्थः शुक्लात्रयो

ब०२० दशीमाघेकार्त्तिकस्यतुसप्तमी मार्गशीर्षस्यचतथासप्तैताः संस्मराम्यहं कल्पानामादयोह्येतादत्तस्याक्षयकारिका
१८७॥ इतिकल्पादिषु ब्रह्मणः पूजां विधाय दानश्राद्धादिकरणेऽक्षयफलमितिसंप्रदायः अथमन्वादितिथयः मत्स्यपुराणे
अश्वयुक्शुक्लनवमी १ द्वादशीकार्त्तिकेतथा २ तृतीयाचैत्रमासस्य ३ तथाभाद्रपदस्यच ४ फाल्गुनस्यत्वमावास्या
५ पौषस्यैकादशीतथा ६ आषाढस्यापिदशमी ७ माघमासस्यसप्तमी ८ श्रावणस्याष्टमीकृष्णा ९ तथाषाढे
तुपूर्णिमा १० कार्त्तिकी ११ फाल्गुनी १२ चैत्री १३ ज्यैष्ठपंचदशीतथा १४ मन्वंतरादयश्चैतादत्तस्याक्षयका
रिकाः अथयुगादितिथयोप्युच्यंते ताश्चनारदेनोक्ताः कार्त्तिकेशुक्लनवमीचादिःकृतयुगस्यसा त्रेतादिर्माधवेशु
क्लातृतीयापुण्यसंमिता कृष्णापंचदशीमाघेद्वापरादिरुदीरिता कल्पादिःस्यात्तथाकृष्णानभस्येचत्रयोदशी मन्वादि
युगादितिथिषुश्राद्धंभारतादिषुप्रोक्तं यामन्वाद्यायुगाद्याश्चतिथयस्तासुमानवः स्नात्वाहुत्वाचजप्त्वाचदत्वानंतफलंल
भेत् तथाचमनुः सहस्रगुणितंदानंभवेद्दत्तंयुगादिषु कर्मश्राद्धादिकंचैवतथामन्वंतरादिषु अत्रयुगादिप्रसंगात्युगां
ततिथयोपिहेमाद्रौब्रह्मपुराणे सूर्यस्यासिंहसंक्रांत्यामंतःकृतयुगस्यतु अथवृश्चिकसंक्रांत्यामंतस्त्रेतायुगस्यतु ज्ञेय
स्तुवृषसंक्रांत्यांद्वापरांतस्तुसंख्यया तथाकुंभस्यसंक्रांत्यामंतःकलियुगस्यतु अत्रापिश्राद्धमुक्तं युगादिषुयुगांतेषुश्रा
द्धमक्षयमुच्यते तत्रैव युगाद्येषुयुगांतेषुस्नानदानजपादिकं यत्किंचित्क्रियतेतस्ययुगांतफलमीरितं अत्रसमुद्रस्नानं
प्रशस्तं पृथ्वीचंद्रोदये सौरपुराणे युगादौतुनरःस्नात्वाविधिवल्लवणांबुधौ गोसहस्रप्रदानस्यकुरुक्षेत्रेहियत्फलं त
त्फलंलभतेमर्त्योभूमिदानस्यचध्रुवमिति आश्वलायनः समुद्रेपर्वसुस्नायादमायांचविशेषतः पापैर्विमुच्यतेसर्वैरमायां
स्नानमाचरेत् भृगुभौमदिनेस्नानंनित्यमेवविवर्जयेत् महाभारते अश्वत्थसागरौसेव्यौनस्प्रष्टव्यौकदाचन अश्वत्थंमंद
वारेतुसागरंपर्वसुस्पृशेत् पृथ्वीचंद्रोदये स्कांदे पुनातिपर्वणिस्नानात्तर्पणैःसरितांपतिः कदाचिदपिनैवात्रस्नानं

कुर्य्यादपर्वाणि अस्यापवादस्तत्रैवप्रभासखंडे पर्वकालेचसंप्राप्तेनदीनांसंगमेतथा सेतुबंधेतथासिंधौतीर्थेष्वन्येषु
संयतः एवमादिषुसर्वेषुमेध्योन्यत्रतुपर्वाणि तथा विनामंत्रंविनापर्वक्षुरकर्मविनानरैः कुशाग्रेणापिदेवेशिनस्पृष्टव्यो
महोदधिः तथाच नकालनियमः सेतौसमुद्रस्नानकर्मणि तद्विधिश्चतत्रैव पिप्पलादसमुत्पन्नेकृत्येलोकभयंकारि पा
षाणंतेमयादत्तमाहारार्थंप्रकल्प्यतामिति पाषाणंप्रक्षिप्य विश्वाचीतुघृताचीचविश्वयोनेविशांपते सान्निध्यंकुरुमेदेवस
मुद्रेलवणांभसि नमस्तेविश्वगुप्तायनमोविष्णोंभसांपते नमोजलधिरूपायनदीनांपतयेनमःनमस्तेजगदाधारशंखच
क्रगदाधर देहिदेवममानुज्ञांतवतीर्थनिषेवणे त्रितत्वाधिकमीशानंनमोविश्वमपांपतिं सान्निध्यंकुरुदेवेशसागरेलवणां
भसि अग्निश्चयोनिरनिलश्चदेहोरेतोधाविश्वमम्रृतस्यनाभिः एवंस्तुवन्पांडवसत्यवाक्यंततोवगाहेतपतिंनदीनामिति
भारतोक्तमंत्रान्पठित्वा विधिवत्स्नात्वा सर्वरत्नोभवान् श्रीमान्सर्वरत्नाकरोमतः सर्वरत्नप्रधानश्चगृहाणार्घ्यंमहोदधे
इत्यर्घंदत्वातर्पयेत् तथोक्तं पृथ्वीचंद्रोदये स्कांदे पिप्पलादंविकंठंचकृतांतंजीवकेश्वरं वसिष्ठंवामदेवंचपराशरमुमाप
तिं वाल्मीकिंनारदंचैवबालखिल्यांस्तथैवचनलंनीलंगवाक्षंचगवयगंधमादनं जांबवंतंहनूमंतंसुग्रीवंचांगदंतथा मैंदं
चद्विविदंचैववृषभंशरभंतथा रामंचलक्ष्मणंचैवसीतांचैवयशस्विनीं एतांस्तुतर्पयेद्विद्वान्जलमध्येविशेषतः आब्रह्म
स्तंबपर्यंतंयत्किंचित्सचराचरं मयादत्तेनतोयेनतृप्तिमेवाभिगच्छतु इतिसमुद्रस्नानम् स्वस्तिश्रीरणवीरसिंहधरणी
पालोवदान्याग्रणीर्नानाशास्त्रविचारसाररसवित्सद्वृंदसंरक्षकःधर्माधर्मविभागकृद्रघुपतेःपादांबुजार्चारतोजीयात्पुत्रक
लत्रमित्रसहितः संपालयन्क्ष्मांसदा १ रणवीरसिंहभूपेनकारितेरत्नवारिधौ सामान्यपर्वविज्ञानःषष्ठोयं
रत्नसंग्रहः ॥ २ ॥ इतिश्रीरणवीरसिंहरत्नाकरेधर्मकृत्यनिबंधेअमावास्यादिसामान्यपर्वनिर्णयप्रकरणम् ॥

ॐश्रीपरमात्मनेनमः श्रीदंगणेशशिवयोस्तनूजंसुरासुरैरर्चितपादपीठं स्वर्गापवर्गादिफलप्रभू त्यैवंदामहेनित्यमुदारसत्वम् १ श्रीरामचंद्रायनमः

अथश्राद्धीयामावास्यानिर्णीयते

साचश्राद्धेअपराह्णेपितॄणामितिश्रुतेः शातातपोपि दर्शश्राद्धंतुयत्प्रोक्तंपार्वणंतत्प्रकीर्त्तितम् अपराह्णेपितॄणांतुतत्र दानंप्रशस्यते यमोऽप्याह पक्षांतेनिर्वपेत्तेभ्योह्यपराह्णेतुपैतृकमिति एवंचापराह्णस्यमुख्यकालत्वात्पूर्वेद्युरेवाप रेद्युरेववापराह्णव्यापिन्यमावास्याग्रहीतव्या पूर्वतिथेरपराह्णव्यापिन्याग्राह्यतामाहहारीतः यस्यांसंध्यागतःसो मोमृणालमिवदृश्यते अपराह्णेतुयातस्यांपिंडानांकरणंध्रुवमिति यत्तु कार्ष्णाजिनिवचो भूतविद्धाममावास्यांमोहा दज्ञानतोपिवा श्राद्धेकर्मणियेकुर्युस्तेषामायुःप्रहीयतइति तत्पूर्वदिनेपराह्णव्याप्त्यभावविषयं तथाभूतायाउत्तर तिथेर्ग्राह्यतामाहहारीतः अपराह्णेपितॄणांतुयापराह्णानुयायिनी साग्राह्यापितृकार्येतुनपूर्वास्तानुयायिनीति उभयत्रसाम्येनैकदेशव्याप्तौखर्वदर्पादिवाक्यान्निर्णयः स्मृत्यंतरेपि तिथिक्षयेसिनीवालीतिथिवृद्धौकुहूर्मतासाम्यै चैवकुहूर्ज्ञेयावेदवेदांगवेदिभिरिति पूर्वासिनीवाली उत्तराकुहूः तदुक्तं व्यासेन दृष्टचंद्रासिनीवालीनष्टचंद्राकुहू र्मतेति शिवराघवसंवादेपि अमावास्यातुयाहिस्यादपराह्णद्वयेपिसा क्षयेपूर्वापरावृद्धौसाम्येपिचपरास्मृतेति वै षम्येणैकदेशव्याप्तौस्मृत्यंतरे अपराह्णद्वयव्यापिन्यमावास्यायदाभवेत् तत्राल्पत्वमहत्त्वाभ्यांनिर्णयःपितृकर्म णीति याधिकव्यापिनी साग्राह्येत्यर्थः यदादिनद्वयेप्यपराह्णंनस्पृशति तदा साग्निकनिराग्निकभेदेनव्यवस्थाद्रष्ट व्या यदुक्तंजाबालिना अपराह्णद्वयव्यापीयदिदर्शस्तिथिक्षये आहिताग्नेःसिनीवालीनिरग्न्यादेः कुहूर्मतेति आ दिपदेन स्त्रीशूद्रयोरपिसंग्रहः तदुक्तंलौगाक्षिणा सिनीवालीद्विजैः कार्यासाग्निकैःपितृकर्मणि स्त्रीभिःशूद्रैः

कुहूर्ज्ञेयातथावानाग्निकैर्द्विजैरिति हेमाद्रौतु यदामादिनद्वयेप्यपराह्णव्यापिनीनभवति तदातिथिक्षये पूर्वदिनसं
बाधनीसिनीवाल्येवग्राह्या तथाचकात्यायनः यदाचतुर्दशीयामंतुरीयमनुपूरयेत् अमावास्याक्षीयमाणातदैवश्राद्ध
मिष्यते क्षीयमाणपरदिनेपराह्णव्यापिनीनेत्यर्थः दिनद्वयेप्यपराह्णव्यापिनीनेतिफलितार्थइतिस्थितं अत्र यद्य
पिपूर्वाह्णोवैदेवानांमध्यंदिनोमनुष्याणांअपराह्णः पितृणामितिश्रुत्यालोचनयात्रेधाविभक्तदिनांत्यभागएवापराह्ण
प्रतीयते पिंडान्वाहार्यकंश्राद्धंक्षीणेराजनिशस्यते वासरस्यतृतीयेंशेनातिसंध्यासमीपतइति छंदोगपरिशिष्टादपि
तथा पिंडःपिंडपितृयज्ञःतमनुआह्रियते क्रियतेइतिपिंडान्वाहार्यकंपिंडपितृयज्ञानंतरभावीतियावत् राजनिचंद्रेतस्मि
न्क्षीणेऽमावास्यायामित्यर्थइतिचंद्रक्षयकालश्चतुर्दश्यष्टमप्रहरादिकोमावास्यासप्तमप्रहरपर्यंतः तदाहसएव अष्टमें
शेचतुर्दश्याःक्षीणोभवतिचंद्रमाः अमावास्याष्टमेंशेचपुनः किलभवेदणुरिति तथापि सायाह्णस्त्रिमुहूर्त्तः स्याच्छ्राद्धंत
त्रनकारयेत् राक्षसीनामसाप्रोक्तागर्हितासर्वकर्मस्विति यमेनसायाह्णस्यश्राद्धकालत्वेप्रतिषिद्धेर्थादेकादशद्वादशमुहू
र्तयोस्तत्कालत्वंसिद्ध्यति यत्तु दीपिकायांहेमाद्रिसिद्धांतउक्तः त्रिधासितदिनस्यांतेपराह्णेचरेद्दिलिसोप्येतत्परतयैवक
थंचिद्व्याख्येयः माधवीयेपि सायाह्णस्यप्रतिषेधेसत्यपराह्णकर्मकालेनपरिशिष्यतइति मदनरत्नेतु सानाग्निकैः स्व
थ्यादिकीक्रियेति नदृश्यतइत्यत्र नञअल्पार्थत्वादल्पादृश्यतइत्यर्थः निरग्निकैस्तुयापराह्णव्यापिनीसैवग्राह्या त
स्वान्वाधानदिनेअमावास्याश्राद्धंकर्त्तव्यं तथाचश्रुतिः तस्मात्पितृभ्यःपूर्वेद्युः क्रियतेउत्तरमहर्देवान्यजंतेपितृभ्यएव त
द्यज्ञंनिष्कामजपमानः प्रतनुतइति अतएवबौधायनः चतुर्दश्यांचतुर्यामेअमायत्रनदृश्यते श्वोभूतेप्रतिपद्यत्रभूतेक
दाहशातातपः दर्शश्राद्धंतुयत्प्रोक्तंपार्वणंतत्प्रकीर्त्तितं अपराह्णेपितृणांतुतत्रदानंप्रशस्यतइतिहेमाद्रौतु सकलापराह्
णव्यापिन्यांसिनीवाल्याममावास्यायांश्राद्धविधानमग्निमद्विषयं अनग्निकानांतुकुतुपकालव्यापिन्यांकुहूनामावास्या

यांश्राद्धविधानं तथाचहारीतः भूताविद्धाप्यमावास्याप्रतिपान्मिश्रितापिवा पित्र्येकर्मणिविद्वद्भिः कार्य्याकुतपकालिकी
०२० तिकुतपलक्षणंतुमत्स्यपुराणे अह्नोमुहूर्त्ताविख्यातादशपंचचसर्वदा अत्राष्टमोमुहूर्त्तोयःसकालःकुतपःस्मृतःअन्यत्रापि
६१॥ मुहूर्त्तात्सप्तमादूर्ध्वंमुहूर्त्तान्नवमादधःसकालःकुतपोज्ञेयःपितृणांदत्तमक्षयमिति एवंसतिदिनद्वयसंबंधिन्याममावास्या
यांसत्यांयाकुतपकालव्यापिनीसैवानाग्निकैर्ग्राह्येत्युक्तंभवतीति निर्णयामृतेतु नोभयत्रापराह्णव्यापिनीतुपरैवकुत
पादिकालव्यापिनीग्राह्या तदुक्तंहारीतेन भूताविद्धाप्यमावास्येति अत्रकुतपशब्देननाष्टममुहूर्त्तमात्रमुच्यते किं
तुकुतपरौहिणविरंच्यामुहूर्त्ताउच्यंते तदुक्तमापस्तंबेन कुतपाद्यान्मुहूर्त्तांस्त्रीन्यदाचरतिभास्करः सकालःकुतपस्तत्र
पितृणांदत्तमक्षयमिति कालतत्वविवेचनेपि उभयत्रापराह्णव्यापित्वाभावेस्वार्तत्र्येणकुतपकालव्यापिनीविधीय
तइति माधवीयेतु एतदेकोद्दिष्टविषयं तस्यैकोद्दिष्टंतुमध्यान्हइत्यादिवचनेनकुतपकालत्वाभिधानात् यद्वाप्रतिपान्मि
श्रितायाअपराह्णव्यापित्वाभावेनिरग्निकैरपिहेयत्वाशंकायांग्राह्यत्वेकुतपव्याप्तिरनुकल्पस्तेनाभिधीयते अपराह्
णव्याप्तिःपार्वणेमुख्यःकल्पः कुतपव्याप्तिरनुकल्पः तथाचमुख्यासंभवेनुकल्पस्योपादेयत्वान्निरग्निकैः प्रतिपन्मि
श्रितागृहीतुंशक्यत इतिनिर्णयसिंधावप्येवं मयूखेतुनारदवचनम् मध्याह्नेत्रिमुहूर्त्ततुयदाचरतिभास्करः सका
लः कुतपोनामपितृणांदत्तमक्षयमिति यदपिकुतपाद्यानिति पूर्वोक्तमापस्तंबवचनंतत्कुतपरौहिणयोरष्टमनवममुहूर्त्त
योरारभ्यकुतपेश्राद्धंरौहिणंतुनलंघयेदित्यनेनैकोद्दिष्टारंभसमानाधिकरणतयाविनियोगेविशिष्टदशममुहूर्त्ते पार्वणारं
भपरइतिकेचित युक्तंतु एकोद्दिष्टंतुमध्याह्नइत्यादिनामुहूर्त्तत्रयात्मकमध्याह्नस्यैकोद्दिष्टकालतयाविधानेष्टमनवममुहू
र्त्तयोस्तत्कालतयाविनियोगेवशिष्टस्यदशमस्योपयोगाकांक्षायांउत्तरभावितयागौणकालतापरत्वमिति यत्तुमात्स्ये अ
ष्टमेभास्करोयस्मान्मंदीभवतिसर्वदा तस्मादनंतफलदमत्रारंभोविशिष्यते ऊर्ध्वंमुहूर्त्तात्कुतपाद्यन्मुहूर्त्तचतुष्टयं

मुहूर्त्तपंचकंह्येतत्स्वधाभवनमिष्यतइति तदेतदेकोद्दिष्टपार्वणकालकोडीकाराभिप्रायं पार्वणेत्वेकादशद्वादशमुहूर्त्तयो
रेवमुख्यकालत्वंनमुहूर्त्तत्रयस्यतदेवंनिर्णीतायांश्राद्धोपयोगिन्याममावास्यायांयान्युच्चावचानिबहूनिवाक्यानितानिस
र्वाणिनिरूपितेष्वमाभेदेष्वन्यतमविषयत्वेनयथायोगंयोजनीयानि तथाहि मध्याह्नात्परतोयत्रचतुर्दश्यनुवर्त्तते भू
तविद्धातुसाज्ञेयानसापंचदशीभवेदितिबौधायनवृहस्पतिवचसा मध्याह्नात्परतोपराह्णव्याप्यचतुर्दश्यनुवर्त्तते म
ध्याह्नादूर्ध्वंअपराह्णमतिक्रम्यपुरस्तादमावास्याप्रवर्त्तत इति व्याख्येये परेद्युरेवापराह्णव्याप्तौ योजनीयेच यत्तु
कात्यायनवचः पिंडान्वाहार्यकमित्यादिपूर्वमलिखितनापिपिंडान्वाहार्यकंपिंडपितृयज्ञोत्तरंक्रियमाणंदर्शश्राद्धंतत
क्षीणेराजनिइंदौकर्त्तव्यंवासरस्यतृतीयांशइतिअनेन किंच अह्नोपराह्णः सायाह्नसहितोभिधीयते तत्रनातिसं
ध्यासमीपत इतिसायाह्नस्यप्रतिषेधेसत्यपराह्णः कर्मकालत्वेन परिशिष्यते तथाच कर्मकालव्यापिनीग्राह्येति
भंग्यंतरेणोक्तंभवति यदपि प्रतिपत्स्वप्यमावास्यापूर्वाह्णव्यापिनीयदि भूतविद्धैवसाकार्यापित्र्येकर्मणिसर्वदेति
जावालिवचनं तत्रापिपूर्वाह्णव्यापिनीतिविशेषकथनाद्विशेषविधिनिषेधौशेषनिषेधाभ्यनुज्ञाफलकावितिन्यायेनापरा
ह्णव्यापित्वंनास्तीत्यवगम्यते तादृशीचद्विधापूर्वेद्युरपराह्णव्यापिनीतत्साहिताचेति आद्यपक्षेसर्वैरपिभूतविद्धाका
र्या द्वितीयपक्षेसाग्निकैरेवभूतविद्धाकार्येतियच्च पूर्वाह्णेचेदमावास्याअपराह्णेनचेत्तुसा प्रतिपद्यपिकर्त्तव्यंश्राद्धंश्रा
द्धविदोविदुरितिजावालिवचनं तद्दिवसद्वयेप्यपराह्णव्यापित्वाभावेसति निरग्निकविषयंद्रष्टव्यं यदपि बौधायनेनो
क्तं घटिकैकाप्यमावास्याप्रतिपत्सुनचेत्तदा भूतविद्धैवसाग्राह्यादैवेपित्र्येचकर्मणीति तदपि प्रतिपत्सुघटिकैकाक
र्मकालसंबंधिनीयदिनस्यात्तदाभूतविद्धैवग्राह्येत्येवंबोध्यं प्रतिपत्स्वप्यमावास्येतिजावालिवचनसमानार्थत्वलाभात्
हेमाद्रौ यत्तुवृद्धवसिष्ठवचनम् अरुणोदयवेलायाममावास्यायदाभवेत् सकालः परमोज्ञेयः पितृणांदत्तमक्षयमिति

ततिपितृतर्पणादिविषयं अतएवपद्मपुराणे अमायाप्रतिपद्युक्तासर्वपापहरातिथिः चंद्रसूर्यग्रहैस्तुल्यास्नानदानजपादिषु यदपिप्रचेतोवचनम् घटिकैकाप्यमावास्याभवेद्यदिचतुर्दशी तदाप्यमातद्दैवपित्र्येकर्मणिचोदितमिति तदपिदेवपितृप्रधानोपवासविषयं यत्तुहारीतवचनं कन्यानकरमीनेषुतुलायांमिथुनेतथा भूतविद्धैवसर्वेषांपूज्याभवतियत्नत इति तद्व्रतविषयं तथाचजाबालिः तुलायांमिथुनेमीनेकन्यायांमकरेतथा भूतविद्धाव्रतेग्राह्याशेषतुप्रतिपद्युतेति एवमन्यान्यपिवचनानियथायोगंव्यवस्थयाव्याख्येयानीत्यलं अमाश्राद्धातिक्रमेप्रायश्चित्तमुक्तमृग्विधाने न्यूषवाचंजपेन्मंत्रंशतवारंतुतद्दिने अमाश्राद्धंयदानास्तितदासंपूर्णमेतितदिति ॥ इत्यमावास्याश्राद्धकालनिर्णयः ॥ अथात्रप्रसंगात्क्षयाहश्राद्धकालनिर्णयोलिख्यते तत्क्षयाहस्वरूपंस्मृतावुक्तम् मासपक्षतिथिस्पृष्टेयोयस्मिन्म्रियतेहनि प्रत्यब्दंतुयथाभूतंक्षयाहंतस्यतंविदुरितिमासश्चांद्रएवग्राह्यः आब्दिकेपितृकार्येचमासश्चांद्रमसः स्मृत इति व्यासवचनात् यत्तु यस्मिन्राशौगतेसूर्येविपत्तिंयातिमानवः तद्राशावेवकर्त्तव्यंपितृकार्य्यंमृतेहनीतिवचनं तदधिमासमृतविषयं अधिमासमृतानांतुसौरमासंसमाश्रयेत् सएवदिवसस्तस्यश्राद्धपिंडोदकादिक इतिस्मृत्यंतरवचनात् एतच्चद्विविधं एकोद्दिष्टंपार्वणंच आद्यमाहयमः सपिंडीकरणादूर्ध्वंप्रतिसंवत्सरंसुतैः मातापित्रोःपृथक्कार्यमेकोद्दिष्टंमृतेहनीति अन्त्यमाहशातातपः सपिंडीकरणंकृत्वाकुर्यात्पार्वणवत्सदा प्रतिसंवत्सरंश्राद्धंछागलेयोदितोविधिः यः सपिंडीकृतंप्रेतंपृथक्पिंडेनियोजयेत् विधिघ्नस्तेनभवतिपितृहाचोपजायतइति अनयोःपक्षयोर्देशाचाराद्व्यवस्थेतिसर्वनिबंधसिद्धांतः तच्चक्षयाहश्राद्धमेकोद्दिष्टंचेत् क्रियतेतदातन्मध्याह्नेकार्यंपार्वणंचेत्तदापराह्णेकार्यं मध्याह्नव्यापिनीयास्यात्सैकोद्दिष्टेतिथिर्भवेत् अपराह्णव्यापिनीयापार्वणेसातिथिर्भवेदितिगौत्तमवचनात् एकोद्दिष्टस्यमध्याह्नकालत्वं शिवराघवसंवादादपि मध्याह्नव्यापिनीयास्यात् सैकोद्दिष्टेतिथिर्भवेदिति अस्यचस्वरूपमुक्तंव्यासेन

एकमुद्दिश्ययच्छ्राद्धंदैवहीनंविधीयते एकोद्दिष्टंतुतत्प्रोक्तंमध्याह्नेतत्प्रकीर्त्तितमिति मध्याह्नश्चसप्तमाष्टमनवममुहूर्त्तात्म
कःतेचमुहूर्त्तागांधर्वकुतपरौहिणसंज्ञकाः अस्यचपूर्वोत्तरभागावेकोद्दिष्टोपक्रमेइच्छयाविकल्पितौव्यासेन कुतपप्रथमे
भागएकोद्दिष्टमुपक्रमेत् आवर्त्तनसमीपेवातत्रैवानियतात्मवान् इतिसमाप्तिकालश्चगौत्तमेनोक्तःआरभ्यकुतपाच्छ्राद्धंकु
र्यादारौहिणंबुधः विधिज्ञोविधिमास्थायरौहिणंतुनलंघयेदिति कुतपशब्दनिरुक्तिश्चस्कंदवायुपुराणयोःकुंयत्रगोपति
गोभिःकात्स्न्येनतपतिक्षणे सकालःकुतपोज्ञेयस्तत्रदत्तंमहाफलमिति तदेवंकुतपस्यैकोद्दिष्टश्राद्धकालत्वेनिर्णीतेतत्का
लव्यापिनीतत्रातिथिर्ग्राह्या तत्रान्यतरदिनएवतद्व्याप्तौनकोपिसंदेहः उभयत्रसाम्येनतद्व्याप्तौतदव्याप्तौवापूर्वेद्युरेवत
दनुष्ठेयं अमावास्याप्रकरणेउदाहृतानांपार्वणश्राद्धप्रकरणेउदाहरिष्यमाणानांचापराह्णसायाह्नास्तमयव्याप्तिविषया
णांवचनानामनुग्रहात् उभयत्रसाम्येनैकदेशव्याप्तौखर्वादिवाक्यान्निर्णयः तच्चसामान्यतिथिनिर्णयप्रस्तावेदर्शितंवैष
म्येएकदेशव्याप्तावधिकव्याप्त्यानिर्णयइति तदेवंसंक्षेपेणैकोद्दिष्टकालोनिर्णीतःअथपार्वणश्राद्धकालोनिर्णीयतेतत्रय
द्यपिपर्वणिभवंपार्वणमितिव्युत्पत्त्यादर्शश्राद्धंतुयत्प्रोक्तंपार्वणंतत्प्रकीर्त्तितमितिशातातपवचनेनचत्रिपुरुषोद्देशेनामायां
क्रियमाणंश्राद्धमेवपार्वणशब्देनाभिधातुंशक्यमथापितद्विकृतरूपतयात्रीनुद्दिश्यतुयत्तद्धिपार्वणंमुनयोविदुरितिकएव
वचनेनात्रिपुरुषोद्देशेनकर्त्तव्याब्दिकादेरपिपार्वणत्वंव्यवहर्त्तुंशक्यं तच्च पार्वणश्राद्धमपराह्णव्यापिन्यांकर्त्तव्यं अपरा
ह्णव्यापिनीयायापार्वणेसातिथिःस्मृता पूर्वस्यांनिर्वपेत्पिंडमित्यादिऋषिभाषितमितिवचनात् दर्शंचपौर्णमासंचापि
तुःसांवत्सरंदिनं पूर्वविद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइतिनारदीयपुराणाच्च अन्यत्रापि अपराह्णःपितॄणांतुयापराह्णा
नुयायिनी साकार्यापितृकृत्येषुनपूर्वाह्णानुयायिनीति ननु उदितेदैवतंभानौपित्र्यंचास्तमितेरवौ द्विमुहूर्त्तस्त्रिमुहूर्त्तश्चेत्
सकालःपुण्यदायकःदिनांतेपंचनाडयस्तुपुण्याःप्रोक्तामनीषिभिः उदयेचतथापित्र्येदैवेचैवचकर्मणीत्यादिवचनैःसाया

ह्नस्यापिपितृकालत्वमुक्तं तत्कथमपराह्णस्यैवपार्वणश्राद्धकालत्वमुच्यतइतिचेन्मैवंतस्यप्रतिषिद्धत्वात् तथाहिस्कंद
पुराणे उपसंध्यंनकुर्वीतपितृपूजांकथंचन सकालश्चासुरःप्रोक्तःश्राद्धंतत्रविवर्जयेदिति मत्स्यपुराणे सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तः
स्याच्छ्राद्धंतत्रनकारयेत् राक्षसीनामसावेलागर्हितासर्वकर्मास्विति बौधायनहारीतावप्येवं तर्हिसायाह्नविधायकपूर्वो
क्तवचनानांकोविषयइतिचेत्शृणु श्राद्धांगत्वेन निषिद्धस्य सायाह्नगौणकालतयाभ्यनुज्ञानं अतएवव्यासःस्वकालातिक्र
मेकुर्याद्रात्रेः पूर्वतयाविधिरिति व्याघ्रपादोपि विधिज्ञःश्रद्धयोपेतःसम्यक्पात्रनियोजकः रात्रेरन्यत्रकुर्वाणःश्रेयःप्रा
प्नोत्यनुत्तमं पृथ्वीचंद्रोदयेतु पूर्वोक्तवचनेषुयत्रसायाह्नसमययोगिर्नितिथिरुक्तातत्रापराह्णव्यापिनीज्ञेया सायाह्नस्त्रिमुहू
र्त्तःस्यादितिमत्स्यादौ सायाह्ननिषेधात् यत्रत्रिमुहूर्त्तादिग्रहणंतच्छ्राद्धार्हापराह्णरूपत्रिमुहूर्त्तपरमिति कालतत्त्व
विवेचने यच्च वायुपुराणवचनं शुक्लपक्षस्यपूर्वाह्णेश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः कृष्णपक्षेपराह्णेतुरौहिणंतुनलंघयेत् इति
तद्द्वेधाविभक्तपूर्वाह्णांतर्गतस्यकुतपपूर्वभागस्य तादृशापराह्णांतर्गतस्यच तदुत्तरभागस्य पक्षभेदेनोपक्रमका
लत्वव्यवस्थापनपरं एवं व्यवस्थायां न कस्यचिद्बाधोपेक्षितविधानंच लभ्यते विष्णुनाऽपि पूर्वाह्णापराह्ण
योः पक्षभेदेनोपक्रमोदर्शितः शुक्लपक्षस्यपूर्वाह्णेकृष्णपक्षापराह्णके विप्रानुस्नातांस्तुविधिवन्नत्वातानुपवेशये
दिति हेमाद्रौतुवायुपुराणवचनस्यैकोद्दिष्टविषयत्वमप्युक्तं एकोद्दिष्टमपिपक्षभेदेनकुतपपूर्वोत्तरभागयोरुपक्रमणीय
मिति ननुसायाह्नेपियदाकथंचित्प्रत्यूहस्तदाश्राद्धस्यकिंलोपएवकिंवारात्रावपिकर्त्तुंशक्यते अत्रमाधवः नतावद्रात्रौ
सर्वात्मनाश्राद्धस्यनिषेधोवक्तुंशक्यतेआपस्तंबेनरात्रौश्राद्धसमाप्त्यभ्युपगमात् नचनक्तंश्राद्धंकुर्वीतारब्धेचभोजनस
मापनमिति अन्नभोजनग्रहणंपिंडदानोपलक्षणं नन्वेवमपिरात्रौसमाप्तिरेवाभ्यनुज्ञायते नत्वारंभइतिचेत् मैवं
आरंभस्यापिसमाप्त्या उपलक्षणीयत्वात् आब्दिकश्राद्धपरित्यागेप्रत्यवायबाहुल्यस्मरणात् तानिचप्रत्यवायबोध

कानिवचनान्यग्रेवक्ष्यंते कालतत्त्वविवेचनेतुप्रारब्धेश्राद्धेदैवमानुषप्रतिबंधादसमाप्तेयदिरात्रिरस्तमियात्तदाप्रारब्धत्वा द्रात्राववपितत्समाप्तेःप्रसक्तिः नचनक्तंश्राद्धंकुर्वीतेतिनिषेधः तथाचत्रसमाप्तिकृतमेवस्थापयित्वा परेद्युः कृत्वा तत्स मापनीयं यजमानेनापितदुत्तरमेवभोक्तव्यं नतुपूर्वदिन इतिश्रुतमेवोत्तरसूत्रं प्रारब्धेचाभोजनमसमापनादितिहरद त्तः प्रारंभश्चपूर्वेद्युर्निवेदनमिति नन्वेवंसतिरात्रेरन्यत्रकुर्वाणःश्रेयः प्राप्नोत्यनुत्तममितिस्मरणात् अपराह्णवन्मु ख्यत्वेनसायाह्नवद्गौणत्वेनवाप्रातः संगवावपि कालौप्रसज्ज्येयातांनायंदोषः शिवराघवसंवादेप्रातःकालस्य नि षिद्धत्वात् प्रातः कालेषुचश्राद्धंनकुर्वीतद्विजोत्तमः नैमित्तिकेषुश्राद्धेषुनकालनियमः स्मृतइति यद्यपिसंगवोनसा क्षान्निषिद्धस्तथापिकुतपमुहूर्तेमुख्योपक्रमस्यगांधर्वमुहूर्तेगौणोपक्रमस्याभिधानेसतिअर्थान्निषेधः परिशिष्यते उप क्रमद्वयं शिवराघवसंवाददर्शितं ग्रहादिव्यतिरिक्तस्यप्रक्रमेकुतपःस्मृतःकुतपादथगांधर्वादासनंकुतपेभवेदिति ग्र- हग्रहणं आदिशब्देनसंक्रांत्यादिनिमित्तमुच्यते तस्यनिमित्ताधीनत्वात्कुतपोनियंतुंनशक्यते इतरस्यचसांवत्सरिका देरस्ति कुतपनियमः कदाचित्कार्यवशात् श्राद्धस्य सहसाकरणीयत्वेसतिकुतपादर्वाचीनोगांधर्वोप्युपक्रमः काल तयाभ्यनुज्ञायते कुतपस्यमुख्यत्वमनेकवचनविहितत्वादवगंतव्यम् तदेवंपार्वणश्राद्धस्यापराह्णःकुतपः प्रारंभ कालइतितदुभयव्यापिनीतिथिर्ग्राह्या यदातुकुतपापराह्णोभयव्यापिनीनसंभवति तदा केवलापराह्णव्यापिन्ये वतिथिर्गृहीतव्या पित्रर्थेचापराह्णिकीतिभविष्यत्पुराणाभिधानात् यत्तु मध्यान्हव्यापिनीयास्यात्तिथिःपूर्वापरापि वा तत्रकर्माणिकुर्वीतन्हासवृद्धिर्नकारणमितिवचनं तदेकोद्दिष्टंतुमध्यान्हइति वचनांतरसंवादेनैकोद्दिष्टविषयं का लतत्त्वविवेचनेऽपि मुहूर्तपंचकंसार्द्धमुहूर्तचतुष्टयंवापार्वणप्रयोगकालः यदिच तावत्कालव्यापिनीलभ्यतेतदाउदारः कल्पः यदाच तादृशीनलभ्यतेतदाप्रधानप्रयोगकालत्रिमुहूर्तात्मकापराह्णव्यापिनीग्राह्येति तत्रयदैकस्मिन्नेव

दिनेकात्स्न्येनैकदेशेनवोक्तकालव्यापिनी सैव दिनद्वयेवैषम्येण तदेकदेशव्याप्तैतदाधिक्यवतीग्राह्या तदाहमरीचिः
द्व्यपराह्णव्यापिनीचेदाब्दिकस्ययदातिथिः महतीयत्रतांवृद्धांप्रशंसंतिमहर्षयइतिमदनरत्ने यदिदिनद्वयेऽपितुल्या
पराह्णैकदेशव्याप्तिस्तदा तिथिक्षयेपूर्वाकर्त्तव्यावृद्धौतूत्तरा तथाचक्षयाहप्रसंगेबौधायनः अपराह्णद्वयव्यापिन्य
तीतस्ययदातिथिः क्षयेपूर्वानुकर्त्तव्यावृद्धौकार्यातथोत्तरेति तिथिसाम्येतुपूर्वैवग्राह्या दर्शेचपौर्णमासेचेति पूर्वो
दाहृतनारदीयपुराणवचनात् यच्चखर्वोदर्पइतिवचनं तत्क्षयाहव्यतिरिक्तश्राद्धविषयं द्विरन्हव्यापिनीचेत्स्यादा
ब्दिकस्य यदातिथिः पूर्वविद्धाप्रकर्त्तव्यात्रिमुहूर्त्ताभवेद्यदीति स्मृत्यंतरवचनविरोधात् कालतत्त्वविवेचनेतु दिनद्वये
साम्येनतदेकदेशव्याप्तिस्तस्याएवतिथेः क्षयेनसाम्येनवृद्ध्याचभवतितत्रखर्वोदर्पस्तथाहिंसेतिवचनात् निर्णयःख
र्वःसाम्यवांस्तिथिः दर्पोवृद्धिमान् हिंसाक्षयस्तद्वानित्यादिमुख्यवचनस्यापिसांप्रतिकलक्षणयाप्रयोगः अतएवलिंग
त्यागोगंगाशब्दवत् तिथिलक्षणंतिथिस्वरूपंभावपरत्वेनखर्वादिशब्दानांव्याख्यानपरंपूर्वकालिकीत्यनेनानन्वया
दुपेक्षितं अत्रखर्वादीनांपरपूर्वविभागेनग्राह्यत्वाभिधानात्स्पष्टमेवखर्वत्वादीनांग्राह्यातिथिगतत्वं अपराह्णद्वयव्या
पिन्यतीतस्ययदातिथिरितिपूर्वोक्तबौधायनवचनंतु दिनद्वयेसंपूर्णकर्मकालव्याप्तिविषयमेव द्व्यहेतुव्यापिनीचेत्स्या
न्मृताहस्यतुयातिथिःपूर्वस्यांनिर्वपेत्पिंडमित्यांगिरसभाषितमिति मनुवचनमपिकात्स्न्र्येन दिनद्वयेकर्मकालव्याप्तिवि
षयं अत्रचबौधायनवचनेक्षयवृद्धिसाम्यानिदिनद्वयसंपूर्णकर्मकालव्याप्तेर्द्व्येकनियतत्वात्तत्रतिथौचसंभवेनग्राह्याति
थ्युत्तरतिथिगतानिग्राह्याणि दर्शेचपौर्णमासेचपितुःसांवत्सरंदिनं पूर्वविद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइति नारदीय
पुराणमपिपूर्ववचनसंवादि अतएवतत्रतन्नोक्तम् यत्कालव्याप्त्यानिर्णयं तत्रपूर्वोत्तराविद्धाग्राह्यत्ववचनानिप्रवर्त्ततइति
यत्रमूलंतिथिःप्रोक्ताशास्त्रज्ञैः कालकोविदैः यस्यामस्तंरविर्यातिपितरस्तामुपासते पराह्णव्यापिनीयातुपार्वणेसा

उदाहृतेत्यादीनिवचनान्यप्यत्रोपोहनीयानि यदातुदिनद्वयेप्यपराह्णसंबंधाभावस्तदापूर्वैवग्राह्या तदाहमनुः नद्वय
हव्यापिनीचेत्स्यान्मृताहस्यचयातिथिः पूर्वविद्धैवकर्त्तव्यात्रिमुहूर्त्तापियाभवेदिति यद्यपिव्याप्त्यभावएकदेशसत्त्वेपिसं
भवतितथापित्रिमुहूर्त्तापियाभवेदिति वाक्यशेषात्स्पर्शाभावएवात्रह्रासः श्राद्धंत्वेकभक्तादिवत्स्वकालएव तन्न तत्तिथ्य
भावेपिकर्त्तव्यं तिथ्यादौचभवेद्यावान्ह्रासोवृद्धिःपरेहनि तावान्ग्राह्यःसपूर्वेद्युरदृष्टोपिस्वकर्मणीतिवचनात्तत्तिथिक्षय
स्यपूर्वतिथौप्रक्षेपेणयांतिथिंसमनुप्राप्यअस्तंयातीतिसाकल्यवचनेनच तत्र तत्तिथेः सत्त्वात् तिथ्यादावित्यादिपदेन
नक्षत्रयोगोगद्यते तदेतत्क्षयाहश्राद्धमवश्यंकर्त्तव्यमित्युक्तं ब्रह्मपुराणे श्राद्धप्रकरणे प्रतिसंवत्सरंकार्यंमातापित्रो
मृतेहनि पितृव्यस्याप्यपुत्रस्यभ्रातुर्ज्येष्ठस्यचैवहि पितृव्यादिग्रहणं मातामहादीनामप्युपलक्षणं भविष्यत्पुरा
णे सर्वेषामेवश्राद्धानांश्रेष्ठंसांवत्सरंमतं क्रियतेतत्खगश्रेष्ठमृतेहनिबुधैःसदा मृतेऽहनिपितुर्यस्तुनकुर्याच्छ्राद्धमा
दरात् मातुश्चखगशार्दूलवत्सरांतेमृतेऽहनि नाहंतस्यखगश्रेष्ठपूजांगृह्णामिनोहरिः नब्रह्मानचवैरुद्रोनचा
न्येदेवतागणाः तस्माद्यत्नेनकर्त्तव्यंवर्षेवर्षेमृतेहनि प्रतिवर्षंखगश्रेष्ठभोजकेनविशेषतः भोजकोयस्तुवैश्राद्धं
नकरोतिखगाधिप मातापितृभ्यांसततंवर्षेवर्षेमृतेऽहनि सयातिनरकंघोरंतामिस्रंनामनामतः ततोभवतिदुष्टा
त्मानगरेशूकरःखगेति भोजकोभोजयितासंपद्युक्तइत्यर्थः एतत्क्षयाहश्राद्धं सूर्यग्रहणादिनेभोक्तुर्वाब्राह्मणस्यालाभे
तद्दिन एवामान्नादिनाकर्त्तव्यं तदुक्तंगोभिलेन दर्शेरविग्रहेपित्रोः प्रत्याब्दिकमुपस्थितं अन्नेनासंभवेहेम्ना
कुर्यादामेनवासुत इति दर्शेपित्रोःसुतरवीतिचसर्वमविवक्षितमुपलक्षणं आमपदेनच वितुषतंडुलादिगृह्यतेनतुसतुषं
सस्यंक्षेत्रगतंप्राहुः सतुषंधान्यमुच्यते आमंतुवितुषंप्रोक्तंस्विन्नमन्नमुदाहृतमितिवसिष्ठवचनात् प्रत्याब्दिकग्र
हणंच अन्नेनैवाब्दिकंकुर्यात् हेम्नावामेननकचिदिति वार्षिकेसर्वथासाधनत्वं ननिषिद्धस्यामादेः प्रतिप्रसवार्थं

एतच्चमासिकस्याप्युपलक्षणं यानितु ग्रहणात्तुद्वितीयेह्निरजोदोषात्तुपंचमे तथाग्रस्तोदयेचंद्रेप्रत्यब्दंसमुपस्थितं तद्दि
नेचोपवासःस्यात्प्रत्यब्दंतुपरेहनि तथा ग्रस्ताविवास्तमानंतुरवींदूप्राप्नुतोयदि प्रत्यब्दंतुतदाकार्यंपरेहन्येवसर्वदा चं
द्रसूर्योपरागेतुतथाश्राद्धंपरेहनि इत्यादीनि वचनानि तानिमहानिबंधेषुक्काप्यनुपलंभात् पूर्वोक्तवचनजातविरोधाच्च
निर्मूलानि अमावास्यादिश्राद्धंतुतत्रामेनैवभवति श्राद्धविघ्नेद्विजातीनामामश्राद्धंप्रकीर्त्तितं अमावास्यादिनियतं
मासंसंवत्सरादृतइतिहारीतवचनात् श्राद्धस्यपाकश्राद्धस्यविघ्नेअसंभवेवामाससंवत्सरशब्दाभ्यांमासिकसांवत्सरि
कोपादानं सूतकेनाब्दिके श्राद्धेंतरिते सूतकानंतरदिनेतत्कुर्यात् तदाहऋष्यशृंगः आब्दिकेचैवसंप्राप्तेअशौचंजायते
यदि अशौचेचव्यतिक्रांतेतत्रश्राद्धंविधीयतइति अशौचानंतरदिनेपिकरणासंभवे अमावास्यायांकुर्य्यात् तदाह
गोभिलः दैवात्प्रत्याब्दिकेश्राद्धेत्वंतरास्मृतसूतके अशौचानंतरंकुर्य्यात्तन्मासेंदुक्षयेऽपिचेति मरीचिनैकादश्यप्युक्ता
श्राद्धविघ्नेसमुत्पन्नेप्यविज्ञातेमृतेहनि एकादश्यांतुकर्त्तव्यंकृष्णपक्षेविशेषतइति तत्रविघ्नपदंसूतकात्तदितरविघ्नसामा
न्यपरं अशौचेतरविघ्नएतदिति माधवीये पृथ्वीचंद्रोदयेच केचित्त्वशौचानंतरंपुनः क्षयाहतिथावेवकार्य्यमित्याहुः
यथा तदहश्चेत्प्रमुच्येतकेनचित्सूतकादिना सूतकानंतरंकुर्य्यात्पुनस्तदहरेवचेति अत्रसूतकानंतरमितिसूतकपदंवि
घ्ननिमित्तस्योपलक्षणं तदहइत्युत्तरमासगतेतस्मिन्नेवदिनइत्यर्थः अत्राशौचांत्यआद्यःपक्षः मुख्यकालप्रत्यासत्तेः
ततोदर्शः ततःकृष्णैकादशी ततःशुक्लाततउत्तरमासे तदहरितिहेमाद्रिरितिमयूखे एतन्मासिकविषयमित्यन्ये यच्च
देवलवचनं एकोद्दिष्टेतुसंप्राप्तेयदिविघ्नःप्रजायते मासेन्यास्मिंस्तिथौतस्मिन्श्राद्धंकुर्यात्प्रयत्नतइति तदपिमासिकपर
मितिमदनरत्नेहेमाद्रौचेति निर्णयसिंधौ पत्न्यांरजस्वलायांतुक्षयाहश्राद्धंपक्कान्नेनैवकर्त्तव्यं पुष्पवत्स्वपिदारेषुविदे
शस्थोप्यनग्निकः अन्नेनैवाब्दिकंकुर्याद्धेम्नावामेननक्कचिदितिलौगाक्षिवचनात् अत्रआमस्यपृथगुपादानादन्नेनैवे

त्यत्रान्नशब्दःसिद्धांतपरः तेनपत्न्यांरजस्वलायामपि तदहरेवपक्केनैवसर्वस्यापिसांवत्सारिकश्राद्धानुष्ठानमुचितं मरी
चिरपि अनाग्निकःप्रवासीचयस्यभार्यारजस्वला आमश्राद्धंद्विजःकुर्यान्नतत्कुर्यान्मृतेहनीति कार्ष्णाजिनिः आपन्नो
प्याब्दिकंनैवकुर्यादामेनकुत्रचित् अन्नेनतदमायांतुकृष्णेवाहरिवासरे रजस्वलायांभार्यायांक्षयाहंयःपरित्यजेत् सवै
नरकमाप्नोतियावदाभूतसंप्लवं देवयाज्ञिकनिबंधेपि भर्तुःश्राद्धंपंचमेह्निकुर्य्याद्भार्य्यारजस्वला पुत्रःपित्रोःप्रकुर्वीत
मृताहन्यशुचिर्यतः कालादर्शेऽपि विदेशकोवाविगताग्निकोवारजस्वलायामपिधर्मपत्न्यां श्राद्धमृताहेविदधीतपा
केर्नामेनहेम्नान्नतुपंचमेह्निएवंमासिकेपि यत्तु मृताहनितुसंप्राप्तेयस्यभार्यारजस्वला श्राद्धंतदानकर्त्तव्यंकर्त्तव्यंपं
चमेहनीतिहेमाद्रिमाधवादिलिखितवचनं तद्यस्यमृतस्यश्राद्धकर्त्रीभार्यारजस्वलेतिव्याख्येयं नतुयस्यश्राद्धकर्तुर्भा
र्यारजस्वलेति पूर्वोक्तवचनजातविरोधात् अतएवश्लोकेगौत्तमः अपुत्रातुयदाभार्यासंप्राप्तेभर्तुराब्दिके रजस्व
लाभवेत्सातुकुर्य्यात्तत्पंचमेऽहनीति नन्वशुचित्वादेवाधिकारप्रतिबंधवचनंव्यर्थमितिचेत्सत्यं गर्भिणीसूतिकादिश्चक
मारीवाथरोहिणी यदाशुद्धातदान्येनकारयेत्प्रयतास्वयमिति हेमाद्रिधृतभविष्यवचनेनाधिकारप्रसक्तेःसत्त्वात् य
त्तु आपद्यनग्नौतीर्थेचप्रवासेपुत्रजन्मनि आमश्राद्धंप्रकुर्वीतभार्यारजसिसंक्रमे इतिकात्यायनवचनं तन्मासिका
ब्दिकव्यतिरिक्तविषयं श्राद्धविघ्नेद्विजातीनामिति पूर्वोक्तहारीतवचनात् हेमाद्रिस्तु पाणिग्रहणाद्धिसहत्वंकर्म
स्वितिवचनेनगृहस्थस्यश्राद्धेपिभार्ययासहैवाधिकारात्तस्याश्चरजस्वलादशायामशुचित्वेननाधिकारेऽयासज्यवृत्तेर्भ
र्तृगतस्याप्यधिकारस्यविघातात्तस्यास्तद्दशापगमएवाधिकारः एवमेवैकभार्यस्यश्राद्धमुचितमिति यस्यश्राद्धकर्तु
रित्यादिरेवमृताहनीतिवचनार्थः पुष्पवत्यपीतिवचनंतु सहाधिकृतभार्यांतरसद्भावविषयमित्याह दीपिकायाम
पि भार्यर्त्तौसतिपंचमेचादिवसेस्याद्वार्षिकंमासिकं पक्वान्नैर्बहुभार्यकस्त्वधिकृतेपत्न्यंतरेतिष्ठति कुर्यात्तद्विक्षयेस्वमु

२० ख्यादिवसइति पाणिग्रहणाद्धीतिवचनस्यहि शब्दस्वरसादनुवादरूपत्वेनन्यायमूलकत्वादुभयसंयोगोत्पन्नाग्निसा
४॥ ध्यश्रौतस्मार्त्तकर्मविषयत्वेनानुभयसाध्यश्राद्धविषयत्वे प्रमाणाभावाच्चिंत्यमेतदिति कालतत्त्वविवेचने निर्णयसिंधु
मयूखादावप्येवं परमार्थतस्तु मीमांसकधुरीणस्यहेमाद्रेर्मतंयुक्तमेव यद्देवेभ्योयच्चपित्रादिकेभ्यःकुर्य्याद्भर्त्ताभ्यर्च
नंसत्क्रियांच तस्यार्द्धंवैसाफलंनान्यचित्तानारीभुंक्तेभर्त्तृशुश्रूषयैवेति स्कांदवचने अनग्निसाध्यदैवपित्राभ्यर्चन
सत्क्रियादिसकलकर्मजन्यफलार्धभागित्वस्यप्रतीतेस्तदंतर्गतश्राद्धेपिसहाधिकाराविघातात् श्राद्धेपिपितृतृप्तिप्रत्य
वायपरिवाशातिरिक्तायुरादिफलानांश्रवणाच्च प्रजासहत्वकर्मभ्यइतिश्रुतेः पूर्वोक्तस्कांदवचनानुरोधेनाग्निसाध्यक
कर्मविषयत्वेनसंकोचेप्रमाणाभावाच्च आपस्तंबीयंधर्मसूत्रमपि ब्राह्मे विवाहेबंधुशीलश्रुतारोग्याणिवध्वाप्रजासह
त्वकर्मभ्यः प्रतिपादयेच्छक्तिविषयेणालंकृत्येति व्याख्यातंचैतद्धरदत्तेन प्रजार्थंसहत्वकर्मार्थंचेति किंच मृतेहनी
तिवचनस्यापुत्रातुयदाभार्येतिगौत्तमीयवचनसमानार्थतयाव्याख्याने अधिकारिण्याः स्त्रियाःशुद्धौ तदंतेश्राद्धानुष्ठा
नस्यजननमरणाशौचवन्न्यायादेवसिद्धेरेतद्वचनवैयर्थ्यापत्तेः नचगर्भिणीति पूर्वोक्तवचनेनाधिकारप्रसक्तिः एतद्वच
नस्यारब्धव्रतादिविषयत्वेनमृताहश्राद्धविषयत्वाभावात् तस्मान्मृतेहनीतिवचनस्यरजोदर्शनकालेश्राद्धाननुष्ठानबोध
कस्यपुष्पवत्स्वपीतिवचनस्यचतदनुष्ठानबोधकस्यपरस्परंविरोधेएकभार्येणतस्यांरजस्वलायांश्राद्धंनकर्त्तव्यं अने
कभार्येणतुज्येष्ठायांरजस्वलायांतस्यांशुद्धायांतुकनिष्ठयांतादृश्यामपिकर्त्तव्यंज्येष्ठयानाविनेतरेतिवचनेनज्येष्ठायाएवस
हाधिकारप्रतिपादनादितिसर्वंसुस्थं माधवस्तुमतद्वयमिदंलिखितवान् नतुकिंचिन्निर्णीतवान् इतिदर्शेश्राद्धंतुभार्यार
जसि आमेनकार्यं श्राद्धविघ्नेद्विजातीनामितिहेमाद्रौहारीतोक्तेःअन्यत्रापि आर्त्तवेदेशकालानांविप्लवेसमुपस्थिते
आमश्राद्धंद्विजैःकार्यंशूद्रःकुर्यात्सदैवहीति दीपिकायामपि दर्शेतुभार्यार्त्तवेप्यामश्राद्धविधिरित्यादिमयूखे श्राद्ध

विघ्नोऽत्रपत्नीरजोदर्शनं अपत्नीकःप्रवासीचयस्यभार्यारजस्वला सिद्धान्नेननकुर्वीतआमंतस्यविधीयतइत्युशनोवा क्यात् आमाभावेतुव्यासः द्रव्याभावेद्विजाभावेप्रवासेपुत्रजन्मनि हेमश्राद्धंप्रकुर्वीतयस्यभार्यारजस्वलेति निर्णयसिं धौतुइदंचामहेमविधानंपाकासंभवे पाकाभावेद्विजातीनामामश्राद्धंविधीयतइतिसुमंतूक्तेः मासिकानिसपिंडंचआमावा स्यातथाब्दिकं आमान्नेनतुकर्त्तव्यंयस्यभार्यारजस्वलेति कालिकावचनाच्च कालादर्शेतु स्त्रियारजोदर्शनेदर्शश्रा द्धंपंचमेहनीतिपक्षांतरमुक्तं पारिजातेप्येवं एवंमहालययुगादावपीति यस्यतु क्षयाहोनज्ञायते मासस्तु ज्ञाय तेतस्यतन्मासस्यामावास्यायामेकादश्यांवा क्षयाहश्राद्धंकर्त्तव्यं तदाहबृहस्पतिः नज्ञायतेमृताहश्चेत्प्रोषितेसंस्थि तेसति मासश्चेत्प्रतिविज्ञातस्तद्दर्शेस्याद्थाब्दिकमिति मदनरत्नेतु मृताहनीतिपाठः मृताहेयत्कर्त्तव्यंतद्दर्शेक र्त्तव्यमित्यर्थः प्रोषितइति मृततिथ्यज्ञानकारणोपलक्षणं अतएवसामान्यतोभविष्यत्पुराणं मृताहंयोनजानाति मानवोविनतात्मज तेनकार्यममावास्याश्राद्धंसांवत्सरंनृपेति श्राद्धविघ्नेसमुत्पन्नइति पूर्वोक्तमरीचिवचनमपि यद्य पि चात्रकृष्णपक्षेविशेषतइत्युक्त्याशुक्लैकादश्यनुकल्पस्तथापि शुक्लपक्षमृतइतिज्ञानेसैवग्राह्या पक्षस्याप्यज्ञाने तुसानुकल्पइति द्रष्टव्यं मरणदिनज्ञाने मासाज्ञाने मार्गशीर्षभाद्रमाघानामन्यतमेमासे तद्दिने कर्त्तव्यं तथाचभ विष्यपुराणे ॥ दिनमेवविजानातिमासंनैवतुयोनरः मार्गशीर्षेथवाभाद्रेमाघेवाथसमाचरेदिति अत्रापिशुक्लपक्षज्ञा नेतद्गतातिथिः नोचेत्कृष्णपक्षगतैवतस्याः पित्र्येप्रशस्तत्वात् निर्णयामृतेतु आषाढोप्युक्तःयदामासोनविज्ञातो विज्ञातंदिनमेवतु तदात्वाषाढकेमासिमाघेवातद्दिनंभवेदिति बृहस्पत्युक्तेः कालादर्शेपि मासाज्ञाने कार्यमाषा ढमाघयोरित्युक्तं यदोभयमपि न ज्ञायते तदा प्रवासमासदिवसोग्राह्यः तदाह बृहस्पतिः दिनमासावविज्ञा तौमरणस्ययदापुनः प्रस्थानमासदिवसौग्राह्यौपूर्वोक्तयादिशेत्यस्यायमर्थः प्रस्थानस्यापिमासाज्ञानेचमार्ग

शीर्षादिषु तस्यां तिथौ तिथ्यज्ञानेतु मार्गीमायांश्राद्धंकार्यंतदभावेप्रस्थानतिथाविति शुक्लपक्षेतदज्ञानयोः पूर्ववत्
त्र०२० यदामरणप्रस्थानमासादिनज्ञातंतदामरणवार्ताश्रवणदिने तत्राप्यसंभवेवार्त्ताश्रवणमामावास्यायांकुर्यात् तदुक्तंप्र
६६५॥ चेतसा अपरिज्ञातेमावास्यायांश्रवणादिनेवेति भविष्यपुराणेपि मृतवार्त्ताश्रुतेर्ग्राह्यौतौपूर्वोक्तक्रमेणत्विति पूर्वोक्तक्र
मेणत्वित्यस्यायमर्थः मरणवार्त्ताश्रवणसंबंधिमासमात्रस्मरणे तदमावास्यादिषु तद्दिनमात्रस्मरणे मार्गशीर्षादिसं
बंधिनितद्दिनेशुक्लपक्षादि तदज्ञानयोः पूर्ववत् यस्यतुमरणंतत् श्रवणप्रस्थानानां सर्वेषामपि दिनमासयोरज्ञाने त
दाब्दिकविषयेप्रभासखंडे मृतस्याहानंजानातिमासंवापिकथंचन तेनकार्यममावास्यांश्राद्धंमाघेथमार्गकइति कथं
चनेति मरणादिरूपेणकेनापिचिह्नेनेत्यर्थः यस्यत्वज्ञातदेशमतस्यजीवनमरणाद्यन्यतरानिर्द्धारणात्पंचदशवर्षाणि
प्रतीक्ष्यपश्चात्प्रतिकृतिदाहाद्यौर्ध्वदैहिकंक्रियते तस्यदाहकालीनतिथावेवाब्दिकंकार्यं तथाचजातूकर्ण्यः पितरिप्रोषि
तेयस्यनवार्त्तानैवचागतिः ऊर्ध्वंपंचदशाद्वर्षात्कृत्वातत्प्रतिरूपकं कुर्यात्तस्यचसंस्कारंयथोक्तविधिनाततः तदानीमे
वसर्वाणिप्रेतकर्माणिसंचरेदिति पितरीत्येतत्प्रोषितमात्रस्योपलक्षणमितिमदनरत्ने तदानीमिवतदानींमृतस्येवत्रने
नसर्वत्रदाहदिनस्यावधित्वं भविष्योत्तरेतु तदादीन्येवेतिपाठः कालतत्त्वविवेचनेतु पंचदशवर्षप्रतीक्षापितृविष
यापितरीतिवचनात् यत्तु यस्यनश्रूयतेवार्त्तायावत्द्वादशवत्सरं कुशपुत्रकदाहेनतस्यस्यादवधारणमिति बृहस्प
तिवचनं प्रोषितस्ययदाकालोगतश्चेत्द्वादशाब्दिकः प्राप्तेत्रयोदशेवर्षेप्रेतकार्याणिकारयेत् जीवन्यदिसआगच्छेत्
घृतकुंभेनियोजयेत् उद्धृत्यस्नापयित्वास्यजातकर्मादिकारयेत् द्वादशाहंव्रतंकुर्यात्त्रिरात्रमथचास्यतु स्नात्वोद्वहेत
तांभार्यामन्यांवातदभावतः अग्नीनाधायविधिवद्व्रात्यस्तोमेनवायजेत् अथैंद्राग्नेनपशुनागिरिगत्वाचतत्रतु इष्टिमायु
ष्मतींकुर्यादीप्सितांश्चक्रतूंस्ततइति वृद्धमनुवचने तत्पित्रतिरिक्तविषयं जीवान्नित्यादितुपितर्यपिभवत्येवव्रतचर्यात्र

ह्मचर्यरूपापंचाशद्वर्षन्यूनवयस्कस्यपंचदशवर्षप्रतीक्षातदधिकवयस्कस्यद्वादशवर्षाणीतिकेचित् दर्शेचवार्षिकादि
श्राद्धप्राप्तौकालादर्शेविशेषउक्तः दर्शस्यचोदकुंभस्यदर्शमासिकयोरपि नित्यस्यचाब्दिकस्यापिदर्शकाब्दिकयोरपि
इत्युक्त्वा संपातेदेवताभेदात् श्राद्धयुग्मंसमाचरेत् निमित्तनियातिश्चात्रपूर्वानुष्ठानकारणमिति अत्रक्रमोनिर्णयदीपउ
क्तः नष्टचंद्रेयदाकालेक्षयाहदिवसोभवेत् वैश्वदेवंक्षयश्राद्धंकुर्यात्प्राकूदर्शकर्मणः वैश्वदेवामतिक्षयाहश्राद्धविशे
षणंतेनपार्वणमितिलभ्यते एतच्चोपरंजकंनतुव्यावर्त्तकं अमावास्यायांक्रियमाणस्याब्दिकश्राद्धस्यनियतपार्वणरूपा
त्वात् तदुक्तंशंखेन अमावास्याक्षयोयस्यप्रेतपक्षोथवापुनः पार्वणंतस्यकर्तव्यंनैकोद्दिष्टंकदाचनेति आमश्राद्धंचा
नुपनीतोपिकुर्यात् तदुक्तंश्राद्धशूलपाणौमात्स्ये अमावास्याष्टकाकृष्णपक्षपंचदशीषुचेत्युपक्रम्य एतच्चानुपनीतोपि
कुर्यात्सर्वेषुपर्वसु श्राद्धंसाधारणंनामसर्वकामफलप्रदं भार्याविरहितोप्येतत्प्रवासस्थोपिनित्यशः शूद्रोप्यमंत्रव
त्कुर्यादनेनविधिनाबुधइति स्मृत्यर्थसारेतु अनुपनीतस्त्रीशूद्राश्चश्राद्धंऋत्विजाकारयेयुः स्वयंवामंत्रवर्जंकुर्युरिति
आब्दिकादिदिनेद्रव्याद्यभावात् श्राद्धकरणासंभवेपिंडदानमात्रंकुर्यात् तस्याप्यसंभवेप्युपवासंकुर्यात् तदुक्तंपिंड
मात्रंप्रदातव्यमभावेद्रव्यविप्रयोः श्राद्धाहनितुसंप्राप्तेभवेन्निरशनोपिवेति पात्राभावेतुविशेषःस्मृत्यंतरेप्रोक्तः पा
त्राभावेपरंकृत्वापितृयज्ञविधिंनरः निर्दिश्याप्यन्नमुद्धृत्ययत्रपात्रंनभोजयेदिति पितृयज्ञविधिः श्राद्धविधिःअन्यत्रा
पि सर्वाभावेक्षिपेदग्नौगवेदद्यात्तथाप्सुवा नतुप्राप्तस्यलोपोस्तिपैतृकस्यविशेषत इति सर्वस्योक्तस्यानिषिद्धस्य च
पात्रस्याभावइत्यर्थः अतिदरिद्रस्यतर्पणमात्रेऽपि तिलाद्यभावेवृद्धवसिष्ठेनविशेषउक्तः अग्निनावादहेत्कक्षंश्राद्धकाले
समागते तस्मिन्नुपवसेदह्निजपेद्वाश्राद्धसंहितामिति कक्षंतृणसमूहं विष्णुपुराणेतु सर्वाभावेवनंगत्वाकक्षमूलप्र
दर्शकः सूर्यादिलोकपालानामिदमुच्चैः पठेत्ततः नमेस्तिवित्तंनधनंनचान्यच्छ्राद्धोपयोगिस्वपितृन्नतोस्मि तृप्यंतुभ

व०र० ॥६६॥

त्पया।पितरौममैतौभुजौक्तौवर्त्मनिमारुतस्य इत्येतत्पितृभिर्गीतंभावाभावप्रयोजकं यःकरोतिकृतंतेन श्राद्धंभवतिपा
र्थिवेति इत्याब्दिकश्राद्धतिथिनिर्णयः अथेष्टिकालोनिरूप्यते यद्यपीष्टिप्रतिपदिकर्त्तव्यतयाप्रतिपत्प्रकरणएव अ
यमभिधातुमुचितः तथापि पर्वचतुर्थांशस्यापिप्रतिपदइष्टिकालत्वेनसंधौयजेतेति श्रुत्यासंधिकालसापेक्षत्वेनचपर्वनि
र्णयानंतरमस्यानिर्णयस्यावसर इति पर्वनिर्णयानंतरंनिर्णीयते यद्यपि संधौयजेतेतिश्रुतौसंधिकालमात्रस्ययागांग
त्वंप्रतिभाति तथापितस्यातिसूक्ष्मत्वेनतत्रसांगप्रयोगानुष्ठानानुपपत्तेः संधिशब्दोलक्षणयाकर्मानुष्ठानयोग्यंसंधिं
पार्श्वद्वयवर्त्तिकालविशेषंलक्षयति अतएवश्रुतिः संधिमभितोयजेतेति बौधायनोपि सूक्ष्मत्वात्संधिकालस्यसंधेर्वि
षयउच्यते सामीप्यंविषयंप्राहुः पूर्वेणाह्नापरेणवा वाशब्दश्चार्थे तच्चपर्वद्विविधं पौर्णमास्यमावास्याचेति तत्रशु
क्लापंचदशीचंद्रमंडलकलाभिः सर्वात्मनापूर्यते सोममंडलेपरिपूर्णेपूर्णिमेत्यनेननाम्नाज्ञायते तदुक्तं ब्रह्मांडमत्स्यपु
राणयोः कलाक्षयेव्यतिक्रांतेदिवापूर्णेपरस्परं चंद्रादित्यौपराह्णेतुपूर्णत्वात्पूर्णिमास्मृतेति अह्नःपरोभागःपराह्णः
सूर्यास्तमयकालइत्यर्थः तत्रयथा।दित्यः संपूर्णमंडलः सन्नस्तमेति तथोत्तरेक्षणेचंद्रः संपूर्णमंडलः सन्नुदेतीतिदृष्टां
तदार्ष्टांतिकभावस्यविवक्षितत्वात् द्वयोरादित्यचंद्रयोरुपन्यासः यथामंडलपूर्णत्वविवक्षया पूर्णिमाशब्दःप्रयुज्यते
तथापूर्णत्वविवक्षयापौर्णमासीशब्दःप्रयुज्यते तदुक्तंभविष्योत्तरे पूर्णमासीमहाराजसोमस्यदयितातिथिः पूर्णोमा
सोभवेद्यस्मात्पौर्णमासीततःस्मृतेति पूर्णिमामावास्ययोर्विकल्पोमासप्रस्तावेदर्शितः अमावास्याइत्यनेननाम्ना
बहवोर्थाःकथ्यंते तत्राऽमाशब्दस्यचत्वारोर्थाः सूर्यरश्मिश्चंद्रकलाकन्यासहभावश्चेति वसुशब्दस्यापिचत्वारोर्थाः
पितृविशेषःनिवासश्चंद्रइंद्रश्चेति तत्रामाशब्दस्यसूर्यरश्मिवाचित्वेवसुशब्दस्यानिवासवाचित्वेअमायांरविरश्मौवसु
र्वसोयस्यांइतिनिर्वचनं तथाचस्कांदे नागरखंडे अमानामविधोरश्मिःसहस्रप्रमुखःस्मृता यस्यात्रतेजसासूर्यः

प्रोक्तस्त्रैलोक्यदीपकः तस्मिन्वसतियेनेंदुरमावास्याततःस्मृतेति अमाशब्दस्यसहभाववाचित्वेवसुशब्दस्यनिवास वाचित्वे अमासहवसुर्निवासोयस्यामितिनिर्वचनं तदुक्तंमत्स्यवायुब्रह्मांडपुराणेषु अमावसेतामृक्षेतुयदाचंद्रदिवा करौ एषापंचदशीरात्रिरमावास्याततःस्मृतेति अमाशब्दस्यचंद्रकलावाचित्वंस्कांदेदर्शितं अमा षोडशभागेनदे विप्रोक्तामहाकलेति तांकलामुपजीवतीतिनिर्वचनं भगवतीपुराणेदर्शितं कलावशिष्टोनिष्क्रांतः प्रविष्टःसूर्यमंडलं अमायांविशतेयस्मादमावास्याततःस्मृतेति अमाशब्दस्यकन्यावाचित्वे वसुशब्दस्यापितृवाचित्वेअमावसुंऐच्छत् अ स्यांरात्रावित्यमावास्येतिनिर्वचनं तथाचब्रह्मपुराणे अग्निष्वात्ताइतिख्यातायज्वानोयत्रसंस्थिताः अच्छोदानाम तेषांतुमानसीकन्यकानदी तमथामावसुंनामपितरंवीक्ष्यसंगतेत्यादि वसुशब्दस्यचंद्रवाचित्वे अमाशब्दस्यसह भाववाचित्वमंगीकृत्य अमाभिः ओषधीभिःसहचंद्रोवसत्यस्यांरात्रावित्यमावास्येतिनिर्वचनं अयमर्थः शतपथ ब्राह्मणात् तद्यदेष एतांरात्रिमिहावसति तस्मादमावास्यानामेति बृहदारण्यकेप्येवम् अमाशब्दस्यसहभाव वाचित्वे वसुशब्दस्य इंद्रवाचित्वे अमासहवसुरिंद्रोयास्तीत्यमावास्येतिनिर्वचनं अयमर्थः शतपथब्राह्मणेदर्शपूर्ण मासप्रकरणेश्रूयते तेदेवाअब्रुवन् अमावैनोद्यवसुर्वसातियोनःप्रावात्सीदिति तैत्तिरीयब्राह्मणेपिस्पष्टमयमेवार्थः श्रू यते इंद्रोहिदेवानांवसुस्तदमावास्यायाअमावास्यात्वमिति अमावास्याशब्दपर्यायेदर्शशब्दोपिदृश्यते सचद्विवि धःसूर्याचंद्रमसौपरस्परंपश्यतोत्रेतिदर्शः आश्रित्यताममावास्यांपश्यतः सुसमागतौ अन्योन्यंचंद्रसूर्यौतौयदासौ दर्शउच्यत इतिमत्स्यवायुपुराणयोरभिधानात् तेचपौर्णमास्यमावास्येद्विविधे राकाचानुमतिश्चैवपौर्णमासीद्विधा स्मृता सिनीवालीकुहूश्चैवअमावास्याद्विधैवात्विति पुराणवाक्यात् अत्रानुमतिः सिनीवालीच चतुर्दशीमिश्रे राका कुहूश्चप्रतिपन्मिश्रे तथाचकाठकः श्रुतिः यापूर्वापौर्णमासीसानुमतिर्योत्तरासाराका यापूर्वामावास्यासासिनीवाली

अ०२० योत्तरासाकुहूरिति वृद्धवासिष्ठः राकाचानुमतिश्चैवपौर्णमासीद्वयंविदुः एकासंपूर्णचंद्रास्यात् कलोनानुमतिःस्मृ
॥६७॥ ता पौर्णमासीदिवादृष्टेशशिन्यनुमतिःस्मृता रात्रिदृष्टेपुनस्तास्मिन्सैवराकेतिकीर्त्तिता भगवतीपुराणे यदास्तमस्त
मियात्सूर्य्यःपूर्णश्चेंदुरुपागमेत् युगपत्सोत्तराराकातदाभवतिपूर्णिमा मत्स्यब्रह्मांडपुराणयोः यस्मात्तामनुमन्यंते
पितरोदेवतैःसह तस्मादनुमतिर्नामपूर्णिमाप्रथमास्मृता अत्यर्थंराजतेयस्मात्पौर्णमास्यांनिशाकरः राजनाच्चैवचंद्र
स्यराकेतिकवयोविदुः मत्स्यब्रह्मांडपुराणयोः सिनीवालीप्रमाणस्तुक्षीणशेषोनिशाकरः अमावास्यांविशत्यर्कं
सिनीवालीततःस्मृता अवासितेतियावत् अल्पोवलोस्यास्तीतिवालीसिनीचासौवालीचेतिसिनीवालीसिनीवालीप्र
माणः वालाग्रमात्रइत्यर्थः कुह्विंतिकोकिलेनोक्तेयावत्कालःसमाप्यते तत्कालसंज्ञिताह्येषाअमावास्याकुहूःस्मृता
तथा अनुमतिश्चराकाचसिनीवालीकुहूस्तथा एतासांद्विलवः कालःकुहुमात्राकुहूःस्मृता इत्येषपर्वसंधीनांकालो
वैद्विलवःस्मृतः ननुपौर्णमास्यांपौर्णमास्यांयजेत अमावास्यायाममावास्यायांयजेतेतिवचनात् कृत्स्नेष्टिप्रयोगस्तुपर्व
कालत्वेप्राप्ते तत्कथं संधिकालापेक्षत्वमितिचेत् उच्यते पूर्वेद्युरग्निंगृह्णाति उत्तरमहर्यजतीत्यादिश्रुत्यंतरादन्वा
धानाद्यनुष्ठानेनोपक्रमोत्रपर्वणि इतरसकलप्राधान्येतप्रधानानुष्ठानंतुप्रतिपदीति द्व्यहकालसाध्यत्वात्तत्सापेक्षत्वं अ
तएवगोभिलेनोक्तं पक्षांताउपवस्तव्याः पक्षादयोभियष्टव्याइति अत्रोपवासशब्देनाग्न्यान्वाधानादिविवक्षितंतास्मि
न्क्रियमाणे यजमानसमीपेदेवतानांनिवासात् तथाचतैत्तिरीयब्राह्मणंउपास्मिञ्श्वोयक्ष्यमाणेदेवतावसंतियएवंविद्वा
नग्निमुपस्तृणातीति एवंपौर्णमास्योर्द्वयोः प्रयोगैकदेशान्वयेनसंकोचः पौर्णमास्यांपौर्णमास्यामित्यादिश्रुतेः पौर्ण
मास्यमावास्याशब्दयोस्तिथ्यर्थविशेषेरूढत्वात् एवंसंधौयजेतेतिश्रुतिरपिसंधिमभितोयजेतेति श्रुत्यंतरैकवाक्यत्वा
त्पर्वप्रतिपत्समुदायलक्षणयाकृत्स्नप्रयोगकालविधायिकैव एवंचसतिपौर्णमास्यमावास्याश्रुतिरप्यमावास्यायाम

पराह्णेपिंडापितृयज्ञेनचरंतीत्यादौवृत्तिकारादिभिःसंधिवाचित्वेनव्याख्यानात् पौर्णमास्यमावास्याशब्दनिर्वचना र्थवादोपदर्शितप्रयोगाच्च पौर्णमास्यमावास्याशब्दयोरपिसंधिवाचित्वादपराह्णादिशब्दसमभिव्याहारस्य चाहोरा त्रलक्षणाबीजस्यात्रभावात्पूर्वोक्तरीत्या पार्श्वद्वयवर्त्तितिथिद्वयलक्षणयासंधौयजेतेतिवस्कृत्स्नप्रयोगेकालविधायिकेत्य पिवक्तुंशक्यं तत्रपूर्वस्मिन्पर्वदिनेयागप्रारंभःसचान्वाधानमिध्माबर्हिः संपादनमध्वर्युणागार्हपत्यादिषुसमाम्नायत इत्यादिभिःसमिदाधानेक्रियमाणेयजमानेनाग्निंगृह्णामीतिमंत्रपठनरूपोऽग्निपरिग्रहउपस्तरणंचत्येवमादिः तथाचतै त्तिरीयब्राह्मणेश्रूयते पूर्वेद्युरिध्माबर्हिः करोति यज्ञमेवारभ्यगृहीत्वोपवसतीतिशतपथब्राह्मणेपि पूर्वेद्युरग्निंगृह्णाति उत्तरमहर्यजतीतिप्रतिपादितेनतुकर्मणैवदेवेभ्य इत्यादिभिरध्वर्युहस्तप्रक्षालनतंडुलनिर्वापपुरोडाशप्रदानादिलक्षणंप्र योगंकरोतितदिदंयजनं तत्रापिनसंपूर्णपर्वान्वाधानकालः नापिसंपूर्णः प्रतियागकालः किंतुपर्वणोंशत्रयमन्वा धानस्यकालः पर्वचतुर्थांशसहितप्रतिपदः आद्यमंशत्रयंचयागस्य तथाचलौगाक्षिः त्रीनंशानौपवस्तस्ययाग स्यचतुरोविदुः द्वावंशावुत्सृजेदंत्यौयागेचव्रतकर्मणि औपवस्तस्योपवासस्याग्न्यन्वाधानादेस्त्रीनंशान्विदुः याग स्यचतुरोंशान्विदुः अंत्यावंशौपंचदशीप्रतिपत्संबंधिनावुत्सृजेत् अंत्यमंशंपंचदश्याः व्रतकर्मणियागेच प्रतिपद श्चतुर्थमंशं अयंचप्रतिपत्पर्वांत्यचतुर्थांशभिन्नांस्त्रींश्चतुरश्चेतिपर्युदासविधयापूर्वशेषएवनतुस्वतंत्रस्त्यागविधिः पर्व णोयश्चतुर्थांशइत्यादिवाक्यांतरवशाद्वाक्यभेदापत्तेश्च अन्वाधानेपर्वचतुर्थांशवर्जनंचसद्यस्कालव्यतिरिक्तविषयंस द्यस्कालतायांतत्रैवतदनुष्ठानात् कथंतर्हियागेचतुरइत्यपेक्षणेयज्ञपार्श्वे पंचदश्याःपरःपदःपक्षादेःप्रथमास्त्रयः कालःप र्वणियागेस्यादन्यथातुनविद्यते कात्यायनःनयष्टव्यंचतुर्थांशेयागैः प्रतिपदःक्वचित् रक्षांसितद्विलुंपंतिश्रुतिरेषासना तनी तत्राप्यहनियागः कर्त्तव्यः पूर्वेद्युरग्निं गृह्णातिउत्तरमहर्देवतायजेतत्यहर्विधानात् तत्रापिपूर्वाह्णएवपूर्वाह्णोवैदे

वानामितिश्रुतेः तत्रापिप्रातरेव पर्वणोयश्चतुर्थांशः आद्याःप्रतिपदास्त्रयः यागकालःसविज्ञेयःप्रातरुक्तोमनीषिभिरिति वृद्धशातातपवचनात् प्रातर्यजध्वमश्विनेतिमंत्रालिंगाच्च प्रातःकालश्चपंचविध।विभक्तदिनस्याद्यस्त्रिमुहूर्त्तोभागः लेखाप्रभृत्यथादित्येत्रिमुहूर्त्तास्थतेतुवै जातकालइतिप्रोक्तोभागश्चाह्नः सपंचमः समुहूर्तत्रितयंप्रातरित्यादिवचनाच्च यस्तुचतुर्द्धाविभागपक्षेसार्धप्रहरात्मके आद्यभागे संगवाध्यर्द्धसंयुक्तः प्रातरित्यभिधीयत इतीदानींतनानां प्रातः शब्दप्रयोगः सलक्षणयाअनेकार्थत्वस्यान्याय्यत्वात् पूर्वाह्णप्रहरंसार्द्धमितिगोभिलेन तस्यपूर्वाह्णत्वोक्तेश्च ऋग्भिः प्रातर्दिविदेवइयतइतित्रेधाविभक्तदिन।द्यविभागाविषयोपिप्रयोगस्तथा एवंचगोभिलीयादौपूर्वाह्णग्रहणंयोगेनेदृशप्रातःपरमेव पर्वण्यन्वाधानादिकंप्रतिपदिष्टिरितिसंधिपार्श्वयोः आरंभसमाप्तीव्यवस्थितेएवंयागान्वाधानकालेस्थिते यदापौर्णमास्यमावास्ययोस्तदुत्तरप्रतिपदोश्चसूर्योदयास्तमयस्पार्शित्वं तदा न कोपिसंदेहः तयोःखंडत्वेतुनिर्णयोभिधीयते तत्रगोभिलः आवर्त्तनेयदासंधिः पर्वप्रतिपदोर्भवेत् तदहर्यागइष्येतपरतश्चेत्परेहनि पर्वप्रतिपदोःसंधिरर्वागावर्त्तनाद्यदि तस्मिन्नहनियष्टव्यंपूर्वेद्युस्तदुपक्रमः आवर्त्तनात्परःसंधिर्यदितस्मिन्नुपक्रम. परेद्युरिष्टिरित्येषपर्वद्वयविनिश्चयइति मदनरत्नेपि यदारात्रौअपराह्णेवासंधिदिनेन्वाधायपरेद्युर्यष्टव्यं तदाहलौगाक्षिः अपराह्णेथवारात्रौयदिपर्वसमाप्यते उपोष्यतस्मिन्नहनिश्वोभूतेयागइष्यतइति यदातुपूर्वाह्णमध्याह्णेवासंधिस्तदासंधिदिनेयागः पूर्वदिनेन्वाधानम् तदाहसएव पूर्वाह्णेवाथमध्याह्णेयदिपर्वसमाप्यते उपोष्यतत्रपूर्वेद्युस्तदहर्यागइष्यते इतिमाधवीयेषु वचनेषु मध्याह्नादिशब्दायौगिकाः नतु पंचधाविभागमाश्रित्यवृत्तास्तथासत्यह्नोमध्योमध्याह्नइतिव्युत्पत्तेः संवर्त्तनंमध्याह्नशब्देनाभिधीयते अतएवगोभिलेनावर्त्तनशब्दःप्रयुक्तः शातातपेनमध्यमशब्दःप्रयुक्तः पूर्वाह्णेमध्यमेवापि यदिपर्वसमाप्यते तदोपवासः पूर्वेद्युस्तदहर्यागइष्यतइति अह्नःपूर्वभागः पूर्वाह्णः अह्नोऽपरोभागोऽपराह्णः

अतस्ताभ्यांशब्दाभ्यामावर्त्तनात्पूर्वोत्तरभागवाचकौ आवर्त्तनात्तुपूर्वाह्णोह्यपराह्णस्ततःपरः मध्याह्नस्तुतयोःसं
धिर्यदावर्त्तनमुच्यते इत्येतत्प्रकरणपठितवचनात् आवर्त्तनादिति आवर्त्तनात् आङ्मर्य्यादायांतेनसूर्योदयमारभ्या
वर्त्तनंमर्य्यादीकृत्यपूर्वाह्णइत्यर्थः अस्मादेववचनादेतत्प्रकरणमध्याह्नशब्द आवर्त्तनरूपदिनमध्यभागमात्रवचन
इति निर्णयसिंधावपि अत्रद्वेधाविभागः आवर्त्तनात्तुपूर्वोक्तवचनादितिमाधवीये वाजसनेयिनांतुविशेषमाहभाष्या
र्थसंग्रहकारः मध्यंदिनात्स्यादहनीहयस्मिन्प्राक्पर्वणःसंधिरियंतृतीया सार्वाविकावाजसनेयिसत्यातस्यामुपो
ष्याथपरेद्युरिष्टिरिति आवर्त्तनादूर्ध्वमस्तमयादर्वाग्यदासंधिर्भवति तदहःसंधिमतीतिथिःप्रथमारात्रौसंधिश्चेत्साति
थिर्द्वितीया उभेअपेक्ष्यपूर्वाह्णेसंधिमतीपर्वतिथिस्तृतीयाभवतितस्यांतिथौ पर्वकालस्याल्पत्वात्सार्वाविकेत्युच्यत्यु
च्यते शाखांतराध्यायिनामीदृशेविषयेपूर्वेद्युरन्वाधानादिकंसंधितिथाविष्टिः वाजसनेयिनांतुसंधितिथावन्वाधानंउत्तर
तिथाविष्टिः एवंसतिवाजसनेयिनां नक्कापिसंधिदिनात् पूर्वेद्युरन्वाधानादिकमस्तिसोयंविशेषइति एतद्वचनंपौर्णमासी
परमितिमदनरत्नेअपराह्णे पूर्णिमासंधावुत्तरेद्युःप्रातःप्रतिपच्चतुर्थांशसंभवेतत्रयागकरणेपिनदोषः यदाहवृद्धशाता
तपःसंधिर्यद्यपराह्णेस्याद्यागंप्रातःपरेहनि कुर्वाणःप्रतिपद्भागेचतुर्थेपिनदुष्यतीति नयष्टव्यंचतुर्थेशइतिकात्यायनव
चनंतुपूर्वाह्णेपर्वसंधौवेदितव्यं यदाह संगवादूर्ध्वमध्याह्नात्प्राक्चेदावर्त्तनाद्रवेः सापौर्णमासीविज्ञेयासद्यस्कालविधौ
तिथिरितिआपस्तंबोपि पौर्णमास्यामन्वाधानपरिस्तरणोपवासावासद्यस्कालायांसर्वंक्रियत इति संगवावर्त्तनयो
मध्येपौर्णमासीप्रतिपदोःसंधौसतिपूर्वोदाहतैर्वचनैःसंधिदिनात्पूर्वेद्युरन्वाधानादिकंप्राप्तंतत्रसद्यस्कालवाक्यैःसंधिदि
नउत्कृष्यते ननुतथापिपर्वप्रतिपदोःसंधिरर्वागावर्त्तनाद्यदितस्मिन्नहनियष्टव्यंपूर्वेद्युःस्यादुपक्रमइति गोभिलवच
नेनविरोधोभविष्यतीतिचेत्नसंगवात्पर्वण्यपिसंधेरर्वाचीनत्वात्तद्विषयत्वंगोभिलवाक्यस्य कात्यायनवाक्यंतु संगवो

ब्र०र० द्वंभाविमध्याह्नादर्वाचीनसंधिविषयत्वं यद्वा गोभिलवचनंपर्वद्वयसामान्यविषयंकात्यायनमितिविशेषवचनेनसामा
६१॥ न्यवचनबाधइत्यविरोधः यदाचावर्त्तनतत्पूर्वसंध्योःपर्वचतुर्थांशेयागानुष्ठानं तदा नयागप्रयोगः पर्वमध्येसमापनी
यः किंतुप्रतिपदिप्रविष्टायांसमापनीयः प्रतिपद्यप्रविष्टायांयदिचेष्टिःसमाप्यते पुनःप्रागीयकृत्स्नेष्टिःकर्त्तव्याया
गवित्तमैरितिगार्ग्यवचनेन्यथादोषस्मरणात् प्रणीयाग्निमितिशेषः अत्रचप्रातरारभ्यसर्वकर्मनिर्वर्त्यविष्णुक्रमादि
कःसमाप्तिपदार्थः प्रतिपदंशेकर्त्तव्यइतिमदनरत्ने प्रतिपदिप्रविष्टायांब्राह्मणभोजनमंत्यपदार्थःसमाप्तिःकर्त्तव्ये
तिहेमाद्रौ परिशिष्टेतुपक्षादिचरोरुपक्रमोपिपक्षेप्रतिपदंप्रतीक्ष्यैवकर्त्तव्यइत्युक्तं पक्षादावेवकुर्वीतसदापक्षादिकंचरु
पूर्वाह्णएवकुर्वीतविद्वेष्यन्येमनीषिणइति विद्धपूर्वविद्धे अमावास्यायांविशेषमाह वृद्धशातातपः द्वितीयात्रिमुहूर्त्ता
चेत्प्रतिपद्यापराह्णिकी अन्वाधानंचतुर्दश्यांपरतःसोमदर्शनादिति बौधायनोप्येवं वृद्धवसिष्ठोपि इंदोर्निरुप्तेप
यसिपुरस्तादुदितेविधौ यद्वैगुण्यंहुतेतास्मिन्पश्चादापिहितद्भवेदिति अयमर्थः संपूर्णचतुर्दश्याममावास्याभ्रांत्यान्वा
धानंकृत्वाहविषिनिरुप्ते उषसि पूर्वस्यां दिशिचंद्रोदयेसतियद्दर्शयागस्यवैगुण्यंतद्यागादिनेपश्चिमायांदिशिचंद्रोदये
सतियद्दर्शयागस्यवैगुण्यंतद्यागदिनेपिभवतीति श्रुतिरप्यमुमेवार्थंबोधयति यस्मिन्नहनिपुरस्तात् पश्चाच्चसोमो
नदृश्येततदहर्यजेतेति अयमर्थः सिनीवाल्यांपुरस्ताच्चंद्रोदृश्यतेद्वितीयायुक्तायांप्रतिपदिपश्चाच्चंद्रोदृश्यते अनयोरु
भयोरपियागोनकर्त्तव्यः किंतु चंद्रदर्शनरहितायाममावास्यायांप्रतिपदिच यागः कर्त्तव्यः चंद्रदर्शनोपेतायांशुक्लप्र
तिपदियागानुष्ठानेप्रायश्चित्तमाहकात्यायनः यजनीयेह्निसोमश्चेद्वारुण्यांदिशिदृश्यते तत्रव्याहृतिभिर्हुत्वादंडंदद्याद्
द्विजातयइति दंडंदक्षिणांब्रह्मदंडमितिमदनरत्ने अत्रचेच्छब्दोयजतिनिमित्तत्वप्रतीतेर्विशेषणेसंक्रमादेवंनिमित्तवा
क्याभिव्यक्तिः वारुणीसोमदर्शनवदहोयजनीययागसंबंधित्वान्मोहाच्चोभत्रयजेततदाव्याहृतिभिर्हुत्वादंडंदद्यादिति

हविरार्त्तिमादित्यस्यहविश्चदार्त्तिप्राप्तिविशिष्टस्यस्यादितिवचनेनयजनीयत्वोक्तिरप्यनुपपन्नास्मृत्यंतरे अर्वागस्त

मयाद्यत्राद्वितीयातुप्रदृश्यते तत्रयागंनकुर्वीतविश्वेदेवाःपराङ्मुखाः यंतइत्यर्थः अत्राद्वितीयात्रिमुहूर्त्तातिद्रष्टव्यं त्रिमुहू

र्त्ताद्वितीयाचेदितिवाक्यांतरात् अत्रायंच पर्य्युदासःचंद्रदर्शनार्हः प्रतिपद्भिन्नायांप्रतिपदीतिसामान्यप्राप्त्युपर्जी

वानिषेधोवानयष्टव्यमितिवत् ननु यथाचंद्रदर्शनवतोदिनस्ययागे पर्य्युदासः श्रुतस्तथान्वाधानेऽपि तस्माद्य

दैवैनंपुरस्तात्परस्तात्पश्येत्तर्ह्येवोपरमेदित्यादिसत्यंद्वयोरपि चंद्रदर्शनरहितकालः ससंपूर्णायाममावास्यायां प्रतिप

दिचदिनद्वयेऽपि चंद्रदर्शनाभावादुभयत्राप्यनुगद्यते यदात्वेकस्मिन्नेवदिने चंद्रदर्शनंतदोत्तरयोः स्वकालत्वासंभ

वेऽङ्गगुणविरोधोभवतीतिन्यायेन चंद्रादर्शनदिनेयागस्यपूर्वस्मिंश्चंद्रदर्शनवत्यप्यन्वाधानस्यानुष्ठानंयुक्तं अतएव

श्रुतिरपि तद्वैकेदृष्ट्वोपवसंतीति गोभिलोप्याह दृश्यमानेप्येकदेति तैत्तिरीयब्राह्मणेतु चंद्रदर्शनदिनेपि याग

उक्तः एषावैसुमनानामेष्टिर्यजद्येजानंपश्चाच्चंद्रमाअभ्युदेत्यस्मिन्नेवास्मैलोकेद्वकंभवति अयमर्थः येयमिष्टिश्चं

द्रदर्शनदिनेपश्चाच्चंद्रमासिउदितेतस्मैयजमानायास्मिल्लोकेसमृद्धिर्भवतीति श्रुत्यंतरेऽपि यदहःपश्चाच्चंद्रमाअभ्युदेति

तदहर्यजन्निमांल्लोकानभ्युदेति आपस्तंबसूत्रभाष्यार्थसंग्रहकारिणापि तत्रैवयागइत्युक्तम् अपराह्णेथवारात्रौयदिपर्व

समाप्यते उपोष्यातत्रराकास्यात्सापूर्णात्सापिलक्षणं पूर्वाह्णेवाथमध्याह्नेयदिपर्वसमाप्यते उपोष्यानुमति

स्तत्रसाश्वपूरितलक्षणा अपराह्णेक्षयायांवायदिपर्वसमाप्यते उपोष्यातुकुहूस्तत्रयदहर्नेतिलक्षणा पूर्वाह्णे

वाथमध्याह्णेपर्वसंधिर्यदाभवेत् तत्रोपोष्यासिनीवालीश्वोनद्रष्टारक्षणेति अत्रपदद्वये स्वस्वसूत्रानुसारेण व्यव

स्था ज्ञातव्येतिमदनरत्ने माधवीयेपि सोयंविशेषोनाश्वलायनापस्तंबविपयइति हेमाद्रिस्त्वपराह्णसंधावपि

परादिनेपि यच्चतुर्थांशे चंद्रोदयेच सतिद्वितीयादियष्टव्यं नक्षयेसतिपूर्वेद्युर्यागःकर्त्तव्यः नचंद्रदर्शनइत्याह

पर्वणोंशेतुतुर्येतुयष्टव्यंतुद्विजातिभिः द्वितीयासहितंयस्मात्दूषयत्याश्वलायन इतिवचनात् कितीयेत्विवितिपाठोमदन
रत्नेसोापकैमुतिन्यायेनचतुर्थांशपरएव भूतेपंचदशीपू॥द्वितीयाक्षयगामिनी चरुरिष्टिरमायांस्याद्भूतेकव्यादकीक्रि
येत्युक्तेश्च इत्थमेवानिर्णयामृतकालतत्त्वविवेचनयोः सिद्धांतितं वौधायनमतानुसारिणामन्वाधानवद्दर्शश्राद्धमपिस्व
ल्पामावास्योपेतायांचतुर्दश्यांकर्त्तव्यं यदाचतुर्दशीयाममित्यादिवौधायनवचनात् एवंतेषांपितृयज्ञस्यापेतत्रैवानुष्ठा
नं चंद्रक्षयवत्यपराह्णे तस्यापिविधानात् अपराह्णेददातीतित।स्मिन्क्षीणेददातीति कर्मप्रदीपेतु पक्षांतकर्मानिर्व
र्त्यवैश्वदेवंचसाग्निकः पिंडयज्ञंततःकुर्यात्ततोन्वाहार्यकंवुधइत्यादिवचनैरन्वाधानपिंडपितृयज्ञश्राद्धानामेकदिनसा
ध्यत्वात्पितृयज्ञश्राद्धयोश्चाहत्यचंद्रक्षयेविधानादन्वाधानकालवाक्यगतमपिचंद्रादर्शनंचंद्रक्षयोपलक्षणमित्युक्तं य
दुक्तेयदहस्त्ववदर्शनंनैतिचंद्रमाः तत्क्षयापेक्षयाज्ञेयंक्षीणेराजनिचेत्यपीति एतच्चयत्स्वशाखायामेकदिनेनुष्ठेय
त्वमुक्तंतद्विषयंद्रष्टव्यं संधिनिर्णयश्चातिथिसाम्येयथास्थितएववृद्धिक्षययोस्तुतत्रविशेषमाहलौगाक्षिः तिथेःपरस्या
घटिकास्तुयाःस्युर्न्यूनास्तथैवाभ्यधिकाश्चतासां अर्द्धंवियोज्यंचतथाप्रयोज्यंह्रासेचवृद्धौप्रथमेदिनेतादिति ततश्चयदा
चतुस्त्रिंशन्नाडीरूपपरमादिनसमयेपौर्णमासीषोडशघटिकासप्तदशघटिकारूपपरमक्षीणदिनसमयेचद्वादशघटिका त्र
योदशघटिका एवं विषुवदादावप्यूह्यम् परमादिनेचप्रातिपत्त्रिमुहूर्त्तवृद्धातदायथास्थितसंध्यालोचने आवर्त्तनतत्पूर्वसं
धेःपर्वचतुर्थांशरूपयागकालालाभात्त्वसंधिदिनेयागःप्राप्नोति अर्धवृद्धिप्रक्षेपेणतुसंधिनिर्णयेपरादिने एवमन्यदप्यूह्य
म्परदिनेप्रतिपत्त्रिमुहूर्त्तन्यूना दापराह्णसंधौ संधिर्यद्यपराह्णेस्यादितिवचनात्प्रतिपच्चतुर्थांशस्यापिकेषांचिन्मते
यागकालत्वात्परदिनेयागःप्राप्नोतियथास्थितसंध्यालोचने अर्धक्षयप्रक्षेपेणतुसंधिदिनएवेतिविशेषः अत्रकेचित् यदि
चतुर्दशीदशदंडापर्वचपंचदशदंडमितं प्रतिपत्तु एकोनविंशतिदंडाप्रतिपद्वृद्धेरर्द्धदंडद्वयंपर्वांतेप्राक्षपंति एवंचतुर्दशी

यदिपंचविंशतिदंडा पर्वैकोनाविंशतिदंडं प्रतिपच्चतुर्दशदंडातदाप्रतिपद्ध्रासार्द्धघटिकाद्वयंपर्वांतेप्रक्षिपंति तदुक्तं ईदृश विषयेपर्वापेक्षयाप्रतिपदोह्रासस्यवृद्धेर्वाभावात् प्रत्युतवृद्धयुदाहरणेह्रासएवास्ति ह्रासोदाहरणेचवृद्धिरिति घटिकान्यू नाधिक्यभावेह्रासवृद्धीभवतः किंतुचतुर्दश्युत्तरममावस्याःपर्वघटिकास्त्यक्त्वा आधिक्येन्यूनत्वेप्रतिपदोह्रासवृद्धीइति एवमालोच्यसंधिनिर्णयः मयूखेयदाप्रतिपद्दिनेपंचधाविभक्तदिनचतुर्थभागरूपापराह्णव्यापिद्वितीयाप्रवेशेनचंद्रद र्शनं तदाचतुर्दश्यामन्वाधानं संधिदिनेचयागः तथाचवृद्धवसिष्ठः आदित्येस्तमितेचंद्रइत्यादिकात्यायनः पूजनी येह्निसोमश्चेदिति वृद्धशातातपः त्रिमुहूर्त्ताद्वितीयाचेदिति यच्चतत्रोक्तं एतानिवचनान्यपराह्णेऽमाप्रतिपत्संधि पराणीतिहेमाद्रिः तन्न रात्रिसंधावपिनथापत्तेरितिताच्चिंत्यं तदाकैमुतिकन्यायेनतत्रसंधौतथापात्तिविरहात् नवापरा ह्णशब्देनयोगवृत्त्यावर्त्यावर्त्तनोत्तरभागाभिधानेरात्रिसंधौकैमुतिकन्यायाप्रवृत्तिरितिवाच्यम् दिनचतुर्थभागरूपा पराह्णे काले संधौ यदि उत्तरदिनेयागस्तर्हिरात्रौपर्वप्रातिपदोः संधौ उत्तरदिनेयागइतिकिमुवक्तव्यमित्येवंरूपकै मुतिकन्यायः प्रवृत्तोवाधकाभावात् तस्माद्दिनिगमनाविरहादेतानिवचनान्यावर्त्तेततः पूर्वमुत्तरं वाऽमाप्रतिपत्संधौ प्रवर्त्तनापराह्णसंधावेवेति युक्तमिति यदुक्तं तदेवायुक्तं यदपिमयूखे यत्तुकेचिच्चंद्रदर्शनमेवयागनिषेधकंनत्रि मुहूर्त्तद्वितीयाप्रवेशइति तन्न त्रिमुहूर्त्ताद्वितीयाचेदित्यादिवाक्यपाक्षिकानुवादतापत्तेरिति तदप्युपेक्ष्यं परतः सोमद र्शनादितिहेतूक्त्यैवत्रिमुहूर्तेत्यस्योपलक्षणप्रतीतेः ननुप्रकृतेर्यथोक्तकालात्कालांतरंक्वचित्स्मर्यते षोडशेहन्यभीष्टेष्टिर्म ध्यापंचदशेहनि चतुर्दशेजघन्येष्टिः पापासप्तदशेहनीति अयमर्थः पूर्वप्रातिपद्दिनमारभ्यगणनायामागामिप्रतिपद्दिन षोडशंभवति तत्रेष्टिरभीष्टोत्तमा ततःपूर्वस्मिन्नेवादिनेमध्यमा ततःपूर्वस्मिंश्चतुर्दशेऽहानिजघन्यातदेवकालत्रयेविहिता उत्तमकालात्षोडशादिनादूर्ध्ववर्त्तिनिसप्तादशादिनेप्रतिषिद्धा वाढंतत्रोत्तममध्यमपक्षौशास्त्रीयौतिथीनांवृद्धिक्षयाभावे

सत्युत्तमः पक्षः प्राप्नोति एकस्मिन् दिने क्षीणे सति मध्यमः प्राप्नोति जघन्यपक्षस्तु न शास्त्रीयः दिनद्वयक्षयाभावात् अतो
जघन्यशब्दो निषेधविवक्षया प्रयुक्तः न तु पक्षांतरविवक्षया यदा षोडशादिने मावास्या दशघटिका सप्तदशदिने प्रतिपद्ध
द्वैते तदा भ्रांत्या प्रातिश्चतुर्थांशे नुष्ठानं प्रसक्तं पापा सप्तदशे चेति वचनेन न निवार्यते तच्चन्याय्यं पूर्वाह्णसंध्युपेतदिने इष्टेः
कर्त्तव्यत्वेन निर्णीतत्वात् यदा तु महत्यामावास्या षोडशादिने प्रतिपद्द्वैते तदा न प्रतिषिध्यते पवसथं कर्मपजनीपात्रयोदश
भवेत्सप्तदशेपि तत्प्रयत्नेन वर्जयेदिति तत्र त्रयोदशी सप्तदशी निषेधो नित्यानुवादा वेव दिनद्वयवृद्धेर्दिनद्वयक्षयस्य वा
भावात् हेमाद्रिकालतत्त्वविवेचनयोस्तु षोडशेहन्यभीष्टिरितिवचनं प्रधानयागविषयतयावभासमानमपि इष्ट्युपक्रमा
न्वाधानपरतया व्याख्यातं अस्य वचनस्य पूर्वार्द्धममावास्याविषयमुत्तरार्द्धं पौर्णमासीविषयमित्यपि पक्षांतरं हेमाद्रौ स्थितं
यत्तु वचनांतरं ऊने पंचदशी याज्या समे याज्या तु षोडशी ऊने वाप्यधिके वापि नेज्या सप्तदशी क्वचिदिति सप्तमी निषेधपर
मन्वाधानयागविषयतया कथं विद्ध्याख्येयमिति दिक् निर्णयसिंधौ यत्तु माधवः यस्तु वाजसनेयी स्यात्तस्य संधिदिनात्पु
रा नक्वाप्यन्वाहुतिः किंतु सदा संधिदिने हि सेत्याह यच्च कालादर्शेप्युक्तं आवर्त्तनादधः संधिर्यद्यन्वाधाय तद्दिने परेद्युरिष्टि
रित्याहुर्वैप्र वाजसनेयिन इति यच्च मदनरत्ने मध्यंदिनात्स्यादहर्नीहयास्मिन्नित्यादि तत्कर्कभाष्यं देवजानी श्रीमंतभा
ष्यादिसकलतच्छास्त्रीयग्रंथविरोधाद्वृद्धानादराच्चोपेक्ष्यमित्युक्तं तदेतत्तद्ग्रंथपर्यालोचनयावधातव्यं योयमिष्टिका
लनिर्णयः सस्यात्तस्थालीपाकेप्यवगंतव्यः तत्रेि स्थालीपाकान्वाधानगृहप्रवेशनीयहोमानंतरभाविन्यां पौर्णमास्या
मारंभणीयो न तु दर्शे यद्यारंभकाले मलमासपौषशुक्रास्तादि भवति तदेष्यारंभः कार्यः यानि तु उपरागोधिमासश्चयदि
प्रथमपर्वाणि तथा मालिम्लुचे पौषेनान्वारंभणमिष्यते गुरुभार्गवमौढ्ये च चंद्रसूर्यग्रहे तथेत्यादि संग्रहवचनानि तान्या
लस्यादिनातिक्रांतशुद्धकालप्रारंभविषयाणि नामकर्म च दर्शेष्टिर्यथाकालं समाचरेत् अतियाते सातितयोः प्रशस्ते

मासिपुण्यभे इत्यपरार्कॆगर्गवचनादितिप्रयोगपारिजाते मयूखेतु आधानानंतरापौर्णमासीचेन्मलमासजा तस्यामारंभ
णीयान्नानकुर्वीतकदाचिनेति मंडनवचनादन्वारंभणीयामलमासोत्तरं शुद्धकालेकार्या तत्रकालातिक्रमनिमित्ताभ्रष्टेष्टि
रप्यादौकार्येतिकेचित् तत्रपुरुषापराधकालातिक्रमरूपाविभ्राष्टेष्टिनिमित्ताभावादिति याज्ञिकास्तुपूर्वोक्तत्रिकांडमंडन
वचनाच्छुद्धकालएवविभ्राष्टेष्टिंकृत्वान्वारंभणीयांकुर्वंति कालादर्शसंग्रहेपित्रारंभंदर्शपूर्णेष्टेरग्निहोत्रस्यचादिमं प्रतिष्ठाः
पंचकूर्माद्याम्मलमासेविवर्जयेदिति एवंप्रकृतिकालोनिर्णीतः अथ विकृतिकालोनिर्णीयते सचश्रुतौअभिहितः यदीष्ट्या
यदिपशुनायदिसोमेनयजेत सोऽमावास्यायांपौर्णमास्यांवेतिपौर्णमासीकालीनोपांशुयाजाग्निषोमीयादिविकाराणांपौ
र्णमास्यामेवामावास्याकालीनसान्नायादिविकाराणांचामावास्यायामेवेतिव्यवस्थाप्रमादव्यवस्थार्थमिदंवचनं पौर्ण-
मास्याममावास्यायामिति विधेयकालगतैकवचनस्यविवक्षितत्वेनैकस्यांपौर्णमास्याममावास्यायांसांगप्रयोगोपादा
नात्सद्यस्कालीनत्वार्थंचेतिनिर्णीतंतंत्ररत्ने नचेष्टिपशुसोमानामनेकषामुद्देश्यत्वात्तन्निमित्तोमावास्यापौर्णमास्योर्द्वयो
र्निमित्तत्वाच्चवाक्यभेदः स्यादितिवाच्यंइष्टिपशुसोमेष्वनुगतस्ययागत्वस्यैकस्योद्देश्यतावच्छेदकस्यामावास्यापौ
र्णमास्यनुगतस्यचपर्वत्वस्याविधेयतावच्छेदकस्यसद्भावात्तस्यपरिहर्तुंशक्यत्वात् अत्रपौर्णमास्यामावास्याशब्दाभ्यांत
दंत्यक्षणोगृह्यातेतेनतद्वत्यहोरात्रइत्यर्थमाहारामांडारइतिनिर्णयसिंधौ सोमस्यवैराज्ञोर्द्धमासस्यरात्रयः पत्नियआस
न्नासामममावास्यांचपौर्णमासीचनेपैदित्याद्यर्थवादगतवैदिकप्रासिद्धेश्च तयोस्तिथिवाचित्वमेवेति कालतत्त्वविवेचने त
त्रसंपूर्णपर्वण्यपराह्णसंधौतदाप्रकृतिप्रधानानुष्ठानाभावाद्विकृतिंकृत्वाप्रकृतिरुपक्रमितव्यायदीष्टौवाक्यविहितकालला
भादितिमीमांसकानांयाज्ञिकानांचविप्रतिपन्नमेव पूर्वाह्णसंधौत्वौदयिकपर्वणः प्रकृत्यावरुद्धत्वात्पर्वण्येवोपदिष्टपर्वका
लत्वानुरोधेनातिदेशप्राप्तं प्रातःकालंद्व्याहकालवद्बाधित्वाविकृत्यनुष्ठानंयुक्तमितिमीमांसकाः तदुक्तंतंत्ररत्ने एवंचपद्ध

प०२० तंस्वाम्यादिभिरुच्यते प्रागावर्त्तनात्प्रतिपत्पंचदशीसंधौसातिंकृत्वाप्रकृतिःप्रतिपदिविंकृतिःकर्त्तव्येति तदन्याय्यमन
७२॥ भिमतंभगवतोभाष्यकारस्येति नचपूर्वाह्णसंधिदिनएवविकृतिमनुष्ठायप्रकृतिरनुष्ठीयतां तस्याः प्रतिपद्यप्यविरोधादिति
वाक्यंप्रकृतावुपदिष्टस्यप्रातः कालस्यबाधितुमशक्यत्वात्पूर्वेद्युरनुष्ठानेतूपदिष्टपर्वकालत्वानुरोधेनविकृतावतिदिष्टतद्बा
धस्यन्याय्यत्वात् निशीथ्यादिवदनन्यगतिकवचनाभावे पूर्वेद्युरन्वाधानेनोपक्रांतस्यप्रकृतिप्रयोगस्यमध्येकर्मांतरा
नुष्ठानस्यानुचितत्वाच्च अतएवसंपूर्णपर्वएवपराह्णेसंधौचविकृत्यनुष्ठानानंतरमेवप्रकृत्यन्वाधानंयुक्तं अतिदिष्टविकृति
प्रधानांगप्रातः कालानुरोधाच्च प्रकृत्यन्वाधानस्यतूपदिष्टोपि प्रातःकालोयागकालत्वाद्बाध्यएवेति याज्ञिकमतानुसा
रेणतूक्तेयदासंपूर्णपर्वतदापर्वणिविकृतियागंकृत्वातत्रैवपश्चादन्वाधायप्रतिपदिप्रकृतीष्टिः कर्त्तव्या खंडपर्वणितुआव
र्त्तनतत्पूर्वसंध्योःप्रकृत्यनुष्ठानंकर्त्तव्यं तदुक्तंकात्यायनत्रिकांडमंडनाभ्यां आवर्तनात्प्राग्यदिपर्वसंधिः कृत्वातुतस्मि
न्प्रकृतिंविकृत्याः तदैवयागःपरतोयदिस्यात्तस्मिन्विकृत्याः प्रकृतेः परेद्युरिति आवर्त्तनात्प्राक्पर्वसंधौप्रकृतिंकृत्वाप
श्चाद्विकृतिःकर्त्तव्येति आपस्तंबनाप्युक्तं प्रकृतेःपूर्वोक्तत्वादपूर्वमतेस्यादिति अपूर्वविकृतिप्रकृत्योरंतेप्रकृतेः समाप्तौ
सत्यां तत्स्यात् प्रकृतेःपूर्वोक्तत्वाद्वेदेप्रथमतः सकलांगोपेतत्वेनोपदिष्टत्वादित्यर्थइति एतच्चहेतुवादेन श्रुतिमूलत्वा
भावादंगवासमाभिव्यवहारादितिवदप्रमाणमितिनिर्णयसिंधौकालतत्त्वविवेचनेतु श्रुतिमूलकंवचनमेवैतदित्यंगीकृ
त्ययाज्ञिकमतेश्रद्धातव्यमित्युक्तं मयूखेतुअत्रपइष्टेत्यादिश्रुत्यासांगायाविकृतेः पर्वणि विधानादावर्त्तनपूर्वसंधावपि
पर्वणोधिकरणत्वश्रुतेः कर्मणोयस्ययः कालस्तत्कालव्यापिनीतिथिरितिस्मृतेश्चप्रकृतिविकृतिपर्यामपवासत्वेतद्दिन
एवोभयोः कर्त्तव्यत्वेप्राप्तेक्रमः पूर्वार्द्धेविधीयतेप्रकृतेः पूर्वोक्तत्वादपूर्वमंतेस्यादितिवचनमप्येतत्परमेवनचसंधिमभि
तोयजेतेतिवचनात्प्रकृतिसमाप्तेः प्रतिपदिकर्त्तव्यत्वेननकर्मणिकर्मारंभइतिनिषेधनचतन्मध्येविकृत्यनुष्ठानमनुचित

भितिवाच्यं नकर्मणिकर्मारंभइत्यस्यप्रयोगप्रांशुभावभंगप्रसंगमूलकत्वेन श्रुतिमूलकत्वात्तावान् प्रयोगप्रांशुभावभं
गस्यवात्रप्रतिपत्प्रतीक्षय। विकृत्यनुष्ठानेप्यावश्यकत्वादित्युक्तं अन्वारंभणीयातुचतुर्दश्यांकार्येतिहिरण्यकेशिवृत्तौमा
तृदत्तीयेअन्येषांपर्वण्येवकालांतरमप्याहबौधायनः आमावास्येनवान्नहविषेष्ट्वा। नक्षत्रेवेतिशुक्लपक्षेकृत्तिकादिविशाखां
तेषुदेवनक्षत्रेष्विविकेशवस्वामीव्याचख्यौचतुर्मास्येष्वपिद्वादशाहपथाप्रयोगपक्षयोर्नक्षत्रेष्वप्यारंभः यावज्जीवसाव
त्सरप्रयोगयोस्तुफाल्गुण्यांचैत्र्यांवारंभः आग्रयणकालानाहापस्तंबः वर्षासुश्यामकैर्यजेतशरदिव्रीहिभिर्वसंतेयवैर्य
थर्तुवेणुपवैरिति श्रुतिरपिगृहमेधीव्रीहियवाभ्यांशरद्वसंतयोर्यजेतश्यामकैर्नीवारैर्वर्षास्वापत्कालेचान्येनपुराणैर्वेतिवा
र्त्तिककारोपि यजेत्पूर्वपूर्णमाहर्ध्वंदर्शान्नेवेज्याआग्रयणेष्टिः दीपिकायांदर्शेष्ट्याः परमुक्तमाग्रणयकं प्राक्पौर्णमासाच्च
तादिति श्रुतिरपिसायातास्मिन्कालेमान्नास्योयंसंपद्येत तयेष्ट्याप्येतयायजेतइतिपौर्णमासेनयजेतेति आमावास्या
दर्शेष्टिः तयाअमावास्ययाएतयाग्रयणेष्ट्याअनयावा। चोत्तंग्याचेदंपर्यवसन्नंपौर्णमास्यमावास्येष्ट्योरंतराग्रयणाननुष्ठान
एतच्चव्रीहिभिरिष्ट्वाव्रीहिभिरेवयजेतायवैश्यायवैरिष्ट्वापर्वैरेवयजेताव्रीहिभ्य इतिश्रुतिबलाद्व्रीहियवाग्रयणरूपपूर्वो
त्तरावधिव्यवस्थितं प्रकृतौयेषांव्रीहियवानुष्ठानंतद्विषयं पौर्णमासेकहविष्कत्वानियमादर्शस्यतथावाथयदहश्चंद्रमानद्द
श्येतताममावास्यामितिगोभिलगम्यंतद्भाष्यम् अथशब्दःपूर्वप्रकृतापेक्षः तत्पौर्णिमास्यांयागार्थंहविरुपकृतंतदमा
वास्यायामप्युपलक्षणीयामित्यर्थः दर्शांतंपौर्णमासाद्येकंकर्मेतिवचनात् येनहविषाप्रक्रांतंतेनैवसमापनीयामितिन्या
याच्च हेमाद्रिस्तु पौर्णमास्यांपूर्वमाग्रयणानुष्ठानंसद्यस्कालप्रकृत्यनुष्ठानाविषयमिति पशौकालनिर्णयमाह गोविंदा
र्णवेकात्यायनः अर्द्धोदद्ध्रोभवतिनियतःपर्वसंधिःपरस्मात्कृत्वातस्मिन्प्रकृतमथतुस्यात्पशुःसद्यएव अधिकार
पशुस्त्वग्नीषोमीयेणसवनीयेन वा समानतंत्रः कार्यइतित्रिकांडमंडनः सोमेत्वाहापस्तंबः अमावास्यायांदीक्षाजनीये

वासुत्यमहः पौर्णमास्यांदीक्षाजनीयेवापौर्णमास्यांजनीयेवासुत्यमरिति लापापभसूत्रेपि पूर्वपक्षस्यप्रथमेहनिदी
क्षेतनक्षत्रयोगेवेति पूर्वपक्षः शुक्लपक्षयोगेवेत्ययमर्थः चैत्र्यादिपूर्णिमायाश्चित्रादिनक्षत्रयोगेदीक्षेतेतिकालतत्त्व
…२० विवेचनेखंडपर्वणितुपशौसोमेपिमीमांसकमतेतिथेरंगत्वेनोपदेशात्तस्याश्चनिष्कटयोरावर्तनंतत्पूर्वसंध्योः पूर्वे
…७३॥ द्युर्भूयः प्रयोगैकदेशव्याप्तिलाभात् विकृतीष्ट्यादिवत् तयोस्तत्रैवानुष्ठानंयाज्ञिकमतेतुपौर्णमास्यमावास्याशब्दयोस्ति
थिवचनबलादेवेष्ट्यादिवदेवपशुसोमयोरपिपरेद्युरनुष्ठानं तयोःसंध्योःतद्विषयमपिक्वचित्प्रामाणिकयाज्ञिकग्रंथे खंडप
र्वणिसोमश्चेत्प्रातिपन्मिश्रपर्वणि सोमसुत्याप्रयोक्तव्येत्याहकौषीतकीश्रुतिरितित्रिकांडवचनं एतेन सोमकालःप्राख्या
तइतिदर्शपूर्णमासविकृतिकालनिर्णयप्रकारातिदेशकंसंकर्षकाणसूत्रवचनंलिखितं संधिवचनत्वबादिनांतुयाज्ञिकानां
तद्वदहोरात्रलक्षणायाआवश्यकत्वान्न्यायोप्येतद्वचनानुग्रहकोलभ्यतइति सुतरांतथानुष्ठानंयुक्तंयाज्ञिकाचारोप्येवमे
वेति आधानंतुपर्वणिनक्षत्रेषुचोक्तं तत्रपर्वनक्तंगार्हपत्यमादधाति इत्यादिकर्मकालव्यापिग्राह्यं दिनद्वयेत्वतत्परंग्रा
ह्यंसंकल्पपर्वणिलाभात् पूर्वनक्षत्रयोगेतदेवग्राह्यं यत्रत्रीणिसन्निपतितान्यर्जुनंक्षत्रंपर्वतत्समर्द्धविप्रतिषेधेनक्षत्रव
लीयइतिहिरिण्यकेशिसूत्रात्ततस्तुवसंतेब्राह्मणोग्नीनादधीतेत्यादिः रेणुकारिकायांतु माघादिपंचमासेषुश्रावणेचाश्वि
नेतथा मार्गशीर्षेशुक्लपक्षेआधानमथकारयेदित्युक्तं अत्रमूलंमृग्यं आधाननक्षत्राणित्वापस्तंबसूत्रे कृत्तिकारोहि
णीमृगशीर्षपुनर्वसुपूर्वोत्तराहस्तचित्राविशाखानुराधाश्रवणोत्तराभाद्रपदाइति ज्योतिःशास्त्रेतु पुष्यरेवत्यावप्युक्तेसो
मपूर्वाधानेविशेषमाहापस्तंबः सोमेनयक्ष्यमाणोनर्तून्मूर्खंनक्षत्रमितिनर्त्तुपृच्छेदित्याश्वलायनसूत्रे अत्रप्रकरणादा
धानकालबाधःतेनसोमस्यवसंतकालतानवाध्यतइतिरुद्रदत्तवृत्तौनारायणवृत्तौचोक्तं धूर्तस्वामीतुसोमस्यापिनर्तून्मू
र्खंइतिलिखनादुभयकालबाधंमन्यते श्रीरामांडारस्तुकालांतरविधानंवासर्वकालानादरोवेतिपक्षद्वयमुक्तवान् तत्रा

द्येकृत्तिकादिकालांतरस्ययथानेवंसताद्यवाधेनविधानंतथासोमप्युदगयनपूर्वपक्षपुण्याहसन्निपातेयज्ञकालोनादेशेइ
तिछंदोगसूक्तोदगयनाबाधेनसोमाभिसंधिरूपकालांतरविधानादुदगयनंत्वपेक्ष्यतइत्युक्तं द्वितीयपक्षेतुयदेवैनंश्रद्धाय
नमेदितिसर्वकालानादरउक्तइतिभारद्वाजसूत्रात् सर्वशब्दस्यचविश्वजित्सर्वकालवाधइति तेनदाक्षिणायनेपिभवती
त्युक्तम् षड्गुरुभाष्येदेवत्रातभाष्ये तत्ररत्नेचषट्स्वपिऋतुषुभवतीत्युक्तमितिदिक् पिंडपितृयज्ञस्तुकात्यायनैर्याग
दिनात्पूर्वेद्युः कार्यः पूर्वांगत्वात् पिंडपितृयज्ञइति सूत्रात्तमाख्यातंचैतत्कर्काचार्यैः पूर्वएवदर्शात्पिंडपितृयज्ञोन
पश्चात कुतः अंगत्वात् तथाचस्मृतिः तस्मात्पूर्वेद्युः पितृभ्यः क्रियत उत्तरमहर्देवान्यजतइतितेनकर्कमतेचतुर्दशीयु
क्तदर्शेपिंडपितृयज्ञ इति श्री अनंतभाष्येतुपरेद्युरित्युक्तं तत्रद्वेधाप्याचारोदृश्यते इत्थंकात्यायनानांपिंडपितृयज्ञका
लोनिर्णीयितः आपस्तंबादिभिस्त्वमावास्यायामपराह्णे पिंडपितृयज्ञेनचरंतीतिश्रुतेः संधिमदहोरात्रापराह्णेपिंडपितृय
ज्ञोनुष्ठेयः अत्रयः परमोविप्रकर्षः सूर्याचंद्रमसोः सपौर्णमासीयः परमः सन्निकर्षः सामावास्येतिगोभिलोक्तेरमावा
स्यापर्दयद्यपिसूर्याचंद्रमसोःपरमसंन्निकर्षवत्यंत्यक्षणेशक्तंतथापि तत्रकर्मानुष्ठानाशक्तेस्तद्वदहोरात्रंलक्षयति अतएव
यदहश्चंद्रमसंनपश्यंति तदहः पिंडपितृयज्ञंकुरुतइत्यापस्तंबसूत्रंअस्यचैवंरुद्रदत्तीयाव्याख्या पिंडैर्युक्तः पितृयज्ञःपिं
डपितृयज्ञः सचकर्मांतरंनतुदर्शशेषः यथावक्ष्यति पितृयज्ञःस्वकालविधानादमांगस्यादिति तंचयदहश्चंद्रमसंनपश्यं
तिपंचदश्यांप्रतिपदिवातदहः कुरुते यदहस्तयोः संधिस्तदहरित्यर्थइति श्रीरामांडारोप्याहपिंडपितृयज्ञस्तुपर्वसंधि
मदहोरात्रापराह्ण इति अतएवयदेवैवनपुनस्तादृशेनपश्चादथापितृभ्योनिर्वपतीतिशतपथश्रुतिरपि पर्वसंधिदिनेहि
पूर्वतःपश्चाच्चंद्रोनदृश्यतएवअतोमावास्यातिथेरपराह्णव्याप्त्यभावेपित्रंत्यक्षणावच्छिन्नाहोरात्रएवपितृयज्ञः पूर्वदिना
पराह्णव्याप्तेस्त्वनादरइत्याश्वलायनापस्तंबसूत्रवृत्तिभाष्यकाराः अतएवमुहूर्तत्रस्टगमावास्याप्रतिपद्यपिचेद्भवेत् तद

त्तमक्षयंज्ञेयंपर्वशेषंतुपर्ववदिति हेमाद्रौवचनंपिंडपितृयज्ञपरमुक्तंप्रयोगःपारिजाते मयूखेतु अमावास्याशब्दस्यप्रयोगस्तावत्तिथिविशेषेसार्वजानीनोनिर्विवादः तत्रचैकदेशवर्त्तिनोपिपरमसन्निकर्षस्यसंभवति प्रवृत्तिनिमित्तत्वंचाक्रियत इवाविश्वेषांदेवानां यद्यपितिथिविशेषेलक्षणा तथापिनिकटत्वात्सैवयुक्तानाहोरात्रे आधुनिकी चंद्रदर्शनंतुअमायुक्तापराह्णवत्यहोरात्रेप्यवशिष्टंईदृगहोरात्रेप्यवशिष्टंईदृगहोरात्रपूर्वाभाव्युषः कालीनंतुचंद्रदर्शनंपूर्वाहोरात्रिवर्त्तित्वान्नविरुद्धंअथपुरस्तात्पदसार्थक्यायतदेवविरुद्धंतदापरस्तात्पदसार्थक्यायसंध्युत्तराहोरात्रगतमपितत्तथास्यात् अतोपराह्णयुक्तैवामाग्राह्यानतुसंधिराग्रहइत्यपराह्णस्त्वत्रपंचधाविभक्तदिनोपांत्योभागइति वृत्तिकारोक्तएवदिनद्वयेपराह्णेस्पर्शभावेतुपूर्वदिनएव तत्रस्मृत्याद्यापादितचंद्रक्षयस्योत्तरदिनेचतादृश्याश्चंद्रवृद्धेःसत्त्वात् यथाहहारीतः चतुर्दश्यष्टमेभागेक्षीणोभवतिचंद्रमाः अमावास्याष्टमेभागेपुनःकिलभवेदणुपूर्वाह्णोवैदेवानांमध्यंदिनोमनुष्याणामपराह्णःपितृणामित्यस्यपितृयज्ञप्रकरणपाठात् त्रेधाविभक्तादिनांत्यभागस्तुयुक्तः हारीतवचनस्तूपवासपरंयदहरेवैषनपुरस्तात्पश्चाद्ददृशेतदहरुपवसेदितिश्रुतेः यायजूकास्तुवृत्तिभाष्याद्युक्तंसंधिमदहोरात्रंप्रायःपंचधाविभागंचारुध्याचरंतीत्युक्तं अयंचस्यात्ताग्निमतासंपूर्णेदर्शेश्राद्धव्यतिषंगेणकार्यःव्यतिषंगोनामोभयोःसहानुष्ठानंएतच्चरुस्थालीपाकेनसहपिंडार्थमुद्धृतेतिसूत्रेवृत्तिकृतोक्तं खंडपर्वणितुपूर्वदिनेकेवलंश्राद्धं परदिनेतुकेवलपितृयज्ञःकालभेदेनतंत्रन्यायाप्रवृत्तेः अतएवोक्तंवृत्तिकृतानात्रापूर्वस्थालीपाकश्चोद्यते सर्वश्राद्धेषुप्रसंगादिति पिंडपितृयज्ञाकरणे प्रायश्चित्तमाहपराशरमाधवीये कात्यायन पितृयज्ञात्ययेचैववैश्वदेवात्ययेपिच भोजनेपतितान्नस्यचरुर्वैश्वानरोभवेदित्यलम्॥

॥ इतिश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीरणवीरसिंहकारितेकृत्यरत्नाकरेपर्वसंधिनिर्णयः ॥

॥ अथेष्टिनिर्णयफलायितमग्निचर्य्याफलम्

हलायुधीयब्राह्मणसर्वस्वे तत्रपद्मपुराणम् त्रीनग्नीनथवाचैकंचायोंहन्यहनिसेवते सर्वभूतदयापन्नोनाप्रजोजाय
तेनरः तथाच दर्शंचपौर्णमासंचयेयजंतिद्विजातयः नतेषांपुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन यमः नाग्निहोत्रात्परोध
र्मोनाग्निहोत्रात्परंतपः नाग्निहोत्रात्परंदानंनाग्निहोत्रात्परंदमः तथा स्वर्गतान्यग्निहोत्राणिनयंतिपरमांगतिं अत्र
स्वर्गश्चमोक्षश्चयेोयथागंतुमिच्छति जाबालिः संतोषामृतमासाद्यततन्मनाधर्मवित्तुयः अकामेनाग्निहोत्रस्यहोतास्व
र्गंतिमाप्नुयात् देवलः नाग्निहोत्रसमादायजीविकार्थंपरित्यजेत् सर्वेवेदास्तदर्थाहिलोकाब्राह्मणजन्मच अस्या
करणेदोषःकूर्मपुराणे त्रयाणामिहवर्णानांगृहस्थाश्रमवासिनां नास्तिक्यादथवालस्याद्योग्निनाधातुमिच्छति यजे
तवानयज्ञेनसयातिनरकान्बहून् तामिस्रमंधतामिस्रंमहारौरवरौरवौ कुंभीपाकंवैतरणीमसिपत्रवनंतथा अन्यांश्चनर
कान्घोरान्संप्राप्यंतेसुदुर्गतिं अंत्यजानांकुलेविप्रशूद्रयोनौचजायते तस्मात्सर्वप्रयत्नेनब्राह्मणोवैविशेषतः स्वा
ध्यायाग्निविशुद्धात्मायजेतपरमेश्वरम् भविष्ये वेदैरुक्तैर्यथावीरस्वराज्यंसमुपेत्यवै अस्मान्येब्राह्मणाभूमावभ्यस्य
तिह्यनग्निकाः क्लिश्यंतितेसदासर्वेमूढावैफलकांक्षया अनुष्ठानविहीनानामस्मानभ्यस्यतांभुवि क्लेशोहिकेवलोदेव
नास्मदभ्यसनेफलम् तथा अनुष्ठानपदंदेवमस्मात्स्वभ्यसनात्सदा इत्येवंराजशार्दूलवेदाऊचुर्हिवेधसं व्यासशा
तातपौ योगृहीत्वाविवाहाग्निंगृहस्थइतिमन्यते अन्नंतस्यनभोक्तव्यंवृथापाकोह्यसौभवेत् अथपक्षादिकालः छं
दोगपरिशिष्टकात्यायनः पक्षादावेवकुर्वीतसदापक्षादिकंचरुं पूर्वाह्णएवकुर्वंतिविद्धेप्यन्येमनीषिणः लघुहारीतः प
र्वणोंशेतुरीयेतुकार्य्याइष्टिर्द्विजातिभिः द्वितीयासहितंयस्माद्दूषयत्याश्वलायनः अथपक्षादिकर्म तत्र पारस्करः प
क्षादिषुस्थालीपाकंश्रपयित्वा दर्शपौर्णमासदेवताभ्योहुत्वाजुहोति ब्रह्मणेप्रजापतये विश्वेभ्योदेवेभ्यो द्यावापृ

०२० थिवीभ्यामिति विश्वेभ्योदेवेभ्योबलिहरणं भूतगृह्येभ्यःस्वाहा आकाशायवैश्वदेवस्याग्नौजुहोति अग्नयेस्वाहा प्रजाप
७५॥ तयेस्वाहा विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहा अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहा इतिबाह्यतःस्त्रीबलिंहरतिपुंस्सवेधसेनमः शुक्लायकृष्णायदं
तायपापिनांपतयेनमो येमेप्रजामुपलोभयंतिग्रामेवसंत उतआरण्येतेभ्योनमस्तुवमेभ्योहराम्यस्तिमेस्तु प्रजाम्मेद
दाचेतिशंखसद्भिःप्रपलाव्य ततोब्राह्मणभोजनम् अत्रदर्शानंतरंप्रतिपदिदर्शदेवताभ्यःस्थालीपाकंहुत्वा पौर्णमास्य
नंतरंप्रतिपदिपूर्णमासादेवताभ्यःस्थालीपाकंहुत्वा ब्राह्मणादीनांस्थालीपाकेनहोमोविधेयः तत्रदर्शदेवताःअग्निर्वि
ष्णुरिंद्राग्नीचपौर्णमासेचदेवताः अग्नीषोमौचछंदोगपरिशिष्टे कात्यायनः यामताहेम निर्वृत्तिर्भवेद्वायत्रकीर्तिता शे
षंचैवभवेत्किंचित्तावत्तुनिर्वपेत्चरुं अथस्रुवादिपत्रनिर्माणानंतरं सामान्यधर्मेकात्यायनः तेषांप्राक्शःकुशैः का
र्यसंमार्ग्योग्नौजुहुयात्प्रतापंचालेप्तानांप्रक्षाल्योष्णेनवारिणा पात्रासादनेकात्यायनः श्रपणस्यपश्चादुत्तरतोवेत्यत्र
चप्रांच्युदंचिकर्मणीतिसामान्यपरिभाषावचनात्प्रागग्राण्येवयजुर्वेदिनापात्राण्यासादीनि यज्ञपार्श्वः कंडनंसेचनंचैव
तथैवोल्लेखनक्रिया सकृदेवपित्तृणांस्याद्दैवेत्रित्वंविधीयते गोभिलः दक्षिणोत्तराभ्यांपाणिभ्यांत्रिवलीकृतांस्तंडुलां
स्त्रिर्देवेभ्यःप्रक्षालयेदित्याहुः द्विर्मनुष्येभ्यः सकृत्पितृभ्यः इतिपवित्राहितांस्तंडुलानावपेत् कुशलंश्रितमिवस्था
लीपाकंश्रपयेत् प्रदक्षिणमुदायुवनप्रदक्षिणमुदन्नरन्निति दक्षिणावर्त्तेनस्थालीपाकेनसमंत्रविलोडयन्नित्यर्थः श्रि
तमभिघार्य्योद्वास्यप्रत्यभिधारयेत् इतिपक्षादिकर्म्मप्रयोगः ॥

॥ इतिश्रीमहाराजकारितेकृत्यरत्नाकरेपर्वसंधिनिर्णयानंतरंपक्षादिकर्मविधिः ॥ *

अथामापितृपक्षमृतानांक्षयाहेस्मृतिसुधाकरोक्ताव्यवस्था तत्रपूर्वंसामान्यैकोद्दिष्टस्वरूपं एकोद्दिष्टश्राद्धंतु एकपिंडक
मेकार्घकमेकपवित्रकमेकपात्रकमेकब्राह्मणकमग्नौकरणावाहनविश्वेदेवरहितं कर्त्तव्यमिति तत्रैकोद्दिष्टपदं योगशक्त्यै

वेकोद्दिष्टवाचकमित्याह एकमुद्दिश्ययच्छ्राद्धंतदेकोद्दिष्टमुच्यते त्रीन्समुद्दिश्ययच्छ्राद्धंपार्वणंमुनयोविदुः इतिवचनादि
ति पिंडादीनामेकत्वंआवाहनादिराहित्येचकात्यायनसूत्रंप्रमाणयति अथैकोद्दिष्टमेकोब्राह्मणएकोर्घएकंपवित्रं एक
पिंडोनाग्नौकरणंनावाहनंनविश्वेदेवाइतिकात्यायनसूत्रादिति सूत्रबलादेव कतिप यदेशीयात्रिपुरुषक्षयाहश्राद्धसंप्र
दायंदूषयति एतेनैकोद्दिष्टक्षयाहेत्रिपिंडाचरणंसर्वथानिर्मूलमितिस्मर्त्तव्यंत्रिपिंडीनिषेधेत्वंतरमाह क्षयाहेपार्वणंकु
र्वन्नधोधेयातिमानवइतिवचनात् वस्तुतस्त्विदमसंगतमेव तथाहिकात्यायनसूत्रंहि यत्रएवोद्दिश्यते तत्रेतिकर्त्तव्य
तामाह नतुत्रिपिंडीनकर्त्तव्येतिनिषेधः अतएव पतिव्रताधर्मपत्नीपितृपूजनतत्परा मध्यमंचततःपिंडमद्यात्स
म्यक्सुतार्थिनीतिमनुस्मरणात् मत्प्रसादादसंदिग्धंशृणुचेदंभुजंगम श्राद्धावसानेभुंजीरन्मध्यमंपिंडमात्मजाः तथा
चकृतवान्श्राद्धसनागःकंबलानुजः पिंडंचमध्यमंतद्वद्यथावदुपभुक्तवानिति मार्कंडेयपुराणेऽश्वतरंप्रतिशिववचश्चसं
गच्छते नह्येकोद्दिष्टादौमध्यमत्वमेकस्यपिंडस्यसंभवति लेपभाजश्चतुर्थाद्याःपित्राद्याःपिंडभागिन इति श्राद्धविवे
कनिबंधमापिवचनंत्रयाणामेवपिंडाधिकारमाह किंचनैकमुद्दिश्यत्रिपिंडीमाचरति कश्चिद्येनसूत्रविरोधःस्यात् किंतु
त्रिपुरुषीमुद्दिश्येतिनदोषः अपिच सर्वथात्रिपिंडाचरणनिषेधे सपिंडीकरणादूर्ध्वंयत्रयत्रप्रदीयते तत्रतत्रत्रयंकु
र्यादितिशातातपवचनंव्याकुप्येत यच्चत्रिपिंडीनिषेधक्षयाहेपार्वणंकुर्वन्नितिवचनंहेतुत्वेनोपन्यस्तंतदत्यसंगतं य
तस्तद्विश्वेदेवपूर्वकषट्पुरुषकश्राद्धंनिषेधयति तत्रैवपार्वणपदवृत्तेःसर्वसंमतत्वात् तस्यक्षयाहस्थानीयंषट्पिंडकपार्व
णमेव पार्वणेनविधानेनदेयमग्निमतासदेत्यादिवदता स्वयमपितथैवस्वीकारात् अन्यथापूर्वापरविरोधात् तस्माद
मावास्यातिरिक्तक्षयाहेत्रिपिंडीनिषिद्धा वर्जयित्वामृताहनीतिवचनस्यपर्वातिरिक्तक्षयाहपरत्वात् अमायांचक्षयोय
स्येत्यादि प्रतिप्रसवविषयातिरिक्त[illegible] निषेधप्रवृत्तेः उत्सर्गस्यानिषेधविषयमिवानिषेधस्यप्रतिप्रसवविषयंपरि

त्यज्यैव प्रवृत्तेरितिध्येयं प्रसंगात्साग्निक्षयाहंनिर्णेतुमाह साग्निस्तुइत्यादि इदानींप्रेतपक्षादिक्षयाहे विश्वेदेवपूर्व
प०र० कमेकोद्दिष्टसंप्रदायं दूषयति अमावास्यामाश्विनापरपक्षेवेत्यादिनातदुन्नेयं तेनहेतुमाह निर्मूलत्वादिति तत्रापि
।७६॥ हेतुः शक्तिलक्षणयोरभावादितिशंकते तत्त्वेति तत्त्वाल्पनंशक्तिकल्पनंसमाधत्ते कृष्णपक्षेइत्यादि अयमर्थः प्रेता
नांपक्षः प्रेतपक्षइतिव्युत्पत्त्यादिकल्पनात् साचकृष्णपक्षेऽपिसमाना शुक्लोदेवानांकृष्णःपितॄणामितिप्रसिद्धेः दूष
णांतरमाह अशेषेति तत्प्रकृतिकत्वात्पार्वणप्रकृतिकत्वादित्यर्थः वृत्त्यभावादेवमहालयपदमपिनाश्विनापरपक्षवा
चकमित्याह महालयइत्यादि येयंदीपान्वितेत्यादौतीर्थवाचकत्वेनाप्युपपत्तेरितिभावः तदेतदपिविचारपदवींना
रोहति तत्रानेकनिबंधग्रंथाप्रसिद्धस्यशातातपवचनस्य निर्मूलत्वोक्तिरेवनिर्मूला अथवाक्यस्यपार्वणविधानांशेनि
र्मूलता एकोद्दिष्टस्ययोग्यत्वादितिचेन्न दर्शादिक्षयाहेपार्वणस्यैवसर्वसम्मतत्वात् औरसक्षेत्रजौपुत्रौविधिनापार्व
णेनतु प्रत्यब्दमितरेकुर्य्युरेकोद्दिष्टंसुताःदशेतिशंखलिखितौ क्षयाहमात्रेपार्वणंस्मरतः किंतुदर्शापितृपक्षयोःक्षयाहे
पार्वणमितिवाक्यं दर्शाद्यातिरिक्तपरंपर्वाणिपार्वणस्यवाक्यांतरेणासिद्धौवचनद्वयस्यनियमपरत्वेन त्रिपिंडीपरत्वेनै
वाप्युपयुक्तेयच्चोक्तं शक्तिलक्षणयोरभावादिति तदेवोदाहृतं पंकजादिपदवत्प्रेतपपक्षस्ययोगरूढित्वात् कन्यागते
सवितरियान्यहानितुषोडश क्रतुभिस्तानितुल्यानिपितृणांदत्तमक्षयमित्यादि बचनबलादाश्विनापरपक्षस्यैवा
भ्यर्हितत्वेसामान्यकल्पनायाअसंगतत्वात् किंचवाक्येऽमावास्यापृथङ्निर्देशानाहिसामान्यकृष्णपक्षपरत्वेपृथङ्
निर्देशार्हतेति सैवाश्विनापरपक्षत्वेसाक्षिणी यच्चाह महालयपदस्यतीर्थवाचकत्वेनापरपक्षवाचकतानुपपत्ति
रिति तदप्यसंबद्धं नह्येकवाचकत्वेपरवाचकताक्षीयते अनेकार्थशब्दबोधापत्तेः प्रत्युतकालप्रकरणे तीर्थवा
चकतैवासंगताप्रकरणविरोधात् तस्मादमावास्यांक्षयेयस्येतिशातातपवचनादौरसक्षेत्रजौपुत्रौविधिनापार्वणेनतु

इतिशंखवचनात्पर्वणिपार्वणन्यायप्राप्तत्वाच्च क्षयाहेपार्वणमितिवचनस्यपर्वातिरिक्तक्षयाहपरत्वेपार्वणंकर्त्तव्यं पतिव्र
धर्मपत्नीतिमनुस्मरणात् मत्प्रसादादसंदिग्धामित्यादिमार्कंडेयपुराणवचनाच्च उद्धृतास्तिवराहेणपृथिवीभयाविह्व
ला तत्रस्थित्वाप्रकुर्वीतश्राद्धंपिंडत्रयंतथेति वराहपुराणात् पर्वणिपार्वणस्यान्यवाक्यैरेवासिद्धौपुनर्विधानस्यत्रिपिंड
परत्वात्क्षयाहेपार्वणस्यहिनिषेधानुरोधाच्च त्रिपुरुषकंवाकर्त्तव्यमितिनिष्कंटकःपंथाः अथस्मृतिसुधाकरोमूलपाठो
लिख्यते एकोद्दिष्टश्राद्धंत्वेकमेवार्घमकपात्रमेकंब्राह्मणमग्नौकरणावाहनविश्वेदेवरहितंकर्त्तव्यम् एकमुद्दिश्ययच्छ्राद्धं
तदेकोद्दिष्टमुच्यते इतिवचनात् अथैकोद्दिष्टमेकोब्राह्मणएकोर्घपात्रमेकंपवित्रमेकः पिंडोनाग्नौकरणं नावाहनंनात्रवि
श्वेदेवा इतिकात्यायनसूत्रात् एतेनैकोद्दिष्टक्षयाहेत्रिपिंडाचरणंसर्वथानिर्मूलमितिस्मर्त्तव्यम् क्षयाहेपार्वणंकुर्वन्नधोधो
यातिमानव इतिवचनात् साग्निस्तुक्षयाहनिश्राद्धंनास्त्येव नदर्शेनविनाश्राद्धमाहिताग्नेर्द्विजन्मन इतिवचनात् अतएव
तस्यक्षयाहस्थानीयं षट्पिंडकंपार्वणमेव पार्वणेनविधानेनदेयमग्निमतासदेति अमावास्यायामाश्विनापरपक्षेच मृ
तस्यैकोद्दिष्टमपिसदैवकर्त्तव्यं अमायांचक्षयोयस्यप्रेतपक्षेथवापुनः सपिंडीकरणादूर्ध्वंतस्योक्तःपार्वणोविधिरितिवा
क्यात् विश्वेदेवातिदेशात् विध्यंतरस्यप्रकृतित्वेनैवप्राप्तेरितिप्रांचोनिबंधतत्कल्पनंकृष्णपक्षेएव कल्पनापत्तेः अशेष
पार्वणधर्मप्राप्त्यापत्तेश्च तत्प्रकृतिकत्वादिति महालयपदस्यापितीर्थविशेषवाचकत्वेनाश्विनापरपक्षवाचकत्वाभावादि
तिवक्ष्यमाणवचनाच्च पार्वणश्राद्धेचनित्येऽपराह्णोमुख्यः कालः तथाश्राद्धस्यपूर्वाह्णादपराह्णोविशिष्यते इतिमनुवच
नात् एतत्समस्तंसविस्तरंप्रागेवप्रपंचितमित्यलंबहुपल्लवितेन ॥ इतिक्षयाहश्राद्धेपार्वणैकोद्दिष्टत्वादिकर्त्तव्यतानिर्णयः

॥ अथग्रहणकालनिर्णयःकल्पद्रुमे ॥ ॥

तत्रग्रहणंनामप्रातिपत्संधौराहुणासूर्याचंद्रमसोर्ग्रसनं तदाहवृद्धगार्ग्यः पूर्णिमाप्रतिपत्संधौराहुःसंपूर्णमंडलं ग्रसतेचं

द्रमर्कंचदर्शप्रातिपदंतरइति तत्रपर्वणोंतभागः स्पर्शकालः प्रतिपदआद्यभागोमोक्षकालः तदुक्तंब्रह्मसिद्धांते यावान्का
लःपर्वणोंतेतावत्प्रतिपदादिमः रवींदुग्रहणानेहाः राहुग्रहणकालः तत्रकर्त्तव्यमुक्तंहेमाद्रौ माधवाद्युदाहृतायांस्मृतौ
ग्रस्यमानेभवेत्स्नानंग्रस्तेहोमोविधीयते मुच्यमानेभवेद्दानंमुक्तेस्नानंविधीयतइति तथाचब्रह्मवैवर्तेस्नानंस्यादुपरागा
दौमध्यंहोमः सुरार्चनं अन्यदपिकृत्यंमहाभारते गंगास्नानंतुकुर्वीतग्रहणेचंद्रसूर्य्ययोः महानदीषुचान्यासुस्नानंकुर्या
द्यथाविधीति अत्रचग्रहणेयद्यपि वापीकूपतडागेषुगिरिप्रस्रवणेषुच नद्यंतरेदेवखातेसरसीषूद्धृतांबुना इति उष्णोद
केनवास्नायाद्ग्रहणेचंद्रसूर्ययोरितिशंखवचनेन सर्वत्रोक्तंसाम्यंच सर्वजलानां सर्वभूमिसमंदानंसर्वेब्रह्मसमाद्विजा.
सर्वंगंगासमंतोयंराहुग्रस्तेदिवाकरे स्वर्धुन्यंतः समानिस्युः सर्वाण्यंभांसिभूतले कूपस्थान्यपिसोमार्कग्रहणेना
त्रसंशयइतिव्यासेनोक्तं तथापितत्प्रशंसामात्रं तारतम्यत्वावश्यकं अतएवमार्कंडेयेनोक्तं भूमिष्ठमुद्धृतात्पुण्यंततः प्र
स्रवणोदकं ततोपिसारसंपुण्यंततःपुण्यंनदीजलं तीर्थतोयंततःपुण्यंमहानद्यंबुपावनं ततस्ततोपिगंगांबुपुण्यंस्याच्च
ततोंबुधिः शीतमुष्णोदकात्पुण्यमपारक्यंपरोदकादिति तत्रापिगंगाकुरुक्षेत्रंचसर्वदाग्रहणस्नानादौश्रेष्ठं तदाहवृद्धव
सिष्ठः इंदोर्लक्षगुणंपुण्यंरवेर्दशगुणंततः गंगातोयेतुसंप्राप्तेइंदोःकोटीरवेर्दश गवांकोटिसहस्रस्यसम्यग्दत्तस्ययत्फ
लंतत्फलंजाह्नवीस्नानेराहुग्रस्तेदिवाकरे पुनस्तत्रकुरुक्षेत्रेदशसंख्यमुदाहृतं तथाच चंद्रसूर्यग्रहेचैवयोवगाहेतजाह्नवीं
सस्नातःसर्वतीर्थेषुकिमर्थमटतेमहीमिति अन्यकालीनेतत्तत्तीर्थस्नानेयत्पुण्यं तदिंदोर्ग्रहणेतत्रस्नानेलक्षगुणंरवेः ग्रह
णेदशलक्षंएवंकोटिर्दशकोटयः स्कंदपुराणे उपरागेकुरुक्षेत्रंपवित्रंमुनयोविदुरिति मत्स्यपुराणे दशजन्मकृतंपापं
गंगासागरसंगमे जन्मांतरसहस्रेषुयत्पापंसमुपार्जितं तत्तन्नश्येत्सन्निहत्यांराहुग्रस्तेदिवाकरे सन्निहत्यांकुरुक्षेत्रे अत्र
गंगाशब्देनकृष्णावेणीगोदावरीजाह्नव्यउच्यंते तदुक्तं ब्रह्मपुराणे तिस्रोनद्योमहापुण्यागोदावेणीचजाह्नवी गांहरी

शांघ्रिकप्राप्तागंगाइतिहकीर्त्तिता हरिश्चेशश्चहरीशौतयोरंघ्रिः पादः कंशिरः अंघ्रिश्चकंचअंघ्रिकं हरेःपादादीश्वर
स्यशिरसोगांभूमिंप्राप्ता गंगायद्यपिजाह्नव्येवतादृशी ननुवेणीगोदे तथापिछत्रिन्यायेन जाह्नव्यासहनिर्दिष्टयोरपिगं
गात्वमविरुद्धं गंगायाअसंनिधाने अन्यनदीषुस्नानंकुर्य्यात् ताश्चब्रह्मपुराणेदर्शिताः गोदावरीभीमरथीतुंगभद्राच
वेणिका तापीपयोष्णीविंध्यस्यदक्षिणेतुप्रकीर्त्तिताः भागीरथीनर्मदाचयमुनाचसरस्वती विशोकाचवितस्ताचाविंध्य
स्योत्तरतस्तथेति उष्णोदकस्यातुरविषयत्वं व्याघ्रआह आदित्यकिरणैःपूतंपुनःपूतंचवह्निना अतोव्याध्यातुरःस्नाया
द्ग्रहणेप्युष्णवारिणेति अतएवपूर्वंगंगातोयमारभ्योष्णोदकांतेपूत्तरोत्तरानुकल्पत्वमुक्तं अतएवानातुराभिप्रायेणैव त
न्निषेधोभिहितः मृतेजन्मनिसंक्रांतौग्रहणेचंद्रसूर्य्ययोः अस्पृश्यस्पर्शनेचैवनस्नायादुष्णवारिणेत्यादियमादिवचने
षु पृथ्वीचंद्रोदयेप्रभासखंडे गावोनागास्तिलाधान्यंरत्नानिकनकंमही संप्रदायकुरुक्षेत्रेयत्फलंलभतेनरः तदिंदुग्र
हणेंभोधौस्नानाद्भवतिषड्गुणं तत्रैवसौरपुराणे अंबुधिस्नानमुपक्रम्य दानानीमानिलोकेषुविख्यातानिमनीषिभिः ते
षांफलमवाप्नोतिग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ग्रहणविशेषेनदीविशेषस्तत्रैवाभिहितः गोदावरीमहापुण्याचंद्रेराहुसमन्विते सू
र्य्येचराहुणाग्रस्तेतमोभूतेमहामुने नर्मदातोयसंस्पर्शात्कृतकृत्याभवंतिते येसूर्येसैंहिकेयेनग्रस्तेरेवाजलंनराः स्पृशं
तिचावगाहंतिनसाप्रकृतिमानवीतिदेवीपुराणे गंगाकनखलंपुण्यंप्रयागंपुष्करंतथा कुरुक्षेत्रंमहापुण्यं राहुग्रस्तेदिवा
करेइति मासविशेषेग्रहणे तन्निमित्तस्नानादेस्तीर्थविशेषसंबंधेफलातिशयउक्तस्तत्रैव कार्त्तिकेग्रहणंश्रेष्ठंगंगायमुनसं
गमे मार्गेतुग्रहणंपुण्यंदेविकायांमहामुने पौषेतुनर्मदापुण्यामाघेसन्निहिताशुभा फाल्गुनेवरणापुण्याचैत्रेपुण्यासरस्व
ती वैशाखेतुमहापुण्याचंद्रभागासरिद्वरा ज्यैष्ठेतुकौशिकीपुण्या आषाढेतापिकानदी श्रावणेसिंधुनामातुतथाभाद्रेच
गाण्डिका आश्विनेसरयूःश्रेष्ठाभूयः पुण्यातुनर्मदेति ब्रह्मवैवर्त्ते मकरेवर्त्तमानेतुग्रहणेचंद्रसूर्ययोः दुर्लभंत्रिषुलोकेषुगंगा

दर्शपिंडपातनमिति स्नानवत्स्मरणादिष्वपिपुण्यमाह मार्कंडेयः स्मृत्वाशतक्रतुफलंदृष्ट्वासर्वाघनाशनं स्पृष्ट्वागोमे
धजंपुण्यंपीत्वासौत्रामणिंलभेत् स्नात्वावाजिमखपुण्यंप्राप्नुयादविचारतः रविचंद्रोपरागेषुअयनेचोत्तरेतथा एवंगंगा
पिद्रष्टव्यातद्वदेवसरस्वतीति वारविशेषयोगेनचग्रहणेफलविशेषोव्यासेनोक्तः सूर्यवारेरवेर्ग्रासः सोमेसोमग्रहस्तथा
चूडामणिरितिख्यातस्तत्रानंतफलंलभेत् वारेष्वन्येषुयत्पुण्यंग्रहणेचंद्रसूर्ययोःतत्पुण्यंकोटिगुणितंग्रासेचूडामणौस्मृत
मिति अत्रस्नानमावश्यकमेव ग्रहणेसंक्रमेचैवनस्नायाद्यदिमानवः तस्याशौचंभवेत्तावन्मद्यावदपरोग्रहइति संक्रांति
प्रकरणोदाहृतवृद्धवासिष्ठवचनेनअकरणेप्रत्यवायस्मरणात् काम्यमपिफलश्रवणात् तथाचदक्षःउषस्युषसियत्स्ना
नंसंध्यायामुदितेरवौ चंद्रसूर्योपरागेतुप्राजापत्येनतत्सममिति तच्चस्नानमाद्यंतयोः कार्यंग्रस्यमानइतिवचनात् विमु
क्तेयदिनस्नायाच्चंद्रसूर्यग्रहेतथा तस्यस्यात्तावदाशौचंयावदन्यः परोग्रहइति तत्रैवमुक्तस्नानेदोषश्रवणाच्च उभयत्रापि
सचैलं ग्रहणेशावमाशौचंविमुक्तौसौतिकंस्मृतं तयोःसंपत्तिमात्रेणउपस्पृश्यक्रियाक्रमइति ब्रह्मांडपुराणे शावाशौ
चनिमित्तत्वोक्त्याविमुक्तेश्चप्रसववत्त्वोक्त्या तथाजननमरणयोः सचैलस्नानादेवनिवृत्तिस्तदुत्तरमेवच कर्माधिकार
स्तथात्रापीत्यर्थस्यप्रतिपादनात् सर्वेषामेववर्णानांसूतकंराहुदर्शने सचैलंतुभवेत्स्नानंसूतकान्नंचवर्जयेदिति वृद्धव
सिष्ठोक्तेश्च सचैलमितिमुक्तिस्नानांतपरमितिमदनरत्नउक्तं इदंचस्नानममंत्रकंकार्यमितिस्मृतिरत्नावल्यां अत्रचवृद्ध
वसिष्ठवचनेसूतकमाशौचंबहुसूतके इतिपाठे पूर्वसूतकशब्देनास्पृश्यत्वमुच्यते सूतकान्नंग्रहणाशौचांतरितं पूर्वपक्कं
अतएवषट्त्रिंशन्मते सर्वस्यैवपूर्वाह्णस्योत्तरार्द्धस्य स्नात्वाकर्माणिकुर्वीतमृतमन्नंविवर्जयेदिति मृतंतदंतरितस्योपल
क्षणम् नवश्राद्धेपुयच्छिष्टंग्रहपर्युषितंचयदितिमिताक्षरावचनात् केषुचित्प्रतिप्रसवः आरनालंतथाक्षीरंकिल्लाटंघृत
सक्तवः स्नेहपक्कंचतैलंचनकदाचित्प्रदुष्यतीति तत्रविशेषोवचनांतरे आरनालंचतक्रंचस्याद्देवघृतपाचितं उदकंच

कुशच्छन्नंनदुष्येद्राहुदर्शनइति मणिकस्योदकंचैवेतिपाठांतरं मंत्रमुक्तावल्यां अन्नंपक्कमिहत्याज्यंस्नानंसवसनंग्रहे वा
रितक्रारनालादितिलदर्भैर्नदुष्यतीति जलेत्वदोषोगंगाविषयः ग्रहोषितजलंपीत्वापादकृच्छ्रंसमाचरेदिति तत्रैवचतु
र्विंशतिमतेजलस्यापिदोषोक्तेः अन्नपानवत् श्राद्धमपिनित्यंकार्यं सर्वस्वेनापिकुर्वीतश्राद्धंवैराहुदर्शने अकुर्वाणस्तुना
स्तिकयात्पंकेगौरिवमज्जतीतिमहाभारते नैमित्तिकंतुकर्त्तव्यंग्रहणेचंद्रसूर्ययोः बांधवानांचमरणेनारकीस्यादतोन्यथेति
कूर्मपुराणोक्तप्रत्यवायश्रवणात् यत्तुमार्कंडेयवचनं विशिष्टब्राह्मणेप्राप्तेसूर्येन्दुग्रहणायने जन्मर्क्षग्रहपीडासुश्राद्धंकुर्वी
तचेच्छयेतितदपिइच्छयाचेत्यन्वयेनश्राद्धं प्रतिरुचिश्चैवेत्येतत्समानार्थतयाव्याख्यातंकाम्यमपीहश्राद्धं तथाहविष्णुः
राहुदर्शनदत्तंहि श्राद्धमाचंद्रतारकं गुणवत्सर्वकामीयंपितृणामुपतिष्ठतीति ऋष्यशृंगोपि चंद्रसूर्यग्रहेयस्तुश्राद्धंवि
धिवदाचरेत् तेनैवसकलापृथ्वीदत्ताविप्रस्यवैकरेइति शातातपोप्याहसैंहिकेयोयदासूर्यंग्रसतेपर्वसंधिषु गजच्छायातु
साज्ञेयापितृणांदत्तमक्षयामिति तथालिंगपुराणे व्यतीपातक्षणंयावद्यावच्चंद्रग्रहेक्षणः गजच्छायातुसाप्रोक्तापितृणांदत्त
मक्षयमिति चंद्रग्रहणनिमित्तंस्नानश्राद्धादिरात्रावपिभवेदितितदाहशातातपः स्नानंदानंततः श्राद्धमनंतंराहुदर्शने आ
सुरीरात्रिरन्यत्रतस्मात्तांपरिवर्जयेदिति देवलोपि यथा स्नानंदानंचसूर्यस्यग्रहणेचयथादिवा सोमस्यापितथारात्रौ
स्नानंदानंविधीयतइति विष्णुरपि संध्यांनरात्रौकुर्वीतश्राद्धंचैवविशेषतः द्वयोरपिचकर्त्तव्यंयदिस्याद्राहुदर्शनमिति
अपरार्केव्यासोपि ग्रहणोद्वाहसंक्रांतियात्रार्त्तिप्रसवेषुच दानंनैमित्तिकंज्ञेयंरात्रावपितदिष्यतइति इदंचश्राद्धमामेनहे
म्नावाकार्य्यं तदुक्तंशातातपेन आपद्यनग्नौतीर्थेचचंद्रसूर्यग्रहेतथा आमश्राद्धंप्रकुर्वीतहेमश्राद्धमथापिवेति वौधायनो
पि अन्नाभावेद्विजाभावेप्रवासेपुत्रजन्मनि हेमश्राद्धंसंग्रहेचकुर्यात्शूद्रःसदैवहीति इत्थमेवनिर्णीतवंतोहेमाद्रिमाधवम
दनरत्नादयोनिखिलनिबंधकाराः निर्णयसिंधौतु अपरार्कसंमतंप्रकारांतरमपिलिखितं ग्रहणेद्विजातीनामामश्राद्धं

पाकासंभवेद्रष्टव्यंतीर्थश्राद्धवत् पाकाभावेद्विजातीनामामश्राद्धंविधीयतइतिसुमंतूक्तेः सैंहिकेयोयदासूर्य्यमित्युपक्र
म्य घृतेनभोजयेद्विप्रान् घृतंभूमौसमुत्सृजेत् इतिवायवीयोक्तेश्च विज्ञानेश्वरोप्याह ग्रहणेश्राद्धभोक्तुर्दोषोदातुश्चाभ्यु
दयइतिसूतकेमृतकेभुंक्तेगृहीतेशशिभास्करे छायायांहास्तिनश्चैवनभूयःपुरुषोभवेदित्यापस्तंबेनभोजननिषेधाच्च अयं
चभोजननिषेधः श्राद्धभोक्तुर्हस्तिच्छायासाहचर्य्यात् ननुग्रहणेश्राद्धंसपिंडकमपिंडकंवाकर्तव्यमितिसंशयःनिर्णयसिं
धौस्मृतिरत्नावल्यां पुत्रेजातेव्यतीपातेग्रहणेचंद्रसूर्ययोः श्राद्धंकुर्यात्प्रयत्नेनपिंडनिर्वपणादृतइति श्राद्धकाशिकायां
तुमत्स्यपुराणं ततःप्रभृतिसंक्रांतावुपरागादिपर्वसु त्रिपिंडमाचरेच्छ्राद्धमेकोद्दिष्टंमृताहनीति प्रजापतिरपि संक्रांता
वुपरागेचवर्षोत्सवमहालये निर्वपेदत्रपिंडांस्त्रीनितिप्राहप्रजापतिरिति अत्रग्रहणनिमित्तकश्राद्धेनैवामासंक्रांत्यादिनि
मित्तकानांसिद्धिः दर्शकालात्ययोरप्यतिकालादर्शोक्तिरिति किंचिद्दानंचात्रेतिअयनादौसदादेयमितिशातातपीये स
दाशब्दश्रवणात् नित्यत्वादिवचमलमासेपितद्भवतीत्युक्तंमात्स्ये चंद्रसूर्यग्रहेचैवमरणेपुत्रजन्मनि मलमासेपिदेयंस्याद
त्तमक्षयकारकामितिकाम्यमपीदं भूमिर्गावःसुवर्णंवाधान्यंवायद्यदीप्सितं तत्सर्वंग्रहणेदेयमात्मनः श्रेयइच्छतेतिभार
तवचनात्ग्रहणेयद्यद्दानंतत्पात्रेकर्तव्य तदुक्तंतत्रैव अयनेविषुवेचैवग्रहणेचंद्रसूर्ययोः पात्रभूतायविप्रायभूमिंदद्या
त्सदक्षिणां पात्रलक्षणंतूक्तंयाज्ञवल्क्येन नविद्ययाकेवलयातपसावापिपात्रता यत्रस्यातामिमेचोभेतद्धिपात्रंप्रकीर्ति
तमिति अत्रानुकल्पमाहबौधायनः अश्रोत्रियःश्रोत्रियोवा पात्रंवापात्रमेववा विप्रब्रुवोपिवाविप्रोग्रहणेदानमर्हतीति
यद्यपिपूर्वंसर्वेव्याससमाद्विजाइत्युक्तं तथापितद्ब्राह्मणस्तुत्यर्थंदानस्यावश्यकत्वार्थंच नतुपात्रत्यागेनयस्मैकस्मैचिद्दा
नप्रतिपादनार्थं अतएवपात्रतारतम्येन फलतारतम्यमुक्तं दक्षस्मृतौ सममब्राह्मणेदानंद्विगुणंब्राह्मणब्रुवे श्रोत्रिये
शतसाहस्रंपात्रेत्वानंत्यमश्नुते इति अब्राह्मणोजातिमात्रब्राह्मणःसंस्कारादिरहितः ब्राह्मणब्रुवस्तु उक्तश्चतुर्विंश

तिमते गर्भाधानादिसंस्कारैर्वेदोपनयनेर्युतः नाध्यापयतिनाधीतेसभवेद्ब्राह्मणब्रुवइति श्रोत्रियःसर्वसंस्कारपूर्वक
वेदाध्ययनवान् तुलापुरुषदानादिकालप्रक्रमे यच्चंद्रसूर्यग्रहणे तन्न नतेषांतान्निमित्तकत्वाय किंतु तत्कालकत्वाय
कालसंदर्शात् आदिमध्यावसानेषुयद्यद्विहिततस्यतस्यफलातिशयउक्तोब्रह्मपुराणे उपमर्देलक्षगुणंग्रहणेचंद्रसू
र्ययोः पुण्यंकोटिगुणंमध्येमुक्तिकालेत्वनंतकमिति ग्रहणकालेजननमरणाशौचसत्त्वेपिस्नानादिभवत्येव तदुक्तंलिं
गपुराणे चंद्रसूर्यग्रहेस्नायात्सूतकेमृतकेपिच अस्नायीमृत्युमाप्नोतिस्नायीपापंनविंदति वृद्धवसिष्ठेनापि सूतकेमृत
केचैवनदोषोराहुदर्शने तावदेवभवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्नदृश्यते इति राहुलक्षितचंद्रसूर्योपरागनिमित्तस्नानादौहेमा
द्रौदानंश्राद्धादिविषयमेतत् नतु स्नानमात्रविषयं ग्रहणेशावमाशौचंविमुक्तेसूतकंस्मृतं तयोःसंपातमात्रेयउपस्पृ
श्यक्रियाक्षमइति ब्रह्मांडपुराणवचनविरोधात् स्नानहोमदेवपूजादानक्रियानुष्ठानेहिक्रमउपपद्यते स्नानमात्रानुष्ठाने
स्नानस्यपूर्ववाक्येनैवासिद्धौ द्वितीयवाक्यवैयर्थ्यप्रसंगाच्च भवत्पक्षेद्वितीयवाक्येनैवस्नानासिद्धेः पूर्ववाक्यवैयर्थ्यप्रसं
गइतिचेन्न अस्नातस्यानिष्टविशेषसंबंधप्रतिपादनार्थत्वात् यावत्तावच्छब्दानुपपत्तिप्रसंगाच्च तावत्कालव्यापिकर्म
सुश्रद्धायामवभिधातव्यायांहितौसार्थकौ स्नानमात्रंतु नतादृशं अतएवाविशेषेणैवजननमरणनिमित्ताशौचप्रयुक्तान
धिकाराभावोग्रहणनिमित्तकर्मसु स्मर्यते सूतकेमृतकेचैवयदिस्याद्राहुसूतकं तावत्तुसूतकंनास्तियावद्राहुर्नमुं
चतीति स्कंदपुराणे सूतकेसूतकंनैवसूतकंराहुदर्शने तावदेवभवेत्शुद्धिर्यावन्मुक्तिर्नदृश्यते कालादर्शे अं
गिराः सर्वेवर्णाविशुद्धाःस्युःसूतकेराहुदर्शने स्नात्वाश्राद्धंप्रकुर्वीरन्वित्तशाठ्यविवर्जितामिति षट्त्रिंशन्मतेपि स्मा
र्तकर्मपरित्यागोराहोरन्यत्रसूतके श्रौतंकर्माणितत्कालंस्नातःशुद्धिमवाप्नुयादिति सूतकेआशौचे राहोस्तदुपलक्षि
तोपरागादन्यनिमित्तकानांस्मार्तकर्मणांपरित्यागोनतुतन्निमित्तकानामित्यर्थइति हेमाद्रिः सूतकेयः स्मार्तकर्म

ग्र०र० परित्यागःसराहुसूतकान्नतुकालप्राप्तानांतेषांत्यागइत्यर्थतेन तेनश्राद्धंकिंचिद्दानंचोपरागनिमित्तकमाशौचेवर्ज्यंभवतिन
॥८०॥ स्नानमात्रं संवत्सरप्रदीपादिषुचेदंस्मृतिवचनंलिखितं सूतकेमृतकेचैवनदोषोराहुदर्शने स्नानमात्रंतुकर्त्तव्यंदानंश्रा
द्धविवर्जितंएतच्चपूर्वोदाहृतबहुश्रुतिविरोधान्निर्मूलम् मदनरत्नपारिजातेप्येवंनिर्णयसिंधावपि इयंचशुद्धिरविशेषा
त्तंत्रदीक्षापुरश्चरणादिसर्वस्मार्त्तकर्म्मविषयेति मदनरत्नेप्येवं रजस्वलायास्तुविशेषोभार्गवार्चनदीपिकायां सूर्यो
दयानिबंधे सूतकादिषुदोषेस्तिग्रहेहोमजपादिषु ग्रस्तेस्नायादुदक्याहितीर्थादुद्धृत्यवारिणेति अत्रच स्नानेनैमि
त्तिकप्राप्तेनारीयदिरजस्वला पात्रांतरिततोयेनस्नानंकृत्वाव्रतंचरेदितिमिताक्षरोक्तोविधिर्द्रष्टव्यः यत्तु ग्रहणनिमि
त्तमाशौचं तत्स्नानेन निवर्त्यं तदुक्तंब्रह्मांडपुराणे आशौचंजायतेन्दृणांग्रहणेचंद्रसूर्य्ययोः राहुस्पर्शेतयोःस्नात्वा
दानादौकल्पतेनरइति निर्णयामृते ग्रहणकालस्यसर्वस्यापिपुण्यत्वेस्पर्शकालः स्नानादिकर्मसुश्रेष्ठः मध्यकालो
मध्यमः मोक्षकालस्त्वधमःतदाहव्यासः त्रिदशाः स्पर्शसमयेतृप्यंतिपितरस्तथा मनुष्यामध्यमेकालेमोक्षकाले
तुराक्षसाइति एतच्चवचनमविशेषात्सर्वदेवपितृदैवत्यकर्मपरमिति केचित् स्नानंस्यादुपरागादौमध्येहोमसुरार्चन
मित्यादिभिर्वचनैर्होमदेवार्चनयोर्मध्येविधानात् ग्रस्यमानेभवेत्स्नानमितिपूर्वोदाहृतवचनाच्चनैतद्युक्तं किंतुहोमदे
वपूजाव्यतिरिक्तविषयमेतदितिहेमाद्रौ एतानिचग्रहणनिमित्तकानिकर्माणिसंक्रांतिष्विवततःपूर्वमुत्तरंवा भवति उ
त्तरग्रहणकाल इत्यपेक्षायां जाबालिः संक्रांतौपुण्यकालस्तु षोडशोभयतःकलाः चंद्रसूर्योपरागेतुयावद्दर्शनगोच
राइति अत्रकल्पतरुकारप्रभृतयः दर्शनशब्दश्चाक्षुषज्ञानपरः नशास्त्रार्थज्ञानवचनः निमित्तस्यज्ञातस्यैवनैमित्त
कप्रयोजकत्वेननिमित्तत्वबोधकश्रुत्यैवतल्लाभेनदर्शनशब्दप्रयोगस्यवैयर्थ्यप्रसंगः तच्चदर्शनंस्वकीयमेवनिमित्तं प
रकीयदर्शनस्यपरकीयस्नानादिप्रयोजकत्वाभावात् एवंचस्वयंग्रहणेदृष्टेस्नानादिकर्त्तव्यं नमेघावृतेइतिपर्य्यव

सत्रं अत्रकेचित् गोचरशब्दोत्रव्रतफलोपधानपरः तत्काले एकस्यापिकर्मणःकर्तुमशक्यत्वात् किमुतबहूनांकिंतु योग्यतापरः साचप्रयत्नापनेयचाक्षुषज्ञानप्रतिबंधराहित्ये तथाचयोग्यत्वाभावादपिनमेघाच्छन्नेस्नानादीत्याहुः निर्ण यामृतेप्येवं तदेतत्तुच्छंचाक्षुषज्ञानाविषयत्वविवक्षायां नेक्षेतोद्यंतमादित्यंनास्तंयांतंकदाचन नोपरक्तंनवारिस्थंनम ध्यंनभसोगतमिति स्नानप्रकरणपठितमनुवाक्येन स्नातकानांग्रस्तादित्यदर्शननिषेधात् स्नानाद्यभावप्रसंगात् श्रा धादीनांतदभावप्रसंगाच्च नचेष्टापत्तिः सूर्यग्रहोयदारात्रौदिवाचंद्रग्रहस्तथा तत्रस्नानंनकुर्वीतदद्यादानंतुनक्वचिदिति निगमवचनस्य स्नानादिनिषेधस्यवैयर्थ्यप्रसंगात् चाक्षुषज्ञानाभावेनतत्प्राप्त्यभावात् निषेधस्यप्राप्तिपूर्वकत्वात् य दप्येतद्वचनस्यग्रस्तास्तपरत्वेनव्याख्याने रविचंद्रयोरस्नानांतरंरात्रिदिवाग्रहत्वादिति तदपितुच्छं यावद्दर्शनगोचर इत्यनेनैवास्तोत्तरभागयोर्निमित्तत्वपर्युदासेनवैयर्थ्यपरिहारात् राहुदर्शनदत्तंहिश्राद्धमाचंद्रतारकं स्नानंदानंजपः श्राद्धमनंतंराहुदर्शनइत्यादिषुकर्मविशेषवचनेष्वपिदर्शनपदापादानेग्रस्तास्तोत्तरभागस्य दर्शनागोचरत्वेननिमित्त त्वाप्रसक्तेश्च किंचदर्शननिमित्तानंतर्भावेतदावृत्तौस्नानाद्यावृत्तिप्रसंगः प्रतिनिमित्तंनैमित्तिकावृत्तिरितिन्यायात् दृ शिरहितेषुवहुवचनेषुतत्पदाध्याहारप्रसंगश्च किंचनिमित्तेपुनिमित्तवतएवाधिकारादधिकारिणश्चतदकरणेप्रत्यवायद र्शनेसति स्नानाद्यकरणे प्रत्यवायप्रसंगात्तदभावेतुतदभावात् प्रत्यवायकश्चकर्मानुष्ठानान्यतरप्रयोजकंदर्शनबुद्धि पूर्वकारीकोपिनकुर्य्या देवेतितन्नियोज्यकःस्नानादिविधिर्दुस्थितत्वात् नन्वेवमाधानाध्ययनाभ्यामग्निविसर्जनमपि कोपिनकुर्यात् तास्मिन्सत्यग्निहोत्रादिकर्माकरणे प्रत्यवायस्यतत्परिहार्य्यकष्टाकर्मकरणस्यापत्तेः आधानाध्यय नयोः कर्मविधिप्रसज्यत्वेनसिद्धाग्निविद्यावत्यस्यकर्माधिकाराभ्युपगमात् सत्यंव्रात्यतानाहिताग्नितयोरुपपातक गणनयाद्योतकंकिंचिदस्ति अथैतद्दोषपरिहारायदर्शनस्यस्नानाद्यंगत्वेनविधेयतैवस्वीक्रियते विधेयत्वंच तस्यसं

वत्सरप्रदीपोदाहृतमार्कंडेयवचन उपवाससाहचर्य्यात्स्पष्टंप्रतीयते एकरात्रमुपोष्यैवराहुंदृष्ट्वाक्षणंनरः पुण्यमाप्नो
तिकृत्वाचस्नानंश्राद्धंविधानतइतिनिमित्तज्ञानत्वेनतस्याधिकारसंपादनेनोपयोगिता अध्ययनाधानवत्प्रमाणाभावा
त्तु तयोर्नांगत्वंकिंतूपकारकतामात्रं दर्शनस्यतुप्रमाणवशागतापातेनैवोपकारेण अत्रच यद्यप्युपवासदर्शनयोःस्ना
नश्राद्धयोश्चाक्षयंपुण्यमाप्नोतीत्यनेनसर्वेषांतुल्यत्वंभासते तथापि वहुषुवचनेषु स्नानश्राद्धयोरेवफलसंवंधश्रवणा
दत्राप्युपवासदर्शनपूर्वकस्नानश्राद्धेविधायाक्षयंपुण्यमाप्नोतीतियोजनयोपवासदर्शनयोरंगत्वंद्रष्टव्यं विशेषविधि
नाचाग्नीषोमीयादिहिंसाविधिनैवनाहिंस्यादितिनिषेधस्युनोपरक्तमित्यादिनिषेधस्यवाधेन रागप्राप्तेक्षणविषयत्वकर
णात्सर्वनैमित्तिकार्थतंत्रेणसकृद्दर्शनंकृत्वासर्वंकर्त्तव्यं एवंजन्मादिराशिस्थोपितद्विषयत्वस्यापिदर्शननिषेधस्य राग
प्राप्तविषयत्वात् तस्माद्दर्शनाविधिविषयत्वेनजन्मादिराशिस्थोपरागवतामितरवत्सकृद्दर्शनस्नानादिभवत्येव अंधा
दीनामेवतदशक्तेरनाधिकारात्तन्नभवतीतिचेत् अत्रवदामः अस्तुदर्शनाविधिः तद्बलादेवच पूर्वोक्तप्रकारेणत्वस्यां
गत्वमपि तथापिसोपूर्वविधिस्तावन्नसंभवति निमित्तेज्ञानतयादर्शनसापेक्षप्राप्तत्वात् किंतर्हिनिमित्तज्ञानस्याधिका
रसंपादकत्वानेकरूपस्यसंभवात् पक्षेप्राप्तस्यदर्शनस्यानियमविधिरयं अवघातादिवत् ततश्चनैमित्तिकेष्वप्यशक्यां
गहानेनाप्यधिकारस्यन्यायसिद्धत्वादंधादीनांमेघाद्यावरणेवाक्यदर्शननियमरूपासंभवेपिस्नानादियुक्तमेवेति नेष्ट
सिद्धिः अधिकारसंपादकत्वेनास्यांगस्यत्र्यग्निविद्यादिवत् नयथाशक्तिन्यायाविषयत्वमितिचेत्वैषम्यात् अग्निवि
द्यादिषुहिकर्मप्रयोगविध्यप्रयोज्यत्वान्नयथाशक्तिन्यायवत्त्वंनाधिकारसंपादकत्वात् उपरागदर्शनानियमस्तुप्रयोग
विधिप्रयोज्यएवेतिभवति यथाशक्त्यायंवंधस्यविषयः अस्तुतर्हिनिमित्तत्वमेवेतिचेन्न दत्तोत्तरत्वात्किंचयदिदृष्ट
ग्रहणंस्नानादेर्निमित्तं तथासत्युद्देश्यस्यग्रहणस्यविशेषणंदर्शनमविवक्षितंस्यात् यस्योभयंहविरार्त्तिमार्च्छेदित्यत्रे

रस्थान्प्रतितयोरपिदर्शनयोग्यत्वस्यचानिषेधबलादेवलाभात् अतिसूक्ष्मतरकालतयाअनादेश्यानांतुकस्यापिदर्शन योग्यानाम् तद्योग्यताविशेषणादेवनिमित्तत्वपर्य्युदासः यदपि मुक्तिंदृष्ट्वातुभोक्तव्यंस्नानंकृत्वाततःपर मित्यादिषु दृष्ट्वेतिपदं तदपिशास्त्रीयज्ञानपरं अत्रगौडनिबंधेस्मृतिवचनम् मेघमालादिदोषेणयदिमुक्तिर्नदृश्यते आकल य्यततःकालंस्नात्वाभुंजीतवाग्यतइति नचग्रस्तास्तमयेचंद्रसूर्योदयात्प्रागपिशास्त्रतोमुक्तिंविज्ञायस्नानभोजनादिप्र संगः ग्रस्तावेवास्तमानंत्वितिवक्ष्यमाणभृगुवचनेनदिनांतरेस्नानभोजनाविधानात् अहोरात्रंनभोक्तव्यमितिवक्ष्य माणविष्णुधर्मोत्तरवचनेनग्रस्तास्तमयेचंद्रसूर्य्योदयात्प्रागभोजननिषेधाच्च तस्माच्छास्त्रादवगतंदर्शविशेषावच्छेदेन चाक्षुषज्ञानयोग्यमेववाग्रस्तास्तग्रहणंस्नानादिनैमित्तिकानुष्ठानप्रयोजकमित्याहुः योग्यताचस्वरूपेणैवतत्कालएव स्नानादिनतुसंक्रांतिवत्पूर्वापरयोःभोजनंतुतत्कालेतत्पूर्वकालेचनिषिद्धम् तथाचब्रह्मपुराणे नाश्नीयादथतत्कालेग्र स्तयोश्चंद्रसूर्य्ययोः मुक्तयोश्चकृतस्नानः पश्चाद्भुंज्यात्स्ववेश्मनीति अत्रस्ववेश्मनीतिवाक्यभेदेन तद्दिनेपरान्नभो जननिषेधः विष्णुधर्मोत्तरे चंद्रस्ययदिवाभानोर्यस्मिन्नहनिभार्गव ग्रहणंतुभवेत्तत्रनपूर्वंभोजनक्रिया शंखलिखितौ तस्मिन्नहनिनाश्नीयाच्चंद्रसूर्यग्रहोयदि मुक्तिंदृष्ट्वातुभुंजीतस्नात्वाचैवयथाविधीति पूर्वकालभोजननिषेधविशेषमा ह वसिष्ठः ग्रहणंतुभवेदिंदोः प्रथमादधियामतः भुंजीतावर्त्तनात्पूर्वंपश्चिमेप्रथमादधः रवेस्त्वावर्त्तनादूर्ध्वमर्वागेवानि शीथतः चतुर्थेप्रहरेचेत्स्याच्चतुर्थप्रहरादध इति रात्रौप्रथमयामोत्तरंचंद्रग्रहणं चेन्मध्याह्नात्पूर्वंभुंजीत रात्र्यंतयामे चेद्रात्रिप्रथमयामात्पूर्वंभुंजीत दिनस्यतृतीयप्रहरेचेद्रविग्रहस्तदापूर्वदिनस्यार्द्धरात्रात्प्राक्भुंजीत अह्नश्चतुर्थप्रहरेचे द्रविग्रहणंतदारात्रेश्चतुर्थप्रहरादधोभुंजीत इदंचनरात्रिभोजनपरं किंतुसूर्यग्रहेपूर्वंयामचतुष्टयंत्याज्यम् चंद्रग्रहेया मत्रयमित्येवंपरमितिमाधवः तदुक्तंवृद्धगौतमेन सूर्यग्रहेतुनाश्नीयात्पूर्वंयामचतुष्टयं चंद्रग्रहेतुयामांस्त्रीन्बालवृद्धा

वहविषउभयत्वं अतःकेवलंग्रहणमेवनिमित्तमितिवक्तव्यम् तच्चज्ञातमेवनिमित्तंसर्वनिमित्तानां ज्ञातानामेवनैमित्ति
कप्रयोजकत्वमिति विज्ञानेश्वरादिभिस्तत्रतत्रनिरूपितत्वात् तच्चज्ञानं शास्त्रीयमेवनलौकिकं नचशास्त्रीयज्ञान
विवक्षयादेशांतरग्रहणेपिस्नानादिप्रसंगइतिवाच्यं सूर्यग्रहोयदारात्राविंतिपूर्वोक्तनिगमवचनेनतत्रस्नानादिनिषेधात
ननुतर्हिंवहुषुवाक्येषुप्रयुक्तस्यदर्शनपदस्यकागतिःइतिचेत् अत्रदाक्षिणात्याः दृशेरुद्देशविषयत्वेनग्रहैकत्ववद
विवक्षयाआक्षिप्तज्ञानानुपादकत्वमेवप्रयुक्तश्चदृशिर्ज्ञानसामान्ये अष्टमीरोहिणीयुक्तानिश्यर्द्धेदृश्यतेयदेत्यादिषुम
नसापश्यतीत्यादौ लौकिकप्रयोगेषु पश्यार्थैश्चानालोचनइति व्याकरणस्मृत्या दृशेर्ज्ञानसामान्यवाचित्वम
नुमन्यंते भवतुवाचाक्षुषज्ञानमेवतस्यवाच्यमितरत्रलाक्षणिकत्वं तथाप्यत्रतदाश्रयणेपिनदोषः चंद्रसूर्यग्रहेनाद्
यात्तस्मिन्नहनिपूर्वतः राहोर्विमुक्तिंविज्ञायस्नात्वाकुर्वीतभोजनमिति गौतमवचसस्तात्पर्य्यग्राहकस्यसत्त्वात् वि
धिलाघवार्थमनुवादत्वापेक्षणात् तस्याअदोषत्वाच्च श्रुत्वापुत्रस्यजन्मचेत्यादिवत् अन्यथा रजसोदर्शनेनारीत्रि
रात्रमशुचिर्भवेदित्यादावप्यंधस्त्रीणामशौचाभावप्रसंगः यद्वा यावद्दर्शनगोचर इत्यादौ गोचरशब्दोयोग्यताप
रएव तेनयश्चंद्रसूर्य्योपरागोयस्मिन्देशेयावत् कर्मपर्य्याप्तश्चाक्षुषज्ञानयोग्यः सतत्रदेशेतावत्सुकर्मसुनिमित्तमि
त्यर्थः पर्यवस्यति तादृशस्यचशास्त्रतोज्ञानंतदनुष्ठानंप्रयोजकं तच्चतत्कालएवनतुसंक्रांतावितत्पूर्वोत्तरकालयोः
अतश्चाक्षुषज्ञानयोग्येप्यकालीयेग्रहणेस्नानपूर्वकंदानादिस्नानमात्रंवायावदेवतुप्रकर्त्तुंशक्यम् तावदेवकर्त्तव्यंवर्त्तमा
नमेव ग्रहणंतादृशमाशौचवत्निमित्तम् नत्वतीतंनचभाविचेतिपर्य्यवसितोर्थःदेशविशेषणंच सूर्यग्रहेयदारात्रा
वितिवचनेन द्वीपांतरस्थानिमित्तत्वपर्य्युदासोवगम्यते अतएवचाक्षुषज्ञानयोग्यतायानिमित्तांतर्गतत्वे रात्रिरविग्रह
स्य दिवाचंद्रग्रहस्यातथात्वेनानिमित्तत्वादप्रसक्तस्यस्नानादेस्तत्रनिषेधः पर्य्युदासोवानतथैकइत्यपास्तं द्वीपांत

तुरैर्विना अर्धरात्रादधश्चोर्ध्वंयदिचंद्रग्रहोभवेत् पूर्वंपूर्वत्रभोक्तव्यमुत्तरेचोत्तरेपिचेति अधोद्वितीयप्रहरे ऊर्ध्वंतृतीये पूर्वत्रपूर्वाह्णे दिनप्रथमद्वितीयप्रहरयोः उत्तरेपि एवंसति सूर्यग्रहनिमित्तभोजननिषेधविषययामचतुष्टयस्याप्यवध्य पेक्षस्यग्रहणयामएवावधिः चंद्रस्यग्रस्तोदयेविशेषमाहवृद्धवसिष्ठः ग्रस्तोदयेविधोःपूर्वंनाहर्भोजनमाहरेत् ग्रस्ता स्तमयेविशेषमाहभृगुः ग्रस्तावेवास्तमानंतुरवींदूप्राप्नुतोयदि परेतुरुदयेस्नात्वाशुद्धोभ्यवहरेन्नरइति वृद्धगार्ग्यो पि संध्याकालेयदाराहुर्ग्रसतेचंद्रभास्करौ तदहर्नैवभुंजीतरात्रावपिकदाचनेति यदासूर्यस्यग्रहणंसायंसंध्यायां चं द्रग्रहणंप्रातःसंध्यायां तदासूर्यस्यग्रस्तास्तमयेपूर्वस्मिन्नहनितस्यांरात्रौनचभोक्तव्यं चंद्रग्रस्तास्तमयेपूर्वरात्रौतूत्त रस्मिंश्चाह्निनभोक्तव्यमित्यर्थः विष्णुधर्मोत्तरेपि अहोरात्रंनभोक्तव्यंचंद्रसूर्यग्रहोयदा मुक्तिंदृष्ट्वातुभोक्तव्यंस्नानंकृ त्वाततःपरमिति तदपिग्रस्तास्तमयपरं पूर्ववचनैकवाक्यत्वात् तत्र सूर्यग्रस्तास्तमयेसम्यगेव चंद्रग्रस्तास्तेतु सायाह्निदर्शनोत्तरमित्यात्राहारस्त्यहोरात्रंद्रष्टव्यं अमुक्तयोरस्तगयोर्दृष्ट्वास्नात्वापरेहनीतिवचनात् शातातपः नाद्या त्सूर्यग्रहात्पूर्वमह्निसायंशशिग्रहात् ग्रहकालेचनाश्नीयात्स्नात्वाश्नीयात्तुमुक्तयोः मुक्तेशशिनिभुंजीतयदिनस्यान्म हानिशा स्नात्वादृष्ट्वापरेऽह्न्यद्याद्ग्रस्तास्तमितयोरिति महानिशाचमार्कंडेयेनोक्ता महानिशाद्वेघटिकेरात्रिमध्यम यामयोः नैमित्तिकंतदाकार्यंकाम्यंतुनमनागपीति प्रतियामंघटिकाद्वयमेकैकावाघटिका तेनमुहूर्तद्वयमेकोवामु हूर्तः सार्द्धप्रहरानंतरंमुहूर्तचतुष्टयंमहानिशेतिकल्पतरुः शिवरहस्येपि नाचरेत्सग्रहेचैवतथैवास्तमुपागते यावत्स्या न्नोदयस्तस्यनाश्नीयात्तावदेवतु मुक्तिंदृष्ट्वातुभुंजीतस्नानंकृत्वायथाविधीति सग्रहेग्रहणेसहितेतद्वर्तमानकालेतथैव स्मृत्यंतरेपि संध्याकालेयदाराहुर्ग्रसतेचंद्रभास्करौ तदादिवानभोक्तव्यमातुरस्त्रीशिशून्विनेतिदिवेत्यहोरात्रोपलक्षणं बालादीनामसमर्थानांतुमुहूर्तत्रयात्मकसायाह्नादिग्रहणकालात् प्राचीनेएकैकस्मिन्नेवतादृशेपराह्णादौभोजननिषेध

तथाचमात्स्यमार्कंडेययोः सायाह्निग्रहणंचेत्स्यादपराह्नेनभोजनं अपराह्निनमध्याह्निमध्याह्नेनतुसंगवे भुंजीतसंगवेचे
त्स्यान्नपूर्वंभोजनक्रियेति सायाह्नादौग्रहणेक्रमेणापराह्नादौबालवृद्धातुरैर्नभोक्तव्यं अपराह्नादिपूर्वकालेतुभोजनेते
षांनदोषइत्यर्थः विशेषनिषेधस्यशेषांशेनदोषइत्यर्थः विशेषनिषेधस्यशेषांशेभ्यनुज्ञाफलकत्वात् कालतत्त्वविवे
चनेतु सूर्योपरागाविषयमेवेदं बालादीनांभोजननिषेधप्रतिपादकंचंद्रग्रहणं रात्रितृतीयचतुर्थप्रहरगते बालादि
भिर्यामत्रयमपिनिषेधपरिपालनसंभवात् तेषामपिउत्सर्गतः सर्वस्यामपिरात्रौभोजनंविनैवावस्थानात् यदातुते
षां रात्रिप्रथमद्वितीययामगतेचंद्रग्रहेयामद्वयव्यापिनिषेधपरिपालनासंभवस्तदारात्रेरपिपंचभागान्कृत्वाग्रहणका
लभूतभागावधिकत्रिमुहूर्तात्मकैकभागात्मकएवरविग्रहवद्भोजननिषेधकालोद्रष्टव्यः यत्तुग्रहणंकालावधिकभागद्वये
भोजननिषेधप्रतिपादकंस्मृत्यंतरवचनं सायाह्नेसंगवेश्नीयात्पराह्नेसंगवादधः मध्याह्नेपरतोश्नीयान्नोपवासोरविग्रह
इतिशारदेअपराह्नेइत्यर्थःयदपराह्नेथशरदितिश्रुतेः रविग्रहःशशिग्रहस्याप्युपलक्षणःएतच्चपुत्रवद्गृहस्थविषयं आ
दित्येहनिसंक्रांतौग्रहणेचंद्रसूर्ययोःउपवासोनकर्त्तव्योगृहिणापुत्रिणातथेति स्मृत्यंतरवचनाच्च कालतत्त्वविवेचनेतुवच
नमिदंबालादिविषयमेवग्रस्तास्तसूर्यास्तमयविषयं नोपवासोरविग्रहइतिवाक्यशेषात् तत्रैवचाहोरात्रव्यापिनिषेधात्म
कोपवासप्रसक्तेःअपराह्नप्रांतोपरागेग्रस्तास्तमयःसंभवत्येव मध्याह्नेपरतोश्नीयादित्युक्तंतत्रोपरागेग्रस्तास्तमयसंभ
वात् यद्यपिचतत्रपूर्ववाक्यादुपरागात्पूर्वसंभवमात्रंवर्जयित्वाप्रातर्भोजनंसंभवतितथापि भागद्वयवर्जनस्यात्रवाक्येनप्र
तिपादनादन्यत्रापिभागद्वयवर्जनं मुख्यःकल्पः पाकभागवर्जनंत्वनुकल्पइतिसूच्यते इत्युक्तं ग्रहणवेधकालोहेमाद्रौ
त्रयोदश्यादितोवर्ज्यंदिनानांनवकंध्रुवंमांगल्येषुचसर्वेषुग्रहणेचंद्रसूर्ययोरिति अन्यत्रापि द्वादश्यादितृतीयांतावेधइं
दुग्रहेस्मृतः एकादश्यादिकःसौरेचतुर्थ्यंतः प्रकीर्त्तितः इदंसंपूर्णग्रहे खंडग्रहेतुनियतंदिनत्रयं त्र्यहंखंडग्रहेतयोरिति

वचनात् इदंचग्रस्तास्तेत्रिदिनंपूर्वमितिनारदवचनेनग्रस्तास्तभिन्नग्रहणपरंज्योतिर्निबंधेच्यवनःग्रहणोत्पातभंत्याज्य
मांगल्येपुऋतुत्रयं यावच्चरविणाभुक्तामुक्तंभंदंतकाष्ठवत् अन्यद्वर्णविकारादितत्फलंचदैवज्ञेभ्योज्ञेयं अत्रकाम्योपवास
माहदक्षःअयनेविषुवेचैवग्रहणेचंद्रसूर्ययोः अहोरात्रोषितःस्नात्वासर्वपापैःप्रमुच्यतइति आदिकर्मणिक्तः केचित्तु भूते
क्तमभिप्रेत्यग्रहणपूर्वदिनेप्युपवासमाहुःअतएवग्रहणादौ आदित्येहनिसंक्रांताविति वचनेनपारणानिषेधउपयुज्यते ब्र
ह्मपुराणे नित्यंद्वयोरयनयोस्तथाविषुवतोर्द्वयोः चंद्रार्कयोर्ग्रहणयोर्व्यतीपातेषुकर्मसु अहोरात्रोषितःस्नानंश्राद्धंदानंत
थाजपं यःकरोतिप्रसन्नात्मातस्यस्यादक्षयंहितत् इतिकालतत्त्वविवेचने अयंचोपवासः सत्यामपिनिशायामयनग्रहणा
दिमत्यहोरात्रएवनतुपूर्वस्मिन् अयनादिसमभिव्याहारात् तद्वदहोरात्रस्यैवप्रतीतेस्तुंग्रहणस्यैवयुक्तत्वात् तथैवशिष्ट
समाचाराच्चक्तःपूर्ववत् एकरात्रमुपोष्यैवस्नायाद्द्याच्चशक्तितः कंचुकादिवसर्पस्यनिवृत्तिःपापकोशत इतिलिंगपुराण
गतल्यप्प्रत्ययोपिसमानकर्तृत्वमात्रे मुखंव्यादायस्वपितीतिवत् तत्रैवात्रिरात्रोपवासोयुक्तः त्रिरात्रंसमुपोष्यैवंग्रहणे
चंद्रसूर्ययोःस्नात्वादत्त्वाचविधिवन्मोदतेब्रह्मणासहेति अत्रापित्रितयमुपवाससहितमेवतद्घटितस्यैवत्रिरात्रस्योपरा
गाह्निनोपलक्षणात् पुत्रवद्गृहस्थस्तुपापक्षयकामोपि ग्रहणनिमित्तोपवासंनकुर्यात् तदुक्तंनारदेन संक्रांत्यामुपवा
संचकृष्णैकादशिवासरे चंद्रसूर्यग्रहेचैवनकुर्यात्पुत्रवान्गृही यदातुरविर्ग्रस्तस्तदापुत्रिणाप्रहरद्वयंहित्वाबालादि
वद्भोजनंकार्यंनतूपवासः सायाह्नेग्रहणंचेत्स्यादिति मार्कंडेयवचनात्सायाह्नेसंगवेश्नीयादितिस्मृतेश्चेतिहेमाद्रिः मा
धवमतेतुपुत्रिणोपितत्रोपवासएव अहोरात्रंनभोक्तव्यमिति पूर्वोक्तनिषेधस्य तेनापि पालनीयत्वात् उपवासनिषे
धस्तुव्रतरूपोपवासपरः कृष्णैकादशीवदितिमदनरत्नेप्येव युक्तंचैतत् यतःतत्प्रयुक्तोपवासस्यानिषेधोयमुदाहृतइति
वाक्यशेषेणविहितकाम्योपवासनिषेधोनानुषंगप्राप्तस्यनानुषंगप्राप्तौयतोनित्यमुपोषणमितिवाक्यात् किंचउपवासश

ब्दः संकल्पात्मकव्रतरूपोपवासपरएवशक्तौनतुभोजननिवृत्तौतस्यलाक्षणिकत्वात् अन्यथोपवासव्रतंचरेदितिव्रतश
ब्दसमभिव्याहारात्संकल्पसिद्धावपिकेवलोपवासशब्दघटितवाक्येषुसंकल्पसिद्ध्यप्रसंगात् तथाचोपवासनिषेधेषु
गौणमुख्ययोर्मुख्येकार्य्यसंप्रत्ययइतिन्यायेन मुख्यस्यैवग्रहणौचित्यमिति यदाचैवंकारणांतरप्रयुक्तभोजनाभावमा
त्रेणव्रतरूपोपवासप्रसक्तिस्तदाग्रहणनिमित्तश्राद्धाधिकारिणा प्रारब्धेचाभोजनमासमापनादितिविहितश्राद्धांगभो
जननिषेधपरिपालनेपिनक्षतिःग्रहणनिमित्तेपिचश्राद्धेपूर्वेद्युरपरद्युर्वाप्राथमिकंब्राह्मणनिवेदनं श्राद्धप्रारंभत्वेन व्या
ख्यातंसंभवत्येव नभुंजीतचप्राच्याः श्राद्धाधिकारिणोग्रहणादिनेततः पूर्वं तस्मात्सूर्यग्रस्तास्तेपुत्रवद्गृहिणोप्यहो
रात्रंभोजननिषेधः परिपालनीयएव व्रतरूपःकाम्यउपवासःपरंनकार्य्यः चंद्रग्रस्तास्तेतूत्तरदिनेसंध्याहोमादौनदो
षः तदाहोशनाः ग्रस्तेचास्तंगतेविंदौज्ञात्वामुक्त्यवधारणं स्नानहोमादिकंकार्य्यंभुंजीतोदूदयेपुनः एतदनाहिताग्निवि
षयं अपराह्णेव्रतीपनीयमश्नात इतिकात्यायनोक्तेर्व्रतस्यश्रौतत्वेविहितत्वेनचप्राबल्यात् श्राद्धिव्रतंकुर्य्यादितिनि
र्णयदीपः रागप्राप्तभोजनेकालनियमोयं तेनज्वरादाविवभोजनमितिकर्कानुसारिणः ग्रहणांतरितस्यपूर्वसंकल्पित
स्यद्रव्यस्यादत्तस्यद्वैगुण्यंभवतीतिशिष्टाः पठंति तच्चब्रह्मवैवर्त्ते दातव्यमितिनोकास्यांवक्तव्यंकुत्रचित्क्वचित् दशो
त्तरंपर्वसुस्याच्छतंचंद्रग्रहेभवेत् सूर्यग्रहेसहस्रंतनूमरणेनंतकंस्मृतामिति अत्रमूलंचिंत्यमितिनिर्णयसिंधौ ग्रहणेतत्पूर्व
कालभोजनेप्रायश्चित्तं षट्त्रिंशन्मतेभिहितं चंद्रसूर्यग्रहेभुक्त्वाप्राजापत्यंसमाचरेत् तस्मिन्नेवदिनेभुक्त्वात्रिरात्रेणैवशु
ध्यतीति त्रिरात्रेणत्रिरात्रोपवासेनतेनप्राजापत्यार्द्धमुक्तंभवति प्राजापत्यस्यषडुपवासतुल्यत्वात् ग्रस्तास्तोत्तरंनिषिद्ध
कालभोजनेपित्रिरात्रमेवतस्मिन्दिनइत्यविशेषाभिधानात् स्त्रीबालवृद्धादीनांतदर्धं ग्रहणप्रसंगात्कुरुक्षेत्रप्रतिग्रहेप्रा
यश्चित्तमुच्यते अरुणस्मृतौ प्रतिग्राहीकुरुक्षेत्रेनभूयःपुरुषोभवेत् तथापिमनसःशुद्ध्यैप्रायश्चित्तंसमाचरेत् तप्तकृच्छ्रेः

यंकुर्य्याद्दैवेनसमन्वितं सत्रेणवायजेताथजपेद्वालक्षसप्तकं वापीकूपतडागादिखननावैसृजेद्धनमितिएतच्चयद्वाहि
तेनार्जयंतिब्राह्मणाःकर्मणाधनं तस्योत्सर्गेणशुध्यंतिदानेनतपसापिचेति मनूक्तैरुत्सर्गोत्तरं ज्ञेयमितिदिक् अथग्रह
णेसामान्यतोवर्ज्याणि नस्वपेन्नचभुंजीतनकुर्य्यान्मूत्रमेहने नमैथुनंनचाभ्यंगंभोजनंनचवंधनं पत्रपुष्पतृणानां
गच्छिद्यात्केशान्नशोधयेत् नमिथ्याभाषणंकुर्य्यान्नकेशांबरधारणम् एतेषांफलानिस्मृतिसंग्रहे विधवायांजायतेऽव्याधि
मूत्रेदुःखमवाप्नुयात् पुरीषेकृमियोनिःस्यान्मैथुनेग्रामशूकरः अभ्यंगेनभवेत्कुष्ठीभोजनेस्यादधोगतिः वंधनेचभवे
त्सर्पोवधेचनरकंव्रजेदिति कालमाधवे ग्रहणदिनेनिषिद्धमाहगार्ग्यः नमंगलंनप्रतिष्ठानप्रपारामसत्क्रियाः ना
ग्निहोत्रप्रगृह्णीतनयज्ञारंभमाचरेत् नजातकादिसंस्कारंनक्रयंनचविक्रयं ग्रहणादानरूपंतुव्यवहारंतुलौकिकं
दिवाकरेनिशानाथेराहुणासंधितेसति कुर्य्यात्तत्रदिनेकिंचिन्नक्षौराभ्यंगमज्जनं ग्रहणंजन्मराश्यादौनिषिद्धं तदुक्तं
ज्योतिषे त्रिषड्दशायोपगतंनराणांशुभप्रदंस्याद्ग्रहणंरवींद्वोः द्विसप्तनंदेषुचमध्यमंस्याच्छेषेष्वनिष्टकथितंमुनीं
द्रैरिति आयएकादश नंद नव इषुपंचमं मदनरत्नेगर्गः जन्मसप्ताष्टरिफांकदशमस्थेनिशाकरे दृष्टोरिष्टप्रदो
राहुर्जन्मर्क्षेनिधनेपिच रिफोद्वादश अंकोनवनिधनंसप्तमतारा पृथ्वीचंद्रोदये विष्णुधर्मोत्तरे यन्नक्षत्रगतोराहुर्ग्रस
तेचंद्रभास्करौ तज्जातानांभवेत्पीडायेनराःशांतिवर्जिताः अभिभवतिसैंहिकेयश्चंद्राकौयस्यजन्मनक्षत्रे तस्यांत
कादिवभयंविंद्याद्दुःखंमनस्तापम् हेमाद्रौ येषांतुभास्करस्थानेराहुश्चंद्रमुपक्रमेत् कर्मक्षयपरिक्लेशान्प्राप्नुवंतिचतेज
नाः पितृपक्षविनाशायसूर्यस्थानेभवेद्ग्रहः मातृपक्षविनाशायचंद्रस्थानेभवेद्ग्रहः होरायांग्रसतेयस्यनक्षत्रेवानि
शाकरं प्राणसंदेहमाप्नोतिसवामरणमृच्छति पृथ्वीचंद्रोदये पुराणांतरे सूर्यस्यसंक्रमेवापिग्रहणेचंद्रसूर्ययोःयस्य
त्रिजन्मनक्षत्रेतस्यरोगोथवामृतिः तस्यदानंचहोमंचदेवार्चनजपोथवा उपरागेभिषेकंचकुर्याच्छांतिर्भविष्यति

अ०२० स्वर्णेनवाथापिष्टेनकृत्वासर्पस्यचाकृतिं ब्राह्मणायददेत्तस्यनरोगादिश्चतत्कृतः जन्मनक्षत्रंतत्पूर्वोत्तरंच त्रिजन्मनक्ष
१८५॥ त्रमित्युच्यते जन्मदशमैकोनविंशताराइतिकेचित् सर्पस्यतदाकारस्यराहोरित्यर्थः अद्भुतसागरेभार्गवः यस्यरा
ज्यस्यनक्षत्रेस्वर्भानुरुपरज्यते राज्यभंगंसुहृन्नाशंमरणंवाविनिर्दिशेत् राज्यस्यनक्षत्रमभिषेकनक्षत्रमिति तत्रैवव्या
ख्यातं मंडलाधिपदैवत्यैर्मंत्रमृत्युंजयादिभिः होमंकुर्य्यात्प्रयत्नेनतत्तन्मंत्रान्जपेत्सुधीरिति मंडलाधिपानि तत्तन्न
क्षत्रगणात्मकान्याग्नेयवारुणवायव्यैशानाख्यानि तदधिपाअग्न्यादयस्तद्दैवत्यैरित्यर्थः नक्षत्रविशेषेषुग्रहणेगणदोषा
ज्योतिः शास्त्रतोवगंतव्याः राजभिस्तुप्रजाहितार्थंतत्तन्मंडलेषु तत्तच्छांतयोअथर्ववेदोक्ताःकरणीयाः आग्नेयींकार
येच्छांतिंशांतिकुर्याच्चवारुणीं वायव्यांकारयेच्छांतिमैशानींकारयेत्तथा त्रिंशत्पलैस्तथाद्वाभ्यांकृत्वानागपतिंनरः
त्रिंशन्माषमितंनागंहैमंतत्रचकारयेत् वस्त्रयुग्मेनसंवेष्ट्यकांस्यपात्रेनिधापयेत् तत्पात्रंताम्रपात्रेचत्रिंशत्पलमिते
न्यसेत् घृतकुंभोपरिन्यस्यदद्याच्चंद्रंसमौक्तिकं रूप्यंचवस्त्रसहितंब्राह्मणायकुटुंबिने सुवर्णंदक्षिणांदद्याततःशांति
मवाप्नुयादिति सारसंग्रहेच तथाकुर्य्यान्माहेंद्रींतत्रकारयेदितिकात्यायनवचनात् ग्रंथांतरेप्रकारांतरमुक्तं ग्रहणे
ग्रहपीडितनाडीनक्षत्रदोषशमनाय ॥ सहशतपुष्पैः स्नायात्कलिनीफलचंदनोशीरैः ताम्रपात्रंतिलैः पूर्णं
पूर्णंवागव्यसर्पिषा भास्करग्रहणेदद्यान्नाडीदोषोपपीडितः घृतकुंभोपरिनिहितंशंखंनवनीतपूरितंदद्यात् नाड्या
दिदोषशांत्यैद्विजायदोषाकरग्रहणे नाडीनक्षत्राण्याह दशमषोडशाष्टादशत्रयोविंशपंचविंशति भार्गवार्चनदी
पिकायां ज्योतिः सागरे सौवर्णंकारयेन्नागंपलेनार्धपलार्धतः तदर्धेनतदर्धेनफणायांमौक्तिकंन्यसेत् ताम्रपात्रेनिधा
यथघृतपूर्णेविशेषतः कांस्येवाकांतिलोहेवान्यस्यदद्यात्सदक्षिणं चंद्रग्रहेतुरूप्यस्यबिंबंदद्यात्सदक्षिणं नागंरुक्ममयं
सूर्यग्रहेबिंबंचहेमजं तुरगरथगोभूमितिलसर्पिश्चकांचनं कालतत्त्वविवेकेपि सुवर्णनिर्मितंनागंसतिलंकांस्यभाजनं

सदक्षिणंसवस्त्रंचब्राह्मणायनिवेदयेत् सौवर्णंराजतंवापिबिंबंकृत्वास्वशक्तितः उपरागभवंक्लेशच्छिदेविप्रायकल्पयेत्
मंत्रस्तु तमोमयमहाभीमसोमसूर्यविमर्दन हेमनागप्रदानेनममशांतिप्रदोभव विधुंतुदनमस्तुभ्यंसिंहिकानंदनाच्युत
दानेनानेननागस्यरक्षमांवेधजाद्भयादिति अत्रशांतिरप्युक्तामात्स्येयस्यराशिंसमासाद्यभवेद्ग्रहणसंभवः स्नानंतस्यच
वक्ष्यामिसर्वौषधिसमन्वितं चंद्रोपरागंसंप्राप्यकृत्वाब्राह्मणवाचनं संप्रार्थ्यचतुरोविप्रान्रक्तमाल्यानुलेपनैः पूर्वमेवो
परागस्यसमानीयौषधादिकं स्थापयेच्चतुरः कुंभानग्रतः सागरान्विधीन् गजाश्वरथवल्मीकसंगमाद्ध्रजगोकुलात् रा
जद्वारप्रवेशाच्चमृदमानीयनिक्षिपेत् पंचगव्यंपंचरत्नंपंचत्वक्पात्रपल्लवान् रोचनंपद्मकंशंखंकुंकुमंरक्तचंदनं शुक्तिस्फ
टिकतीर्थांबुसितसर्षपगुग्गुलून् मधुकंदेवदारुंचविष्णुक्रांतांशतावरीं बलांचसहदेवींचनिशाद्वितयमेवच एतत्सर्वंवि
निक्षिप्यकुंभेष्वावाहयेत्सुरान् सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाः आयांतुयजमानस्यदुरितक्षयकारकाः योसौ
वज्रधरोदेवआदित्यानांप्रभुर्मतः सहस्रनयनश्चंद्रोग्रहपीडांव्यपोहतु मुखंयःसर्वदेवानांसप्तार्चिरमितद्युतिः चंद्रो-
परागसंभूतांग्रहपीडांव्यपोहतु यःकर्मसाक्षीलोकानांधर्मोमहिषवाहनः यमश्चंद्रोपरागोत्थांग्रहपीडांव्यपोहतु र
क्षोगणाधिपःसाक्षान्नीलांजनसमप्रभः खड्गहस्तोतिभीमश्चग्रहपीडांव्यपोहतु नागपाशधरोदेवःसदामकरवाह
नः सजलाधिपतिर्देवोग्रहपीडांव्यपोहतु प्राणरूपोहिलोकानांसदाकृष्णमृगप्रियः वायुश्चंद्रोपरागोत्थांग्रहपीडां
व्यपोहतु योसौनिधिपतिर्देवःखड्गशूलगदाधरः चंद्रोपरागकलुषंधनदोत्रव्यपोहतु योसाविंदुधरोदेवःपिनाकीवृ
षवाहनः चंद्रोपरागपापानिसनाशयतुशंकरः त्रैलोक्येयानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राश्चदहं
तुममपातकं एवमावाहयेद्देवान्मंत्रैरेभिश्चवारुणैः एतानेवतथामंत्रान्स्वर्णपट्टेविलेखयेत् ताम्रपट्टेथवालिख्यनववस्त्रे
तथैवच मस्तकेयजमानस्यनिदध्युस्तेद्विजोत्तमाः कलशान्द्रव्यसंयुक्तान्जातरूपसमन्वितान् गृहीत्वास्नापये

द्रूपंभद्रपीठोपरिसंस्थितं पूर्वैरेवतुमंत्रैश्चयजमानंद्विजोत्तमाः अभिषेकंततःकुर्युर्मंत्रैर्वारुणसूक्तकैः आचार्यंवरयेत्प
श्चात्स्वर्णपट्टंनिवेदयेत् आचार्यदक्षिणांदद्याद्गोदानंचस्वशक्तितः होमंचापिप्रकुर्वीतसप्तव्याहृतिभिस्तथा दानंचश
क्तितोदद्याद्यदीच्छेदात्मनोहितं सूर्यग्रहेसूर्यनामयुक्तान्मंत्रान्प्रकीर्तयेत् अनेनविधिनायस्तुग्रहणेस्नानमाचरेत् नत
स्यग्रहजोदोषःकदाचिदपिजायते ग्रहणदर्शनंतुगूढंकार्यमितिशिष्टाः प्रत्यक्षंदर्शनंयथानभवति तथावस्त्रादिनाकृ
तव्यवधानानित्यर्थः इतिमात्स्योक्ताग्रहशांतिः ग्रंथांतरेतु दूर्वाकुशोशीरशमीशिलाजित्सर्वार्थसर्वौषधिपंचमृद्भिः
स्नानंविदध्याद्ग्रहणेरवींद्वोःपीडाहरंशांतिवहंहितस्य भार्गवार्चनचंद्रिकायां ब्रह्मसिद्धांते सर्वैःपट्टस्थितंवीक्ष्यंस्व
च्छतैलांबुदर्पणैः ग्रहणंगुर्विणीयातुनपश्येत्तुपटंविना अत्रग्रहणादिसप्तदिनपर्यंतंरामगोपालाद्यागमदीक्षोक्ताशि
वार्चनचंद्रिकायाम् ज्ञानार्णवे मंत्राद्यारंभणंकुर्यादग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ग्रहणाद्वापिदेवेशिकालःसप्तदिनावधीति र
त्नसागरेसतीर्थेर्कविधुग्रासेतथादमनपर्वणि मंत्रदीक्षांप्रकुर्वाणोमासर्क्षादीन्नशोधयेत् तत्र सूर्यग्रहणकालेतुनान्यद
न्वेषितंभवेत् सूर्यग्रहणकालेनसमोनान्यःकदाचन मासतिथिवारादिशोधनम् सूर्यपर्वणीतितत्रैवकालोत्तरवचना
त् चंद्रग्रहेतुयादीक्षायादीक्षाव्रतचारिणां व्रतस्थस्यचयादीक्षादारिद्र्यंसप्तजन्मास्विति तत्रैवयोगिनीतंत्रे निषेधाच्च
अथपुरश्चरणचंद्रिकाद्युक्तोरहस्यपुरश्चरणविधिः अथवान्यप्रकारेणपुरश्चरणमिष्यते ग्रहणेर्कस्यचेंदोर्वाशुचिःपूर्व
मुपोषितः नद्यांसमुद्रगामिन्यांनाभिमात्रोदकेस्थितः यद्वापुण्योदकेस्नात्वाशुचिःपूर्वमुपोषितः ग्रहणादिविमोक्ष।
तंजपेन्मंत्रंसमाहितः अनंतरंदशांशेनक्रमाद्धोमादिकंचरेत् तदंतेमहतींपूजांकुर्याद्ब्राह्मणतर्पणम् ततोमंत्रप्रसि
द्ध्यर्थंगुरुंसंपूज्यतोषयेत् एवंचमंत्रसिद्धिःस्याद्देवताचप्रसीदति अथवान्यःप्रकारोयंपौरश्चरणिकोविधिः चंद्रसूर्यो
परागेचस्नात्वाप्रयतमानसः स्पर्शादिमोक्षपर्यंतंजपेन्मंत्रंसमाहितः जपाद्दशांशतोहोमंतथाहोमाच्चतर्पणं एवं

कृत्वातुमंत्रस्यजायतेसिद्धिरुत्तमा होमाशक्तोजपंकुर्याद्धोमसंख्याचतुर्गुणं षड्गुणंचाष्टगुणितंयथासंख्यंद्विजातयः
तेषांस्त्रीणांतुविज्ञेयस्तेषामेवसमोजयः पंचाणमाश्रितःशूद्रस्तज्जयस्तस्यकीर्त्तितः मूलमंत्रंसमुच्चार्यतदंतेदेवताभि
धां द्वितीयांतामहंपश्चात्तर्पयामिनमोंतकः तर्पणस्यदशांशेनमार्जनंपरिकीर्त्तितं तत्रैवंदेवतारूपंध्यात्वात्मानंप्रपू
ज्यच नमोंतमंत्रमुच्चार्यतदंतेदेवताभिधां तोयैरंजलिनाशुद्धैरभिषिंचेतमूर्द्धनि मार्जनस्यदशांशेनब्राह्मणानापिभो
जयेत् विप्राराधनमात्रेणसर्वंसांगंभवेद्यतःजपोर्चापूर्वकोहोमस्तर्पणंचाभिषेचनं भूदेवपूजनंपंचप्रकारैश्चपुरस्क्रियै
रित्यादितच्चरहस्यपुरश्चरणंग्रस्तास्तेग्रस्तोदयेचभवति स्पर्शादिमुक्तिपर्यंतमित्यभिधानात् तयोश्चयावद्दर्शन
गोचरइत्युक्तयादर्शनयोग्यत्वापेक्षणादित्यलम् इतिग्रहणकालेकार्य्याकार्य्यनिर्णयः स्वस्तिश्रीरणवीरसिंह
धरणीपालो०१॥ रणवीरसिंहभूपेशकारितेकृत्यसागरेपितृयज्ञोपरागादेर्द्योतकोरत्नसंग्रहः२इतिश्रीरघुवंशतिल
कश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीरणवीरसिंहकारिते कृत्यरत्नाकरेसमस्तपर्वणिनिर्णयकःसमाप्तोरत्नसंग्रहः ॥

व्र०र०
॥८७॥

ॐश्रीगणेशायनमः श्रीदंगणेशंशिवयोस्तनूजं सुरासुरैरर्चितपादपीठं स्वर्गापवर्गादिफलप्रभूत्यै वंदामहेनित्य
मुदारसत्त्वम् १ एतावताप्रबंधेन व्रतानुष्ठानोपयोगभूतकालसामान्यतोनिरूप्येदानींप्राधान्येन प्रतिज्ञाविषयीभू
तंव्रतस्वरूपं तदुपयोगिचान्यदपिनिरूप्यते तत्र व्रतनामाभियुक्तप्रसिद्धिविषयः संकल्पविषयः अभियुक्तप्रसि
द्धिविषयमंत्रवत्स्वकर्त्तव्यविषयोनियतःसंकल्पोव्रतमितिश्रीदत्तादयः तत्त्वग्निहोत्रसंध्यावंदनादिविषयेसंकल्पेति
प्रसक्तं नचसंकल्पस्यव्रतत्वेव्रतंसंकल्पयेदित्यन्वयःपाकंपचति दानंदद्यादितिवत्प्रत्ययानुग्रहार्थप्रयोगापत्तेःतत्र
कर्त्तव्यतयायत्संकल्पितंतद्व्रतं संकल्पश्चात्रांगं अन्येतुतादृशार्थविषयःसंकल्पएव व्रतं नागृहीतविशेषेणन्यायात्
उभयथापि संकल्पंविनाकर्मानुष्ठानदर्शितफलानन्वये विशिष्टकर्मासिद्धेःसचसंकल्पःकामाद्यभिलाषपूर्वःसंकल्पः
कर्ममानसमितितिनिरुक्तेश्च सचसंकल्पः मानसकायिकोभयनियमरूपतयाकुशतिलजलत्यागादिरूपः संकल्प
शास्त्रार्थः एतेन मानसकामाद्यभिलाषपूर्वोजपहोमार्चनदानोपवासादिशास्त्रविहितदेशकालनियमोधर्मोव्रतस
मान्यलक्षणम् उभयाविधेःसंकल्पएवास्यमुख्यमंगमिति अभुक्त्वाप्रातराहारंव्रतंसंकल्पयेद्व्रतीतिवक्ष्यमाणविधाना
च्च व्रतजिज्ञासा नागरखंडे कलिकालकृताकिंचिद्व्रतंशंसमहामुने स्वल्पायासंमहापुण्यंसर्वपापप्रणाशनं वह्वायु
षः सदामर्त्याब्रह्मन्कृतयुगेयथा त्रेतायांद्वापरेचैवनतेकलियुगेतथा तस्माद्वर्षव्रतंत्यक्त्वाकिंचिदेकाहिकंवद श्वःकार्य
मद्यकुर्वीतपूर्वाह्णेचापराह्णिके नहिमृत्युःप्रतीक्षेतकृतमस्यनवाकृतम् भर्तृयज्ञउवाच अस्तिराजन्व्रतंपुण्यंशिवरात्री
तिसंज्ञितं एकाहिकंमहाराजसर्वपापप्रणाशनं तत्रयद्दीयतेदानंहुतंजप्तंतथैवच सर्वमक्षयतांयातिशिवव्रतप्रभाव
तः शिवरात्रीत्युपलक्षणं एवंसर्वव्रतेषुज्ञेयं अथव्रतप्रशंसा विष्णुधर्मोत्तरे व्रतोपवासैर्यैर्विष्णुर्नान्यजन्मनितोषितः
तेनरामुनिशार्दूलग्रहरोगादिबाधिताःतथाचस्कंदपुराणे नपूजितोभूतपतिः पुरायैर्व्रतंनचीर्णंनचसत्यमुक्तं दारिद्र्य

शोकामयदुःखदग्धाः प्रायोत्रशोचंतितएवमर्त्याः राज्यंश्रियंजगतिसाधुजनोपभोगंप्राप्नोतिचापिशिवलोकमथामृतत्वम् नानाप्यमस्तिभुवनेषुदृढव्रतानांतस्मात्सदाव्रतपरेणनरेणभाव्यम् पद्मपुराणे नाग्निचिन्नरकंयातिनसत्पत्नीनसद्व्रती नाश्वमेधादियाजीचगोसहस्रप्रदोनच तथागौरींप्रतिशिववाक्यं देवत्वंदेवताःप्राप्तानियमैर्नियमान्वितेतारारूपाज्वलंत्येतेनियमाद्धैतपोधने स्कांदे नियमानांचदृश्यंतेसमृद्धाःफलसिद्धयः यथाविनियमानांचघोराव्याघ्रादियोनयः तथावायुपुराणे किंचिद्व्रतंवाक्रियतेपूज्यतेवात्रिलोचनः विप्रेभ्योदीयतेसर्वमेतज्जन्मतरोःफलम् नक्तंहविष्यान्नमनोदनंवाहविस्तिलाक्षीरमथांबुचाज्यं यत्पंचगव्यंयदिवापिवायुःप्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरंच एतत्सर्वं शक्त्यनुसारेण किंचिद्व्रतविषयं अथव्रताधिकारिणः स्कंदपुराणे निजवर्णाश्रमाचारानिरतःशुद्धमानसः अलुब्धः सत्यवादीचसर्वभूतहितेरतः व्रतेष्वधिकृतोराजन्नन्यथाविफलश्रमः श्रद्धावान्पापभीरुश्चमददंभविवर्जितः पूर्वंनियममाश्रित्ययथावत्कर्मकारकः अवेदनिंदकोधीमानधिकारीव्रतादिषु निश्चयोनिष्ठायस्यनिजवर्णाश्रमाचेरत्यनेनचतुर्णामपिवर्णानांव्रतेष्वधिकारः संकोचेमानाभावात् व्रतोपवासनियमैःशरीरोत्तापनंतप इतिदेवलेन व्रतादेस्तपोहेतुत्वाभिधानात् तपश्च श्राद्धकर्मतपश्चैवसत्यमक्रोधएवच स्वेषुदारेषुसंतोषः शौचंनित्यानसूयता आत्मज्ञानंतितिक्षाचधर्मः साधारणोनृपेति महाभारते साधारणधर्मत्वश्रवणात् शूद्रोवर्णश्चतुर्थोपिवर्णत्वाद्धर्ममर्हति वेदमंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विनेतिव्यासोक्तेः शूद्रस्तूष्णींजपेन्मौनमास्तेभोगविवर्जितइतिविशेषविधानाच्च ब्राह्मणाक्षत्रियाःवैश्याःशूद्राश्चैवद्विजोत्तम अर्चयंतिमहादेवंयज्ञदानजपादिभिः व्रतोपवासनियमैर्होमस्वाध्यायतर्पणैः तेषांवैरुद्रसायुज्यंसामीप्यंचातिदुर्लभं सालोक्यताचसारूप्यंजायतेतत्प्रसादतइतिकूर्मपुराणाच्च वैश्याः शूद्राश्चयेमोहादुपवासंप्रकुर्वतेत्रिरात्रंपंचरात्रंवातेषांपुष्टिर्नविद्यते इतिमहाभारतेविशेषनिषेधाच्च कश्चिन्म्लेच्छादीनामप्यधिकारः

वैश्यैः शूद्रैर्भक्तियुक्तैर्म्लेच्छैरन्यैश्चमानवैरिति नवरात्रप्रकरणेभिधानात् स्वर्गकामादाविवाधिकारिविशेषण स्य लिंगस्याविवक्षितत्वात् स्त्रीणामप्यधिकारः अतएव नरोवायादिवानारीत्यादि तत्राभिधानम् यत्तु अनश्चय स्तुयेविप्रास्तेषांश्रेयोभिजायते व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथानृपेतिभविष्यवचनं तदनग्नीनामिष्ट्याद्यन धिकाराद्व्रतादिभिरेव तेषामेव श्रेय इतिप्रतिपादनार्थं नतु साग्न्याधिकारार्थं दानेष्यनधिकारापत्तेः निर्णय सिंधौ अत्रानग्निग्रहणमुपवासविषयं अतएवदेवलः आहिताग्निरनड्वांश्चब्रह्मचारीचतेत्रयः अश्नंतएवसिध्यं तिनैषांसिद्धिरनश्नतामिति एकादश्यांतुविशेषवचनेन तेषामपि उपवासेधिकारोवक्ष्यते सभर्तृकस्त्रीणां भर्त्रनुज्ञां विना व्रतेष्वनधिकारः नास्तिस्त्रीणांपृथग्यज्ञोनव्रतंनाप्युपोषणमितिमनुवचनात् भर्तृ समानव्रतचारित्वमिति विष्णुवचनात् पत्यनुज्ञयातु पृथगप्यधिकारः यथाहव्यासः पत्नीपत्यनुज्ञाताव्रतादिष्वधिकारिणीति शंखलिखि तावपि कामंभर्त्रनुज्ञातायांव्रतोपवासनियमेज्यादीनामभ्यासः स्त्रीधर्म इति अभ्यासः पुनःपुनरनुष्ठानं तथाऽऽदि त्यपुराणे पत्युरभ्यधिकंनारीनोपवासव्रतंचरेत् अनायुष्यंद्विजश्रेष्ठपत्युस्तस्यास्तदुच्यते देवताराधनंकुर्यात्कामंवा ब्राह्मणोत्तम नारीयद्यननुज्ञाताभर्त्रापित्रासुतेनवा विफलंतद्भवेत्तस्यायत्करोत्यौर्ध्वदैहिकमिति और्ध्वदैहिकंलो कांतरोपयोगिव्रतादिकं कात्यायनोऽपि भार्य्याभर्तृमतेनैवव्रतादीनाचरेदिति यत्तु स्कांदे नास्तिस्त्रीणांपृथग्य ज्ञोनव्रतंनाप्युपोषणं भर्तुःशुश्रूषयैवैतालोकानिष्टान्व्रजंतिहि धर्मार्थकामसंसिद्धौनारीभर्तुःसहायिनी यद्देवेभ्यो यच्चपित्रादिकेभ्यः कुर्याद्भर्त्राभ्यर्चनंसत्क्रियांच तस्यार्धंवैसाफलंनान्यचित्तानारीभुंक्तेभर्तृशुश्रूषयैवेति तद्भर्त्र नुज्ञाविषयं एवंच पत्यौजीवतियानारीउपोष्यव्रतमाचरेत् आयुश्चहरतेभर्तुर्नरकंचैवगच्छतीति विष्णूक्तेः सामा न्यत उपवासनिषेधोप्यननुज्ञातायाःपृथगुपवासविषयः अथव्रतभेदाः अहिंसासत्यमस्तेयंब्रह्मचर्यमकल्मषं

एतानिमानसान्याहुर्व्रतानिव्रतचारिणां एकभक्तंतथानक्तमुपवासादिकंचयत् तत्सर्वंकायिकंपुंसांव्रतंभवतिनान्य
॥ क्वचित्त्रैविध्यमप्युक्तं कायिकंवाचिकंचैवमानसंत्रिविधंस्मृतम् यज्ञोदानंतपश्चैववदतस्तच्छृणुष्वमे अहिं
साब्रह्मचर्यंचतपःकायिकमुच्यते वाचिकंसत्यवचनंभूतद्रोहविवर्जितं मानसंमनसःशांतिःसर्ववैराग्यलक्षणमिति
अथ व्रताधिकारिधर्माभविष्यत्पुराणे क्षमासत्यंदयादानंशौचमिंद्रियनिग्रहः देवपूजाग्निहवनंसंतोषःस्ते
यवर्जनं सर्वव्रतेष्वयंधर्मस्सामान्योदशधास्थितः शौचंपाषंडादिसंसर्गविसर्जनं मृदादिनास्नानमाचमनादि
च इंद्रियनिग्रहोऽवलोकनादिवर्जनं देवलः ब्रह्मचर्यमहिंसाचसत्यमामिषवर्जनं व्रतेष्वेतानिचत्वारिचरित
व्यानिनित्यशः ब्रह्मचर्यं स्मरणंकीर्तनंकेलिःप्रेक्षणंगुह्यभाषणं संकल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृतिरेवच एत
न्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणइतिदक्षोक्ताष्टविधमैथुनत्यागः देवलः स्त्रीणांतुप्रेक्षणात्स्पर्शात्ताभिःसंकथनाद
पि विपद्यतेब्रह्मचर्यंनदारेष्वृतुसंगमादिति परदारेष्वितिपाठोनिर्णयामृते ऋतुशब्देनात्रषोडशषोडशनिशा
या अर्वाचीनः सावनःसावकाशःकालोविवक्षितइति तत्रव्याख्याने परस्त्रीणामपि मात्रादितुल्यदर्शनेनदोषः
निषेधस्तुसरागविषयःषोडशदिवसात्मक ऋतुकालः तत्र सर्वथाप्रसंभवे व्रतादिनेऽपिऋतुर्देयः निर्णयामृते
कात्यायनः रेकःसेकात्मकंभोगमृतेन्यत्रक्षयःस्मृतइति अतःस्वदाराणांस्पर्शनादिभिरपि ब्रह्मचर्यभंगोनास्ती
तितत्सिद्धांतः आमिषंमांसं तथा आमिषंद्दतिपानीयंगोवर्ज्यंक्षीरमामिषं मसूरमामिषंसस्येफलेजंबीरमामिषं
आमिषंशुक्तिकाचूर्णमारनालंतथामिषमिति पृथ्वीचंद्रोदये अग्निपुराणे नित्यस्नायीनिराहारोगुरुदेवद्विजार्च
कः क्षारंक्षौद्रंचलवणंमांसानिपरिवर्जयेदिति क्षाराणितुतत्रैवोक्तानि तिलमुद्गादृतेसिंव्यसस्येगोधूमकोद्रवौ धान्य
कंदेवधान्यंचशमीधान्यंतथैक्षवं स्विन्नधान्यंतथापण्यंपमूलंक्षारगणः स्मृतः गो तत्रैवप्रतिप्रसवः मदन

रत्नेऽग्निपुराणे व्रीहिषष्टिकमुद्गाश्चकलायाःसतिलंपयः श्यामाकाश्चैवनीवारागोधूमाद्याव्रेताहिताः कूष्मांडालावुवा
र्त्ताकपालिकांज्योत्स्निकास्त्यजेत् चरुभैक्ष्यंशक्तुकणाःशाकंदधिघृतंपयः श्यामाकाःशालिनीवारायावकंमूलतंडुलं
हविष्यंव्रतनक्तादावग्निकार्यादिकेहितं मधुमांसंविहायान्यद्व्रतेवाहितमीरितमिति शमीधान्यंमाषादिवार्त्ताकःशाक
विल्वकइतिरभसः पालिकीमध्यदेशे योंद्र इतिप्रसिद्धा ज्योत्स्निका कौशातकीमिताक्षरायांगौतमः चरुभैक्ष्यसक्तुक
णयावकशाकपयोदधिघृतमूलफलोदानि हवींष्युत्तरोत्तरप्रशस्तानि पयोदधिघृतंगव्यमिति मदनरत्नेछांदोग्यप
रिशिष्टे हविष्येषुयवामुख्यास्तदनुव्रीहयःस्मृताः माषकोद्रवगौरादाःसर्वाभावेपिवर्जयेत् भविष्योत्तरे हैमंतिकंसिता
स्विन्नंधान्यंमुद्गायवास्तिलाः कलायंकंगुनीवारावास्तुकंहिलमोचिका: षष्टिकाःकालशाकंचमूलकंकेमुकेतरत् कंदंसैं
धवसामुद्रेगव्येचदधिसर्पिषी पयोनुद्धृतसारंचपनसाम्रहरीतकी पिप्पलीजीरकंचैवनागरंचैवतिंतिणी कदलीलव
लीधात्रीफलानिगुडमैक्षवम् अतैलपक्वंमुनयोहविष्याणिप्रचक्षते इत्यगस्त्यसंहितायां हमंतिकाद्युक्ता नारिकेलफ
लंचैवकदलीलवलीतथा आम्रमामलकंचैवपनसंचहरीतकी व्रतांतरप्रशस्तंचहविष्यंमन्वतेबुधाःसितंचअसितंचेति
विग्रहःकलायोद्विविधःत्र्यस्त्रोवर्त्तुलश्च लोकेवाटाणेइतिमहाराष्ट्रभाषायांप्रसिद्धःकुलत्थइति स्मृतिकौस्तुभेअभिहितं
गौडेषुहिलासेतिप्रसिद्धः केमुकंगौडेषुकेंबुप्रसिद्धः मूलकंलवलारीजामलकीतिकेचित् लवलीस्थानेदाडिमीतिक्वचि
त्पाठः अतैलपक्वमित्युक्तं हविष्याणांविशेषणं सर्वभूतभयंव्याघ्रादिसत्त्वेभ्यो।भूतेभ्योभयंव्याधिःप्रतिबंधक्षमःप्रमा
दोविस्मरणंगुरुशासनंगुरोराज्ञासत्याभिधानेष्वपिनिमित्तेषु पुनःपुनस्त्यागेदोषएव ब्रह्मपुराणेव्रतस्थःप्राणरक्षार्थं
कदाचिदुदकंपिबेत् फलमूलेपयःक्षीरंयज्ञशिष्टंतथाहविः व्रतमध्येचरोगार्त्तोवैद्यप्रोक्तमहौषधं करोतिचगुरोर्वाक्यंव्र
तस्थस्तत्क्षणादपि ब्राह्मणस्याभिलषितंसाधयेदविचारयन् एतान्यष्टौव्रतस्थानांनव्रतघ्नानिकुत्रचित् पद्मपुराणेपि

अष्टैतान्यव्रतघ्नानिआपोमूलंपयोदधि हविर्ब्राह्मणकाम्याचगुरोर्वचनमौषधं पयःपानादीनामव्रतघ्नत्वं स्त्रीबाला
द्यत्यंतपीडितविषयं अन्येपिधर्माहरिवंशेप्रदर्शिताः अशल्यविद्धंशयनमासनंचतथाविधं स्वयंप्रक्षालितंचापि
पादयोरनुशब्दितं अनुशब्दितंव्रतोपयोगितयाकथितं अश्रुप्रपातोरोषश्चकलहस्यकृतिस्तथा उपवासाद्व्रताद्वापि
सद्योभ्रंशयतिस्त्रियम् स्त्रियमित्युपलक्षणं शुक्लमेवसदावासःप्रशस्तंचंद्रसंभवे अंतर्वासोऽपरंचैवउपवासेव्रतेतथा॥
वशिष्ठः जपहोमोपवासेषुधौतवस्त्रधरोभवेत् अलंकृतःशुचिर्मौनीश्रद्धावान्विजितेंद्रियः बौधायनः काषायवासाः
कुरुतेजपहोमपरिग्रहं सर्वंतद्राक्षसंविद्धिदैवेपित्र्येचवर्जयेत् याज्ञवल्क्यः परिधानाद्बहिःकक्षानिबद्धाऽऽसुरीभ
वेत् धर्मकर्मणिविद्वद्भिर्वर्जनीयाप्रयत्नतः बहिःकक्षाबहिर्विगतेत्यर्थः गोयानमुष्ट्रयानंचकथंचिदपिनारुहेत् ख
रयानंचसततंव्रतेचाप्युपसंकरमिति उपसंकरोऽस्पृश्यस्पर्शः विष्णुधर्मोत्तरे व्रतेषुतूपवासेषुपुमान्वाथसुवासि
नी धारयेद्रुक्तवस्त्राणिकुसुमानिसितानिच एतच्च मंगलादिव्रतविषयम् पादुकार्थस्तृणैःकार्यस्सर्वदाव्रतकेसति
उपवासेपिचाविधिरेषएवप्रकीर्त्तितः अंजनंरोचनंचापिगंधान्सुमनसस्तथा व्रतकेचोपवासेचनित्यमेवविवर्जयेत्
रोचनंकुंकुमादिनामुखोज्ज्वलीकरणं दंतकाष्ठंशिरःस्नानमुद्वर्त्तनमथापिवा विवर्जितंमृदासर्वंशौचार्थंतुविधीयते
तिलामलफलैर्नित्यंश्रीफलैश्चविधीयते प्रक्षालनंतुशिरसःसदाम्लन्मिश्रितैर्जलैः शिरसोभ्यंजनंसौम्येनैवमत्र
प्रशस्यते नपादयोर्नगात्रस्यस्नेहेनेतिस्थितिःस्मृतेति अत्रगंधादिवर्जनाभिधानं पुण्यकव्रतविषयं व्रतांतरेतु
सभर्तृकायानदोषः दंतधावनपुष्पादिव्रतेष्वस्यानदुष्यतीतिव्यासवचनात् अंजनंचसतांबूलंसिंदूररक्तवाससी
विभृयात्सोपवासापित्र्यवैधव्यकरंपरमिति भविष्यपुराणाच्च गंधालंकारवासांसिपुष्पमाल्यानुलेपनं उपवासेन
दुष्यंतिदंतधावनवर्जनमिति वृद्धशातातपवचनात् गंधःसौरभं अनुलेपनस्य पृथगुपादानात् उपवासेतथा

श्राद्धेनखादेद्दंतधावनं दंतानांकाष्ठसंयोगोदहत्यासप्तमंकुलम् अनेनकाष्ठेनदंतधावनंनिषिद्धं नतु मृल्लोष्टपत्रादिना
पैठीनसिः अलाभेवानिषिद्धेवाकाष्ठनांदंतधावने पर्णादिनाविशुध्येतजिव्होल्लेखःसदैवचेति अलाभेदंतकाष्ठानां
निषिद्धायांतिथावपि अपांद्वादशगंडूषैर्विभूयाद्दंतधावनम् स्मृत्यर्थसारेपि पर्णोदकेनांगुल्यावादंतान्धावयेत्
प्रदेशिनीवर्जमध्यमानामिकांगुष्ठैर्दंतधावनेभवत्यपिप्रायश्चित्तमुक्तम् विष्णुधर्मोत्तरे श्राद्धोपवासदिवसेखादित्वा
दंतधावनं गायत्र्याशतशः पूतमंवुप्राश्यविशुध्यतीति कौर्मे वहिर्ग्रामांत्यजान्सूतिंपतितंचरजस्वलांनस्पृशेन्नाभि
भाषेतनेक्षेतव्रतवासरे उपवासस्वरूपंविष्णुधर्मोत्तरे उपावृत्तस्यपापेभ्योयस्तुवासोगुणैःसह उपवासःसविज्ञेयः
सर्वभोगविवार्जितः निषिद्धानिसुमंतुराह विहितस्याननुष्ठानमिंद्रियाणामसंयमः निषिद्धसेवनंजैह्म्यंवर्जनीयंप्रय
त्नतः हारीतः पतितपाखंडिनास्तिकादिसंभाषणमश्लीलादिकमुपवासदिनेवर्जयेदिति विष्णुपुराणेपि तस्मात्पा
षंडिभिः पापैरालापस्पर्शनंत्यजेत् विशेषतःक्रियाकालेयज्ञादौचापिदीक्षितइति पाषंडादिस्पर्शनाविषयेपिप्राय
श्चित्तं विष्णुपुराणएवोक्तं स्पर्शनेचनरः स्नात्वाशुचिरादित्यदर्शनात् संभाष्यतान्शुचिपदंतर्पयेदच्युतंवुधःते
षामालोकनात्सूर्यंपश्येतमातिमान्नृप इतिशुचिपदंशुद्धिप्रदं विष्णुधर्मोत्तरे असंभाष्यंसमाभाष्यतुलस्यतासिकादलं
आमलक्याः फलंचापिपारणेप्राश्यशुध्यतीति गुणैःसहवासइत्युक्तं तत्रगुणाविष्णुधर्मोत्तरेउक्ताः यथा तज्जप्यजप
नंध्यानंतत्कथाश्रवणादिकं तदर्चनंचतन्नामकीर्त्तनश्रवणादयः उपवासकृतामेतेगुणाः प्रोक्तामहार्षिभिरितितच्छंदे
नात्राव्यवहितपूर्वोक्तत्वाद्विष्णुरेवोच्यते उपवासकृतांनियमाउच्यन्ते उपवासव्रतींदंतधावनंहिंसामनृतंचौर्य्य
मसकृज्जलपानंसकृत्ताम्वूलभक्षणंस्त्रीसंयोगंदिवास्वापंमांसंचपरिवर्ज्जयेत् विष्णुधर्मोत्तरे असकृज्जलपानंचदि
वास्वापंचमैथुनं तांवूलचर्वणंमांसंवर्जयेद्व्रतवासर इति यत्तुकैश्चिदुक्तंमांसानिषेधः पारणांते पारणांतंव्रतंज्ञेय

मित्युक्तेः नतुप्रधानदिनेप्रसक्त्यभावादिति तन्न तांबूलचर्वणमांसभक्षणनिषेधस्यैकवाक्योपात्तत्वाद्व्रतदिनएव न्याय्यत्वात् रागप्रसक्तेःसत्वात् वर्जयेत्पारणेमांसामितिपारणदिने पृथङ्निषेधस्यवैयर्थ्यापत्तेश्च तांबूलभक्षणे स्त्रीसंभोगेमांसनिषेवणेव्रतलोपोभवेत् कृच्छ्रवद्भुजिवर्जनामिति निर्णयामृतधृतव्रतलोपप्रायश्चित्तप्रकरणपठि तपैठीनसिवाक्ये तांबूलभक्षणादावेकप्रायश्चित्ताम्नायाच्च अशक्तौतु अत्ययेचांबुपानेचनोपवासः प्रणश्य तीति अत्ययेप्राणात्यये हेमाद्रौ प्रवृत्तमन्यथाकुर्याद्यदिमोहात्कथंचन यतस्तदन्यथाभूतंततएवसमापयेदिति भ वंतिहिवृथातस्यक्रियाःसर्वाह्यसंशय इत्थंधर्मरत्नसमुच्चयेभिहितमत्राप्यूह्यम् आचमननिमित्तान्याहयमः उत्तीर्यो दकमाचामेदवतीर्यतथैवचेति बृहस्पतिः अधोवायुसमुत्सर्गेआक्रंदेक्रोधसंभवे मार्जारमूषकस्पर्शेप्रवासेनृतभाषणे निमित्तेष्वेषुसर्वेषुकर्मकुर्वन्नपःस्पृशेदिति अथद्विराचमननिमित्तानियाज्ञवल्क्यः स्नात्वापीत्वाक्षुतेसुप्तेभुक्त्वारथ्यो पसर्पणे आचांतः पुनराचामेद्वासोविपरिधायचेति आचमनासंभवेतु कुर्वीतालंभनंवापिदक्षिणश्रवणस्यत्विति मा र्कंडेयोक्तदक्षिणकर्णालंभनंबोध्यं अथहस्ततीर्थानिहेमाद्रौहारीतः अंगुष्ठस्यान्तरतोरेखाब्राह्मंतीर्थंकनिष्ठायाः पश्चात्प्राजापत्यमग्रसर्वांगुलीनां दैवमंगुष्ठप्रदेशिन्योरन्तरापित्र्यंमध्यआग्नेयं प्रतिग्रहमाग्नेयेनगृह्णीयादित्यभि हितंप्राक् छागलेयः हस्तमध्येवह्नितीर्थंदक्षिणाग्रहणेतुतत् ब्रह्मपुराणे मूलेरेखामुखांगुष्ठमाणिबंधेषुम ध्यमं प्राजापत्यंमहातीर्थंविप्रस्तेनाचमेत्सदा धनायुर्दाररेखातुसोमतीर्थंतुमध्यमं लाजादिहवनंतेनकर्तव्यं वपनंतथा वपनमत्रव्रीह्यादिनिर्वापः दधिप्राशनंसोमतीर्थेनकर्त्तव्यं स्नातोऽधिकारीभवतिदैवेपित्र्येचकर्म णि पवित्राणांतथाजप्येदानेचविधिनोदिते शाकटायनः दानमाचमनंहोमंभोजनंदेवतार्चनं प्रौढपादोनकुर्वी तस्वाध्यायंपितृतर्पणम् आसनेरूढपादस्तुजान्वोर्वाजंघयोस्तथा कृतावसक्थिकोयश्चप्रौढपादःसउच्यते

प्र०र० ॥११॥

आपस्तंबः तस्मादोमित्युदाहृत्ययज्ञदानतपःक्रियाःप्रवर्त्ततेविधानोक्ताःसततंब्रह्मवादिनां त्रिमात्रास्तुप्रयोक्तव्याः
कर्मारंभेपसर्वशः त्रिस्त्रःसार्द्धास्तुकर्त्तव्यामात्रास्तत्तीर्थचिंतकैः यमः पुण्याहवाहनंदैवेब्राह्मणस्यविधीयते
एतदेवनिरोंकारंकुर्यात्क्षात्रियवैश्ययोः मार्कंडेयपुराणे सूर्योदयंविनानैवस्नानदानादिकाःक्रियाः अग्नेर्विहरणे
चैवकृत्वभावश्चलक्ष्यते सूर्योदयशब्देन उषःकालोलक्ष्यते तेनरात्रौनकुर्यादितितात्पर्यं दक्षः दैवकार्याणिपू
र्वाह्णेमनुष्याणांसुमध्यमे पितृणामपराह्णेतुकार्याणीतिविनिश्चयः अंगिराः संध्ययोरुभयोर्जप्येभोजनेदंत
धावने पितृकार्येचदैवेचतथामूत्रपुरीषयोः गुरूणांसन्निधौदानेयागेचैवविशेषतः एषुमौनसुपातिष्ठन्स्वर्गंप्राप्नो
तिमानवः व्रतांगलोपप्रायश्चित्तानि त्वेकादशीप्रकरणेवक्ष्यंते गृहीतव्रतत्यागे दोषउक्तोमदनरत्ने छागलेन पूर्वंव्रतं
गृहीत्वातुनाचरेत्काममोहितः जीवन्भवतिचांडालोमृतःश्वाचाभिजायतेइति व्रतत्यागे प्रायश्चित्तमप्युक्तंपृथ्वीचंद्रो
दये गारुडे क्रोधात्प्रमादाल्लोभाद्वाव्रतभंगोभवेद्यदि दिनत्रयंनभुंजीतमुंडनंशिरसोथवेति प्रायश्चित्तानंतरमुपक्रां
तानुष्ठानंकार्य्यम् प्रायश्चित्तमिदंकृत्वापुनरेवव्रतीभवेदितिवायुपुराणोक्तेःअन्योपिविशेषस्तत्रैव दानंप्रतिग्रहोहोमो
भोजनंबलिरेवच सांगुष्ठेनसदाकार्य्यमसुरेभ्योन्यथाभवेत्एतान्येवतुकर्माणिदानानीतिविशेषतःअतर्जानुविधेयानि
तत्तदाचमनंनृप याज्ञवल्क्यः शैवपित्र्यान्सुरान्मंत्रांस्तथाह्यवाभिचारकान् व्याहृत्यालभ्यचात्मानमुपस्पृश्यान्यदा
चरेत् स्त्रीव्रतेविशेषोहरिवंशे स्नात्वास्त्रीप्रातरुत्थायपतिंविज्ञापयेत्सती तथा गृहीत्वौदुंबरंपात्रंसकुशंसाक्षतंतथा
गोःशृंगंदक्षिणंसिच्यप्रगृह्णीयाद्व्रतज्जलं औदुंबरंताम्रमयंसकुशंसाक्षतंचयत् ततोभर्त्तुःसतीदद्यात्स्नातस्यप्रय
तस्यच आत्मनश्चाभिषेक्तव्यंभर्तुःशिरसितज्जलं त्रैलोक्येसर्वतीर्थेषुस्नानमेतदुदाहृतं उपवासिषुकर्त्तव्यमेतद्धि
व्रतकस्यचेति अथसर्वव्रतानामारंभे संकल्पविधिश्चोक्तोमहाभारते गृहीत्वौदुंबरंपात्रंवारिपूर्णमुदङ्मुखः उ

वासंतुगृह्णीयाद्यथासंकल्पयेद्बुधः देवलः अभुक्त्वाप्रातराहारंस्नात्वाचम्यसमाहितः सूर्य्यायदेवताभ्यश्चनिवे
द्यव्रतमाचरेत् अत्रप्रातर्व्रतमाचरेदितिसंबंधः प्रधानक्रियान्वयस्याभ्यवहितत्वादितिवीरमित्रोदयः व्रतंनिशा
मुखेग्राह्यंबहिस्तारकदर्शनादितिविष्णुनोक्तं प्रकरणात्प्रायश्चित्तविषयम् अन्यव्रतेष्वपि यत्र पूर्वदिनेव्रतग्रहणं
श्रूयते तत्रपूर्वदिनएवव्रतग्रहणं अथव्रतारंभकालःमदनरत्नेगार्ग्यः अस्तगेचगुरौशुक्रेबालेवृद्धेमलिम्लुचे उद्याप
नमुपारंभंव्रतानांनैवकारयेत् रत्नमालायां सोमसौम्यगुरुशुक्रवासराःसर्वकर्मसुभवंतिसिद्धिदाः॥ भानुभौमशनि
वासरेषुच प्रोक्तमेवखलुकर्मसिद्ध्यति तथा विरुद्धसंज्ञाइहयेचयोगास्तेषामनिष्टःखलुआद्यपादः सवैधृतिस्तुव्य
तिपातनामासर्वोप्यनिष्टःपरिघस्यचार्धं तिस्रस्तुयोगेप्रथमेसवज्रेव्याघातसंज्ञेनवपंचशूले गंडेतिगंडेचषडेवना
ड्यःशुभेषुकार्य्येषुविवर्जनीयाः संग्रहे कृष्णेग्निदिशयोरूर्ध्वंसप्तमीभूतयोरधः शुक्लेवेदेशयोरूर्ध्वंभद्राप्राग्वसुपूर्ण
योः श्रीपतिः नसिद्धिमायातिकृतंचविष्ट्यांविषारिघातादिकमत्रसिद्धं व्यवहारसमुच्चये दशम्यामष्टम्यांप्रथमघटि
कापंचकपरं हरिद्युःसप्तम्यांद्विदशघटिकांतेत्रिघटिकं तृतीयाराकायांस्वयमघटिकाभ्यःपरभवंशुभंविष्टेःपुच्छाशि
वतिथिचतुर्थ्योस्तुविरमे तत्रैव सर्पिणीतुसितपक्षेकृष्णेचैवतुवृश्चिकी सर्पिण्यास्तुमुखंत्याज्यंवृश्चिक्याःपुच्छमेवच
माधवीये विष्टिर्यदाहनितिथेरपरार्धजातापूर्वार्धजानिशितथाशुभदाचपुच्छे ब्रह्मयामले दिनभद्रायदारात्रौ
रात्रिभद्रायदादिवा नत्याज्याशुभकार्येषुप्राहुरेवंपुरातनाः टोडरानंदे देवीपुराणे व्रतेचतीर्थेध्ययनेश्राद्धेपिच
विशेषतः परान्नभोजनाद्देवियस्यान्नंतस्यतत्फलम् प्रतिमास्वरूपं मदनरत्ने भविष्ये अनुक्तद्रव्यतत्संख्यादेवताप्र
तिमान्नृप सौवर्णीराजतीताम्रीवृक्षजामार्त्तिकीतथा चित्रजापिष्टलेखोत्थानिजचित्तानुसारतः आमाषात्पलपर्यंतंक
र्तव्याशाठ्यवर्जिता निजवित्तानुसारतइत्यपिपाठः अथकुशपवित्रंकात्यायनः अनंतर्गर्भकंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच

प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रंयत्रकुत्रचित् अथसमिधः पालाशाश्वत्थखदिररोहितोदुंवरोद्भवाः तदभावे कंटकवर्जं
 सर्वंवनस्पतीनांसमिधोग्राह्याः तस्यामानंकर्मप्रदीपे नांगुलादधिका कार्यासमितस्थूलतयाक्वचित् नवियुक्तात्वचाचै
 वनसंकोचेनपाटिता प्रादेशान्नाधिकन्यूनानतथास्याद्विशाखिका नसर्प्पणासमित्कार्याहोमकर्मणिजानता इति
कात्यायनः योनार्चिषिजुहोत्यग्नौव्यंगारिणिचपावके मंदाग्निरामयावीचदरिद्रश्चोपजायते तस्मात्समिद्धेहोतव्यं
नासमिद्धेकथंचन नकुर्यादाग्निधमनंकदाचिद्व्यजनादिना मुखेनैवधमेदाग्निंमुखाद्यग्निरजायत तत्रैवब्राह्मे ॥
आज्यंद्रव्यमनादेशेजुहोतिषुविधीयते मंत्रस्यदेवतायाश्चप्रजापतिरितिस्थितिः होमाहुतिसंख्यामानंमात्स्ये अनुक्त
संख्यायत्रस्याच्छतमष्टोत्तरंस्मृतं अष्टाविंशतिरष्टौवायथाशक्तिविधीयतेइति मदनरत्ने ब्राह्मे यथोक्तवस्त्वसंपत्तौ
ग्राह्यंतदनुकारियत् यवानामिवगोधूमाव्रीहीणामिवशालय इति हेमाद्रौ दध्यभावेपयः कार्यंमध्वभावेतथागुडः
घृतंहोमेगव्यंमुख्यं तदभावेमाहिषमाजंवा तैलेसार्षपंकौसुंभंवा मंत्रस्यदेवतायाश्चविधानेप्रजापतिर्देवतासमस्त
व्याहृतिमंत्रः स्मृत्यंतरेपि नव्याहृत्यासमंहुतमितिगरुडे प्रणवादिनमोंतंचचतुर्थ्यंतंचसत्तम देवतायाःस्वकंनाम
मूलमंत्रः प्रकीर्त्तितः व्रतोद्यापनानुक्तौतु पृथ्वीचंद्रोदये नंदिपुराणे कुर्यादुद्यापनंतस्यसमाप्तौयदुदीरितं उद्या
पनंविनायत्तुतद्व्रतंनिष्फलंभवेत् यदिचोद्यापनंनोक्तंव्रतानुगुणतश्चरेत् वित्तानुसारतोदद्यादनुक्तोद्यापनेव्रते गाश्चै
वकांचनंदद्याद्व्रतस्यपरिपूर्त्तये अशक्तौतुनारदीये सर्वेषामप्यलाभेतुयथोक्तकरणंविना विप्रवाक्यंस्मृतंशुद्धंव्रत
स्यपरिपूर्त्तये यथाविप्रवचोयस्तुगृह्णातिमनुजःशुभं अदत्त्वादक्षिणांपापःसयातिकरकंध्रुवम् अथदानविभागनि
र्णयः हेमाद्रौअंगिराः वहुभ्योनप्रदेयानिगोगृहंशयनंस्त्रियः विभक्तदक्षिणाह्येतादातारंपातयंतिहि एकाएकस्यदा
तव्यानवहुभ्यःकथंचन सातुविक्रयमापन्नादहत्यासप्तमंकुलम् विक्रेतुरेवैतद्दोषप्रदर्शनं नदातुरितिकात्यायनोपि

कन्याशय्यागृहंचैकंदेयंयच्चास्त्रियादिकं तदेकस्मैप्रदातव्यंनबहुभ्यःकथंचनेति बैजवापः शिवनेत्रोद्भवं यस्माद्रजतंशिववल्लभं अमंगलंतद्यत्नेनदेवकार्येषुवर्जयेत् कलशलक्षणं तद्देवताश्चोक्तादेवीपुराणे पंचाशांगुलवैपुल्यमुत्सेधःषोडशांगुलः कलशानांप्रमाणंतुमुखमष्टांगुलंभवेदिति विष्णुधर्मोत्तरेच हेमरजतताम्राश्चमृण्मया लक्षणान्विताः यात्रोद्वाहप्रतिष्ठादौकुंभाःस्युरभिषेचने तथाच पूर्णाःपूतेनतोयेनसितास्त्वेकांततोज्ज्वलाः सरित्सरःखातजेनतडागेनजलेनवा वापीकूपोत्थदिव्येनसामुद्रेणसुखावहाः कलशाःसर्वमांगल्याःसर्वकिल्बिषनाशनाः अभिषेकेसदाग्राह्याःकलशाःसुदृढाःशुभाः यात्राविवाहादिकालेप्रतिष्ठायज्ञकर्मणि योजनीयाविशेषेणसर्वकामप्रसाधकाः तथा कलशस्यमुखेब्रह्माग्रीवायांचमहेश्वरः मूलेचसंस्थितोविष्णुर्मध्येमातृगणाःस्मृताः शेषास्तुदेवतास्सर्वाविष्टयंतिचतुर्दिशं पृथिव्यांयानितीर्थानिकलशेनिवसंतिहि ग्रहादेवाश्चशांतिश्चपुष्टिश्चमतिरेवच ऋग्वेदश्चयजुर्वेदःसामवेदस्तथैवच अथर्ववेदसहितास्सर्वेकलशमास्थिताइति अथपंचपल्लवाः ब्रह्मांडपुराणे अश्वत्थोदुंबरप्लक्षचूतन्यग्रोधपल्लवाः अथपंचरत्नानि कालिपुराणे कनकंकुलिशंनीलंपद्मरागंचमौक्तिकं एतानिपंचरत्नानिशास्त्रेदृष्टानिसूरिभिः कुलिशं हीरः आदित्यपुराणे सुवर्णरजतंमुक्ताराजावर्त्तःप्रवालकं रत्नपंचकमाख्यातमिति ॥ अभावेसर्वरत्नानांहेमंसर्वत्रयोजयेत् तथामुक्ताफलंहिरण्यंचवैदूर्यंपद्मरागकं पुष्परागंचगोमेदंनीलंगारुत्मतंतथा प्रवालयुक्तान्युक्तानिमहारत्नानिवैनव मदनरत्नेतु हिरण्यस्थानेहीरकमितिपाठांतरम् अथ सौभाग्याष्टकं मत्स्यपुराणे इक्षवस्तरुराजंचनिष्पावाजीवधान्यकं विकारवच्चगोक्षीरंकुसुंभकुसुमंतथा लवणंचाष्टमंतत्रसौभाग्याष्टकमुच्यते मिताक्षरायांपराशरः गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिःकुशोदकं पंचगव्यमितिप्रोक्तंपवित्रंकायशोधनं गोमूत्रंताम्रवर्णायाःश्वेतायास्त्वथगोमयं पयःकांचनवर्णायानीलायास्त्वथवैदधि घृतंवैकृष्णवर्णायाः सर्वंकापिलमेववा

व्र०र० ॥९३॥

अलाभेसर्ववर्णाया:पंचगव्येष्वयंविधिः गोमूत्रंमाषकास्त्वष्टौगोमयस्यतु षोडश क्षीरस्यद्वादशप्रोक्तादध्नस्तुदशकीर्तिताः गोमूत्रवद्घृतस्यापितदर्धंतुकुशोदकमिति नृसिंहपुराणे गोशकृद्द्विगुणंमूत्रंसर्पिर्दद्याच्चतुर्गुणं क्षीरमष्टगुणं प्रोक्तंपंचगव्येतथादधि वीरमित्रोदये स्कांदे ताम्रारुणश्वेतकृष्णनीलानामाहरेद्गवां गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदाधिसर्पिषिचक्रमात् विष्णुवह्नींदुवाय्वर्कदैवतानियथाक्रमं विद्येतानिकुशोदंचपितृराजाधिदैवतान् प्रोक्ताभावेह्यथैतानिकपिलाया:प्रकल्पयेत् गोमूत्रभागस्तस्यार्धंशकृत्क्षीरस्यचत्रयम् द्वयंदध्नोघृतस्यैकमेकश्चकुशवारिणः गायत्र्याचैवगोमूत्रंगंधद्वारेतिगोमयं आप्यायस्वेतिचक्षीरंदधिक्राव्णेतिवैदधि तेजोसिशुक्रमित्याज्यं देवस्यत्वाकुशोदकम् एभिस्तुपंचभिर्मंत्रैः पंचगव्यंप्रचक्षते एतदेवमहापुण्यंब्रह्मकूर्चमितिस्मृतम् इतिपंचगव्यविधिः पंचामृतंशिवधर्मे पंचामृतंदधिक्षीरसितामधुघृतंतथेति अथ सप्तधान्यानि ग्रंथांतरे व्रीहयोयवगोधूमामुद्गामाषा:प्रियंगवः तिलाश्चसप्तमा:प्रोक्ताधान्यसप्तकमुच्यते तथाच यवगोधूमधान्यानितिलाः कंगुस्तथैवच श्यामाकंदेवधान्यंचसप्तधान्यमुदाहृतम् अष्टादशधान्यानिमार्कंडेयपुराणे वीरमित्रोदये व्रीहियवगोधूमकंगुसर्षपप्रियंगूदारकोरदूषसतीनकमाषमुद्गमसूरनिष्पावकुलत्थाढकीचीणकचणहैमंतिकानि व्रीहयः षष्टिकाः उदारोदेवधान्यं कोरदूषः कोद्रवः सतीनकोवर्तुलकलाथः निष्पावोवल्लः मदनरत्ने स्कंदपुराणेतु यवगोधूमधान्यानितिलकंगुकुलत्थकाः माषमुद्गमसूराश्चनिष्पावा:श्यामसर्षपाः गवेधुकाश्चनीवाराआढक्योथसतीनकाः चणकाश्चीणकाश्चैवधान्यान्यष्टादशैवतु श्याम:श्यामाकः सप्तधातवो:भविष्यत्पुराणे सुवर्णरजतंताम्रमारकूटंतथैवच लोहंत्रपुस्तथासीसंधातव:सप्तकीर्तिताः अथ सुवर्णादिमानं पंचगुंजात्मकोमाषस्तेसुवर्णस्तुषोडश पलंसुवर्णाश्चत्वारः पंचचापिप्रकीर्तितम् धान्यमानंच पलंचकुडवःप्रस्थआढकोद्रोणएवच धान्यमानेषुबोद्धव्या:क्रमशोमीचतुर्गुणाः

पे.डशद्रोणाःखारीभवतीतिदिक् सर्वधातुगणोमत्स्यपुराणे तालकंचशिलावज्रमंजनंश्याममेवच काक्षीकांसी
समाक्षीकंगैरिकंचादितःक्रमात् तालकंहरितालं शिला मनःशिला वज्रंवज्राभ्रकं अप्रस्तरंकठोरांगंगुरुकज्जलस
न्निभं यन्नशब्दायतेवन्हौनैवोच्छूनंभवेदपि सदाकरसमुद्भूतंवज्रेतिप्रथितंचतत् श्याममंजनं काक्षीसौराष्ट्रमृ
त्तिका कांसीकांस्यं माक्षिकं माक्षीकंतथैव आपःक्षीरंकुशाग्राणिदध्यक्षततिलास्तथा यवाःसिद्धार्थकाश्चेतिह्य
र्घोष्टांगःप्रकीर्त्तितः पंचरात्रे रजांसिपंचवर्णानिमंडलार्थंतुकारयेत् शालितंडुलजंशुक्लंरक्तंकौसुंभसौंदुरम् हरिता
लोद्भवंपीतंकृष्णंदग्धयवोद्भवं रजांसिपंचवर्णानिहरितंपीतकृष्णयुगिति कौतुकाख्यानिभविष्ये दूर्वायवांकुरा
श्चैवनूतनाश्चूतपल्लवाः हरिद्राद्वयसिद्धार्थाःशिखिपत्रोरगत्वचः कंकणौषधयश्चैवकौतुकाख्योद्भवाःस्मृताइति
मत्स्यपुराणे अथ सप्तमृत्तिकाः गजाश्वरथवल्मीकसंगमाद्ध्रदगोकुलात् राजद्वारप्रवेशाच्चमृदमानीयनिक्षिपेत्
चत्वरेतिवापाठः इतिसप्तमृत्तिकाः सर्वौषध्यः छांदोग्यपरिशिष्टे कुष्ठंमांसीहारिद्रेद्वेमुराशैलेयचंदनं वचाचंपकमु
स्ताचसर्वौषध्योदशस्मृताः अथसर्ववीजानिदेवीपुराणे यवगोधूममुद्गाश्चशालीषाष्टिकमाढकं तिलामाषाः प्रसा
तीचश्यामाकाशववालकाः आढकंआढकीफलं दाक्षिणात्यभाषायांतूरीतिप्रसिद्धम् प्रसातीनीवारः आशवंआशुधा
न्यफलं वालकाःकंगुःमधुरत्रयंकात्यायनःआज्यंक्षीरंमधुतथामधुरत्रयमुच्यते अथयक्षकर्दमोःगरुडपुराणे कर्पूरमगु
रुश्चैवकस्तूरीचंदनंतथा कंकोलंचभवेदेभिः पंचभिर्यक्षकर्दमः सर्वगंधंयथा गृह्यपरिशिष्टे कर्पूरंचंदनंदर्पः कुंकुमंच
चतुःसमं सर्वगंधमितिख्यातंसमस्तसुरवल्लभम् अथगंधाष्टकं शक्तेर्यथा चंदनागुरुकर्पूरचौरकुंकुमरोचनाः जटामां
सीकपियुताःशक्तेर्गंधाष्टकंविदुः चौरः कृशटी कपि काठियान। गौत्तमीये चंदनागुरुह्रीवेरकुष्ठकुंकुमरोचनाः जटामां
सीमुरमितिविष्णोर्गंधाष्टकंविदुः इतिविष्णोर्गंधाष्टकं ह्रीवेरंवाला शैवंगंधाष्टकंशारदायां चंदनागुरुकर्पूरतमालजल

कुंकुमं कुसीतकुष्ठसंयुक्तंशैवंगंधाष्टकंविदुः तमालंतमालपत्रं जलंवाला कुसीतंरक्तचंदनं गणेशगंधाष्टकं संहितायां स्वरूपंचंदनंचौरंरोचनागुरुमेवच मदंमृगद्वयोद्भूतंकस्तूरीचंद्रसंयुतं गंधाष्टकंविनिर्दिष्टंगणेशस्यमहात्मनः भविष्यपुराणे अगुरुशिल्हकंमुस्ताचंदनंवृषणंतथा समभागंचकर्त्तव्यंधूपोयममृताव्हयः यथा कर्पूरंचंदनं मांसीत्वक्पत्रैलालवंगकं अगुरुशिल्हकंधूपंप्राजापत्यंप्रचक्षते शिल्हकंशिलारसमितिनिर्घंटः दशांगधूपः षड्भागकुष्ठंद्विगुणोगुडश्चलाक्षात्रयंपंचनखस्यभागाः हरीतकीसर्जरसः समांसीभागैकमेकंत्रिलवंशिलाजं घनस्यचत्वारिमुरस्यचैकोधूपोदशांगोगदितोमुनींद्रैः अथव्रतेसूतकादिनिर्णयः तत्रशावसूत्याशौचयोःसर्वकर्मनिवृत्तिः सूतकेचसमुत्पन्नेज्वरकर्माणिमैथुने धूमोद्गारेतथाजातौनित्यकर्माणिसंत्यजेत् द्रव्येभुक्तेत्वजीर्णेचनैवभुक्त्वापिकिंचन कर्मकुर्यान्नरोनित्यंसूतकेमृतकेतथेति कालिकापुराणात् गौडास्तुक्षताशौचादावपितामाहुः पठंति च जानूर्ध्वंक्षतजेजातेनित्यकर्मनचाचरेत् नैमित्तिकंचतदधः स्रवद्रक्तोनवाचरेत् हेमाद्रौपाद्मे गर्भिणीसूतिकादिश्चकुमारीवाप्यरोगिणी यदाशुद्धातदान्येनकारयेत्प्रयतास्वयमिति पुंसोप्येवंविधिः लिंगस्याविवक्षितत्वात् तेनयास्मिन्व्रतेयत्पूजाद्युक्तंतदन्येनकारयेत् शारीरनियमान्स्वयंकुर्यादितिशुद्धितत्त्वे विष्णुः वहुकालिकसंकल्पोगृहीतश्चपुरायदि सूतकेमृतकेचैवव्रतंतन्नैवदुष्यतीति एतत्काम्यपरम् नित्यंत्वनारब्धमपिकार्यमितिगौडाः मदनरत्ने पूर्वंसंकल्पितंयच्चव्रतंसुनियतव्रतैः तत्कर्तव्यंनरैःश्राद्धदानार्चनविवर्जितम् माधवीयेकौर्म्ये काम्योपवासेप्रक्रांतेत्वन्तरामृतसूतके तत्रकाम्यव्रतंकुर्य्याद्दानार्चनविवर्जितमिति ॥ सत्यव्रतः रजस्वलायाव्रतविधिमाह ॥ प्रारब्धदीर्घतपसांनारीणांयद्रजोभवेत् नतत्रापिव्रतस्यस्यादुपरोधः कदाचनैतत्प्रतिनिधिनाकारयेदित्येतदपरं तदुक्तंमदनरत्नेमात्स्ये अंतरातुरजोयोगेपूजामन्योनकारयेदिति प्रतिनिधयश्चनिर्णयामृते

पैठीनसिनोक्ताः भार्यापत्युर्व्रतंकुर्याद्भार्यायाश्चपतिर्व्रतं असामर्थ्येपरस्ताभ्यांव्रतभंगोनजायते कालतत्त्वविवेचने ब्रह्मवैवर्त्ते उपवासासमर्थश्चेदेकंविप्रंतुभोजयेत् तावद्धनादिकंदद्याद्यद्भुक्ताद्द्विगुणंभवेत् सहस्रसम्मितांदेवींजपेद्वा प्राणसंयमान् कुर्याद्द्वादशसंख्याकान्यथाशक्तिव्रतेनर इति राज्यस्थक्षत्रियाद्यर्थंएकादश्यामुपोषितः पुरोधाःक्षत्रियस्यार्धफलंप्राप्नोतिनिश्चितं पितामहादीनुद्दिश्यएकादश्यामुपोषिते सुतेनतत्फलंविप्राः समग्रंसमवाप्नुयुः कर्त्तादशगुणंपुण्यंप्राप्नोत्यत्रनसंशयः यमुद्दिश्यकृतंसोऽपिसंपूर्णफलभाग्भवेत् स्कांदेऽपि पुत्रंवाविनयोपेतंभागिनींभ्रातरंतथा एषामभावएवान्यंब्राह्मणंविनियोजयेत् तथा भ्रातरंभगिनींशिष्यंकारयेद्ब्राह्मणादिभिरिति हेमाद्रौवाराहपुराणे असामर्थ्येशरीरस्यव्रतेतुसमुपस्थिते कारयेद्धर्मपत्नींवापुत्रंवाविनयान्वितं भगिनींभ्रातरंवापिव्रतमस्यनलुप्यते माधवीयेस्मृत्यंतरेपि पितृमातृभ्रातृशिष्यश्वश्रूगुर्वादिभूभुजां अदृष्टार्थमुपोषित्वास्वयंतत्फलभाग्भवेत् नारीचपतिमुद्दिश्यएकादश्यामुपोषिता पुण्यंक्रतुशतंप्राहुर्मुनयः पारदर्शिनः कात्यायनः पितृमातृभ्रातृपतिगुर्वर्थंचाविशेषतः उपवासंप्रकुर्वाणः पुण्यंशतगुणंलभेत् दक्षिणानात्रदातव्याशुश्रूषाविहिताहिसा मदनरत्नेप्रभासखंडे भर्त्तापुत्रःपुरोधाश्चभ्रातापत्नीसखापिच यात्रायांधर्मकार्येचकर्तव्याः प्रतिहस्तकाः एभिः कृतंमहादेविस्वयमेवकृतंभवेत् स्वयंकर्त्तुमशक्तश्चेत्कारयेतपुरोधसा दक्षस्मृतौ स्वयंहोमेफलंयत्स्यान्नतदन्येनजायते ॥ ऋत्विक्पुत्रोगुरुर्भ्राताभागिनेयोथविट्पतिः एभिरेवकृतंयत्तुतद्धृतंस्वयमेवतु शूद्रस्य ब्राह्मणः प्रतिनिधिर्युक्तः जपस्तपस्तीर्थसेवाप्रव्रज्यामंत्रसाधनं ॥ विप्रैःसंपादितंयस्यसम्पन्नंतस्यतत्फलमितिमरीचिवचनात् यत्तुनिर्णयसिंधावुक्तं प्रव्रज्यादीनांशूद्रेऽसंभावान्नेदंवचनंब्राह्मणस्यशूद्रप्रतिनिधित्वपरं किंतुसंपूर्णतावाचनपरमितितन्न प्रव्रज्यामात्रस्यशूद्रेऽसंभवेपि जपादीनांसंभवेनतद्विषयेसंकोचायोगात्

एतद्वचनस्यप्रतिनिधिप्रकरणे पाठेनसंपूर्णतावाचनपरत्वायोगाच्च हेमाद्रौ कात्यायनः पुरोधास्तुक्षत्रियोवाद्वयोःसममितीरितं उपवासफलंताभ्यांसमग्रंसमवाप्यते वायुपुराणे उपवासेत्वशक्तस्तुआहिताग्निरथापिवा पुत्राद्वाकारयेदन्यंब्राह्मणादपिकारयेत् अथवाविप्रमुख्येभ्योदानंदद्यात्स्वशक्तितः उपवासफलंतेनसमग्रंसमवाप्यते तत्रभोजनदोषोपितत्क्षणादेवनश्यति द्रव्यदातोपवासस्यफलंप्राप्नोत्यसंशयं कर्त्तातुनतदाप्नोतिनात्रकार्याविचारणा घृणयावान्यमुद्दिश्यएकादश्यामुपोषितः यमुद्दिश्यकृतंविप्रास्तस्यपूर्णंकृतंभवेत् अत्रविशेषमाह त्रिकांडमंडनः काम्येप्रतिनिधिर्नास्तिनित्येनैमित्तिकेचसः काम्येप्युपक्रमादूर्ध्वंकेचित्प्रतिनिधिंविदुः तस्मात्प्रतिनिधिंमंत्रस्वामिदेवाग्निकर्मसु स्वदेशकालयोर्नास्तिनारणेरग्निरेवसा नापिप्रतिनिधातव्यंनिषिद्धंवस्तुकुत्रचित् हरिकेशसूत्रेऽपि नस्वामिनोऽस्यभार्यायाःपुत्रस्यदेशस्यकालस्याग्नेर्देवतायाःकर्मणःशब्दस्यचप्रतिनिधिर्विद्यतइति स्वस्तिश्रीरणवीरसिंहधरणीपालोवदान्याग्रणी र्नानाशास्त्रविचारसाररसवित्सद्वृंदसंरक्षकः धर्माधर्मविचारकृद्रघुपतेःपादांबुजार्चारतो जीव्यात्पुत्रकलत्रपौत्रसहितःसंपालयन्क्ष्मांचिरम् १ ॥ रणवीरसिंहभूपेशकारितेकृत्यसागरे परिभाषाभिधोजातश्चाष्टमोरत्नसंग्रहः २ ॥ इतिश्रीरघुवंशतिलकश्रीमहाराजरणवीरसिंहकारिते कृत्यरत्नाकरे धर्मनिबंधे परिभाषाप्रकरणंनामाष्टमम् ८ अथसर्वव्रतेपुव्रताधिपातृदेवतापूजोपयोगीसर्वदेवतासामान्यपूजाक्रमोलिख्यते तत्रादौपूजोपचाराःपदार्थादर्शेज्ञानमालायां अष्टात्रिंशत् षोडशवादशपंचोपचारकाः तान्विभज्यप्रवक्ष्यामिकेतेतैश्चकृतैश्चकिम् अर्घ्यंचपाद्याचमनेमधुपर्कमुपस्पर्शं स्नानंनीराजनंवस्त्रमाचमनंचोपवीतकम् पुनराचमनंचैवदर्पणालोकनंतथा गंधपुष्पेधूपदीपौनैवेद्यंचततः क्रमात् पानीयंतोयमाचामंहस्तवासस्ततःपरं करोद्वर्त्तनमित्यर्थःताम्बूलमनुलेपंचपुष्पदानंपुनःपुनः पुष्पांजलिदानं

लक्षपुष्पव्रतादिविधिनेतियावत् ॥ गीतंवाद्यंतथानृत्यंस्तुतिश्चैवप्रदक्षिणम् ॥ पुष्पांजलिर्नमस्काराश्चाष्टा
त्रिंशत्समीरिताः इत्यष्टात्रिंशत् ३८ ॥ आसनंस्वागतंचार्घ्यंपाद्यमाचमनीयकम् मधुपर्काचमस्नानवसनाभ
रणानिच सुगंधःसुमनोधूपदीपमन्नेनतर्पणम् माल्यानुलेपनंचैवनमस्कारोविसर्जनम् इतिषोडशोपचाराः १६ ॥
अर्घ्यंपाद्याचमान्येवमधुपर्काचमान्यपि गंधादयोनिवेद्यांताउपचारादशक्रमात् इतिदशोपचाराः १० ॥ गंध
पुष्पेधूपदीपौनैवेद्यंपंचमंस्मृतं इतिपंचोपचाराः ५ ॥ महानिबंधेषुचतुःषष्ट्युपचाराअप्युक्तास्तेविस्तरभयादत्र
नोक्ताः शारदातिलके षोडशोक्ताः तेयथाआसनस्नानवस्त्रभूषणानिपरित्यज्यद्वादशाप्युक्ताः कपि
लपंचरात्रे गंधतैलमथोदद्याद्देवस्यप्रतिमांततः दूर्वाचविष्णुक्रांताचश्यामाकंपद्ममेवच पाद्यांगानिचचत्वारि
कथितानिसमासतः इतिपाद्यं कर्पूरमगुरुपुष्पद्रव्याण्याचमनीयकं सिद्धार्थमक्षतंचैवदूर्वापस्तिलमेवच यवा
गंधफलंपुष्पमष्टांगंत्वर्घ्यमुच्यते इत्यर्घः स्नानेवस्त्रेतथाभोज्येदद्यादाचमनीयकं उद्वर्त्तनमपितत्रैव रजनीस
हदेवीचशिरीषंलक्ष्मणापिच सहाभद्राकुशाग्राणिउद्वर्त्तनमिहोच्यते मंत्रतंत्रप्रकाशिकायां अक्षतागंधपुष्पाणि
स्नानपात्रेतथात्रयं तत्रैव द्रव्याभावेप्रदातव्याःक्षालितास्तंडुलाःशुभाः अगस्त्यसंहितायां तथाचमनपात्रेश्चद
द्याज्जातीफलंमुने लवंगमपिकंकोलंशस्तमाचमनीयके तंत्रांतरे तंडुलान्प्रक्षिपेत्तेषुद्रव्याभावेपुतत्स्मरन् प्र
योगपारिजाते व्यासः प्रतिमांपटयंत्राणांनित्यंस्नानंनकारयेत् कारयेत्पर्वदिवसेयदाचामलधारणम्
ज्ञानमालायां नाक्षतैरर्चयेद्विष्णुंनतुलस्यागणाधिपं नदूर्वयायजेद्देवींबिल्वपत्रैर्दिवाकरं उन्मत्तमर्कपुष्पंचावि
ष्णोर्वर्ज्यंसदाबुधैः अक्षतास्तुयवाःप्रोक्ता इतिपदार्थादर्शे उक्तत्वाद्यवानामेवायंनिषेधोनतंडुलादीनां तंत्रांतरे
महाभिषेकंसर्वत्रशंखेनैवप्रकल्पयेत् सर्वत्रैवप्रशस्तोब्जःशिवसूर्यार्चनंविनेति अन्यत्रापि कुंदंशिरीषंतुलसी

गणेशेधत्तूरबिल्वंतगरंतथार्कं धत्तूरमर्कांक्षतमब्जपाणौवर्ज्यंशिवेकेतकशंखवारिइति अथावाहनादिमुद्राः देव
तानेनसंतुष्टासर्वदासुमुखीभवेत् अंगुष्ठौनिक्षिपेत्पाणौमुद्राचावाहनीस्मृता संक्षिप्यनिक्षिपेत्सेयंमुद्रात्वास
नसंज्ञिता अधोमुखीत्वियंचैवस्थापितामुद्रिकामता अंगुष्ठावुच्छ्रितौकुर्यात्संमुखीकरणीभवेत् प्रसृतांगुलिकौ
हस्तौमिथःश्लिष्टौतुसंमुखौ कुर्यात्स्वहृदयेचेयंमुद्राप्रार्थनसंज्ञिका इत्येवंसर्वदेवानांपूजनेषट्प्रदर्शयेत् शिव
पूजायांलिंगमुद्रा उच्छ्रितंदक्षिणांगुष्ठंवामांगुष्ठेनवंधयेत् वामांगुलीर्दक्षिणाभिरंगुलीभिश्चवेष्टयेत् लिंगमुद्रे
यमाख्याताशिवसान्निध्यकारिणीति श्रीकामःशीर्षिणकुर्वीतराज्यकामस्तुनेत्रयोः मुखेत्वन्नाद्यकामस्तुपादयोः
सुखकामकृत् हृदयेसर्वकामीचज्ञानार्थीनाभिमंडले राज्यकामस्तुगुह्येवैग्रीवायांरोगशांतिकृत् हेमाद्रौ सम्मु
खीकृत्यहस्तौद्वौकिंचित्संकुचिताङ्गुलीति समाख्यातापंकजीचपंकजप्रसृतैवसा पूर्वोक्तामुकुलीयाचप्रदेशेनिःसृत।
गुलिः व्याकोशमुद्रामुकुलापद्ममुद्राप्रदर्शिता अंगुष्ठौवावितानौतुस्वकीयांगुलिवेष्टितौ उच्चौचाभिमुखौहस्तौ
योजयित्वातुनिष्कुरा तर्जन्याकुंचितंकृत्वातथैवचकनीयसी अधोमुखीदृष्टनखास्थितामध्येकरस्यतु चतस्रश्चो
त्थिताःपृष्ठेअंगुलेरिकतः करे नालव्यावस्थितौद्वौतुव्योममुद्राप्रकीर्तिता रामपूजने सप्तदशमुद्रा रामार्चनचंद्रिका
यामगस्त्यः आवाहनीस्थापनिचसान्निधीकरणीतथा सुसन्निरोधिनीमुद्रासंमुखीकरणीतथा सकलीकरणीचैवम
हामुद्रातथैवच आसांलक्षणानि प्रागेवाभिहितानि शंखचक्रगदापद्मधेनुकौस्तुभगारुडाः श्रीवत्सवनमालेच
योनिमुद्रांप्रदर्शयेत् एताभिः सप्तदशभिर्मुद्राभिस्तुविचक्षणः योराममर्चयेन्नित्यंमोहयेत्ससुरेश्वरं द्रावयेदपि
विप्रेंद्रततः प्रार्थितमाप्नुयात् मूलाधाराद्द्वादशांतमानीतकुसुमांजलिः त्रिस्थानगततेजोभिर्विनीताप्रतिमादिषु
आवाहनीयंमुद्रास्याद्देवार्चनविधौमुने एषैवाधोमुखीमुद्रास्नपनेशस्यतेबुधैः उन्नतांगुष्ठयोगेनमुष्टीकृतकरद्वयं

सन्निधीकरणीमुद्रादेवार्चनविधौमुने अंगुष्ठगर्भिणीसैवमुद्रास्यात्सन्निरोधिनी उत्तानमुष्टियुगलासंमुखीकरणीमता
अंगैरेवांगविन्यासः सकलीकरणीभवेत् अन्योन्यकरसंलग्नाविस्तारितकरद्वयी महामुद्रेयमाख्यातान्यूनाधिकस
मापनी कनिष्ठानामिकामध्यान्तस्थांगुष्ठातदग्रतः गोपितांगुष्ठमूलेनसन्नद्धामुकुलीकृता करद्वयेनमुद्रास्याच्छंखाख्ये
यंसुरार्चने अन्योन्याभिमुखस्पर्शव्यत्ययेनतुवेष्टयेत् अंगुलीभिःप्रयत्नेनमंडलीकरणंमुने चक्रमुद्रेयमाख्याताग
दामुद्राततः परम् अन्योन्याभिमुखाश्लिष्टाततः कौस्तुभसंज्ञिता कनिष्ठेन्योन्यसांश्लिष्टे ऽभिमुखेहिपरस्परं वाम
स्यतर्जनीमध्येमध्यानामिकयोरपि वामानामिकसंस्पृष्टातर्जनीमध्यशोभिता पर्यायेणनतांगुष्ठद्वयीकौस्तुभलक्षणा
कनिष्ठान्योन्यसंलग्नाविपरीतातुयोजिता अधस्तात्प्रापितांगुष्ठामुद्रागारुडसंज्ञिका तर्जन्यंगुष्ठमध्यस्थामध्यमाना
मिकाद्वयी कनिष्ठानामिकामध्यतर्जन्यग्रकरद्वयी श्रीवत्ससंज्ञामुद्रेयंबनमालाभवेत्ततः कनिष्ठानामिकामध्यामुष्टि रु
न्नततर्जनी परिभ्रांताशिरस्युच्चैस्तर्जनीभ्यांदिवौकसः योनिमुद्रासमाख्याताद्योतत्करद्वयाश्रिता तर्जन्याकृष्टमध्यां
तास्थितानामिकयुग्मिका मध्यस्थलस्थितांगुष्ठायेयंशस्तामुनेर्चने इतिमुद्रालक्षणं अथसर्वव्रतेषु सामान्यतः पूजा
विधिस्तत्रादौविष्णुव्रतेषु सामान्यतोविष्णुपूजाक्रमोलिख्यते व्रतदिवसे व्रतकर्ताकृतान्नित्यक्रियःसंभृतपूजोपचारः
धृतशुद्धद्विवासा यागमंडलमागत्य स्वेष्टदेवंनमस्कृत्य व्रतपूजासंकल्पंकुर्यात् ॐमद्येत्यादिपंचांगस्मरणपूर्वकं स्व
गोत्रनामस्मरणंकृत्वात्मनः सर्वपापक्षयादिकामोविष्णुप्रीत्यर्थमेकादश्यादिव्रतांगभूतविष्णुपूजनमहंकरिष्यइति
संकल्पः ततःकलशपूजनंकुर्यात् कलशजले गंगेचयमुनेचैवगोदावरिसरस्वति नर्मदेसिंधुकावेरिजलेस्मिन्सन्निधिं
कुरु ब्रह्मांडोदरतीर्थानिकरैःस्पृष्टानितेरवे तेनसत्येनमेदेवतीर्थंदेहिदिवाकर गायत्र्यामूलमंत्रेणचदेववुध्यातज्जलं
संपूज्यस्ववामेषट्कोणमंडले शंखस्थापनंकुर्यात् त्रिपादिकायांवह्निमंडलायनमः इतिसंपूज्य तत्रशंखंस्थापयित्वा

अर्कमंडलायनम इतिसंपूज्य त्वंपुरासागरोत्पन्नो विष्णुनाविधृतःकरे नामितःसर्वदेवैश्चपांचजन्यनमोस्तुते इतिसंप्रार्थ्य तत्रकलशजलंदत्त्वा चंद्रमंडलायनम इतिसंपूज्य ततोघंटापूजनंकुर्यात् आगमार्थंतुदेवानांगमनार्थंतुरक्षसां कुर्वेघंटारवंतस्माद्देवताहूलादलक्षणं सर्ववाद्यमयीघंटाविष्णोश्चात्यन्तवल्लभा यस्यावाद्यप्रभावेणजायतेभुविमंगलम् इतिघंटापूजनम् ततःस्वदेहेपुरुषसूक्तन्यासान्कुर्यात् तत्रादौविनियोगः सहस्रशीर्षेत्यादीनांषोडशर्चानांनारायणऋषिः आद्यानां पंचदशानां अनुष्टुप्छंदः अन्त्यायाश्चत्रिष्टुप्छंदः सर्वासांषोडशऋचां महापुरुषोदेवता जगद्बीजं न्यासे पूजायांच विनियोगः ॥ ॐसहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् सभूमिꣳसर्वतस्पृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलम् वामकरायनमः १ ॥ पुरुषएवेदꣳ सर्वंयद्भूतंयच्चभाव्यम् उतामृतत्वस्येशानोयदन्नेनातिरोहति दक्षिणकरायनमः २ ॥ एतावानस्यमहिमातोज्यायांश्चपूरुषः पादोस्यविश्वाभूतानित्रिपादस्यामृतंदिवि वामपादायनमः ३ त्रिपादूर्ध्वउदैत्पुरुषः पादोस्येहाभवत्पुनः ततोविष्वङ्व्यक्रामत्साशनानशनेऽअभि दक्षिणपादायनमः ४ ॥ ततोविराडजायतविराजोऽअधिपूरुषः सजातोऽअत्यरिच्यतपश्चाद्भूमिमथोपुरः वामजानुनेनमः ५ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतःसम्भृतम्पृषदाज्यम् पशूंस्तांश्चक्रेवायव्यानारण्याग्राम्याश्चये दक्षिणजानुनेनमः ६ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऋचःसामानियज्ञिरे छंदाꣳसियज्ञिरेतस्माद्यजुस्तस्मादजायत वामोरवेनमः ७ ॥तस्मादश्वाऽअजायंतयेकेचोभयादतः गावोहयज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाताऽअजावयः दक्षिणोरवेनमः ८ ॥ तंयज्ञंबर्हिषिप्रौक्षन्पुरुषंजातमग्रतः तेनदेवाऽअयजंतसाध्याऽऋषयश्चये नाभ्यैनमः ९ ॥ यत्पुरुषंव्यदधुः कतिधाव्यकल्पयन् मुखंकिमस्यासीत्किंबाहूकिमूरूपादाऽउच्यते हृदयायनमः१० ॥ ब्राह्मणोस्यमुखमासीद्बाहूराजन्यःकृतः ऊरूतदस्यद्वैश्यःपद्भ्याꣳ शूद्रोऽअजायत कंठायनमः

चंद्रमामनसोजातश्चक्षोः सूर्य्यौऽअजायत श्रोत्राद्वायुश्चप्राणश्चमुखादग्निरजायत मुखायनमः ॥ १२ ॥
नाभ्याऽआसीदन्तरिक्षꣳशीर्ष्णोद्यौःसमवर्त्तत पद्भ्यांभूमिर्दिशःश्रोत्रात्तथालोकांअकल्पयन् शिरसेनमः १३
यत्पुरुषेणहविषादेवायज्ञमतन्वत वसन्तोस्यासीदाज्यंग्रीष्मइध्मःशरद्धविः शिखायैनमः ॥ १४ ॥ सप्ता
स्यासन्परिधयस्त्रिस्सप्तसमिधःकृताः देवायद्यज्ञंतन्वानाऽअबध्नन्पुरुषम्पशुम् कवचायनमः १५ ॥ यज्ञे
नयज्ञमयजन्तदेवास्तानिधर्म्माणिप्रथमान्यासन् ॥ तेहनाकम्महिमानःसचन्तयत्रपूर्वेसाध्याःसन्तिदेवाः अ
स्त्रायनमः १६ ॥ अथध्यानं शांताकारंभुजगशयनंपद्मनाभंसुरेशंविश्वाधारंगगनसदृशंमेघवर्णंशुभांगं ल
क्ष्मीकांतंकमलनयनंयोगिभिर्ध्यानगम्यं वंदेविष्णुंभवभयहरंसर्वलोकैकनाथम् १ ॥ ध्येयःसदासवितृमंडलमध्य
वर्त्तीनारायणःसरसिजासनसन्निविष्टः केयूरवान्मकरकुंडलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रः २ ॥ इति
ध्यात्वा पूजामारभेत् आगच्छदेवदेवेशतेजोराशेजगत्पते क्रियमाणांमयापूजांगृहाणसुरसत्तम सहस्रशीर्षेत्या
वाहनं १ ॥ नानारत्नसमायुक्तंकार्त्तस्वरविभूषितं आसनंदेवदेवेशप्रीत्यर्थंप्रतिगृह्यतां पुरुषएवेत्यासनं ३ ॥
पाद्यंगृहाणदेवेशसर्वक्षेमकरंविभो भक्त्यामयार्पितंदेवलोकनाथजगत्पते एतावानस्येतिपाद्यम् ३ ॥ नम
स्तेदेवदेवेशनमस्तेधरणीधर नमस्तेजगदाधारअर्घ्यंनः प्रतिगृह्यताम् त्रिपादूर्ध्वेत्यर्घ्यम् ४ ॥ कर्पूरवासितं
तोयंमंदाकिन्याः समाहृतं आचम्यतांजगन्नाथमयादत्तंहिभक्तितः ततोविराडित्याचमनम् ५ ॥ अथपंचामृत
स्नानं ॐपयः पृथिव्यांपयऽओषधीषुपयोदिव्यन्तरिक्षेपयोधाः पयस्वतीःप्रदिशः सन्तुमह्यम् १ इतिपयःस्नानं
देवस्यत्वासवितुः प्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्याम् इतिशुद्धस्नानं २ दधिक्राव्णोअकारिषंजि
ष्णोरश्वस्यवाजिनः सुरभिनोमुखाकरत्प्रणऽआयूꣳषितारिषत् इतिदधिस्नानं देवस्यत्वेतिशुद्धस्नानम्

अथघृतस्नानं घृतंघृतपावानः पिवतवसांवसापावानः पिवतांतरिक्षस्यहविरसिस्वाहा दिशः प्रदिशआदिशो
अ०२० विदिशऽउद्दिशोदिग्भ्यः स्वाहा इतिघृतस्नानं देवस्यत्वेतिशुद्धस्नानं अथमधुस्नानं मधुवाताऽ
॥१८॥ ऋतायतेमधुक्षरंतिसिंधवः माध्वीर्न्नः सन्त्वोषधीः मधुनक्तमुतोषसोमधुमत्पार्थिवꣳरजः मधुद्यौरस्तुनः पि
तामधुमान्नोवनस्पतिर्मधुमां अस्तुसूर्यः माध्वीर्गावोभवन्तुनः इतिमधुस्नानं देवस्यत्वेति शुद्ध
स्नानम् स्वादुपवस्वदिव्यायजन्मनेस्वादुरिंद्रायसुहवीतनाम्ने स्वादुर्मित्राय वरुणाय वायवे बृहस्पतयेम
धुमांअदाभ्यः इतिशर्करास्नानं देवस्यत्वेतिशुद्धस्नानम् ५ ततः पंचामृतद्रव्यमेकीकृत्य शर्करारससंयु
क्तंपयोदधिघृतंमधु पंचामृतंसमानीतंस्नानार्थंपरमेश्वर इतिपंचामृतस्नानं पुनः शुद्धोदकस्नानं तत आपोहि
ष्ठेत्यादिऋचः कल्पेनपुनःपंचोपचारैःसंपूज्य महाभिषेकं कुर्यात् गंगाचयमुनाचैवनर्मदाचसरस्वती तापीपयोष्णीकृ
ष्णाचताभ्यः स्नानार्थमाहृतम् तोयमेतत्सुखस्पर्शंस्नानीयंप्रतिगृह्यताम् तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः सम्भृतंपृषदाज्य
म् पशूंस्तांश्चक्रेवायव्यानारण्याग्राम्याश्चये इतिस्नानम् ६ सर्वभूषाधिकेसौम्येलोकलज्जानिवारणे मयोपपादि
तेतुभ्यंवाससीप्रतिगृह्यताम् तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऋचेतिवस्त्रं ७ सर्वदेवनमस्तेस्तुत्राहिमांभवसागरात् ब्रह्मसूत्रं
सोत्तरीयंगृहाणपरमेश्वर तस्मादश्वाऽअजायंतेतियज्ञोपवीतम् ८ श्रीखंडचंदनंदिव्यंगंधाढ्यंसुमनोहरं वि
लेपनंसुरश्रेष्ठप्रीत्यर्थंप्रतिगृह्यताम् तंयज्ञंवर्हिषिप्रौक्षन्नितिगंधम् ९ माल्यादीनिसुगंधीनिमालत्यादीनिवैप्र
भो मयाहृतानिपूजार्थंपुष्पाणिप्रतिगृह्यताम् यत्पुरुषंव्यदधुरितिपुष्पम् १० वनस्पतिरसोत्पन्नोगंधाढ्योगंध
उत्तमः आघ्रेयःसर्वदेवानांधूपोयंप्रतिगृह्यताम् ब्राह्मणोस्येतिधूपम् ११ आज्यंचवर्त्तिसंयुक्तंवन्हिनायोजितंमया
दीपंगृहाणदेवेशत्रैलोक्यतिमिरापहम् चंद्रमामनसोजातइतिदीपम् १२ अन्नंचतुर्विधंस्वादुरसैःषड्भिः समान्वितं

भक्ष्यभोज्यसमायुक्तंनैवेद्यंप्रतिगृह्यताम् नाभ्याआसीदितिनैवेद्यम् १३ सर्वपापहरंदिव्यंगांगेयंनिर्मलंजलं पानार्थंचमयादत्तंगृहाणपुरुषोत्तम पुनराचमनीयं १४ इदंफलंमयादेवस्थापितंपुरतस्तव तेनमेसफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनिजन्मनि यत्पुरुषेणेतिफलम् १५ पूगीफलंमहादिव्यंनागवल्लीदलैर्युतं कर्पूरैलासमायुक्तंतांबूलंप्रतिगृह्यताम् इतितांबूलं १६ अथदक्षिणा हिरण्यगर्भगर्भस्थंहेमबीजंविभावसोः अनंतपुण्यफलदमतः शांतिंप्रयच्छमे सप्तास्यासन्परिधयस्त्रिःसप्त समिधः कृताः देवायद्यज्ञंतन्वानाऽअवध्नन्पुरुषंपशुम् इतिदक्षिणाद्रव्यम् १७ चंद्रादित्यौच धरणीविद्युदग्निस्तथैवच त्वमेवज्योतिषांज्योतिरार्त्तिक्यंप्रतिगृह्यताम् ॥ १८ ॥ इतिनीराजनम् ॥ नमस्तेपुंडरीकाक्षनमस्तेस्त्वमरप्रिय नमस्तेजगदाधारदेवदेवनमोस्तुते यज्ञेनयज्ञमितिपुष्पांजलिः ॥ १९ ॥ अथान्यानि देवसूक्तानि पठित्वा सहस्रनामस्तवादिभिरपिपुष्पांजलींसमर्पणंकुर्यात् ततःप्रदक्षिणा यानिकानिचपापानिजन्मांतरकृतानिच तानितानिप्रणश्यंतिप्रदक्षिणायाः पदेपदेइति प्रदक्षिणा नमः सर्वहितार्थायजगदाधारहेतवे साष्टांगोयंप्रणामस्तेप्रयत्नेनमयाकृत इतिनमस्कारः यन्मयाभक्तियोगेनपत्रंपुष्पंफलंजलं निवेदितंचनैवेद्यंतद्गृहाणानुकंपया इतिसर्वपदार्थसमर्पणम् आवाहनंनजानामिनैवजानामिपूजनं विसर्जनंनजानामित्वंगतिः परमेश्वर एवंपूर्वंपूजांसमाप्य व्रतांतेदक्षिणान्नदानादिभिर्ब्राह्मणान्परितोष्य तैरनुज्ञातोंव्रतपारणंकुर्यात् इतिविष्णुव्रतेषुसामान्यपूजाविधिः अथशिवव्रतेषुसामान्याशिवपूजाविधिः तत्रापिव्रतकर्त्ता कृतनित्यक्रियः पूजोपचारसंचयंकृत्वासंकल्पंकुर्यात् ॐमद्येत्यादिसर्वपापक्षयोत्तरधर्मार्थकाममोक्षार्थंसांबसदाशिवप्रसादसिद्ध्यर्थं शिवपूजाव्रतमहंकरिष्ये यथाविधिनाकलशस्थापनंकृत्वा अर्घ्यपात्रस्थापनंविधाय पंचब्रह्ममंत्रन्यासंकुर्यात् स्त्रीशूद्राभ्यांपंचाक्षरन्यासोविधेयः ॐअस्यश्रीशिवपंचाक्षरमंत्रस्य वामदे

वक्रषिरनुष्टुप्छंदः श्रीसदाशिवोदेवतान्यासपूजादौविनियोगः वामदेवऋषयेनमः शिरसि अनुष्टुप्छंदसेनमोमुखे
अ०२० श्रीसदाशिवोदेवतायैनमोः हृदि सदाशिवप्रीतयेन्यासपूजादौविनियोगः सर्वांगेषु १ उँनंतत्पुरुषायनमो हृदि
॥९९॥ मंअघोरायनमः पादयोः शिंसद्योजातायनमोगुह्ये वांवामदेवायनमोमूर्द्धनि यंईशानायनमोमुखे उँअंगुष्ठाभ्यांन
मः नंतर्जनीभ्यांनमः मंमध्यमाभ्यांनमः शिंअनामिकाभ्यांनमः वांकनिष्ठिकाभ्यांनमः यंकरतलकरपृष्ठाभ्यांनमः
एवंहृदयादिन्यासंकुर्यात् अथध्यानं सूर्यकोटिप्रतीकाशंत्रिनेत्रंचंद्रशेखरं त्रिशूलवज्रसच्चक्रंपाशां
कुशधरंविभुम् वरदाभयपाणिंचसर्वाभरणभूषितं उमालिंगितवामांगंशांतंध्यायेत्सदाशिवम् इतिध्यानम् अथा
वाहनम् आगच्छत्वंमहादेवउमयासहशंकर ममपूजांगृहाणेमांप्रसन्नोभवसर्वदा सद्योजातंप्रपद्यामीत्यावाहनम्
१ भद्रपीठमिदंदेवनानाभरणभूषितं मयानिवेदितंभक्त्या आसनंप्रतिगृह्यताम् सद्योजातायवैनम इत्यासनम् ॥
२ ॥ पाद्यंगृहाणदेवेशगंधपुष्पाक्षतैर्युतं कुशोदकसमायुक्तंप्रीत्यर्थंप्रातिगृह्यताम् भवेभवेनातिभवेभवस्वमांपाद्यंस
मर्पयामि ॥ ३ ॥ सदाशिवनमस्तेस्तुभक्तानामभयंकर गंधपुष्पाक्षतैर्युक्तंगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते भवोद्भवायनमः
अर्घ्यंसमर्पयामि ॥ ४ ॥ गंगाजलंसमानीतंसुवर्णकलशोस्थितं गृहाणाचमनंदेवपार्वत्यासहितप्रभो नमःशि
वायआचमनंसमर्पयामि ॥ ५ ॥ मधुपर्कंगृहाणेमंदधिमध्वाज्यसंयुतं गृह्योक्तेनविधानेनजगदानंदकारक वाम
देवायनमःमधुपर्कंसमर्पयामि ॥ ६ ॥ आप्यायस्वेतिक्षीरस्नानं १ देवस्यत्वेतिशुद्धस्नानम् ॥ २ ॥ घृतंघृतपावान
इतिघृतस्नानं ३ मधुवातेतिमधुस्नानं ४ स्वादुपवस्वेति शर्करास्नानं ॥ ५ ॥ असौयस्ताम्रोअरुणऽउतबभ्रुःसुमंग
लःयेचैनꣳरुद्राअभितोदिक्षुश्रिताः सहस्रशोवैषाꣳहेडईमहे शुद्धस्नानं ॥ ६ ॥ पट्टकार्पाससंभूतेनानारागसम
न्विते मयोपपादितेतुभ्यंवाससीप्रातिगृह्यताम् ज्येष्ठायनमःवस्त्रं ॥ ७ ॥ कार्पासनिर्मितंसूत्रंब्रह्मग्रंथिसमन्वितं

भक्तयादत्तंमयाशंभोगृहाणशशिशेखर श्रेष्ठायनमः यज्ञोपवीतम् ॥ ८ ॥ सुगंधचंदनंदिव्यंकस्तूरीकुंकुमान्वितं मयानिवेदितंस्वामिन्गृहाणजगतीपते कालायनमःगंधम् ॥ ९ ॥ अक्षताःपरमाःशुभ्रारजनीचूर्णमिश्रिताः मयार्पिताग्गृहाणेशसृष्टिस्थित्यंतकारक कलविकरणायनमःअक्षतान्समर्पयामि १० मल्लिकामालतीजातीचंपकःपाटली तथा मयाहृतानिपूजार्थंपुष्पाणिप्रतिगृह्यतां सर्वभूतदमनायपुष्पाणिसमर्पयामि ॥ ११ ॥ अथांगपूजा सद्योजातायनमः पादौपूजयामि वामदेवायनमः गुल्फौपूजयामि अघोरायनमः जंघेपूजयामि तत्पुरुषायनमः जानुनीपूजयामि ईशानायनमः गुह्यंपूजयामि महादेवायनमः नाभिंपूजयामि विश्वकर्त्रेनमः उदरंपूजयामि सर्वतोमुखायनमः पार्श्वेपूजयामि स्थाणवेनमः स्तनौपूजयामि नीलकंठायनमः कंठंपूजयामि शंभवेनमः नेत्रत्रयंपूजयामि शूलपाणयेनमः श्रोत्रंपूजयामि पिनाकिनेनमः ललाटंपूजयामि शिवायनमः शिरःपूजयामि पशुपतयेनमः शिखांपूजयामि महादेवायनमः सर्वांगंपूजयामि ततअष्टोत्तरशतनामभिर्बिल्वपत्राणिसमर्पयेत् ततोरुद्रसूक्तादिभिर्महाभिषेकंकुर्यात् वनस्पतिरसोत्पन्नोगंधाढ्यःसुमनोहरः आघ्रेयःसर्वदेवानां धूपोयंप्रतिगृह्यताम् वलायनमःधूपंसमर्पयामि ॥ १२ ॥ पंचवर्त्तिसमायुक्तंवह्निनाज्वालितंमया दीपंगृहाणदेवेशत्रैलोक्यतिमिरापह वलप्रमथनायदीपंसमर्पयामिनमः ॥ १३ ॥ अन्नंचतुर्विधंस्वादुरसैःषड्भिःसमन्वितं भक्त्यानिवेदितंचारुम् नैवेद्यंप्रतिगृह्यताम् सर्वभूतदमनायनमःनैवेद्यंसमर्पयामि १४ उत्तरापोशनंहस्तप्रक्षालनंउदकुंभंप्रदास्यामिशीतलोदकपूरितं कर्पूरचंदनाढ्यंचउशीरामृतसंयुतं मनोन्मनायनम आचमनीयंसमर्पयामि ॥ १५ ॥ नानाविधफलश्रेष्ठंपुत्रपौत्रफदप्रदम् सर्वैश्वर्यप्रदंनित्यंगृहाणेष्टफलप्रदमितिफलम् ॥ १६ ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थंहेमवीजंविभावसोःअनंतपुण्यफलदमतःशांतिंप्रयच्छमे इतिदक्षिणा चक्षुष्प्रदंचलोकानांतिमिरस्यनिवारणं

अ०१० १०० आर्त्तिक्यंकल्पितंभक्त्यागृहाणपरमेश्वर शशिशेखरायनमःनीराजनंसमर्पयामि १७ विश्वेश्वरविरूपाक्ष
विश्वरूपसदाशिव शरणंभवभूतेशकरुणाकरशंकर इति पुष्पांजलिंसमर्पयामिनमः १८ हरशंभोमहादेव
समस्तसुरवल्लभ शिवशंकरसर्वात्मन्नीलकंठनमोस्तुते २० इतिनमस्कारः ॥ यानिकानिचपापानिजन्मां
तरकृतानिच तानितानिप्रणश्यंतिप्रदक्षिणपदेपदे ॥ इतिप्रदक्षिणा २१ नमस्तेपार्वतीनाथनमस्तेभ
क्तवत्सल ईप्सितंमेफलंदेहिभवान्यानंदवर्धन २२ ॥ इतिप्रार्थना एकादशफलैर्युक्तंवेणुपात्रसमन्वितं वा
यनंदेवदेवस्यददामिगिरिजापतेः पार्वत्यानिर्मितंश्रेष्ठंस्त्रीणांसौभाग्यदायकं वायनंद्विजवर्यायअतःशांतिंप्रय
च्छमे इतिवायनदानम् यस्यस्मृत्याचनामोक्त्यातयोयज्ञक्रियादिषु न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्योवंदेमहेश्वरम् अ
नेनषोडशोपचारपूजनेन भवानीशंकरः प्रीयतामित्युक्त्वापूजनंसमर्पयेत् गच्छगच्छसुरश्रेष्ठभवानीसहितप्रभो कै
लासवासिन्देवेशपुनरागमनायच इतिविसर्जनं इतिश्रीशिवव्रतेषु पूजापद्धतिःसमाप्ता अथाष्टोत्तरशतनामा
नि एभिरेवशिवपूजनमप्युक्तं ओंशिवायनमः १ ओंमहेश्वरायनमः २ ओंशंभवेनमः ३ ओंपिनाकिनेन
मः ४ ओंशशिशेखरायनमः ५ ओंवामदेवायनमः ॥ ६ ॥ ओंविरूपाक्षायनमः ॥ ७ ॥ ओंकपर्दिनेनमः ८
ओंनीललोहितायनमः ॥ ९ ॥ ओंशंकरायनमः ॥ १० ॥ ओंशूलपाणयेनमः ॥ ११ ॥ ओंखट्वांगिनेनमः १२
विष्णुवल्लभायनमः १३ शिपिविष्टायनमः १४ अम्बिकानाथायनमः १५ श्रीकंठाययनमः १६
भक्तवत्सलायनमः १७ भवायनमः १८ शर्वायनमः १९ त्रिलोकेशायनमः २० शितिकंठायनमः २१
कपालभृतेनमः २२ उग्रायनमः २३ कपालिनेनमः २४ कामारयेनमः २५ अंधकासुरसूदनायनमः २६
गंगाधरायनमः २७ ललाटाक्षायनमः २८ कालकालायनमः २९ कृपानिधयेनमः ३० भीमायनमः ३१

परशुहस्तायनमः ३२ मृगपाणयेनमः ३३ जटाधरायनमः ३४ कैलासवासिनेनमः ३५ कवाचिनेनमः ३६
कठोरायनमः ॥ ३७ ॥ त्रिपुरांतकायनमः ३८ वृषांकायनमः ३९ वृषभारूढायनमः ४० भस्मोद्धूलितविग्रहा
यनमः ४१ सामप्रियायनमः ४२ स्वरमयायनमः ४३ त्रिमूर्त्तयेनमः ४४ अवनीश्वरायनमः ४५ सर्वज्ञाय
नमः ४६ परमात्मनेनमः ४७ सोमसूर्याग्निलोचनायनमः ४८ हविषेनमः ४९ यज्ञमयायनमः ५० सोमायनमः ५१
पंचवक्त्रायनमः ५२ सदाशिवायनमः ५३ विश्वेश्वरायनमः ५४ वीरभद्रायनमः ५५ गणनाथायनमः ५६ प्र
जापतयेनमः ५७ हिरण्यरेतसेनमः ५८ दुर्धर्षायनमः ५९ गिरिशायनमः ६० गिरिशायनमः ६१
अनघायनमः ६२ भुजंगभूषणायनमः ६३ भर्गायनमः ६४ गिरिधन्वनेनमः ६५ गि
रिप्रियायनमः ६६ अष्टमूर्त्तयेनमः ६७ अनेकात्मनेनमः ६८ सात्त्विकायनमः ६९ शुद्धविग्रहायनमः ७०
शाश्वतायनमः ७१ खंडपरशवेनमः ७२ अजायनमः ७३ पाशविमोचनायनमः ७४ कृत्तिवाससेनमः ७५
पुरारातयेनमः ७६ भगवतेनमः ७७ प्रमथाधिपायनमः ७८ मृत्युंजयायनमः ७९ सूक्ष्मतनवेनमः ८० जगद्व्या
पिनेनमः ८१ जगद्गुरवेनमः ८२ व्योमकेशायनमः ८३ महासेनजनकायनमः ८४ चारुविक्रमायनमः ८५
रुद्रायनमः ८६ भूतपतयेनमः ८७ स्थाणवेनमः ८८ अहिर्बुध्न्यायनमः ८९ दिगंबरायनमः ९० मृडायनमः ९१
पशुपतयेनमः ९२ देवायनमः ९३ महादेवायनमः ९४ अव्ययायनमः ९५ हरयेनमः ९६ पुष्पदंतभिदेनमः ९७ अव्य
ग्रायनमः ९८ दक्षाध्वरहरायनमः ९९ हरायनमः १०० भगनेत्रभिदेनमः १ अत्युग्रायनमः २ सहस्राक्षायनमः ३ सह
स्रपदेनमः ४ अपवर्गप्रदायनमः ५ अनंतायनमः ६ तारकायनमः ७ परमेश्वरायनमः ८ इत्यष्टोत्तरशतनामपूजनम्
बिल्वपत्रैः प्रशस्तैर्वापुष्पैश्चतुलसीदलैः तिलाक्षतैर्यजेद्देवंजीवन्मुक्तोनसंशय इतिफलस्तुतावुक्तत्वात् अथ

व्रतभंगेसंपूर्णताविधिःहेमाद्रौभविष्ये युधिष्ठिरउवाच संपूर्णतामनुष्ठानंव्रतानांवदकेशव कुरुप्रसादंगुह्यार्थमेतन्मेव क्तुमर्हसि श्रीकृष्णउवाच साधुसाधुमहाभागशृणुराजन्युधिष्ठिर रहस्यानांरहस्यंतेकथयामिव्रतेनघ संपूर्णताक्ता यव्रतस्यात्सम्यक्फलप्रदं यच्चीर्णंनरनारीभिर्भवेत्संपूर्णकारकं अवश्यंतत्प्रकर्त्तव्यंसंपूर्णफलकांक्षिभिः किंचिद्भग्नंप्रमादेनयद्व्रतंव्रतिनांस्थितं तत्संपूर्णंभवेत्सर्वंव्रतेनानेनपांडव उपद्रवेवहुविधेमहामोहादिसंभवे यद्भग्नंकिंचिदेवस्याद्व्रतंविघ्नविनाशकं तत्संपूर्णंभवेत्पार्थसत्यंसत्यंनसंशयः कांचनंरूप्यकंरूपंशिल्पिनातुघटापयेत् भग्नव्रतस्ययोदेवस्तस्यरूपंविनिर्मितं व्रतंस्त्रीपुंसयोश्चैवप्रारब्धंयद्व्रतंकिल नचनिष्पादितंकिंचिद्दैवात्सर्वंतथास्थितं द्विभुजंपंकजारूढंसौम्यंप्रहसिताननं निष्पादितंशिल्पिनाचतस्मिन्नेवदिनेपुनः व्रतदिनेइत्यर्थः तन्मानेतुपुनःप्राप्तेब्राह्मणोविधिनागृहे स्नापयेत्पयसादध्नाघृतक्षौररसांबुभिः गंधचंदनपुष्पैश्चपूजांकुर्यात्समाहितः तोयपूर्णस्यकुंभस्यमुखेविन्यस्यदेवता धूपदीपाक्षतैःपुष्पैर्वस्त्रैर्वहुप्रकारकैः अर्घ्यंप्रदद्यात्तन्नाम्नामंत्रेणानेनपांडव उपासनस्यदानस्यप्रायश्चित्तंकृतंजले शरणंवैप्रपन्नाःस्मःकुरुष्वाद्यदयांपुनः प्रसन्नोभवभीतस्यभिन्नाचार्यव्रतस्यच कुरुप्रसादंसंपूर्णंव्रतंसंजायतांमम यज्ञच्छिद्रंतपःच्छिद्रंयच्छिद्रंव्रतकर्मणि तत्सर्वंत्वत्प्रसादेनसंपूर्णंजायतांपुनः पूर्वदक्षिणपश्चाच्चउत्तरेषुवलिंहरेत् उपर्य्यधस्तात्सर्वेभ्योदिक्पालेभ्योनमोनमः इदमर्घ्यमिदंपाद्यंतेभ्यस्तेभ्योनमोनमः पादौचजानुनीचैवकटिंशीर्षकवक्षसी कुक्षिंतुहृदयंपृष्ठंवाकूचक्षुःसशिरोरुहान् पूजयित्वास्यदेवस्यततःपश्चात्क्षमापयेत् पूजितस्त्वंयथाशक्त्यानमस्तेस्तुसुरोत्तम ऐहिकामुष्मिकांचैवकार्यंसिद्धिंवदस्वमे एवंक्षमापयित्वातंदेवरूपंविधानतः ॥ तन्मूर्त्तिस्रुचंद्विजातिभ्योविधिवत्प्रतिपादयेत् ॥ स्थित्वापूर्वमुखोविप्रोगृह्णीयाद्दर्भपाणिना ॥ विप्रहस्तेप्रयच्छेत्तुदाताचैवोत्तरामुखः ॥ मंत्रेणानेनकौंतेयसोपवासःप्रयत्नतः

इदंव्रतंमयाखंडंकृतमासीत्पुरा।द्विज तत्सर्वंपूर्णमेवास्तुतवमूर्त्तिप्रदानतः ब्राह्मणोपिप्रयच्छेतमंत्रेणानेनतद्व्रतं वाक्यं
पूर्णमतःपूजाव्रतेनानेनतेपुरा संपूर्णंस्यात्प्रसादेनतवपूर्णामनोरथाः ब्राह्मणायत्प्रभाषंतेतन्मन्यंतेदिवौकसः सर्वं
देवमया।विप्रानतद्वचनमन्यथा जलधिःक्षारतांनीतःपावकःसर्वभक्ष्यतां सहस्रनेत्रःशक्रोपिकृतोविप्रैर्महात्माभिः
ब्राह्मणानांतुवचसा।ब्रह्महत्याविनश्यति अश्वमेधफलंसाग्रंलभ्यतेनात्रसंशयः व्यासवाल्मीकिवचनात्पराशरव
शिष्ठयोः नारदस्यभृगोरुक्त्यापूर्णंभवतुतेव्रतं यद्ब्राह्मणास्तुष्टतमावदंतितद्देवताःकर्मभिराचरंति तुष्टेषुतुष्टान्मुनयो
वदंतिप्रत्यक्षदेवेषुपरोक्षदेवान् एवंविधविधानेनगृहीत्वाब्राह्मणोव्रजेत् दातातत्प्रेषयेत्सर्वंब्राह्मणस्यगृहेस्वयम्
ततःपंचमहायज्ञान्निर्वपेद्भोजना।दिकं एवंयःकुरुतेभक्त्याव्रतमेतन्नृपोत्तम तस्यसंपूर्णतांयातितद्व्रतंयत्पुराकृतं
खंडंसंपूर्णतांया।तिप्रसन्नेव्रतदैवते भग्नानियानिमदमोहवशाद्गृहीत्वाजन्मांतरेष्वपिनरेणगतस्मरेण संपूर्णपू
जनपरस्यपुरोभवंतिसर्वव्रता।निपरिपूर्णफलप्रदा।नि इतिश्रीभविष्योत्तरपुराणेखंडव्रतसंपूर्णताविधानम्
स्वस्तिश्रीरणवीरसिंहधरणीपालोवदान्याग्रणीर्नानाशास्त्रविचारसाररसवित्सद्वृंदसंरक्षकः धर्माधर्मविभागकृ
द्रघुपतेःपादांबुजार्चारतो जीव्यात्पुत्रकलत्रमित्रसहितःसंपालयन्क्ष्मांसदा १ रणवीरसिंहभूपेशकारितेकृ
त्यसागरे व्रतसामान्यपूजाख्योनवमोरत्नसंग्रहः २ इतिश्रीरणवीरसिंहकृत्यरत्नाकरेनवमोरत्नसंग्रहः ॥ ९ ॥

व्र०र० १०२

अथसर्वव्रतेषुसामान्यउद्यापनविधिः पृथ्वीचंद्रोदये नंदिपुराणे कुर्यादुद्यापनंतस्यसमाप्तौयदुदीरितं उद्यापनंविनायत्तुतद्व्रतंनिष्फलंभवेत् यत्रचोद्यापनंनोक्तंव्रतानुगुणतश्चरेत् । वित्तानुसारतोदद्यादनुक्तोद्यापनेव्रते गांचैवकांचनंदद्याद्व्रतस्यपरिपूर्त्तये समाप्तावुद्यापनमनुक्तोद्यापनविषयं उक्तोद्यापनेतु आदौमध्येथवाचांतेव्रतस्योद्यापनंभवेदितिवचनात् त्रितयत्रापि व्रतानामुद्यापनंयथासंभवंकार्यम् उद्यापनंविनायत्तुतद्व्रतंनिष्फलंभवेदितिवचनादुद्यापनस्याऽवश्यकता विहिता तत्रादौमंडपप्रमाणंपंचरात्रे कनीयान्दशहस्तः स्यान्मध्यमोद्वादशोमतः ततः षोडशभिर्हस्तैर्मंडपः स्यादिहोत्तमः प्रतिष्ठासारसंग्रहेतु मंडपः स्यात्कलाहस्तः सर्वलक्षणसंयुतः दशद्वादशहस्तोवाद्विद्विवृद्ध्याततःक्रमादिति मंडपनिर्माणप्रकारः पंचरात्रे कुर्याद्वैष्णवयागेषुचतुर्द्वारांश्चमंडपान् सारदारुमयान्स्तंभान्दृढान्कुर्यादृजून्समान् मंडपार्धोच्छ्रितान्वेदसंख्यांश्चूडान्वितांस्तथा पंचमांशान्न्यसेद्भूमावेषसाधारणोविधिः वलिकास्तूर्ध्वतस्तेषांस्तंभद्वादशकंपुनः वाह्यपीठप्रमाणेनतत्रसूत्रविधानतः कल्पयेद्द्विकरंदारुंचतुरंगुलवृद्धितः मध्यमोत्तमयोर्वेदी मंडपस्यात्रिभागतः चतुर्थांशोधितिस्तस्यास्त्रिसप्तपंचमोपिवा नवैकादशहीनांवाइष्टिकाभिः प्रकल्पयेत् इति द्वारदेहल्यावहिर्हस्तमात्रेणद्वारशाखानिखेयाः द्वारेषुकार्याणिचतोरणानिचत्वार्यपिक्षीरिवनस्पतीनां हस्तंविहायेत्यादिमात्स्ये व्रतखंडे तद्द्विहस्तंवहिस्त्यक्त्वातोरणानिनिवेशयेदित्युक्तम् मात्स्ये पताकाश्चोक्ताः लोकेशवर्णाः परितः पताकामध्येध्वजः किंकिणिकायुतः स्यादिति लोकपालवर्णास्तु इंद्रः पीतो यमः श्यामोवरुणः स्फटिकप्रभः कुवेरस्तुसुवर्णाभोह्यग्निश्चापिसुवर्णभः तथैवनिर्ऋतिः श्यामोवायुर्धूम्रः प्रशस्यते ईशानस्तुभवेद्रक्तएवंध्यायेदिमान्क्रमात् सप्तहस्ताः पताकाः स्युः सप्तमांशेनविस्तृताः लोकपालानुवर्णेननवमीतुहिनप्रभा पीतरक्तादिवर्णाश्चपंचहस्ताध्वजाः

स्मृताः द्विपंचहस्तैर्दंडैश्चवंशजैःसंयुतास्तथा ध्वजेषुपूर्वादिक्रमेणाष्टदिक्षु लोकेशवाहनानि लिखेत् ॥
तदुक्तंक्रियासागरे मातंगवस्तमहिषासिंहमत्स्यैणवाजिनः वृषभंचयथान्यायंध्वजमध्येक्रमाल्लिखेत् इति
अथवादिग्गजानष्टावैरावणपुरस्सरान् ध्वजेषुविलिखेदुक्तधातुभिश्चसलक्षणामिति पताकासुचलोकेशानामस्त्रा
णिलिखेत् तानिच वज्रशक्तिदंडखड्गपाशांकुशगदात्रिशूलाद्यैरायुधैरुपेताः पताकाः क्रमेणकार्य्याः अथकुंडा
निभविष्ये वेदिपादांतरेत्यक्त्वाकुंडानिनवपंचवा वेदास्त्राण्येवतानिस्युर्वर्त्तुलान्यथवाक्वचित् कुंडकरणाशक्तौस्थं
डिलमेवकार्यं तदुक्तंविश्वकर्मशास्त्रे खाताधिकेभवेद्रोगीहीनेधेनुधनक्षयः भार्य्याविनाशनंकुंडंप्रोक्तंयोन्याविव
र्जितं अपत्यध्वंसनंप्रोक्तंकुंडंयत्कंठवर्जितं सिद्धांतशेखरे मानहीनेभवेद्व्याधिरधिकेशत्रुवर्धनं योनिर्हानेत्वपस्मारो
वाग्घीनःकंठवर्जिते तत्रैवस्थंडिलंवापिकुर्वीतसुसिद्धैःसिकतैःशुभैः हस्तमात्रंप्रविस्तारंसुसमंत्र्यंगुलोच्छ्रितं शार
दातिलके नित्यंनैमित्तिकंहोमंस्थंडिलेवासमाचरेत् हस्तमात्रेणतत्कार्य्यंवालुकाभिःसुशोभनम् अथसमिधःब्राह्मे
शमीपलाशन्यग्रोधप्लक्षवैकंकतोद्भवाः अश्वत्थोदुंबरोविल्वचंदनस्सरलस्तथा शालश्चदेवदारुश्चखदिरश्चेतिय
ज्ञियाः तदभावेकंटकिवर्जसर्ववनस्पतीनांसामिधःकार्य्याः कर्मप्रदीपे नांगुलादधिकाकार्य्यासमित्स्थूलतया
क्वचित् नवियुक्तात्वचाचैवनसंकोचनपाटिता प्रादेशान्नाधिकानोनानतथास्याद्विशाखिका नसर्पणास.मित्कार्या
होमकर्मविजानता भविष्यपुराणे भूमौस्थितेनपात्रेणविवृतेनचपाणिना वामेनकुरुशार्दूलनांतरिक्षेतुहूयते धना
युर्दाररेखासुसोमतीर्थंतुमध्यमं हवनंतेनकर्तव्यंकर्त्तव्यंपावनंतथा कात्यायनः यवाहुतिर्द्वादशपर्वपूरिकारसादि
नावेस्त्रुकपर्वपूरिता दैवेनतीर्थेनचहूयतेहविःस्वांगारिणिस्वार्चिषिसिद्धपावके योनर्चिषिजुहोत्यग्नौव्यंगारि
णिचपावके मंदाग्निरामयावीचदरिद्रश्चोपजायते तस्मात्समिद्धेहोतव्यंनासमिद्धेकदाचन आरोग्यमिच्छतायुश्च

श्रियमात्यंतिकीं परां जुहुयाच्चहविर्द्रव्यं पाणिसूर्पस्रुवादिभिः नकुर्य्यादग्निधमनं कदाचिद्व्यजनादिना मुखेनै
वधमेदग्निंमुखादग्निरजायत बह्वृचपरिशिष्टे अथोवुधःसधूमेतुजुहुयाच्चहुताशने यजमानोभवेदंधःसपुत्रइतिशुश्रु
मइति ग्रंथांतरे होमेमुद्रात्रयंप्रोक्तंमृगीहंसीचशूकरी शूकरीकरसंकोचीहंसीमुक्तकनिष्ठिका मृगीकनिष्ठातर्जन्यौ
मुद्रास्तिस्रइतीरिताः शांतिपौष्टिककर्माख्यौमृगीहंस्यौप्रकीर्तितेइति अथादित्यादिग्रहस्थापनं वर्णरूपगुणै
र्युक्तान्ग्रहानावाहयेत्तुतान् मात्स्ये देवानांतत्रसंस्थाप्याविंशतिर्द्वादशाधिका आदित्याभिमुखाःसर्वेसाधिप्रत्य
धिदेवताः ग्रहाणांदक्षिणेपार्श्वेस्थापयेदधिदेवताः तेषामेवोत्तरेभागेन्यसेत्प्रत्यधिदेवताः विनायकादिस्थापनं
ग्रहांतरे इतिसंप्रदायः दक्षिणपश्चिमवायव्योत्तरपूर्वेषुयथाक्रमामित्यन्ये राहुमंदादिनेशानामुत्तरस्यांयथाक्रम
म् गणेशदुर्गेवायुंचराहुकेत्वोश्चदक्षिणे आकाशमश्विनौचेतिपंचैतान्स्थापयेद्बुधइति स्कंदपुराणे जन्मभू
गोत्रमेतेषांजन्मस्थानमुखादिच योऽज्ञात्वाकुरुतेशांतिंग्रहास्तेनावमानिताः तत्रैव उत्पन्नोर्कःकलिंगेषुयमुनायां
चचंद्रमाः अंगारकस्तुरेवत्यांमगधायांहिमांशुजः सैंधवेषुगुरुर्जातःशुक्रोभोजकटेतथा शनैश्चरस्तुसौराष्ट्रे
राहुर्वैराटिकापुरे अंतर्वेद्यांतथाकेतुरित्येताग्रहभूमयः अथगोत्राणि आदित्यःकाश्यपोगोत्रःआत्रेयश्चंद्रमाभवेत्
भारद्वाजोभवेद्भौमस्तथात्रेयश्चसोमजः शक्रपूज्योंगिरोगोत्रःशुक्रोवैभार्गवस्तथा शनिःकाश्यपगोत्रीयोराहुःपैठी
नसिस्तथा केतवोजैमिनीयाश्चग्रहालोकाहितावहाः अथवर्णानि भानुरंगारकोरक्तौश्वेतौशुक्रनिशाकरौ सोम
पुत्रोगुरुश्चैवताावुभौपीतवर्णकौ कृष्णंशनैश्चरंविंद्यात्तथाचित्राश्चकेतवः वर्णरूपगुणैर्युक्तान्ग्रहानावाहयेत्तुतान्
भास्करंमंडलाकारमर्धचंद्राकृतिंविधुं अंगारकंत्रिकोणंतुवुधंबाणाकृतिंतथा पद्माकारंगुरुंविंद्याच्चतुष्कोणंतुभार्गवं
दंडाकृतिंशनिंराहुंमकराकारमेवच खड्गाकारंतथाकेतुंस्थापयेदनुपूर्वशः अथस्थानानि मध्येतुभास्करंविं

द्यात्सोमंपूर्वोत्तरेणतु दक्षिणेतुधरापुत्रंबुधंपूर्वोत्तरेणतु उत्तरेणगुरुंविद्यात्पूर्वेणैवतुभास्करं
शनैश्चरंपश्चिमायांराहुंदक्षिणपश्चिमे पश्चिमोत्तरतःकेतुंस्थापयेदनुपूर्वशः आदित्याभिमुखाः
सर्वेसाधिप्रत्यधिदेवताः शुक्राकौंप्राङ्मुखौज्ञेयौगुरुसौम्यावुदङ्मुखौ प्रत्यङ्मुखः शनिःप्रो
क्तः शेषादक्षिणतोमुखा इति अथाधिदेवताः प्रत्यधिदेवताश्चमात्स्ये भास्करस्येश्वरंविंद्यादुमांचशशिनस्तथा
स्कंदमंगारकस्यापिबुधस्यापिहरिंतथा ब्रह्माणंचगुरोर्विंद्याच्छुक्रस्यापिशचीपतिं शनैश्चरस्यापियमंराहोःका
लंतथैवच केतूनांचित्रगुप्तंचसर्वेषामधिदेवताः प्रत्यधिदेवताश्चतत्रैव अग्निरापः क्षितिर्विष्णुरिंद्रश्चैंद्रीश्चदेवताः
प्रजापतिःसर्पब्रह्माप्रोक्ताःप्रत्यधिदेवताः अथैषांसमिधः अर्कःपलाशःखदिरोह्यपामार्गोथपिप्पलः उदुंबरःश
मीदूर्वाग्रहाणांसमिधः क्रमात् अथहोमद्रव्यपरिमाणं सिद्धांतशेखरे होमद्रव्यप्रमाणानिकथ्यंतेचयथाक्रमम् क
र्षप्रमाणमाज्यंचमधुक्षीरंचतत्समं तंडुलान्नंशुक्तिमात्रंपायसंप्रसृतेःसमं कर्षप्रमाणंभक्ष्याणिलाजामुष्टिमितामता
प्रादेशमात्राःसमिधोव्रीहीणामंजलीसमाः तिलसक्तुकणादीनां मृगीमुद्राप्रमाणतः पत्रपुष्पफलादीनांप्रमाणा
हुतिरिष्यते चंद्रश्रीखंडकस्तूरीकुंकुमागुरुकर्दमाः हरिमंथसमाःप्रोक्तागुग्गुलुर्बदरोपमः हरिमंथश्चणकः आ
हुतीनामिदंमानंकथितंवेदवादिभिः स्यात्त्रिमूर्धामृगीमुद्राहोमेसर्वफलप्रदेति मानांतरमत्रशारदातिलकटीका
यांपदार्थादर्शे कर्षमात्रमितंहोमेशुक्तिमात्रंपयःस्मृतं उक्तानिपंचगव्यानिशुक्तिमात्राणिसाधुभिः तत्समेदधि
दुग्धेत्रग्रासमात्रमुदाहृतं दधिप्रसृतिमात्रंस्याल्लाजाःस्युर्मुष्टिसंमिताः पृथुकास्तत्प्रमाणाःस्युः सक्तवोपितथावि
धाः पलार्धंगुडमानंचशर्करापितथाविधा ग्रासार्धमात्रमन्नानामिक्षुःपर्वप्रमाणकः एवंस्यात्पत्रपुष्पंचतथाधू
पादिकल्पयेत् मातुलुंगंचतुः खंडंपनसंदशधाकृतं अष्टधानारिकेलंचचतुर्धाकदलीदलं द्विधाकृतंफलंवैल्व

श०२० कपित्थंखंडितंद्विधा व्रीहयोमुष्टिमात्राःस्युर्मुद्गमाषायवास्तथा तंडुलाःस्युस्तदर्धांशाःकोद्रवोमुष्टिसम्मिताः लव
१०४ णंशुक्तिमात्रंस्यान्मरिचान्येकविंशतिः घृतस्यकार्षिकोहोमःक्षीरस्यमधुनस्तथा शुक्तिमात्राहुतिर्दध्नः प्रसृतिः
पायसस्यतु खंडत्रयंतुमूलानांफलानांस्वप्रमाणतः ग्रासमात्रंतुहोतव्या इतरेषांचतंडुलाः
अक्षतास्तुयवाःप्रोक्ताअभावेव्रीहयःस्मृताः तदभावेतुगोधूमानतुखंडिततंडुलाः येषांकेषांचिदन्येषांद्रव्याणाम
प्यसंभवे सर्वत्राज्यमुपादेयंभारद्वाजमुनेर्मतात् सर्वप्रमाणमाहुत्यापंचांगुलगृहीतयेति तथा इक्षूणांपर्वकंमा
नंलतानामंगुलिद्वयं चंद्रचंदनकाश्मीरकस्तूरीयक्षकर्दमान् कलापसंमितानेतान्गुग्गुलुंवदरास्थिवत् द्रव्यंस्रु
वेणहोतव्यंपाणिनाकठिनंहविः स्रुवपूर्णाद्रवाःप्रोक्ताःकठिनाग्रासमात्रकाः व्रीहयोयवगोधूमप्रियंगुतिलशाल
यः स्वरूपेणैवहोतव्याइतरेषांचतंडुलाः ॥ अथऋत्विग्वरणं हेमाद्रौमात्स्ये वालाग्निहोत्रिणंविप्रंसुरूपंचगुणा
न्वितं सपत्नीकंचसंपूज्यभूषयित्वाचभूषणैः पुरोहितंमुख्यकर्मकृत्वान्यांश्चतथर्त्विजः चतुर्विंशद्गुणोपेतान्सप
त्नीकान्निमंत्रितान् वृहतांवरसंछन्नान्स्राग्विणःशुचिभूषितान् अंगुलीयकभूषांश्चकर्णवेष्टान्प्रदापयेत् तत्रैवालिं
गे वस्त्रयुग्मंतथोष्णीषंकुंडलेकंठभूषणम् अंगुलीभूषणंचैवमणिवंधस्यभूषणं एतानिचैवसर्वाणिप्रारंभेसर्व
कर्मणां पुरोहितायदत्त्वाथऋत्विग्भ्यः संप्रदापयेत् पूर्वोक्तभूषणंसर्वंसोष्णीषंवस्त्रसंयुतं दद्यादेतत्प्रयो
क्तृभ्यआच्छादनपटंतथा व्रतानांमधुपर्कमाह तत्रैव विश्वामित्रः संपूज्यमधुपर्केणऋत्विग्भ्यः कर्मकारयेत्
अपूज्यकारयन्कर्मकिल्बिषेणैवयुज्यते ऋत्विक्संख्यामाहमात्स्ये हेमालंकारिणःकार्याःपंचविंशतिऋत्विजः
दीक्षयेच्चसमंसर्वानाचार्येद्विगुणंभवेदिति द्विगुणयादक्षिणयाचार्यंतोषयेदित्यर्थः अत्रकार्यानुसारेणपंचविंश
तिः षोडशाष्टौचत्वारोवाऋत्विजोभवंति नवग्रहमखेतुचत्वारऋत्विजः स्कांदे नवग्रहमखेकुर्यादृत्विजश्चतुर

इशुभान् अथवाचैकमभ्यर्च्यविधिनाब्रह्मणासह अत्राचार्यब्रह्मणोर्वरणादिकमावश्यकमितिनिष्कृष्टोर्थः अथस
र्वतोभद्रंहेमाद्रौस्कांदे प्रागुदीच्यांगतारेखाःकुर्यादेकोनविंशतिः खंडेंदुस्त्रिपदःकोणेश्रृंखलाःपंचभिःपदैः एका
दशपदावल्लीभद्रंतुनवभिःपदैः चतुर्विंशत्पदावापिपरिधिर्विंशतिःपदा मध्येषोडशभिःकोष्ठैःपद्ममष्टदलंस्मृतं
श्वेतेंदुःशृंखलाकृष्णवल्लींनीलेनपूरयेत् भद्रारुणासितावापिपरिधिः पीतवर्णका परिध्यावेष्टितंपद्मंबाह्येस
त्वंरजस्तमः तन्मध्येस्थापयेद्देवान्ब्राह्मणांश्चसुरासुरान् इतिसर्वतोभद्रम् अथचतुर्लिंगतोभद्रम् रेखास्त्वष्टाद
शप्रोक्ताश्चतुर्लिंगसमुद्भवे कोणेंदुस्त्रिपदः श्वेतस्त्रिपदैःकृष्णशृंखलाः वल्लीसप्तपदानीलाभद्रंरक्तंचतुष्पदं भद्र
पार्श्वेमहारुद्रंकृष्णमेकादशैः पदैः शिवस्यपार्श्वतोवापिकुर्यात्पंचपदांन्शुभान् पदमेकंतथापीतंभद्रवाप्यांस्तुमध्य
तः शिरसिशृंखलायाश्चकुर्यात्पीतंपदत्रयम् लिंगानांस्कंधतः कोष्ठाविंशतीरक्तवर्णकाः परिधिःपीतवर्णैस्तु
पदैःषोडशभिःस्मृता पदैस्तुनवभिः पश्चाद्रक्तंपद्मंसकर्णिकं इतिचतुर्लिंगतोभद्रम् अथाष्टलिंगतोभद्रम् आग्ने
ये चतुर्विंशतिरालेख्या रेखाःप्राग्दक्षिणायताः ॥ कोणेपुश्रृंखलाः पंचपदवल्ल्यस्तुपार्श्वतः पदैर्नव
भिरालेख्या श्चतुर्भिर्लघुशृंखलाः लघुवल्ल्यःपदैःषड्भिस्ततोष्टादशभिःपदैः कृत्वालिंगानिवाप्यःस्युस्त्र
योदशभिरंतरा ततोवीथिद्वयेनैवपीठंकुर्याद्विचक्षणः तस्याःपदाःपंचपदद्वाराण्यपितथैवच एकाशीतिपदंम
ध्येपद्मंस्वास्तिकमुच्यते कोणेपुशृंखलाः कार्याःपदैस्त्रिभिरितःपरम् पदैश्चतुर्भिर्दिक्षुस्युर्भद्राण्येषांसमंततः ए
कादशपदावल्ल्योमध्येष्टदलमालिखेत् पद्मंनवपदंह्येवंलिंगतोभद्रमुच्यते शृंखलाःकृष्णवर्णेनवल्लींनीलेनपूरयेत्
रक्तेनशृंखलांलघ्वींवल्लींनीलेनपूरयेत् लिंगानिकृष्णवर्णानिश्वेतेनाप्यथवापिकाः पीठंसंपाद्यश्वेतेनपीतेनद्वा
रपूरणं मध्येनशृंखलारक्ता वल्लींनीलेनपूरयेत् भद्राणिपीतवर्णानिपीतापंकजकर्णिका दलानिश्वेतवर्णानि

यद्वा चित्राणिकारयेत् तिस्रो रेखावहिःकार्याः सितरक्ता सिताःक्रमात् इत्यष्टलिंगतोभद्रम् अथद्वादशलिंगतो
अ०र० भद्रनिर्माणम् तत्रैव प्रागुदीच्यायतारेखाः षड्विंशत्परिकल्पयेत् पदानिद्वादशशतंपंचविंशतिरेवच खंडेन्दु
१०५ स्त्रिपदःकोणेशृंखलाःषट्पदैःस्मृताः त्रयोदशपदावल्लीभद्रंतुनवभिःपदैः त्रयोदशपदावापिलिंगमष्टादशैःस्मृतम्
लिंगत्रयस्यपंक्तौतुशुभाःकोष्ठाश्चतुर्दश तेषामुपरिपंक्तौतुकोष्ठाःसप्तदशैवतु पूजापंक्तिस्तुविज्ञेयापरितःपरिकल्पिता
पूजापंक्त्यंतरापंक्तौकोष्ठाश्चाशीतिसंख्यया परिधिःसतुविज्ञेयोमध्यमंडलयोर्द्वयोः परिध्यंतरकोष्ठेषुसर्वतोभद्र
मालिखेत् विशेषश्चात्रविज्ञेयःशृंखलाषट्पदाभवेत् त्रयोदशपदावल्लीभद्रंतुनवभिःपदैः पंचविंशत्पदावापि
परिधिःषोडशात्मकः भद्रवाप्यंतरालेतुत्रिपदंचित्रवर्णकं मध्येनवपदंपद्मंकर्णिकाकेसरान्वितं सत्त्वरजस्तमोव
र्णाःपरितोमंडलस्यतु त्रयःपरिधयःकार्य्यास्तत्रद्वाराणिकारयेत् सितेंदुःशृंखलाःकृष्णावल्लीनीलाप्रकीर्त्तिता
भद्रंचैवारुणंज्ञेयंवापीस्याच्छ्वेतवर्णका लिंगानिकृष्णवर्णानिपार्श्वतोद्वादशैवतु परिधिःपीतवर्णास्यात्कमलंपंच
वर्णकं इतिद्वादशलिंगतोभद्रम् ॥ अथैकलिंगतोभद्रंगौरीतिलके तिर्यगूर्ध्वगतारेखाःकार्य्याः स्निग्धास्त्रयो
दश कोणेंदुस्त्रिपदःकार्यःशृंखलास्त्रिपदाःस्मृताः वल्लीतुषट्पदानीलाभद्रंरक्तंप्रकल्पयेत् पदैर्द्वादशभिःस्पष्टमु
त्तरेपूर्वदक्षिणे पश्चिमायांमहारुद्रअष्टाविंशतिकोष्ठकैः लिंगपार्श्वेतथामूर्ध्निअष्टौकोष्ठाःसपीतकाः लिंगमेकंतथा
गौर्य्याःस्निग्धतुरक्तमंडलं पूजयेत्तंडुलैःश्वेतैस्तस्यगौरीप्रसीदति इदंचगौरीव्रतेषुपूजनीयं अथसर्वतोभद्रमं
डले देवतापूजाक्रमः तत्रायंसंग्रहः कल्पद्रुमे आसनोपरिसंविश्यन्यासजालंविधायच शंखं
प्रपूजयेदग्रेगंधपुष्पाक्षतादिभिः कलशंवामभागस्थपूजाद्रव्याणिचादरात् विलिखेत्सर्वतोभद्रंवेदिकोपरि
सुंदरं सर्वव्रतेसमुदितंसर्वतोभद्रमंडलं तत्रदेवताः मध्येब्रह्माष्टासुदिक्षुसोमाद्याश्चाष्टदेवताः वायुसोमद्वयो

मध्येवसूनष्टौसमर्चयेत् सोमईशानयोर्मध्येरुद्रानेकादशैवतु इंद्रईशानयोर्मध्येआदित्यान्द्वादशैवतु इंद्राग्नि
मध्येचतथा अश्विनौद्वौप्रपूजयेत् आग्नेययमयोर्मध्येविश्वेदेवान्सपैतृकान् याम्यनैर्ऋतयोर्मध्येसप्तयक्षांश्चपू
जयेत् नैर्ऋत्यजलयोर्मध्येनागान्भूतांश्चपूजयेत् आप्यवायव्ययोर्मध्येगंधर्वाप्सरसोयजेत् ॥ ब्रह्मसोमद्वयोर्म
ध्येमहादेवगणान्यजेत् ॥ स्कंदनंदीवृषंशूलंमहादेवंतथांबिकां ब्रह्मेशानयोर्मध्येदक्षादीन्सप्तपूजयेत् ॥ ब्रह्मेंद्रयो
स्तथामध्येदुर्गांविष्णुंतथैवच ॥ ब्रह्माग्निमध्येचतथास्वधांतत्रप्रपूजयेत् ॥ ब्रह्मणोनिर्ऋतेर्मध्येगणेशंतुप्रप्
जयेत् वरुणब्रह्मणोर्मध्येअपःसंपूजयेत्ततः मध्येवायोर्ब्रह्मणश्चमरुतःसंप्रपूजयेत् ब्रह्मणःपादमूलेतुमेदिनींपरि
पूजयेत् कावेरीनर्मदाचैवयमुनाचसरस्वती गंगाकृष्णातथागोदापूज्याःसप्तचसागराः क्षारक्षीरमधुसर्पिर्मैरे
क्षुदधिसंभवाः ब्रह्मयज्ञानमित्याद्यैर्मंत्रैःस्थाप्यास्तुदेवताः गंधपुष्पादिभिःपूज्यादीपान्दद्याच्चसर्वतः सर्वत्रभद्रं
यस्मात्तत्सर्वतोभद्रमुच्यते मंडलाद्बहिरस्त्राणिदेवैरिंद्रादिभिःसह वज्रंशूलंगदांशक्तिंदंडंखड्गंतथैवच पाशं
ध्वजंचांकुशंचगदांचपरिपूजयेत् गौत्तमंचभरद्वाजंविश्वामित्रंचकश्यपं यमदग्निवशिष्ठात्रीनरुंधतियुतान्यजेत्
सूर्यादिकान्ग्रहान्सर्वान्मेषादिराशिसंयुतान् माहेंद्रीमथकौमारींब्राह्मींवाराहरूपिणीं चामुडांवैष्णवींदेवींमाहे
शींचविनायिकीं वेदमंत्रैःप्रतिष्ठाप्यप्रत्येकंसहपूजयेत् स्थापनंप्रत्येकंकुर्यात् पूजनंसहमिलितोपचारैः का
र्यमितिसुकरःपंथाः अथाग्निकार्येकुशंडिकाक्रमोनारदीये कुशाःपरिसमूहायसप्तशाखाःप्रकीर्त्तिताः गोमयेनो
पलिप्येयंतदर्थमितिनारद वंध्यादुष्टाचहीनांगीमृतवत्साचयाभवेत् यज्ञार्थंगोमयंतस्यानाहरेदितिभाषितम् ये
भ्रमंतिसदाकाशेपतंगाद्याभयंकराः तेषांप्रहरणार्थायमतंप्रोद्धरणंद्विज स्त्रुवेणचकुशेनापिकुर्यादुल्लेखनंभुवः अ
स्थिकंटकशुद्ध्यर्थंब्रह्मणापरिभाषितं आपोदेवगणाःसर्वेतथापितृगणाद्विज तेनाद्भिःप्रोक्षणंप्रोक्तंमुनिभिर्विधि

कोविदैः अग्नेरानयनंप्रोक्तंसौभाग्यस्त्रीभिरेवच शुभदंमृण्मयेपात्रेप्रोक्ष्याद्भिस्तंनिधापयेत् अमृतस्यक्षयंदृष्ट्
अ० १० वाब्रह्माद्यैःसर्वदैवतैः वेद्यांनिधापितस्तस्मात्सामिद्भिर्होहुताशनः दक्षिणस्यांदानवाद्याःस्थितायज्ञस्यनारद
१०६ तेभ्यःसंरक्षणार्थायब्रह्माणंतद्दिशिन्यसेत् उत्तरेसर्वपात्राणिप्रणीताद्यानिपश्चिमे यजमानात्पूर्वतःस्युर्द्विजाःस
र्वेपिनारद द्यूतेचव्यवहारेचयज्ञकर्माणिचेद्भवेत् कर्त्तोदासीनचित्तस्तत्कर्मनस्यादितिस्थितिः ब्रह्माचार्यौ
स्वशाखौहिकर्त्तव्यौयज्ञकर्माणि ऋत्विजांनियमोनास्तियथालाभंसमर्चयेत् द्वेपवित्रेद्व्यंगुलेस्तःप्रोक्ष
णीचतुरंगुला आज्यस्थालीत्र्यंगुलाच चरुस्थालीषडंगुला द्व्यंगुलंतूपयमनमेकंसंमार्जनाकुशं स्रुवंषडंगु
लंप्रोक्तंस्रुचंसार्धत्र्यांगुलं प्रादेशमात्राःसमिधःपूर्णपात्रंषडंगुलं अत्रप्रोक्षण्यादिपात्राणां चतुरंगुलादिमानं
मुखविस्तारदैर्घ्यांतःस्थूलत्वादिमानेयथासंभवंवाच्यं पूर्णपात्रंषडंगुलमितिमुखविस्तारेज्ञेयं तत्रतंडुलमानंय
था अष्टमुष्टिभवेत्कुंचःकुंचाष्टकमथाढकं चतुराढकंभवेद्द्रोणःखारीद्रोणचतुष्टयम् अन्यप्रकारोयथा अष्टमुष्टिभवे
त्कुंचः कुंचाअष्टौतुपुष्कलं पुष्कलानिचचत्वारिपूर्णपात्रंविदुर्बुधाः प्रोक्षण्याउत्तरेभागेप्रणीतापात्रमष्टाभिः या
निकानिचतीर्थानिसमुद्राःसरितस्तथा प्रणीतायां समासीनास्तस्मात्तांपूरयेज्जलैः वेदिकावस्त्रहीनाचनग्रासंप्रोच्य
तेद्विज परिस्तीर्यततोदर्भैःपरिदध्यादिमांबुधः इंद्रवज्रंविष्णुचक्रंयमतूदंडंत्रिशूलकं दर्भरूपतयात्रीणिपवित्र
च्छेदनानिच प्रोक्षणीचप्रकर्त्तव्याप्रणीतोदकसंयुता नेनातिपुण्यदंकर्मपवित्रमितिकीर्त्तितम् आज्यस्थालीप्रकर्त्त
व्यापत्रमात्रप्रमाणिका कुलालचक्रघटितमासुरंमृण्मयंस्मृतं तदेवहस्तघटितंस्थाल्यादिदैविकंभवेत् स्रुवेच
सर्वकर्माणिशुभान्यप्यशुभानिच तस्यैवपावनार्थंतुवह्नौतापनमीरितं अग्रेहुतेनवैधव्यं मध्येचैवप्रजाक्षयः मू
लेचम्रियतेहोतातेनतापनमीरितम् अग्नौतस्माद्विशुद्ध्यर्थंतद्विचार्य्यप्रयत्नतः अग्निःसूर्यश्चसोमश्चविरंचिरनिलो

यमः स्रुवेषडेतेदेवाःस्युःप्रत्यंगुलमुपाश्रिताः अग्निर्भोगार्थनाशायसूर्योव्याधिकरोभवेत् निष्फलस्तुस्मृतः सो
मोविरंचिः सर्वकामदः अनिलोवृद्धिदः प्रोक्तोयमोमृत्युप्रदोमतः संमार्जनोपयमनंकर्तव्यंचकुशद्वयं सर्वतः स
वंशाखंस्यात्पंचशाखंतथापरं श्रीपर्णीचशमीतद्वत्खदिरश्चविकंकतः पलाशश्चैवविज्ञेयाःस्रुवेचैवतथास्रुचे हस्तो
न्मितंस्रुवंशस्तंत्रिदशांगलकंस्रुचं विप्राणांचैतदाख्यात मन्येषामंगुलोनकं शूद्राणांपतितानांचखरादीनांचना
रद दृष्टिदोषविनाशार्थंपात्राणांप्रोक्षणंस्मृतं अकृतंपूर्णपात्रंतुयज्ञाच्छिद्रंसमुद्भवेत् तस्मिन्पूर्णेकृतेविप्रयज्ञसंपू
र्णताभवेत् अष्टमुष्टिभवेत्किंचित्पुष्कलंतच्चतुष्टयं पुष्कलानिचचत्वारिपूर्णपात्रंविदुर्बुधाः होमकालेचसंप्राप्तेनदद्या
दशनंक्वचित् दत्तेऽतृप्तोभवेद्वन्हिः शापंदद्याच्चदारुणं आघारौनासिकेप्रोक्तेआज्यभागौचचक्षुषी प्राजापत्यंमुखं
प्रोक्तंकटिर्व्याहृतिभिः स्मृता शीर्षहस्तौचपादौचपंचवारुणमीरितं तथास्विष्टकृतंविप्रश्रोत्रेपूर्णाहुतिः स्मृता
द्विमुखंचैकहृदयंचतुः श्रोत्रंद्विनासिकं द्विशीर्षकंचषट्नेत्रंपिंगलंसप्तजिव्हकं सव्यभागेत्रिहस्तंचचतुर्हस्तंचद
क्षिणे स्रुक्स्रुवौचाक्षमालाचशक्तिर्दक्षिणकेकरे त्रिमेखलंत्रिपादंचघृतपात्रंद्विचामरं मेषारूढंचतुः शृंगंबाला
दित्यसमप्रभं उपवीतसमायुक्तंजटाकुंडुलमंडितम् ज्ञात्वैवमग्निदेहंतुहोमकर्मसमाचरेत् पयोदधिघृतंचैवस्नेहप
क्वंतथैवच जुहुयाद्यस्तुहस्तेनसविप्रोब्रह्महाभवेत् यदन्नंपुरुषोश्नातितदन्नंतस्यदेवताः सर्वकामसमृद्ध्यर्थंतिला
धिक्यंहविर्मतम् होमेमुद्रात्रयंप्रोक्तंमृगीहंसीचसूकरी अभिचारेशूकरीस्यान्मृगीहंसीशुभात्मिके सर्वांगुलीभिः
क्रोडीस्याद्धंसीमुक्तकनिष्ठिका मध्यमानामिकांगुष्ठैर्मृगीमुद्राप्रकीर्त्तिता एवंप्रमाणयाहुत्यापंचांगुलिगृहीतया द
धिमध्वाज्यसंयुक्तैर्ऋत्विग्भिर्जुहुयात्तिलैः कुशास्त्वनामिका सक्ताःकार्य्याःस्युःपुण्यकर्मणि ॥ विनायकः कर्मवि
घ्नशांत्यर्थेविनियोजितः गणानामधिपत्येचशिवेनब्रह्मणातथा इत्यादिनाग्रे विनायकशांत्यादिक्रमोऽभिहितः

अ०र०
१०७

अप्रकृतत्वान्नेहालिखितः अथानंतरकृत्यंभाविष्योत्तरे शमनामोद्यापने ततोग्निंसंप्रतिष्ठाप्यस्वशाखोक्तविधानतः विष्णुसूक्तेनहोतव्यंमूलमंत्रेणवापुनः नवग्रहान्सदिक्पालान्मंत्रानुक्त्वातुहोमयेत् पुरुषसूक्तेनहोतव्यंसमिदाज्य चरुस्तिलाः पूजयित्वाततोवान्हिंबलिंपूर्णाहुतिंतथा श्रेयःसंपाद्यदानंचअभिषेकंसमाचरेत् आचार्यंपूजयेत्पश्चात्सु वर्णा युतधेनुभिः प्रतिमां दानमंत्रेण आचार्याय निवेदयेत् प्रतिमादानसिध्यर्थंशक्त्यास्वर्णंतुदापयेत् दानंयद्दक्षिणाहीनंतत्सर्वंनिष्फलंभवेत् ब्राह्मणान्शतसाहस्रंभोजयेन्मधुसर्पिषा पक्कान्नैःपायसैः खाद्यैःकदली शर्कराान्वितैः ऋत्विग्भ्योदक्षिणांदत्वाभूयसींदक्षिणांददेत् तदंतेघृतपात्रंचतिलपात्रंचकांचनं शय्याचवस्त्रदानादि दशदानंचशक्तितः अशक्तश्चेत्स्वर्णमेवदत्वाविप्रान्नमेत्पुनः तिलकंधारयेत्पश्चादभिषिंचेत्सपल्लवैः पूर्वमाचा र्यकृतोऽभिषेकः अत्रचविप्रकृतइतिविवेकः द्विजैस्तथाशिषोदेयानत्वास्तुत्वाविसर्जयेत् इतिश्रीमन्महाराजा धिराज श्रीरणवीर कारिते व्रतरत्नाकरे धर्मकर्मनिबंधे व्रतोपयुक्ता समान्योद्यापनकृत्यपरिभाषा समाप्ता अथोद्यापनसामान्यप्रयोगः तत्रादौस्वस्तिवाचनंपुण्याहवाचनंचकृत्वा वृद्धिश्राद्धं गणपतिपूजनं मातृकापूज नंचकुर्यात् त्रिकांडमंडनः गर्भाधानादिसंस्कारेष्विष्टापूर्तादिकर्मसु वृद्धिश्राद्धंपुराकार्य्यंकर्मादौस्वस्तिवाचनं उ पनयनादिमहत्सुकर्मसु एकविंशत्यहोयज्ञेविवाहेदशवासरान् त्रिषट्चौलोपनयनेनांदीश्राद्धंविधीयत इति वचनात्पूर्वत्रकार्य्यं स्वल्पकार्य्येषुतदहरेवस्वल्पविधिनाकार्य्यम् अत्रव्रतकर्ताएकादश्यादिव्रतोद्यापनंचिकीर्षुःपूर्वे द्युः कृतहविष्यादिनियमो व्रतदिने प्रातः समुत्थायकृतनित्यक्रियःसन् अहतशुक्लांबरधरःसंप्रक्षालितपाणि पादोमंडपपश्चिमद्वारसमीपे प्राङ्मुखोवाउदङ्मुखोमहतां ब्राह्मणानामाज्ञामादाय तेभ्योनमस्कृत्यदेवेभ्यश्चाति लकंविधायाचाम्य तूर्यमृदंगादिमंगलवादस्वस्तिवाचनध्वनौ प्रवृत्ते धर्मपत्न्यासह ग्रंथिबंधनंकृत्वा कुश

त्रयतिलयवजलान्यादाय प्रतिज्ञासंकल्पंकुर्यात् ॐतत्सदद्यामुकमासेऽमुकपक्षेऽमुकतिथावमुकवासरःद्यन्विता यामुकगोत्रोहममुकशर्माहं सकलपापक्षयपूर्वक श्रीयज्ञपुरुषलक्ष्मीनारायणप्रीतये चैकादश्याद्यमुकव्रतोद्यापन महंकरिष्येति प्रतिज्ञांविधाय ततःकंकणबंधनंकुर्यात् भद्रंकर्णेभिः शृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षिभिर्यजत्राः स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांऽसस्तनुभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुः इत्यनेनग्रंथिबंधनम् ततोब्राह्मणान्संपूज्यस्वस्तिवाचनंकु र्यात् व्यासः संपूज्यगंधमाल्याभिर्ब्राह्मणान्स्वस्तिवाचयेत् आश्वलायनः वैदिकेतांत्रिकेचादौततःपुण्याह इष्यते त्रीनधिकान्ब्राह्मणास्ताम्बूलादिभिःपरितोष्योदङ्मुखानुपवेश्य पुण्याहंभवंतोब्रुवन्त्वितिब्राह्मणान्यजमा नस्त्रिःश्रावयेत् ततोब्राह्मणाः पुण्याहं पुण्याहं पुण्याहं तत्रवाक्यं ब्राह्म्यंपुण्यमहोयच्चसृष्ट्युत्पादनकार कं वेदवृक्षोद्भवंपुण्यंतत्पुण्याहंभवत्विति पुनंतुमादेवजनाःपुनंतुमनसाधियः पुनंतुविश्वाभूतानिजातवेदःपु नीहिमां १ भोभोब्राह्मणाअस्ययजमानस्यगृहेकल्याणंभवंतोब्रुवंत्वितित्रिःश्रावयेत् कल्याणं कल्याणं क ल्याणं वाक्यंच पृथिव्यामुद्धृतायांतुयत्कल्याणंपुराकृतं ऋषिभिःसिद्धगंधर्वैस्तत्कल्याणंब्रुवंतुनः यथेमांवा चंकल्याणीमावदानिजनेभ्यः ब्रह्मराजन्याभ्यांशूद्रायचार्यायचस्वायचारणायच प्रियोदेवानांदक्षिणायैदातु रिहभूयासमयंमेकामःसमृध्यतामुपमादोनमतु २ भोभोब्राह्मणाअस्ययजमानस्यगृहेऋद्धिंभवंतोब्रुवंतुऋद्धिःऋ द्धिःऋद्धिः सागरस्यचयाऋद्धिर्महालक्ष्म्यादिभिःकृता संपूर्णासप्रभावाचतामृद्धिंसंब्रुवंतुनः मंत्रः सत्रस्य ऋद्धिरस्यगन्मज्योतिरमृताअभूम दिवंपृथिव्याअध्यारुहामाविदामदेवान्स्वर्ज्योतिः क्षत्रियऋद्धिः ३ भो भोब्राह्मणाअस्ययजमानस्यगृहेस्वस्तिभवंतोब्रुवंतु ॐस्वस्ति स्वस्ति स्वस्ति ३ मंत्रः स्वस्तिर्याअवि नाशाख्यापुण्यकल्याणवृद्धिदा विनायकप्रियानित्यंतांस्वस्तिंसंब्रुवंतुनः स्वस्तिनइंद्रोवृद्धश्रवाःस्वस्तिनःपूष

बिश्ववेदाः स्वस्तिनस्तार्क्ष्योऽरिष्टनेमिः स्वस्तिनोवृहस्पतिर्दधातु पयःपृथिव्यांपयऽओषधीषुपयोदिव्यंतरिक्षेपयो
धाःपयस्वतीःप्रदिशःसंतुमह्यम् एतच्चब्राह्मणानन्नेन परितोष्य पुण्याहं स्वस्तिऋद्धिरित्योंकारपूर्वकं त्रिस्त्रिरे
व्र०९० कैकमाशिषोवाचयित्वेत्यादिनाबौधायनेनोक्तम् यमः पुण्याहवाचनंवैदंब्राह्मणस्यविधीयते एतदेवनिरोंकारंकु
१०८ र्यात्क्षत्रियवैश्ययोरि ति वह्वृचपरिशिष्टेतु अवनिकृतजानुमंडलः कमलमुकुलसदृशमंजलिंशिरस्याधाय द
क्षिणेन पाणिना सुवर्णपूर्णकलशंधारयित्वा दीर्घानागानद्योगिरयस्त्रीणिविष्णुपदानिचतेनायुः प्रमाणेन पु
ण्याहंदीर्घमायुरस्तु शिवाआपःसंतुसौमनस्यमायुष्यमस्तु अक्षतंचारिष्टमस्तु गंधाः पांतु सुमंगल्यंचास्तु अ
क्षताःपांतु आयुष्यमस्तु पुष्पाणि पांतु सौश्रियमस्तु तांबूलाःपांतु ऐश्वर्यमस्तु दक्षिणाःपांतु आरोग्यमस्तु
दीर्घमायुःशांतिःपुष्टिस्तुष्टिःश्रीर्यशोविद्याविनयोवित्तं वहुपुत्रंचायुष्यंतेस्तु यंकृत्वा सर्ववेदयज्ञक्रियारंभा
शुभाःप्रवर्तंते तमहमोंकारमादितःकृत्वा ऋग्यजुःसमाथर्वाशीर्वचनंवह्वृषिमतंसमनुज्ञातंभवद्भिरनुज्ञातः
पुण्याहंवाचयिष्ये वाच्यताम् भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांस॑स्त
नुभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुः १ द्रविणोदाद्रविणतस्तुरस्यद्रविणोदाः समरस्यप्रयंसत् द्रविणोदावीरवतीमि
षंनोद्रविणोदारासतदीर्घमायुः २ सवितापश्चात्सवितापुरस्तात्सवितोत्तरात्सविताधरस्तात् सवितानःसुवसु
सर्वतातिंसवितारास्मतांदीर्घमायुः ३ नवोनवोभवतिजायमानोन्हांकेतुरुषसामेत्यग्रं भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्न
श्चंद्रमास्तिरतेदीर्घमायुः ४ उच्चादिविदक्षिणावंतोअस्थुर्येअश्वदासहतेसूर्येण हिरण्यदाअमृतत्वंभजंतेवासोदाः
प्रतिरंतआयुः ५ पुण्याहंब्रूयात् व्रतनियमतपः स्वाध्यायक्रतुदमदानविशिष्टानां सर्वेषांब्राह्मणानां मनः समा
धीयतां समाहितमनसःस्मःप्रसीदंतुभवंतःप्रसन्नाःस्मःशांतिरस्तु पुष्टिरस्तुतुष्टिरस्तुवृद्धिरस्तुअविघ्नमस्तु आरोग्य

मस्तु आयुष्यमस्तु शिवंकर्मास्तु कर्मसमृद्धिरस्तु पुत्रसमृद्धिरस्तु धनधान्यसमृद्धिरस्तु इष्टसमृद्धिरस्तुअरिष्टानिर सनमस्तुयत्पापंतत्प्रतिहतमस्तु यच्छ्रेयस्तदस्तु उत्तरोत्तरमहरहरभिवृद्धिरस्तु उत्तरोत्तराः क्रियाः शुभाःशोभनाः प्रवर्त्तंते तिथिकरणमुहूर्त्तनक्षत्रसंपदस्तु तिथिकरणमुहूर्त्तनक्षत्रग्रहलग्नाधिदेवताः प्रीयंताम् तिथिकरणमुहूर्त्त नक्षत्रेसग्रहेसदैवतेप्रीयेताम् अग्निपुरोगाविश्वेदेवाः प्रीयंताम् इंद्रपुरोगामरुद्गणाः प्रीयंताम् वशिष्ठपुरोगाऋ षिगणाः प्रीयंताम् माहेश्वरीपुरोगामातरः प्रीयंताम् अरुंधतीपुरोगाएकपत्न्यः पतिव्रताः प्रीयंताम् विष्णुपुरोगाः सर्वे देवाः प्रीयंताम् ब्रह्मपुरोगासर्वेवेदाः प्रीयंताम् ब्रह्माचब्राह्मणाश्चप्रीयंताम् श्रीसरस्वत्यौप्रीये ताम् भगवतीकात्यायनीप्रीयताम् भगवतीमाहेश्वरीप्रीयताम् भगवतीऋद्धिकरीप्रीयताम् श्रद्धामेधेप्रीयेताम् भगव तीवृद्धिकरीप्रीयताम् भगवंतौविघ्नविनायकौप्रीयेतां सर्वाः कुलदेवताः प्रीयंताम् हताविष्णुद्विषः हताः परिपं थिनः हताश्चाविघ्नकर्त्तारः शत्रवः पराभवंतु शाम्यंतुघोराणि शाम्यंतु पापानि शाम्यंत्वीतयः शुभानिवर्धंताम् शिवाआपः संतु शिवाअग्नयः संतु शिवाआहुतयःसंतु शिवावनस्पतयःसंतु शिवाअतिथयःसतु अहोरात्रे शिवेस्याताम् निष्कामेनिष्कामेनः पर्जन्योवर्षतु फलवत्योनओषधयः पच्यंताम् योगक्षेमोनः कल्पताम् शुक्रां गारकबुधबृहस्पतिशनिराहुकेतुसोमसहिताआदित्यपुरोगमाः सर्वे ग्रहाः प्रीयंताम् भगवान्नारायणःप्रीयताम् भगवान्पर्जन्यः प्रीयताम् भगवान्स्वामीमहासेनः प्रीयताम् पुण्याहंवाचयिष्ये वाच्यतां उद्गातेवशकु नेसाम गायसिब्रह्मपुत्रइवसवनेषुशंससि वृषेववार्त्ताशिशुमतीरपीत्यासर्वतोनः शकुनेभद्रमावह विश्वतोनः श कुनेभद्रमावह याज्ययायजतिप्रातर्वैयाज्यापुण्यैवलक्ष्मीः पुण्यामेवतल्लक्ष्मींसंभावयति पुण्यांलक्ष्मींसंस्कुरुते यत्पुण्यंनक्षत्रंतद्बट्कुर्वीतोपव्युषंयदावै सूर्यउदेति अथनक्षत्रेउदेति यावतितत्रसूर्योगच्छेत् यत्रजघन्यं

पश्येत तावत्कुर्वीतयत्कारीस्यात् पुण्याहएवकुरुते पुण्याहंभवंतोब्रुवंतु ॐपुण्याहं स्वस्तयेवायुमुपब्रुवामहे सोमंस्वस्तिभुवनस्ययस्पतिः बृहस्पतिंसर्वगणंस्वस्तये स्वस्तयआदित्यासोभवंतुनः आदित्यउदयनीयः यथायेवैताःस्वस्त्या प्रयंति यथास्वस्तिमभ्युद्यंतिस्वस्त्येवैनः प्रयंतिस्वस्त्युद्यंति स्वस्तिनऽइन्द्रोवृद्धश्रवाः स्वस्तिनःपूषाविश्ववेदाः स्वस्तिनस्तार्क्ष्योऽअरिष्टनेमिः स्वस्तिनोबृहस्पतिर्दधातु अष्टौदेवाःवसवःसोम्यासःचतस्रो देवारजराश्रविष्ठाः तेयज्ञंपांतुरजसःपरस्तात् संवत्सरीणममृतंस्वस्तिस्वस्तिभवंतोब्रुवंतु आयुष्मतेस्वस्ति ऋध्यामस्तोमंसनुमामवाजमानोमंत्रंसरथेहोपयातम् यइगेनपक्वंमधुगोपांतराभूतां अश्विनौकाममप्राः सर्वामृद्धिमृध्नुयामिति तंवैतेजसैवपुरस्तात्पर्य्यच्छंदोभिर्मध्यतोक्षरैरुपरिष्टाद्गायत्र्यासर्वतोद्वादशाहं परिभूय सर्वामृद्धिमाध्नोत्सर्वामृद्धिमृध्नोतियएवंवेद ऋध्यास्महव्यैर्नमसोपसद्यमित्रंदेवंमित्रधेयंनोअस्तु अन्यूराधान्हविषावर्धयंतःशतंजीवेमशरदः सवीराःत्रीणित्रीणिवैदेवानामृध्यानित्रीणिछंदांसित्रीणिसवनानि त्रयइमेलोकाऋध्यामेवतद्वीर्यएषुलोकेषुप्रतितिष्ठति ऋद्धिंभवंतोब्रुवंतु ऋध्यतां श्रियेजातःश्रियआनिरियायाश्रियेवयो जरितृभ्योदधातिश्रियं वसान अमृतत्वमायन्भवति सत्यासमियामितद्रौ श्रियएवैनंतच्छ्रियामादधाति संततमृचाषट्कृत्यंसंतत्यैसंधीयते प्रजयापशुभिर्यएवंवेद यास्मिन्ब्रह्माभ्यजयत्सर्वमेतत् अमुंचलोकमिदमुतसर्वं तन्नो तन्नक्षत्रमभिजिद्विजित्यश्रियंदधात्वहृणीयमानअहेबुध्नियमंत्रंमेगोपाय यमृषयस्त्रयीविदोविदुःऋचःसामानियजूंषिसाहिश्रीरमृतासतांश्रीरास्त्विति भवंतोब्रुवंतु अस्तुश्रीःपुण्याहवाचनसमृद्धिरस्तुभगवान्प्रजापतिः प्रीयतामततोनीराचनमभिषेकंचयथाशाखकारपेदितिपुण्याहवाचनम् आदावंतेचमध्येचकुर्याद्ब्राह्मणवाचनम् अथपुनःसंकल्पंकुर्यात् ॐतत्सद्ब्रह्मेत्यादिदेशकालौसंकीर्त्य ममकर्त्तव्यैकादश्यादिव्रतोद्यापनकर्मणोनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिदुर्गाश्रीसहितगौर्य्यादिषोडशमातृकापू

जनाभ्युदयिककलशस्थापनसूर्य्यादिनवग्रहेंद्रादिलोकपालानहंपूजयिष्ये तत्रादौगणपत्यादीनांस्थापनक्रमः ओंग णानांत्वागणपतिꣳहवामहे प्रियाणांत्वाप्रियपतिꣳहवामहे निधीनांत्वानिधिपतिꣳहवामहेवसोममआहमजानिग र्भधमात्वमजासिगर्भधम् ओंगणपतिरसिगणपतेइहागच्छ ओंगजास्यगणनाथत्वंसर्वविघ्नविनाशन लंबोदरसुनेत्रा त्रसमागच्छगणाधिप १ गौरिदेविसमागच्छवरदाभयशूलधृक् कुलांबिकेवृषारूढेशांतिंकुरुममाध्वरे हिमाद्रितन यांदेवींवरदांभैरवप्रियां लंबोदरस्यजननींगौरीमावाहयाम्यहं एह्येहिनीलोत्पलतुल्यवर्णेश्वेतांबरेप्रोज्वलशूल हस्ते नगेंद्रकन्येभुवनेश्वरित्वंपूजांगृहीतुंमखमस्मदीयं ओंभूर्भुवः स्वर्गौरिभगवति इहागच्छइत्यक्षतैरावाह्यपूज येत् ओंपद्मेत्वंपद्महस्तासिपद्मनाभसमोपमे पद्मनाभस्यदयितेएहिसौम्येशुभंकुरु पद्माभांपद्महस्तांचपद्मना भोरसिस्थितां जगत्प्रियांपद्मवासांपद्मामावाहयाम्यहं एह्येहिपद्मेशशितुल्यवक्त्रेपंकेरुहस्थेशुभचक्रहस्ते सुरा सुरेंद्रैरभिवंदितांघ्रेपूजांगृहीतुंममयज्ञभूमिम् ३ ओंभूर्भुवः पद्मेइहागच्छइत्यावाह्यपूजयेत् ओंपराशरस्यदुहिते वज्रहस्तेभगामिनि शचिदेविहिनोयागेदुष्टारिमथनिःकले दिव्यरूपांविशालाक्षींशचींकुंडलधारिणीं रक्तमुक्ताद्यलं कारांशचीमावाहयाम्यहम् १ प्रतप्तकार्त्तस्वरतुल्यवर्णेगजाधिरूढेनलिनाभनेत्रे सत्रप्रियेप्रोज्वलवज्रहस्तेपूजांगृ हीतुंशचिदेविशीघ्रम् ३ ओंभूर्भुवः शचिदेविइहागच्छइत्यावाह्यपूजयेत् ३ मेधेहंसगतासित्वंचित्स्वरूपाहृदि स्थिता आचारादौनमस्तुभ्यमेहिदेविजगत्प्रिये १ विश्वेश्वरींविशालाक्षींमहाबलप्रदायिनीं बुद्धिप्रबोधिनींसौ म्यांमेधामावाहयाम्यहं एह्येहिमेधेशुभभूरिवक्त्रेपीतांबरेपुस्तकपाशहस्ते बुद्धिप्रदेहंससमाधिरूढेपूजांगृहीतुंम खमस्मदीयम् ३ ओंभूर्भुवः मेधेदेवि इहागच्छइत्यावाह्यपूजयेत् ४ सावित्रिसर्वदेवानांब्रह्मादीनांविशेषतः पू जनीयासिदेवित्वमेहियज्ञेशुभंकुरु १ जगत्सृष्टिकरींधात्रींदेवींप्रणवमातृकां वेदगर्भांज्ञानमयींसावित्रींपूजया

म्यहं एह्येहि सावित्रिजगद्विधात्रिब्रह्मप्रियेस्त्रुकस्त्रुवपाशहस्ते प्रतप्तजांबूनदतुल्यवर्णेपूजांगृहीतुंमखमस्मदीयं
अ०२० ओंभूर्भुवः स्वः सावित्रिदेविइहागच्छइत्यावाह्यपूजयेत् ५ विजयेविश्वरूपात्वंविश्वात्माविश्वतोमुखी महादं
११० ष्ट्रेमहाकायेसमागच्छमहेक्षणे १ सर्वास्त्रधारिणींदेवींसर्वाभरणभूषितां सर्वदेवैः स्तुतांरम्यांतांविजयांस्थापया
म्यहम् २ एह्येहिसर्वास्त्रधरेकुमारिसुरासुराणांविजयप्रदात्रि त्रैलोक्यवंद्येशुभरत्नभूषे गृहाणपूजांविज
येनमस्ते ३ ओंभूर्भुवः स्वर्विजयेइहागच्छइत्यावाह्यपूजयेत् ६ जयेदेविसमागच्छजगदेसिंहवाहिनि वज्रा
सिचक्रैर्गदयारिपुंनाशयमेध्वरे सुरारिमथनांदेवींदेवानामभयप्रदां त्रैलोक्यवंदितांदेवींजयामावाहयाम्यहम् २
एह्येहि पंकेरुहलोचनेत्वंजयप्रदेचंचलशक्तिहस्ते ब्रह्मादिदेवैरभिवंद्यमानेजयेत्रसिद्धिंकुरुसर्वदामे ३ ओंभूर्भुवः
स्वर्जयेदेविइहागच्छइत्यावाह्यपूजयेत् ७ देवसेनेसमागच्छदेवतानांपुरोगमे देवाधिदेवीत्वंप्रोक्तानिहंसिरिपुमध्वरे १
मयूरवाहिनींदेवींखड्गशक्तिधनुर्धराम् आवाहयेदेवसेनातारकासुरमर्दिनीम् २ एह्येहिचापासिधरेनघेत्वंमयूरवा
हेकमलायताक्षि इंद्रादिदेवस्थितिहेतुभूतेगृहाणपूजांममदेवसेने ३ ओंभूर्भुवः स्वर्देवसेनेदेविइहागच्छइत्या
वाह्यपूजयेत् ८ स्वधेपितृमनुष्याणामेकात्वंत्रिगुणात्मिके कारणंहदिसर्वेषामेहिदेविममाध्वरम् १ अग्निकांतापि
तृभ्योहिकव्यार्थंयाप्रयच्छति पितृणांतृप्तिदादेवीस्वधामावाहयाम्यहम् २ एह्येहिवैश्वानरवल्लभेत्वंकव्यंपितृभ्यः
सततंददासि स्वर्गाधिवासेशुभशक्तिहस्तेस्वधेत्रनः पाहिमखंनमस्ते ३ ओंभूर्भुवः स्वः स्वधेदेविइहागच्छइ
त्यावाह्यपूजयेत् ९ स्वाहेत्वंलक्षणैर्युक्तादेहियज्ञाभिवांछितं त्वमागच्छाध्वरेदेशंसमस्तविहितक्रिये १ हविर्गृ
हीत्वासततंदेवेभ्योयाप्रयच्छति तांदिव्यरूपांपरमांस्वाहामावाहयाम्यहम् २ एह्येहिवैश्वानरपत्निदेवितडित्प्रभे
शक्तिधरेकुमारि हस्तेगृहीत्वासुरतृप्तिहेतोस्वाहेप्रसीदमखमस्मदीयम् ३ ओंभूर्भुवःस्वः स्वाहेदेविइहागच्छइत्य

वाह्य पूजयेत् १० ॐभूर्भुवः स्वर्मातरोत्रसमागच्छतलोकमातरोत्रसमागच्छत आवाहयाम्यहंमातॄः सर्वदालो कपूजिताः सर्वकल्याणरूपिण्योवरदानैकभूषणाः १ आगच्छतागच्छतमातरोत्रब्राह्मीमुखाः सर्वजनैः प्रपूजिताःव रप्रदादिव्यविभूषणाढ्याः पूजांगृहीतुंममयज्ञभूमिं ॐभूर्भुवः स्वर्मातरोत्रसमागच्छत ११ ॐभूर्भुवः स्वर्लो कमातरइहागच्छतइत्यावाह्यपूजयेत् हृष्टेसंतोषयुक्तासिसौम्याचंद्रमसोदिताः संसेव्याफलदासित्वंविपरीताभ याबहा १२ सर्वहर्षकरींदेवींभक्तानामभयंकरीं हर्षोत्फुल्लास्यकमलांहृष्टिमावाहयाम्यहम् १ एह्येहिसर्वाभय देकुमारिसमस्तलोकप्रियहेतुभूते प्रोत्फुल्लपंकेरुहतुल्यनेत्रेहृष्टेमखंपाहिशिवस्वरूपे ॐभूर्भुवः स्वः हृष्टिदेविइहा गच्छ इत्यावाह्यपूजयेत् पुष्टेगर्भविशुद्ध्यर्थंपुष्टिंपोषयसेनृणां रक्षदेविसमागच्छममांगंकमलेक्षणे १ पोषयंतीजग त्सर्वंस्वदेहप्रभवैर्नवैः शाखामूलैः फलैः रत्नैः पुष्टिमावाहयाम्यहम् २ एह्येहिपुष्टेशुभरत्नभूषेरक्तांबरेरक्तविशा लनेत्रे भक्तिप्रियेपुष्टिकरीत्रिलोक्याः पूजांगृहीतुंमखमस्मदीयम् ३ ॐभूर्भुवः स्वःपुष्टिदेविइहागच्छइत्यावाह्य पूजयेत् १६ आनंदगुणसंयुक्तेरूपभाग्यसमन्विते तुष्टिदेविसमागच्छमंगलंकुरुमेसदा भावैराराधितांदेवींसदा संतोषशालिनीं प्रसादसुमुखींदेवींतुष्टिमावाहयाम्यहम् २ एह्येहितुष्टेखिललोकवंद्येत्रैलोक्यसंतानविधानदक्षे पीतांबरेशक्तिगदाब्जहस्तेशिवायनः पाहिमखंनमस्ते ॐभूर्भुवः स्वः तुष्टिदेविइहागच्छइत्यावाह्यपूजयेत् १४ आत्मदेविसमागच्छचित्स्वरूपेमयिस्थिते वरादिगुणसंयुक्ताशांतिंकुरुममाध्वरे १ पत्तनेनगरेग्रामेविपिनेवर्त्मनिगृ हे नानाजातिकुलेशानींदेवीमावाहयाम्यहम् २ एह्येहिचास्मत्कुलदेवतेत्वंशोभाप्रदेशोभितपादपद्मे कल्याणदे सर्वकुलस्यमातः पूजांगृहीतुंमखमस्मदीयम् ३ ॐभूर्भुवः स्वरात्मकुलदेवतेइहागच्छइत्यावाह्यपूजयेत् १५ इ त्येवंगणपतिसहिताः षोडशमातॄः प्रत्येकमंत्रैः प्रतिष्ठाप्यादौगणपतिंषोडशोपचारैः पूजयेत् तद्यथा गणेशं

अ०१०
१११

प्रथमंपूज्यततोमात्हः प्रपूजयेत् नश्यंतिसर्वदुःखानिकल्याणानिभवंतिहि कृष्णेनभाषितंसर्वैर्देवानांब्रह्मणोंतिके मं
गलेषुचयज्ञेषुभक्तिर्यत्रविनायके भूमिर्हलोद्धृताशून्यावीजहीनायथाभवेत् गणयागविहीनश्चतथायज्ञोभविष्य
ति अथ प्रतिमासगणपतिपूजाक्रमः मार्गेमासेगणपतिः पौषेपूज्योविनायकः गजवक्रस्तथामाघेभालचंद्र
श्चफाल्गुने उपेंद्रश्चैत्रमासेतुवैशाखेविघ्ननाशनः ज्यैष्ठेशिवसुतःपूज्यआषाढेहरनंदनः हेरंबःश्रावणेपूज्योभा
द्रेलंबोदरस्तथा आश्विनेचैकदंतश्चमहावीरश्चकार्तिके विघ्नहाचाधिकेमासिएवंपूज्योगणेश्वरः अथपूजा
आवाहयाम्यहंदेवंगणेशंशिवनंदनं व्याघ्रचर्मांबरधरंव्यालयज्ञोपवीतिनं गजवक्रगणाध्यक्षसर्वविघ्नविनाशन
अस्मिन्यज्ञेसमागच्छलंबोदरनमोस्तुते गणानांत्वागणपतिंहवामहे इतिमंत्रेण अत्रागच्छजगद्वंद्यसुरराजा
र्चितेश्वर अनाथनाथसर्वज्ञलोकेशगणनायक इत्यावाहनं मौक्तिकैःपद्मरागैश्चनानारत्नैर्विराजितं रत्नसिंहा
सनंतत्रस्थीयतांसुरसत्तम इत्यासनं अथध्यानं ध्यायेद्गजाननंदेवंतप्तकांचनसन्निभं चतुर्भुजंमहाकायंसर्वाभ
रणभूषितं दंतमाद्यकरेदद्याद्द्वितीयेकुलिशंतथा पाशंतृतीयकेदद्याच्चतुर्थेमोदकंन्यसेत् कनकसदृशवर्णंसर्वल
क्ष्मीप्रदंतं गजमुखमरुणाक्षंचंचलत्कर्णयुग्मं दशनकुलिशपाशंमोदकंधारयंतं सुभगचतुरहस्तंनौमिसर्वार्थ
सिद्ध्यै इतिध्यानम् देवदेवस्वपूजार्थंपात्रंगंधाक्षतैर्युतं गृहाणार्घ्यंमयादत्तंसर्वासिद्धिंप्रदेहिमे इत्यर्घ्यं गौरी
सुतनमस्तुभ्यंगंधपुष्पाक्षतैर्युतं तवपाद्यंमयादत्तंगृहाणप्रणतप्रिय इतिपाद्यं गंगाजलंसमानीतंसुवर्णकलश
स्थितं सुगंधिनसमायुक्तंसम्यगाचमनंकुरु इत्याचमनम् विश्वेश्वरविशालाक्षसर्वागमविशारद मधुपर्कंगृहा
णत्वंमयासंपादितंविभो इतिमधुपर्कं स्नानंपंचामृतंदिव्यंपयोदधिघृतंमधु शर्करांचगृहाणत्वंसिद्ध्यर्थंसुरपू
जित इतिपंचामृतम् गंगाजलंसमानीतंसुवर्णकलशस्थितं तोयमेतत्सुखस्पर्शंस्नानार्थंप्रतिगृह्यतां इतिशुद्धो

दकस्नानं रक्तवस्त्रयुगंदेव देवांगसदृशंनवं मयादत्तंगृहाणेदंसर्वप्रदनमोस्तुते इतिवस्त्रं सुजातंब्रह्मसूत्रं चकांचनंचोत्तरीयकं उपवीतंगृहाणेदंभक्तानामार्त्तिनाशन इतियज्ञोपवीतं अनेकरत्नखचितंसर्वाभरणसंयुतं गृहाणभूषणंदेवइष्टांसिद्धिंप्रयच्छमे इत्याभरणं गंधकर्पूरकस्तूरीनानागंधैश्चसंयुतं विलेपनंगृहाणेदंगणाध्यक्षायवैनमः इतिगंधं अक्षतानरुणान्देवसिद्धगंधर्वपूजित मयाहृतानिमान्देवगृहाणसुरसत्तम इत्यक्षताः सुगंधीनिचपुष्पाणिरक्तपत्राणियानिच एकविंशतिपत्राणिगृहाणत्वंविनायक इतिपुष्पाणि पत्राणिच दशांगंगुग्गुलुंधूपंसुगंधंचमनोहरं उमासुतनमस्तुभ्यंगृहाणवरदोभव इतिधूपम् सर्वज्ञसर्ववरदसर्वेषांविदुषांवर गृहाणदीपकंदेवरुद्रप्रियनमोस्तुते इतिदीपम् सघृतंसफलंदेवमोदकंघृतपाचितं नैवेद्यंगृह्णभोदेवनमस्तेविघ्ननाशन इतिनैवेद्यम् सपूगचूर्णंकर्पूरनागवल्लीदलैर्युतं भोगप्रदंश्रीकरंचतांबूलंप्रतिगृह्यतां इतितांबूलम् नीराजनंगृहाणेदंबहुदीपप्रकाशितं अज्ञानतिमिरार्तिघ्ननमस्तेविघ्नवारक इतिनीराजनं इदंफलंमयादेवस्थापितंपुरतस्तव तेनमेसफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनिजन्मनि इतिफलं हिरण्यगर्भगर्भस्थंहेमबीजंविभावसोः अनंतपुण्यफलदमतःशांतिंप्रयच्छमे इतिदक्षिणा आखुवाहनदेवेशविश्ववंद्यगजानन प्रदक्षिणीकरोमित्वांममत्वंसन्निधौभव इतिप्रदक्षिणा नमस्तेदेवदेवेशनमस्तेविघ्ननाशन साष्टांगोयंप्रणामस्तेमयासम्यक्प्रयोजित इतिनमस्कारः न्यूनातिरिक्तानिपरिस्फुटानियानीहकर्माणिमयाकृतानि क्षम्यानिसर्वाणित्वयागणेशप्रयाहितुष्टःपुनरागमाय इतिविसर्जनम् एवंगणेशंसंपूज्य ॐगौर्यैनमः पद्मायैनमः शच्यैनमः मेधायैनमः सावित्र्यैनमः विजयायैनमः जयायैनमः देवसेनायैनमः स्वधायैनमः स्वाहायैनमः मातृभ्योनमःलोकमातृभ्योनमः हृष्टैयैनमः पुष्ट्यैनमः आत्मकुलदेवतायैनमः इतिदेवमातृकाः सर्वोपचारैःसंपूज्य ॐभूर्भुवःस्वःगण

अ०र० पतिसहिताः षोडशमातृकाः पूजिताः स्थक्षम्यतां श्रीर्मयिरमतां ओंरूपंदेहिजयंदेहिभाग्यंभगवतिदेहिमे पुत्रा
११२ न्देहिधनंदेहिसर्वान्कामान्प्रदेहिमे इति ततोभित्तौ उत्तरोत्तरक्रमेणपंचसप्तवारेखाः कुर्यात् अनेनक्रमेण ओं
वसोःपवित्रमसिशतधारंवसोःपवित्रमसिसहस्रधारंदेवस्त्वासवितापुनातु वसोःपवित्रेणशतधारेणसुप्वाकाम
धुक्षइतिप्रतिष्ठांकृत्वा रक्तसूत्रवस्त्रसहितपंचोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् ओंलक्ष्मीःश्रीश्चधृतिर्मेधाप्रजास्वाहासर
स्वती सर्वेषुवृद्धिकार्येषुसप्तैताघृतमातरइति अथवा ललिताचउमागौरीअंबिकासलिलाश्रया भगाहीचभ
गाक्षीचसप्तैताघृतमातरः यद्वा ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा वाराहीचतथेंद्राणीचामुंडाःसप्त
मातरः इति मातृपूजाभ्युदयिकप्रयोगः अथाभ्युदयिकश्राद्धं तच्च सपिंडकमपिंडकंवाकार्य्यं तत्रसौकार्य्यायाऽ
पिंडकमेवकार्य्यं तस्यरूपनारायणीयेविशेषः अग्नौकरणमर्घ्यंचावाहनंचावनेजनं पिंडश्राद्धेप्रकुर्वीतपिंडहीने
निवर्तते यथाच पिंडनिर्वापरहितंयत्रश्राद्धंविधीयते स्वधावाचनलोपोस्तिविकरस्तुनलुप्यते अक्षय्यंदाक्षि
णास्वास्तिसौमनस्यंयथास्थितीति अथास्यसंक्षिप्तप्रयोगः ओमद्यैकादश्यादिव्रतोद्यापनपूर्वांगत्वसांगतासिद्ध्य
र्थंआभ्युदयिकश्राद्धमहंकरिष्ये ओंसत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवा ओंभूर्भुवःस्वःइदंवःपाद्यं मातृपितामहीप्रपिता
मह्योनांदीमुख्यः ओंभूर्भुवःस्वःइदंवःपाद्यं ओंपितृपितामहप्रपितामहानांदीमुखाः ओंभूर्भुवःस्वइदंवःपाद्यं
मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानांदीमुखाः ओंभूर्भुवःस्वःइदंवःपाद्यं इदंसर्वंसव्येनैवकार्य्यं अत्रतिलार्थ
स्तुयवैरेवकार्य्यइतिशास्त्रसंप्रदायः सत्यवसुसंज्ञकानांविश्वेषांदेवानांओंभूर्भुवःस्वइदमासनंसुखासनं नांदी
श्राद्धेक्षणौक्रियेतां तथाप्राप्नुतांभवंतौप्राप्नुवावः मातृपितामहीप्रपितामहीनांनांदीमुखीनां ओंभूर्भुवःस्वःइदमा
सनंसुखासनं नांदीश्राद्धेक्षणौक्रियेतां पितृपितामहप्रपितामहानां नांदीमुखानांओंभूर्भुवःस्वइदमासनंसुखासनं

नांदीश्राद्धे क्षणौक्रियेतां तथा प्राप्नुतांभवंतौप्राप्नुवावः ॐमातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां नांदीमु
खानां ॐभूर्भुवःस्वइदमासनंसुखासनंनांदीश्राद्धेक्षणौक्रियेतां तथाप्राप्नुतांभवंतौ प्राप्नुवावः ततोगंधादिदा
नं अत्रसर्वत्र युग्मब्राह्मणपूजनमतोद्विवचनोल्लेखः कार्यः सत्यवसुसंज्ञकेभ्योविश्वेभ्योदेवेभ्यॐभूर्भुवःस्वइदंगं
धाद्यर्चनं स्वाहासंपद्यतांवृद्धिः मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यः ॐभूर्भुवःस्वइदंगंधाद्यर्चनंस्वाहासंपद्यतांवृद्धिः
ॐपितृपितामहप्रपितामहेभ्योनांदीमुखेभ्यः ॐभूर्भुवःस्वइदंगंधाद्यर्चनंस्वाहासंपद्यतांवृद्धिः मातामहप्रमा
तामहवृद्धप्रमातामहेभ्यःसपत्नीकेभ्योनांदीमुखेभ्यः ॐभूर्भुवःस्वइदंगंधाद्यर्चनंस्वाहा संपद्यतांवृद्धिः ततःपरि
वेषणंकृत्वा गायत्र्याप्रोक्ष्य ॐपृथिवीतेपात्रंद्यौरपिधानंब्राह्मणस्यमुखेअमृतेऽमृतंजुहोमिस्वाहा इतिपात्रमालभ्य
इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदंसमूढमस्यपांसुरे सत्यवसुसंज्ञकेभ्योविश्वेभ्योदेवेभ्यइदंयुग्मब्राह्मणभोजन
पर्य्याप्तमन्नममृतरूपेण स्वाहा संपद्यतांवृद्धिः मातृपितामहीप्रपितामहीभ्योनांदीमुखीभ्यइदंयुग्मब्राह्मणभोजन
पर्य्याप्तमन्नममृतरूपेणस्वाहा संपद्यतांवृद्धिः पितृपितामहप्रपितामहेभ्योनांदीमुखेभ्य इदंयुग्मब्राह्मणभोजन
पर्य्याप्तमन्नममृतरूपेणस्वाहा संपद्यतां वृद्धिः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्योनांदीमुखेभ्यइदं
युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्नममृतरूपेणस्वाहासंपद्यतांवृद्धिः ॐस्वस्तिनइंद्रोवृद्धश्रवाःस्वस्तिनः पूषाविश्ववे
दाःस्वस्तिनस्तार्क्ष्योअरिष्टनेमिः स्वस्तिनोबृहस्पतिर्दधातु अनेन नांदीश्राद्धेन कर्मांगदेवताः प्रीयंतां
अत्र पुरुषसूक्तादिजपःकार्य्यः नांदीश्राद्धंसुप्रोक्षितमस्तु शिवाआपःसंतु सौमनस्यमस्तु अक्षतंचारिष्टमस्तु
नांदीमुख्योमातरःप्रीयंतां नांदीमुखाःपितरःपितामहाःप्रपितामहाःप्रीयंतां नांदीमुखामातामहाःप्रमातामहावृ
द्धप्रमातामहाःसपत्नीकानांदीमुखाःप्रीयंतां ततआशीःप्रार्थनम् गोत्रंनोवर्धतां दातारोनोभिवर्धंतां वेदाःसंतति

रेवच श्रद्धाचनोमाव्यगमत् बहुदेयंचनोऽस्तु अन्नंचनोबहुभवेदातिथींश्चलभेमहि याचितारश्च नः संतु माचया

चिष्मकंचनेति संप्रार्थ्य ततोविप्रैः गोत्रंनोवर्द्धतांदातारोनोऽभिवर्धंतां वेदाःसंततिरेवच श्रद्धाचवोमाव्यगमत् बहु

देयंचवोऽस्तु अन्नंचवोबहुभवेदतिथींश्चलभध्वंयाचितारश्चवःसंतुमाचयाचध्वंकंचनेति प्रत्युक्ते द्राक्षामलकादित

न्निष्क्रयत्वेनदक्षिणांदद्यात् ॐमद्यैकादश्यादिव्रतोद्यापनांगभूतविश्वेषांदेवानामाभ्युदयिकश्राद्धप्रतिष्ठार्थमिमंफ

लमूले वनस्पतिदैवते ॥ तन्निष्क्रयभूतामिमां ॥ दाक्षिणां यथानामगोत्राय ॥ ब्राह्मणाय ॥ दातुमहमुत्सृजे

ॐमद्यकरिष्यमाणैकादश्यादिव्रतोद्यापनांगभूतकृतैतन्मातृपितामही प्रपितामहीनां ॥ नांदीमुखानां ॥ पितृ

पितामह प्रपितामहानां नांदीमुखानां मातामह ॥ प्रमातामह ॥ वृद्धप्रमातामहानां ॥ नांदीमुखानां ॥

सपत्नीकानामाभ्युदयिकश्राद्धप्रतिष्ठार्थं मिदं द्राक्षामलकादिनिष्क्रयरूपं द्रव्यं यथानामगोत्रेभ्यो ब्राह्म

णेभ्योदातुमहमुत्सृजे वाजेवाजेवतवाजिनोधनेषु विप्राअमृताऋतज्ञाअस्य पिवतमादयध्वं यूयंयातस्वस्ति

नःसदामिविश्वेदेवाःप्रीयंतामितिविसर्जयेत् ॥ इतिनांदीश्राद्धप्रयोगः ॥ अथोद्यापनप्रयोगः तत्रादावाचा

र्यादिवरणंकुर्य्यात् ॐमद्येत्यादिदेशकालौसंकीर्त्यामुकगोत्रोमुकशर्माहंसर्वपापक्षयार्थंचतुर्वर्गफलसिद्ध्यर्थं यथा

कालसमाचरितैकादश्यादिव्रतोद्यापनकर्मणि अमुकगोत्रममुकशर्माणंब्राह्मणमाचार्यत्वेनत्वामहंवृणे वृतोस्मीति

प्रतिवचनं यथाविहितंकर्मकुरुकरवाणीतिआचार्येणोक्ते ततःप्रार्थना आचार्य्यस्तुयथास्वर्गेशक्रादीनांवृहस्प

तिः तथात्वंममयज्ञेस्मिन्भवाचार्य्योद्विजोत्तम मंत्रमूर्तिर्भवान्नाथसंसारोच्छेदकारक देवपूजाविधानार्हांकुरुध

र्म्यांगतिंचमे संसारभयभीतेनमयायज्ञःप्रवर्त्तितःप्रारब्धस्त्वत्प्रसादान्मेनिर्विघ्नोयंभवेदिह अथापरंवेदवेत्तारंब्राह्म

णंगंधादिभिरभ्यर्च्य ब्रह्मत्वेनवृणुयात् ॐमद्यैकादश्यादिव्रतोद्यापनयागकर्मणिकृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्मकर्तुं

ममुकगोत्रममुकशर्माणंत्वांब्रह्मत्वेनाहंवृणे यथाचतुर्मुखोब्रह्मासर्वलोकपितामहः तथात्वंममयज्ञेस्मिन्ब्रह्माभव द्विजोत्तम त्वंनोगुरुःपितामातात्वंप्रभुस्त्वंपरायणं त्वत्प्रसादाच्चदेवात्रसर्वंमेस्यात्सुशोभनं आपद्विमोक्षणार्थायकुरुयज्ञमतंद्रितः ऋत्विग्भिःसहितःसर्वैःसंयतैः सुसमाहितैः आचार्य्येणचसंयुक्तःकुरुकर्मयथोदितमितिप्रार्थ्य पूर्वादिदिग्द्वारजापकान्वृणुयात् तत्रमंडपस्यपूर्वद्वारे भूमिदेवायनमः इत्यर्घ्यंदत्त्वा गंधादिभिःसंपूज्यवस्त्रालंकारादिकंहस्तेनगृहीत्वा ॐमद्यास्मिन्नुद्यापनकर्मणिपूर्वद्वारेशांतिपाठार्थंद्वारपालत्वेनत्वामहंवृणे वृतोस्मीतिप्रतिवचनांतेप्रार्थयेत् यजमानः ऋग्वेदःपद्मपत्राक्षोगायत्रःसोमदैवतःअत्रिगोत्रश्चविप्रेंद्रऋत्विक्त्वंमेमखेभव शांतिपाठंमखेकुरु एवमन्यंविप्रंपूर्वद्वारेजापकत्वेनत्वामहंवृणेप्रार्थनंपूर्ववत् २ ततोमंडपदक्षिणद्वारेशांतिपाठार्थमेकं जापकत्वेनापरं विप्रं वृत्वाप्रार्थयेत् २ कातराक्षोयजुर्वेदस्त्रैष्टुभोविष्णुदैवतःवैशंपायनविप्रेंद्रःशांतिपाठंमखेकुरु ततोमंडपस्यपश्चिमद्वारे सामवेदिनौद्वौविप्रौगंधादिभिःसंपूज्यवृणुयात् शांतिपाठार्थमेकं जापकत्वेनचापरं २ वृत्वा प्रार्थयेत् सामवेदस्तुपिंगाक्षोजागतःशक्रदैवतः भारद्वाजस्तुविप्रेंद्रःशांतिपाठंमखेकुरु २ ऋत्विक्त्वंमेमखेभव २ ततोमंडपस्योत्तरद्वारेद्वावथर्ववेदिनौविप्रौगंधादिभिःसंपूज्य एकंद्वारपालत्वेन १ अपरंशांतिकाध्यायपाठार्थंवृत्वा प्रार्थयेत् बृहन्नेत्रोथर्ववेदोनुष्टुभोरुद्रदैवतः सुमंतुश्चापिविप्रेंद्रःशांतिपाठंमखेकुरु १ ऋत्विक्त्वंमेमखेभव २ एवंसर्वत्रद्वौद्वौब्राह्मणौवृत्वासंप्रार्थ्य ततश्चान्यंविद्वांसंविप्रंपूज्योपदेष्टृत्वेनवृत्वा सदस्यत्वेनैकमपरमपि वृत्वा ज्ञाननिष्ठान्कुलीनानन्यानपिवृत्वा सर्वानेवकृतांजलिःप्रार्थयेत् अस्ययागस्यनिष्पत्त्यैभवंतोभ्यार्थितामया सुप्रसन्नैस्तुकर्त्तव्यमेतत्कर्मयथोदितं १ अस्मिन्कर्मणियेयेतुवृतागुरुमुखाद्विजाः सावधानाःप्रकुर्वंतुस्वंस्वंकर्मयथोदितं १ ततोवरणक्रमेणमधुपर्केणसर्वेषांविप्राणांयथाशास्त्रंपूजनंकुर्य्यात् आचार्य

ब्राह्मणौस्वगृह्योक्तविधानेनाऽवश्यमेवमधुपर्केणपूजनीयौ मधुपर्कविधानंचतुर्वेदविधानेनपृथक्लिखितं यथासंभव
मत्रयोजनीयं ततोयजमानः सप्तधान्योपरिकलशं आजिघ्रकलशंमह्यात्वेतिवक्ष्यमाणमंत्रैः कलशस्थापनवि
धिनासंस्थाप्य तदुपरिपूर्णादर्वीतिवक्ष्यमाणमंत्रेणधान्यपूर्णपात्रंन्यस्य तत्रग्रहान्सव्याहृतिप्रणवपूर्वकैर्नाममं
त्रैरावाह्य ॐभूर्भुवःस्वःसूर्य्यादिनवग्रहान् ब्रह्मवरुणसहितान्सदैवतकान्सपरिवारानहमत्रसंस्थापयामीतिसंस्था
प्यसंपूज्य पुष्पांजलिंदद्यात् ततआचार्य्यः रक्तवस्त्रखंडेदूर्वाक्षतसर्वपदाधिसुवर्णान्वितांपोटलिकां रक्षाविधिमंत्रेण
यजमानहस्ते अध्यवोचदधिवक्ताप्रथमोदैव्योभिषक् अहींश्चसर्वाञ्जंभयंत सर्वाश्चयातुधान्योधराचीःपरासुव
इतिमंत्रेणबध्नीयात् ततोयजमानोयथाविहितंकर्मकुरुध्वमितिसर्वान्साचार्य्यान्ब्राह्मणान्ब्रूयात् तेच स्वंस्वंकर्म
करवामइतिब्रूयुः पुनर्यजमानः संसारभयभीतेनह्ययंयज्ञःसुभक्तितः प्रारब्धस्त्वत्प्रसादेननिर्विघ्नोमेभवत्विहेति
आचार्य्यंसंप्रार्थ्य आचारादचलग्रंथिंपत्न्यासहविधाय शंखरवेजायमानेसपरिच्छदोजलपूर्णकलशपुरःसरःसा
चार्य्यर्त्विग्महामंडपंप्रदक्षिणीकृत्वातंप्रविशेत् ॐभद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाःभद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः स्थिरैरं
गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुरितिमंत्रेण तत्रयजमानाचार्य्यर्त्विजांपश्चिमद्वारेणप्रवेशः यजमान
पत्न्यादक्षिणद्वारेणपूर्वद्वारेणमंडपमध्येद्रव्यानयनं दानीयद्रव्यस्यदक्षिणद्वारेण पूजासंभाराणामुत्तरद्वारेण ए
वंयजमानोमंडपंप्रविश्य महावेद्याःप्राङ्मुखोभद्रासनेसपत्नीकउपविशेत् ततआचार्य्यःपूर्वसंपादितपंचगव्येना
पोहिष्ठामयोभुवइत्यृचाकुशेनचमंडपंप्रोक्ष्य अपक्रामंतुभूतानिपिशाचाःसर्वतोदिशं सर्वेषामविरोधेनब्रह्मकर्म
समारभे १ यदत्रसंस्थितंभूतंस्थानमाश्रित्यसर्वतः स्थानंत्यक्त्वातुतत्सर्वंयत्रस्थंतत्रगच्छतु इतिमंत्रेणश्वेतसर्षप
विकरणेनभूतोत्सारणंविधाय देवाआयांतुयातुधानाअपयांतु विष्णोदेवयजनंरक्षस्वेतिरक्षांकृत्वा पंचपल्लवा

द्युपेतात्रिसूत्र्या कृणुष्वपाजइत्यादिरक्षोघ्नसूक्तमंत्रेणमंडपंसंवेष्ट्य ब्राह्मणैर्गंधादिकंग्राहयित्वा मंडपमनुमंत्रयेत् वितानेफलपुष्पाक्षतद्रव्याणिक्षिप्त्वा पूर्वादारभ्य मध्यगताश्चतस्त्रः स्थूणाः पूजयेत् ओंवसुदायैनमः १ ओं भद्रायैनमः२आदित्यैनमः३ नंदायैनमः ४ ओंभूर्भुवःवसुदामावाहयामीत्यावाह्य ओंवसुदायैनमः ५इतिपंचोपचारैः सर्वाएवपूजयेत् ततोमंडपाग्नेयकोणादारभ्य ओंभूमिमावाहयामि भूम्यैनमः ६ पूर्वसंध्यायैनमः ७ मध्यसंध्यायैनमः ८ पश्चिमसंध्यायैनमः ९ गायत्र्यैनमः १० बृहत्यैनमः११ आदित्यैनमः १२ विलग्नायैनमः १३ पौर्णमास्यैनमः १४ सिनीवाल्यैनमः १५ नंदायैनमः १६ मंडपस्यईशानकोणे प्रमथनायैनमः १ देवहूत्यैनमः२ शिवायैनमः ३ लक्ष्म्यैनमः ४ इतिमध्यस्तंभसहिताःकोणस्थूणाःपूजयेत् ततःसर्वेभ्योबंधनेभ्योनम इतिशाखोद्बंधनान्यभिमंत्र्य संपूज्य पश्चिमद्वारेण निर्गत्य पूर्वादितोरणपूजामारभेत् इतिमंडपानुमंत्रणं अथपूर्वे आयाहिवज्रसंकाशपूर्वद्वारेकृताधिप ऋग्वेदाधिपतेनाम्नासुशोभननमोस्तुते इतिद्वारदेवतामालभ्य अश्वत्थतोरणाय नमः ओंअग्निमीडेपुरोहितं यज्ञस्यदेवमृत्विजंहोतारंरत्नधातममित्यालभ्य ऋग्वेदंपूजयेत् प्राचींदिशंसमारभ्यसुदृढंनामतोरणं महावीर्यंमहाकायामिंद्रायुधसमप्रभं अस्मिन्महोत्सवेयज्ञेक्रतूनांप्रवरेशुभे १ एह्येहिअश्वत्थतोरण माल्यवत्पर्वतसहित ऋग्वेदाधिष्ठित इंद्रदैवत्य एनंयज्ञंरक्षसर्वविघ्नान्निवारय ऋग्वेदाधिष्ठिताय अश्वत्थतोरणायनमइतिगंधादिभिःसंपूज्य तस्यत्रिशूलशृंगेषु प्रादक्षिण्येन त्रीनादित्यान्पूजयेत् इंद्रायनमः १ धात्रेनमः २ भगायनमः३इत्यादित्रयंनाममंत्रैःसंपूज्य द्वारशाखयोर्वसुद्वयंपूजयेत् ध्रुवायवसवेनमः अध्वराय वसवेनमः तत्रशृंगेषुशाखयोश्चवस्त्राणिबद्ध्वा शाखामूलयोर्धान्यपुंजोपरि वारिपूर्णौरत्नगर्भौवस्त्रयुगाच्छन्नौ प्रशांतशिशिरनामानौकलशौ जातबीजांकुरशरावपिहिताननौ आजिघ्रकलशमितिप्रतिष्ठाप्य प्रशांतकलशायनमः

शिशिरकलशायनमः २ इतिगंधादिनासंपूज्य स्रकूचंदनादिनाऽलंकृत्य तत्रराहुबृहस्पती आवाह्य राहवेनमः
बृहस्पतयेनमः २ एवंगंधादिनासंपूज्य दक्षिणतोरणपूजामारभेत् इतिपूर्वतोरणपूजा अथदक्षिणतोरणपूजा
नमस्तेधर्मराजायत्रेतायुगाधिपायच यजुर्वेदाधिदेवायसुभद्रद्वारदक्षिणे इतिद्वारदेवतामावाह्य औदुंबरंविकट
नामतोरणंपूजयेत् ॐइषेत्वोर्जेत्वावायवस्थदेवोवः सविताप्रार्पयतुश्रेष्ठतमायकर्मणे आप्यायध्वमघ्न्यादेवभा
गमूर्जस्वतीप्रजापतिरनमीवा अयक्ष्मामावस्थेतईशतमाऽघशंसोरुद्रस्यहेतिः परितोवृणक्तुध्रुवाअस्मिन्गोपतौ
स्यातबह्वीर्यजमानस्यपशून्पाहि इत्यालभ्य यजुर्वेदंसंपूज्य दक्षिणांदिशमाश्रित्यविकटंनामतोरणं महावीर्यं
महाकायंभिन्नांजनसमप्रभं अस्मिन्महोत्सवेयज्ञेक्रतूनांप्रवरेशुभे एह्येहिऔदुंबरमहातोरण गंधमादनपर्वतस
हितयजुर्वेदाधिष्ठितयमदैवत्य एनं यज्ञं रक्ष सर्वविघ्नान्निवारय यजुर्वेदाधिष्ठितायविकटनाम्ने औदुंबरतोरणायन
मइतिगंधादिनापूजयित्वा शूलशृंगपुत्रीन् आदित्यान् आदित्यायनमः १ मित्रायनमः २ वरुणायनमः ३ द्वारा
शाखयोः सोमायवसवेनमः आप्यायवसवेनमः २ इतिनाममंत्रैर्गंधादिनासंपूज्य शृंगेपुशाखयोश्चवस्त्राणिबद्ध्वा
शाखामूलयोर्धान्यपुंजोपरिवारिपूर्णौपर्जन्याशोकनामानौकलशौ जातबीजांकुरशरावपिहिताननौ आजिघ्रकल
शमित्यादिनाप्रतिष्ठाप्य पर्जन्यायनमः अशोकायनमः एवंगंधादिनाभ्यर्च्य स्रक्चंदनादिभिरलंकृत्य तोरणेसूर्य्य
यनमः१अंगारकायनमइतिगंधादिभिरर्चयेत् इतिदक्षिणतोरणपूजा अथपश्चिमतोरणपूजा ॐनमस्तेकामदेवाय
पश्चिमद्वाराधिपाय सामवेदाधिपत्यंहिनाम्नाकल्याणकारक इतिद्वारदेवतामावाह्य प्लाक्षंसुभीमंनामतोरणं ॐअग्न
आयाहिवीतयेगृणानोहव्यदातयेनिहोतासत्सिवर्हिषीत्यालभ्यसामवेदंपूजयेत् प्रतीचींदिशमाश्रित्यसुभीमंनाम
तोरणं महावीर्यंमहाकायंसुवर्णसदृशप्रभं अस्मिन्महोत्सवेयज्ञेक्रतूनांप्रवरेशुभे ॐएह्येहिप्लाक्षतोरणविंध्यपर्वत

सहितसामवेदाधिष्ठितवरुणदैवतएनंयज्ञंरक्ष सर्वविघ्नान्निवारयसामवेदाधिष्ठितायप्लक्षतोरणायनमः इतिगंधादि भिःसंपूज्य त्रिशूलशृंगेषुत्रीन् आदित्यान्संपूजयेत् अर्यम्णेआदित्यायनमः १ अंशवेनमः २ विवस्वतेनमः ३ गंधादिभिरभ्यर्च्य द्वारशाखयोः वसुद्वयंपूजयेत् अनिलायनमः अनलायनमः २ गंधादिभिःसंपूज्य शृंगेषुशा खयोश्चवस्त्राणिवद्ध्वा शाखमूलयोर्धान्यपुंजोपरि भूतसंजीवनअमृतनामानौकलशौ जातवीजांकुरशरावपिहिताननौ आजिघ्रकलशमित्यादिनाप्रतिष्ठाप्य भूतसंजीवनायकलशायनमः अमृतनाम्नेकलशायनमः २ इत्येवं गंधादिभिरभ्यर्च्यस्त्रक्चंदनाऽलंकृतेतोरणे बुधायनमः १ शुक्रायनमः इत्यावाह्यपूजयेत् इतिपश्चिमतोरण पूजा अथोत्तरतोरणपूजा नमस्तेदिव्यरूपायअथर्वाधिपतेप्रभो कलेरधिपतेनाम्नामंगलंचोत्तरासन इतिद्वा रदेवतामावाह्य उत्तरांदिशमाश्रित्यसुप्रभंनामतोरणं महावीर्यंमहाकायंशुद्धस्फटिकसन्निभं अस्मिन्महोत्स वेयज्ञेकतूनांप्रवरेशुभे वटवृक्षोद्भवंवाटंतोरणं ओंशन्नोदेवीरभिष्टये आपोभवंतुपीतये शंय्योरभिस्रवंतुन इत्या लभ्य अथर्ववेदंसंपूज्य ओंएह्येहिअथर्वाधिपतेनैयग्रोधतोरण हिमवत्पर्वतसाहितसोमदैवत्यैएनंयज्ञंरक्षसर्वविघ्ना न्निवारय अथर्वाधिष्ठितायन्यग्रोधतोरणायनमः इतिगंधादिभिःसंपूज्यशृंगेषुत्रीन् आदित्यान् त्वष्ट्रेआदित्या यनमः १ सवित्रेनमः २ विष्णवेनमः इतिगंधादिभिरभ्यर्च्य द्वारशाखयोः प्रत्यूषायवसवेनमः १ प्रभासायव सवेनमः २ इतिवसुद्वयंगंधादिनाभ्यर्च्य शृंगेषुशाखयोश्चवस्त्राणिवद्ध्वा शाखामूलयोर्धान्यपुंजोपरिवा रिपूर्णौरत्नगर्भौवस्त्रयुगाच्छन्नौ जातवीजांकुरशरावद्वयपिहितमुखौ धनप्रदश्रीप्रदनामानौकलशौ। आजिघ्रक लशमित्यादिनासंस्थाप्य धनप्रदायकलशायनमः १ श्रीप्रदायकलशायनमः इतिगंधादिनाभ्यर्च्य स्त्रक्चंदनादिनाऽलंकृत्य सोमंशनिंकेतुंचावाह्यपूजयेत् सोमायनमः शनयेनमः केतवेनमः ३ एवंगंधा दिभिःपूजयेत् इत्युत्तरतोरणपूजा सर्वतोरणेषुस्वसजातीयकाष्ठनिर्मितशूलानिध्वानं सर्वद्वारकलशानामुपरिघृत

ब्र०र०
११६

पूरितदीपस्थापनंपूजनंच इतितोरणपूजा अथद्वारपूजा तत्रप्रथमं पूर्वद्वारमागत्य आजिघ्रेतिस्थापितेकलशद्वये इंद्रमावाहयेत् एह्येहिसर्वामरसिद्धसाध्यैरभिष्टुतावज्रधरामरेश संवीज्यमानोऽप्सरसांगणेनरक्षाध्वरंनोभगव न्नमस्ते इत्यावाह्य ॐत्रातारमिंद्रमवितारमिंद्रꣳ हवेहवेसुहवꣳशूरमिंद्रम्। ह्वयामिशक्रंपुरुहूतमिंद्रꣳ स्वस्ति नोमघवाधात्विंद्र इतिमंत्रेण गंधादिभिःसंपूज्य इंद्रःसुरपतिश्चैव वज्रहस्तोमहाबलः शतयागाधिपोदेवस्तस्मै नित्यंनमोनमः इतिनमस्कृत्य इंद्रआसांनेताबृहस्पतिर्दक्षिणायज्ञःपुरएतुसोमः देवसेनानामभिभंजतीनांजयंती नांमरुतोयंत्वग्रमितिपताकामालभ्य योमेदंडःपरापतद्वैहायसोधिभूम्यां तमहंपुनरादद आयुषेब्रह्मवर्चसायेति दंडमालभ्य ॐत्रातारमिंद्रमितिपुनःपठेत् ॐआशुःशिशानोवृषभोनभीमोघनाघनःक्षोभणश्चर्षणीनां संक्रंद नोनिमिषएकवीरः शतꣳसेनाअजयत्साकमिंद्र इतिमंत्राभ्यां पीतौ पताकाध्वजावुच्छ्रयेत् ॐइंद्राय सां गाय सपरिवारायैष सघृतोदनबलिर्नमः ॐभोभो इंद्र इमं सदीपं घृतोदनबलिंगृहाण ममसपरिवारस्य यजमानस्य आयुःकर्त्ता क्षेमकर्त्ता शांतिकर्त्ता वरदोभव लोकेशमांपताकांचगंधपुष्पादिकंबलिं मया दत्तंगृहीत्वाचपाहियज्ञमिहस्थितः इतिबलिंसमर्पयेत् अनयैवरीत्यातत्तद्देवानुवाकेनसर्वत्रबलिर्देयः ततःशचीपतेग जारूढवज्रहस्तामराधिप पूर्वावकाशंयुष्माभिरक्षणीयंप्रयत्नतः इतिसांप्रार्थ्य तत्रैवकलशद्वये ऐरावतंदिग्गजम प्यावह्यपूजयेत् ऐरावतायदिग्गजायनमः द्वारशाखयोः भूर्लोकायनमः भुवोलोकायनमः २ पुनःआदित्याय नमः सोमायनमः २ ऊर्ध्वोदुंबरेऋग्वेदायनमः १ अधोवास्तुपुरुषायनमः २ इतिसंपूज्य ध्वजेकुमुदायनमः योमेदंडःपरापतद्वैहायसोधिभूम्यां तमहंपुरादद आयुषेब्रह्मणेब्रह्मवर्चसायेति ध्वजदंडमालभ्य दंडेहेतुकभैरवाय नमः क्षेत्रपालायनमः ३ एवंनाममंत्रैर्गंधादिभिरभ्यर्च्य ऋग्वेदःपद्मपत्राक्षोगायत्रःसोमदैवतः अत्रिगोत्रश्चविप्रेंद्र

ऋत्विकूत्वंमेमखेभवेति ऋग्वेदंध्यात्वा सांगंसपरिवारं गंधाद्युपचारैःपूजयेत् शैवव्रतोद्यापनेतुपूर्वद्वारे वामभागेनंदिनेनमः दक्षिणभागेमहाकालायनमः इतिद्वारपालावपिसंपूज्य तत्रजपः श्रीसूक्तं १ पावमानंच २ सोमसूक्तं ३ सुमंगलं ४ पौरुषं ५ रुद्रसूक्तंच ६ वामदेव्यंतथैवच ८ अग्निमीलिइत्यादीनेकविंशत्यनुवाकान् ९ तथा ऋग्वेदोक्तंशांतिकाध्यायमिति पूर्वद्वतौब्राह्मणौजपेतां इतिपूर्वद्वारपूजा २ अथाऽऽग्नेयकोणेगत्वा आचम्यएकंकलशंतत्रप्राग्वत्स्थापयित्वा तत्राग्निमावाहयेत् ॐएह्येहिसर्वामरहव्यवाहमुनिप्रवीरैरभितोभिजुष्टः तेजोवतालोकगणेनसार्धंममाध्वरंरक्षकवेनमस्ते १ इत्यग्निमावाह्य ॐअग्निदूतंपुरोदधेहव्यवाहमुपब्रुवे देवांआसादयादिह १ इतिगंधाद्यैरुपचारैःसंपूज्य सर्वदेवमयोदेवोरक्तोवन्हिर्महाबलः सप्तजिव्होमहावीर्योनमोवैश्वानरायते इतिनमस्कृत्य अग्नआयाहिवीतयेगृणानोहव्यदातये निहोतासात्सिबर्हिषि इति रक्तध्वजपताके आलभ्य ॐत्वन्नोअग्नेवरुणस्यविद्वान्देवस्यहेडोअवयासिसीष्टाः यजिष्ठोवन्हितमःशोशुचानोविश्वाद्वेषांसिप्रमुमुग्ध्यस्मत् ॐअग्निदूतंपुरोदधेहव्यवाहमुपब्रुवे देवांआसादयादिह इतीमंमंत्रद्वयमुच्चार्य्य अग्नयेसांगायसपरिवारायएषदीपोघृतोदनबलिर्नमः भोभोअग्नेएनंसदीपंघृतोदनबलिंगृहाण यजमानस्यशांतिकर्त्ता क्षेमकर्ता तुष्टिकर्त्तावरदोभव इतिबलिंदत्वाप्रार्थयेत् नमस्तेअग्निरूपायनमोवैश्वानरायते चंडायचंडरूपायनमस्तेहव्यवाहनइति अत्राग्नेयकोणे पुंडरीकंदिग्गजंपूजयेत् ॐपुंडरीकायनमः १ इतिगंधादिनापूजयेत् इत्याग्नेयकोणपूजा ततो दक्षिणद्वारपूजा अथातोदक्षिणेगत्वाचम्यप्रतिद्वारकलशंपूर्ववत्स्थापितकलशद्वये धर्मराजमावाहयेत् एह्येहिवैवस्वतधर्मराजसर्वामरैरर्चितधर्ममूर्ते शुभाशुभानंदशुचामधीशशिवायनःपाहिमखंमदीयम् १ दंडहस्तो यमोदेवोधर्माध्यक्षोमहाबलः आवाहयेधर्मराजंतस्मैप्रेतपतेनमः इत्यावाह्य ॐअसियमोअस्यादित्योअर्वन्नसि

तृतीगुह्येनव्रतेन असिसोमेनसमयाविष्टकआहुस्तेत्रीणिदिविवंधनानीतिगंधाद्युपचारैःसंपूज्य यमायत्वासूर्य
अ०१० स्यत्वातपसेदेवस्यसवितामध्वानक्तुपृथिव्यासꣳस्पृशस्पाहि इतिपताकालंभः योमेदंडइतिदंडालंभनम् आयंगौः
११७ पृश्निरक्रमीदशदन्नातरंपुरःपितरंचप्रयंत्स्वइतिमंत्रेणश्यामेध्वजपताके उच्छ्रयेत् सुगन्नुपंथाप्रदिशन्नएधिज्योति
ष्मध्येह्यजरन्नआयुः अपैतुमृत्युरमृतन्नआगाद्वैवस्वतोनोअभयंकृणोतु इतिमंत्रंपठित्वा यमायसांगाय एषस
दीपमाषभक्तबलिर्नमः भोयमएनंसदीपंमाषभक्तबलिंगृहाण यजमानस्यशांत्यादिकर्त्ताभव एवंमाषभक्तबलिं
दत्वाप्रार्थयेत् वैवस्वतमहावाहोनमस्तेधर्मसाक्षिणे शिवाज्ञापिहितोदेवदिशंरक्षभवानिति तस्मिन्नेवकलशद्व
ये वामनंदिग्गजंसंपूज्य वामनायनमः १ द्वारशाखयोःस्वर्लोकायनमः १ महर्लोकायनमः २ भौमायनमः १
बुधायनमः २ ऊर्ध्वोदुंबरेयजुर्वेदायनमः १ द्वारशाखयोःगोदावर्य्यैनमः १ कृष्णायैनमः २ उत्तरांगे गणेशा
यनमः १ श्रियैनमः २ अधोवास्तुपुरुषायनमः ध्वजेपुंडरीकाक्षायनमः योमेदंडइतिदंडमालभ्य तत्राअग्न्या
स्यवेतालायनम इतिनाममंत्रैर्गंधादिनासंपूज्य बलिदानांतंविधाय कातराक्षोयजुर्वेदस्त्रैष्टुभोविष्णुदैवतः वैशं
पायनविप्रेंद्रऋत्विक्त्वंमेमखेभवेति यजुर्वेदंध्यात्वा ईषेत्वोर्जेत्वेतिमंत्रंपठित्वा गंधादिनार्चयेत् ३ शैवोद्यापने
दक्षिणद्वारवामे गणेशायनमः दक्षिणभागेवृषभायनम इतिद्वारपालावपिसंपूज्य तत्रजपः आनोभद्रानुवाकश्च
१ आशुःशिशानकस्तथा २ यद्देवात्रीणिचपठेत् ३ ततोष्टौचपुनंतुमां ४ अभिधाअसिसत्सैव ५ दीर्घायुस्तेऋ
चंपठेत् ६ द्यौःशांति ७ रेकाप्यायस्व ८ षट्पयःपृथिव्यामेकया ९ नमोऽस्तुसर्पेभ्यः १० आकृष्णेन ११
देवस्यत्वापृथक्पृथक् १२ नमःशंभव १३ इत्येकोग्निर्देवताक्रमात् १४ त्रातारमिंद्रमित्येका १५ सोमंरा
जानमेकया १६ अन्नपते १७ महइंद्रः ऋचंवार्चसमग्रकं १८ इतिदक्षिणद्वारपूजा अथनैर्ऋतेगत्वा आचम्य

अर्घं संस्थाप्य पूर्ववत्स्थापितकलशे निर्ऋतिमावाहयेत् ॐ एह्येहि रक्षोगणनायकस्त्वं विशालवैतालपिशाचसंघैः मे माध्वरं पाहि शुभाधिनाथ लोकेश्वरस्त्वं भगवन्नमस्ते १ सर्वप्रेताधिपो देवो निर्ऋतिर्नीलविग्रहः खड्गचर्मधरो नित्यं नै र्ऋताय नमो नम इत्यावाह्य ॐ मोषुण इंद्रात्र पृत्सु देवैरस्ति हि ष्मा ते शुष्मिन्नवयः महश्चिद्यस्य मीढुषो यव्या हवि ष्मतो वंदते गी इति कृष्णपताकालंभः ॐ एष ते निर्ऋते भागस्त्वं जुषस्व स्वाहेति कृष्णे ध्वजपताके उच्छ्रयेत् ॐ अ सुन्वंतयजमानमिच्छ स्तेन स्येत्यामन्विहि तस्करस्य अन्यमस्मदिच्छ सात इत्या नमो देवि निर्ऋते तुभ्यमस्तु इति गंधा दिना निर्ऋतिपूजनं ॐ मोषुण इति मंत्रं पठित्वा सांगाय सपरिवाराय निर्ऋतये इमं कृष्णव्रीह्यन्नं पुराण घृतसहितं बलिं गृहाण यजमानस्य शांत्यादिकर्त्ता भव इति बलिं दत्वा ध्वजे वामनाय दिग्गजाय नमः १ योमेदं ड इति ध्वजदंडमालभ्य तत्राग्निजिव्हायक्षेत्रपालाय नम इति गंधादिना बल्यंतं पूजनं कृत्वा निर्ऋतिं खड्गहस्तं च सर्वलोकैकनायकं आवाहयामि यज्ञेस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यतां राक्षसेभ्यो हि रक्षार्थं भवानत्र प्रतिष्ठितः निर्वि घ्नं यज्ञभूमिं त्वं कुरुष्व शवशासन इति निर्ऋतिं संप्रार्थ्य इति नैर्ऋत्यकलशपूजा अथ पश्चिमद्वारपूजा पश्चिमद्वारदेशे पूर्ववत्स्थापिकलशद्वये वरुणमावाहयेत् एह्येहि यादोगणवारिधीनां गणेन पर्जन्यगणेन सार्धं वि द्याधरेंद्रामरगीयमान पाहि त्वमस्मिन्भगवन्नमस्ते पाशहस्तात्मको देवो जलराश्यधिपो महान् निम्नगा मीति विख्यातो वरुणाय नमो नम इत्यावाह्य ॐ तत्वायामि ब्रह्मणा वंदमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशंसमान आयुः प्रमोषीरिति गंधादिना संपूज्य पाशहस्तं च वरुणं भसांप तिमीश्वरं आवाहयामि यज्ञेस्मिन्वरुणाय नमो नम इति नमस्कृत्य ॐ इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृड यत्वामवस्युराचके इति श्वेतपताकामालभ्य ॐ उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं विमध्यमं श्रथाय

अथावयमादित्यव्रतेतवानागसोअदितयेस्यामइतिश्वेतौपताकाध्वजावुच्छ्रयेत् ॐत्वन्नोअग्नेवरुणस्यविद्वान् देव
स्यहेडोअवयासिसीष्टाः यजिष्ठोवह्नितमः शोशुचानोविश्वाद्वेषाᳬंसिप्रमुमुग्ध्यस्मत् इतिपठित्वा सांगायसपरि
व्र०र० ११८ वारायवरुणायनवनीतयुतौदनबलिर्नमः भोवरुणइमंबलिंगृहाण यजमानस्यशांत्यादिकर्ताभवेति पूर्ववत्सदी
पबलिदानं अपांपतिरितिआपोवैदेवदेवनिगद्यसेशमंनयाशुविघ्नानिनमोमकरवाहन इतिसंप्रार्थ्य तस्मिन्नेव
कलशद्वये अंजनंदिग्गजंसंपूज्य अंजनायनमः द्वारशाखयोः जनलोकायनमः १ तपोलोकायनमः २ पुनः
वृहस्पतयेनमः १ शुक्रायनमः २ ऊर्ध्वोदुंबरेसामवेदायनमः द्वारशाखयोः नर्मदायैनमः १ ताप्त्यैनमः २ उत्तरां
गे गणेशायनमः १ श्रियैनमः २ अधोवास्तुपुरुषायनमः ध्वजेशंकुकर्णायनमः योमेदंडइतिध्वजदंडमालभ्य
तस्मिन् कालायनमः क्षेत्रपालायनम इतिगंधादिबल्यंतंसंपूज्य सामवेदस्तुपिंगाक्षोजागतः शक्रदैवतः भा
रद्वाजस्तुविप्रेंद्रऋत्विकृत्त्वंमेमखेभव अत्रशैवोद्यापने प्रत्यग्द्वारेवामभागे भृंगीरिटयेनमः दक्षिणेस्कंदायनमः
इतिद्वारपालावपिसंपूज्य तत्रजपः इंद्रायसामगायत १ अहस्मिप्रथमजा २ सेतूत्तरा ३ स्वादिष्ठया गायं
तित्वांगायत्रिणः ५ कस्यनूनंकतमस्यामृतानां ६ सशुक्रियैर्वृहत्साम ७ ज्येष्ठसाम ८ रथंतरं ९ तथाचसाम
वेदोक्तंशांतिपाठंपठेद्बुधः १० इतिपश्चिमद्वारपूजा अथवायव्यकलशपूजा ततोवायव्येगत्वा आचम्य पूर्वव
त्स्थापितकलशेवायुमावाहयेत् एह्येहियज्ञेश्वररक्षणायमृगाधिरूढः सहसिद्धसंघैः प्राणाधिपः कालगतेः सहा
यगृहाणपूजांभगवन्नमस्ते वायुमाकाशगंदेवंपवनंमेघवाहनं आवाहयामियज्ञेस्मिन्पूजेयंप्रतिगृह्यतां इत्यावाह्य
तववायव्रतस्पतेत्वष्टुर्जामातरद्भुत अवाᳬंस्यावृणीमहे इतिमंत्रेण गंधाद्युपचारैःसंपूज्य तस्मिन्नेवकलशेपुष्प
दंतंदिग्गजमावाह्य पुष्पदंतायनम इतिसंपूज्य आनोनियुद्भिः शतिनीभिरध्वरᳬंसहस्रिणीभिरुपयाहियज्ञं

वायोऽस्मिन्सदनेमादयस्वयूयंस्वास्तिभिः सदान इति पताकालंभः वायोयेतसहस्रिणोरथासस्तेभिरागहिनियुत्
न्सोमपीतयेइति तववादयवृहतरूपतइतिवा धूम्रौपताकाध्वजावुच्छ्रयेत् आनोनियुद्भिरितिपठित्वा सांग
यसपरिवाराय वायवे यवोदनबलिर्नमः भोवायोसदीपंयवोदनबलिंगृहाण यजमानस्यशांत्यादिकर्त्ताभवेतिपूर्व
वद्बलिदानं ततोध्वजे सार्वभौमायनम इतिगंधादिभिः संपूज्य योमेदंडइतिध्वजदंडमालभ्य तस्मिन्सर्व
नेत्रायक्षेत्रपालायनम इतिगंधादिनासंपूज्य प्राणिनांप्राणरूपोयोमहाबलपराक्रमः महावेगमृगारूढादिशं
रक्षप्रभंजन इतिप्रार्थयेत् इतिवायव्यस्तंभपूजा अथोत्तरद्वारपूजा ततउत्तरदेशेगत्वा आचम्य अर्घ्यंसं
स्थाप्य पूजासंकल्पंविधाय पूर्ववत्प्रतिद्वारशाखस्थापितकलशद्वये सोममावाहयेत् एह्येहियज्ञेश्वरयज्ञरक्षां
विधत्स्वनक्षत्रगणेनसार्द्धं सर्वौषधीभिः पितृभिः सहैवगृहाणपूजांभगवन्नमस्ते नक्षत्राणांचसर्वेषांसोमोरा
जाप्रकीर्तितः रत्नांगीचमहाहस्तसोमराजायतेनम इत्यावाह्य ॐआप्यायस्वसमेतुतेविश्वतःसोम वृष्ण्यंभवा
वाजस्यसंगथे इतिगंधादिनासंपूज्य सर्वनक्षत्रमध्येतुसोमोराजाप्रतिष्ठितः तस्मैदेवायसोमायनक्षत्रपतयेन
मः ॐसोमोधेनुꣳसोमोअर्वंतमाशुꣳसोमोवीरंकर्मण्यंददाति सादन्यंविदथ्यꣳसभेयंपितृश्रवणंयोददाशदस्मै
इतिपताकालंभः ॐवयꣳसोमव्रतेतवमनस्तनूषुविभ्रतः प्रजावंतः सचेमहि ॥ इतिसुवर्णवर्णेध्वजपताके
उच्छ्रयेत् वयꣳसोमेतिमंत्रेणगंधादिनासंपूज्य प्रियंगवबलिंसांगायसपरिवारायसोमायएषप्रैयंगवबलिर्नमः
भोसोमइमंसदीपंप्रैयंगवबलिंगृहाण यजमानस्यशांत्यादिकर्त्ताभव इतिबलिंदत्वाप्रार्थयेत् प्रालेयांशोमहारूपनक्ष
त्राणामधीश्वर ओषधीनांप्रभोरक्षउदीचींत्वंसमाहितइति तस्मिन्नेवकलशेसार्वभौमंदिग्गजमावाह्य सार्वभौमाय
नम इति नाममंत्रेणसंपूजयेत् ततोद्वारशाखयोः सत्यलोकायनमः ध्रुवलोकायनमः २ पुनःशनैश्चरायनमः

अ०२० राहुकेतुभ्यांनमः ऊर्ध्वोदुंबरे अथर्ववेदायनमः द्वारशाखयोः वेण्यैनमः पयोष्ण्यैनमः उत्तरांगेगणेशायनमः श्रिये
११९ नमः २ अधोवास्तुपुरुषायनमः ध्वजेसुमुखायनमः योमेदंडइतिमंत्रेणध्वजदंडालंभः तस्मिन्नेकपादायक्षेत्रपाला
यनम इतिनाममंत्रेणगंधादिनापूजयित्वा सुवर्णेनयनोथर्वानुष्टुप्छंदस्तथाऋषिः वेदोवैतानगोत्रस्तुऋत्विकूत्वंमे
मखेमवेत्यथर्ववेदंध्यात्वा ॐशन्नोदेवीरभीष्टयआपोभवंतुपीतयेशंय्योरभिस्रवंतुनइतिगंधाद्युपचारैः पूजयेत् शैव
व्रतोद्यापनेतु उत्तरद्वारे वामभागे उमायैनमः दक्षिणेचंडेश्वरायनमः इतिद्वारपालावपिपूजयेत् तत्रजपः अथ
र्वांगिरसंचैव १ अथर्वशिरसंतथा २ तथैवशांतिकाध्यायं ३ पठेदुत्तरतः स्थितइत्युत्तरद्वारपूजा अथैशा
नकलशपूजा ततईशानस्तंभसमीपमागत्य आचम्य पूर्ववत्स्थापितकलशेईशानमावाहयेत् ॐएह्येहिविश्वे
श्वरनस्त्रिशूलकपालखट्वांगवरेणसार्धं लोकेशयज्ञेश्वरयज्ञसिद्ध्यैगृहाणपूजांभगवन्नमस्ते सर्वविद्याधिपोदेवईशा
नोनामनामतः शूलपाणिर्महादेवस्त्रैलोक्यपतयेनम इत्यावाह्य ॐकद्रुद्रायप्रचेतसेमीढुष्टमायतपसे वो
चेमशंतमंहृदे इतिगंधादिनासंपूज्य ॐनमः शंभवायचमयोभवायचनमः शंकरायचमयस्करायच नमःशि
वायचशिवतरायचेति पताकामालभ्य ॐतमीशानंजगतस्तस्थुषस्पतिं धियंजिन्वमवसेहूमहेवयं पूषानो
यथावेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्धः स्वस्तये इतिश्वेतौपताकाध्वजावुच्छ्रयेत् कद्रुद्रायेतिमंत्रंपठित्वा सांगायसप
रिवारायेशानायसदीपंगवेधुकूबलिंसमर्पयामि भोईशानइमंसदीपंगवेधुकूबलिंगृहाण यजमानस्यशांत्यादिक
र्त्ताभव इतिबलिंदत्त्वाप्रार्थयेत् रक्षणंकुरुमेदेवत्रिनेत्रायत्रिशूलिने वृषध्वजाययज्ञायनक्षत्रपतयेनमइति तस्मि
न्नेवकलशेसुप्रतीकंदिग्गजमावाह्य सुप्रतीकायनम इतिसंपूज्य ध्वजेसुप्रतिष्ठितायनमः योमेदंडइतिध्वज
दंडमालभ्य तस्मिन्भीमायक्षेत्रपालायनम इतिगंधादिना बल्यंतपूजनंविधायप्रार्थयेत् वृषस्कंधसमारू

शूलहस्तंत्रिलोचनं आवाहयामियज्ञेस्मिन्पूजेयंप्रतिगृह्यतामितीशानकलशपूजा ततोनैर्ऋत्यपश्चिमयोर्मध्ये कल्पिताधःप्रदेशे अनंतमावाहयेत् ॐएह्येहिपातालधरामरेंद्रनागांगनाकिन्नरगीयमान यक्षोरगेंद्रामरलोकसंघैरनंतरक्षाध्वरमस्मदीयम् १ पन्नगाधिपतिर्देवोयोनंतोनीलविग्रहः पातालेवसतेनित्यमनंतायनमोनम इत्यावाह्य ॐनमोस्तुसर्पेभ्योयेकेचपृथिवीमनु येंतरिक्षेयेदिवितेभ्यःसर्पेभ्योनम इतिपताकालंभः ॐतद्विष्णोः परमंपदꣳसदापश्यंतिसूरयः दिवीवचक्षुराततं इतिमेघवर्णांपताकांध्वजावुच्छ्रयेत् आयंगौरितिमंत्रेणवा ॐ विष्णोर्नुकंवीर्य्याणिप्रवोचंयः पार्थिवानिविममेरजाꣳसियोअस्कभायदुत्तरꣳसधस्थंविचक्रमाणस्त्रेधोरुगायोविष्णवेत्वा इतिपठित्वा सांगायसपरिवारायअनंतायएषमाषभक्तबलिर्नमः ॐभोअनंतइमंमाषभक्तबलिंसदीपं गृहाण यजमानस्यसपरिवारस्ययशःत्र्यादिकर्त्ताभव इतिबलिंदत्वाप्रार्थयेत् योसावनंतरूपेणब्रह्मांडंसचराचरं पुष्पवद्धारयेद्दद्वंतस्मैनित्यंनमोनम इतिनमस्कृत्य अनंतत्वादनंतस्त्वंफणेशाधिपतेहरे त्वयात्ररक्षणंकार्य्यंकृष्णनेत्रायतेनम इतिध्वजे योमेदंडइतिदंडमालभ्य तस्मिन्भैरवायक्षेत्रपालायनम इतिनाममंत्रेण गंधादिबल्यंतंपूजयेदिति इत्यनंतकलशपूजा ततःपूर्वेशानयोर्मध्येकल्पितोर्ध्वप्रदेशेप्राग्वत्स्थापितकलशेब्राह्मणमावाहयेत् ॐएह्येहिसर्वाधिपतेसुरेंद्रलोकेनसार्धंपितृदेवताभिः सर्वस्यधातास्यमितप्रभावोरक्षाध्वरंनोभगवन्नमस्ते १ पद्मयोनिश्चतुर्मूर्त्तिर्वेदावासःपितामहः आयाहिब्रह्मलोकात्त्वंतस्मैब्रह्मात्मनेनम इत्यावाह्य ॐब्रह्मयज्ञानंप्रथमं पुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनआवः सबुध्न्याउपमाअस्यविष्ठाःसतश्चयोनिमसतश्चविवः इतिमंत्रेणसंपूज्य यद्देवादेवहेडनंदेवासश्चकृमावयं अग्निर्मातस्मादेनसोविश्वान्मुंचत्वंहसः इतिपताकालंभः ब्रह्मयज्ञानमंत्रेणैवरक्तांपताकाध्वजावुच्छ्रयेत् ततःसांगायसपरिवारायब्रह्मणेपायसबलिंदद्यात् भोब्रह्मन्इमंपायसबलिंगृहाण यजमानस्य

सपरिवारस्य शांत्यादिकर्त्ताभव इतिबलिंदत्वाप्रार्थयेत् ब्रह्मयोनिश्चतुर्मूर्तिर्वेदावासःपितामहः यज्ञाध्यक्षचतु
र्वक्रतस्मैनित्यंनमोनम इतिपठित्वा पितामहजगत्श्रेष्ठकृष्णेशठ्ये।मरूपिणे व्योमस्थायनमस्तुभ्यंरक्षस्वेमंम
खंप्रभो इतिप्रार्थ्य ध्वजेसुप्रभायनमः योमेदंडइतिध्वज।लंभः ध्वजदंडेभूतनाथायक्षेत्रपालायनम इतिगंधा
दिनाबल्यंतंपूजयेत् इतिब्रह्मपूजा ततआचम्यमंडपस्यमध्ये ब्रह्मसमीपेवा किंकिणीचामरमयूरपिच्छयुतोऽत्यु
च्चोषोडशहस्तदंडोदशहस्तदंडोवाविचित्रवर्णोमहाध्वजःस्थाप्यः मंत्राः इंद्रस्यवृष्णोवरुणस्यराज्ञ आदित्यानांम
रुतांशर्धउग्रम् महामनसांभुवनच्यवानांघोषोदेवानांजयतामुदस्थादितिसंस्थाप्य ततः गणानांत्वागणपतिं
हवामहे इत्यादिमंत्रेणगणपतिंसंपूज्य ॐनमोस्तुरुद्रेभ्योयेदिवियेषांवर्षमिषवःतेभ्योदशप्राचीर्दशदक्षिणादश
प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वाः तेभ्योनमोऽस्तुतेनोवंतुतेनोमृडयंतु तेनोयंद्विष्मोयश्चनोद्वेष्टितमेषांजंभेदध्म इत्यादि
मंत्रत्रयेणदिक्षुविदिक्षुरुद्रान्संस्थाप्य तेभ्योबलिंदत्वा ईशानभागेसार्वभौतिकबलिंदद्यात् भूमौत्रिकोणंवृत्तंचतुर
स्रंमंडलंविधाय तत्रफलपुष्पाद्युपेतंकृष्णशरादिबलिंनिधायहस्तेजलंगृहीत्वा अयश्चैवतयेलोकाअसुराश्चैवप
न्नगाः सपत्नीपरिवाराश्चप्रतिगृह्णंत्विमंबलिं २ येकेचित्विहलोकेषुआगताबलिकांक्षिणः तेभ्योबलिंप्रयच्छा
मिनमस्कृत्यपुनःपुनः ३ बलिंगृह्णंत्विमंदेवाआदित्यावसवस्तथा मरुतोथाश्विनौदेवाःसुपर्णाःपन्नगाग्रहाः
असुरायातुधानाश्चपिशाचामातरोनगाः शाकिन्योयक्षवेतालायोगिन्यःपूतनाःशिवाः जंभकाःसिद्धगंधर्वामाला
विद्याधराःखगाः दिक्पालालोकपालाश्चयेचाविघ्नाविनायकाः जगतांशांतिकर्त्तारोब्रह्माद्याश्चसहर्षयः माविघ्नं
माचमेपापंमासंतुपरिपंथिनः सौम्याभवंतुमेतृप्तादेवाभूतगणास्तथा ७ इतिबलिंसमर्पयन्पठेत् अथैवंपूर्वभ
गेवबलिंदद्यात् त्रैलोक्येयानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ब्रह्माविष्णुशिवैःसार्द्धंरक्षांकुर्वंतुतानिमे देवदानवगंधर्वा

यक्षराक्षसपन्नगाः ऋषयोमनवोगावोदेवमातरएवच सर्वेममाध्वरेरक्षां प्रकुर्वंतुमुदान्विताः ब्रह्माविष्णुश्चरुद्र श्चक्षेत्रपालगणैःसह रक्षंतुमंडपंसर्वेघ्नंतुरक्षांसिसर्वत इतिरक्षोघ्नमंत्रान्पठित्वा संक्षेपेणबलिदानंकुर्यात् यथा पूर्वदिग्वासिदिक्यतिदिग्भूताधिपदिग्रुद्रादिग्मातृदिक्क्षेत्रपालेभ्योनमः इतिबलिंदत्वा तथैवमंडपदक्षिणे दक्षि णादिग्वासिदिक्पत्यादिभ्योबलिदानम् २ तथैवपश्चिमादिग्वासिभ्योबलिदानं एवंचोत्तरदिग्वासिसर्वभूतेभ्योब लिदानं एवंसर्वतोबलिदानंविधाय आचम्य मंडपस्यषोडशस्तंभेषुदेवेभ्योनमः वंशेषुकिन्नरेभ्योनमः पृष्ठेप न्नगेभ्योनमः इतिनमस्कृत्य अथवितानारोपणंपंचरात्रागमे नवेनचित्रवस्त्रेणवितानंकारयेच्छुभं अथवाशुक्लव स्त्रेणवितानंकारयेदपिउत्तमाधममध्यंतुप्रमाणंतस्यकीर्तितं मंडपस्यप्रमाणेनश्रेष्ठंतस्यद्वितानकं मध्यमंवेदिमा त्रंतुकनिष्ठंमंडलस्यतु ततोयजमानःसाचार्य्योहस्तौपादौप्रक्षाल्याचम्य प्रागद्वारेणमंडपंप्रविश्य दक्षिणद्वारस्य पश्चिमत उपविश्य यथाविहितंकर्मकुरु इत्याचार्य्यंप्रेषयेत् इतिमंडपप्रतिष्ठा ततआचार्य्योमहावेद्युपरिफलपु ष्पसेवितंवितानंदत्वा पश्चिमतउपविश्य आचम्य अर्घ्यंसंस्थाप्य प्राणानायम्य महावेद्युपरिसर्वतोभद्रंवाषोड शारंतुमंडलं पंचवर्णैःपूर्वोदितक्रमेणसंपाद्य शैवशाक्तादिव्रतोद्यापनेतुलिंगतोभद्रंसंपादयेत् तत्रसर्वसाधारणं चतुर्लिंगतोभद्रं सर्वतोभद्रेदेवस्थापनंकुर्य्यात् ॐमद्येहएकादश्यादिव्रतोद्यापनकर्मणिपूर्वांगत्वेनमंडलदेवताना मावाहनं स्थापनंपूजनंचाहंकरिष्ये इतिसंकल्प्य ॐप्रणवस्यब्रह्माऋषिर्देवीगायत्रीछंदः परमात्मादेवतात्रि व्याहृतीनांविश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजाऋषयः गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् छंदांस्यग्निवायुसूर्यादेवतामंडलदेवतानामावाह नेविनियोगः तत्रमध्येब्रह्माणंस्थापयेत् ॐब्रह्मयज्ञानमितिगौतमोवामदेवऋषिर्ब्रह्मादेवतात्रिष्टुप्छंदः ब्रह्मस्था पनेविनियोगः ॐब्रह्मयज्ञानंप्रथमंपुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनआवः सुबुध्न्याउपमाअस्यविष्ठाःसतश्चयोनिमसत

श्चविवः ॐब्रह्मणेनमः ब्रह्माणंस्थापयामि ततोमंडलाद्बहिः प्रागादिक्रमेणलोकेशान्स्थापयेत् तत्रप्रथमंपूर्वे
व्र०र० वाप्यां ॐत्रातारमिंद्रमितिगौतमऋषिः त्रिष्टुप्छंदः इंद्रोदेवता इंद्रावाहनेविनियोगः त्रातारमिंद्रमवितारमिंद्रꣳ
१२१ हवेहवेसुहवꣳशूरमिंद्रमाह्वयामशक्रंपुरुहूतमिंद्रꣳस्वस्तिनोमघवाधात्विंद्रः इंद्रायनमः इंद्रमावाहयेत् २ ततः
आग्नेय्यांत्रिपदेखंडेद्वौ त्वन्नोअग्नेइत्यस्यहिरण्यस्तूपऋषिःत्रिष्टुप्छंदःअग्निर्देवताअग्न्यावाहनेविनियोगः ॐत्वन्नो
ऽग्नेवरुणस्यविद्वान् देवस्यहेडोअवयासिसीष्ठाः यजिष्ठोवन्हितमःशोशुचानोविश्वाद्वेषाꣳसिप्रमुमुग्ध्यस्मत् अग्न
येनमः अग्निमावाह्य ततोदक्षिणस्यांवाप्यां यमायत्वेतिविवस्वतऋषिः त्रिष्टुप्छंदः यमोदेवता यमावाहनेवि
नियोगः ॐयमायत्वामखायत्वासूर्यस्यत्वातपसेदेवस्त्वासवितामध्वानक्तुपृथिव्याःसꣳस्पृशस्पाहि अर्चिरसि
शोचिरसितपोसि यमायनमः यममावाहयामि ४ ततोनैर्ऋत्ये त्रिपदे असुन्वंतमयजमानमिच्छस्तेनस्येत्याम
न्विहितस्करस्य अन्यमस्मदिच्छसातइत्यानमोदेवीनिर्ऋतेतुभ्यमस्तुनिर्ऋतयेनमः निर्ऋतिमावाहयेत् ५ तत्वाया
मीतिशुनःशेफऋषिःत्रिष्टुप्छंदः वरुणोदेवता वरुणावाहनेविनियोगः ॐतत्वायामिब्रह्मणावंदमानस्तदाशास्ते
यजमानोहविर्भिः अहेडमानोवरुणेहवोध्युरुशꣳसमानआयुःप्रमोषीः वरुणायनमः वरुणमावाहयेत् इतिपश्चिमे
वाप्यां ततोवायव्येत्रिपदेखंडेद्वौ ॐआनोनियुद्भिरितिप्रजापतिऋषिःत्रिष्टुप्छंदः वायुर्देवता वाय्वावाहनेविनियोगः
ॐआनोनियुद्भिःशतिनीभिरध्वरꣳसहस्रिणीभिरुपयाहियज्ञं वायोअस्मिन्त्सवनेमादयस्वयूयंपातस्वस्तिभिःस
दानः वायवेनमः वायुमावा० ७ ततउत्तरे वाप्यांवयꣳसोमेत्यस्यसुबंधुऋषिर्गायत्रीछंदः सोमोदेवता सोमावाह
नेविनियोगः ॐवयꣳसोमव्रतेतवमनस्तनूषुबिभ्रतः प्रजावंतः सचेमहि सोमायनमः सोममावा०८ ततऐशान्यां त्रि
पदेखंडेद्वौ तमीशानमित्यस्यगौतमऋषिः जगतीछंदः ईशानोदेवता ईशानावाहनेविनियोगः ॐतमीशानंज

तस्तस्थुषस्पतिंधियंजिन्वमवशेन्हमहेवयं पूषानोयथावेदसामसद्वृधे रक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये ईशाना
नमः ९ ततईशानमध्ये भद्रे ऊँसुगावोदेवाइत्यस्यप्रजापतिऋषिः त्रिष्टुप्छंदः वसवोदेवता वसूनामावाहने
विनियोगः ऊँसुगावोदेवाः सदना अकर्म्मजआजग्मेदꣳसवनंजुषाणाः भरमाणाहवमानाहवीꣳष्यस्मेधतवस
वोवसूनिस्वाहा वसुभ्योनमः१० इंद्राग्निमध्येभद्रेरुद्रासꣳसज्येतिप्रजापतिऋषिः त्रिष्टुप्छंदः रुद्रादेवतारुद्राणामा
वाहनेविनियोगः ऊँरुद्राःसꣳसृज्यपृथिवींबृहज्ज्योतिः समिधीरेतेषांभानुरजस्रइच्छुक्रोदेवेषुरोचते रुद्रेभ्योनमः
रुद्राना. ११ अग्नियममध्येभद्रे द्वादशादित्यान् यज्ञोदेवानामिति कुत्सऋषिः त्रिष्टुप्छंदः आदित्यादेवता
आदित्यानामावाहनेविनियोगः यज्ञोदेवानांप्रत्येतिसुम्म्नमादित्यासोभवतामृडयंतः आवोर्वाचीसुमतीर्ववृत्याद
ꣳहोश्चिद्यावावारिवोवितरासदादित्येभ्यस्त्वाद्वादशादित्येभ्योनमः द्वादशादित्याना. १२ यमनिर्ऋतिभद्रेमरुतः
मरुतोयस्येति गौतमऋषिर्गायत्रीछंदः मरुतोदेवताः मरुतामा. विनियोगः ऊँमरुतोयस्याहिक्षये पाथादि
वोविमहसःसमुगोपातमोजनः मरुद्भ्योनमः मरुतआवा. १३ निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये भद्रे विश्वान् देवान्
ऊमासश्चर्षणीत्यस्यमधुच्छंदऋषिः गायत्रीछंदः विश्वेदेवादेवता विश्वेदेवानामावाहनेविनियोगः ऊँमासश्चर्ष
णीधृतोविश्वेदेवासआगतदाश्वाꣳसोदाशुषःसुतं विश्वेभ्योदेवेभ्योनमः विश्वान्देवाना. १४ वरुणवायुमध्ये
भद्रेसाध्यान्देवान् यज्ञेनयज्ञमितिनारायणऋषिः त्रिष्टुप्छंदः पुरुषोदेवता साध्यानामावाहनेविनियोगः यज्ञेन
यज्ञमयजंतदेवास्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् तेहनाकंमहिमानःसचंतयत्रपूर्वेसाध्याःसंतिदेवाः इतिसाध्येभ्योन
मः साध्याना. १५ वायुसोममध्येभद्रेअश्विनौ यावांकशेत्यस्य मेधातिथिऋषिः यजुर्गायत्रीछंदः अश्विनौ
देवता अश्विनोरावाहनेविनियोगः अश्विनौयावांकशामधुमत्यश्विनासूनृतावाततयायज्ञंतिग्मीक्षताम् अश्विना

तेजसाचक्षुःप्राणेनसरस्वतीवीर्य्यंवाचेंद्रोबलेनेंद्रायदधुरिंद्रियं अश्विभ्यांनमः अश्विनाआवाहयामि १६ सोमे
शानमध्येभद्रेस्कंदम् यदक्रंदःप्रथमंजायमानउद्यन्तसमुद्रादुतवापुरीषात् श्येनस्यपक्षाहरिणस्यबाहू उपस्तुत्यं
ब्र०र० महिजाततेअर्वन् स्कंदायनमः वृषभायनमः स्कंदमावाहयामि वृषभमावाहयामि १७ ब्रह्मेंद्रमध्येवल्ल्यांविष्णुं
१२२ इदंविष्णुरितिमेधातिथिऋषिः गायत्रीछंदः विष्णुर्देवता विष्णोरावाहनेविनियोगः इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानि
दधेपदंसमूढमस्यपांसुरे विष्णवेनमः विष्णुमावाहयामि १८ ब्रह्माग्निमध्येवल्ल्यां गणपतिं गणानांत्वेति
प्रजापतिऋषिः त्रीणियजूंषिछंदांसि गणपतिर्देवता गणपत्यावाहनेविनियोगः गणानांत्वागणपतिंहवामहे
प्रियाणांत्वाप्रियपतिंहवामहे निधीनांत्वानिधिपतिंहवामहे वसोममआहमजानिगर्भधमात्वमजासिगर्भधं
गणपतयेनमः गणपतिमा. १९ ब्रह्मयममध्येवल्ल्यां पितॄन् आयांतुनइत्यस्यप्रजापतिऋषिः त्रिष्टुप्छंदः पित
रोदेवता पितॄणामावाहनेविनियोगः ॐआयांतुनःपितरःसोम्यासोग्निष्वात्ताःपथिभिर्देवयानैः अस्मिन्यज्ञेस्वध
यामदंतोधिब्रुवंतुतेवंत्वस्मान् पितृभ्योनमः पितॄनावाहयामि २० ब्रह्मनिर्ऋतिमध्येवल्ल्यां गंधर्वाप्सरसः
ऋताषाडित्यस्यवामदेवऋषिःगायत्रीछंदः गंधर्वाप्सरसोदेवता गंधर्वाप्सरसामावाहनेविनियोगः ॐऋताषाड्
तधामाग्निर्गंधर्वस्तस्यौषधयोऽप्सरसोमुदोनामताभ्यः गंधर्वाप्सरोभ्योनमः गंधर्वाप्सरसआवाहयामि १२
ब्रह्मवरुणमध्येवल्ल्यां सप्तमातॄः अंबेअंबिकेइत्यस्यप्रजापतिऋषिः अनुष्टुप्छंदः सप्तमातरोदेवताः सप्तमातॄ
णामावाहनेविनियोगः ॐअंबेअंबिकेअंबालिकेनमानयतिकश्चनससस्त्यश्वकःसुभद्रिकांकांपीलवासिनीं सप्त
मातृभ्योनमः सप्तमातॄरावाहयामि २२ ब्रह्मवायुमध्येवल्ल्यांसर्पान् नमोस्तुसर्पेभ्यइत्यस्यप्रजापतिऋषिः
अनुष्टुप्छंदः सर्पादेवताः सर्पाणामावाहनेविनियोगः ॐनमोस्तुसर्पेभ्योयेकेचपृथिवीमनु येंतरिक्षेयेदिवितेभ्य

सर्पेभ्योनमः सर्पानामावा. २३ ब्रह्मसोममध्येवल्ल्यांदुर्गां जातवेदसइत्यस्यकश्यपऋषिः त्रिष्टुपछंदः जा
दोग्निर्देवतादुर्गावाहनेविनियोगः ॐजातवेदसेसुनवामसोममरातियतोनिदहातिवेदः सनः पर्षदतिदुर्गाणि
श्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निः दुर्गायैनमः ॐदुर्गा मावाहयामि २४ ब्रह्मेशानमध्येवल्ल्यांपंचनदीः पंचनद्य
इत्यस्यगृत्समदऋषिः अनुष्टुप्छंदः गंगादिनद्योदेवताः गंगाद्यावाहनेविनियोगः ॐपंचनद्यः सरस्वतीमपि
यंतिदेवस्रोतसःसरस्वतीतुपंचधासोदेशेभवत्सरित् पंचनदीरावाहयामि २५ ततोमंडलांतः ब्रह्मेशानदलादा
रभ्यदलाग्राष्टकेषु ऐशान्यांदलाग्रे अदितिर्द्यौरित्यस्य गौतमऋषिः त्रिष्टुप्छंदः दक्षाद्यादेवता दक्षाद्यावाहने
विनियोगः अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदितिर्मातासपितासपुत्रः विश्वेदेवाअदितिः पंचजनाऽअदितिर्जातमादिति
र्जनित्वं दक्षादिभ्योनमः दक्षादीनामा. २६ पूर्वदलाग्रेपुरुषं सहस्रशीर्षेतिनारायणऋषिः अनुष्टुप्छंदःपुरु
षोदेवता पुरुषावाहनेविनियोगः ॐसहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात् सभूमिंसर्वतःस्पृत्वात्यतिष्ठद्द
शांगुलम् पुरुषायनमः पुरुषमावाहयामि २७ आग्नेय्यांजातवेदसइत्यादिना दुर्गायैनमः दुर्गामावाहयामिनमः
२८ दक्षिणस्यांदलाग्रेस्वधां उदीरितामित्यस्यशंखऋषिः अनुष्टुपछंदः स्वधादेवता स्वधावाहनेविनियोगः
ॐउदीरितामवरउत्परासउन्मध्यमाः पितरःसोम्यासः असुर्यईयुरवृकाऋतज्ञास्तेनोवंतुपितरोहवेषु स्वधायैनमः
स्वधामावा. २९ नैर्ऋत्यांदलाग्रेमृत्युं परंमृत्योइत्यस्यकौशिकोऋषिः त्रिष्टुप्छंदः मृत्युर्देवता मृत्योरावाह
नेविनियोगः ॐपरंमृत्योअनुपरेहिपंथांयस्तेअन्यइतरोदेवयानात् चक्षुष्मतेशृण्वतेतेब्रवीमिमानः प्रजांरीरि
षामोतवीरान् मृत्यवेनमः मृत्युमावाहयामि इतिपश्चिमेदलाग्रे शेषं आयंगौरित्यस्य विश्वेदेवाऋषयः अनु
ष्टुप्छंदः शेषोदेवता शेषावाहनेविनियोगः ॐआयंगौःपृश्निरक्रमीदसदन्मातरंपुरः पितरंचप्रयंत्स्वः शेषायनमः

व्र०र०
१२३

शेषमावाह. वायव्यांदलाग्रे इमंमेइत्यस्यशुनःशेफऋषिः गायत्रीछंदः वरुणोदेवता सप्तसागरावाहनेविनि
योगः इमंमेवरुण श्रुधीहवमद्ध्याचमृडयत्वामवस्युराचके सप्तसागरेभ्योनमः सप्तसागरानावाहयामि
॥ ३२ ॥ उत्तरेदलाग्रे मरुतः ॥ मरुतोयस्येति गौतमऋषिर्गायत्रीछंदः मरुतोदेवता मरुतामावाहनेविनि
योगः ॥ मरुतोयस्येतिमंत्रः पूर्ववत् मरुतश्चा. ॥ ३३ ॥ ब्रह्मणःपादमूलेगणपतिं ॥ गणानांत्वेति
प्रजापतिऋषिर्यजुःछंदः गणपतिर्देवता गणपत्यावाहने विनियोगः गणानांत्वेति मंत्रः पूर्ववत्पठनीयः
गणपतये. गणपतिमा. ॥ ३४ ॥ कर्णिकायांभूमिमावाहयेत् स्योनापृथिवीत्यस्यमेधातिथिर्ऋषिःगाय
त्रीछंदः पृथिवीदेवता पृथिव्यावाहनेविनियोगः स्योनापृथिवीनोभवानृक्षरानिवेशनीयच्छानःशर्मसप्रथाः
पृथिव्यैनमः पृथिवीमावाहयामि ३५ तदुपरिमेरवेनमः मेरुमावाहयामि तत्परितःपूर्वादिक्रमेण पूर्वेऋ
ग्वेदं अग्निमीलेपुरोहितंयज्ञस्यदेवमृत्विजंहोतारंरत्नधातमं ऋग्वेदायनमः ऋग्वेदमावाहयामि ३६ दक्षि
णस्यांयजुर्वेदं ॐइषेत्वोर्जेत्वावायवस्थदेवोवःसविताप्रार्प्पयतुश्रेष्ठतमायकर्मणे आप्यायध्वमघ्न्याइंद्रायभा
गंप्रजावतीरनमीवाऽअयक्ष्मामावस्तेनईशतमाघशꣳसो ध्रुवाअस्मिन्गोपतौस्यातबह्वीर्यजमानस्यपशून्पाहि
यजुर्वेदायनमः यजुर्वेदमावाहयामि ३८ ततःपश्चिमेसामवेदम् ॐअग्नआयाहिवीतयेगृणानोहव्यदातये
निहोतासत्सुबर्हिषीति सामवेदायनम सामवेदमावाहयामि उत्तरेअथर्ववेदं ॐशन्नोदेवीरभिष्टयआपोभवं
तुपीतयेशंय्योरभिस्रवंतुनः अथर्ववेदायनमः अथर्ववेदमावाहयामि ४० मंडलाद्बाह्ये प्रागादिक्रमेणलो
कपालायुधानि ८ पूर्वेवज्रायनमः शक्तयेनमः दंडायनमः खड्गायनमः पाशायनमः अंकुशायन
गदायैनमः त्रिशूलायनमः ४८ इत्यष्टदिक्षुक्रमेणपूज्यानि पुनःपूर्वादितः लोकपालानांवाहनानिअ

ऐरावतायनमः मेषायनमः महिषायनमः प्रेतायनमः मकरायनमः हरिणायनमः शिविकायैनमः
षभायनमः ५७ पुनःपूर्वादिक्रमेणतद्बाह्ये गौत्तमायनमः भरद्वाजायनमः विश्वामित्रायनमः कश्यप
यनमः अत्रयेनमः जमदग्नयेनमः वसिष्ठायनमः अरुंधत्यैनमः तद्बाह्येपूर्वादिक्रमेण आदित्यायनमः सोमा
यनमः वुधायनमः वृहस्पतयेनमः शुक्रायनमः शनैश्चरायनमः राहवेनमः पूर्वशांतरालेकेतुभ्योनमः
तद्बाह्येपूर्वादिक्रमेण ऐंद्यैनमः कौमार्य्यैनमः ब्रह्माण्यैनमः वाराह्यैनमः चामुंडायैनमः माहेश्वर्य्यैनमः
वैनायक्यैनमः लिंगतोभद्रेष्वपि एतादेवता अनेनैवक्रमेणावाह्यप्रतिष्ठप्यपूजनीयाः इयानत्रविशेषः पूर्वे
असितांगभैरवायनमः १ आग्नेय्यांरुरुभैरवायनमः २ दक्षिणेचंडभैरवायनमः ३ नैर्ऋत्येक्रोधभैरवायनमः
४ पश्चिमेउन्मत्तभैरवायनमः ५ वायव्येकपालिभैरवायनमः ६ उत्तरेभीषणभैरवायनमः ७ ईशानेसंहा
रभैरवायनमः ८ पुनःपूर्वादिदिक्षु पूर्वेभवायनमः १ आग्नेय्यांशर्वायनमः २ दक्षिणेपशुपतयेनमः ३
नैर्ऋत्येईशानायनमः ४ पश्चिमेरुद्रायनमः ५ वायव्येउग्रायनमः ६ उत्तरेभीमायनमः ७ ईशानेमहते
नमः ८ पुनःपूर्वादिदिक्षु अनंतायनमः १ वासुकयेनमः २ तक्षायनमः ३ कुलिकायनमः ४ कर्कोट
कायनमः ५ शंखपालायनमः ६ कंवलायनमः ७ अश्वतरायनमः ८ ईशानेंद्रयोर्मध्ये ॐशूलायनमः
१ इंद्राग्न्योर्मध्येचंद्रमौलयेनमः २ अग्नियमयोर्मध्येचंद्रमसेनमः ३ ॐयमनैर्ऋतयोर्मध्येवृषभध्वजायनमः ४
निर्ऋतिवरुणयोर्मध्येत्रिलोचनायनमः ५ वरुणवाय्वोर्मध्येशक्तिधरायनमः ६ वायुसोमयोर्मध्ये महेश्वराय
नमः ७ सोमेशानयोर्मध्ये शूलपाणयेनमः ततोवहिः ऐरावतादिवाहनानि ८ तद्बाह्येगौत्तमादिऋषीन् ८
तद्बहिःसूर्यादीन्ग्रहान् ९ पूर्वादिदिक्ष गणेशं दुर्गां २ क्षेत्रपालं महाकालंच ४ पूजयेदिति लिंगतोभ

अ॰१० द्रमंडलेदेवतापूजाविशेषः अथाग्निस्थापनं तद्यथा तत्रादावग्निकार्यार्थं यथोक्तलक्षणंस्थंडिलंविधाय ॐमद्ये
१२४ हकर्तव्येस्मिन्नेकादश्यादिव्रतोद्यापनेकर्मांगत्वेनकुंडेस्थंडिलेवा अग्निस्थापनंपूजनंचकरिष्ये इतिसंकल्प्य पंच
भूसंस्कारान् कुर्यात् त्रिभिर्दर्भैःस्थंडिलस्यपरिसमूहनंकृत्वा दर्भानैशान्यांत्यक्त्वा गोमयोदकेनोपलेपनम्
स्रुवमूलेनांत्ररुल्लेखनं अनामिकांगुष्ठाभ्यां रेखाभ्यःपांशूद्धरणं प्रतिरेखंजलेनाभ्युक्षणम् तत्रकांस्यपात्रेण अ
ग्निस्थापनम् एवंसंक्षिप्तसंस्कारान् विधाय संक्षेपेणैवाग्निपूजांकुर्यात् ॐभूर्भुवःस्वरग्नेइहागच्छइहातिष्ठ अत्र
शतमंगलनामावरदोवाग्निःसंपूज्यः अग्नयेनम इतिगंधादिदक्षिणांतंपूजांविधाय अग्निंप्रज्वलितंवंदेजातवेदंहु
ताशनं सुवर्णवर्णममलंसमिद्धंसर्वतोमुख मितिप्रणम्य अथग्रहस्थापनंकुर्यात् ॐमद्यैकादश्यादिव्रतोद्याप
नकर्मणिकर्मांगत्वेनास्यांवेद्यांसूर्यादिग्रहाणामधिदेवताप्रत्यधिदेवताविनायकादिपंचलोकपालसहितानां स्थाप
नंपूजनंचकरिष्ये ॐप्रणवस्यपरंब्रह्मऋषिः परमात्माअग्निर्देवता व्याहृतीनांक्रमेणविश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजा
ऋषयः अग्निवायुसूर्यादेवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छंदांसि सूर्यादिग्रहदेवतानांस्थापनंपूजनंचकरिष्ये आकृष्णे
तिसूर्यमंत्रस्य हिरण्यस्तूपऋषिः सवितादेवता त्रिष्टुप्छंदः सूर्यावाहनेविनियोगः ॐआकृष्णेनरजसावर्त्तमानो
निवेशयन्नमृतंमर्त्यंचहिरण्ययेनसवितारथेनादेवोयातिभुवनानिपश्यन् ॐभूर्भुवःस्वःकलिंगदेशोद्भवकाश्यपगोत्र
सूर्यइहागच्छ इहतिष्ठेतिस्थापयेत् इतिमध्ये आग्नेये आप्यायस्वेतिगौत्तमऋषिः गायत्रीछंदः सोमोदेवता सो
मावाहनेविनियोगः आप्यायस्वसमेतुतेविश्वतःसोमवृष्ण्यंभवावाजस्यसंगथे ॐभूर्भुवःयमुनातीरोद्भव आत्रेय
गोत्र अधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितसोम इहागच्छेत्यावाह्य इहतिष्ठेतिस्थापयेत् ॐभूर्भुवः अग्निर्मूर्धेतिभौ
ममंत्रस्य विरूपांगिरसऋषिरंगारकोदेवता गायत्रीछंदः भौमावाहनेविनियोगः ॐअग्निर्मूर्धादिवःककुत्प

पृथिव्याअयंअपाꣳरेताꣳसिजिन्वति ॐभूर्भुवःस्वअवंतीसमुद्भवभारद्वाजगोत्र अधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहि
भौमइहागच्छ ॐउद्बुध्यस्वेतिबुधऋषिःसौम्योबुधोदेवता त्रिष्टुप्छंदः बुधावाहनेविनियोगः उद्बुध्यस्वाग्नेप्रति
जागृहीत्वमिष्टापूर्तेसꣳसृजेथामयंच अस्मिन्सधस्थेअध्युत्तरस्मिन्विश्वेदेवायजमानश्चसीदत ॐभूर्भुवःस्वःमग
धदेशोद्भवआत्रेयगोत्रअधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितबुधइहागच्छ ॐबृहस्पते इतिमंत्रस्य गृत्समदऋषिः
बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुप्छंदः बृहस्पत्यावाहनेविनियोगः ॐबृहस्पतेअतिअर्यो अर्हाद्युमद्विभातिक्रतुमज्जनेषु
यद्दीदयच्छवसऋतप्रजाततदस्मासुद्रविणंधेहिचित्रं ॐभूर्भुवःस्वःसिंधुदेशोद्भव आंगिरसगोत्रअधिदेवताप्रत्यधि
देवतासहितबृहस्पतेइहागच्छ ॐअन्नात्परिस्रुतइतिभरद्वाजऋषिः शुक्रोदेवता द्विपदाविराट्छंदःशुक्रावाहने
विनियोगः ॐअन्नात्परिस्रुतोरसंब्रह्मणाव्यपिबत्क्षत्रंपयःसोमंप्रजापतिः ऋतेनसत्यमिंद्रियंविपानꣳशुक्र
मंधसः इंद्रस्येंद्रियमिदम्पयोमृतंमधु ॐभूर्भुवःस्वःभोजकटदेशोद्भवभार्गवगोत्रअधिदेवताप्रत्यधिदेवतास
हितशुक्र इहागच्छ ॐशन्नोदेवीतिशनिमंत्रस्यसिंधुद्वीपऋषिः शनिर्देवतागायत्रीछंदः शन्यावाहने
विनियोगः ॐशन्नोदेवीरभीष्टयआपोभवंतुपीतयेशंय्योरभिस्रवंतुनः ॐभूर्भुवःस्वःसौराष्ट्रदेशोद्भवकाश्यपगो
त्रअधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितशनेइहागच्छ ॐकयान इतिमंत्रस्य वामदेवऋषिःराहुर्देवतागायत्रीछंदः
राहोरावाहनेविनियोगः ॐकयानश्चित्रआभुवदूतीसदावृधः सखाकयाशचिष्ठयावृतः ॐभूर्भुवः
स्वःराटिकापुरोद्भव पैठीनसिगोत्र अधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितराहोइहागच्छइहतिष्ठ केतुंकृण्वन्निति केतुमं
त्रस्य मधुछंदऋषिः केतवोदेवता केतूनामावाहनेविनियोगः केतुंकृण्वन्नकेतवेपेशोमर्य्याअपेशसेसमुषद्भिरजा
थाः ॐभूर्भुवः स्वः अंतर्वेदीसमुद्भवजैमिनिगोत्रअधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितकेतोइहागच्छइहतिष्ठ इतिग्रहा

णांस्थापनंविधाय गंधपुष्पाक्षतैर्यजेत् ॐसूर्यायनमः १ ॐचंद्रमसेनमः २ ॐभौमायनमः ३ ॐवुधायनमः ४ वृहस्पतयेनमः ५ ॐशुक्रायनमः ६ ॐशनैश्चरायनमः ७ ॐराहवेनमः ८ ॐकेतवेनमः ९ इतिनाममंत्रैर्गंधपुष्पाक्षतधूपदीपनैवेद्यदक्षिणावासोभिर्यथासंभवंपूजयेत् अथाधिदेवताः श्वेतपुष्पाक्षतैः क्रमात्सूर्यादीनांदक्षिणतः स्थापयेत् त्र्यंबकमित्यस्यवसिष्ठऋषिः रुद्रोदेवता अनुष्टुप्छंदः रुद्रावाहने विनियोगः ॐत्र्यंबकंयजामहेसुगांधिंपुष्टिवर्धनं उर्वारुकमिवबंधनान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात् ॐभूर्भुवःस्व ईश्वरइहागच्छ श्रीश्चतेइत्युत्तरनारायणऋषिः उमादेवता त्रिष्टुप्छंदः उमावाहनेविनियोगः ॐश्रीश्चतेलक्ष्मीश्चपत्न्यावहोरात्रेपार्श्वेनक्षत्राणिरूपमाश्विनौव्यात्तं इष्णन्निषाणामुम्मइषाणसर्वलोकम्मइषाण ॐभूर्भुवः स्वउमेइहागच्छ ॐयदक्रंदइतिभार्गवजमदग्निर्दीर्घतमसऋषयः स्कंदोदेवता त्रिष्टुप्छंदः स्कंदावाहनेविनियोगः ॐयदक्रंदः प्रथमंजायमानउद्यत्समुद्रादुतवापुरीषात् श्येनस्यपक्षाहरिणस्यवाहू उपस्तुत्यंमहीजातंतेअर्वन् ॐभूर्भुवः स्वः स्कंदइहागच्छ ॐविष्णोरराटमितिप्रजापतिऋषिः विष्णुर्देवता यजुः छंदः विष्णोरावाहनेविनियोगः विष्णोरराटमसिविष्णोः स्नप्त्रेस्थोविष्णो स्यूरसि विष्णोध्रुवोसिवैष्णवमसिविष्णवेत्वा ॐभूर्भुवः स्वः विष्णोइहागच्छ. ४ ॐब्रह्मयज्ञानमितिब्रह्माऋषिः त्रिष्टुप्छंदः ब्रह्मादेवता ब्रह्मावाहनेविनियोगः ब्रह्मयज्ञानंप्रथमंपुरस्ताद्विसीमतः सुरुचोवेनआवः सुवुध्न्या उपमाअस्यविष्ठाः सतश्चयोनिमसतश्चविव ॐभूर्भुवःस्वः ब्रह्मन् इहागच्छ. ७ त्रातारमित्यस्यगर्गऋषिरिंद्रोदेवता जगतीछंदः इंद्रावाहनेविनियोगः ॐत्रातारमिंद्रमवितारमिंद्रꣳहवेहवेसुहवꣳशूरमिंद्रमाव्हयामिशक्रं पुरुहूतमिंद्रꣳ स्वस्तिनोमघवाधात्विंद्रः ॐभूर्भुवः स्वः इंद्र इहागच्छ. ६ यमायत्वाइतिभार्गवजमदग्निर्दीर्घतमसऋषयःत्रिष्टुप्छंदः यमोदेवता यमावाहनेविनियोगः ॐयम

त्वांगिरसेस्वाहा स्वाहा घर्मायस्वाहाघर्मापित्रे ॐभूर्भुवः स्वः यमइहागच्छ. ७ ॐकार्षीरसिइतिदध्यंगाथ
ऋषिः अनुष्टुप्छंदः कालोदेवता कालावाहनेविनियोगः ॐकार्षीरसिसमुद्रस्यत्वाक्षित्याउन्नयामि समाप
अद्भिरग्मतसमोषधीभिरोषधीः ॐभूर्भुवःस्वः कालमावाहयामि कालइहागच्छ- चित्रावसोइतिप्रजापतिर्ऋषिः
जगतीछंदः चित्रगुप्तोदेवता चित्रगुप्तावाहनेविनियोगः ॐचित्रावसोस्वस्तितेपारमशीय संत्वमग्नेसूर्यस्यव
र्चसागथाः समृषीणास्तुतेन ॐभूर्भुवः स्वः चित्रगुप्तइहागच्छ- ८ अथप्रत्यधिदेवतानांस्थापनं ॐअग्निंदूत
मितिविरूपाक्षऋषिःअग्निर्देवता अनुष्टुप्छंदः अग्न्यावाहनेविनियोगः ॐअग्निंदूतंपुरोदधेहव्यवाहमुपब्रुवे
देवांआसादयादिह ॐभूर्भुवः स्वः अग्नेइहागच्छ.१ ॐअप्सुमेतिमेधातिथिर्ऋषिः आपोदेवता अनुष्टुप्छंदः
अपामावाहनेविनियोगः ॐअप्सुमेसोमोअब्रवीदंतविश्वानिभेषजा अग्निंचविश्वसंभवमापश्चविश्वभेषजीः ॐ
ॐभूर्भुवः स्वआपइहागच्छत २ ॐस्योनापृथिवीत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिः भूमिर्देवता गायत्रीछंदः भूमेरा
वाहनेविनियोगः ॐस्योनापृथिवीनोभवानृक्षरानिवेशनीयच्छानः शर्मसप्रथा ॐभूभुर्भुवः स्वः भूमेइहाग
च्छ. ३ इदंविष्णुरितिमेधातिथिर्ऋषिः विष्णुर्देवता गायत्रीछंदः विष्णोरावाहनेविनियोगः ॐइदंविष्णुर्विच
क्रमे त्रेधानिदधेपदं समूढमस्यपांसुरे ॐभूर्भुवः स्वः विष्णोइहागच्छ. ४ इंद्रश्रेष्ठाणीतिगृत्समदऋषिः इं
द्रोदेवता त्रिष्टुपश्छंदः इंद्रावाहनेविनियोगः ॐइंद्रश्रेष्ठाणिद्रविणानिधेहिचित्तंदक्षस्यसुभगत्वमस्मे ॐभूर्भुवः
स्वः इंद्रइहागच्छ.५ ॐइंद्राणीतिवृषाकपिर्ऋषिः इंद्राणीदेवता पंक्तिच्छंदः इद्राण्यावाहनेविनियोगः ॐइंद्रा
णीमासुनारिषुसुभगामहश्रवं नह्यस्याअपरंनजसामरतेपतिविश्वस्मादिंद्रउत्तरः ॐभूर्भुवः स्वइंद्राणिइहागच्छ ६
ॐप्रजापतेरितिहिरण्यगर्भऋषिः प्रजापतिर्देवता त्रिष्टुप्छंदः प्रजापत्यावाहनेविनियोगः ॐप्रजापतेनत्वदेता

न्यन्योविश्वारूपाणिपरिताबभूव यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्त्वयमनुष्यपितावयॢंस्यामपतयोरयीणां ॐभूर्भुवः
ब्र०र० स्वः प्रजापते इहागच्छ ७ ॐनमोस्तुसर्पेभ्यइतिदेवाऋषयः सर्पादेवता अनुष्टुप्छंदः सर्पाणामावाहनेविनि
१२६ योगः ॐनमोस्तुसर्पेभ्योयेकेचपृथिवीमनु येअंतरिक्षेयेदिवितेभ्यः सर्पेभ्योनमः ॐभूर्भुवः स्वः सर्पाइहा
गच्छत ८ ॐब्रह्मयज्ञानमिति प्रजापतिर्ऋषिः ब्रह्मादेवता त्रिष्टुप्छंदः ब्रह्मावाहनेविनियोगः ॐब्रह्मयज्ञा
नंप्रथमंपुरस्ताद्विसीमतः सुरुचोवेनआवः सुबुध्न्याउपमाअस्यविष्ठा सतश्चयोनिमसतश्चविवः ॐभूर्भुव स्वः ब
ह्मन्इहागच्छ इहतिष्ठ. ९ इतिप्रत्यधिदेवतानामावाहनंस्थापनंच नाममंत्रैःसर्वेष.पूजाकार्या ईश्वरायनमः
ॐउमायैनमः ॐस्कंदायनमः ॐविष्णवेनमः ॐब्रह्मणेनमः ॐइंद्रायनमः ॐयमायनमः ॐकालायनमः
ॐचित्रगुप्तायनमः ९ इत्यधिदेवतापूजनम् अथप्रत्यधिदेवताना ॐअग्नयेनमः ॐअद्भ्योनमः ॐभूम्यैनमः
ॐविष्णवेनमः ॐइंद्रायनमः ॐप्रजापतयेनमः ॐसर्पेभ्योनमः ॐब्रह्मणेनमः इतिप्रत्यधिदेवतापूजनं गं
धपुष्पाक्षतधूपदीपनैवेद्यदक्षिणांतंकार्यं अथविनायकादिपंचलोकपालानांस्थापनं ॐगणानांत्वेतिप्रजापतिः
ऋषिः गणपतिर्देवता यजुः छंदः गणपत्यावाहनेविनियोगः ॐगणानांत्वागणपतिॢंहवामहे प्रियाणांत्वाप्रियप
तिॢंहवामहे निधीनांत्वानिधिपतिॢंहवामहे वसोममअहमजानिगर्भधमात्वमजासिगर्भधम् ॐभूर्भुवः स्वः
गणपतेइहागच्छ. ॐअंबेअंबिकेइतिप्रजापतिर्ऋषिः दुर्गादेवता अनुष्टुप्छंदः दुर्गावाहनेविनियोगः ॐअंबे
अंबिकेअंबालिके नमानयतिकश्चनससस्त्यश्वकः सुभद्रिकांकांपीलवासिनीम् ॐभूर्भुवः स्वः दुर्गेइहागच्छ. २
ॐवातोवामनोवेतिगंधर्वाऋषयः उष्णिक्छंदः वातोदेवता वाय्वावाहनेविनि॰ॐवातोवामनोवागंधर्वाः सप्त
ॡंशतिः तेअग्रेश्वमयुञ्जंस्ते अस्मिन्नूजवमादधुः ॐभूर्भुवः स्वः वायोइहागच्छ ३ ऊर्ध्वऊषणइतिप्रज...

ऋषिः अनुष्टुप्छंदः आकाशोदेवता आकाशावाहने विनियोगः ऊर्ध्वऊषणऊतयेतिष्ठादेवोनःसविता ऊर्ध्वोवा
जस्यसनितापदंजिभिर्वाघद्भिर्विह्वयामहे ॐभूर्भुवस्वःआकाशइहागच्छ. ४ यावांकशेत्यस्यमेधातिथिर्ऋषिः अ
श्विनौदेवते यजुर्गायत्रीछंदः अश्विनोरावाहनेविनियोगः ॐयावांकशामधुमत्यश्विनीसूनृतासोतयायज्ञंमिमि
क्षितम् ॐभूर्भुवःस्वःअश्विनौइहागच्छत ५ इत्यावाह्यस्थापनंविधाय ॐविनायकायनमः १ ॐदुर्गायैन
मः २ ॐवायवेनमः ३ ॐआकाशायनमः ४ ॐअश्विभ्यांनमः ५ इतिगंधादिदक्षिणांतं पूजयेत् अथसदा
चारप्राप्तमत्रापिदिक्पालस्थापनंलिख्यते पूर्वेत्रातारमिंद्रमितिगार्ग्यऋषिरिंद्रोदेवता त्रिष्टुप्छंदःइंद्रावाहनेविनि
योगःॐत्रातारमिंद्रमवितारमिंद्रꣳहवेहवेसुहवꣳशूरमिंद्रमाह्वयामिशक्रंपुरुहूतमिंद्रꣳस्वस्तिनोमघवाधात्विंद्रः ॐ
भूर्भुवःस्वःइंद्रइहागच्छ. १ ॐअग्निंदूतमितिविरूपाक्षऋषिरनुष्टुप्छंदः अग्निर्देवता अग्न्यावाहनेविनियोगः
ॐअग्निंदूतंपुरोदधेहव्यवाहमुपब्रुवे देवांआसादयादिह ॐभूर्भुवःस्वःअग्नेइहागच्छ २ ॐयमायत्वेतिभार्गवज
मदग्निदीर्घतमसऋषयस्त्रिष्टुप्छंदः यमोदेवता यमावाहनेविनियोगः ॐयमायत्वांगिरस्वतेपितृमतेस्वाहास्वा
हाघर्मायस्वाहाघर्मःपित्रे ॐभूर्भुवःस्वःयमइहागच्छ ३ ॐएषतेनिर्ऋतइतिवरुणऋषिर्यजुःछंदः निर्ऋतिर्देवता
निर्ऋत्यावाहनेविनियोगः ॐएषतेनिर्ऋतेभागस्तंजुषस्वस्वाहाग्निनेत्रेभ्योदेवेभ्यः पुरःसद्भ्यःस्वाहा यमनेत्रेभ्यो
देवेभ्योदक्षिणासद्भ्यःस्वाहा विश्वेदेवनेत्रेभ्योदेवेभ्यःपश्चात्सद्भ्यःस्वाहा मित्रावरुणनेत्रेभ्योदेवेभ्योवामरुन्नेत्रेभ्यो
वादेवेभ्यउत्तरासद्भ्यःस्वाहा सोमनेत्रेभ्योदेवेभ्यउपरिसद्भ्योदेवेभ्यःस्वाहा ॐभूर्भुवःस्वःनिर्ऋतेइहागच्छ. ॐइमंमे
इति शुनःशेफऋषिर्गायत्रीत्रिष्टुप्छंदः वरुणोदेवता वरुणावाहनेविनियोगः ॐइमंमेवरुणश्रुधीहवमद्याचमृडय
त्वामवस्युराचके ॐभूर्भुवःस्वःवरुणइहागच्छ. ५ ॐवातोवामनोवाइतिगंधर्वाऋषयः उष्णिक्छंदः वातोदेवता

वाय्वावाहनेविनियोगः ॐवातोवामनोवागंधर्वाःसप्तविंꣳशतिःतेऽग्रेश्वमयुंजंस्तेअस्मिन्नजवमादधुः ॐभूर्भुवःस्वः
ब्र०र० वायोइहागच्छ. ६ ॐवयꣳसोमव्रतेतिवंधुऋषि गायत्रीछंदः कुवेरोदेवता कुवेरावाहनेविनियोगः ॐवयꣳसोमव्र
१२७ तेतवमनस्तनूषुविभ्रतःप्रजावंतःसचेमहि ॐभूर्भुवःस्वः कुवेरइहागच्छ. ७ ॐतमीशानमितिगौतमऋषिर्जगती
छंदः ईशानोदेवता ईशानावाहनेविनियोगः ॐतमीशानंजगतस्तस्थुषस्पतिंधियंजिन्वमवसेहूमहेवयम् पूषानो
यथावेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये ॐभूर्भुवःस्वःईशानइहागच्छ. ८ ॐब्रह्मयज्ञानमिति ब्रह्माऋषिः
त्रिष्टुप्छंदः ब्रह्मादेवता ब्रह्मावाहनेविनियोगः ॐब्रह्मयज्ञानंप्रथमंपुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनआवः सुबुध्न्याउप
माअस्यविष्ठाःसतश्चयोनिमसतश्चविवः ॐभूर्भुवःस्वःब्रह्मन्इहागच्छ. ९ ॐनमोस्तुसर्पेभ्यइति देवाऋषयः अ
नुष्टुप्छंदः सर्पावाहनेविनियोगः ॐनमोस्तुसर्पेभ्योयेकेचपृथिवीमनु येअंतरिक्षेयेदिवितेभ्यःसर्पेभ्योनमः ॐभूर्भु
वःस्वःअनंतइहागच्छ. १० इतिप्रत्येकमावाह्य प्रतिष्ठाप्य प्रणवादिनमोंतैर्नाममंत्रैः पृथक्पृथक्पूजयेत् ॐइंद्राय
नमः १ ॐअग्नयेनमः २ ॐयमायनमः ३ ॐनिर्ऋतयेनमः ४ ॐवरुणायनमः ५ ॐवायवेनमः ६ ॐकुबेरायनमः ७
ॐईशानायनमः ८ ॐब्रह्मणेनमः ॐअनंतायनमः १० इतिगंधादिदक्षिणादानांतंपूजयेत् प्रार्थना ॐब्रह्मामुरा
रिस्त्रिपुरांतकारीभानुःशशीभूमिसुतोबुधश्च गुरुश्चशुक्रःशनिराहुकेतवःसलोकपालाःशुभदाभवंतु इतिप्रार्थनानम
स्कारः अथकलशस्थापनम् ततोवेदिकाया ईशानदिग्भागे दध्यक्षतविभूषितं चूताश्वत्थवटोदुंबरप्लक्षपल्लवसं
युक्तं फलवस्त्रयुगान्वितं अंतःप्रक्षिप्तपंचरत्नंशुभंनिर्मलतीर्थवारिपरिपूर्णं सप्तमृत्तिकासर्वौषधिसमेतंदृढं कलश
मक्षतानामुपरिस्थापयेत् तत्रक्रमः आपोहिष्ठेतिऋक्त्रयस्यसिंधुद्वीपऋषिर्गायत्रीछंदः आपोदेवता कलशार्चनार्थे
भूमिप्रोक्षणेविनियोगः ॐआपोहिष्ठामयोभुवस्तानऊर्जेदधातन महेरणायचक्षसे योवःशिवतमोरसस्तस्यभाज

तेहनः उशतीरिवमातरः तस्माअरंगमामवो यस्यक्षयायजिन्विथ आपोजनयथाचनः ३ इतिभूमिप्रोक्षणं उं
महीद्यौःपृथिवीतिमेधातिथिऋषिर्गायत्रीछंदः द्यावापृथिव्यौदेवतेभूमिस्पर्शनेविनियोगः उँमहीद्यौःपृथिवीचन
इमंयज्ञमिमक्षताम् पिपृतान्नोभरीमभिः २ इतिभूमिस्पर्शनम् ओषधय;समइतिअथर्वपुत्रभिषगृषिः अनुष्टुप्छंदः
ओषधिर्देवता यवप्रक्षेपणेविनियोगः उँओषधयःसमवदंतसोमेनसहराज्ञायस्मैकृणोतिब्राह्मणस्तंराजन्पारया
मसि इतियवप्रक्षेपः उँधान्यमसिधिनुहिदेवान्प्राणायत्वोदानायत्वाव्यानायत्वादीर्घायत्वामनुप्रसितिमायुषधा
न्देवोवःसविताहिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वच्छिद्रेणपाणिनाचक्षुषेत्वामहीनांपयोसि इतिधान्यप्रक्षेपः उँआजि
घ्रकलशेतिकुसुरुविंदुऋषिर्महापंक्तिःछंदः गौर्देवता कलशस्थापने विनियोगः उँआजिघ्रकलशंमह्यात्वा
विशंत्विंदवः पुनरूर्जानिवर्त्तस्वसानःसहस्रंधुक्ष्वोरुधारापयस्वतीः पुनर्माविशताद्रयिः इतिकलशं निधाय
उँइमंमे गंगे यमुने सरस्वतिशतद्रुस्तोमंसचतापुरुष्ण्या असिक्न्यामरुद्वृधेवितस्तयार्जीकीयेशृणुह्यासुषोम
या इतितीर्थोदकेनपरिपूर्य्य उँवरुणस्योत्तंभनमसिवरुणस्यस्कंभसर्जनीस्थोवरुणस्यऋतसदन्यसिवरुणस्य
ऋतसदनमसि वरुणस्यऋतसदनमासीद इतिजलेनापूर्य्य उँगंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं ईश्वरीं
सर्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियं इतिगंधं याओषधीतिमंत्रस्य अथर्वभिषगृषिरनुष्टुप्छंदः ओषधीर्देवता
सर्वौषधिप्रक्षेपेविनियोगः याओषधीःपूर्वाजातादेवेभ्यस्त्रियुगंपुरा मनैनुबभ्रूणामहंशतंधामानिसप्तच इति
सर्वौषधिप्रक्षेपः ओषधयःसमवदंतइतिमंत्रेणसर्वबीजानिप्रक्षिपेत् तत्सवितुर्विश्वामित्रऋषिर्गायत्रीछंदः सावि
त्रीदेवता पंचगव्यनिक्षेपेविनियोगः उँतत्सवितुवरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहिधियोयोनःप्रचोदयात् इतिपंचग
म उँआप्यायस्वेतिगौतमऋषिः सोमोदेवता गायत्रीछंदः क्षीरप्रक्षेपेविनियोगः उँआप्यायस्वसमेतुते

अ०२० विश्वतःसोमवृष्ण्यंभवावाजस्यसंगथे इतिक्षीरप्रक्षेपः ओंदधिक्राव्णइत्यस्य दधिक्राव्ण ऋषिः अश्वोदेवता
१२८ अनुष्टुप्छंदःदधिप्रक्षेपेवि ०ओंदधिक्राव्णोअकारिषंजिष्णोरश्वस्यवाजिनः सुरभिनोमुखाकरत्प्रणआयुंषितारिषत् इतिदधिप्र०ओंघृतवतीभुवनानामभिश्रियोर्वीपृथ्वीमधुदुघेसुपेशसा द्यावापृथिवीवरुणस्यधर्म्मणा विष्कभितेअजरेभूरिरेतसा इतिघृतप्रक्षेपः ओंमधुव्वाताइत्यस्यगौत्तमऋषिः विश्वेदेवादेवता गायत्रीछंदः मधुप्रक्षेपे वि० ओंमधुव्वाताऋतायतेमधुक्षरंतिसिंधवः माध्वीर्नःसंत्वोषधीः मधुनक्तमुतोषसोमधुमत्पार्थिवंरजःमधुद्यौरस्तुनःपिता मधुमान्नोवनस्पतिर्मधुमां २॥ अस्तुसूर्य्यःमाध्वीर्गावोभवंतुनः इतिमधुप्रक्षेपः ओंअपांरसमुद्वयसंसूर्येसंतंसमाहितं अपांरसस्ययोरसस्तंवोगृह्णाम्युत्तमं उपयामगृहीतोसींद्रायत्वा जुष्टंगृह्णाम्येषतेयोनिरिंद्रायत्वाजुष्टतमम् इतिशर्कराप्र०ओंकांडात्कांडादित्यग्निऋषिरनुष्टुप्छंदः दूर्वादेवता दूर्वाप्रक्षेपेविनियोगः ओंकांडात्कांडात्प्ररोहंतिपरुषःपरुषस्परि एवानोदूर्वेप्रतनुसहस्रेणशतेनच इतिदूर्वाप्रक्षेपः ओंशरासःकुशरासोदर्भासःसौर्य्याउत्तमोजा अदृष्टावेरिणासर्वेसाकंतिजस्यच इतिकुशाप्र. ओंअश्वत्थेवोनिषदनंपर्णेवोवसतिःकृता गोभाजइत्किलासथयत्सनवथपूरुषं इतिपंचपल्लवप्र. स्योनापृथिवीतिमेधातिथिर्ऋषिः पृथिवीदेवता गायत्रीछंदः सप्तमृत्तिकाप्रक्षेपे वि. स्योनापृथिवीनोभवान्नृक्षरानिवेशनीयच्छानःशर्मसप्रथाः इतिमृत्तिकाप्रक्षेपः ओंयाःफलिनीर्याअफलायाअपुष्पायाश्चपुष्पिणीः बृहस्पतिप्रसूतास्तानोमुंचत्वंहसः इतिपूगीफलप्रदानं ओंपरिवाजपतीत्यस्यसोमऋषिः अग्निर्देवता गायत्रीछंदः पंचरत्नप्र. वि- ओंपरिवाजपतिःकविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् दधद्रत्नानिदाशुषे इतिपंचरत्नानि ओंहिरण्यगर्भःसमवर्त्तताग्रेभूतस्यजातपतिरेकआसीत् सदाधारपृथिवींद्यामुतमां कस्मै देवाय हविषा विधेम इति हिरण्यम् ओंसजा

ज्योतिषासहशर्म्मंवरूथमासदत्स्वः वासो अग्नेविश्वरूपꣳसंवयस्वाविभावसो इतिकलशस्यकंठेवासोबध्नी
ॐपूर्णादर्विपरापतसुपूर्णापुनरापतवस्नेवविक्रीणावहाइषमूर्जꣳशतक्रतो इतिधान्यपूर्णपात्रंकलशोपरिनिद
त् ॐतत्वायामीतिमंत्रस्यशुनःशेफऋषिः त्रिष्टुप्छंदः वरुणोदेवता कलशेवरुणावा॰ वि॰ ॐतत्वायामिब्रह्म
वंदमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः अहेडमानोवरुणेह बोध्युरुशꣳसमानआयुःप्रमोषीः इतिकलशेवरुणमा
वाह्यपूजयेत् तत्रादौगंगादितीर्थानामावाहनं गंगेचयमुनेचैवगोदावरिसरस्वति नर्मदेसिंधुकावेरिजलेस्मिन्स
न्निधिंकुरु१ ॐसर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाः आयांतुयजमानस्यदुरितक्षयकारकाः इतिगंगाद्यावाहनम्
ततःकलशाभिमंत्रणम् कलशस्यमुखेविष्णुःकंठेरुद्रःसमाश्रितः मूलेतस्यस्थितोब्रह्मामध्येमातृगणाःस्मृताः
कुक्षौतुसागराःसप्तसप्तद्वीपावसुंधरा ऋग्वेदोथयजुर्वेदःसामवेदोह्यथर्वणः अंगैस्तुसहिताःसर्वेकलशंतुसमाश्रिताः
अस्मिन्कलशे ॐवरुणदेवतायैनमः इतिगंधादिभिःसंपूज्य गंगादितीर्थेभ्योनमः एवंतीर्थानिचसंपूज्य ततःकल
शंप्रार्थयेत् ॐदेवदानवसंवादेमथ्यमानेमहोदधौ उत्पन्नोसितदाकुंभविधृतोविष्णुनास्वयं त्वत्तोयेसर्वतीर्थानि
देवाःसर्वेत्वयिस्थिताः त्वयितिष्ठंतिभूतानित्वयिप्राणाःप्रतिष्ठिताः शिवःस्वयंत्वमेवासिविष्णुस्त्वंचप्रजापतिः
आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवाःसपैतृकाः त्वयितिष्ठंतिसर्वेपियतःकामफलप्रद त्वत्प्रसादादिमंयज्ञंकर्तुमीहेजलो
द्भव सान्निध्यंकुरुमेदेवप्रसन्नोभवसर्वदा इतीशानकलशपूजा अथैवमेवसर्वतोभद्रादिमंडलेपिकलशस्थापनंपूज
नंचविधाय तदुपरिदुग्धपूर्णं सौवर्णराजतंताम्रमृण्मयान्यतमंलघुकलशंस्थापयेत् तदुपरिव्रतोद्यापनदेवता
मूर्तिंस्थापयेत् तस्यामानंच आमाषात्पलपर्यंताकर्तव्याशाठ्यवर्जितैः अंगुष्ठपर्वादारभ्यवितस्त्यवधिकाकृतेति
प्रथमंतस्याअग्न्युत्तारणंकुर्यात् तत्रमंत्रः अस्यैप्राणाःप्रतिष्ठंतुअस्यैप्राणाःक्षरंतुच अस्यैसुरत्वमर्चायैमामहेति

अ०२० चकश्चनेतिप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् ॐअस्यश्रीप्राणप्रतिष्ठामंत्रस्यब्रह्मविष्णुमहेश्वराऋषयः ऋग्यजुःसामानिछंदां
१२९ सि प्राणशक्तिर्देवता आंबीजं ह्रींशक्तिः क्रौंकीलकं अस्याव्रतदेवतायाः प्राणप्रतिष्ठायांविनियोगः इतिस्मृत्वान्या
संकुर्यात् ॐब्रह्मविष्णुमहेश्वरऋषिभ्योनमः शिरसि ऋग्यजुःसामछंदेभ्योनमोमुखे प्राणशक्तिदेवतायैनमोहृद
ये आंबीजायनमोगुह्ये ह्रींशक्त्यैनमः पादयोः क्रौंकीलकायनमोनाभौ प्राणप्रतिष्ठापनेविनियोगइतिसर्वांगे
व्यापकंकुर्यात् ॐआंह्रींक्रौंअंकंखंगंघंङं पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मने आंअंगुष्ठाभ्यांनमः ॐआंह्रींक्रौंइंचंछं
जंझंञं शब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मनेईंतर्जनीभ्यांनमः ॐआंह्रींक्रौंटंठंडंढंणंउंश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मनेऊंमध्य
माभ्यांवषट् ॐआंह्रींक्रौंतंथंदंधंनंएंवाक्पाणिपादपायूपस्थात्मनेऐंअनामिकाभ्यांहुं ॐआंह्रींक्रौंपंफंबंभंमं ॐवचना
दानगमनविसर्गानन्दात्मने ॐकनिष्ठिकाभ्यांवौषट् ॐआंह्रींक्रौंयंरंलंवंशंषंसंहंलंक्षंअंमनोबुद्ध्यहंकारचित्तविज्ञाना
त्मनेअःकरतलकरपृष्ठाभ्यांफट् एवमेवहृदयायनमः शिरसेस्वाहा शिखायैवषट् कवचायहुं नेत्रत्रयायवौषट् अस्त्रा
यफट् इतिपूर्वोक्तन्यासमंत्रैःसहषडंगन्यासमंत्रप्रयोगःकार्यः ध्यानम् रक्तांभोधिस्थपीतोल्लसदरुणसरोजाधिरूढां
कराब्जैः पाशंकोदंडमिक्षूद्भवममृतमथाप्यंकुशंपंचबाणान् बिभ्राणास्त्रक्कपालंत्रिनयनविलसत्पीनवक्षोरुहाढ्या
देवीबालार्कवर्णाभवतुसुखकरीप्राणशक्तिःपरानः इतिध्यात्वा प्राणप्रतिष्ठामंत्राणिपठेत् ॐआंह्रींक्रौंयंरंलंवंशंषं
संहंलंक्षंहंसःअमुकदेवस्यप्राणाइहतिष्ठंतु ॐआंह्रींक्रौंयंरंलंवंशंषंसंहंलंक्षंहंसःअमुकदेवस्यजीवइहतिष्ठतु ॐआं
ह्रींक्रौंयंरंलंवंशंषंसंहंलंक्षंहंसः अमुकदेवस्य सर्वेन्द्रियाणि इहतिष्ठन्तु ॐआंह्रींक्रौं यंरंलंवंशंषंसंहंलंक्षंहं
अमुकदेवस्य वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रघ्राणपाणिपायूपस्थाइहैवागत्यसुखंचिरंतिष्ठंतुस्वाहा। चत्वा।
तिऋचंपठेत् अथवा प्राणदाअपानदाइतिपठेत् ततोगर्भाधानादिपंचसंस्कारसिद्ध्यर्थंपंचदश

प्रणावृत्तिंकरिष्ये प्रणवस्यपंचदशावृत्तिंगणनयाकुर्यात् ततोरक्तांभोधिस्थपोत इतिध्
पूर्वोक्तांपठेत् ततःसर्वतोभद्रस्थपूर्णपात्रोपरिसौवर्णंदेवंतत्प्रकाशकमूलमंत्रेण वेदमंत्रेणतद्गायत्र्यावासंस्थाप्य
जयेत् तत्रपूजाविधिर्व्रतोद्यापनांगत्वेन पुनर्लिख्यते ॐमद्यैकादशीव्रतोद्यापनांगत्वेन श्रीपरमेश्वरदेवता
जामहंकरिष्ये ॐसहस्रशीर्षेत्यावाहनं आगच्छदेवदेवेशतेजोराशेजगत्पते गृहाणार्चांमयादत्तांकृपयापरमेश्वर
१ पुरुषएवेत्यासनम् नानारत्नसमायुक्तंकार्त्तस्वरविभूषितं आसनंदेवदेवेशप्रीत्यर्थंप्रतिगृह्यतां २ एतावान
स्येतिपाद्यम् गंगादिसर्वतीर्थेभ्योमयाप्रार्थनयाहृतं तोयमेतत्सुखस्पर्शंपाद्यार्थंप्रतिगृह्यतां नमस्तेदेवदेवेशनम
स्तेधरणीधर नमस्तेकमलाकांतअर्घ्यंनःप्रतिगृह्यतां त्रिपादूर्ध्वेत्यर्घ्यं ४ ततोविराडित्याचमनीयं कर्पूरवा
सितंतोयंमंदाकिन्याःसमाहृतं आचम्यतांजगन्नाथमयादत्तंसुभक्तितः ५ यत्पुरुषमित्याचमनम् गंगाचयमुनाचैव
नर्मदाचसरस्वती तापीपयोष्णीरेवाचताभ्यःस्नानार्थमाहृतम् तोयमेतत्सुखस्पर्शंस्नानार्थंप्रतिगृह्यताम् इतिस्ना
नम् पंचामृतंसमानीतंपयोदधिघृतंमधु शर्करा जलसंमिश्रंस्नानार्थंप्रतिगृह्यताम् पंचामृतस्नानम् तंयज्ञमिति
वस्त्रं सर्वभूषाधिकेदेवलोकलज्जानिवारणे मयोपपादितेतुभ्यंवाससीप्रतिगृह्यतां इतिवस्त्रम् तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः
संभृतंपृषदाज्यमिति यज्ञोपवीतं देवदेवनमस्तेस्तुत्राहिमांभवसागरात् ब्रह्मसूत्रंसोत्तरीयंगृहाणसुरसत्तम
तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऋचःसामानिजज्ञिरे. इतिगंधम् श्रीखंडचंदनंदिव्यंगंधाढ्यंसुमनोहरं विलेपनंसुरश्रेष्ठप्रीत्य
र्थंप्रतिगृह्यता ९ तस्मादश्वाइतिपुष्पं मल्लिकामालतीजातीकेतकीचंपकानिच मयाहृतानिपुष्पाणिपूजार्थंप्रति
गृह्यताम्१०यत्पुरुषमितिधूपम् वनस्पतिरसोदिव्योगंधाढ्यःसुमनोहरः आघ्रेयःसर्वदेवानांधूपोयंप्रतिगृह्यतां
११ ब्राह्मणोस्येतिदीपम् आज्यंचवर्तिसंयुक्तंवह्निनायोजितंमया दीपंगृहाणदेवेशत्रैलोक्यतिमिरापहं१२ चंद्र

मामनसइतिनैवेद्यम् अन्नंचतुर्विधंस्वादुरसैःषड्भिःसमन्वितम् भक्ष्यभोज्यसमायुक्तंनैवेद्यंप्रतिगृह्यताम् १३
अ०२० इदंफलंमयादेवस्थापितंपुरतस्तव तेनमेसफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनिजन्मनि इतिफलम् १४ नाभ्याआसीदितितां
१३० बूलम् पूगीफलंमहादिव्यंनागवल्लीदलैर्युतं कर्पूरादिसमायुक्तंतांबूलंप्रतिगृह्यताम् १५ सप्तास्यासन्नितिदक्षि
णा हिरण्यगर्भगर्भस्थंहेमबीजंविभावसोःअनंतपुण्यफलदमतःशांतिंप्रयच्छमे१६ चंद्रादित्यौचधरणीविद्युदग्निस्तथै
वच सर्वेषांज्योतिषांज्योतिरार्तिक्यंप्रतिगृह्यतां१७ इतिनीराजनंयज्ञेनयज्ञमिति पुष्पांजलिः नमस्तेपुंडरीकाक्षनम
स्तेस्तुसुरप्रिय नमस्तेकमलाकांतवासुदेवनमोस्तुते यानिकानिचपापानिब्रह्महत्यासमानिचतानिसर्वाणिनश्यंतु
प्रदक्षिणपदेपदे इतिप्रदक्षिणा अर्घ्योमेगृह्यतांदेवभक्तिंमेह्यचलांकुरु व्रतंसंपूर्णतांयातु सफलाःस्युर्मनोरथाः इति
फलपुष्पाक्षतदक्षिणायुतमर्घ्यप्रदानंकुर्यात् नमःसर्वहितार्थायजगदाधारहेतवे साष्टांगोयंप्रणामस्तेप्रयत्नेनमया
कृतः इतिसाष्टांगप्रणामंकृत्वा आवाहनंनजानामिनैवजानामिपूजनं विसर्जनंनजानामिक्षम्यतांपरमेश्वर इतिप्रा
र्थना अथहोमःप्रणीतापात्रंपुरतःकृत्वा जलेनापूर्य्य कुशैराछाद्य ब्रह्मणोमुखमवलोक्य अग्नेरुत्तरतः कुशोपरिनि
दध्यात् ततःपरिस्तरणं बर्हिषश्चतुर्थभागमादाय आग्नेयादीशानांतं ब्रह्मणोऽग्निपर्यंतं नैर्ऋत्याद्वायव्यांतं अग्नि
तःप्रणीतापर्यंतं ततोऽग्नेरुत्तरतः पश्चिमदिशिपवित्रछेदनार्थंकुशत्रयम् पवित्रकरणार्थंसाग्रमनंतरगर्भंकुश
पत्रद्वयं प्रोक्षणीपात्रं आज्यस्थाली स्रुवसंमार्जनार्थंकुशत्रयं उपयमनार्थंवेणीरूपकुशत्रयं समिधस्ति
स्रःपालाश्यः आज्यंस्रुवः षट्पंचाशदुत्तरयजमानमुष्टिशतद्वयावच्छिन्नतंडुलपूर्णपात्रंसंपूज्य पवित्रछे
नकुशानांपूर्वपूर्वदिशिक्रमेणासादनीयानि ततःपवित्रछेदनकुशैःप्रादेशमितांतिपवित्रकरणं ततःसपवित्रक
प्रणीतोदकं त्रिःप्रोक्षणीपात्रेनिधाय अनामिकांगुष्ठाभ्यांद्वेपवित्रेउत्तराग्रेगृहीत्वा त्रिरुत्पवनं प्रोक्षणीपात्र

व्यहस्तकरणं अनामिकांगुष्ठाभ्यांपवित्रेगृहीत्वा त्रिरुद्दिङ्गनं प्रणीतोदकेनप्रोक्षणीप्रोक्षणं प्रोक्षणीज
यथासादितवस्तुसेचनं अग्निप्रणीतयोर्मध्येप्रोक्षणीपात्रंनिधाय आज्यस्थाल्यामाज्यनिर्वापः ततोधिश्रयण
ततोज्वलत्तृणादिनाहविर्वेष्टयित्वा प्रदक्षिणक्रमेणअग्नौतत्प्रक्षेपः इदंपर्य्यग्निकरणं ततःस्रुवप्रतपनंकृत्वा सं
मार्जनकुशानामग्रैरंतरतोमूलैर्बाह्यतः इतिस्रुवसंमार्जनं प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनःप्रतप्य स्रुवंदक्षिणतोनिद
ध्यात् ततआज्येप्रोक्षणीवदुत्पवनं अवेक्ष्यसत्यपद्रव्ये तन्निरसनं पुनःप्रोक्षण्युत्पवनं ततआज्यमग्नेरुद
ग्द्वयं उपयमनकुशान्वामहस्तेनादाय उत्तिष्ठन् प्रजापतिंमनसाध्यात्वा तूष्णीमग्नौघृताक्ताःसमिधस्तिस्रः
प्रक्षिपेत् ततउपविश्य सपवित्रप्रोक्षण्युदकेन प्रदक्षिणक्रमेणाग्निपर्य्युक्षणं प्रणीतापात्रेपवित्रेनिधाय पा
तितदक्षिणजानुः कुशेनब्रह्मणान्वारब्धःसमिद्धतमेऽग्नौस्रुवेणाज्याहुतीर्जुहुयात् तत्राघारादारभ्य द्वादशाहुतिषुतत्त
दाहुत्यनंतरंस्रुवावस्थितहुतशेषघृतस्यप्रोक्षणीपात्रेप्रक्षेपः ततोहोमः तत्रान्वाधानप्रयोगः देवताः विनायका
द्याइतराअप्यंगदेवता इंद्रादिदिक्पतिदेवताश्चव्रतोद्यापनकर्मणः प्रधानदेवताःसांगसपरिवाराःसमिदाज्यति
लादिहविर्निमितंतंत्रंसांगकर्मणासद्योहंयक्ष्ये इतिद्वेसमिधेअग्नौनिःक्षिपेत् तत्रायंप्रयोगः सूर्य्यादिद्वात्रिंशद्देवता
भ्यो गृह्योक्ताआघारादिदेवताभ्यःपरिस्तरणादि आज्यसंस्कारानंतरंयजमानोयद्द्रव्यदेवताहोमीयद्रव्यत्या
गंकुर्यात् ॐमद्यसूर्य्यादिदेवताभ्यःप्रायश्चित्ताहुतिदेवताभ्यःस्विष्टकृदग्नयेइदंसंपादितंसमिदाज्यादिद्रव्यंमया
त्यक्तं नित्यभिलपेत् ततःदिध्ममादाय ॐप्रजापतयेस्वाहा इदंप्रजापतये इतिमनसा इंद्रायस्वाहा इदमिं
द्राय इत्याघारौ ॐअग्नयेस्वाहा इदमग्नये सोमायस्वाहा इदंसोमाय इत्याज्यभागौततोग्रहहोमः ॐ

अर्कसमिदाज्यचरुसंपादितद्रव्येणसूर्यश्री
आकृष्णेनेतिसूर्यमंत्रस्यहिरण्यस्तूपऋषिःसवितादेवता त्रिष्टुप्छंदः
तयेहोमेविनियोगः ॐआकृष्णेनरजसावर्तमानोनिवेशयन्नमृतंमर्त्यंचहिरण्ययेनसवितारथेनादेवोयातिभुवनानिप

श्यन्स्वाहा १०८ इदंसूर्याय अनेनहोमेनश्रीसूर्योदेवताप्रीतोस्तु ततःप्रार्थना सहस्राकिरणःश्रीमान्सप्ता
श्वोलोकबांधवः भक्तानांवरदोभानुःप्रीतोभवतुभास्करः १ ॐइमंमेदेवेतिसोममंत्रस्य गौतमऋषिःद्विपदाविराट्
छंदः सोमोदेवतापलाशसमिदादिसंपादितद्रव्येण सोमप्रीतयेहोमेविनियोगः इमंदेवाअसपत्नꣳसुवध्वंमह
तेक्षत्रायमहतेज्यैष्ठाय महतेजानराज्यायेंद्रस्येंद्रियाय इदममुष्यपुत्रममुष्यैपुत्रमस्यैविश एषवोमीराजा
सोमास्माकंब्राह्मणानाꣳराजा इदंसोमाय १०८ अनेनहोमेनसोमोदेवताप्रीतोस्तु ॐवृद्धिर्यस्यसितेपक्षेसुरा
णाममृतंतुयः संपूर्णमंडलोबालःससोमःप्रीयतांमम २ ॐअग्निर्मूर्धेतिभौममंत्रस्यविरूपाक्षऋषिः भौमोदेव
ता गायत्रीछंदः भौमप्रीतयेखदिरसमिदादिसंपादितद्रव्येणभौमप्रीतयेहोमेविनियोगः ॐअग्निर्मूर्धादिवःककु
त्पतिःपृथिव्याअयंअपाꣳरेताꣳसिजिन्वतिस्वाहा इदंभौमाय १०८ अनेनहोमेनभौमोदेवताप्रीतोस्तु ॐभूमि
पुत्रोमहातेजावहिरूपीमहाबलः ग्रहाणामधिपःश्रेष्ठःसभौमःप्रीयतांमम ३ ॐउद्बुध्यस्वेतिबुधमंत्रस्यबुधऋषिः
त्रिष्टुप्छंदःबुधोदेवताबुधप्रीतये उदुंबरसमिदादिसंपादितद्रव्येणहोमेविनियोगः ॐउद्बुध्यस्वाग्नेप्रतिजागृही
त्व मिष्टापूर्तेसꣳसृजेथामयंच अस्मिन्सधस्थेअध्युत्तरस्मिन्विश्वेदेवायजमानश्चसीदतस्वाहा इदंबुधाय अनेन
होमेनबुधोदेवताप्रीतोस्तु सिंहासनस्थोवरदःकर्णिकारसमद्युतिः खड्गचर्मगदापाणिःसबुधोवरदोस्तुनः ४ बृ
हस्पतेइतिमंत्रस्यगृत्समदऋषिः बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुप्छंदः बृहस्पतिप्रीतयेअश्वत्थसमिदादिसंपादितद्रव्यहो
मेविनियोगः ॐबृहस्पतेअतियदर्योअर्हाद्युमद्विभातिक्रतुमज्जनेषुयद्दीदयच्छवसऋतप्रजाततदस्मासुद्रविणं
हिचित्रंस्वाहा १०८ इदंबृहस्पतये अनेनहोमेनबृहस्पतिर्देवता प्रीतोस्तु दंडाक्षसूत्रधारीचकमंडलु

सदा पीतवर्णश्चतुर्बाहुःपातुनोवाक्पतिर्भृशं ५ अन्नात्परिस्रुतेतिशुक्रमंत्रस्यभरद्वाजऋषिर्जगतीछंदः शुक्रोदे
ता शुक्रप्रीत्यैउदुंबरसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः अन्नात्परिस्रुतोरसोब्रह्मणाव्यपिबत्क्षत्रंपयःसो
प्रजापतिःऋतेनसत्यमिंद्रियंविपानꣳशुक्रमंधसः इंद्रस्येंद्रियमिदंपयोमृतंमधुस्वाहा १०८ इदंशुक्राय अनेन
होमेनशुक्रोदेवताप्रीतोस्तु श्वेतवर्णश्चतुर्बाहुःसाक्षसूत्रकमंडलुः सरस्वत्याःपरंधामशुक्रोभूयाद्वरप्रदः ६ ॐश
न्नोदेवीतिशनिमंत्रस्यसिंधुद्वीपऋषिः शनिर्देवता गायत्रीछंदः शनिप्रीतयेशमीसमिदादिसंपादितद्रव्यहोमे
विनियोगः शन्नोदेवीरभिष्टय आपोभवंतुपीतयेशंय्योरभिस्रवंतुनः इदंशनैश्चराय १०८ अनेनहोमेनशनिर्देव
ताप्रीतोस्तु भिन्ननीलांजनप्रख्योवरदोगृध्रवाहनः धनुःशूलशरैर्भीमःसदाशत्रुप्रमर्दनः १ मुनींद्रैर्ऋषिभिः
साध्यैर्देवैश्चनमस्कृतः पातुनोर्कसुतःश्रीमानुग्रहैःसर्वैःप्रपूजितः ७कयानइतिमंत्रस्यवामदेवऋषिः राहुर्देवता
गायत्रीछंदः राहुप्रीतये दूर्वासमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः ॐकयानश्चित्रआभुवदूतीसदावृधःस
खा कयाशचिष्ठयावृत स्वाहा इदंराहवे १०८ अनेनहोमेनराहुर्देवताप्रीतोस्तु चंद्रार्कौग्रसतेयस्तुभीमःप
र्वणिपर्वणि राहुःसदानवश्रेष्ठःसर्वदाप्रीयतांमम ८ केतुंकृण्वन्निति केतुमंत्रस्य मधुछंदऋषिः केतवोदेव
ता गायत्रीछंदःकेतुप्रीतयेकुशासमिदादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः केतुंकृण्वन्नकेतवेपेशोमर्य्याअपेशसे स
मुषद्भिरजायथा स्वाहा इदंकेतवे १०८ अनेनहोमेनकेतुर्देवताप्रीतोस्तु पीडयंतेपीडयायस्पदेवगंधर्वाकिन्न
राः सकेतुर्धूम्रवर्णाभःप्रीतोभवतुसर्वदा ९ अथाधिदेवतानांनाममंत्रैर्होमःकार्य्यस्तेषांश्रौतमंत्राः स्थापनक्रमेप्रा
कूलिखितास्तेयथासंभवमत्रापिपठनीयाः ॐरुद्रायस्वाहा १ उमायैस्वाहा २ स्कंदायस्वाहा ३ विष्णवे
स्वाहा ४ ब्रह्मणेस्वाहा ५ इंद्रायस्वाहा ६ यमायस्वाहा ७ कालायस्वाहा ८ चित्रगुप्तायस्वाहा ९ अथप्र

त्यधिदेवतानांहोमः ॐअग्नयेस्वाहा १ अद्भ्यःस्वाहा २ पृथिव्यैस्वाहा ३ ॐनारायणायस्वाहः ४
इंद्रायस्वाहा ५ इंद्राण्यैस्वाहा ६ प्रजापतयेस्वाहा ७ सर्पेभ्यःस्वाहा ८ ॐब्रह्मणेस्वाहा ९ श्रौतमंत्राश्च
स्थापनक्रमेज्ञेयाः अथविनायकादिपंचलोकपालनाममंत्रैर्होमः ॐविनायकायस्वाहा १ दुर्गायै
स्वाहा २ वायवेस्वाहा ३ आकाशायस्वाहा ४ अश्विभ्द्यांस्वाहा ५ ततोदिक्पालानांनाममंत्रैर्होमः ॐ
इंद्रायस्वाहाः १ अग्नयेस्वाहा २ यमायस्वाहा ३ निर्ऋतयेस्वाहा ४ वरुणायस्वाहा ५ वायवेस्वाहा ६
सोमायस्वाहा ७ ईशानायस्वाहा ८ ब्रह्मणेस्वाहा ९ अनंतायस्वाहा १० इतिसर्वसाधारणोहोमक्रमः
वैष्णवव्रतोद्यापनेषु सहस्रशीर्षापुरुषइत्यादिसूक्तानांप्रतिमंत्रंहोमोविधेयः अष्टाक्षरादिमंत्रेण अंगदेवतापरि
वारदेवतानामपिनाममंत्रैर्होमःकार्यः शैवव्रतोद्यापनेषु त्र्यंवकमंत्रेणरुद्रसूक्तादिमंत्रैःशिवपंचाक्षरादिमंत्रैःपरिवा
रदेवताना मंगदेवतानांचनाममंत्रैर्यथासंभवंहोमकार्य्यंकुर्य्यात् एवमन्येष्वप्यनुक्तानामपिइष्टदेवतानांमंत्रैस्तदं
गदेवतानांनाममंत्रैर्व्रतोद्यापनेषुहोमंकृत्वा सर्वतोभद्रलिंगतोभद्रमंडलदेवतानांनाममंत्रैःश्रौतमंत्रैर्वायथासंभवं
होमंकुर्य्यात् तत्रायंक्रमः ब्रह्मणेनमःस्वाहा १ इंद्रायस्वाहा २ अग्नयेस्वाहा ३ यमायस्वाहा ४ निर्ऋतये
स्वाहा ५ वरुणायस्वाहा ६ वायवेस्वाहा ७ ॐसोमायस्वाहा ८ ईशानायस्वाहा ९ अष्टवसुभ्यःस्वा
हा १० एकादशरुद्रेभ्यःस्वहा ११ दुर्गायैस्वाहा १२ गंगादिनदीभ्यःस्वाहा १३ दक्षायस्वाहा १४
नारायणायस्वाहा १५ दुर्गायैस्वाहा १६ स्वधायैस्वाहा १७ मृत्यवेस्वाहा १८ शेषायस्वाहा १९
समुद्रेभ्यःस्वाहा २० मरुद्भ्यःस्वाहा २१ गणपतयेस्वाहा २२ पृथिव्यैस्वाहा२३ भैरवेस्वाहा २४ ऋग्वेदा
यस्वाहा २५ यजुर्वेदायस्वाहा २६ सामवेदायस्वाहा २७ अथर्ववेदायस्वाहा २८ वज्रायस्वाहा २९

शक्तयेस्वाहा ३० दंडायस्वाहा ३१ खड्गायस्वाहा ३२ पाशायस्वाहा ३३ अंकुशायस्वाहा ३४ ग
यैस्वाहा ३५ त्रिशूलायस्वाहा ३६ ऐरावतायस्वाहा ३७ मेषायस्वाहा ३८ महिषायस्वाहा ३९ प्रे
यस्वाहा ४० मकरायस्वाहा ४१ एणायस्वाहा ४२ शिविकायैस्वाहा ४३ वृषभायस्वाहा ४४ गौ
मायस्वाहा ४५ भारद्वाजायस्वाहा ४६ विश्वामित्रायस्वाहा ४७ जमदग्नयेस्वाहा ४८ अत्रयेस्वाहा ४९
वसिष्ठायस्वाहा ५० अरुंधत्यैस्वाहा ५१ सूर्यायस्वाहा ५२ सोमायस्वाहा ५३ भौमायस्वाहा ५४ बु
धायस्वाहा ५५ गुरवेस्वाहा ५६ असुरगुरवेस्वाहा ५७ शनैश्चरायस्वाहा ५८ राहवेस्वाहा ५९ केतवेस्वाहा
६० ऐंद्र्यैस्वाहा ६१ कौमार्य्यैस्वाहा ६२ ब्राह्म्यैस्वाहा ६३ वाराह्यैस्वाहा ६४ चामुंडायैस्वाहा ६५
वैष्णव्यैस्वाहा ६६ माहेश्वर्य्यैस्वाहा ६७ वैनायक्यैस्वाहा ६८ ऊंयश्चतुर्भिश्चतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच
हूयतेचपुनर्द्वाभ्यांतस्मैयज्ञात्मनेनमःस्वाहा ऊंभूःस्वाहा ऊंभुवःस्वाहा ऊंस्वःस्वाहा ऊंभूर्भुवःस्वःस्वाहा यं
ज्ञपुरुषायस्वाहा ततऊंअग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहा ततोयजमानः देवायवायणंनिवेदयेत् अनेनमंत्रेणत्वानिकमाद्यं
पुरुषंपुराणंनारायणंविश्वसृजंयजामहे मयैषसांगोविहितोविधेयो गृहाणहव्यंजगतामधीश शैवोद्यापने सदा
शिवंविश्वसृजंयजामहे एवमन्यव्रतोद्यापनेपि देवतानांहोमःकार्य्यः इतिनिवेद्यतिष्ठेत् ततअग्निंत्रिवारंचतुर्वा
रंवाप्रदक्षिणीकृत्यजानुभ्यांधरणींगत्वाप्रार्थयेत् देवदेवयवंद्यायपरायपरमेष्ठिने कर्त्रेविश्वस्यगोप्त्रेचतत्संहर्त्रेन
मोनम इतिनत्वा देवायनिवेदितंवायणं मूर्ध्नास्पृष्ट्वाकेशैर्वाइत्युच्चैर्वदेत् वयंवैष्णवावयंशैवाइतिप्रतिवचःश्रु
त्वाहविःशेषमपिदत्वा ऊंनमोभगवतेवासुदेवाय ऊंनमोभगवतेरुद्राय इतिमंत्रेण स्वयंहविः प्राश्याचम्य प्रा
णायामंकृत्वा ततोयजमान आचार्य्योवा ऊंसिद्धयेस्वाहेति अग्नौआज्यंजुहुयात् ततोयजमानः यतइंद्र

भयामहेततोनोअभयंकृधिमघवञ्छग्धित तवन्नऊतिभिर्विद्विषोविमृधोजहीति आत्मानमभिमंत्रयेत् ततआचा
र्यः प्रायश्चित्तादिहोमशेषंसमापयेत् ॐत्वन्नोअग्नेइतिवामदेवऋषिः अग्निवरुणौदेवते त्रिष्टुप्छंदः प्रायश्चित्त
होमेविनियोगः सत्वन्नोइतिवामदेवऋषिः अग्निवरुणौदेवते त्रिष्टुप्छंदः प्रायश्चित्तहोमेविनियोगः ॐअया
श्चाग्नेवामदेवऋषिः अग्निर्देवता त्रिष्टुप्छंदः सर्वप्रायश्चित्तहोमेविनियोगः येतेशतमितिवामदेवऋषिः वरुणः
सविताविश्वेमरुतः स्वर्कादेवताः त्रिष्टुप्छंदः सर्वप्रायश्चित्तहोमेविनियोगः उदुत्तममितिशुनःशेफऋषिः वरु
णोदेवता त्रिष्टुप्छंदः सर्वप्रायश्चित्तहोमेविनियोगः १ ॐत्वन्नोअग्नेवरुणस्यविद्वान्देवस्यहेडोअवयासिसीष्ठाः
यजिष्ठोवह्नितमःशोशुचानोविश्वाद्वेषांसिप्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां ॐसत्वन्नोअग्नेवमोभवोती
नेदिष्ठोअस्याउषसोव्युष्टौ अवयक्ष्वणोवरुणंरराणोवीहिमृडीकंसुहवोनएधिस्वाहा २ ॐअयाश्चाग्नेस्यन
भिशस्तिपाश्चसत्यमित्त्वमयाअसि अयानोयज्ञंवहास्ययानोधेहिभेषजंस्वाहा ३ ॐयेतेशतंवरुणयेसहस्रंयज्ञि
याःपाशावितितामहांतः तेभिर्नोअद्यसवितोतविष्णुर्विश्वेमुंचंतुमरुतःस्वर्काःस्वाहा इदंवरुणायसवित्रे विष्णवेवि
श्वेभ्योदेवेभ्योमरुद्भ्यःस्वर्केभ्यः ४ ॐउदुत्तमंवरुणपाशमस्मदवाधमंविमध्यमंश्रथाय अथावयमादित्यव्रतेतवा
नागसोअदितयेस्यामस्वाहा ५ इदंवरुणाय ततआचम्य ॐमद्यास्मिन्नेकादश्यादिव्रतोद्यापनहोमकर्मणिकृ
ताकृतावेक्षणरूप ब्रह्मकर्मप्रतिष्ठार्थमिदंपूर्णपात्रं सदक्षिणंप्रजापतिदैवतममुकगोत्रायामुकशर्मणेब्राह्मणायब्रह्मणे
दक्षिणांदातुमहमुत्सृजे इतिपूर्णपात्रदानसंकल्पः ततःपवित्रंगृहीत्वा ॐसुमित्रियानआपओषधयःसंतु इति
प्रणीताजलेनशिरःसंमृज्य ॐदुर्मित्रियास्तस्मैसंतुयोस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मइतिप्रणीताभैशान्यांन्युब्जीकुर्यात्
ततःपरिस्तरणक्रमेणबर्हिरुत्थाप्यघृताक्तंकृत्वा तस्यहोमः तत्रमंत्रः देवागातुविदोगातुंवित्त्वागातुमितमनस

इमंदेवयज्ञं॰स्वाहा।वातेधाःस्वाहा। इत्यग्नौव॰हिंहोमंकुर्यात् ततोयजम। नआचार्योवामंडपस्यमंडलेवाप्रागादिदि
लोकेशानांबलिदानंक्रमेणकुर्यात् पूर्वेत्रातारमिंद्रमितिगर्गऋषिः इंद्रोदेवता।त्रिष्टुपछंदः इंद्रप्रीत्यर्थे बलिदाने
नियोगः त्रातारमिंद्रमितिइंद्रंसंपूज्य इंद्रायसांगायसपरिवारायसायुधायसशक्तिकायाऽमुंसदीपंमाषभक्तबलिं
समर्पयामिनमः इतिबलिंदत्त्वाभोइंद्रदिशंरक्ष बलिंभक्ष ममसकुटुंबस्यायुःकर्त्ताक्षेमकर्त्ता शुभकर्त्ताशांतिकर्त्तापु
ष्टिकर्त्तावरदोभव १ आग्नेये अग्निंदूतमिति विरूपऋषिः अग्निर्देवता गायत्रीछंदः अग्निप्रीतये बलिदानेवि
नियोगः अग्निंदूतमित्यग्निंसंपूज्य अग्नयेसांगायसपरिवाराय॰सा॰सश॰अमुंसदीपंमाषभक्तबलिंस॰ भोअग्ने
दिशंरक्ष बलिंभक्ष ममसपरिवारस्येत्यादिवरदोभव २ याम्येयमायत्वेतिमंत्रस्यार्षादिकंस्मृत्वायमंसंपूज्ययमाय
सांगायसपरिवारायेत्यादि अमुंसदीपंमाषभक्तबलिंस॰भोयमदिशंरक्ष बलिंभक्ष ममसपरिवारस्येत्यादि॰वरदो
भव ३ एषतेनिर्ऋत्यस्यार्षादिकंस्मृत्वा निर्ऋतिंसंपूज्य निर्ऋतयेसांगायसपरिवारायेत्यादि अमुंसदीपंमाषभक्तब
लिंसमर्पयामि भोनिर्ऋतेइमंसदीपंमाषभक्तबलिंभक्ष दिशंरक्ष ममयजमानस्यसपरिवारस्यसकुटुंबस्यायुःकर्त्ता
क्षेमकर्त्ताशांतिकर्त्तापुष्टिकर्त्तावरदोभव इमंमेवरुणइतिशुनःशेफऋषिर्वरुणोदेवता यजुःछंदःवरुणप्रीतयेबलिदा
नेविनि॰ इमंमेवरुण इतिसंपूज्य वरुणायसांगायसपरिवाराय इमंसदीपंमाषभक्तबलिंस॰भोवरुणदिशंरक्ष॰
ममयजमानस्यायुःकर्त्ता॰ वरदोभव वायव्ये वातोवामनोवाइत्यस्यार्षादिकंस्मृत्वा वायुंसंपूज्य वायवेसांगायस
परिवाराय सशक्तिकायसायुधाय इमंसदीपंमाषभक्तबलिंसमर्पयामि भोवायोदिशंरक्षबलिंभक्ष ममयजमान
स्यसपरिवारस्य आयुःकर्त्ता॰ वरदोभव- उत्तरेवय॰सोमइतिसुबंधुऋषिःसोमोदेवता अनुष्टुपछंदः सोमप्री॰ बलि
दानेवि॰ वयं॰सोमेतिसंपूज्य सोमायसांगाय॰ इमंसदीपं माषभक्तबलिंस॰ भोसोमदिशंरक्ष बलिंभक्ष मम

यजमानस्यसपरिवारस्यायुः कर्त्ता. वरदोभव. तमीशानमिति गौतमऋषिः ईशानोदे. जगतीछंदः ईशानप्रीतये बलिदानेवि. तमीशानमितीशानंसंपूज्य ईशानायसांगाय. इमंसदीपंमाषभक्तबलिंस- भोईशानदिशंरक्ष बलिंभक्ष ममयजमानस्यसपरिवारस्य. आयुःकर्त्ता. वरदोभव ८ नमोस्तुसर्पेभ्यइतिदेवाऋषयः अनंतोदेवता अनुष्टुप्छंदः अनंतप्रीतयेबलिदानेवि. अनंतायसांगायस. इमंसदीपंमाषभक्तबलिंस. भोअनंतादिशंरक्ष बलिंभक्ष ममयजमानस्यायुःकर्त्ता. वरदोभव.९ ब्रह्मयज्ञानमितिप्रजापतिऋषिर्ब्रह्मादेवता यजुश्छंदः ब्रह्मप्रीतये बलिदानेवि० ब्रह्मयज्ञानमितिसंपूज्य ब्रह्मणेसांगायइमंसदीपंमाषभक्तबलिंसम-भोब्रह्मन्दिशंरक्षबलिंभक्ष ममयजमानस्य सपरिवारस्यायुःकर्त्ता. वरदोभव- ततोग्रहान् अधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितान् पूर्वोक्तवेदमंत्रैर्नासप्रणवव्याहृतित्रयपूर्वकनाममंत्रैर्वासंपूज्य ग्रहेभ्यःसांगेभ्यःसपरिवारेभ्यःसशक्तिकेभ्यःसायुधेभ्योऽधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितेभ्य इमंसदीपंमाषभक्तबलिनैवेद्यंसमर्पयामि भोभोग्रहा अधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहिताः सर्वतोसर्वादिशो रक्षत बलिनैवेद्यंभक्षत ममयजमानस्यसपरिवारस्य सकुटुंबस्यायुःकर्त्तारःक्षेमकर्त्तारःशांतिकर्त्तारःपुष्टिकर्त्तारो भवत एवंविनायकदुर्गावाय्वाकाशाश्विसंज्ञेभ्यः पंचलोकपालेभ्य इमंसदीपंमाषभक्तबलिंसमर्पयामि ममयजमानस्यायुकर्त्तारःशांतिकर्त्तारोभवत १ क्षेत्रस्यपतिनावयमितिक्षेत्रपालंसंपूज्य सिंदूरकज्जलान्वितंबलिद्रव्यं सदीपमादाय क्षेत्रपालाय डाकिनीशाकिनीभूतप्रेतपिशाचादिसहिताय इमंसदीपंमाषभक्तबलिंसमर्पयामि भोक्षेत्रपालइमंसदीपंमाषभक्तबलिंभक्ष ममयजमानस्यसपरिवारस्यायुःकर्त्ताक्षेमकर्त्ताशांतिकर्त्तापुष्टिकर्त्तावरदोभव इतिबलिदानं ततोयजमानस्यसाचार्यऋत्विक्कर्तृकोभिषेकः सचस्वशाखोक्तवैदिकमंत्रैःपौराणिकमंत्रैः कार्यः अत्रपौराणिकमंत्रायथा सुरास्त्वामभिषिंचंतुब्रह्मविष्णुमहेश्वराः वासुदेवोजगन्नाथस्तथासंकर्षणो

प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चभवंतुविजयायते आखंडलोग्निर्भगवान्यमोवैनिर्ऋतिस्तथा वरुणःपवनश्चैवधनाध्यक्षस्त
ब्रह्मणासहितःशेषोदिक्पालाःपातुमेसदा कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्धृत्तिर्मेधापुष्टिःश्रद्धाक्रियारतिः बुद्धिर्लज्जावपुःशांतिस्तु
कांतिश्चमातरः एतास्त्वामभिषिंचंतुदेवपत्न्यःसमातरः आदित्यश्चंद्रमाभौमोबुधोजीवःसितोर्कजः ग्रहास्त्वाम
षिंचंतुराहुःकेतुश्चतर्पिताः देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ऋषयोमनवोगावोदेवमातरएवच देवपत्न्योद्रुमा
नागादैत्याश्चाप्सरसांगणाः अस्त्राणिचैवशस्त्राणिराजानोवाहनानिच औषधानिचरत्नानिकालस्यावयवाश्चये
सरितःसागराःशैलास्तीर्थानिजलदानदाः एतेत्वामभिषिंचंतुधर्मकामार्थसिद्धये रक्षंतुतेदेवगणाःसमग्रंधर्मेमार्ति
चापिसदादिशंतु कुर्वंतुनाशंसकलाऽभीतेर्दिशंतुभोगानखिलांचलक्ष्मीम् इतिसर्वकलशानामीशानकलशस्यचवा
रिणा पंचपल्लवदूर्वांकुशादिभिर्यजमानस्याभिषेकःकार्य्यः ततःशय्यादानं अष्टदलोपरितिलप्रस्थंनिधाय तस्मि
न्स्वास्तीर्णांशय्यांपरिकल्प्य तच्छीर्षदेशेघृतपूर्णताम्रमयंनिद्राकलशंनिधाय उपरिचसुपूजितंहैमंपुरुषंपुरु
षसूक्तेनषोडशोपचारैः पूजितां लक्ष्मीनारायणप्रतिमां निधाय प्रतिज्ञासंकल्पंकुर्यात् ओंतत्सत्अद्येत्यादिदेशका
लादिसंकीर्त्यशास्त्रोक्तविधिनाविहितैकादश्यादिव्रतोद्यापनकर्मणः सांगफलप्राप्त्यर्थंसोपकरणशय्यादानमहंक
रिष्ये ततोयथोक्तविधिनालक्ष्मीनारायणपूजांविधाय ततोविप्रवरणं ओंभूमिदेवायनम इति विप्रं पादप्रक्षाल
नपूर्वकं संपूज्य ओमद्यैकादश्यादिव्रतोद्यापनसांगफलावाप्तयेशय्यादानप्रतिग्रहार्थंत्वामहंवृणे इतिब्राह्मणवृणु
यात् पात्राप्रामाण्येतु कुशकल्पितविप्रपूजा ओमद्येत्यादिदेशकालादिसंकीर्त्य ममैकादश्यादिव्रतोद्यापनयज्ञक
र्मणि सर्वपापक्षयपूर्वकाप्सरोगणसंसेव्यमानवरुणेंद्रपुरगमनोत्तर षट्षष्टिसहस्त्रवर्षावधिकरणकक्रीडनस्त्रीसह
स्त्रसंवरणसहितस्वर्गलोकमहित्वतदुत्तरषष्टियोजनमंडलेराज्यानंतरं परमाशिवैकत्वप्राप्तिकामइमांशय्यामीश

व्र०र०
१३५

नादिकोणचतुष्टयस्थापितघृतकुंकुमगोधूमसजलपूर्णकुंभां स्वोच्छीर्षक प्रदेशस्थापितघृतपूर्णनिद्राकलशां हंसा
लीप्रच्छन्नांशुभगंडोपधानकां प्रच्छादनपटीसप्तधान्यतांबूलादर्शकुंकुमाक्षोटकर्पूरागुरुचंदनदीपिकोपानच्छत्रचाम
रदंडासनरीतिपात्रकांस्यपात्रताम्रपात्रलोहपात्ररजतमयभाजनजलपात्रादियुतां दंपतीपरिधेयसुवर्णरजतम
यमणिगणखचितभूषणसमस्तवस्त्रोपस्कराद्दिसहितां राजोपयोगिराज्यचिन्हैरलंकृतां लक्ष्मीनारायणयज्ञपुरुष
प्रीतिकामनयामुकगोत्रायामुकशर्मणेब्राह्मणायतुभ्यमहंसंप्रददे पात्राप्रामाण्येतु यज्ञपुरुषप्रीत्यर्थंदातुमहमुत्सृजे
शय्योपरिस्थितलक्ष्मीनारायणमुद्दिश्यभूमिस्थितकुशकल्पितविष्टरोपरि संकल्पजलमुत्सृजेत् लक्ष्मीनारायण
प्रार्थना लक्ष्म्यायथात्वदीयाहिनशून्याक्षीरसागरे शय्याममाप्यशून्यास्तुतथाजन्मनिजन्मनि अशून्यंकृष्णशय
नंयथासागरजातया प्रभोममतथाभूयादशून्यंभवसागरे लक्ष्मीनारायणौदेवौयथागौरीगिरीश्वरौ शचीपुरंद
रौयुक्तौतथैतौद्विजदंपती ततःशय्यां प्रदक्षिणीकृत्य हिरण्यंदक्षिणां ॐमद्यकृतैतदेकादश्यादिव्रतोद्यापनहोमादि
कर्मणःसांगफलार्थंशय्यादानप्रतिष्ठार्थमिदंसुवर्णमग्निदैवतं तन्मौल्यभूतंरजतताम्रमुद्रादिद्रव्यं व्रतोपदेष्ट्रेविप्राय
तुभ्यमहंसंप्रददे इतिदानप्रतिष्ठांदद्यात् अथगोदानं ततोयजमानस्तिथ्यादिसंकीर्त्य ॐमद्यकृतस्यैकादश्यादि
व्रतोद्यापनहोमादिकर्मणःसांगफलावाप्तये साचार्यऋत्विजोन्यांश्चसद्विप्रान्गोदानतांबूलवस्त्रान्नदानदक्षिणादिभि
रहंपूजयिष्ये तत्रप्रधानगोदानमहंकरिष्ये तत्र आचार्यं दक्षिणावस्त्रादिभिर्गोदानप्रतिग्रहार्थं त्वामहंवृणे इति
संपूज्य ॐमद्यैकादश्यादिव्रतोद्यापनपूर्त्तिकामः श्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतयेआचार्यायेमांगामहंप्रदास्ये इतिसंक
ल्पं विधाय गोपूजांकुर्यात् नंदिनी सुनंदा सुमंगलां भद्रकरींगामावाहयामि इत्यावाह्यांगन्यासंकुर्यात् शृंगमू
योर्ब्रह्मविष्णुभ्यांनमः ललाटेमहादेवायनमः नासावंशेषण्मुखायनमः कर्णयोरश्विभ्यांनमः चक्षुषोश

भास्कराभ्यांनमः ॥ दंतेषुमरुद्गणेभ्योनमः॥नासिकायांवरुणायनमः॥हुंकारेसरस्वत्यैनमः॥ गंडयोर्यमलाभ्यांन
ओष्ठयोःसंध्याद्वयायनमः ॥ ग्रीवायांइंद्रायनमः ॥ कुक्षिदेशेछंदेभ्योनमः ॥ उरसिसाध्येभ्योनमः
चतुर्षुपादेषुचतुष्पादधर्मायनमः ॥ खुरमध्येषुगंधर्वेभ्योनमः ॥ खुरपार्श्वेषु अप्सरोभ्योनमः
पृष्ठेएकादशरुद्रेभ्योनमः ॥ सर्वसंधिषुवसुभ्योनमः ॥ श्रोणितटेपितृभ्योनमः ॥ लांगूलेसोमायनमः
वालेषुआदित्यरश्मिभ्योनमः ॥ गोमूत्रेगंगायैनमः ॥ क्षीरेसरस्वत्यैनमः ॥ दध्निनर्मदायैनमः ॥ सर्पि
षिहुताशनायनमः॥ गोमयेलक्ष्म्यैनमः॥ रोमसुदेवानामष्टाविंशतिकोटिभ्योनमः॥ उदरेपृथिव्यैनमः॥ पयोधरेषु
चतुःसागरेभ्योनमः ततःपूजाक्रमः सौरभेयिसर्वहितेपवित्रेपापनाशिनि गृहाणत्वंमयादत्तंपाद्यंत्रैलोक्यवंदिते
इतिपाद्यं ॐभूर्भुवःस्वःरुद्ररूपिण्यैपाद्यंनमः सर्वदेवमयेदेविसर्वतीर्थमयेशुभे गृहाणार्घ्यंमयादत्तंसौरभेयिन
मोस्तुते इत्यर्घ्यं देहस्थितासिरुद्राणांशंकरस्यसदाप्रिये धेनुरूपेणसादेविममपापंव्यपोहतु इतिस्नानम् आच्छा
दनंमयादत्तंगवेसम्यक्सुशोभनं सुरभ्यैसर्वदानेनप्रीयतांपरमेश्वरः इतिवस्त्रं श्रीखंडंचंदनंदिव्यंसर्वगंधैःस
मन्वितं विलेपनंसुरश्रेष्ठेगृहाणपरमेश्वरि ततो ऽलंकारानूदद्यात् शृंगयोः सुवर्णं नेत्रयोरत्नद्वयं कंठेघंटांपु
ष्पमालांच सर्वांगेषुपट्टदुकूलम् पृष्ठेताम्रं पुच्छेमुक्ताफलस्रजं कुंकुमकस्तूरिकादिसुगंधितद्रव्याणि सप्तधान्यानि
माल्यानिचसुगंधीनिमालत्यादीनियानिच सुरभिस्त्वंजगन्मातःपुष्पाणिप्रतिगृह्यतां इतिपुष्पाणि वनस्पतिर
सोदिव्योगंधाढ्योगंधउत्तमः आघ्रेयःसर्वदेवानांधूपोयंप्रतिगृह्यतामितिधूपं आज्यंत्रिवर्त्तिसंयुक्तंवान्हिनायोजि
तंमया दीपंगृहाणसुरभितुभ्यंभक्त्यासमर्पितम् इतिदीपम् सुरभित्वंजगन्मातादेविविष्णुपदेस्थिता सर्वदेवम
येग्रासंमयादत्तमिमंग्रस सौरभेय्यःसर्वहिताःपवित्राःपापनाशनाः प्रतिगृह्णंत्विमंग्रासंगावस्त्रैलोक्यमातरः

इतिगोग्रासंनैवेद्यं पंचगावःसमुत्पन्नामथ्यमानान्महोदधेः तासांमध्येतुयानंदातस्यैधेन्वैनमोनम इति नमस्कारः
ब्र०र० हिरण्यगर्भगर्भस्त्वंहेमबीजंविभावसोः अनंतपुण्यफलदमतःशांतिंप्रयच्छमे इतिदक्षिणा गावोममाग्रतःसंतुगावो
१३६ मेसंतुपृष्ठतः सव्यदक्षिणयोर्गावोगवांमध्येवसाम्यहं इतिप्रार्थना ततोविप्रपूजा रुद्ररूपिणेब्राह्मणायनमः
एवंसंपूज्य गोदानप्रतिग्रहार्थंत्वामहंवृणे इतिवरणसामग्रींतस्मैदत्त्वासजलतिलकुशाक्षतंगोपुच्छंहस्तेगृहीत्वा
ओमद्यामुकगोत्रोऽमुकशर्माहं सर्वपापक्षयार्थं धर्मार्थकाममोक्षरूपचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धये कृतैतदेकादश्यादिव्र
तोद्यापनफलप्राप्त्यर्थमिमांगांशृंगादिस्थानेषुसुवर्णाद्यलंकृतांसवत्सांरुद्रदैवतां यथानामगोत्रायब्रह्मणेब्राह्मणाय
वातुभ्यमहंसंप्रददे इतिविप्रहस्तेदद्यात् ओंयज्ञसाधनभूतायाविश्वस्याघौघनाशिनी विश्वरूपधरोदेवःप्रीयता
मनयागवेति मंत्रः घृतक्षीरप्रदागावोघृतयोन्यघृतोद्भवाः घृतनद्योघृतावर्त्तास्तामेसंतुसदागृहे घृतंमेहृदयेनि
त्यंघृतंनाभ्यांप्रतिष्ठितं घृतंमेसर्वतश्चैवघृतमेववहिःस्मृतं ततोदानप्रतिष्ठांदद्यात् ओमद्यकृतैतद्गोदानसत्
सिद्ध्यर्थमिदं दक्षिणाद्रव्यं तुभ्यमहंसंप्रददे इतिदानप्रतिष्ठांदत्त्वा ब्राह्मणं धेनुंच नमस्कृत्वा गोमतीविद्यांपठेत्
गावःसुरभयोनित्यंगावोगुग्गुलगंधिकाः गावःप्रतिष्ठाभूतानांगावः स्वस्त्ययनंमहत् अन्नमेवपरंगावोदेवानांह
विरुत्तमं पावनंसर्वभूतानांरक्षंतिचवहंतिच हविषामंत्रपूतेनतर्पयंत्यमरान्दिवि ऋषीणामग्निहोत्रृणांगावोहोमे
प्रतिष्ठिताः सर्वेषामेवभूतानांगावःशरणमुत्तमं गावःपवित्रंपरमंगावोमंगलमुत्तमं गावःसर्वस्यलोकस्यगावोध
न्याःसुवाहनाः नमोगोभ्यःश्रीमतीभ्यःसौरभेयीभ्यएवच नमोब्रह्मसुताभ्यश्चपवित्राभ्योनमोनमः ब्राह्मणा
वगावश्चकुलमेकंद्विधाकृतं एकत्रमंत्रास्तिष्ठंतिहविरेकत्रतिष्ठति इतियमोक्तांगोमतीविद्यांजपेत् महाभारते
सुरभ्यःसौरभेय्यश्चसरितःसागरंयथा गावःपश्याम्यहंनित्यंगावःपश्यंतुमांसदा गावोस्माकंवयंतासांयतो

स्ततोवयं गावोममाग्रतःसंतुगावोमेसंतुपृष्ठतः ततोयजमानएकादशीव्रतोद्यापने शुक्लैकादश्याःकृष्णैकादश्
उद्यापनेकृते द्वादशकुंभान् यथाविभवंपक्वान्नदक्षिणासहितान् प्रतिमावस्त्रपादुकादिसहितान् उभयैकादशी
तोद्यापनेतुचतुर्विंशतिंषड्विंशतिंवाब्राह्मणान्केशवादिदेवस्वरूपान् केशवादिनामभिरेव संपूज्यदद्यात् तत्रमंत्र
पक्वान्नपूरितान्कुंभान्दक्षिणावस्त्रसंयुतान् ददामिद्विजवर्य्येभ्योदेवोमेप्रीयतामिति प्रत्येकंपूजनेतु पक्वान्नपूरितं
कुंभंदक्षिणावस्त्रसंयुतं ददामिद्विजवर्य्यायकेशवःप्रीयतामिति शिवरात्र्यादिशैवव्रतोद्यापनेचतुर्दशब्राह्मणान् अ
जैकपादहिर्बुध्न्योभव श्शर्वउमापतिः रुद्रः पशुपतिः शंभुर्वरदःशिवईश्वरः महादेवोहरोभीमोनामान्यवचतुर्दश
इतिप्रत्येकंनामभिः संपूज्यकुंभान्दद्यात् तत्रमंत्रःपक्वान्नपूरितान्कुंभान्दक्षिणावस्त्रसंयुतान् ददामिद्विजवर्य्येभ्यः
शिवोमेप्रीयतामिति प्रधानकुंभदानेमंत्रविशेषः शंभोप्रसीददेवेशसर्वलोकेश्वरप्रभो तवरूपप्रदानेनमम
संतुमनोरथाः ततः पीठं सर्वोपस्करसंयुक्तं सर्वतोभद्रोपरिस्थप्रधानदेवताप्रतिमासहितं पूर्वोक्तमंत्रेणाचा
र्य्यायदद्यात् ॐतत्सत्अद्यकृतैतदेकादश्यादिव्रतोद्यापनस्य सांगफलावाप्तये इमां प्रधानदेवताप्रतिमां
सर्वोपस्करसहितपीठसमान्वितां श्रीपरमेश्वरलक्ष्मीनारायणप्रीत्यर्थं मुमामहेश्वरप्रीतये वा अमुकगोत्राया
मुकशर्मणे आचार्यायतुभ्यमहंसंप्रददे ततऋत्विग्भ्योदक्षिणांदद्यात् ॐमद्यकृतस्योद्यापनकर्मणः द्वारपालत्वजा
पकत्वविधेः सांगफलावाप्तये इमांदक्षिणांनानानामगोत्रेभ्योयथासंख्यमृत्विग्भ्योदातुमहमुत्सृजे ततस्तिलपात्र
दानं ॐमद्यास्मिन्नुद्यापनकर्मणिज्ञाताज्ञातन्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थमिदंतिलपात्रंप्रजापतिदैवतं सुवर्णादिदक्षि
णाद्रव्यसहितममुकगोत्रायामुकशर्मणेब्राह्म . यतुभ्यमहंप्रददे मंत्रः तिलाः स्वर्णयुतास्तुभ्यंप्रदत्ताह्यघनाशनाः
विष्णुप्रीतिकरानित्यमतः शांतिंप्रयच्छमे ततःपूर्णाहुतिंकुर्य्यात् ॐमूर्धानमित्यस्य भरद्वाजऋषिस्त्रिष्टुप्छंदः

वैश्वानरोदेवता पूर्णाहुतिहोमेविनियोगः रक्तवस्त्रावृतंपुष्पाक्षतसहितं श्रीफलमादाय ॐमूर्धानंदिवोअरतिंपृ
थिव्यावैश्वानरमृतआजातमग्निं कविंसम्राजमतिथिंजनानामासन्नापात्रंजनयंतदेवाः स्वाहा इदमग्नये ततो
वसोःपवित्रमिति वसोर्धारा स्रुवोपरिदद्यात् ॐ आयुर्दाअग्नेहविषोजुषाणोघृतप्रतीकोघृतयोनिरेधि घृतंपीत्वाम
भिचारुगव्यं पितेवपुत्ररक्षतादिवमातस्वाहा ततः स्रुवेणभस्मानीय त्र्यायुषकरणमिति स्रुवेणहोमीयवान्हिमं
डलात् भस्म गृहीत्वा त्र्यायुषंजमदग्नेः इतिललाटे ॥ १ ॥ कश्यपस्यत्र्यायुषमितिग्रीवायां ॥ २ ॥ यद्दे
वानांत्र्यायुषमितिदक्षिणांसे ॥ २ ॥ तन्नोअस्तुत्र्यायुषं ततेअस्तुत्र्यायुषमिति हृदये ततोद्यौःशांतिरंतरिक्षंशां
तिः आपोहिष्ठामयोभुव इत्यादिमंत्रैरप्यभिषेकः ततोयज्ञातदक्षिणामाचार्य्यायदद्यात् हवनदक्षिणांचब्रह्म
णेदद्यात् ततोयजमानोऽग्निंप्रदक्षिणीकृत्य धर्मंदेहिधनंदेहिपुत्रपौत्रांश्चदेहिमे आयुरारोग्यमैश्वर्यंदेहिमेहव्य
वाहन ॥ १ ॥ श्रद्धांमेधांयशःप्रज्ञांविद्यांबुद्धियशोबलं आयुष्यंतेजआरोग्यंदेहिमेहव्यवाहन यांतुदेवगणाः
सर्वेपूजामादाययाज्ञिकीं इष्टकामार्थप्रसिद्ध्यर्थंपुनरागमनायच प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुच स्मरणादे
वतद्विष्णोःसंपूर्णंस्यादितिश्रुतिः ॥ १ ॥ यस्यस्मृत्याचनामोक्त्यातपोयज्ञक्रियासुच न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्यो
वंदेतमच्युतम् ॥ २ ॥ ततोयजमानः कृतस्योद्यापनकर्मणःसांगतासिध्यर्थंब्राह्मणान्यथाशक्तिपक्वान्नपायसादि
भिरहंभोजयिष्ये तथाच यथाशक्तिभूयसींदक्षिणांदातुमहमुत्सृजे कृतेनानेनकर्मणा कर्मांगरूपीश्रीभगवान्परमे
श्वरःप्रीयतां ततःसदन्नदक्षिणादानादिभिरन्यानपिशिष्टान्ब्राह्मणान्संतोष्य आशिषोगृहीत्वा व्रतसंपूर्णतांवाचयेत्
जपच्छिद्रंतपःछिद्रंयच्छिद्रंव्रतकर्मणि सर्वंभवतुचाच्छिद्रंब्राह्मणानांप्रसादतः १ ब्राह्मणायानिभाषंतेमन्यंतेतानिदेव
ताःसर्वदेवमयाविप्रानतद्वचनमन्यथा २ ब्राह्मणाजंगमंतीर्थंनिर्मलंपापशोधनं येषांवाक्योदकेनैवशुध्यंतिमलि

जनाः ३ ब्राह्मणानांतुवचसाब्रह्महत्याविनश्यति सर्वतीर्थाभिषेकश्चतेपांवाक्योदकेनहि ४ उदधिःक्षारतांनी
पावकःसर्वभक्ष्यतां सहस्रनेत्रः शक्रोपिकृतोविप्रैर्महात्मभिः ५ व्यासवाल्मीकवचनात्पराशरवशिष्ठयोर्नारदस्य
भृगोरुक्तयासंपूर्णंचास्तुतेव्रतम् ६ उपवासो व्रतंतीर्थंजपहोमादिकंचयत् विप्रैःसंपादितंयस्यसंपन्नंतस्यतत्फलम्
॥ ७ ॥ यद्ब्राह्मणास्तुष्टतमावदंतितद्देवताःकर्मभिराचरंति तुष्टेषुतुष्टान्कवयोवदंतिप्रत्यक्षदेवेषुपरोक्षदेवान्
८ ॥ समस्तसंपत्समवाप्तिहेतवःसमुत्थितापत्कुलधूमकेतवः अपारसंसारसमुद्रसेतवोरक्षंतुमांब्राह्मणपादरेणव
॥ ९ ॥ आपद्घनध्वांतसहस्रभानवःसमीहितार्थार्पणकामधेनवः समस्ततीर्थेषुपवित्रमूर्तयोरक्षंतुमांब्राह्मणपाद
पांसवः ॥ १० ॥ आधिव्याधिहरंन्दृणांदुःखदारिद्र्यनाशनं श्रीकीर्त्तिपुष्टिदंवंदेविप्राणांपादपंकजम् ॥ ११ ॥
अथनियमविशेषोद्यापनं एकमासंद्विमासंवात्रिमासंचार्धमेवच दिनानिदशपंचत्रिदिनमेकंदिनार्धकं यत्किंचि
त्स्वीकृतंकृत्यंशाकपत्रादिभोजनं मूलिकामत्स्यमांसादिघृतादिफलानिच तत्सर्वंभक्षयिष्यामिनिवृत्तेव्रतकर्म
णि ततोब्राह्मणैराशिषोदेयाः मंत्रार्थाःसफलाःसंतुपूर्णाःसंतुमनोरथाः शत्रूणांबुद्धिनाशोस्तुमित्राणामुदयोस्तुवः
ततोयजमानः सर्वान्सदन्नदक्षिणादिभिः परितोष्य तैराज्ञतः समहोत्सवंहृष्टोजनैःसहभुंजीत ॥ इतिश्रीरघु
वंशतिलकश्रीरणवीरसिंहकारिते कृत्यरत्नाकरे त्रैवर्णिकानां सर्वव्रतानांसामान्योद्यापनम् ॥

अथशूद्रस्यवर्णत्वाद्वर्णसामान्यधर्मा उच्यंते महाभरते श्राद्धकर्मतपश्चैव सत्यमक्रोधएवच स्वेषुदारेषुसंतोषःशौचंनि
त्यानसूयता आत्मज्ञानंतितिक्षाचधर्मःसाधारणोनृपेति साधारणधर्मत्वश्रवणात् तत्रादौनिषिद्धधर्माःवेदाक्षरविचा
रेणब्राह्मणीगमनेनच कपिलाक्षीरपानेनशूद्रश्चंडालतांव्रजेदितिपराशरोक्तेः जपस्तपस्तीर्थसेवाप्रव्रज्यामंत्रसा

धनंदेवताराधनंचैवस्त्रीशूद्रपतनानिषडितिमनूक्तेश्च अथशूद्रस्याविहितधर्मश्च शूद्रोवर्णश्चतुर्थोपिवर्णत्वाद्धर्मम

ब्र०र० र्हति वेदमंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विनेतिव्यासोक्तेः शूद्रस्तूष्णींजपेन्मौनमास्तेभोगविवर्जित इतिविशे

१३८ षविधानाच्च तथाचास्य देवपूजाव्रतोपवासयज्ञदानशमादिनियमैर्होमतर्पणादिभिश्च रुद्रसायुज्यादिफलाभिधा

नमुक्तं कूर्मपुराणे ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवद्विजोत्तम अर्चयंतिमहादेवंयज्ञदानशमादिभिः व्रतोपवास

नियमैर्होमस्वाध्यायतर्पणैः तेषांवैरुद्रसायुज्यंसामीप्यंवातिदुर्लभं सालोक्यताचसारूप्यंजायतेतत्प्रसादतइति

वेदमंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विनेति तदुक्तंनिर्णयामृते तथाचतिथितत्त्वेस्कांदे स्वाहाप्रणवसंयुक्तं शूद्रेमं

त्रंददद्द्विजः शूद्रोनिरयमाप्नोति ब्राह्मणः शूद्रतामियात् एवंच पौराणविष्णुसहस्रनामचंडीस्तोत्रादिपाठेप्य

नधिकारः श्रवणमात्राधिकारेण पाठाप्रसक्तेः तथा यइदंशृणुयान्नित्यंयश्चापिपरिकीर्त्तयेत् नाशुभंप्राप्नुयात्किं

चित्सोमुत्रेहचमानवः वेदांतगोब्राह्मणः स्यात्क्षत्रियोविजयीभवेत् वैश्योधनसमृद्धःस्यात्शूद्रःसुखमवाप्नुयात्

इत्यत्रश्रवणस्यपूर्वोपादानप्राधान्यात् शूद्रःश्रवणेनैवेतिशंकराचार्य्यैर्व्याख्यातं किंबहुना शूद्रकर्तृकस्नानश्रा

द्धादौविप्रस्यैवपौराणमंत्रपाठःशूद्रस्यतुश्रवणमात्रं श्रावयेच्चतुरोवर्णान्निषादस्थपतिंयाजयेदितिवत् शृणुयुरित्य

र्थेनशूद्रंप्रतिश्रवणजन्यज्ञानस्यैवकर्मभिर्ग्रहणता पुराणपठनपाठाभावे तत्तन्मंत्रेषुपाठाप्रसंगाच्च वाराहेपि अयमे

वविधिःप्रोक्तःशूद्राणांमंत्रवर्जितः अमंत्रस्यतुशूद्रस्यविप्रोमंत्रेणगृह्यते अतः शूद्रकर्तृकदानश्राद्धादौ अर्थ

प्रकाशनार्थंसर्वत्रविप्रेणमंत्रपाठःकार्य्यइतिशूलपाणिः वैदिकोपि विप्रेणपठनीयइत्याचार्य्यचूडामणिः आद्धे

यस्यांशाखायांविप्रस्यमंत्रपाठउक्तः सशूद्रस्यापिश्राव्यःस्यादितिकौमुद्यांमदनपालः अमंत्रस्येतिविशेषणा

शूद्राणांस्त्रीणांतत्तुल्यानांचेतिशूलपाणिःयत्तुतेनोक्तं मंत्रजन्यनियमादृष्टसिद्धिर्नमस्कारेणैवस्यतोनुज्ञातोनमस्क

मंत्रइति गौत्तमोपि कल्पतरुस्तुपौराणकर्मणांस्त्रीशूद्रान्प्रतिविशिष्यविधानात्तेषांचमंत्रविशिष्टानामुत्पत्त्यात
विनियोगात्पौराणमंत्रपाठोभवेदेवेत्याह तन्न नमस्कारेणवाधात् अन्येतु देवानांदेवनाम्नातुपितॄणांनामगोत्र
आवाहनादिकर्त्तव्यंयथाशूद्रेणतच्छृणु इतिभविष्योक्तेः सर्वत्रदेवेभ्योनमः पितृभ्योनमः इतिनाममंत्रमाहुः
मस्कारेणमंत्रेणपंचयज्ञान्नहापयेत् तेनशूद्रकर्त्तृकतुलादानादिष्वपिशूद्रस्यनमस्कारोमंत्रः पौराणस्तुविप्रपठनी
यइत्यविरोधः अतोनुमतोस्यनमस्कारमंत्रइति गौत्तमीयेपि अत्रकेचिदाहुः विप्रोमंत्रेणगृह्यते इत्यत्रवैदिको
मंत्रोविप्रस्य पौराणस्तुशूद्रपठनीयः नवेदेष्वधिकारोहिकश्चिच्छूद्रस्यविद्यते पुराणेष्वधिकारोमेदर्शितोब्राह्मणै
रिति शूलपाणौपाद्मोक्तिः तिथितत्त्वे वैदिकेतरमंत्रपाठशूद्रस्याधिकारः श्रोतव्यमेवशूद्रेणनाध्येतव्यंकदाचन
इतितत्पुराणमंत्रपरा नमस्कारेणमंत्रेणेति ब्रह्मक्षत्रविशांचैवमंत्रवत्स्नानमिष्यते तूष्णीमेवतुशूद्रस्यसनमस्का
रकंमतइति याज्ञवल्क्येनापि अयमेवाविधिःप्रोक्तःशूद्राणांमंत्रवर्जित इत्यनुमतोनमस्कारमंत्रोवैदिकपुराणयोर्नि
षेधाच्च कूर्मपुराणे नाध्येतव्यमिदंशास्त्रंवृषलस्यचसन्निधावितिपौराणनिषेधनेवेदस्यदूराम्नातत्वात् अध्येतव्यं
ब्राह्मणेनवैश्येनक्षत्रियेणच श्रोतव्यमेवशूद्रेणनाध्येतव्यंकदाचन श्रौतंस्मार्त्तंचवैधर्मंप्रोक्तमस्मिन्नृपोत्तम तस्मा
तूशूद्रैर्विनाविप्रंनश्रोतव्यंकदाचनेतिशूलपाणौ पुराणाधिकारे भविष्योक्तेः अतएवविप्रोमंत्रेणगृह्यते इति सर्वा
र्थपरंनश्राद्धमात्रमितिशूलपाणिः नन्वेवं श्रवणविधौ सति श्रावयेच्चतुरोवर्णान्नित्युक्तेर्द्विजानामपितुलादानादौ
श्रवणमेवस्यान्नपाठ इतिचेदत्रब्रूमः अध्येतव्यंब्राह्मणेनवैश्येनक्षत्रियेणच श्रोतव्यमेवशूद्रेणनाध्येतव्यंकदाच
नेति एवंव्रतोपवासादावपिशूद्रस्याधिकारः श्रवणविधिसिद्धविषयत्वाद्वैदिकमंत्राभावाच्च प्राच्यास्तु वैश्यशूद्र
योर्द्विरात्राधिकोपवासनिषेधमाहुः वैश्याःशूद्राश्चयेमोहादुपवासंप्रकुर्वते त्रिरात्रंपंचरात्रंवातेषांव्युष्टिर्नविद्यते

प्र०र० इतिहेमाद्रौभविष्योक्तेः नवरात्रेतुभवत्येव ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःशूद्रैरन्यैश्चमानवैः स्त्रीभिश्चकुरुशार्दूलतद्विधान
१३९ मिदंशृणु इतिभविष्येशूद्रस्याप्युक्तं एवंप्रायश्चित्तंशूद्रेजपहोमादिरहितंदेयं तस्माच्छूद्रंसमासाद्यसदाधर्मपथे
स्थितं प्रायश्चित्तंप्रदातव्यंजपहोमविवर्जितमितिमिताक्षरायामांगिरसोक्तं अत्र जपहोमवर्जंप्रायश्चित्तदानेती
र्थयात्रादौनशूद्रसंबंधविधेरुपसंहारः हविरुभयत्ववद्विशिष्टोद्देशेवाक्यभेदाद्द्विजानांतदभावापत्तेश्च किंतु शूद्रसं
बंधिप्रायश्चित्तोद्देशेनजपहोमवर्जत्वविधिर्न्नोभयतःअत्रकेचित् प्रधानभूतयोर्जपहोमयोर्निषेधोनत्वंगभूतयोः अत
एव महार्णवे लौकिकाग्नौस्त्रीशूद्रयोः प्रायश्चित्तांगभूतव्याहृतिहोमोविप्रद्वारोक्तइत्याहुः तत्र आरंभेसर्वकृच्छ्राणां
समाप्तौचविशेषतः आज्येनैवतुशालाग्नौजुहुयाद्व्याहृतीःपृथक् श्राद्धंकुर्याद्व्रतांतेतु गोहिरण्यादिद
क्षिणा स्त्रीणांहोमोनकर्त्तव्यःपंचगव्यंतथैवचेति जाबालिना गृह्याग्निनियमात् नचाग्नेःप्रतिनिधिर
स्त्वित्युक्तम् अथशूद्रस्यदेवपूजाधिकारः शिवसर्वस्वेभविष्येच यस्तुपूजयतेलिंगंदेवादिमांजगत्पतिं ब्राह्मणःक्ष
त्रियोवैश्यःशूद्रोवामत्परायणःतस्यप्रीतःप्रदास्यामि शुभांल्लोकाननुत्तमान् पूजात्रस्पर्शरहितास्त्रिस्थलीसेतौस्त्रीणा
मनुपनीतानांशूद्राणांचनरेश्वर स्थापनेनाधिकारोस्तिविष्णोर्वाशंकरस्यच यःशूद्रःसंस्कृतंलिंगंविष्णुंवापिनमेन्न
रः इहैवात्यंतदुःखानिपश्यत्यामुष्मिकेकिमु शूद्रोवानुपनीतोवानारीवापतितोपिवा केशवंवाशिवंवापिस्पृष्ट्वानर
कमश्नुते अथशूद्रस्यमहादानाद्यप्यधिकारः मात्स्येहिरण्यगर्भदाने नरोवायदिवानारीएनंब्रह्मात्मसंभवं यःकरो
तिमहापुण्यंशृणुतस्यापियत्फलं कामधेनुदानेपि आग्नेये ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्राणांकर्त्तव्यायत्नतोनृपेतितथाचान्यत्र,प्य
क्तंअधिकारीभवेच्छूद्रःपूर्त्तधर्मेनवैदिके मोक्षधर्मेपिमंत्रवर्ज्जंनदुष्यंतिकुर्वाणाःपौष्टिकींक्रियामितिपंचगव्यविधानेस्त्री
शूद्राणांविकल्पःस्त्रीशूद्रस्यविशुद्ध्यर्थंप्राजापत्यंसमादिशेत् पंचगव्यंतुकुर्वीतस्नात्वापीत्वाशुचिर्भवेत् इतिपराशरो

यत्तु पंचगव्यंपिबेच्छूद्रोब्राह्मणस्तुसुरांपिबेत् उभौतौतुल्यकर्माणौपूयाख्येनरकेस्थितौ तत्प्रायश्चित्तविनि
नायंविशेषःप्रायश्चित्तरत्नेज्ञेयः एवंपूर्तेपि जलाशयोत्सर्गप्रासादप्रतिष्ठामहादानादिषुशूद्रस्याधिकारः अ
कारीभवेच्छूद्रःपूर्तधर्मेनवैदिके पूर्तचाहहेमाद्रौ मदनरत्ने जातूकर्ण्यः वापीकूपतडागादिदेवतायतनानि च
अन्नदानप्रपादानमारामःपूर्तमुच्यते नारदः गृहोपरागेयद्दानंसूर्यसंक्रमणादिषु द्वादश्यादिषुयद्दानं
तत्पूर्तत्वमुदाहृतं शंखादिभिरप्येवमुक्तं यत्र महादानादौ शूद्रस्य होमादावधिकारस्तत्रद्वेधागतिः वैदिक
मंत्ररहितंविप्रैः कार्यमित्येकः पक्षः मंत्रवर्जनदुष्यंतिकुर्वाणाःपौष्टिकींक्रियामिति गन्वादिभिरप्येवमु
दाहृतं अन्येत्वाहुः विप्रैर्वैदिकमंत्रेणैवहोमादिकार्यंवक्ष्यमाणपाराशरोक्तेः माधवीयेप्येवं पौराणमंत्रेष्वाचार्य
कर्तृकेषुपाठएव याजमानेषुतेषांश्रवणमात्रमुक्तम् श्रवणविधिजन्यज्ञानस्यैवांगत्वात् वैदिकेतुयाजमानेनमस्कारएव
अनुमतोस्यनमस्कारोमंत्रइतिगौतमोक्तिः व्यासमन्वादिवाक्यान्यप्येतद्विषयाण्येव अस्येतिषष्ठीश्रुत्यातत्संबंधि
त्वात्पौराणोपिविप्रस्यैव अमंत्रस्यतुशूद्रस्यविप्रोमंत्रेणगृह्यते इतिपूर्वोक्तवराहोक्तेः एवंशूद्रस्याद्भुतरोगशांति
कर्मविपाकतुलादानादावपिस्त्रीशूद्राश्चसधर्माणइतिस्मृतेः अतएवशूद्रकर्तृकहोमोविप्रद्वारैवपराशरेणोक्तः त
था दक्षिणार्थंतुयोविप्रःशूद्रस्यजुहुयाद्धविः ब्राह्मणस्तुभवेच्छूद्रः शूद्रस्तुब्राह्मणोभवेदिति अत्रमाधवाचार्यः यो
विप्रः शूद्राद्दक्षिणामादायतदीयंहविः शांतिपुष्ट्यादिसिद्धये वैदिकमंत्रैर्जुहोति तत्रविप्रस्यैवदोषः शूद्रस्तु होम
फलंलभेतैवेतिव्याचचक्षे एतच्च निर्णयसिंधुशूद्रकमलाकरशूद्रधर्मस्मृतिकौमुद्यादिनिबंधेषुसविस्तरमुक्तमत्रादि
ङ्मात्रमपि तेनसर्वत्रशूद्राणांवैदिकमंत्रहोमेद्वौपक्षौ विप्रद्वारामंत्रकः अमंत्रकोनाम्नाचेति पौराणिकोपिविप्रद्वारा
श्रवणमात्रमित्यस्यप्रागुक्तमेवअथशूद्रस्येष्टापूर्तादिकर्मसुगर्भाधानादिसंस्कारेषु महादानव्रतोद्यापनादिकर्म

सु सर्वकर्मागत्वेन पुण्याहवाचनमाचारानुसारेणोच्यते व्यासः संपूज्यगंधमाल्याद्यैर्ब्राह्मणान्स्वस्तिवाचयेत्
काम्यकर्मणिमांगल्येसंग्रामाद्भुतदर्शने यमः सोंकारंतुद्विजः कुर्य्यान्निरोंकारंमहीपतिः उपांशुचत्तथावैश्य
स्वस्तिशूद्रप्रकीर्त्तयेत् तत्र कर्त्तादावाचम्य सुमुखश्चैकदंतश्चेत्यादिविप्रैः पठ्यमानं श्रुत्वा ॐमद्येत्यादि
देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रोमुकदासोहमात्मनःसर्वपापक्षयसकलाभीष्टप्राप्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्री
त्यर्थं यथाकालसमाचरितैकादश्यादिव्रतस्य सांगफलाप्तये तदुद्यापनकर्मकरिष्ये तदंगतया गणेशपूजनं
पुण्याहवाचनंचकरिष्ये इति संकल्प्य गणेशं पूजयेद्यथा हेहेरंबत्वमभ्येहि अंबिकात्र्यंबकात्मज सिद्धिबुद्धि
युतत्र्यक्षसर्वलोकपितःपितः नागास्यनागहारत्वंगणनाथचतुर्भुज भूषितःस्वायुधैर्दिव्यैः पाशांकुशपरश्व
धैःआवाहयामिपूजार्थंरक्षार्थंचममक्रतोःइहागच्छगृहाणत्वंपूजांरक्षचमत्क्रतुमित्यावाह्य षोडशोपचारैःसंपूज्यपात्रे
सफलमर्घ्यमादाय रक्षरक्षगणाध्यक्षत्र्यक्षत्रैलोक्यरक्षक भक्तानामभयंकर्त्तात्राताभवभवार्णवात् द्वैमातुरकृपा
सिंधोषाण्मातुराग्रजप्रभो वरदस्त्वंवरंदेहिवांछितंवांछितार्थद अनेनफलदानेनफलदोभवमेप्रभो इत्यर्घ्यंदत्वाव
क्रतुंडमहाकायेतिप्रार्थयेत् यद्वा विश्वेश्वरायवरदायसुरप्रियायलंबोदरायसकलायजगद्धिताय नागाननाय
सितसर्पविभूषणायगौरीसुतायगणनाथनमोनमस्ते १ भक्तार्त्तिनाशनपरायगणेश्वरायसर्वेश्वरायशुभदायसुरेश्व
राय विद्याधरायविकटायचवामनायभक्तप्रसन्नवरदायनमोनमस्ते २ नमस्तेब्रह्मरूपायविष्णुरूपायतेनमःनमस्ते
रुद्ररूपायकरिरूपायतेनमइतिसंप्रार्थ्यततःस्वाग्रेधान्यराशिद्वयेकलशंसंस्थाप्यतत्रदूर्वापंचपल्लवफलेहमपंचरत्ना
निदत्वाधान्यपूर्णपात्रद्वयं न्यस्य तत्र पाशहस्तंचवरुणमंभसांपातिमीश्वरं आवाहयामियज्ञेस्मिन्पूजेयंप्रति गृह्ण
तामितिवरुणमावाह्यसंपूज्यकलशस्यमुखेविष्णुःकंठेरुद्रःसमाश्रितः मूलेतस्यस्थितोब्रह्मामध्येमातृगणास्थि

इत्याद्यैःसंप्रार्थ्य मातृदेवोभव पितृदेवोभव आचार्यदेवोभव अतिथिदेवोभव आशिषःप्रार्थयतेएताःसत्याशि
अवनिकृतजानुमंडलःकमलमुकुलसदृशमंजलिंशिरस्याधाय दक्षिणेनपाणिनासुवर्णपूर्णकलशधारयित्वादि
गानद्योगिरस्त्रीणिविष्णुपदानिच तेनायुःप्रमाणेन पुण्याहंदीर्घमायुरस्तु शिवाआपःसंतु सौमनस्यमस्तुअक्षतंच
ष्टमस्तुगंधाःपांतुसुमंगल्यंचास्तुअक्षताःपांत्वायुष्यमस्तु पुष्पाणिपांतुसौश्रियमस्तुताबूलानिपांत्वैश्वर्यमस्तु द
णाःपांतुबहुदेयंचास्तु इतिविप्रहस्तेदत्त्वा यंकृत्वासर्वेद्यज्ञक्रियाकरणकर्मारंभाःशुभाःशोभनाःप्रवर्तंते तमहं
त्वाभवद्भिरनुज्ञातः पुण्याहंवाचयिष्ये वाच्यतामितितैरुक्ते माविघ्नमाचमेपापंमासंतुपरिपंथिनः सौम्याभवंतुसु
खिनःसर्वेलोकाःसुखावहाइतिकर्तावदेत् ॥ विप्रास्तथास्त्वित्युक्त्वा करोतुस्वस्तितेब्रह्मास्वस्तिचापिद्विजातयः
सरीसृपाश्चयेदुष्टास्तेभ्यस्तेस्वस्तिसर्वदा ययातिर्नहुषश्चैवधुंधुमारोभगीरथः तुभ्यंराजर्षयःसर्वेस्वस्तिकुर्वंतु
नित्यशः स्वस्तितेस्तुद्विपादेभ्यश्चतुष्पादेभ्यएवच स्वस्त्यस्त्वपादकेभ्यश्चसूर्यभाः स्वस्तितेसदा स्वाहास्व
धाशचीचैवस्वस्तिकुर्वंतुसदा लक्ष्मीअरुंधतीचैवस्वस्तितेकुरुतांसदा असितोदेवलश्चैवविश्वामित्रस्तथांगिरा:
वसिष्ठः काश्यपश्चैवस्वस्तिकुर्वंतुसदा धाताविधातालोकेशोदिशश्चसदिगीश्वराः स्वस्तितेप्रयच्छं
तुकार्त्तिकेयश्चषण्मुखः विवस्वान्भगवान्स्वस्तिकरोतुतवसर्वदा दिग्गजाश्चैवचत्वारःक्षितिश्चगगनंग्रहाः अध
स्ताद्धरणींयोसौनागोधारयतेसदा शेषश्चपन्नगश्रेष्ठःस्वस्तितुभ्यंप्रयच्छतुइतिब्राह्मणावदेयुः ततःकर्ताब्राह्मणा
मनःसमाधीयतमिसमाहितमनसःस्मइतितेब्रूयुः प्रसीदंतुभवंतःप्रसन्नाःस्मइत्युक्ते कुंभाज्जलंपातयन्वदेत् शां
तिरस्तु पुष्टिरस्तु तुष्टिरस्तु वृद्धिरस्तु अविघ्नमस्तु आयुष्यमस्तु आरोग्यमस्तु शिवंकर्मास्तु कर्मसमृद्धिरस्तु
पुत्रसमृद्धिरस्तु धनधान्यसमृद्धिरस्तु इष्टसंपदस्तु अनिष्टनिरसनमस्तु यत्पापंतत्प्रतिहतमस्तु यच्छ्रेयस्तदस्तु

उत्तरेकर्मएयविघ्नमस्तु उत्तरोत्तराःक्रियाःशुभाःशोभनाःसंपद्यंताम् तिथिकरणमुहूर्त्तनक्षत्रसंपदस्तु तिथिकरण
ब्र०र० मुहूर्त्तनक्षत्रग्रहलग्नाधिदेवताः प्रीयंतां दुर्गापांचाल्यौप्रीयेतां अग्निपुरोगाविश्वेदेवाःप्रीयंताम् इंद्रपुरोगाःमरुद्गणाः
१४१ प्रीयंतांब्रह्मपुरोगाःसर्वेदेवाःप्रीयंतां वसिष्ठपुरोगाऋषिगणाःप्रीयंताम् अरुंधतीपुरोगाएकपत्न्यःप्रीयंतां ब्रह्मपु
रोगाःसर्वेब्राह्मणाःप्री॰ श्रीसरस्वत्यौप्रीयेतां श्रद्धामेधेप्रीयेतां भगवतीकात्यायनीप्रीयतां भगवतीमाहेश्वरीप्री-
भगवतीपुष्टिःप्री- भगवतीतुष्टिःप्री- भगवंतौविघ्नविनायकौप्री- भगवान्स्वामीमहासेनःसपत्नीकःससुतःसपार्षदः
सर्वस्थानगतःप्रीयतां सर्वाश्चग्रामदेवताःप्रीयं- सर्वाःकुलदेवताःप्री- सर्वाइष्टदेवताःप्रीयंतांहताब्रह्मद्विषःहताः
परिपंथिनः हताअस्यकर्मणोविघ्नकर्त्तारः शत्रवःपराभवंयांतु शाम्यंतुघोराणि शाम्यंत्वीतयः शुभानिवर्धतां
शिवाआपःसंतु शिवाअग्नयःसंतु शिवाओषधयःसंतु शिवाऋतवःसंतु शिवावनस्पतयःसंतु अहोरात्रेशिवंस्या
त् शुक्रांगारकबुधबृहस्पतिशनैश्चरराहुकेतुसोमसहिता आदित्यपुरोगाःसर्वेग्रहाःप्री- भगवान्नारायणःप्री-भगवा
न्पर्जन्यःप्री॰पुण्याहकालान्वाचयिष्ये वाच्यतामृत्र.ह्मंपुण्यमहर्यंच्चसृष्ठ्युत्पादनकारकं वेदवृक्षोद्भवंनित्यंतत्पुण्याहं
ब्रुवंतुनः दीयंतेयत्रदानानिपूज्यंतेचद्विजातयःदृश्यतेयत्रमांगल्यंतत्पुण्याहंसदास्तुमे भोब्राह्मणाममगृहेस्यकर्मणः
पुण्याहंभवंतोब्रुवंतु त्रिःस्वस्तिपुण्याहमितिविप्राब्रूयुः ततःस्वस्तिर्याचाविनाशाख्यापुण्यकल्याणवृद्धिदा विना
काप्रियानित्यंतांस्वस्तिंभोब्रुवंतुनः ममगृहेस्वस्तिभवंतोब्रुवंतु आयुष्मतेस्वस्तीतिविप्राः ३ सागरस्यतुया
महालक्ष्म्यादिभिःकृता संपूर्णाचैवचंद्रेयातामृद्धिंभोब्रुवंतुनः ऋध्यतामितित्रिः पृथिव्यामुद्धृतायांतुयत्कल्याणं
कृतं ऋषिभिःसर्वगंधर्वैस्तत्कल्याणंब्रुवंतुनः ममगृहेकल्याणंभवंतोब्रुवंतु कल्याणंत्रिरितिविप्राः; ३ ततः क्षी
धिसमुद्भूतामथ्यमानेमहोदधौ विष्णोश्चैवप्रियानित्यंतांश्रियंभोब्रुवंतुनः श्रीरस्त्वितित्रिर्ब्राह्मणाः३ अस्तु

तैरुके वर्षशतंपूर्णमस्तु शिवमस्तु वंशाभिवृद्धिरस्तु प्रजापतिःप्रीयतां ततोविप्राःसुरास्त्वामभिषिंचा
द्यैः पौराणमंत्रैरभिषिंचेयुः तत्रपत्नीवामे अथानंतरंकरोतु स्वस्तिनेब्रह्मेतिपूर्वोक्तैर्यजमानस्यनीराजनम् ति
म.शीर्वादांश्चदद्युरितिसर्वत्र इतिशूद्रकमलाकरे.कंशूद्रस्यपुण्याहव.चनंअथशूद्रस्यमातृकापूजनंतत्रकर्तातंदुल
षुगौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया देवसेनास्वधास्वाहामातरोलोकमातरःधृतिःपुष्टिस्तथातुष्टिरात्मनःकु
देवता गणेशेनाधिकाह्येताःवृद्धौपूज्यास्तु षोडश ब्राह्मी माहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा वाराही.चतथेंद्राणीचामुं
सप्तमातरइतिच गणेशयुतागौर्यादिषोडशमातरोब्राह्म्यादिसप्तमातरश्चसर्वाइहागच्छंतु सुप्रतिष्ठितावरदा
भवंतु इत्येवंनामभिःपृथक्पृथगावाह्य षोडशोपचारैःसंपूज्याः ततःकुड्ये घृतेनसप्तधाराःकृत्वा वसुधाराभ्यो न
मः इत्यावाह्यसंपूज्य ललिताचउमागौरीअंबिकासलिलाशया भगाहीचभगाक्षीचसप्तैताघृतमातर इति षोड
शोपचारैःसंपूज्य ततोनांदीश्राद्धंकुर्यात् अत्रसंकल्पादौ विशेषःसंग्रहे शुभायअथमांतेनवृद्धौसंकल्पमाचरेत् नप
ष्टयायदिवाकुर्यान्महान्दोषोभिजायते अनुसंबंधशब्दानामरूपानामरोगिणां अनन्नांचातिलाद्यैश्चनांदीश्रा
द्धंचसव्यवत् कारिकाच संबंधनामरूपाणिवर्जयेदत्रकर्मणीात अत्रसत्यवसुसंज्ञकौविश्वेदेवौ तत्स्थानेद्वौविप्रौ
मात्रादीनांचप्रत्येकंद्वौद्वौएवंविंशतिर्ब्राह्मणाः यद्वा मात्रादीनांत्रयाणांद्वौद्वौ एवमष्टौ मात्रादीनामिति मातृपिताम
हीप्रपितामहीनां पितृपितामहप्रपितामहानां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां सपत्नीकानांस्थानत्रयेप्र
त्येकंद्वौद्वौ विश्वेदेवानांद्वौ एवमष्टावेव अत्रनापसव्यंतिलकार्य्येषुयवाएव स्वधास्थानेस्वाहाशब्दः विप्रादीनां
नशूद्रस्यसव्यजानुनिपातनाभावः आमान्नादिदानं प्राङ्मुखएवकुर्यात् ऋजुदर्भैःक्रियादूर्वाभिर्वा इत्यादयो
विशेषाग्रंथांतरतोज्ञेयाः पिंडदानेकुलाचारदेशाचारतोव्यवस्था भविष्ये पिंडनिर्वपणंकुर्य्यान्नवाकुर्य्यान्नराधिप

वृद्धिश्राद्धमहावाहोकुलधर्मान्नवेक्ष्य तु पिंडदाने विशेषोत्रसिष्ठेनोक्तः दधिकर्कंधुबदरीफलं तच्चूर्णं तंतथा एकैकस्मै पिं
व्र०९० डद्वयं देयं एकनाम्न परं तूष्णीं दद्यात् पिंडद्वयं बुधः पिंडद्वयदानवृद्ध्यर्थे यद्वा विवाहव्रतचूडासु वर्षमर्धं तदर्धकं पिंडदानं
१४२ मृदा स्नानं नं कुर्यात् तिलतर्पणमिति पित्रादिक्षयाह श्च द्वांतक्रमदोषपरिहारार्थं देयं तत्र एकनाम्ना परं तूष्णीमिति पिंड
दानपक्षे अत्रापरो विशेषो रूपनारायणीये अग्नौकरणमर्घ्यं चावाहनं चावनेजनं पिंडश्राद्धे प्रकुर्वीत पिंडहीने निवर्तते
यथा पिंडनिर्वापरहितं यत्र श्राद्धं विधीयते स्वधावाचनलोपोस्ति विकरस्तु न लिख्यते अक्षय्यदाक्षिणास्वस्ति सौमन
स्यं यथास्थितिरिति कर्तव्यमेव अथ शूद्रस्य पिंडकवृद्धिश्राद्धे संक्षिप्तप्रयोगः सत्यवसुसंज्ञका विश्वेदेवा इदं वः पाद्यं
मातृपितामहीप्रपितामह्यो नांदीमुखा इदं वः पाद्यं २ पितृपितामहप्रपितामहा नांदीमुखा इदं वः पाद्यं ३ मातामह
प्रमातामहवृद्धप्रमातामहा नांदीमुखाः सपत्नीका इदं वः पाद्यं इदमासनम् ततो गंधादिदानं एष गंधः इमानि
पुष्पाणि एष धूपः इदमाच्छादनं सत्यवसुसंज्ञकेभ्यो विश्वेदेवेभ्यः १ मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यो नांदीमुखीभ्यः
२ पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो नांदीमुखेभ्यः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यो नांदीमुखेभ्यः सपत्नीकेभ्यः ४
इदं गंधाद्यर्चनं संपद्यतां वृद्धिः इति स्थानचतुष्टये यथाक्रमं दत्त्वा ततः परिवेषणार्थं मंडलमभ्युक्ष्य तत्र परिवेषणं वि
धाय सत्यवसुसंज्ञकविश्वेदेवेभ्यः १ मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यो नांदीमुखीभ्यः २ पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो
नांदीमुखेभ्यः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यो नांदीमुखेभ्यः ४ युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्नमामरू
पेण संपद्यताम् वृद्धिरिति स्थानचतुष्टये यथाक्रमं देयं अत्रान्नं सदक्षिणमेव देयम् अत्रापि स्वस्तिवाचनमिति
यः अनेन नांदीश्राद्धेन कर्मांगदेवताः प्रीयंतां वृद्धिः नांदीश्राद्धं सुप्रोक्षितमस्तु शिवा आपः संतु सौमनस्यम
क्षतं चारिष्टमस्तु नांदीमुख्यो मातरः प्रीयंतां नांदीमुखाः पितरः प्रीयंतां नांदीमुखा मातामहाः प्रीयंताम् गोत्रं नो

दातारोनोभिवर्धतांवेदःसंततिरेवच श्रद्धाचनोमाव्यगमत् बहुदेयंचनोऽस्तु अन्नंचनोबहुभवेदतिथींश्चलभेम
हि याचितारश्चनःसंतु माचयाचिष्मकंचनेतिसंप्रार्थ्य विप्रैस्तथास्त्वितिवाच्यं गोत्रंनोवर्धताम् वेदःसंततिरेव
च श्रद्धाचवोमाव्यगमत्बहुदेयंचवोऽस्तु अन्नंचवोबहुभवेदतिथींश्चलभध्वं याचितारश्चवःसंतु मायाचिध्वंतुकं
चनेतिप्रत्युक्तं ततोदक्षिणादानं तद्यथा कृतैतन्नांदीश्राद्धकर्मणःसांगतासिद्ध्यर्थं द्राक्षामलकास्तन्निःक्रयंवादक्षि
णांप्रत्येकंददामि विश्वेदेवाःप्रीयंताम् नांदीमुखादेवताःप्रीयंताम् मातापितामहीचैवतथैवप्रपितामही पिता
पितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः मातामहस्तत्पिताचप्रमातामहकादयः एतेभवंतुमेप्रीताःप्रयच्छंतुचमंगलमिति
नत्वाविसर्जयेत् इतिशूद्रस्यवृद्धिश्राद्धम् ॥ अथोद्यापनप्रयोगः सचस्त्रीशूद्रयोःसमानधर्मत्वादवैदिकएवोक्त
श्चातः पौराणमंत्रपुरस्कृतोभिधीयते तत्रादौ स्वाचार्योपदिष्टरीत्यासतोरणांवेदिमंडपंवायथाशक्तिसंपाद्योद्या
पनसंभृतींचादाय आसनेउपविश्याचम्यप्रतिज्ञासंकल्पंकुर्यात् देशकालौसंकीर्त्यामुकगोत्रामुकदासोहंस्त्रीचे
दमुकगोत्रामुकदासीचाहं सर्वपापक्षयपूर्वकसकलाभीष्टप्राप्त्युत्तर विष्णुप्रभृतिस्वाभीष्टदेवताप्रीत्यर्थंयथाविद्या
चरितैकादश्यादिव्रतसांगफलावाप्तये तदुद्यापनंकरिष्ये तत्पूर्वांगत्वेनगणेशादिपूजार्थमाचार्यादिवरणंचकरि
ष्ये अथाचार्यवरणं अद्यास्मिन्नेकादश्यादिव्रतोद्यापनकर्मण्याचार्यत्वेनत्वामहंवृणे आचार्यस्तुयथास्वर्गे
शक्रादीनांबृहस्पतिः तथात्वंममयज्ञेस्मिन्भवाचार्योद्विजोत्तमेत्याचार्यंवृणुयात् सतिविभवेचतुर्द्वारेषुजापकान्
द्वारपालांश्चैवंवृणुयात् ऋग्वेदः पद्मपत्राक्षोगायत्रः सोमदेवतः अत्रिगोत्रस्तुविप्रेंद्रऋत्विक्त्वंमेमखेभव १
काचराक्षोयजुर्वेदस्त्रैष्टुभोविष्णुदेवतः काश्यपेयस्तुविप्रेंद्रऋत्विक्त्वंमेमखेभव २ सामवेदस्तुपिंगाक्षोजागतः
शक्रदेवतः भारद्वाजस्तुविप्रेंद्रऋत्विक्त्वंमेमखेभव ३ बृहन्नेत्रोथर्ववेदोनुष्टुभोरुद्रदैवतःवैशंपायनविप्रेंद्रऋत्विक्

स्वंमेमखेभव ४ यदात्वाचार्यएवैकस्तदाऋत्विगादिवरणंनकुर्यात् अथाचार्योयजमानस्यवस्त्रफलाम्राताादिकं
वद्ध्वा अभिषेकंकृत्वा रक्षासूत्रंकरेवद्ध्वा स्वस्तिवाचनंकृत्वा तिलकंकारयित्वा दूर्वाक्षतादिकंदद्यात् तत्रमंत्रःकरो
तुस्वस्तितेब्रह्मास्वस्तिचापिद्विजातयःसरीसृपाश्चयेश्रेष्ठास्तेभ्यस्तेस्वस्तिसर्वदा १ ययातिर्नहुषश्चैवधुंधुमारोभगी
रथः तुभ्यंराजर्षयःसर्वेस्वस्तिकुर्वंतुनित्यशः २ स्वस्तितेस्तुद्विपादेभ्यश्चतुष्पादेभ्यएवचस्वस्त्यस्त्वपादकेभ्यश्चतव
नित्यंमहामखे ३ स्वाहास्वधाशचीचैवस्वस्तिकुर्वंतुनित्यशःलक्ष्मीररुंधतीचैवकुरुतांस्वस्तितेसदा ४ असितोदेवल
श्चैवविश्वामित्रस्तथांगिराः वसिष्ठः कश्यपश्चैवस्वस्तिकुर्वंतुतेसदा ५ धाताविधातालोकेशोदिशश्चसादिगीश्वराः
दिग्गजाश्चैवचत्वारः क्षितिश्चसनवग्रहाः ६ स्वस्तितेसंप्रयच्छंतुकार्तिकेयश्चषण्मुखः विवस्वान्भगवांश्चित्रकरो
तुस्वस्तिसर्वदा ७ अधस्ताद्धरणीयोसौनागोधारयतेसदा शेषश्चपन्नगश्रेष्ठःस्वस्तितुभ्यंप्रयच्छतु ८ इतिस्वस्ति
वाचनम् पठित्वापुष्पाक्षतादिकंसर्वेदद्युः अथाचार्योभूतोत्सारणंकुर्यात् अपसर्पंतुतेभूतायेभूताभंविसंस्थिताः ये
भूताविघ्नकर्त्तारस्तेनश्यंतुशिवाज्ञया १ यदत्रसंस्थितंभूतंस्थानमाश्रित्यसर्वतः स्थानंत्यक्त्वातुतत्सर्वंयत्रस्थंतत्रग
च्छतु अथतोरणपूजनम् पूर्वे सुदंष्ट्रतोरणएनंयज्ञंरक्ष सर्वविघ्नान्निवारयेत्यावाह्य ऋग्वेदाधिष्ठितायसुदंष्ट्रतोरणा
यनमइतिसंपूज्य दक्षिणेविकटतोरणएनंयज्ञंरक्ष सर्वविघ्नान्निवारयेत्यावाह्य यजुर्वेदाधिष्ठितायविकटतोरणायन
म इतिसंपूज्य पश्चिमेसुकर्मतोरण एनंयज्ञंरक्षसर्वविघ्नान्निवारय सामवेदाधिष्ठितायसुकर्मतोरणायनम इति
संपूज्य उत्तरे सुहोत्रतोरण एनंयज्ञंरक्षसर्वविघ्नान्निवारय द्वारेषुकलशान्संस्थाप्यसंपूज्य सर्वत्रकलशेषुदीपादे
याः ततोद्वारपूजनम् पूर्वद्वारेधात्रेनमः विधात्रेनमः द्वारश्रियैनमः गणपतयेनमः वास्तुपुरुषायनमः दक्षिणेवला
यनमः सुवलायनमः द्वारश्रियैनमः गणपतयेनमः वास्तुपुरुषायनमः पश्चिमेजयायनमः विजयायनमः

द्वारश्रियैनमः गणपतयेनमः वास्तुपुरुषायनमःउतर चंडायनमः प्रचंडायनमः द्वारश्रियैनमः गण
पतयेनमः वास्तुपुरुषायनमः मंडपपूजायाव्रतोद्यापननिर्बंधेषु प्रायशोनुक्तत्वाद्वेदमंत्रैरेवानुष्ठेयत्वाच्च स्त्रीशू
द्राश्चसधर्माणइत्युक्तिमाश्रित्यात्रपरित्यागउचितः अथसर्वतोभद्रपूजाप्रारभ्यते तद्यथा कारयेत्सर्वतोभद्रंवे
दिकोपरिसुंदरं तिर्यगूर्ध्वगतारेखाः कुर्यादेकोनविंशतिः खंडेंदुस्त्रिपदः कोणेशृंखलाः पंचकोष्ठकाः ए
कादशपदावल्लीभद्रंचनवभिः पदैः चतुर्विंशत्पदावापिपरिधिः विंशाभिः पदैः मध्येषोडशभिः कोष्ठैः पद्ममष्टदलं
स्मृतं सितंदुः शृंखलाकृष्णावल्लींनीलेनपूरयेत् भद्रारुणासितावापिपरिधिः पीतवर्णका शुक्लंवायदिवारक्तंपद्म
कार्यंसुशोभनं वाह्यांतरादलाःश्वेताः कर्णिका पीतवर्णका खंडेंदुः शृंखलावल्लीवापीभद्रंतुनंचनं परिध्य.वेदितं
पद्मंवाह्येसत्वंरजस्तमः सर्वव्रतंसमुद्दिष्टंसर्वतोभद्रमंडलं कारयेत्सर्वधन्यैर्वावर्णकैरुपशोभितं पीतंहारिद्राचूर्णं
स्यात्सितंतंडुलसंभवं कौसुम्भचूर्णमरुणंकृष्णंदग्धपुलाकजं विल्वादिपत्रैर्हरितमेवंस्यात्पंचवर्णकं तन्मध्येस्था
पयेद्देवान्ब्रह्माद्यांश्चसुरासुरान् अथस्थानप्रकारः मध्येब्रह्मातथाष्टासुदिक्षुसोमादिदेवताः वायुसोमद्वयोर्मध्ये
वसूनष्टौतुपूजयेत् सोमईशानयोर्मध्येरुद्रानेकादशैवतु इंद्रईशानयोर्मध्येआदित्यान्द्वादशैवतु इंद्राग्निमध्येचतथा
अश्विनौपूजजेत्तथा आग्नेययमयोर्मध्येविश्वेदेवान्सपैतृकान् याम्यनैर्ऋतयोर्मध्येसप्तयक्षांश्चपूजयेत् नैर्ऋत्यां
बुपयोर्मध्येनागान्भूतांश्चपूजयेत् अप्यवायव्ययोर्मध्येगंधर्वाप्सरसोयजेत् ब्रह्मसोमद्वयोर्मध्येरुद्रानेकादशार्चयेत्
स्कंदनंदीवृषंशूलंमहादेवंचपूजयेत् ब्रह्मेशानद्वयोर्मध्येदक्षादीन्सप्तपूजयेत् ब्रह्मांतकादेशोर्मध्येस्वधांचैवप्रपूजयेत्
ब्रह्मणोनैर्ऋतेर्मध्येगणपंतुप्रपूजयेत् वरुणब्रह्मणोर्मध्ये अपःसंपूजयेत्तथा मध्येवायोर्ब्रह्मणश्चमरुतः संप्रपूजयेत्
ब्रह्मणःपादमूलेतुमेदिनींतत्रपूजयेत् कावेरीनर्मदाचैवयमुनाचसरस्वती गंगाकृष्णातथागोदापूज्याः सप्तचसागराः
क्षारक्षीरमधुस्सर्पिर्नीरेक्षुदधिसंभवाः तद्वाह्येचास्त्रपत्राणिदिगीशानामनुक्रमात् पत्राणिवाहनानि सप्तपयोग्रहा

ऽेवमाहैंद्रीप्रमुखाश्चापि अथ स्थापनपूजाक्रमः सर्वतोभद्रमध्ये कर्णिकायां ब्रह्मणेनमः ब्रह्माणमावा
०२० हयामि १ पूर्वेवाप्यांइंद्रायनमः इंद्रमावाहयामि २ आग्नेय्यांखंडेंदौशृंखलोपरिअग्नयेनमः अग्निमावा
१४४ हयामि २ दक्षिणेवाप्यांयमायनमः यममावाहयामि ३ नैर्ऋत्यांखंडेंदौशृंखलोपरिनिर्ऋतयेनम.निर्ऋ
तिमा०४ पश्चिमेवाप्यां वरुणायनमःवरुणमा५वायव्येखंडेंदौ शृंखलोपरिवायवेनमः वायुमावाहयामि६ उत्तरेवा
प्यांसोमायनमःसोममा. ७ ईशानेखंडेंदौशृंखलोपरि ईशानायनमःईशानमा. ८ ईशानेंद्रमध्ये भद्रवसुभ्योनमः
वसूनावा.९इंद्राग्निमध्येभद्रे रुद्रेभ्योनमःरुद्रानावाहयामि१०अग्नियममध्येभद्रे आदित्येभ्योनमःआदित्या.११
यमनिर्ऋतिमध्येभद्रे मरुद्भ्योनमःमरुतआवा.१२वायुसोममध्ये अश्विभ्यांनमःअश्विनावा१३सोमेशानमध्येस्कंदद्र
पभं१४ततोब्रह्मेंद्रमध्ये वल्यांविष्णवेनमःविष्णुमावाहयामि १५ ब्रह्माग्निमध्ये वल्यांगणपतयेनमः गणपति.१६
ब्रह्मयममध्येवल्यां पितृभ्योनमः पितृना- १७ ब्रह्मनिर्ऋतिमध्येवल्ल्यांगंधर्वाप्सरोभ्योनमःगंधर्वाप्शरसः१८
ब्रह्मवरुणमध्येवल्यां सत्यमातृभ्योनमःसत्यमातृरावाहया- १९ ब्रह्मवायुमध्येवल्यांसर्पेभ्योनमःसर्पानावाहयामि
२०ब्रह्मसोममध्येवल्ल्यांदुर्गायैनमःदुर्गामा२१ब्रह्मेशानमध्येवल्ल्यां गंगादिपंचनदीभ्योनमःपंचनद्यआवा-२२
ततोमंडलांतः पद्मस्याष्टदलेषु ईशानदलेदक्षायनमः दक्षमा.२३पूर्वदले- पुरुषाय- पुरुषमावा. २४ आग्नेयदले
दुर्गामावाह- २५ दक्षिणदलेस्वधायैन- स्वधामा. २६ नैर्ऋतदलेमृत्यवेनमः मृत्युमा- २७ पश्चिमदले
शेषायनमः शेषमा- २८ वायव्यदलेसप्तसागरेभ्योनमः सप्तसागरानावा- २९ उत्तरेमरुद्भ्योनमः मरुतआ
३० ब्रह्मणःपादमूले गणपतयेनमः गणपतिमा. ३१ कर्णिकायांमध्येपृथिव्यैनमः पृथिवीमा. ३२ मेर
नमः मेरुमा ३३ पूर्वेऋग्वेदायनमः ऋग्वेदमा.३४ दक्षिणेयजुर्वेदायनमः यजुर्वेदमा;३५पश्चिमेसामवेदायनम

सामवेदमा. ३६ उत्तरेऋथर्ववेदायनमः ऋथर्ववेदमा-३७ पूर्वादित : वज्रायनः ३८शक्तयेनमः३९ दंडायनमः
४० खड्गायनमः ४१ पाशायनमः ऋंकुशायनमः ४२ गदायैनमः ४३ शूलायनमः ४४ पुनःपूर्वादितः ऐरा
तायनमः ४५ मेशायनमः ४६ महिषायनमः ४७ प्रेतायनमः ४८ मकरायनमः ४९ एणायनमः ५० शिखि
कायैनमः ५१ वृषभायनमः ५२पुनःपूर्वादितः गौतमायनमः ५३ भरद्वाजायनमः ५४ विश्वामित्रायनमः
५५ कश्यपायनमः ५६ जमदग्नयेनमः ५७ ऋत्रयेनमः ५८ वाशिष्ठायनमः ५९ ऋरुंधत्यैनमः ६० पुनःपू
र्वादितः ऋादित्यायनमः ६१ सोमायनमः ६२ भौमायनमः बुधायनमः ६३ गुरवेनमः ६४ शुक्रायनमः ६५
शनयेनमः ६६ राहवेनमः पूर्वेशानयोर्मध्येकेतुभ्योनमः ६७ तद्वाह्येपूर्वादितः ऐंद्रीशक्तयेनमः ६८ कौमार्यैन
मः६९ब्रह्माण्यैनमः७० वाराह्यैनमः७१चामुंडायैनमः७२वैष्णव्यैनमः७३ माहेश्वर्यैनमः७४वैनायक्यैनमःइति
सर्वदेवतासाधारणंसर्वतोभद्रपूजनं गंधपुष्पाक्षतैर्विधेयम् शिवशक्तिव्रतेषुलिंगतोभद्रमंडलंविशेषेणोक्तम् तस्यो
द्धारक्रमोलिंगपुराणे रेखास्त्वष्टादशाःकार्य्यालिंगतोभद्रमंडले कोणेदुास्त्रिपदःश्वेतास्त्रिपदैःकृष्णशृंखला वल्लीस
प्तपदानीलाभद्रंरक्तंचतुष्पदं भद्रपार्श्वेमहारुद्रंकृष्णमेकादशैःपदैः शिवस्यपार्श्वतोवापींकुर्य्यात्पंचपदांसितां पदमे
कंतथापीतंभद्रवाप्योस्तुमध्यतः शिरसिशृंखलायाश्चकुर्यात्पीतंपदत्रयं ।लिंगानांस्कंदतःकोष्ठाविंशतीरक्तवर्णकः
परिधिःपीतवर्णैस्तुपदैःषोडशभिःस्मृता पदैस्तुनवभिर्मध्येरक्तंपद्मंसकर्णिकं ऋत्रापिसर्वतोभद्रमंडलदेवतापूज
नं शक्तिपूजांतंकृत्वा ऋष्टभैरवानांकार्य्यं पूर्वेऋसितांगभैरवायनमः ॥ १ ॥ ऋाग्नेय्यांरुरुभैरवायनमः ॥ २ ॥ द
क्षिणेचंडभैरवायनमः३नैर्ऋत्येक्रोधभैरवायनमः४पश्चिमेउन्मत्तभैरवायनमः॥ ५ ॥ वायव्येकपालिभैरवायनमः
॥ ६ ॥ उत्तरेभीषणभैरवायनमः ॥ ७ ॥ ईशानेसंहारभैरवायनमः ॥ ८ ॥ पुनःपूर्वादितः भवायदेवायनमः

॥ १ ॥ शर्वायदेवायनमः२ पशुपतयेदेवायनमः ॥ ३ ॥ ईशानायदेवायनमः ॥ ४ ॥ रुद्रायदेवायनमः ॥ ५ ॥
उग्रायदेवायनमः ॥ ६ ॥ भीमायदेवायनमः ॥ ७ ॥ महतेदेवायनमः ॥ ८ ॥ इतिमंडलदेवतापूजनंकृत्वाव्रतो
द्यापनदेवतापूजार्थंकलशस्थापनंकार्य्यं तच्चग्रहवेद्यांग्रहपूजापूर्वकंकार्य्यं अद्यकरिष्यमाणैकादश्यादिव्रतोद्यापन
कर्मणोयथोक्तफलप्राप्त्यर्थंसूर्य्यादिनवग्रहाणामधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितानांस्थापनमहंकरिष्ये कलिंगदेशो
द्भवकाश्यपगोत्रईश्वराधिदेवताअग्निप्रत्यधिदेवतासहित सूर्य्यइहागच्छ १ यमुनातीरोद्भवआत्रेयसगोत्रउमाधिदे
वता आपःप्रत्यधिदेवतासहित चंद्रइहागच्छ ॥ २ ॥ अवंतीसमुद्भवभारद्वाजगोत्रस्कंदाधिदेवताभूमिप्रत्यधिदे
वतासहितभौमइहागच्छ ॥ ३ ॥ मगधदेशोद्भवआत्रेयगोत्रविष्णवधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितवुधइहागच्छ ४
सिंधुदेशोद्भवआंगिरसगोत्रब्रह्माधिदेवताइंद्रप्रत्यधिदेवतासहितबृहस्पतेइहागच्छ ॥ ५ ॥ भोजकटदेशोद्भव
भार्गवगोत्रइंद्राधिदेवताइंद्राणीप्रत्यधिदेवतासहितशुक्रइहागच्छ ॥६॥ सौराष्ट्रदेशोद्भवकाश्यपगोत्रयमअधिदेव
ताप्रजापतिप्रत्याधिदेवतासहितशनेइहागच्छ ॥ ७ ॥ राढिकापुरोद्भवपैठीनसिगोत्रकालाधिदेवतासर्पप्रत्यधिदेव
तासहितराहोइहागच्छ ॥ ८ ॥अंतर्वेदीसमुद्भवजैमिनिगोत्रचित्रगुप्तअधिदेवताब्रह्माप्रत्यधिदेवतासहि तकेतो
इहागच्छ ॥ ९ ॥ आदित्यादिग्रहेभ्यअधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितेभ्योनमः इतिसर्वोपचारैःपूजयेत् अथप्रार्थ
ना आदित्यश्चंद्रमाभौमोवुधोजीवःसितोर्कजः ग्रहाःसर्वेप्रसीदंतुराहुःकेतुश्चपूजिताः १ ततोगणेशादिपंचलोक
पालपूजनं शनेरुत्तरभागेगणपतेइहागच्छ१ शनेरुत्तरभागेदुर्गेइहागच्छ ॥ २ ॥ रवेरुत्तरभागेवायोइहागच्छ ३
राहोर्दक्षिणभागेआकाशइहागच्छ ॥ ४ ॥ केतोर्दक्षिणभागेअश्विनौदेवौइहागच्छतां ॥ ५ ॥ गणपतयेनमः
दुर्गायैनमः ॥ २ ॥ वायवेनमः ॥ ३ ॥ आकाशायनमः ॥ ४ ॥ अश्विभ्यांनमः ॥ ५ ॥ एवंसर्वोपचारैःसंपू

॥ ६ ॥ ततोग्रहमंडलात्पूर्वादितःइंद्रइहागच्छइंद्रायनमः ॥ १ ॥ अग्नेइहागच्छ अग्नयेनमः ॥ २ ॥ यमइहा
च्छयमायनमः ३ निर्ऋतेइहागच्छनिर्ऋतयेनमः ४ वरुणइहागच्छवरुणायनमः ५ वायोइहागच्छवायवेनमः
सोमइहागच्छसोमायनमः ७ ईशानइहागच्छईशानायनमः ८ ब्रह्मन्इहागच्छब्रह्मणेनमः ९ अनंतइहागच्छ
अनंतायनमः १० इत्यावाह्यसर्वोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् आखंडलोग्निर्भगवान्यमोवैनिर्ऋतिस्तथा वरुणःपव
नश्चैवधनाध्यक्षःसदाशिवः ब्रह्मणासहितःशेषोदिक्पालाःपांतुसर्वदा इतिसमस्तमंडलदेवतापूजनम् सर्वतोभ
द्रादिमंडले व्रताधिष्ठात्रृदेवतापूजार्थंकलशंस्थापयेत् भूम्यैनमइतिभूमिस्पर्शः यवगोधूमधान्यानितिलाः कंगु
स्तथैवच श्यामाकाश्चणकाश्चैवसप्तधान्यामितिस्मृतं सप्तधान्येभ्योनमः इतिसप्तधान्यं कलशायनमः इतिक
लशस्थापनम् गंगेचयमुनेचैवगोदावरिसरस्वति नर्मदेसिंधु कावेरिजलेस्मिन्सन्निधिंकुरु इतितीर्थजलेनापूर्य्य क
र्पूरंचंदनंदर्पःकुंकुमंचचतुःसमं सर्वगंधमितिख्यातंसमस्तसुरवल्लभं इतिगंधद्रव्यानिक्षेपः कुष्ठंमांसीहरिद्रेद्वेमुराशै
लेयचंदनं वचाचंपकमुस्ताचसर्वौषधिगणःस्मृतः सर्वौषधीभ्योनमः इतिसर्वौषधिनिक्षेपः अश्वत्थोदुंबरः
प्लक्षश्चूतन्यग्रोधपल्लवाः पंचपल्लवेभ्योनम इति पंचपल्लवप्रक्षेपः गजाश्वरथवल्मीकसंगमाद्ध्रदगोकुलात्
राजद्वारप्रवेशाच्चमृदःसप्तविनिक्षिपेत् उद्धृतासि वराहेणकृष्णेनशतबाहुना मृत्तिकेहरमेपापंयन्म
यादुष्कृतंकृतामिति सप्तमृत्तिकाभ्योनमः इदंफलंमहादिव्यंसमस्तफलदंमतामितिफलं हिरण्यगर्भ
गर्भस्त्वंहेमबीजंविभावसोः अनंतपुण्यफलदमतः शांतिंप्रयच्छतु इतिहिरण्यं कनकंकुलिशंनी
लंपद्मरागंचमौक्तिकं पंचरत्नमितिख्यातंकलशेषुनियोजयेत् पंचरत्नेभ्योनमः दूर्वासिशतपत्रासिशत
मूलाशतांकुरा शतंहरसिपापानिशतमायुःप्रवृद्धये दूर्वायैनमः इतिदूर्वाक्षेपः शरण्यंसर्वलोकानांलज्जायाः

परिरक्षणं यस्मात्सुवस्त्रधारित्वंवासःशांतिंप्रयच्छतु इतिरक्तवस्त्रेणावेष्ट्य पूर्णाशाःपूर्णसंकाशाःपूर्णाःसतुमनोरथाः
अ०१० पूर्णकुंभस्यपूर्त्यर्थंपूर्णपात्रंप्रदीयते पूर्णपात्रायनमः इतिपूर्णपात्रं कलशोपरिदध्यात् ततः सर्वेसमुद्राः सरितस्ती
१४६ र्थानिजलदानदाः आयांतुयजमानस्यदुरितक्षयकारकाः वरुणकलशायनमः इतिसर्वोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् कल
शस्यमुखेविष्णुःकंठेरुद्रःसमाश्रितः मूलेतस्यास्थितोब्रह्मामध्येमातृगणाःस्मृताः कुक्षौचसागराःसप्तसप्तद्वीपावसुं
धरा देवदानवसंबाधेमथ्यमानेमहोदधौ उत्पन्नोसितदाकुंभविधृतोविष्णुनास्वयं त्वत्तोयेसर्वतीर्थानिदेवाःसर्वेत्व
यिस्थिताः त्वयितिष्ठंतिभूतानित्वयिप्राणाःप्रतिष्ठिताः शिवःस्वयंत्वमेवासिविष्णुस्त्वंचप्रजापतिः आदित्यावसवो
रुद्राविश्वेदेवाः सपैतृकाः त्वयितिष्ठंतिसर्वेपियतः कामफलप्रदः त्वत्प्रसादादिमंयज्ञंकर्तुमीहेजलोद्भव
सान्निध्यंकुरुमेदेवप्रसन्नोभवसर्वदा इतिकलशस्थापनंविधाय शांताकारंभुजगशयनंपद्मनाभंसुरेशमित्यादिवि
ष्णुव्रतेषुध्यानम् कर्पूरगौरंकरुणावतारंसंसारसारंभुजगेंद्रहारं सदावसंतंहृदयारविंदेभवंभवानीसहितंनमामि इ
तिशिवरात्र्यादिव्रतेषुध्यानम् आगच्छदेवदेवेशतेजोराशेजगत्पते क्रियमाणांमयापूजांगृहाणसुरसत्तम इत्यावाह
नं नानारत्नसमायुक्तंकार्तस्वरविभूषितं आसनंदेवदेवेशप्रीत्यर्थंप्रतिगृह्यतां इत्यासनं पाद्यंगृहाणदेवेशसर्वक्षेम
करंप्रभो भक्त्यासमर्पितंदेवलोकनाथनमोस्तुते इतिपाद्यम् नमस्तेदेवदेवेशनमस्तेधरणीधर नमस्तेजगदाधार
अर्घ्योयंनः प्रतिगृह्यतां इत्यर्घ्यम् कर्पूरवासितंतोयंमंदाकिन्याः समाहृतं आचम्यतांजगन्नाथमयादत्तंहिभक्तितः
इत्याचमनम् शर्करारससंयुक्तंपयोदधिघृतंमधु पंचामृतंसमानीतंस्नानार्थंप्रतिगृह्यतां इतिपंचामृतस्नानम् गंगा
चयमुनाचैवनर्मदाचसरस्वती तापीपयोष्णीरेवाचताभ्यः स्नानार्थमाहृतं तोयमेतत्सुखस्पर्शंस्नानीयंप्रतिगृह्यतां
इतिशुद्धस्नानं सर्वभूषाधिकेसौम्येलोकलज्जानिवारणे मयोपपादितेतुभ्यंवाससीप्रतिगृह्यतां इतिवस्त्रं ॥८

सर्वदेवनमस्तेस्तुत्राहिमांभवसागरात् ब्रह्मसूत्रंसोत्तरीयंगृहाणपरमेश्वर इतियज्ञोपवीतस्थाने पीतसूत्रादिकंदे
९ श्रीखंडंचंदनंदिव्यंगंधाढ्यंसुमनोहरं विलेपनंसुरश्रेष्ठगृहाणपरमेश्वर इतिगंधः१०माल्यादीनिसुगंधीनि
त्यादीनिवैप्रभो मयानीतानिपूजार्थंपुष्पाणिप्रतिगृह्यताम् इतिपुष्पाणि ११ वनस्पतिरसोदिव्योगंधाढ्योगंध
मः आघ्रेयः सर्वदेवानांधूपोयंप्रतिगृह्यतां इतिधूपं १२साज्यंत्रिवर्त्तिसंयुक्तंवन्हिनायोजितंमया दीपंगृहाणदेवेश
लोक्यतिमिरापहं भक्त्यादीपंप्रयच्छामिदेवायपरमात्मने त्राहिमांनरकाद्घोराद्दीपज्योतिर्नमोस्तुते इतिदीपम् १३
अन्नंचतुर्विधंस्वादुरसैः षड्भिःसमन्वितं भक्ष्यभोज्यसमायुक्तंनैवेद्यंप्रतिगृह्यतां इतिनैवेद्यम् १४ समस्तदेवदेवे
शसर्वतृप्तिकरंपरं अखंडानंदसंपूर्णंपानीयंप्रतिगृह्यतां इतिजलम् १५ इदंफलंमयादेवस्थापितंपुरतस्तव तेनमेस
फलावाप्तिर्भवेज्जन्मनिजन्मनि इतिफलं१६पूगीफलंमहादिव्यं नागवल्लीदलैर्युतं कर्पूरैलासमायुक्तंताम्बूलंप्रति
गृह्यतांइतितांवूलम् १७हिरण्यगर्भगर्भस्थंहेमवीजंविभावसोः अनंतपुण्यफलदमतः शांतिंप्रयच्छमे इतिदक्षिणा
द्रव्यम् १८ इंद्रादित्यौचधरणीविद्युदग्निस्त्वमेवच त्वमेवसर्वज्योतींषिआर्त्तिक्यंप्रतिगृह्यताम् इतिनीराजनम् १९
नमस्तेपुंडरीकाक्षनमस्तेस्त्वमरप्रिय नमस्तेजगदाधारदेवदेवनमोस्तुते इतिपुष्पांजलिः २० यानिकानिचपापा
नि जन्मांतरकृतानिचतानिसर्वाणिनश्यंतुप्रदक्षिणपदेपदे इतिप्रदक्षिणा २१ नमःसर्वहितार्थायजगदाधारहेतवे
साष्टांगोयंप्रणामस्तेप्रयत्नेनमयाकृतः इतिनमस्कारः २२ यन्मयाभक्तिसंयुक्तंपत्रंपुष्पंफलंजलं समर्पितंचनैवे
द्यंतद्गृहाणजगत्पते इतिप्रार्थना २३ आवाहनंनजानामिनजानामिविसर्जनम् पूजामहंनजानामिक्षमस्वपर
मेश्वर यस्यस्मृत्याचनामोक्त्यातपोयज्ञक्रियादिषु न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्योवंदेतमच्युतं इतिसर्वसाधारणपूजा
विधानं अथैकादशीव्रतोद्यापनेकश्चिद्विशेषोभिधीयते अत्रद्वादशमासस्थैश्चतुर्विंशत्येकादशीव्रतदेवतानांमूर्त्तयः

१०१० कलशेषुपूज्याः सर्वतोभद्रस्यपरितःप्रागादिक्रमेण अथवा द्वादशकमलादौपूज्याः श्रियासहितायआदिकेशवाय
१४७ नमः १ रुक्मिणीसहितायकेशवायनमः २ कांत्यासहितायमाधवायनमः ३ मोहिनीसहितायचक्रिणेनमः४
शक्त्यासाहितायविष्णवेनमः ५ प्रियासहितायवैकुंठायनमः ६ विभूतिसहितायमधुसूदनायनमः ७ मोहिनी
सहितायजनार्दनायनमः ८ इच्छासहितायत्रिविक्रमायनमः ९ लक्ष्मीसहितायउपेंद्रायनमः १० प्रीत्यास
हितायवामनायनमः ११ कीर्त्यासहिताययज्ञपुरुषायनः १२ रत्यासहितायश्रीधरायनमः १३ पद्मासहिता
यवासुदेवायनमः १४ मायासहितायहृषीकेशायनमः १५ प्राप्तिसाहितायहरयेनमः १६ राधासहितायपद्म
नाभायनमः १७ सुशक्तिसहितययोगीश्वरायनमः १८ महिमासहितायदामोदरायनमः १९ प्राकाम्यस
हितायपुंडरीकाक्षायनमः २० अंजनीसहितायकूर्मायनमः २१ मंगलासहितायपृथ्वीधरायनमः २२ वरदा
सहितायनृसिंहायनमः २३ शुभासहितायउपेंद्रायनमः २४ सर्वोपचारैर्यथाशक्तिसंपूज्य अथात्रैवचतुर्विंशत्ये
कादशीनांपूजापिकार्य्या तत्रादौशुक्लाःकृष्णाश्चैकादश्योनाममंत्रैः संपूजयेत् एकादशीवृषस्थातुनीलशुभ्रात्रिशूलि
नी ताम्रवर्णारथारूढापात्रखेटासिपंकजा १एकादशीमृगावृजस्थातुलाकर्त्तरिकायुता सिंहाननारुणगलातुंदिनीला
सिनीपरा २ मातेवसर्वबालानामौषधंरोगिणामिव रक्षार्थंसर्वलोकानांनिर्मितैकादशीतिथिरितिध्यात्वा तासांनाम
मंत्राणि चैत्रकृष्णापापमोचिनी १ चैत्रशुक्लाकामिका २ वैशाखकृष्णावरूथिनी ३ वैशाखशुक्लामोहिनी ४ ज्यै
ष्ठकृष्णापरा ५ ज्यैष्ठशुक्ला- निर्जला ६ आषाढकृष्णायोगिनी ७ आषाढशुक्लाशयिनी ८ श्रावणकृष्णाक
मदा ९ श्रावणशुक्लापुत्रदा १० भाद्रकृष्णाअजा ११ भाद्रशुक्लापद्मा १२ आश्विनकृष्णाइंदिरा १३
श्विनशुक्लापापांकुशा१४ कार्त्तिककृष्णारमा १५कार्त्तिकशुक्लाहरिबोधिनी१६मार्गकृष्णाउत्पन्ना १७मार्गशुक्ला

क्षदा १८ पौषकृष्णासफला १९ पौषशुक्लापुत्रदायिनी २० माघकृष्णा षट्तिला २१ माघशुक्लाजया २ फाल्गु
कृष्णाविजया २३ फाल्गुनशुक्लाआमलकी २४ एताअपिचतुर्विंशतिकलशेषुनाममंत्रैस्तत्रैवसंपूज्याःततःकृतां
क्षयमाणमंत्रैःप्रार्थयेत् धृतोसिभगवान्भक्त्याप्रत्यब्दंयावदत्रतुप्रसीददेवदेवेशसर्वान्कामान्प्रदेहिमे अज्ञानाद्ज्ञा
तोवापिजातंन्यूनाधिकंचयत् दीनस्यममनाथस्त्वंक्षमस्वपुरुषोत्तम एतत्कालंव्रतंचीर्णंभगवन्यन्मयाहरे व्रतंत
त्पूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाज्जनार्दन मार्गशीर्षेमयादेवयत्कृतंव्रतमुत्तमं भवेत तेनमेप्रीतौसजायौकृष्णकेशवौ १ पौषे
मास्यपिदेवेशयद्व्रतंकृतमच्युत तेनानंतःसपत्नीकः प्रीतोनारायणोस्तुमे २ माघेर्चितःसपत्नीकोमाधवश्चाच्यु
तोमया व्रतेनतोषितावद्यप्रीतौस्यातांजनार्दनौ ३ फाल्गुणेयद्व्रतंभक्त्याविहितंतेनमेहरे विश्वेशचक्रिणौदेवौप्री
येतांपापमोक्षदौ ४ चैत्रेवैकुंठविष्णूतौसजायौपूजितौमया येनव्रतेनतेनाद्यसुप्रीतौशर्मयच्छतां ५ जनार्दनश्च
वैशाखेतथैवमधुसूदनः अर्चितौयौमयापूर्वंप्रीतौस्यातांममाद्यतौ ॥ ६ ॥ ज्येष्ठेर्चितौसपत्नीकौमयोपेंद्रत्रिविक्र
मौ तुष्येतांमेकृतेनाद्यदेवेशौसपरिच्छदौ ॥ ७ ॥ आषाढेपूजितौयौतुयज्ञपुरुषवामनौ अद्यमेतौसपत्नीकौसुप्री
तौशर्मयच्छतां ॥ ८ ॥ वासुदेवःश्रीधरश्चश्रावणेयन्मयार्चितौ व्रतेनदेवदेवेशौप्रीतौतौमेद्यकेशवौ ॥ ९ ॥ अ
र्चितौदेवदेवेशौनभस्येमासियौमया तौमेहरिहृषीकेशौप्रीयेतांसपरिच्छदौ ॥ १० ॥ योगीश्वरःसपत्नीकःपद्म
नाभस्तथैवच यौमयाश्वयुजेमासिप्रीयेतामद्यतौमम ११ कार्त्तिकेपुंडरीकाक्षस्तदादामोदरोविभुः अद्यमेतौस
पत्नीकौसुप्रीतौपापशांतिदौ १२ एवंदेवोजगद्योनिश्चतुर्विंशतिरूपधृक् चतुर्विंशत्सपत्नीकःप्रीयतांमेजगत्प्र
भुः मामेस्त्रीत्वंमाचमेदासभावोमामूर्खत्वंमाकुदेशेपुजन्म मिथ्यादृष्टिर्माचमेस्यात्कदाचिज्जातोजातोविष्णुभक्तोभवे
यम् इतिपूजाविधानम् अथहोमविधानम् अत्रशूद्रकर्तृकहोमकार्ये शूद्रकमलाकरादिनिबंधोक्तविवाहसंस्का

राल्लिख्यते तत्राचार्य्योहस्तमात्रंस्थंडिलंविधाय स्थंडिलाद्दक्षिणे ब्रह्मासनं दत्त्वा ब्रह्मणोवरणपूजादिकं वि
धाय यथाचतुर्मुखोब्रह्माइत्यादिसंप्रार्थ्य तमुपवेश्यमृण्मयेपात्रेजलपूर्णेकुशान्विधायोत्तरतः कुशेषु निधायाग्नि
दर्भैःपूर्वादितःपरिस्तीर्य्यासादनंकुर्य्यात् त्रीणितृणानिद्वेपवित्रे प्रोक्षणी आज्यस्थालीचरुस्थालीसाग्राः कुशाः
उपयमनकुशास्तिस्त्रःसमिधः स्रुव आज्यंपूर्णपात्रं ततःप्रादेशमात्रेपवित्रेकृत्वा प्रोक्षणींसंस्कृत्य पवित्राभ्यामु
त्पूय तत्रतेपवित्रेनिधाय दक्षिणेनसव्यं कृत्वोदिंगनंकृत्वा पात्राणिप्रोक्ष्यनिधायाज्यस्थाल्यांनिरूप्याग्नौदक्षिणे
धिशृत्य पर्य्यग्निं कृत्वा स्रुवंप्रतप्य कुशैःसंमृज्य प्रोक्षणीभिःप्रोक्ष्य पुनःप्रतप्य दक्षिणेनिधायाज्यमुद्वास्यो
त्पूयावेक्ष्य स्रुवंनिरस्य पुनःप्रोक्षणीवदुत्पूयावेक्ष्योपयमनकुशानादायाग्नौतिस्त्रःसमिधोभ्याधायप्रोक्षणीभिःप
र्युक्ष्ययजमानोन्वारब्धोदक्षिणंजान्वाच्यब्रह्मदक्षिणहस्तेन्वारब्धः स्रुवेणाज्यंजुहुयात् प्रजापतयेनमः इंद्रायन
मः इत्याघारौ इदंप्रजापतये इंद्रायनममेति अग्नयेनमः सोमायनम इत्याज्यभागौ अग्नयेनमः वायवेनमः
सूर्य्यायनमः अग्निवरुणाभ्यांनमः द्विःअग्नयेवरुणाय सवित्रेविष्णवे विश्वेदेवमरुत्स्वर्केभ्यो वरुणायादित्या
य अदितये प्रजापतयेनमः इत्याज्याहुतीर्हुत्वाततोघृताक्तयवतंडुलतिलानांहोमः गणपतयेनमः सूर्य्यायनमः
चंद्रमसेनमः भौमायनमः वुधायनमः वृहस्पतयेनमः शुक्रायनमः शनयेनमः राहवेनमः केतुभ्यो
त्यादि अत्रब्राह्मणकर्तृकःस्वाहाकर्मप्रयोगः नमोनमइतिशूद्रकर्तृकप्रयोगः शूद्रोवर्णश्चतुर्थोपिवर्ण
ति वेदमंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिकंविनेति नृसिंहतापिनीयोक्तवचनात् अधिदेवताहोमः ईश्वरा
उमायै स्कंदाय- विष्णवे- ब्रह्मणे. इंद्राय. यमाय. कालाय. चित्रगुप्तायनमः अथप्रत्यधिदेवतायैनमः
नमः ॥ १ ॥ अद्भ्योनमः पृथिव्यै विष्णवेनमः इंद्रायनमः इंद्राण्यै प्रजापतये सर्पेभ्योनमःब्रह्मणे. पंचल

सांनाम
४ ज्यै
कृष्णाक

पालनाममंत्रैर्होमः गणपतये दुर्गायै वायवे आकाशाय अश्विभ्यां अथशुक्लैकादशीदेवताहो
य नमः माधवाय गोविंदाय विष्णवे मधुसूदनाय त्रिविक्रमाय वामनाय श्रीधराय हृषीकेश
दामोदराय गरुडध्वजाय अथकृष्णैकादशीदेवताहोमः संकर्षणाय वासुदेवाय प्रद्युम्नाय अनि
य अधोक्षजाय नरसिंहाय अच्युताय जनार्दनाय उपेंद्राय हरये कृष्णायनमः एताश्चैकाद
ताक्तपायसेनहोतव्याः केवलाज्येनहोमः स्त्रीचतुःसहस्रसहितायै रुक्मिण्यैनमः स्त्रीचतुःसहस्रस
भामायैजांबवत्यै स्त्रीचतुःसहस्रसहितायैकालिंद्यैनमः शंखायनमः चक्रायनमः गदायै पद्माय गरुडाय इंद्रा
य अग्नये यमाय निर्ऋतये वरुणाय वायवे सोमाय ईशानायनमः ततोब्रह्माद्याः सर्वतोभद्रमंडलदेवताः
केवलाज्येनहोतव्याः ब्रह्मणेनमः इंद्राय इत्यादिदशलोकपालाः पुनरपिहोतव्याः अष्टवसुभ्योनमः एकादश
रुद्रेभ्यः दुर्गायै गंगादिनदीभ्यः दक्षाय नारायणाय दुर्गायै स्वधायै मृत्यवे शेषाय समुद्रेभ्यः मरुद्भ्यः
गणपतये ॥ १ पृथिव्यै मेरवे ऋग्वेदाय यजुर्वेदाय सामवेदाय अथर्ववेदाय वज्राय शक्तये दंडाय
खड्गाय पाशाय अंकुशाय गदायै त्रिशूलाय ऐरावताय मेघाय महिषाय प्रेताय मकराय मृगाय शिवि
कायै वृषाय गौत्तमाय भरद्वाजाय विश्वामित्राय जमदग्नये अत्रये वसिष्ठाय अरुंधत्यै सूर्य्यादिभ्योग्रहेभ्यः
॥ ९ ॥ ऐंद्र्यै कौमार्य्यै ब्राह्म्यै वाराह्यै चामुंडायै वैष्णव्यै माहेश्वर्य्यै वैनायिक्यैनमः अग्नयेस्विष्टकृतेनमः सं
स्रवप्राशनंप्रणीतापवित्राभ्यांमार्जनं तयोरग्नौप्रक्षेपः प्रणीताविमोकः पूर्णपात्रदानं अमंत्रकंपूर्णाहुतिदानं अ
ग्नयेजातवेदसेनमोनमः ततोयजमानोऽग्निमुपतिष्ठेत तत्रमंत्रः त्वामेकमाद्यंपुरुषंपुराणंनारायणंविश्वसृजंयजाम
हे मयैषसांगोविहितोविधिर्योंगृहाणहव्यंजगतामधीश ततोग्निंत्रिःप्रदक्षिणीकृत्य देवमुपतिष्ठेत कृष्णायवासुदे

अ०१० यजगद्धात्रेब्रह्मणेनंतमूर्त्तये अव्यक्तमायालेशायचिद्रूपायगुणात्मने नमोमूर्त्तायसिद्धायपरायपरमात्मने शरण्या
१४९ याप्रमेयायगोविंदायनमोनमः देवदेवायवेद्यायपरायपरमेष्ठिने कर्त्रेविश्वस्यगोप्त्रेचतत्संहर्त्रेनमोनमः इतिस्तु

वायहरयेपरमात्मने शरण्यायाप्रमेयायगोविंदायनमोनमः नमःस्थूलायसूक्ष्मायव्यापकाव्यापकायच अनंता
यजगद्धात्रेब्रह्मणेनंतमूर्त्तये अव्यक्तमायालेशायचिद्रूपायगुणात्मने नमोमूर्त्तायसिद्धायपरायपरमात्मने शरण्या
याप्रमेयायगोविंदायनमोनमः देवदेवायवेद्यायपरायपरमेष्ठिने कर्त्रेविश्वस्यगोप्त्रेचतत्संहर्त्रेनमोनमः इतिस्तु
त्वादेवायवायनंविनिवेदयेत् ततोयजमानस्तिथ्यादिसंकीर्त्य कृतस्यास्यैकादशीव्रतोद्यापनस्यसांगतासिद्ध्यर्थं य
थाविधिनावृतानाचार्य्यादीन् वस्त्रतांबूलदक्षिणादिभिः पूजयिष्ये इतिसंकल्पं विधाय सोपकरणश
य्यादिदानंकुर्य्यात् आचार्य्यायगोदानंदद्यात् तद्यथा अद्यकृतस्यैकादशीव्रतस्यसंपूर्त्तिकामोनारायणप्री
तयेआचार्य्यायगोदानमहंकरिष्ये गवामंगेषुदेवातान्यासंकुर्य्यात् शृंगमूलयोर्ब्रह्मविष्णुभ्यांनमः ललाटेमहा
देवायनमः नासावंशेषण्मुखायनमः कर्णयोरश्विभ्यांनमः चक्षुषोः शशिभास्कराभ्यांनमः दंतेषुवायुभ्यः
नासिकायांवरुणाय हुंकारे सरस्वत्यै गंडयोर्यमलाभ्यां ओष्ठयोः संध्याद्वयाय ग्रीवायां इंद्राय कुक्षि
देशेछंदोभ्योनमः उरसिसाध्येभ्यो- चतुष्पादेषुचतुर्युगधर्मेभ्यो- खुरमध्यो गंधर्वेभ्यो- खुरपार्श्वेषुअप्सरो
भ्यो-पृष्ठेएकादशरुद्रेभ्यो- सर्वसंधिषु वसुभ्यो- श्रोणितटे पितृभ्यो- लांगूलेसोमायवाले ष्वादित्यर
श्मिभ्योनमः गोमूत्रे गंगायै. क्षीरे सरस्वत्यै. दध्नि नर्मदायै. सर्पिषिहुताशनाय. रोमकूपेषु(?)नाम
मष्टाविंशतिकोटिभ्यो. उदरेपृथिव्यै. पयोधरेषुचतुःसागरेभ्योन. सौरभेयिसर्वहितेपवित्रेपापना ४ ज्यै
णीष्वेमंमयादत्तंग्रासंत्रैलोक्यवंदिते सर्वदेवस्वरूपिण्यैनमस्तेरुद्ररूपिणि तवपाद्यंमयादत्तंगृह कृष्णाक नमः
देवमयेदेविसर्वतीर्थमयेशुभे गृहाणार्घ्यंमयादत्तंसौरभेयिनमोस्तुते देहेस्थितासिरुद्राणांशकरस्य र पंचल
रूपेणसादेवीममपापंव्यपोहतु आच्छादनंमयादत्तंसम्यक्शुद्धंसुशोभनं सुरभ्यैवस्त्रदानेनप्रीयत

खंडचंदनंदिव्यंसर्वगंधसमन्वितं गृहाणपरयाभक्त्यामयादत्तंसुरेश्वरि ततोऽलंकारान्दद्यात्
धीर्नीतिपुष्पं. वनस्पतिरसोदिव्योधूपम्· आज्यंसद्वर्त्तिसंयुक्तंदीपं सुरभित्वंजगन्मातर्नित्यंरुद्र
वमयेग्रासंमयादत्तमिदंग्रस इतिगोग्रासं. पूगीफलंमहाद्दिव्यमितितांबूलं. हिरण्यगर्भेतिदक्षिणा.
त्पन्नामथ्यमान्महोदधेः तासांमध्येतुयानंदातस्यैधेन्वैनमोनमः इतिनमस्कारः गवोममाग्रतःसंतुग
तः गावोमेहृदयेसंतुगवांमध्येवसाम्यहं इतिप्रदक्षिणा इतिगोपूजांकृत्वा स्वगोत्रादिकमुच्चार्य्यविप्रस्यापि
समुच्चार्य्य इमांगांसवत्सां यथाशक्तिभूषितां एकादशीव्रतोद्यापनपूर्णतासिद्धये श्रीविष्णुप्रीत्यर्थं तुभ्यमहंसंप्र
इतिसातिलजलकुशयुतंपुच्छंविप्रहस्तेनिः क्षिपेत् नममेतित्यागंकुर्य्यात् यज्ञसाधनभूतायाविश्वस्याघौघना
विश्वरूपधरोदेवः प्रीयतामनयागवा अनेन गोदानेनश्रीविष्णुः प्रीयतां ततोगोदानसांगतासिद्ध्यर्थं हि
र्भेतिमंत्रेणसुवर्णंदक्षिणांदद्यात् गावोममाग्रतः संतु इतिमंत्रेणप्रदक्षिणीकृत्याविसर्जयेत् ततोयजमानः
दशीकृष्णैकादश्योरुद्यापनसंपूर्त्तिकामोद्वादशसंख्याकान् ब्राह्मणान् केशवादिद्वादशनामाभिः संक
दशनामभिश्चयथाविभवं पक्वान्नादिभिः संपूज्य पक्वान्नपूरितान्वस्त्रतांबूलप्रतिमावस्त्रसहितान्द्वादशक
त्येकंविप्रेभ्योदद्यात् तत्रमंत्रः पक्वान्नपूरितंकुंभंदक्षिणावस्त्रसंयुतं ददामिद्विजवर्य्यायविष्णुर्मेप्रीय
शवःप्रीयतामित्यादिमंत्रपाठः प्रत्येकंकलशदानेकार्य्यः ततइदंसोपस्करंपीठं सोपस्करांशय्यांच
यणप्रतिमांचश्रीमहाविष्णुप्रीतयेतुभ्यमाचार्य्यायसंप्रददे ततआचार्य्यःपीठदेवतामुत्थाप्य ततउद्
यजमानमभिषिंचेत् अथाभिषेकमंत्राः सुरास्त्वामभिषिंचंतुब्रह्माविष्णुमहेश्वराः वासुदेवोजग
णोविभुः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चभवंतुविजयायते आखंडलोऽग्निर्भगवान्यमोवैनिर्ऋतिस्तथा वरु

अ०२० १५०

ध्यक्षस्तथाशिवः ब्रह्मणासहितः शेषोदिक्पालाः पांतुमेसदा की
र्द्विर्लज्जावपुः शांतिः पुष्टिः कांतिश्चमातरः एतास्त्वामभिषिंचंतु
बुधोजीवःसितोर्कजः ग्रहास्त्वामभिषिंचंतुराहुःकेतुश्चतर्पिताः देव
गावोदेवमातरएवच देवपत्न्योद्रुमानागादैत्याश्चाप्सरसांगणा;अस्त्राणि
चरत्नानिकालस्यावयवाश्चये सरितःसागराःशैलास्तीर्थानिजलदानदाःए
र्थाः सफलाःसंतुपूर्णाःसंतुमनोरथाः शत्रूणांबुद्धिनाशोस्तुमित्राणामुदयोस्तुवः
नाक्रियाहीनंविधिहीनंचयत्कृतं तत्सर्वंक्षम्यतांदेवप्रसीदपरमेश्वर यांतुदेवगणाःसु
प्रसिद्ध्यर्थंपुनरागमनायच इतिविसर्जनम् ततःकृतस्यकर्मणःसांगतासिद्ध्यर्थंब्राह्मणा
न्भोजयिष्ये यथाशक्तिभूयसींदक्षिणांदातुमहमुत्सृजे अनेनकर्मांगस्वरूपी श्रीपरमे
णेनसदन्नेनब्राह्मणान्संतोष्य आशिषोगृहीत्वा व्रतसंपूर्णतांवाचयेत् जपाच्छिद्रंतपश्छिद्रं
भवतुचाच्छिद्रंब्राह्मणानांप्रसादत इतिप्रार्थ्य सर्वंभवतुतेच्छिद्रंयज्ञविष्णुप्रसादत इतिवदेयुः
सर्जयित्वा इष्टजनैःसह समहोत्सवोयजमानोभुंजीत ११ इतिशूद्रकर्तृकएकादश्यादिव्रतोद्यापनप्रयो
श्रीरणवीरसिंहधरणीपालोवदान्याग्रणीर्नानाशास्त्रविचारसाररसवित्सिद्धवृंदसंरक्षकः धर्माधर्मविभ
पादाब्जपूजारतो जीयात्पुत्रकलत्रमित्रसहितः संपालयन्क्ष्मांचिरम् रणवीरसिंहभूपेशकारितः
द्रादिव्रतनिष्ठायामभूद्रत्नसमुच्चयः २ इतिश्रीमत्सूर्य्यवंशावतंसरघुकुलभूषणश्रीमहाराजरण
त्यरत्नाकरेशूद्रकर्तृकव्रतोद्यापनरत्नसंग्रहः दशमोरत्नसमुच्चयः ॥ १० ॥

कायच अनंता
त्मने शरण्या
मः इतिस्तु
सिद्ध्यर्थं य
पकरणश
रायणप्री
लाटेमहा
ायुभ्यः
कुक्षि
सरो
सानाम
१४ ज्यै
कृष्णाक
नमः
पंचल

॥ श्रीरघुनाथमुद्रायंत्रालये ॥

ज्वालाशिखामल्लाधिकारेदशमरत्नसमुच्चयस्समाप्तः

सम्वत् १९४१ चैत्र प्र. ११

२६ यग
सानाम
४ ज्यै
कृष्णाक
नम
पंचल



२३ यग

सांनाम

। ४ ज्यै

कृष्णाक

ीतम:

ार: पंचल





सांनाम

४ ज्यै

कृष्णाक

तमः

र॰ पंचल

रणवीरव्रतरत्नाकरग्रन्थप्रारम्भः



सांनाम

४ ज्यै

कृष्णाक

मितम:

पंचल